

БІБЛІОТЕКА ЮРИСТА-МІЖНАРОДНИКА

ОЛЕКСАНДР ГРІН

**СЛОВНИК
МІЖНАРОДНО-
ПРАВОВИХ
ТЕРМІНІВ**

2010

Грін Олександр Олексійович

Словник міжнародно-правових термінів/Укладач О.О.Грін.-Ужгород:ПП Данило С.І., 2010.-500с. (Серія «Бібліотека юриста-міжнародника»).

Словник міжнародно-правових термінів містить близько 600 найбільш розповсюджених термінів сучасної науки міжнародного права. Особлива увага приділяється наступним галузям права: «Право міжнародних договорів», «Право зовнішніх зносин» (у т.ч. дипломатичне та консульське право), «Питання території в міжнародному праві». Алфавітний покажчик допомагає у використанні інформаційно-довідкової бази словника, а також в якості практичного посібника з міжнародно-правових дисциплін.

Словник підготовано для студентів, аспірантів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальностями «Міжнародне право» і «Міжнародні відносини», викладачів, науковців, правників-практиків, а також широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою міжнародного права.

Рецензенти:

Вергун В.А., доктор економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім.Тараса Шевченка.

Бевзюк Є.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу та світової політики, декан факультету міжнародного бізнесу та міжнародного права Закарпатського державного університету.

Схвалено рішенням кафедри міжнародного бізнесу та світової політики факультету міжнародного бізнесу та міжнародного права Закарпатського державного університету від 30.08.2010, протокол № 1.

Рекомендовано Вченою радою Закарпатського державного університету. Протокол №1 від 29 серпня 2010р.

ЗМІСТ

Передмова	4
А.....	6
Б.....	
В.....	
Г.....	
Д.....	
Е.....	
Є.....	
З.....	
І.....	
К.....	
Л.....	
М.....	
Н.....	
О.....	
П.....	
Р.....	
С.....	
Т.....	
У.....	
Ф.....	
Х.....	
Ц.....	
Ч.....	
Ш.....	
Ю.....	
Список статей	
Перелік умовних скорочень, що вживаються у словнику	
Загальний список використаної літератури	
Про укладача	

Передмова

Поява видання „Словника міжнародно-правових термінів” зумовлена спробою систематизації наукових досліджень у напрямку міжнародного права. Останнім часом значно оновилося вітчизняне законодавство у сфері міжнародно-правових відносин. Верховною Радою України було прийнято низку законів, зокрема: «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про міжнародне приватне право», «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі осіб (екстрадиції) та ін. З огляду на вищезазначене виникла потреба у розширенні терміно-логічного апарату предмету «Міжнародне право».

Укладачем у структуру словника включено загальні принципи міжнародного права, а також терміни, які використовуються у законодавстві, що регулюють такі підгалузі міжнародного права, як «Право міжнародних договорів», «Право зовнішніх зносин (у т.ч. дипломатичне та консульське право)», «Міжнародно-правовий режим території». До словника не увійшли терміни, які вживаються у інших галузях міжнародного права.

Оскільки словник, насамперед, адресовано студентам, які навчаються за спеціальностями «Міжнародне право» і «Міжнародні відносини», автор вважав за доцільне подати до словника значну кількість термінів, які використовуються в сучасній теорії міжнародного права. Орієнтиром для укладача під час підготовки даного видання слугувала «Юридична енциклопедія» за редакцією академіка Ю.С.Шемшученка. Під час роз'яснення понять, які перш за все стосуються теорії міжнародного права, укладач намагався опиратися на загальноприйняту (або переважаючу) в сучасній вітчизняній науці міжнародного права точку зору (доктрину) і уникати занадто суб'єктивних оцінок. Природно, що значна кількість визначень може не співпадати в певному сенсі з визначеннями, які зустрічаються в інших наукових і навчальних виданнях.

Матеріал у «Словнику міжнародно-правових термінів» згруповано у статті, розміщені у алфавітному порядку. Різні значення одного терміна або поняття розділяються всередині статей цифрами. У кінці словника подається список статей з посиланням на сторінки. Де вони розміщені. У книзі застосовується ряд звичайних для довідкових видань скорочень, перелік яких наведено нижче.

Укладач висловлює вдячність вченим-юристам та юристам-практикам, корисні і змістовні поради яких допомогли у роботі над словником. Щиро вдячний рецензентам за ретельне ознайомлення, слушні зауваження та поради.

Усі побажання та зауваження щодо вдосконалення структури та змісту словника просимо надсилати на адресу: *Україна, 88015, м.Ужгород, вул.Заньковецької, 87 б, Закарпатський державний університет, факультет міжнародного бізнесу та міжнародного права.*

З повагою до читача
ОЛЕКСАНДР ГРІН

А

АБСОЛЮТНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ - у міжнародному праві — вид матеріальної відповідальності д-ви, що, на відміну від доктрини винності, може виникати навіть за відсутності вини (умислу або недбалості) суб'єкта міжнар. права. А. в. виникла в результаті н.-т. прогресу, об'єктивно пов'язаного з необхідністю відшкодування шкоди, заподіяної у процесі експлуатації джерел підвищеної небезпеки (авіація, атомна енергетика, космос тощо). Іноді ще називається об'єктив, відповідальністю. Особливістю А. в. є те, що вона існує лише як договірне зобов'язання д-ви. Тільки остання несе відповідальність за спе-циф. види своєї діяльності, пов'язані з ризиком заподіяння шкоди в умовах н.-т. прогресу. Важливою ознакою А. в. є те, що вона діє у межах правомірної діяльності д-ви. А. в. настає, коли потерпіла сторона доводить безпосеред. причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і заподіяною шкодою. Існує також договірне обмеження А. в., що підлягає відшкодуванню. У такому разі в договорі встановлюється максимальна сума компенсації, яка підлягає сплаті потерпілій стороні. Максим, межа сплачується не автоматично: якщо сума доведеної шкоди нижча за цей максимум, то потерпіла сторона може претендувати на отримання лише її. Претензія щодо компенсації за таку шкоду може бути пред'явлена д-вою (її фіз. чи юрид. особами), якій вона заподіяна, д-ві, чиї дії призвели до таких наслідків. Коли ж діяльність, що спричинила шкоду, стосується співробітництва держав, то за її наслідки вони несуть відповідальність солідарну. А. в. передбачена також у Конвенції про шкоду, заподіяну іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні (1952) — внаслідок їх падіння; Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами (1972), та в інших актах.

АВАРІЯ МОРСЬКА - пошкодження або вихід з ладу судна чи ін. тех. засобів, що призвело до тілесних ушкоджень або загибелі людей, загибелі чи пошкодження самого судна, пошкодження порт, споруд і вантажів, завдало шкоди ін. майну та навколишньому природ, середовищу. А. м. може трапитися при зіткненні суден між собою чи з порт, спорудами, коли судно сіло на мілину або в разі пожежі на ньому тощо. У міжнародному морському праві і міжнар. практиці розрізняють загальну та окрему А. м. У вітчизн. законодавстві ці види А. м. регулюються ст. 277 Кодексу торговельного мореплавства України. Збитки від заг. А. м. — це шкода, завдана внаслідок зроблених (навмисне і в розумних межах) надзв. витрат або пожертвування майном з метою врятування судна, фрахту і вантажу, що перевозиться на судні, від загальної для них небезпеки. Ці збитки розподіляються між судном, фрахтом і вантажем пропорційно до їхньої вартості (перелік міститься у ст. 279 КТМ України). Розподіл збитків (диспаша) здійснюється диспашерами відповідно до заяви заінтересованих осіб. Останні можуть оскаржити диспашу в суд. порядку протягом 6 місяців з дня її одержання з

неодмін. сповіщенням про це диспашера, надіславши йому копію позовної заяви (ст. 288, 291). Міжнар. звичаї про заг. А. м. зафіксовані у Йорк-Антверпенських правилах, схвалених Міжнар. мор. комітетом. Ці правила застосовуються у міжнар. торг, мореплавстві, вони покладені в основу нац.-правових норм щодо заг. А. м., у т. ч. у КТМ України. Даний Кодекс (ст. 293) передбачає застосування міжнар. звичаїв торг, мореплавства і для внутр. відносин у разі неповноти закону. Збитки, що не підпадають під ознаки заг. А. м., визнаються окремою (незагальною) аварією. Такі збитки не підлягають розподілу між судном, вантажем і фрахтом. Втрати несе той, хто їх зазнав, або той, на кого падає відповідальність за їх спричинення (ст. 294 КТМ).

АВТЕНТИЧНИЙ ТЕКСТ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ - текст, зафіксований уповноваженими сторонами після завершення переговорів як остаточно узгоджений, істинний і такий, що не підлягає змінам. Сучасне міжнар. право передбачає особливу стадію укладання міжнар. договорів — устанавлення А. т. м. д. (ст. 10 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969). Встановлення автентичності здійснюється шляхом підписання, підписання ад референдум або парафування представниками держав тексту міжнар. договору чи заключного акта конференції, який міститься у цьому договорі. Сторони мають право передбачити й ін. процедуру встановлення автентичності. Учасники договору можуть укласти договір з одним автент. текстом, з автент. текстами мовами сторін (здебільшого, двосторонні угоди), автент. тексти мовами, які вони вважають за доцільні. Сучасні універсальні міжнар. договори, що укладаються у межах і під егідою ООН, мають, як правило, автент. тексти шістьма мовами (англ., араб., ісп., кит., рос, французькою). Були випадки, коли автент. текст договору приймався однією мовою, а надалі був автентифікований кількома мовами (Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944). Якщо автентичність тексту договору встановлено двома та більше мовами, це означає, що його текст кожною мовою має однакову юрид. силу. Презумується, що терміни міжнар. договору мають однакове значення у кожному автент. тексті. Сторони можуть домовитися, що в разі розбіжностей між різномовними текстами при тлумаченні переважну силу матиме текст, укладений однією з мов. У заключних статтях договору сторони здебільшого зазначають, які тексти є автентичними, які мають переважну силу в разі розбіжностей, а які мають ін. правовий статус (напр., офіц. переклад). Законом «Про міжнародні договори України» (1993) встановлено: якщо міжнар. договір країни має автент. текст держ. мовою України, то публікується цей текст. У разі, коли договір не має автент. тексту держ. мовою України, публікується один з автент. текстів іноз. мовою, а також офіц. переклад держ. мовою, здійснений МЗС України. У внутр. правопорядку офіц. переклад є обов'язковим для використання.

АГЕНТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ - узагальнене найменування глави та членів дип. персоналу посольства (місії) тієї чи тієї держави, які мають однаковий міжнар.-правовий статус, привілеї та імунітети і розрізняються лише за церемоніалом та етикетом. Усі А. д. мають певний дип. ранг. У складі найбільших дип. представництв України (якщо це посольство) А. д. можуть бути (за старшинством): посол (офіційне найменування — Надзвичайний і Повноважний Посол), рад-ник-посланник, торговельний представник, радник, військовий (військово-морський, військово-повітряний) аташе, перший секретар, заступник торговельного представника, помічник військового аташе, другий секретар, третій секретар, аташе. їхні прізвища заносяться до дип. списку, який публікується протокольним відділом (управлінням) МЗС країни перебування. А. д. мають від нього спец. дип. картки, що посвідчують їх право користуватися дип. привілеями та імунітетами. Статус А. д. здавна регулювався звичаєвим міжнар. правом, а в наш час — Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961. Неодмінною ознакою А. д. є наявність у них дип. паспорта. Всі вони входять до складу дипломатичного корпусу в країні перебування.

АГРЕМАН - (франц. *agrement* — згода) — згода д-ви прийняти певну особу як главу дип. представництва ін. д-ви. Надання А. передбачено Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 та міжнар. звичаєвим правом. Міжнар. право не містить позитивні норми стосовно персонального характеру або кваліфікації особи, яку д-ва призначає своїм представником за кордоном. Д-ви, однак, не вільні у виборі своїх дип. агентів, оскільки це їхнє право може зустрітися з небажанням іноз. уряду дати свою згоду на підставі «важливої причини». Водночас міжнар. право не розрізняє, що є і що не є «важливою причиною» для відмови в А.: тобто, з цього приводу не існує сформульованої звичаєвої норми. У дип. практиці багато залежить від конкр. особи і характеру конкр. обставин, пов'язаних, як правило, з політ., реліг. та соціальними мотивами. Запит на А. здійснюється через відомство закорд. справ. Після отримання А. дана особа стає персоною грата; в разі відмови вона вважається персоною нон грата. Відмова в наданні А. не потребує мотивування.

АГРЕСІЯ - (лат. *aggressio* — напад) — застосування збройної сили однією д-вою (групою держав) проти суверенітету, тер. цілісності, політ. незалежності ін. д-ви або народу (нації). А. — це звернення до сили всупереч міжнар. зобов'язанням. Поняття «агресія» з'явилося у міжнар. праві в період між двома світ, війнами в процесі розробки принципу заборони агрес. війни. Сама ідея утвердження цього принципу знайшла свій вияв у низці документів Ліги Націй, зокрема в проекті Договору про взаємну допомогу 1923 (не набув

чинності) і Декларації про агресивні війни 1927, де агрес. війна кваліфікувалася як «міжнародний злочин». Статут Ліги Націй зобов'язував її членів не вдаватися до війни, доки не використані всі мирні засоби розв'язання спору (ст. 12). Першою багатосторонньою угодою, що містила заборону агресивної війни, став Паризький пакт (Пакт Бріана — Келлога) 1928. У ньому проголошувалася відмова від війни як засобу врегулювання міжнародних спорів та визнавалося необхідним розв'язувати будь-які спори мирними засобами (ст. 1—2). Це і стало у міжнар. праві заборонаю агрес. війни, що замінила існуюче доти право на війну (*jus ad bellum*), за яким д-ва сама вирішувала, як їй здійснювати своє право на самооборону (самозахист) і застосування репресалій у разі спору з ін. д-вою. При підписанні Паризького пакту Франція та Англія зробили застереження щодо розуміння ними права на самооборону. Перша обстоювала думку, що для захисту своєї території у разі нападу або посягання на неї кожна д-ва є єдиним тлумачем обставин звернення до війни. Англія ж заявила, що право на самооборону поширюється і на ті регіони світу, які становлять життєвий інтерес для миру та безпеки д-ви, і такими регіонами є території Брит. імперії. Паризький пакт, однак, не містив ні визначення А., ні спец. процедур мирного розв'язання конфліктів. На той час у рамках Ліги Націй не було узгодженого поняття «агресія», яке охоплювало б не лише прямі та відкриті воєнні дії, а й різні опосередковані засоби А. Цю проблему певною мірою намагався розв'язати СРСР, запропонувавши Лізі Націй визначення А. (1933), проте воно не було прийняте. Після 2-ї світ. війни на принципі Паризького пакту про заборону агрес. війни ґрунтувалися статuti Нюрнб. і Токійського міжнар. трибуналів та їхні вироки щодо воєнних злочинців. А. було визначено як злочин проти миру, що тягне за собою політ. відповідальність д-ви за розв'язання агрес. війни і крим. відповідальність винних у цьому осіб. Поняття «агресія» розвинуто і конкретизовано у Статуті ООН: «Всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від погрози силою чи її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, не сумісним з цілями Об'єднаних Націй» (п. 4 ст. 2). У Декларації ГА ООН про принципи міжнар. права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва держав (1970), агрес. війна кваліфікується як злочин проти миру, що тягне за собою відповідальність міжнародно-правову. Розвиваючи принцип заборони війни, ГА ООН у резолюції від 14.XII 1974 шляхом консенсусу прийняла таке визначення А.: «Агресією є застосування державою збройної сили проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави або якимось іншим засобом, не сумісним із Статутом ООН». При цьому основною ознакою для визначення агресора є факт першості (або ініціативи) у здійсненні акту А. До актів А. віднесені: вторгнення або напад збройних сил певної д-ви на територію ін. д-ви; будь-яка окупація; будь-яка анексія із застосуванням сили; бомбардування збройними силами певної д-ви території ін. д-ви або застосування будь-якої зброї проти території ін. д-ви; блокада портів або берегів д-ви збройними силами ін. д-ви; напад збройних

сил д-ви на сухопутні, мор. або повітр. сили ін. д-ви; застосування збройних сил однієї д-ви, які розміщуються на території ін. д-ви (за угодою з останньою), що означає порушення умов їх перебування; надання д-вою своєї території у розпорядження ін. д-ві для вчинення А. проти третьої д-ви. Актами А. вважається також засилання д-вою або від її імені збройних банд, регулярних сил або найманців, які застосовують збройну силу проти ін. д-ви. У визначенні А. особливо наголошується, що жодні міркування не можуть слугувати її виправданням. Принциповим для розуміння А. є визнання в Статуті ООН, що «цей Статут жодною мірою не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо станеться збройний напад на члена Організації Об'єднаних Націй» (ст. 51).

AD INTERIM, PAR INTERIM - (з лат. - тим часом, поки що, тимчасово) — вказівка на тимчас. характер заміщення певної посади на дип. службі особою, уповноваженою здійснювати необхідні дип. акти чи підписувати відповідні документи, супроводжуючи це позначкою «а. і.» або «р. і.». На відміну від повірених у справах, призначення яких має пост, характер і які належать до третього класу глав дип. представництв (charge" d'affaires), тимчасові повірені у справах (charge" d'affaires ad interim) не становлять якогось особливого класу глав дип. представництв, лише тимчасово заступають їх у тих випадках, коли глава представництва не може виконувати своїх функцій (хвороба, відпустка, тимчас. відбуття з країни перебування на виклик свого уряду «для консультацій» та ін.). Як правило, ці функції покладаються на одного з радників посольства чи місії. Прізвище останнього повідомляється м-ву закорд. справ країни перебування у порядку нотифікації.

АД РЕФЕРЕНДУМ - (лат. ad referendum - для доповіді, дальшого розгляду) — умовне підписання міжнар. договору або згода з текстом договору до підтвердження його від імені компетентного органу д-ви або відповідної міжнар. організації. Згідно зі ст. 10 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 А. р. є однією з форм встановлення автентичності самого тексту договору або заключного акта конференції, що містить цей текст.

АД ХОК - (лат. ad hoc — для цього, стосовно цього, для певного випадку, конкр. цілі, спеціально) — принцип юрид. практики в міжнар. праві, згідно з яким для виконання спец. завдань утворюються спец. місії, спец. організації, к-ти або роб. групи тимчас. характеру та яким регулюється їхня діяльність. Найбільшого поширення практика А. х. набула в системі ООН. Правова методологія А. х. широко використовується і в міжнар. арбітраж, практиці,

коли для вирішення конкр. справи сторони утворюють арбітраж, або суд. орган, який після винесення рішення припиняє своє існування. Нюрнберзький і Токійський міжнар. військ. трибунали, створені 1945 для суду над нім. і япон. воєнними злочинцями та їх покарання, теж діяли як органи А. х. У певних сферах своєї юрисдикції арбітражні органи А. х. мають тенденцію до поступового перетворення їх на постійно діючі, якими стали, напр., Палата міжнародного правосуддя Ліги Націй та її спадкоємець Міжнародний суд ООН. За Статутом останнього у певних випадках сторони, які беруть участь у розв'язанні спорів, що виникли між ними, мають право обирати до складу Міжнар. суду суддів А. х. з числа гр-н своєї країни або ін. осіб на свій вибір (ст. 31).

АД'ЮДИКАЦІЯ - (лат. *adjudicatio* - присудження) — у міжнар. праві суто юридична за своєю природою підстава тер. змін. Передбачає взаємну згоду держав — сторін спору, згідно з якою вони звертаються до міжнар. судових чи арбітраж. органів, чиї рішення обов'язкові для сторін. Прикладами А. є, зокрема, рішення Міжнародного суду ООН. Так, у спорі між Францією та Великобританією цей суд вирішив, що деякі маленькі острови у протоці Ла-Манш знаходяться під брит. суверенітетом (1953). В ін. спорі Міжнар. суд ООН підтримав домагання Бельгії на анклав, розташований побл. її кордону з Нідерландами (1959).

АЗОВСЬКЕ МОРЕ - (грец. - Меотійське озеро; давньорус. — Сурозьке море) — море басейну Атлантичного ок. у межах України і Рос. Федерації. Через Керченську прот. з'єднане з Чорним морем. Пл. — 40 тис. км². А. м. має важливе рибпром., ре-креац. і трансп. значення. А. м. за Конвенцією ООН по морському праву 1982 належить до категорії «замкнених або напівзамкнених морів». Це, по-перше, означає, що на нього поширюється дія усіх універсальних принципів і норм міжнар. мор. права. По-друге, прибережні д-ви таких морів зобов'язані співробітничати у вирішенні заг. проблем відповідного мор. регіону. З урахуванням зазначеного, правовий режим А. м. визначається як міжнар. правом, так і нац. законодавством України та Рос. Федерації. На це море поширюється дія Міжнародної конвенції щодо запобігання забрудненню моря нафтою 1954, Женевської конвенції по морському праву 1958, Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969, Міжнародної конвенції по запобігання забрудненню моря скиданням відходів та інших матеріалів 1972, Конвенції ООН по морському перевезенню вантажів 1978, Конвенції ООН по морському праву 1982 тощо. З актів нац. законодавства України у цій галузі виділяються насамперед Кодекс торговельного мореплавства України, Водний кодекс України, Закон України «Про охорону

навколишнього природного середовища» (1991) та ін. Кодексом торг, мореплавства України, зокрема, регулюється діяльність, пов'язана з використанням суден, у т. ч. на А. м., для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, для риб. та ін. мор. промислів, розвідки та видобування корисних копалин, виконання буксирних і рят. операцій, прокладання кабелю, а також для ін. госп., наук, і культур, цілей (ст. 1). Водним кодексом України забороняється скидати у внутр. мор. води та тер. моря з суден і плав, засобів, платформ та ін. мор. споруд і повітр. суден хімічні, радіоактивні та ін. шкідливі речовини, а також радіоактивні або ін. відходи, матеріали, предмети та сміття, які можуть спричинити забруднення моря (ст. 102).

АКЛАМАЦІЯ - (лат. *acclamatio* - вигук) — метод прийняття або відхилення рішень без голосування, що застосовується у міжнар. організаціях і на міжнар. конференціях. Заг. думка учасників виражається оплесками, репліками тощо. А. використовується здебільшого при схваленні рішень з процедур питань. Бувають, однак, випадки, коли шляхом А. ухвалюються документи, прийнятні для усіх учасників. У даному разі фактично йдеться про прийняття відповідних рішень Консенсусом.

АКРЕДИТУВАННЯ - (від лат. *accredere* - довіряти) — у міжнар. праві процес призначення і вступ на посаду глави дипломатичного представництва. Його найважливіші етапи — запит агремана (згоди країни перебування) і вручення вірчих грамот. Дип. представники приступають до офіц. виконання своїх обов'язків і вважаються акредитованими при главі іноз. д-ви або її міністрі закорд. справ з моменту вручення вірчих грамот (для послів та посланників) чи листів від своїх міністрів закорд. справ (для повірених у цих справах). Проте ще до призначення акредитуюча д-ва має, як це передбачено Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 (ст. 4), «переконатися у тому, що держава перебування дала агреман на ту особу, яку вона має намір акредитувати як главу представництва в цій державі». Агреман необхідний лише для глави дип. представництва, решту його членів акредитуюча д-ва призначає на свій розсуд, але за умови необхідної нотифікації країни перебування про прибуття цих осіб у присвоєному їм званні. Щодо призначення військ., військ.-мор. та військ.-повітряних аташе у багатьох країнах існує порядок, який, власне, означає вимогу одержання агремана, оскільки д-ви перебування часто просять, щоб прізвища цих аташе їм повідомлялися завчасно. В Україні постановою Верх. Ради «Про порядок призначення глав представництв України в іноземних державах та при міжнародних організаціях» від 15.VII 1994 встановлено такий порядок

призначення глав її представництв в іноз. д-вах та при міжнар. організаціях: глави представництв призначаються Указом Президента України за поданням міністра закорд. справ, погодженим з К-том ВР України у закорд. справах і зв'язках із СНД; керівники торг.-екон. місій при дип. представництвах в іноз. д-вах призначаються наказом міністра зовнішньоекон. зв'язків і торгівлі, погодженим з К-том ВР України у закорд. справах і зв'язках із СНД та з міністром закорд. справ; МЗС інформує Комітет ВР у закорд. справах і зв'язках із СНД про кандидатури на посади глав консул, представництв України та глав військ, аташатів при дип. представництвах України в іноз. д-вах. У розширеному розумінні термін «А.» вживається у практиці реєстрації та прикріплення журналістів, які висвітлюють роботу міжнар. або внутрідерж. форумів, установ тощо.

АКРЕЦІЯ - (лат. accregio — приріст, збільшення) — природне збільшення території д-ви шляхом тривалого процесу нагромадження (під впливом течії води) піску у дельті ріки чи внаслідок появи острова вулканіч. походження у межах територіальних вод. Стосовно відкритого моря, то такі острови (вони мають підніматися над рівнем води, тобто не покриватися нею під час припливу) включаються до території д-ви, яка першою нотифікувала про це ін. д-ви, за умови, що останні не висловили істотних заперечень. Надалі щодо таких нових територій діє доктрина т. з. історичних правопідстав. При цьому за Конвенцією ООН по морському праву 1982 острови, які є непридатними для підтримання життя людини чи для самот. госп. діяльності (скелі), не мають своїх ви-ключних (морських) економічних зон і континентального шельфу (ст. 121). Якщо ж явище А. спостерігається у межах тер. вод, воно може впливати на переміщення уперед мор. кордону прибереж, д-ви. Можливе також природне збільшення території однієї д-ви за рахунок іншої внаслідок, напр., зміни русла ріки чи нагромадження ґрунту новою течією. Проте це потребує врегулювання між суміж. д-вами. З погляду міжнар. права і практики (в т. ч. України) держ. кордон проходить, як правило, на судноплавних річках по середині гол. фарватеру, або тальвегу, а на несудноплавних — по їх середині. У разі зміни тальвегу відбувається відповідна зміна лінії кордону, тоді як при відхиленні в той чи той бік русла несудноплавної річки кордон залишається на середині старого русла, навіть коли воно висохло. Для того щоб кордон ішов по новому руслу, треба заздалегідь передбачити це угодою або укласти таку угоду за фактом природ. змін.

АКТУ ДЕРЖАВИ ДОКТРИНА - доктрина заперечення за внутр. судами юрисдикції визначати чинність або законність актів іноз. д-ви та права оспорювати заяви власних урядів з питань діяльності кер. органів ін. держав.

Найб. розвитку А. д. д. дістала у США. Класичною там вважається заява про А. д. д. у суд. рішенні у справі *Underhill & Hernauder*, де підкреслюється, що «кожна суверенна держава зобов'язана поважати незалежність будь-якої іншої держави, а суди однієї країни не можуть виносити рішення стосовно актів уряду іншої, чинних у межах своєї території. Задоволення скарг, викликаних такими актами, необхідно здійснювати доступними засобами, які використовують між собою держави». А. д. д. застосовувалася судами різних держав у випадках експропріації власності їхніх гр-н, що мали місце в іноз. країнах. Відоме рішення у справі *Sabbatino*, що розглядалася Верховним судом США за позовом амер. гр-нина, який заперечував правомірність націоналізації його власності на Кубі. Питання, пов'язані з А. д. д., найчастіше виникали у зв'язку з актами невизнаного уряду. Сутність доктрини виявляється у таких характеристиках: вона не застосовується до актів д-ви, що порушують міжнар. право; не застосовується доти, доки викон. влада не встановить у конкр. випадку таке порушення; не може бути підставою для участі іноз. уряду в амер. судах як позивача. Однак розгляд под. актів у внутр. судах можливий на підставі ввічливості міжнародної, що асоціюється з друж. відносинами між д-вами. Особливістю А. д. д. у США є також її «конституційний» підтекст, що впливає із суттєвих відносин між гілками управління у системі поділу влади. Компетенція і функції суд. та викон. влади не повинні завдавати шкоди стосункам з ін. членами міжнар. спільноти. Доктрині міжнар. права властива точка зору, що А. д. д. не підкоряється ні суверен, владі, ні будь-якому принципу цього права. Якщо угоду укладено в одній юрисдикції, а форум (суд) перебуває в іншій, то форум діє шляхом припинення чинності або застосування власного закону, який означає позбавлення першої юрисдикції її тер. суверенітету. Він просто відмовляється ухвалити рішення або застосувати свій закон щодо сторін або власності. Відмова однієї країни забезпечити крим. закони іншої є типовим прикладом того, коли суд не зважає на причину дії, що виникає в ін. юрисдикції. Практика держав свідчить, що міжнар. право не вимагає застосування А. д. д. Більшість країн тлумачить рішення з цього питання як недостатні для того, щоб твердо дотримуватися даної норми. Міжнар. арбітражні або суд. рішення не містять положень, які давали б підстави для припущень, що міжнар. право приписує визнання суверен, актів іноз. урядів. Якщо міжнар. право не приписує використання А. д. д., то немає і заборони щодо застосування цієї норми, навіть коли стверджується, що акт д-ви порушує міжнар. право.

АЛЬТЕРНАТ - (франц. *alternat* — чергування, від лат. *alternus* — поперемінний) — правило, згідно з яким у примірнику міжнар. договору, що має підписуватися конкр. договірною стороною, підписи уповноважених і сам текст договору, викладений мовою цієї сторони, розміщуються на першому місці. Для підписів першим, більш почесним, вважається місце під

текстом договору з лівого боку або ж, якщо підписи ставляться один під одним, місце зверху. Застосування А. підкреслює рівність договірних сторін. Цього правила суворо дотримуються при підписанні двосторонніх договорів, яке відбувається мовами обох договірних сторін. Багатосторонні договори підписуються у порядку (переважно алфавітному), який сторони обирають за згодою.

АЛЬТЕРНАТИВНА КОЛІЗІЙНА НОРМА - норма, яка передбачає декілька правил вибору права країни для певних приватно-правових відносин з іноз. елементом. Такі норми містяться у вітчизн. законодавстві та міжнар. договорах з міжнар. приватного права. Напр., у ст. 70 Закону України «Про міжнародне приватне право» А. к. н. сформульована таким чином: «Спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано у заповіті право держав, громадянином якої він був». Проте заповіт або його скасування не можуть бути визнані недійсними внаслідок недодержання форми, якщо остання задовольняє вимоги закону місця складання акта або вимоги укр. законодавства. Отже, відносини, що виникають у зв'язку з формою заповіту та акта його відміни, будуть дійсними, якщо вони відповідають вимогам законодавства країни пост, місця проживання або законодавства країни місця складання акта або укр. законодавства. Правозастосовні органи, а також сторони можуть використовувати будь-яке із зазначених законодавств. Проте закон встановлює жорстку послідовність їх можливого застосування. Гол. прив'язкою є закон пост, місця проживання заповідача в момент складання акта. І тільки тоді, коли форма правочину не відповідатиме вимогам цього закону, що вело б до недійсності акта, треба застосовувати відповідні закони ін. країн. А. к. н. дістала свою назву через альтернативність саме прив'язки колізійної норми. Враховування вимог законодавства кількох країн може здійснюватися, крім альтернат, коліз. прив'язок, за допомогою також кумуляц. прив'язок та розщеплення прив'язок. Від А. к. н. за способом регулювання слід відрізнити імперативні та диспозитивні колізійні норми.

АЛЬЯНС - (франц. alliance — союз, об'єднання) — союз між д-вами для досягнення спільних цілей у певний час; об'єднання окр. осіб, політ, партій, громад, орг-цій на основі договірних зобов'язань. Розрізняють А. особистісні, сімейні, групові, партійні, воєнні, політичні, економічні, міжнародно-кооперативні та ін. Найчастіше поняття А. вживається стосовно міждерж. союзів. А. у відносинах між д-вами, як правило, спрямовані на взаємну підтримку сторін у разі агресії ін. держав чи на утвердження взаємних інтересів. Міждержавні А. бувають двосторонніми і багатосторонніми, таємними і відкритими, простими й

високоорганізованими, коротко- і довготривалими, а також безпосередньо спрямованими на перемогу у війні чи на відвернення її. За сучас. умов міждержавні А. створюються переважно з метою досягнення необхідного балансу сил і забезпечення національної безпеки тих чи тих держав.

АНГАРІЯ - (лат. *angaria*, від грец.— поштова справа, кінна пошта; від давньо-перс. *ангірд* — кінний гонець) — право воюючої сторони на реквізицію на своїй території або на території, що опинилася під її контролем, засобів транспорту нейтр. держав у разі крайньої необхідності і за умови повної компенсації. Право А. виникло ще в старод. часи. Спочатку це означало реквізицію землі і мор. транспорту. Потім А. поширилася на будь-яку нейтр. власність відповідно до юрисдикції воюючої сторони і з виплатою повної компенсації. Нейтр. судна у відкритому морі А. не підлягають. У США, однак, у суд. рішенні щодо справи *Nereida* (1818) було заявлено про «повне і недвозначне визнання Сполученими Штатами» того, що «товари ворога, знайдені на судні дружньої країни, є військовим призом, а товари дружньої країни, знайдені на судні ворога, підлягають відшкодуванню». Паризька декларація 1856 підтвердила право А. Воно, однак, не було застосоване, коли 1917 виникло питання про ведення підводної війни. Тепер, як правило, для воюючої сторони немає потреби звертатися до права А. Згідно з конвенц. нормами сучасного міжнар. права, що регламентують режим окупації, окупуюча д-ва має аналогічні А. права стосовно захоплення або реквізиції засобів транспорту, в т. ч. для забезпечення безпеки цив. населення на окуп. території. Однак деякі брит. судові авторитети висловлюють думку, що нейтр. власність на території, яка перебуває під контролем воюючої сторони, підлягає захопленню або реквізиції не інакше, як за правом А.

АНЕКСІЯ - (лат. *annexio* — приєднання) -протиправне насильницьке приєднання (захоплення) однією д-вою території ін. д-ви. В минулому мала значне поширення у міжнар. практиці як вияв експансіоніст. політики з боку агрес. держав. Прикладами є А. США території Мексики (1845, 1848, 1853), Великобританією — князівства Ауда (1856) та о-ва Кіпр (1914), Німеччиною — Ельзасу і Лотарингії (1871) та Австрії (1938), Італією-Ефіопії (1936) та Албанії (1939), Японією-Кореї (1910), Іраком — Кувейту (90-ті рр.) тощо. А. є грубим порушенням сучас. міжнар. права і з правової точки зору будь-яке набуття території таким шляхом — недійсне. На неприпустимість зміни держ. кордонів насильн. шляхом, усупереч волі народу, вказується у Статуті ООН (ст. 1—2). Про це йдеться також у Декларації ООН про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, про захист їх незалежності і суверенітету (1965), Декларації про принципи міжнар. права,

що стосуються дружніх відносин і співробітництва між д-вами відповідно до Статуту ООН (1970), Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва у Європі 1975 та ін. А. — один з видів агресії, а тому тягне за собою міжнар.-правову відповідальність. Таку відповідальність було застосовано, зокрема, до нацист, злочинців за вироком Нюрнберзького воєнного трибуналу від 1.X 1946 (див. Нюрнберзький процес).

АНКЛАВ - (франц. *enclave*, від лат. *inclavo* — замикаю) — у міжнар. праві держ. утворення, частина тер. д-ви, оточена територією іншої або інших держав. До А., зокрема, належать: Республіка Сан-Маріно (оточена тер. Італії), Королівство Лесото (оточене тер. Південно-Африканської Республіки), Ватикан (розташований посеред Італії, у межах її столиці — Рима). А., на тер. якого є мор. берег, називають напіванклавом (напр., Калінінградська область Рос. Федерації, Бруней). Питання відносин А. з д-вою (д-вами), територією якої (яких) він оточений, розв'язується на основі угод між ними. Режим кордонів А., трансп. сполучення, визначення повітр. території та ін. питання в А. вирішуються відповідно до норм міжнар. права.

АНТАРКТИКА - (від грец.— той, що лежить напроти півночі) — пд. полярна область довкола Пд. географічного полюса. Включає континент Антарктиду і Пд. частини Тихого, Індійського та Атлантичного океанів з островами. Підвищений інтерес до А. з'явився на поч. 20 ст. У цей час деякі д-ви заявили свої тер. претензії на А. Проблема зрушила з місця після 2-ї світ. війни. Було проведено широку програму наук, досліджень у межах Міжнар. геофіз. року (1957—58), у якій взяли участь учені з 12 держав. Міжнар. наук, співробітництву сприяло проведення у Вашингтоні за ініціативою США міжнар. конференції (жовтень - грудень .1959) з метою укладення договору про А. її результатом стало підписання 1 .XII 1959 безстрокового Договору про Антарктику, що набув чинності 23.VI 1961. Згідно з ним А. має використовуватися виключно у мирних цілях. Заборонено здійснювати будь-які ядерні вибухи і скидати радіоакт. відходи, проводити в регіоні військ, дії у будь-якій формі. Договір закріпив принцип свободи наукових досліджень, а проблема тер. претензій «заморожувалася» на невизначений час. Для контролю за дотриманням положень договору передбачено систему інспекцій. Кожна держава-учас-ниця може призначити наглядачів, які мають вільний доступ будь-коли і в будь-який район на будь-яку станцію та установку, включаючи мор. і повітр. судна. У договорі передбачено спец. механізм його реалізації — консульта. наради держав-учасниць. У них можуть брати участь і ті д-ви, що приєдналися до договору пізніше та проводять активну н.-д. роботу в А. В межах названих нарад було розроблено Конвенцію про збереження антарктичних тюленів 1972 та Конвенцію про

збереження морських живих ресурсів Антарктики 1981. У 1988 прийнято Конвенцію з урегулювання освоєння мінеральних ресурсів А., яка, проте, чинності ще не набула. З огляду на необхідність особливої уваги до охорони навколишнього природ, середовища цього регіону 1991 в Мадриді було підписано Протокол про заборону геологорозвідувальних робіт у А. терміном на 55 років. Мета документа -забезпечити екол. безпеку А., перетворити її на природний заповідник. Україна приєдналася до Договору про А. в 1992, бере участь в міжнар. заходах, що стосуються А., має (з 1996) в Антарктиді наук, станцію «Вернадський».

АНТИКВАРІАТ - (від лат. *antiquarius* — старовинний) — старовинні предмети, що мають істор., художню, наук, чи ін. культурну цінність. До предметів А. належать: а) істор. цінності, в т. ч. пов'язані з видатними подіями в житті народів, розвитком сусп-ва і д-ви, історією науки, мист-ва і техніки, а також ті, які стосуються життя і діяльності нац. лідерів, мислителів, учених і митців; б) археол. знахідки; в) художні цінності — картини, малюнки та ескізи ручної роботи на будь-якій основі, ориг. твори станкового живопису і скульптури з будь-якого матеріалу, гравюри, естампи, літографії, твори декорат-приклад. мист-ва; г) фрагменти архіт., худож. та археол. пам'яток; д) рідкісні манускрипти та інкунабули, старі книги та ін. публікації, що становлять особливий істор., худож., наук, та культур, інтерес; е) архіви, включаючи фоно- і фотоархіви; є) старовинні меблі, унікальні муз. інструменти; ж) старовинні монети, ордени, медалі, печатки та ін. предмети колекціонування; з) рідкісні колекції та екземпляри фауни і флори, мінералів, а також предметів палеонтол. значення тощо. Предмети А. охороняються у встановленому законом порядку. За порушення правил охорони і використання цих предметів передбачена юрид. відповідальність.

АНУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ - відмова д-ви від договору у випадках, чітко визначених міжнар. правом. А. м. д., як і денонсація, — однобічний акт і не залежить від згоди на припинення дії договору ін. його учасників. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 передбачає такі підстави для А. м. д.: 1) Суттєве порушення двосторон. договору одним з його учасників; істотне порушення багатосторон. договору одним з його учасників, що дає право ін. учасникам за одностайною згодою припинити дію договору взагалі або між ними та порушником. Суттєвим вважається порушення, яке полягає у такій відмові від договору, що або не дозволяється міжнар. правом, або заважає здійсненню об'єкта й цілей договору. Не допускається припинення положень, які забезпечують захист особи і містяться у договорах гуманіт. характеру. 2) Неможливість виконання договору внаслідок безповоротного зникнення або

знищення об'єкта домовленостей. При цьому той учасник договору, з чиєї вини виникла така неможливість (через порушення ним договірних зобов'язань), не може посилатися на цю обставину. 3) Докорінна зміна обставин, які були на час укладення договору. За міжнар. правом, така зміна — непередбачувана сторонами під час укладення угоди або є істотною зміною обставин, що може призвести до виконання зобов'язань, які суттєво відрізняються від договірних. На докорінну зміну обставин не можна посилатися при А. м. д., якщо договір установлює кордони або якщо ця зміна є результатом порушення зобов'язань за угодою чи за міжнар. правом того, хто посилається на цю зміну. Закон «Про міжнародні договори України» (1993) передбачає, що її міжнар. договори можуть бути визнані недійсними у разі суттєвого їх порушення ін. учасниками, а також у випадках, передбачених нормами міжнар. права. Закон називає тільки один спосіб скасування договору — денонсацію. Але, зважаючи на пряму відсилку до норм міжнар. права, які передбачають підстави для анулювання договорів, Україна може у відповідних випадках припинити дію міжнар. договорів шляхом анулювання, навіть тоді, коли в них не передбачена денонсація.

АНШЛЮС - (нім. Anschluß — приєднання) -форма анексії, політика загарбання ін. д-ви. Здійснювалася, зокрема, нім. імперіалізмом стосовно Австрії, особливо після встановлення у Німеччині 1933 фашист. диктатури. Фактично А. відбувся 11 — 12. III 1938, коли гітлерівці за підтримки австр. нацистів окупували цю державу. Наступного дня (13. III 1938) було опубл. т. з. закон «Про возз'єднання Австрії з Німецькою імперією». Незалежність Австрії була відновлена 1945 внаслідок розгрому нацист. Німеччини. 1955 Держ. договором про відновлення незалежної і дем. Австрії А. заборонено.

АПАРТЕЇД - (мовою африкаанс apartheid — роздільне проживання) — політика і практика расової сегрегації і дискримінації щодо окр. народів та етн. груп. Виявляється у відповідних правових та орг. формах. Офіційний А. тривалий час мав місце в Південно-Афр. Республіці (ПАР), починаючи з серед. 20 ст. Система А. тут склалася на межі 40—50-х рр., коли в країні владарювала нац. партія. Населення ПАР було поділене на 4 групи: білих, чорних («банту»), кольорових та азіатів. При цьому повні громадян. права належали тільки білим. 1973 у межах ООН було прийнято Міжнародну конвенцію про припинення злочину апартеїду і покарання за нього. Цей документ став міжнар.-правовою основою боротьби з А. Згідно з Конвенцією А. кваліфікується як злочин проти людства. Осн. виявами політики А. є: позбавлення члена або членів певної расової групи чи груп права на життя і свободу; вбивство членів расової групи чи груп; заподіяння членам расової групи чи груп серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу та

посягання на їхню свободу чи гідність, застосування до них тортур чи жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, форм поводження та покарання; безпідставний арешт і незаконне утримання у тюрмах членів расової групи чи груп; навмисне створення для расової групи чи груп таких життєвих умов, які розраховані на її чи їх повне або часткове фіз. знищення; будь-які заходи законод. характеру, спрямовані на обмеження осн. прав людини і свобод корінного населення за расовою ознакою, тощо. Контроль за здійсненням Конвенції покладено на Спеціальний комітет ООН проти А. Україна ратифікувала Конвенцію 15. X 1975.

АПОСТІЛЬ - (франц. apostille — помітка на полях, примітка, рекомендаційна приписка, постскриптум) — спец. штамп, який, відповідно до Гаазької конвенції 1961, ставиться на офіц. документах, що надходять від держав — учасниць Конвенції. А. звільняє ці документи від необхідності дип. чи конне, легалізації. Він засвідчує справжність підпису особи під документом і справжність печатки або штампа, якими скріплено відповідний документ (ст. 5 Конвенції). Офіц. документами, за Конвенцією, є, зокрема: документи, які надходять з нотаріату, адм. і суд. органів; свідоцтва про реєстрацію актів громадян, стану; документи, що надходять від органу або посад, особи, які підлягають юрисдикції д-ви і підпис на яких може бути засвідчений шляхом А. без поперед. засвідчення підпису нотаріусом. Конвенція не поширюється на документи, які видаються дип. або конне, агентам, а також на адм. документи, що безпосередньо стосуються комерц. або митної операції (ст. 1). Кожна держава — учасниця Конвенції призначає органи, яким надаються повноваження на проставлення А. Вона сповіщає про це МЗС Нідерландів у момент передачі на зберігання своєї ратифікац. грамоти (ст. 6). А. повинен відповідати зразку, що додається до Конвенції, і може бути складений офіц. мовою органу, який видає його.

АРБІТРАЖ МІЖНАРОДНИЙ - спосіб мирного вирішення міжнар. спорів через обрання за заг. згодою сторонами у спорі третьої сторони {арбітра}, яка, керуючись правом, розглядає справу і виносить рішення, що є обов'язковим. Сторонами А. м. є головні суб'єкти міжнар. права: держави та міжнар. організації. Арбітражна процедура може бути передбачена для застосування як спосіб вирішення спорів факультативно або обов'язково. Факультат. арбітраж передбачений міжнар. дво- або багатосторонніми договорами і застосовується за згодою усіх сторін. Обов'язковий арбітраж визначається як єдино можливий спосіб вирішення спорів і застосовується на вимогу однієї із сторін. Для того, щоб практично організувати арбітраж, розгляд спору, сторони укладають між собою спец. угоду — компроміс. Це різновид міжнар. договору, де зазначається: на основі якої угоди або

домовленості справа передається арбітрам; предмет спору, а також узгоджені і неузгоджені питання; порядок формування арбітражного суду, прізвища арбітрів (сторони можуть включити й ін. умови, в т. ч. норми права і принципи, якими має керуватися арбітр, правила процедури); яким способом приймається рішення; скільки часу має тривати розгляд справи; мова діловодства і рішення; яким чином розподіляються між сторонами витрати на процес тощо. Як правило, арбітраж, компроміс укладається письмово у формі міжнар. договору, на який поширюються норми права міжнар. договорів. Осн. принципи А. м. як загальновизнані норми, що визначають порядок організації, компетенцію, а також процедуру арбітражу, містяться у міжнар. документах заг. характеру. Це, насамперед, Гаазькі конвенції про мирне вирішення міжнар. спорів 1899 і 1907. Комісія міжнар. права ООН розробила, а Ген. Асамблея ООН запропонувала д-вам за взірць «Модель правил арбітражного процесу» (1958). Діють і міжнар. регіон, угоди про арбітраж: Міжамериканський договір про мирне врегулювання, т. з. Пакт Боготи 1948, Європейська конвенція для мирного вирішення спорів 1957, Стокгольмська конвенція про примирення та арбітраж у рамках ОБСЄ 1992.

АРКТИКА - (від грец. - північний) — регіон земної кулі з умовним центром — Північним полюсом. До нього входять води Пн. Льодовитого ок. і його морів, ділянки суші Європи, Азії та Америки. В геогр. і юрид. науці досі не існує загальноприйнятого визначення А. Дискусійним залишається питання про пд. кордон А., хоча переважає точка зору, що ним є пн. полярне коло (66°33'). Правовий статус А. формувався протягом тривалого часу. Цей процес продовжується. Тепер правовий статус А. базується на нормах міжнар. права і нац. законодавства аркт. держав (Данії, Ісландії, Канади, Норвегії, Росії, США, Фінляндії, Швеції). На відміну від Антарктики, не існує міжнар.-правового акта, який би визначав правовий статус аркт. регіону в цілому. Канада і Росія, що володіють найб. аркт. територіями, дотримуються секторальної системи захисту своїх інтересів у цьому регіоні. Її ініціатором виступив 1907 канад. сенатор П. Пуар'є. 1925 Канада закріпила цю ініціативу законом, за яким її суверенітет поширився на землі та острови, розташовані у межах сектора, вершиною якого є Пн. полюс, а сторонами — меридіани 60° і 14Г. В акті не йшлося про претензії Канади на мор. простори у межах названого сектора. Однак деякі канад. політики та юристи почали тлумачити положення даного закону розширювально, тобто поширювати їх на мор. територію, що викликало протидію США та ін. держав. На захист своїх інтересів Канада 1970 прийняла закон про запобігання забрудненню аркт. вод. Дія закону поширюється на мор. води завширшки 100 миль у межах канад. сектора А. Прийняття закону не усунуло розбіжностей між Канадою і США щодо статусу канад. аркт. вод. Президія ЦВК СРСР 15.IV 1926 прийняла постанову, згідно з якою територією Рад. Союзу оголошувалися як уже відкриті, так і ті, що і можуть бути відкритими згодом,

землі та острови, розташовані у Пн. Льодовитому ок. до Пн. полюса в межах між меридіанами 32°04'35" с. д. і 168°49'30" з. д. Виняток і становили о-ви норв. архіпелагу Свальбард (Шпіцберген), розташовані між 32° і 35° с. д. Ці кордони утворили аркт. сектор у складі земель і I островів, включаючи тер. води. США не визнають секторальної системи поділу А Цієї ж точки зору дотримуються фактично Норвегія і Данія. Вони вважають, що за межами тер. вод у А. має діяти принцип свободи відкритого моря. Певний компроміс між цими двома підходами містить ст. 234 Конвенції ООН по морському праву 1982, яка надає прибереж. д-вам право приймати закони і правила про запобігання забрудненню мор. середовища та його збереження у покритих льодами районах завширшки не більш як 200 миль. Останнім часом дедалі ширшої підтримки набуває погляд на А. як на особливий регіон, що потребує заг. міжнар.-правового захисту. Це знайшло, зокрема, свій вияв у прийнятті Конвенції щодо збереження білих ведмедів 1973. В 1990 ств. неурядову організацію -Міжнародний арктичний науковий комітет, метою якого є об'єднання зусиль світ, громадськості у вирішенні комплексу наукових проблем регіону. 1996 ств. представницьку регіон, міжнар. організацію — Арктичну раду, учасниками якої можуть стати й неаркт. д-ви.

АРХІВИ ДИПЛОМАТИЧНІ - сукупність документів і матеріалів, які утворюються у процесі діяльності відомства закорд. справ країни та її представництв за кордоном або тільки стосуються цієї діяльності, але походять з ін. джерел. А. д. є частиною держ. архівів. Підпорядковуються відповідним інституціям д-ви. Остання регламентує доступ до дип. документів і умови праці з ними. У міжнар. праві статус цих документів визначається Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 та Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1978 (див. у ст. правонаступництво). Зокрема, Конвенція 1961 встановлює, що архіви і документи дип. представництв є недоторканими у будь-який час і незалежно від їх місцезнаходження (ст. 24). Крім того, вона передбачає, що в разі розірвання дип. відносин між державами-контрагентами і відкликання представництва д-ва перебування навіть під час збройного конфлікту має поважати та охороняти приміщення представництва разом з його майном і архівами. В такій же ситуації акредитуюча держава може доручити охорону приміщень її представництва разом з його майном і архівами третій д-ві, яка є прийнятною для д-ви перебування. Заг. принципу оприлюднення архів, документів немає, але в окр. країнах встановлено термін відкриття зовнішньополіт. документів — після, скажімо, 20, 25, 30 або 50 років їх зберігання у держ. сховищі.

АТАШЕ - (франц. *attaché* — прикріплений, прив'язаний) — дипломат-початківець, мол. дип. ранг або найнижча дип. посада (за винятком військового А., який, навпаки, є одним із старших дип. агентів). Усі категорії А. (військові, спеціальні, прес-аташе та ін.) є членами дипломатичного корпусу у країні перебування, тому мають загальновизнаний міжнар.-правовий статус, однакові дипломатичні привілеї та імунітети. К. К. Сандровський. АТЕИ (р. і м. н. невід.— 339 до н. е.) - скіф, цар. Прожив довге життя. У 40-х рр. 4 ст. до н. е., узурпувавши владу, А. зумів об'єднати майже всю країну. За А. Скіфія займала територію Пн. Причорномор'я від Азовського м. до Дунаю (Південь сучас. України). За повідомленням Страбона, А. панував над більшістю північнопричорномор. племен. Центр д-ви А. знаходився на Нижньому Дніпрі, де ще в кін. 5 ст. до н. е. виникло велике укріплене поселення — Кам'янське городище. Влада А. була великою. У проведенні внутр. політики він нічим не був зв'язаний. Першим зі скіф, царів карбував власну монету. Самостійною була й зовн. політика правителя. Загинув А. у битві скіфів з військом ма-кед. царя Філіппа II. Дослідники вважають, що за А. виникла перша скіф. д-ва. Незважаючи на смерть А., Скіф, царство збереглося, хоч розміри його значно зменшилися. Скіфія залишалася усе ще сильною в екон. і військ, відношеннях. Як свідчать писемні та археол. джерела, д-ва, створена А., існувала з 4 до 3 ст. до н. е.

АУДІЄНЦІЯ ДИПЛОМАТИЧНА - прийом главою д-ви чи уряду або міністром закорд. справ країни перебування іноз. дип. представника на його прохання з метою передачі усного чи письм. повідомлення, у зв'язку з врученням вірчих грамот і відкличних грамот тощо. Залежно від обставин А. д. проводиться в урочистій або, навпаки, в конфіденц. обстановці, без суто протокольних формальностей.

Б

БАГАТОМОВНІ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ - міжнар. угоди, що складаються з різномовних автент. текстів. Двосторонні договори укладаються, як правило, мовами сторін, але, для поліпшення умов тлумачення, можуть містити третій текст мовою, яку обирають сторони. Саме цей текст має вищу силу в разі виникнення спорів щодо тлумачення договору. Обмежено багатосторонні угоди можуть мати рівно автент. тексти (рівнозначні за юрид. силою) мовами сторін або мовами, які сторони обирають за спільною згодою. Напр., у Маастрихтському договорі 1992 про створення Європейського Союзу, який є обмежено багатосторонньою угодою (на 1997 його підписали 15 країн), зазначається: «Цей договір укладено в одному оригінальному примірнику нідерландською, англійською, французькою, німецькою, грецькою, ірландською, італійською, португальською та іспанською мовами, причому текст кожною з цих мов є рівно автентичним». Багатосторонні договори універсального характеру, які укладаються у межах і під егідою ООН, містять рівно автентичні тексти 6 мовами: англ., араб., ісп., кит., рос, французькою. Укладення міжнар. угод багатьма мовами є виявом тенденції до універсальності міжнар. правопорядку. Багатомовність договору створює більше зручностей для сторін, які отримують тексти рідними мовами, а також у випадку багатостор. угоди, укладеної визнаними дип. мовами, де вміщено текст мовою, яку сторони вважають найбільш прийнятною для себе. Визнання різномовних текстів рівно автентичними означає, що вони мають рівну юрид. силу і на цій підставі застосовуються для тлумачення і здійснення положень договору. Юрид. рівнозначність різномовних текстів, яка презюмується, не означає мовно-се-мант. ідентичності, адже для різних мов характерні різні засоби передачі юрид. і політ, реалій у різних правових системах. Міжнародна практика виробила ряд прийомів для різномовних автент. текстів міжнар. угод, що застосовуються з метою запобігання розбіжностям між текстами (їх паралельна розробка, мікро- та макроаналіз, визначення понять тощо). Для договорів, що мають єдиний за змістом текст, який дублюється різними мовами, використовують особливі принципи тлумачення цих текстів (рівної достовірності; рівної сили; встановлення єдиного змісту всіх текстів). Якщо сторона не має тексту договору своєю мовою, вона робить і публікує його офіц. переклад для внутр. застосування. У разі констатації розбіжностей між офіц. перекладом і різномовним автент. текстом міжнар. угоди вищу силу має останній, саме він підлягає застосуванню.

БАГАТОСТОРОННІЙ МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР - договір, в якому беруть участь принаймні три учасники — суб'єкти міжнар. права. Б. м. д. бувають з обмеженим числом учасників або ж мають універсальний характер. Обмежені Б. м. д. — такі, в яких участь нових д-в залежить від

згоди всіх учасників. Ці договори можуть бути регіональними і нерегіональними. Приклад нерегіонального обмеженого Б. м. д. — Північноатлантичний договір 1949, за яким ств. Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), що об'єднує д-ви Європи та Пн. Америки. Регіональним обмеженим Б. м. д. є Маастрихтський договір 1992, який є водночас Статутом Європейського Союзу — міжнар. організації, що налічує 15 членів — європ. держав (1996). Важливу роль у зміцненні міжнар. співробітництва, розв'язанні глоб. проблем безпеки, екології, захисту прав людини, використанні просторів та ресурсів Світового ок. і космосу та ін. відіграють Б. м. д. універсального характеру, що кваліфікуються також як загальні. Такими є договори, що стосуються кодифікації та прогрес, розвитку міжнар. права, або ті, об'єкт та цілі яких становлять інтерес для міжнародного співтовариства в цілому. Такі договори відкриті для участі всіх членів міжнар. співтовариства держав. Прикладом загальних Б. м. д., які мають особливе значення для людства, є Міжнародні пакти про права людини. Низка універсальних Б. м. д. кодифікац. характеру містить загальновизнані норми міжнар. права, в т. ч. його імперативні норми. Це Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969, Конвенція ООН по морському праву 1982 та ін.

БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА - стан міжнар. відносин, який виключає порушення миру та реальну загрозу розвитку людства. Б. м. дає народам можливість суверенно, без тиску ззовні визначати шляхи та форми свого сусп.-політ. розвитку. Вона передбачає діяльність держав і міжнар. інститутів щодо підтримання такого стану, універсальну систему механізмів, заходів і гарантій, які виключають застосування сили в міжнар. відносинах. У сучас. світ, політиці Б. м. розглядається як важлива функція світ, співтовариства, що реалізується на основі процесів роззброєння, поглиблення взаєморозуміння і взаємодовіри між державами, мирного врегулювання конфліктів. За Статутом ООН осн. відповідальність за підтримання миру та Б. м. покладена на Раду Безпеки ООН, якій належить і виключне право застосування санкцій проти агресора. На рівень і стан сучас. Б. м. впливають насамперед характер заг. небезпеки і загроз, захищеність зовн. кордонів та стан внутр. безпеки держав. Як політ, явище Б. м. обслуговує інтереси і потреби більшості країн світ, спільноти, оскільки прагнення до безпеки є визначальним мотивом людської діяльності. Б. м. розрізняють: за масштабами — національну та регіональну (в межах того чи ін. регіону світу) і загальну, у глобальному вимірі; за сферами — безпека у військ., політ., екон., екол., гуманітарній та ін. сферах; за суб'єктами — безпека сусп.-ва, д-ви, людини. Поряд з традиц. джерелами небезпеки (прагнення певних країн до гегемонії, переваги у стратег. та ядер, озброєннях, до експансіонізму) на рівень Б. м. на сучас. етапі світового сусп.-політ. розвитку впливають нові світові загрози. Це тенденція до зростання кількості локальних конфліктів і акцій міжнар. тероризму,

поява могутніх незаконних збройних формувань, розкрадання ядер, матеріалів та поширення ядер, технологій, наявність стратег, озброєнь у потенц. агресорів. Сучасна система Б. м. ґрунтується на принципах: заг. характеру й однакового рівня безпеки для всіх країн незалежно від їхньої ролі на світ, арені; міжнар. співробітництва у розв'язанні проблем безпеки та колективності дій щодо усунення чи припинення агресії; недостатності лише військ.-силових засобів підтримання миру; високого ступеня довіри і відкритості у міжнар. стосунках; системного підходу до підтримання безпеки. Важливими елементами системи Б. м. є наукові теорії, концепції, доктрини, програми досягнення високого рівня міжнар. безпеки; сукупність міждерж., держ., громад, організацій та інститутів підтримання миру; сили, засоби та матеріальні ресурси запобігання зростанню небезпеки на міжнар. рівні. Об'єктивна необхідність переходу до нової міжнар. політики зумовлює зміни в структурі Б. м. Групування країн на замкнені військ.-політ. блоки та коаліції, визначення сфер впливу, балансування на грані війни і миру, рівновага озброєнь на дедалі вищому рівні вважаються нині залишками старої системи безпеки. Необхідність відмови від них диктується фундаментальними геополіт. зрушеннями, глобальними проблемами, що в кін. 20 ст. відображають заг. стурбованість, тривогу всього людства. Розв'язанню завдань, які стоять перед сучас. світ, співтовариством, найбільше відповідає концепція колективної безпеки. Вона є стратег, принципом, спрямованим на досягнення мети за допомогою угод, а не примусу. Нова глобальна система безпеки формується шляхом переговорів та угод про заг. цілі, норми інститутів, принципи і механізми врегулювання гострих конфліктів. Вона базується на: довірі, заснованій на відкритості, транспарентності (від франц. transparent — прозорий) і передбачуваності дій партнерів; співробітництві і гарантіях; зайнятості. Названі елементи відображаються у діяльності структур спільної безпеки: ООН; Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ); у програмі НАТО «Партнерство заради миру»; у програмному асоцію-ванні партнерства з країнами Центр, та Сх. Європи в рамках Східноєвроп. Союзу (СЄС), Європ. Союзу (ЄС) і прийнятої ним програми заг. зовн. політики та політики в галузі безпеки тощо. Система спільної Б. м. перебуває у процесі становлення, однак цей процес не автоматичний, він потребує від світ, спільноти чималих зусиль та затрат. Запорукою ефективності міжнар. безпеки є досягнення згоди між народами щодо усунення прагнення окр. країн до світ, панування, розв'язання проблеми співвідношення сили і права на користь права, поступова ліквідація організацій, заснованих на силових, примус, принципах дії тощо.

БЕЗ'ЯДЕРНА ЗОНА - вільна від ядер, зброї територія, де на основі міжнар. договору між заінтересованими д-вами забороняється її випробування, в-во і розміщення в будь-якій формі. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї

1968 (ст. VII), схвалений ГА ООН 12.УІ 1968, передбачає право держав укласти регіон, угоди з метою забезпечення повної відсутності ядер, зброї на їхній території, тобто утворення Б. з. Такі зони можуть утворювати не лише групи держав, а й окр. д-ви. Статус Б. з. має Латинська Америка на основі Договору про заборону ядерної зброї у Латинській Америці (1967). Б. з. є Антарктика, чий правовий режим регулюється Вашингтонським договором 1959, що заборонив будь-які ядерні вибухи, скидання ядер, запасів і матеріалів у цьому регіоні. До Б. з. належать дно і надра Світового ок. : за Договором 1971 д-ви зобов'язалися не встановлювати і не розміщувати тут ядерну та ін. види зброї масового знищення. Договором 1967 щодо космосу Б. з. проголошені небесні тіла.

БЕЗ'ЯДЕРНИЙ СТАТУС - міжнар.-прав. стан д-ви, відповідно до якого вона не бере участі у військ, блоках і дотримується трьох неядер, принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядер, зброї. Б. с. д-ви як суб'єкта міжнар. права визначає і певні зобов'язання, що беруть перед такою д-вою ядерні країни: поважати її незалежність, суверенітет та існуючі кордони, відмовлятися від використання будь-якої зброї проти такої д-ви, крім за умов самооборони; утримуватися від екон. тиску на таку д-ву і домагатися рішучих дій з боку Ради Безпеки ООН у разі, коли така д-ва стане жертвою акту агресії з боку ін. країн. Таким прикладом у міжнар. прав, нормах є Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 (ДНЯЗ), підписаний Україною в 1994 у Будапешті (Угорщина). Згідно з Меморандумом Рос. Федерація, Великобританія та США підтвердили Україні свої зобов'язання згідно з принципами За-ключ. акта НБСЄ 1975: поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою або її використання проти тер. цілісності чи політ, незалежності України; ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким ін. чином згідно зі Статутом ООН; утримуватися від екон. тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги; домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі — учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядер, зброєю, у разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядер, зброї; не застосовувати ядер, зброю проти будь-якої держави — учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядер, зброєю, крім випадку нападу на них самих, на їхні території чи їхні підопічні території, на їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої д-ви спільно або в союзі з д-вою, яка володіє ядер. зброєю.

БЕРЕГОВЕ ПРАВО - середньовіч. звичай, в основі якого лежить право володільців узбережжя на привласнення «дарів моря». За цим звичаєм при аварії судна все, що викидалося на берег (саме судно, його залишки, вантаж, екіпаж та пасажери), ставало власністю володільця узбережжя (сеньйора, суверена тощо). Останній задля збагачення нерідко йшов на злочинну змову з лоцманами, влаштовуючи фальшиві сигнали і маяки, що призводило до штучних аварій і завдавало шкоди міжнар. торгівлі та мореплаванню. Тому з часом було визнано, що Б. п. може застосовуватися тільки в разі мор. аварій, які сталися внаслідок природ, причин (ураганів, штормів, туманів, зіткнень суден зі скелями тощо). В ряді країн було прийнято жорсткі закони щодо осіб, винних у штучно створюваних аваріях, пограбуванні потерпілих суден. За французьким законодавством, зокрема, передбачалося відлучення таких осіб від церкви, спалювання їх живцем із житлом, занурювання у воду із забиванням камінням тощо. У деяких країнах і тепер діють карні санкції за пограбування суден, що зазнали аварії (США, Великобританія тощо). Поступове обмеження Б. п. здійснювалося шляхом зменшення частки привласнення врятованого при аварії майна, виданням купцям охоронних грамот тощо. Тільки в 19—20 ст. завдяки міжнар. домовленості Б. п. було скасоване. Але й тепер ще іноді визначають винагороди рятівникам суден, що зазнали аварії, фактично за середньовіч. принципом привласнення частини врятованого майна.

БЛОКАДА МОРСЬКА - (англ. blockade - блокада) — перекриття військово-мор. силами воюючих держав доступу з моря до берегів, які знаходяться під владою чи контролем противника або невоюючої д-ви, яка допомагає йому. Д-ва, яка оголошує блокаду, згідно з вимогами мор. права зобов'язана завчасно сповістити про це всі країни. У ноті повідомлення повинні бути вказані: час поч. блокади і точні геогр. кордони мор. району, де вона здійснюється. Правові питання, пов'язані із застосуванням Б. м., постали у зв'язку з прийняттям Паризької декларації про морську війну 1856 та Лондонської декларації про право морської війни 1909. За сучас. міжнар. правом встановлення блокади є правомірним тільки у двох випадках, прямо передбачених Статутом ООН: здійснення права на самооборону (ст. 51) та рішення Ради Безпеки ООН.

БОЙКОТ - (англ. boycott) у міжнародних відносинах - відмова д-ви (групи держав) встановлювати або підтримувати міжнар. відносини з ін. д-вою (групою держав). Формами такого Б. є введення ембарго на експорт та імпорт товарів, встановлення дискримінац. мита і тарифів тощо. Б. може використовуватися і у формі репресалій. Статут ООН передбачає можливість

здійснення Б. як одного з тих примус, заходів для підтримання миру, що не пов'язані з використанням збройних сил.

BONA FIDES - термін рим. приватного права, який складається з двох значень: 1) Fides (лат.) — віра, довіра, власна чесність і довіра до чесності ін. осіб, дотримання даної обіцянки, слова. Означає також моральний обов'язок усіх людей виконати своє зобов'язання, у чому б воно не полягало. Оскільки відносини між рим. гр-нами і перегри-нами (особами поза статусом рим. гр-нина) не мали правового значення, то принцип fides за таких обставин набував сили правового, тобто таке зобов'язання ставало ніби правовим. Тому fides з часом стала засадою усіх правовідносин, що склалися між рим. гр-нами та перегринами. 2) Слово bona (лат.) — добра совість, добросовісний — з'явилося перед терміном fides пізніше. Спочатку цей принцип застосовувався до неформ, договорів, а потім поширився на всі зобов'язальні відносини, речове право, судочинство та ін. У таких випадках B. f. набувала конкр. значення: напр., possessor bona fides — добросовісний володілець; у спадковому праві fidei commissum — один з видів заповідальних відказів. B. f. протиставлялася поняттю mala fides — близький до обману, недобросовісний. B. f. застосовується також у сучасному міжнар. праві при тлумаченні і виконанні міжнар. обов'язків у межах, визначених правом. Він означає сумлінність у ставленні до взятих зобов'язань. У п. 2 ст. 2 Статуту ООН міститься вимога, щоб члени цієї організації сумлінно виконували взяті на себе зобов'язання. Принципу сумлінності надано значення загальної норми, яка регулює сукупність міжнар. відносин. Особливо важливим він є у праві міжнар. договорів. Принцип сумлінності у виконанні своїх обов'язків було підтверджено Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969, ст. 26 якої гласить: «Чинні договори є обов'язковими для сторін і мають виконуватися ними сумлінно». Чимало посилань на принцип сумлінності (його виконання або невиконання) зустрічається у повсякден. практиці міжнар. відносин. Ця норма закріплена у ст. 12 Закону «Про міжнародні договори України» (1993).

БОРГИ МІЖНАРОДНІ - фін. зобов'язання однієї д-ви стосовно іншої міжнар. організації або будь-якого ін. суб'єкта міжнар. права. Найчастіше це буває при неплатоспроможності позичальників. Платоспроможність залежить насамперед від наявності ресурсів, якими наділена країна-боржник, а також експортної бази. Оплата Б. м. здійснюється, як правило, в іноз. валюті. Коли країні доводиться витратити на оплату боргу 5 і більше відсотків валового нац. продукту (ВНП), тоді борг, тягар вважається важким. Якщо країна-боржник офіційно заявляє про свою нездатність розплатуватися за Б. м. у встановлені строки і вдається до послуг інституцій, що займаються

урегулюванням боргу на багатосторонній основі, це означає настання кризи платоспроможності. Необхід. умовою будь-якої процедури врегулювання Б. м. на багатосторонній основі є прийняття стабілізац. програми відповідно до рекомендацій Міжнародного валютного фонду. Питання про Б. м. виникає також при пра-вонаступництві держав. Перехід держ. боргів супроводжується припиненням зобов'язань держави-попередниці і виникненням зобов'язань держави-наступниці стосовно держ. боргів. Випадки переходу держ. боргів мали місце при об'єднанні В'єтнаму, Німеччини, поділі Чехо-Словаччини, розпаді СРСР. Як правило, датою переходу держ. боргів держави-попередниці є момент правонаступництва держав. Сам факт правонаступництва як такий не зачіпає прав і обов'язків кредиторів.

БУСТАМАНТЕ КОДЕКС - кодифікований збірник доктрин і матеріалів практики міжнар. приват, права, укладений для країн Лат. Америки. Названий іменем свого гол. укладача — куб. правознавця і дипломата А. Бустаманте. Кодекс прийнятий 28.11 1928 в Гавані на організованій Панамериканським союзом 6-й Міжнар. конференції амер. держав. Набув чинності 25.XI 1928. Ратифікований 15 д-вами Лат. Америки: Бразилією, Венесуелою, Чилі, Перу, Болівією, Гаїті, Гватемалою, Гондурасом, Домініканською Республікою, Кубою, Коста-Рикою, Нікарагуа, Панамою, Сальвадором, Еквадором. Б. к. складається із вступу і 4 книг (437 статей). У першій книзі — «Міжнародне цивільне право» — регулюються питання міжнар. приват, права, що стосуються фіз. осіб (у т. ч. сімейного права) і майна (сюди, крім питань власності та ін. речових прав, віднесено питання спадкування, зобов'язального права та ін. підстав набуття майнових прав). У другій книзі — «Міжнародне торговельне право» — регулюються колізійні питання торг, права. Зокрема, регулюються питання про торгівлю і торгівців, торг, комісію, позики, перевезення сухопутним транспортом, договори страхування, векселі та ін. цінні папери, мор. і повітр. торг, перевезення, строки позовної давності. В третій книзі -«Міжнародне кримінальне право» — містяться положення про застосування крим. законів, якщо правопорушення скоєно на тер. іноз. д-ви, що ратифікувала Б. к., регулюються ін. питання, пов'язані з крим. відповідальністю. У четвертій книзі — «Міжнародний процес» — визначаються загальні принципи судочинства, правила заг. підвідомчості цив. і торг, справ, заг. правила підвідомчості крим. справ, питання видачі правопорушників, процес, положення, суд. вимоги і доручення, відводи міжнар. характеру, докази, касац. скарги, банкрутство, мирова угода, виконання рішень, винесених іноз. судами. При підписанні Б. к. на Гаван. конференції ряд країн обумовили своє ставлення до окр. його положень. Зокрема, Бразилія зазначила, що не буде застосовувати закон доміцилію (місця перебування) подружжя до шлюбу і розлучення, а Нікарагуа - положення про шлюб, які суперечать канон, праву.

Домініканська Республіка обумовила: а) поза-тер. дію законів про цив. правоздатність домініканців; б) недопущення подвійного громадянства; в) розширене розуміння доміцилію усіх іноз. юрид. і фіз. осіб, які мають у Санто-Домінго підприємства і представництва. Сальвадор заявив про: а) необхідність підтвердження спільного майна подружжя у Сальвадорі особливим договором між ними; б) заперечення принципу спадкування і конкурсу стосовно нерухомості, яка знаходиться у Сальвадорі. Уругвай і Чилі виступили лише за «загальне схвалення» кодексу. Парагвай і Аргентина висловили намір дотримуватися Монтевідеоських конвенцій з міжнародного приватного права 1889, що не виключає можливості застосування Б. к. з питань, не врегульованих конвенціями.

БУХТА - (нім. Bucht — затока) — невелика затока океану, моря або озера, що вдається у суходіл і відокремлюється від осн. водойми мисами або островами. Поряд з водами портів, заток, губ, лиманів води Б. входять до складу внутр. вод д-ви, які, в свою чергу, є невід'ємною частиною її території. До внутр. вод України віднесено води Б., береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега у місці, де з боку моря вперше утворюється один чи декілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль.

В

ВВІЧЛИВІСТЬ МІЖНАРОДНА - таке поведження у міжнар. відносинах, яке обумовлене не юрид. нормами та обов'язками, а міркуваннями пристойності, взаємної поваги, гостинності, доброзичливості, підкресленої пошани, що поділяються також ін. стороною. Д-ви, які дотримуються В. м., роблять це за мовчазною згодою, незважаючи на те, що правила В. м. не є юрид. обов'язковими.

ВЕЛИКІ ДЕРЖАВИ - країни, які за своїм екон., наук.-тех., вироб. і військовим потенціалом, а також у силу істор. обставин, закріплених міжнар. правом, несуть особливу відповідальність за підтримання миру і міжнар. безпеки. Склад групи країн, які визнаються В. д., починаючи з 19 ст. постійно змінюється. Після Віденського конгресу 1814—15 до кола В. д. входили Росія, Пруссія, Австрія, Великобританія та Франція. За Версальським мирним договором 1919 «головними державами», тобто великими, проголошувалися Сполучені Штати Америки, Британська імперія, Франція, Італія та Японія. Коло В. д., яким мало бути надано статус пост, членів Ради Безпеки ООН, визначила Кримська (Ялтинська) конференція (4— 11. II 1945). Це-США, Великобританія, СРСР, Франція, Китай. За Потсдамською угодою (17.VII — 2.VIII 1945) ств. Комітет міністрів закорд. справ цих 5 держав для повоєнного врегулювання у світі. За Статутом ООН Китай, Франція, СРСР, Великобританія та США остаточно отримали статус пост, членів Ради Безпеки, на яких було покладено особливу відповідальність за підтримання міжнар. миру та безпеки. їхня спільна позиція у всіх питаннях, що входять до компетенції Ради Безпеки (крім процедурних), стала умовою прийняття рішень. З ін. боку, Рада Безпеки наділена правом прийняття від імені ООН обов'язкових для усіх членів організації рішень. Таким чином, юридично закріплено статус В. д. З розпадом Рад. Союзу та утворенням СНД держави — члени останнього прийняли політ, рішення (Алма-Ата, 21 .XII 1991) про те, щоб Росія посіла місце кол. СРСР як пост, члена Ради Безпеки. Проти цього не заперечували ін. члени ООН. У даному випадку йшлося про політ, і правове наступництво у статусі В. д. Незважаючи на рівний правовий статус В. д. в ООН, д-ви, які входять до великої п'ятірки, в реальному житті відіграють різну роль у міжнар. відносинах. У наш час постає питання про розширення кола пост, членів Ради Безпеки ООН, тобто визнання В. Д. низки ін. держав світу.

ВЕРБАЛЬНА НОТА - (від лат. *verbalis* - словесний, *nota* — знак, зауваження) — найпоширеніша форма дип. листування. Вона може стосуватися будь-яких питань між-держ. відносин. При її складанні керуються традиціями та існуючою практикою. Як правило, В. н. складається від імені МЗС чи посольства. Друкується на спец, нотному бланку.

Починається і закінчується протокольними формами ввічливості (т. з. компліментами). Має номер і дату відправлення, засвідчується мастиковою печаткою МЗС або дип. представництва. В. н. не підписується, але іноді візується. Вручається адресату особисто або надсилається з кур'єром. В. н., крім того, застосовується як форма обміну інформацією між ООН і урядами або пост. представництвами.

ВЕРСАЛЬСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1919 - міжнар. угода, яка завершила 1-у світ. війну 1914-18. Укладена 28.УІ 1919 між США, Великобританією, Францією, Італією, Японією, Бельгією, Болівією, Бразилією, Кубою, Еквадором, Грецією, Гватемалою, Гаїті, Хіджазом (тепер — провінція у складі Саудівської Аравії), Гондурасом, Ліберією, Нікарагуа, Панамою, Перу, Польщею, Португалією, Румунією, Королівством сербів, хорватів і словенців, Сіамом (тепер — Таїланд), Чехословаччиною та Уругваєм, з одного боку, і Німеччиною та її союзниками — з другого. У В. м. д. 1919, який складався з 439 статей, містився Статут Ліги Націй, опис кордонів багатьох європ. країн, регулювалися питання політ, устрою Європи. Ліга Націй як свою осн. мету декларувала «розвиток співробітництва між народами і гарантію миру і безпеки», гарантувала незалежність і тер. суверенітет своїх членів; запровадила принцип колект. відповідальності всіх членів Ліги за мирний розвиток світу. У межах Ліги Націй було створено мандатну систему для управління в її рамках кол. колоніями Німеччини; встановлено договірні відносини з Німеччиною, Болгарією, Угорщиною, Туреччиною, Польщею, Чехословаччиною, Румунією, Югославією та Грецією щодо захисту національних меншин у цих країнах. За В. м. д. 1919 для прийняття рішень з міжнар. спорів було ств. Постійну палату міжнародного правосуддя, а з метою поліпшення умов праці в усіх країнах — Міжнародну організацію праці (МОП). Ці нововведення у міжнар. праві означали, що принцип балансу сили, якого намагалися дотримувати у різних формах великі д-ви, починаючи з Вестфальського миру 1648, втратив своє попереднє значення якщо не формально, то фактично. Нейтралітет як правова категорія, що виражає індіферентне ставлення третіх держав до воюючих сторін, поступився зобов'язанню брати участь у боротьбі з агресором. За В. м. д. 1919 та наст. мирними договорами — Сен-Жерменським 1919 (з Австрією), Нейіським 1919 (з Болгарією), Тріанонським 1920 (з Угорщиною) і Севрським 1920 (з Туреччиною), території Німеччини та її союзників були перекроєні державами-переможцями, що супроводжувалося істот. обмеженнями прав переможених держав у політичній, військ., екон. та ін. сферах. Німеччина повернула Франції загарбані 1871 Ельзас та Лотарингію, Бельгії — округи Морене, Ейпен та Мальмеді, Данії — пн. частину Шлезвігу, Італії — Пд. Тіроль, Істрію та смугу Адріатичного узбережжя. Австрія втратила більшість територій, де проживали меншини кол. імперії, і перетворилася на сухопутну д-ву з

доступом до Адріатичного м. через отримання певних екон. прав у її кол. володіннях. їй заборонялося вступати в союз з Німеччиною чи приєднуватися до неї. Румунія скористалася ситуацією і розширила свою територію за рахунок анексії Бессарабії, Буковини, Трансільванії та частини Угор. рівнини. Німеччина визнала незалежність усіх територій, які до 1 .VIII 1914 входили до складу колишньої Рос. імперії, а також скасування Брест-Литовського (Брестського) мирного договору 1918 і всіх ін. договорів, ухвалених нею з рад. Росією. Вона зобов'язалася визнати всі договори, укладені державами-переможницями з д-вами, які виникли на тер. колишньої Рос. імперії після її розпаду, в т. ч. з Україною. З В. м. д. 1919 безпосередньо пов'язане й виникнення ін. нових держав: Албанія дістала статус незалежної; як суверенні д-ви постали Польща, Чехословаччина, Фінляндія, Естонія, Латвія і Литва; з держав Сербії та Чорногорії і тер. поступок Австрії та Угорщини утворилася Югославія. Туреччину змусили виділити з її території араб, д-ву Хіджаз. «Вільним містом» під протекторатом Ліги Націй став Данциг (тепер польс. м. Гданськ). Німеччина відмовилася від власних колоній, управління якими почало здійснюватися на основі мандатної системи. Відбулися й ін. зміни в тер. організації міжнар. співтовариства. В. м. д. 1919 встановив вину Німеччини та її союзників у розв'язанні 1-ї світ. війни. Було передбачено провести спец. суд над нім. кайзером Вільгельмом II і суд. переслідування осіб, «звинувачених у скоєнні дій, що суперечать законам і звичаям війни». Створювалася Міжсоюзницька репараційна комісія з метою одержання від Німеччини репарацій. Договір регулював екон. відносини з Німеччиною. Остання зобов'язувалася не встановлювати будь-яких заборон або обмежень на ввезення будь-яких товарів із союзних країн і поширити на торгівлю та судноплавство (рибальство і каботаж) союзних та об'єднаних держав принцип найб. сприяння. Ці д-ви дістали також право на свободу польоту та посадки повітр. суден на тер. всієї Німеччини. З військ. питань В. м. д. 1919 містив положення про те, що повне роззброєння Німеччини має стати передумовою заг. обмеження озброєнь усіх країн. Встановлювалися кількісні (не більше 100 тис. військовослужбовців) та якісні обмеження нім. сухопутної армії і військ.-мор. флоту та видів їх озброєнь. Нім. армія мала використовуватися виключно для підтримання порядку всередині країни. Договір зобов'язував Німеччину визнати повну силу мирних договорів і дод. конвенцій, які можуть бути ухвалені союзними та об'єднаними д-вами з переможеними країнами, а також погодитися з майб. рішеннями щодо території колишніх Австро-Угорської монархії, Болг. королівства та Оттоманської імперії і визнати нові д-ви в їхніх кордонах.

В. м. д. 1919 набув чинності 10.1 1920 після ратифікації його Німеччиною і союзними д-вами — Великобританією, Францією, Італією та Японією. США, однак, не ратифікували договір, оскільки сенат не дав згоди на вступ країни до Ліги Націй; замість цього було укладено майже ідентичний Амер.-нім. договір 1921, який не містив статей про Лігу Націй. Хіджаз і Еквадор підписали цей договір, але відмовилися його ратифікувати. Китай взагалі не

підписав В. м. д. 1919. Міжнар.-правова і тер. організація міжнар. співтовариства, створена на засадах В. м. д. 1919, дістала назву версальської системи. Ця система внесла позит. новації у розвиток міжнар. права, особливо в межах Ліги Націй та МОП, і стала першою спробою створення організованого співтовариства держав світу. Однак вона не змогла подолати анексіоніст, духу, який панував у міждерж. відносинах, і перешкодити розв'язанню 2-ї світ, війни.

ВЕРСАЛЬСЬКО-ВАШИНГТОНСЬКА СИСТЕМА - система міжнар. угод, визначена та ініційована державами-переможницями у 1-й світ, війні й укладена на Паризькій та Вашингтонській мирних конференціях: Версальський, Сен-Жерменський, Нейсь-кий (усі—1919), Тріанонський, Севрський (обидва — 1920) мирні договори; Амер.-нім. договір 1921 (практично повторював Версальський, але без статей про Лігу Націй); Договір США, Великобританії, Франції та Японії 1921 про спільний захист прав на о-ви у Тихому ок.; Договір США, Великобританії, Франції, Японії, Італії, Бельгії, Нідерландів, Португалії та Китаю 1922 про суверенітет, тер. і адм. недоторканність Китаю; Договір США, Великобританії, Японії, Франції та Італії 1922 про обмеження мор. озброєнь; ряд ін. міжнар. угод. Безпосередньо України стосувалися договори, тексти яких вироблялися на Паризькій мирній конференції, що почалася 16.1 1919 і тривала (з перервами) рівно рік. У дебатах брали участь представники 32 офіційно запрошених країн. Але держави-переможниці тримали осторонь численні делегації від новоутв. держав на тер. колишньої Рос. імперії (від «Російської політичної наради» у Парижі, УНР, ЗУНР, Білоруської нар. республіки, Республіки горців Північного Кавказу, Естонії, Литви, Латвії, Грузії, Вірменії, Азербайджану тощо). Не запрошувалися на конференцію і рад. уряди. Однак більшості з тих, хто приїхав до Парижа без запрошення, було надано можливість висловити свої пропозиції. Головував на конференції прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо, а вищий її орган постійно змінювався: спочатку це була Рада десяти, з березня — Рада чотирьох (Ж. Клемансо; англ. прем'єр-міністр Д. Ллойд Джордж, президент США В. Вільсон і прем'єр-міністр Італії В. Орландо, якого у травні змінив Ф. Нітті), з червня 1919 — Рада п'яти (з представником від Японії маркізом К. Сайондзі). «Російське питання» стало одним з головних на конференції. Однак сподівання Директорії УНР та керівників ЗУНР на «гарячу підтримку» Антантою ідеї незалежності України виявилися марними, як і зусилля представників УНР та ЗУНР у Парижі А. Марголіна та В. Паней-ка. Рішення конференції були згубними не лише для укр. нац.-визв. руху, а й для розбудови укр. державності взагалі. Країни Антанти спочатку виступили з ініціативою скликання конференції усіх урядів державних новоутворень кол. Рос. імперії на Принцевих о-вах, а потім від цього відмовилися. Нічого позитивного не принесли Україні і направлені до неї у лютому—квітні 1919

В. Вільсоном місії Нулянса, Бартелемі, Боти, Булліта. Результати переговорів Булліта з представниками ЗУНР і Директорії навіть не були оприлюднені, а Ж. Клемансо і Д. Ллойд Джордж офіційно від них відмежувалися. Зазнав краху і висунутий у квітні план Ф. Нансена, який мав на меті певну підтримку втягнутих у громадян, війну народів Росії. У червні Париз. конференція фактично визнала омський уряд О. Колчака і відмовилася зробити те саме щодо України та Білорусі. Вона підтримувала Польщу, Фінляндію, Румунію, визнала автономію Естонії, Литви, Латвії, дозволила Денікіну закупівлю зброї у Німеччині, всіляко заохочувала Юденича у його наступі на Петроград, врешті-решт, де-факто визнала уряди Азербайджану, Грузії і Вірменії, а від Директорії вимагала підпорядкування рос. білогвардійщині. 12.XII 1919 Рада п'яти встановила «санітарний кордон» навколо Росії, а 16.1 1920 скасувала це рішення. Саме Париз. мирна конференція санкціонувала загарбання Румунією Пн. Буковини і Бессарабії, Чехословаччиною — Закарпатської України, Польщею — Сх. Галичини і Зх. Волині. Антанта і США відкрито знехтували законними правами українців, хорватів, словаків, словенців, албанців.

ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР 1648 - перша європ. хартія, у якій зроблено спробу встановити певну єдність держав Європи на засадах взаємного визнання тер. суверенітету кожної з них. Він став поворотним пунктом у розвитку міжнар. співтовариства і міжнар. права зокрема. Від часу ухвалення В. м. 1648 держ. суверенітет став загальноновизнаною юрид. категорією і вже не розглядався як сфера застосування виключно грубої матеріальної сили, як це було раніше. Вважають, що В. м. 1648 започаткував європ. право націй. Ухвалений 24.X 1648 у нім. м. Мюнстері (Вестфалія) В. м. 1648 підбив підсумки Тридцятилітньої війни 1618—48. Було укладено два мирні договори: а) на Оснабрюкському конгресі 1645—48 між імператором Священної Римської імперії та її союзниками, з одного боку, і Швецією та її союзниками — з другого; б) на Мюнстерському конгресі 1645—48 між імператором Священної Рим. імперії та її союзниками, з одного боку, і Францією та її союзниками, з другого. За В. м. 1648 поразки зазнали Священна Рим. імперія, катол. церква та Іспанія, а переможцями стали Франція, Швеція і певною мірою Англія. Священна Рим. імперія була ослаблена остаточним відокремленням від неї Нідерландів та Швейцарії, передачею Ельзасу Франції. Ще згубнішою для імперії виявилася реформа її устрою, внаслідок чого утворилося понад 300 майже суверен, територій, що практично паралізувало владу імператора. В екон. та культур. розвитку Німеччина була відкинута більш як на століття назад. Катол. церква також зазнала втрат через секуляризацію багатьох церковних земель та міжнар. визнання протестант. держав під гарантією катол. Франції. Папа Іннокентій X своєю буллою засудив В. м. 1648 як незаконний; проте цей крок не мав жодних наслідків. Іспанія, яка 1641 втратила Португалію, змушена була

визнати незалежність Нідерландів. Франція зайняла домінуюче становище серед європ. держав. Франц. мова поступово витіснила латинську з дип. практики і стала засобом спілкування дипломатів різних національностей. З цього часу аксіомою політики Франції вважалася позиція, за якою кращою гарантією франц. безпеки була розділена та ослаблена Німеччина. Такий стан останньої у разі необхідності мав підтримуватися правом Франції на втручання у внутр. справи Німеччини задля збереження принципу священності договорів. Англія вийшла на друге місце серед європ. держав. У Тридцятилітній війні вона не вела жодних активних дій. Така політика надала Англії великі переваги — безперешкодно нарощувати морську міць, розбудовувати колон, імперію та нагромаджувати значні екон. і фін. сили. Водночас вона спромоглася досягти політ. успіхів у боротьбі проти власного абсолютизму, зумівши зберегти вірність традиц. ідеалу верховенства права у публічних відносинах. Оскільки причиною Тридцятилітньої війни частково був реліг. конфлікт між католиками і протестантами, В. м. 1648 освятив принцип терпимості шляхом декларування рівноправності катол. і протестант. держав та надання певних гарантій реліг. меншинам. Цим було визнано, хоч і неповно, принцип свободи совісті, який започаткував у світі захист прав меншин. Другим аспектом В. м. 1648, що відчутно вплинув на майб. розвиток Європи, було встановлення у ньому гарантій для підтримання миру. Так, ст. 123 Мюнстерського договору проголошувала, що ухвалений мир повинен залишатися у силі, а його учасники «зобов'язуються підтримувати і захищати всі статті в цілому та кожену окремо». Окрім того, як дод. гарантії у договорах було сформульовано норми щодо мирного розв'язання спорів та застосування санкцій проти агресора. Вони стали новаціями, які утверджували вищий рівень дотримання договорів між д-вами, особливо у сфері забезпечення миру. Так, ст. 113 і 124 Мюнстерського договору встановили трирічний мораторій на війну. Було записано зобов'язання вирішувати всі спори мирними засобами, а в разі необхідності (після закінчення вказаного терміну) застосовувати індивід. та колект. санкції проти агресора. Хоча ці положення спочатку стосувалися тільки членів Священної Рим. імперії, що передали їй свої суверенні права на ухвалення союз. договорів, вони водночас слугували моделлю для укладання наст. договорів між д-вами. Отже, Європа вперше отримала щось подібне «до міжнар. конституції, яка надала всім її послідовникам право застосовувати дії, спрямовані на виконання встановлених у них зобов'язань» (Д. Хілл). В історії міжнародних відносин В. м. 1648 характеризується як етап, що започаткував розвиток сучас. міжнар. права. Завдяки йому утвердилася «перша невиразна основа міжнародного конституційного права і він став першим прикладом заздалегідь обміркованого прийняття загальних постанов шляхом узгодження дій» (Ф. Данн). Визнано особливу заслугу в розвитку міжнар. права в цей період голл. юриста Г. Греція. Він пристосував старе, природне право, щоб заповнити вакуум, ств. згасанням верх. влади імператора та папи римського, розвинув систему міжнар. права, звернену як до віруючих, так і до атеїстів, що визнавалася ними і поширювалася на всі д-

ви незалежно від характеру та чеснот їхніх правителів. В. м. 1648, який став віхою у розвитку міжнар. права, сприяв відокремленню цього права від будь-якої реліг. основи і, виходячи з принципу рівноправності, поширив його дію на монарх, і респ. д-ви. В. м. 1648 дав також теор. і практ. імпульс розвитку принципу балансу сил, тобто рівновазі як необхідній основі існування права націй. Це привело до аксіомат. розуміння того, що підтримка створеної В. м. 1648 міжнар. системи залежить від збереження балансу сил між її компонентами та незалежними частинами. Це знаменувало кінець істор. доби, що жила ідеєю христ. співдружності і мала управлятися у дух. і світській сферах папою та імператором, і початок іншої, що утверджувала нову міжнар. систему з множинністю держав, де кожний суверен у межах своєї території був рівний іншому і вільний від будь-якої зовн. влади. Всесвіт.-істор. результати В. м. 1648 не означали, однак, досягнення у Європі консенсусу щодо прийняття його осн. цінностей. Зокрема тому, що він водночас став поворот, пунктом у дезінтеграції публічного права в Європі. Ідеї єдиної міжнар. христ. спільноти, пропагованій видатними мислителями Середньовіччя, було протиставлено ідею суверенітету й незалежності кожної д-ви. Остання поряд з необхідністю співробітництва неминуче стимулювала і суперництво, що виявилось у визнанні принципу балансу сил як єдино можливої за цих умов форми співіснування держав. Однак, як би не оцінювати втрату для людства ідеї христ. єдності і намагань створити на її основі відповідний світ, порядок, європейська, а за нею і всесв. історія розвивалася саме через утвердження та збагачення цінностей В. м. 1648. Наступними віхами цього процесу стали Віденський конгрес 1815, Версальський мирний договір 1919, Ліга Націй, Пакт Бріана — Келлога 1928 (Паризький пакт) та Організація Об'єднаних Націй.

ВЗАЄМНІСТЬ у міжнародному праві - ототожнення або, принаймні, еквівалентність прав і обов'язків держав. Як основоположний принцип міжнар. договорів відіграє важливу роль в обмеженні або пом'якшенні зовн. тиску і сили у взаємовідносинах окр. держав та в міжнар. співтоваристві в цілому. Ефективність В. найпомітніша в тих сферах міжнар. відносин, які найменше зазнають впливу зовн. тиску і сили. Зокрема, це такі сфери, як дипломатичний імунітет, екстрадиція, комерція, транспорт тощо. Навіть в екстремальних умовах вияву силової політики — війни — діють певні правила В., частково відображені в законах і звичаях війни та принципі нейтралітету. В. встановлюється міжнар. договором або внутр. законом.

ВИДАЧА ЗЛОЧИНЦІВ, ЕКСТРАДИЦІЯ - передача злочинців д-вою, на тер. якої вони перебувають, іншій д-ві (на її вимогу) для притягнення їх до крим. відповідальності або для приведення у виконання обвинувального

судового вироку, який набув чинності. Питання В. з. регулюється як внутр. правом, так і міжнар. угодами — двосторонніми та багатосторонніми (Європейською конвенцією про видачу правопорушників 1957, Конвенцією про передачу засуджених осіб 1983 та ін.). В. з. є суверенним правом кожної д-ви. Обов'язок екстрадиції виникає у неї на підставі взятих на себе міжнар. зобов'язань. Вимогу про В. з. може пред'явити д-ва, гр-нином якої є злочинець, або на тер. якої вчинено злочин, або якій завдано шкоду злочинном. Вимога підлягає задоволенню лише у разі, коли скоєний злочин караний як за законом країни, що вимагає видачі, так і за законом країни, до якої звернено вимогу. Міжнар. договори можуть містити положення про відстрочку видачі, тимчасову видачу, видачу за клопотанням кількох держав, межі крим. переслідування виданої особи. В. з. з метою проведення крим. переслідування передбачається тільки з приводу таких злочинів, за котрі, як правило, загрожує позбавлення волі на строк понад рік або суворіше покарання, а видача з метою виконання покарання — щодо особи, засудженої до позбавлення волі на строк не менш як 6 місяців або до суворішого покарання (напр., п/п «с» п. 1 ст. 3 Конвенції про передачу засуджених осіб 1983). У В. з. може бути відмовлено, коли стосовно особи, котра вчинила злочин на тер. д-ви, до якої звернено вимогу, суд цієї д-ви виніс вирок або постанову про закриття провадження у справі, що вступила в законну силу, тощо. В більшості держав видачі не підлягають власні гр-ни. Відповідно до ч. 2 ст. 25 Конституції України та ст. 9 Закону «Про громадянство України» (1991) гр-нин України не може бути виданий ін. д-ві. В законодавстві деяких держав зазначається, що видача громадян цих країн іноз. д-ві не допускається, крім передбачених міжнар. угодами випадків. Це може стосуватися, зокрема, осіб з подвійним громадянством, а також тих, які вчинили злочини проти осіб, що користуються міжнар. захистом. Не підлягають видачі особи, які вчинили політ, злочини і користуються правом притулку. Не розглядаються як політ, злочинці особи, котрі вчинили воєнні злочини, злочини проти миру і людства. Діє також ряд міжнар. договорів, в яких передбачено, що окр. види правопорушень не підпадають під категорію злочинів, які виключають В. з. (напр., Конвенція ООН про боротьбу з незаконним оборотом наркотичних засобів і психотропних речовин 1988).

ВИЗНАННЯ І ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ - надання рішенням судів зарубіж. держав нац. правового режиму, тобто такої самої юрид. сили, яку мають рішення судів України, що набули чинності: незмінність, неспростовність, виключність, виконуваність. Рішення іноз. судів (арбітражних, судів у цив. справах, третейських, міжнар. арбітражу, вироки у крим. справах у частині відшкодування шкоди, заподіяної злочином, акти ін. органів іноз. держав) визнаються і виконуються в Україні, якщо це передбачено міжнар. договорами країн. Такими договорами є: Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954 та Нью-Йоркська

конвенція про визнання і здійснення виконання іноземних арбітражних рішень 1958, Конвенція про правову допомогу у правових відносинах у цивільних, сімейних і кримінальних справах країн СНД 1993, Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності країн СНД 1992, двосторонні угоди про правову допомогу та правові відносини у цив. і крим. справах між Україною і Китайською Нар. Республікою (31.X 1992), Республікою Молдова (13.XII 1993), Литовською Республікою (7.UII 1993), Республікою Грузія (9.1 1995), Естонською Республікою (15.11 1995), Латвійською Республікою (23.U 1995) та ін. За Конвенцією про правову допомогу у правових відносинах у цивільних, сімейних і кримінальних справах країн СНД рішення, прийняті установами юстиції кожної з договор, сторін та які набули закон, сили і не підлягають примус, виконанню, визнаються на тер. інших договор, сторін без спец, провадження, якщо: а) установами юстиції запитованої договор, сторони у цій справі раніше не винесено рішення, яке набуло законної сили; б) справа, згідно з Конвенцією, а у випадках, не передбачених нею, — за законодавством договор, сторони, на тер. якої рішення має бути визнаним, не належить до її виключної компетенції. Для отримання дозволу на примус, виконання рішення подається клопотання у компетентний суд договор, сторони, де рішення підлягає виконанню. Клопотання можна подати у суд, який виніс рішення у першій інстанції; він надсилає його до суду, компетентного прийняти відповідне рішення. До клопотання додаються: рішення або його засвідчена копія, офіц. документ про те, що воно набуло законної сили і підлягає виконанню (якщо це не впливає із самого рішення); документ про те, що сторона, проти якої ухвалено рішення і яка не брала участі у процесі, належним чином інформована і своєчасно викликана в суд, а в разі її процес, недієздатності — відповідно представлена; документ, який підтверджує часткове виконання рішення на момент його пересилання; документ, що підтверджує угоду сторін у справах договор, підсудності. Клопотання про дозвіл на примус, виконання рішення і додані документи супроводжуються засвідченим перекладом мовою д-ви, до суду якої адресується клопотання, або рос. мовою. Суд, що розглядає клопотання про надання дозволу на примус, виконання рішень установ юстиції у цив. і сімейних справах, у т. ч. затверджених судом мирових угод у цих справах, та рішень судів з крим. справ про відшкодування шкоди, обмежується перевіркою дотримання умов, передбачених Конвенцією. При їх дотриманні суд приймає постанову про примус, виконання рішення, процес, порядок якого визначається законодавством країни, де його належить виконати. У визнанні рішень і наданні дозволу на примусове виконання постанови може бути відмовлено, якщо: 1) рішення не набуло законної сили згідно із законодавством д-ви, на території якої воно винесене; 2) сторона, щодо якої винесено рішення, була позбавлена можливості взяти участь у суд. процесі, оскільки їй не вручили своєчасно повідомлення про розгляд справи; 3) у справі між сторонами про той самий предмет і на тих самих підставах на тер. договор, сторони, де повинно визнаватися і виконуватися рішення, раніше

винесено рішення, яке набуло закон, сили або визнане рішенням суду третьої д-ви, чи коли установою цієї договір, сторони раніше вже здійснювалося провадження зазначеної справи; 4) за Конвенцією, а у випадках, не передбачених нею, згідно із законодавством договір, сторони, на тер. якої рішення повинно бути визнане і виконане, справа належить до виключної компетенції її установи; 5) відсутній документ, який підтверджує угоду сторін щодо справи договір, підсудності; 6) минув строк давності примус, виконання.

ВИЗНАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ - акт, за допомогою якого д-ва, група держав чи міжнар. організація констатують наявність фактів, що є основою для правовідносин, різних за обсягом та формами. У міжнар.-правовій науці і практиці існують дві осн. доктрини визнання держав: декларативна і конститутивна. Перша заснована на тому, що д-ва набуває статусу суб'єкта міжнар. права від часу свого виникнення, визнання тільки констатує цю правосуб'єктність. Конститутивна ж ґрунтується на твердженні, що нова д-ва стає суб'єктом міжнар. права лише після визнання ін. д-ва-ми. У міжнар. відносинах наявні елементи обох доктрин. Насправді ж визнання, не породжуючи нового суб'єкта міжнар. права, сприяє входженню визнаної д-ви в систему міжнар. дво- і багатосторонніх відносин, реалізації нею прав і зобов'язань у стосунках з ін. д-вами. Статут ООН не містить положень про визнання держав, але ця організація, що уособлює міжнар. спільноту, висуває певні вимоги до держав, які мають намір вступити до неї. Це, зокрема, миролюбність, прийняття зобов'язань за Статутом ООН, здатність виконувати їх (ст. 4). На думку багатьох фахівців з міжнар. права, це і є тими вимогами, яким повинна відповідати д-ва, що прагне визнання. Для визнання чи невизнання держав або недерж. формувань істотне значення мають рішення міжнар. універсальних і регіон. організацій. Підкреслюючи правову різницю між рішеннями про прийом до організації або виключення з неї та актом визнання з боку держав-учасниць, слід зауважити, що й колективна думка в межах організації дозволила нац.-визв. рухам (напр., Організації визволення Палестини) набути певних прав у міжнар. організаціях, зумовила позбавлення статусу визнаної д-ви (напр., рішення ООН, ін. міжнар. організацій щодо Тайваню) чи була виявом консенсусу про категоричне невизнання д-вами світу незалежності Родезії, бантустанів Пд. Африки, т. з. Турецької республіки Північного Кіпру. Визнання д-ви означає водночас і визнання її уряду. Питання про окр. визнання уряду виникає у разі захоплення ним влади насильницьким шляхом, ігноруючи конст. норми і права людини. За сучас. умов такі уряди стикаються із серйозними проблемами їх визнання. До нових урядів висувається вимога ефективності здійснення ними владних повноважень на своїй території, а також міжнар. зобов'язань. Міжнародно-правове визнання урядів виявляється у готовності вступити з ними у дипломатичні відносини. Ін. види В. м.-п. — це визнання

нац.-визв. рухів в особі їхніх органів або орг-цій, яке базується на праві народу (нації) на самовизначення. Таке визнання означає констатацію специфічної міжнар. правосуб'єкт-ності (вже згадана Організація визволення Палестини як єдиний закон, представник араб, народу Палестини; Народна організація Пд.-Зх. Африки як представник народу Намібії тощо). У роки 2-ї світ, війни застосовувалася практика визнання органів антифашист, опору в країнах, які стали жертвами агресії. Визнання цих органів означало поширення на них норм ведення війни, юридично обгрунтоване надання їм допомоги. Особливим видом В. м.-п. є визнання певної країни «стороною, яка воює» за сучас. правом збройних конфліктів, що є підставою для надання повсталій стороні певних прав і покладає на неї обов'язки, закріплені у міжнар. праві. Формами В. м.-п. є визнання де-юре і де-факто. Де-юре — це повне, остаточне визнання, здійснюється, як правило, у чітко висловленій заяві про визнання конкр. правосуб'єкта та бажання встановити з ним дип. відносини. Де-факто — специф. юрид. форма неповного визнання: відносини, співробітництво здійснюються у різних сферах та формах, не досягаючи, як правило, рівня дипломатичних.

ВИКЛЮЧНА (МОРСЬКА) ЕКОНОМІЧНА ЗОНА - особливий район, що знаходиться за межами територіального моря і прилягає до нього, завширшки до 200 мор. миль. Конвенцією ООН по морському праву 1982 для В. (м.) е. з. встановлено спеціальний правовий режим. Зокрема, прибережні д-ви у цій зоні здійснюють суверенні права з метою розвідки і розробки природ, ресурсів, а також права на деякі ін. види діяльності (напр., в-во енергії шляхом використання води, течії, вітру). Ці ж країни можуть тут створювати і використовувати штучні острови, установки та споруди, здійснювати мор. наук, дослідження і заходи охорони мор. середовища. Конвенцією передбачено право ін. держав за відповідних умов брати участь у промислі живих ресурсів зони, а також у деяких ін. видах діяльності. Проте це право може здійснюватися тільки за погодженням з прибереж, д-вою. Разом з тим усі д-ви, як морські, так і ті, що не мають виходу до моря, користуються у В. (м.) е. з. свободою судноплавства, польотів над нею, прокладання кабелів і трубопроводів, а також ін. видами використання моря, пов'язаними з реалізацією цих свобод. Жодна д-ва не має підстав претендувати на підпорядкування даної зони своєму суверенітету. Заг. принципом міжнар. права є положення про те, що кожна прибережна д-ва та ін. країни при здійсненні своїх прав і обов'язків у В. (м.) е. з. мають враховувати права та обов'язки одна одної і діяти відповідно до положень Конвенції ООН по мор. праву. Нині понад 80 країн мають В. (м.) е. з. або риболовні зони завширшки до 200 мор. миль. Однією з цих держав є й Україна. Правовий режим відповідної зони регулюється Законом «Про виключну (морську) економічну зону України» (1995), за яким до цієї зони віднесені мор. райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо

островів, що їй належать. Делімітація В. (м.) е. з. провадиться з урахуванням законодавства України шляхом укладення угод з д-вами, узбережжя яких протилежні (або суміжні) узбережжю України, на підставі загально визнаних у міжнар. праві принципів і критеріїв. Україна у своїй В. (м.) е. з. має: а) суверенні права щодо розвідки, розробки і збереження природ, ресурсів, як живих, так і неживих, у водах, що покривають мор. дно, на мор. дні та в його надрах, а також з метою управління цими ресурсами і здійснення ін. видів використання зазначеної зони; б) юрисдикцію, передбачену згаданим вище законом та нормами міжнар. права (зокрема, Конвенції ООН по морському праву), щодо створення і використання штучних островів, установок і споруд, здійснення мор. наук, досліджень, захисту та збереження мор. середовища; в) ін. права, передбачені внутр. законодавством та нормами міжнар. права. Здійснюючи свої права і зобов'язання у В. (м.) е. з., Україна належним чином враховує права і зобов'язання ін. держав. Охорона суверенних прав України у В. (м.) е. з. та контроль за реалізацією і виконанням у ній зобов'язань ін. країн, укр. та іноз. юрид. і фіз. осіб, міжнар. організацій здійснюється прикорд. військами, органами Держ. к-ту риб. г-ва України і М-ва охорони навколишнього природ, середовища та ядер, безпеки України. Проти суден, які порушують законодавство України про її В. (м.) е. з., у відповідь на застосування ними сили, а також в ін. виняткових випадках уповноважені органи і війська вживають залежно від обставин заходи, необхідні для припинення порушення та затримання порушників у встановленому порядку. У разі арешту або затримання іноз. судна відповідні органи повідомляють про це державу прапора. Затримане судно та його екіпаж негайно звільняються після внесення забезпечення у розумному розмірі. Юрид. і фіз. особи, винні у порушенні правового режиму В. (м.) е. з. України, притягаються до відповідальності за законодавством України. Якщо Конвенцією ООН по мор. праву або міжнар. договором України встановлено ін. норми, ніж ті, що містяться у Законі «Про виключну (морську) економічну зону України», то застосовуються норми Конвенції або відповідного міжнар. договору.

ВИКЛЮЧНА ЮРИСДИКЦІЯ ДЕРЖАВИ ПРАПОРА - сукупність прав д-ви здійснювати юрисдикцію і контроль над судном, яке плаває під її прапором. Це передбачено Конвенцією ООН по морському праву 1982 (ст. 94). В Конвенції зазначено, що під час перебування у відкритому морі судно може бути зупинене й оглянуте військ, кораблем або спеціально уповноваженим на те судном ін. д-ви лише у виняткових випадках: коли втручання передбачене договором, учасниками якого є обидві д-ви, під чийми прапорами плавають обидва судна; якщо це викликано необхідністю боротьби з піратством і работоргівлею; коли судно має ту саму національність, що і корабель, який його затримує; коли судно переслідується за порушення законів і правил прибережної д-ви у її

внутрішніх (морських) водах, у територіальному морі, прилеглий зоні, виключній (морській) економічній зоні і на континентальному шельфі тощо. Втручання також можливе на прохання д-ви прапора стосовно судна, яке не має національності, в зв'язку з несанкціонованим радіо- і телемовленням у відкритому морі, за винятком сигналів рятування.

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ - спеціальна процедура, передбачена нормами міжнародного права. Зокрема, за Статутом Організації Об'єднаних Націй кожна держава — член ООН зобов'язана виконати рішення Міжнародного суду ООН у справі, в якій вона є стороною (§1 ст. 94). Регламент Міжнар. суду встановлює, що його рішення, проголошене у відкритому засіданні, має обов'язкову силу для сторін від дня проголошення (§2 ст. 94 Регламенту). Рішення Суду є обов'язковим тільки для сторін, що беруть участь у справі, а також лише по даній справі (ст. 59 Статуту Міжнар. суду). Якщо рішення Суду не виконується однією із сторін, д-ви мають право застосовувати засоби впливу на цю сторону (мирні репресалії, матеріальна компенсація невиконаного рішення тощо). В ООН існує свій механізм примусу, виконання рішень Міжнар. суду. Статутом ООН закріплено положення про те, що коли якась сторона у справі не виконає обов'язку, покладеного на неї Судом, ін. сторона має право звернутися до Ради Безпеки ООН, котра може дати свої рекомендації або вжити заходів для виконання рішення Суду (§2 ст. 94). Такими заходами можуть бути повний або частковий розрив дип. зносин, екон. відносин тощо (ст. 41). У разі крайньої необхідності не виключається застосування збройної сили, включаючи демонстрації, блокаду, ін. операції повітр., мор. або назем. сил членів Організації (ст. 42). Арбітражний спосіб вирішення спорів ґрунтується на згоді суб'єктів міжнар. права передати врегулювання спору до суду або арбітражу. Юрид. закріплена згода д-ви на суд. або арбітраж, розгляд є основою обов'язковості (для сторони у спорі) винесеного суд. або арбітраж. рішення. Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнародних спорів 1907 встановлює, що звернення до арбітражу означає водночас взяття зобов'язання сумлінно виконати його рішення (ст. 84 Конвенції). Про те саме йдеться також у Європейській конвенції про мирне врегулювання міжнародних спорів 1957 та ін. міжнар.-правових актах. У разі відмови якоїсь сторони виконати арбітражне рішення ін. сторони мають низку засобів впливу на сторону-порушницю: переговори, протест, розрив дип. зносин, екон. відносин, звернення до міжнар. організацій. Останнє вважається найдійовішим мирним засобом впливу. Так, Європ. конвенція про мирне врегулювання міжнар. спорів 1957 встановлює, що в разі невиконання якоюсь стороною своїх обов'язків за арбітраж, або суд. рішенням ін. сторона має право звернутися до Комітету Міністрів Ради Європи, який дає рекомендації щодо виконання суд. або арбітраж. рішення.

ВИНА У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ - доктрина, згідно з якою міжнародно-правову відповідальність тягнуть за собою лише ті не-закон. дії д-ви, що становлять вину (внаслідок наміру або недбалості). Ставлення теорії та практики до цієї доктрини неоднозначне, оскільки її зміст як правової категорії делікту, що запозичений з внутр. права, певною мірою суперечить природі відповідальності д-ви, яка пов'язана насамперед із порушенням міжнар. договору та ін. порушеннями правового обов'язку. Відповідальність держав ґрунтується на тому, що дії та упушення можуть бути визнані незаконними посиленням на норми, які встановлюють права та обов'язки суб'єктів міжнар. права. У відповідних випадках останні можуть також вимагати компенсації за наслідки законних або «вибачальних» (сатисфакційних) дій. Згідно з сучас. доктриною порушення міжнар. зобов'язання є незакон, дією або міжнародним правопорушенням, що може бути визначено як дія або упушення, що не виправдовуються, не вибачаються суб'єкту міжнародного права і є навмисними. У доктрині міжнар. права відбито думку, що в умовах міжнар. життя, яке охоплює відносини між спільнотами великої складності, більш реалістичним є застосування наявної у публічному праві правової категорії *ultra vires*, а не пошук суб'єктивної вини суб'єктів міжнар. права в процесі встановлення законності або незаконності їхніх дій. Вважається, що практика держав, юриспруденція арбітражних трибуналів та Міжнародного суду ООН здійснювалися у руслі теорії об'єктивної відповідальності як заг. принципу (в певних випадках він міг бути модифікований або виключений). Відомий голл. юрист-міжнародник Ж. Верзійл, звертаючись до доктрини відповідальності д-ви, зазначив, що д-ва несе відповідальність за всі дії, доручені їй посад, особам або органам, незважаючи на наявність або відсутність вини з їх боку.

ВИСОТНА МЕЖА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ - верхня межа поширення повновладдя д-ви. За своєю конфігурацією суверенний повітр. простір становить собою усічений конус, вершина якого знаходиться у центрі Землі, а бокові поверхні, перпендикулярні земній поверхні, проходять через сухопутний і мор. кордони д-ви. Необхідність визначення В. м. д. с. виникла у зв'язку з широким використанням повітр. простору над держ. територією в інтересах авіації, освоєння космосу. Однак у міжнар. праві ця межа не встановлена. Дана проблема є предметом дискусії, у т. ч. в Комітеті ООН по космосу з 1966. Ряд держав виступає за встановлення умовної межі між повітрям і космосом на висоті, що не перевищує 100 км над рівнем океану. Інші д-ви вважають, що в такій «довільній» межі тепер немає необхідності, оскільки її відсутність не призводить до будь-яких практ. труднощів у освоєнні космосу і використанні повітр. простору.

ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС 1814-1815 - міжнар. конгрес, що завершив війну коаліцій європ. держав проти наполеонівської Франції. Відбувався протягом вересня 1814 -червня 1815 у Відні. Провідну роль на конгресі відігравали Росія, Великобританія та Австрія. Осн. метою В. к. 1814—15 була боротьба проти рев. і визв. рухів, відновлення феод, порядків і династій у європ. країнах та перегляд політ, карти Європи в інтересах держав-переможниць. Заключний (генеральний) акт передбачав позбавлення Франції усіх її завоювань і відновлення кордонів 1792. Бельгія і Голландія об'єднувалися під заг. назвою Нідерландське королівство. Герцогство Люксембурзьке передавалося Нідерландам. Швейцарія проголошувалася вічно нейтр. д-вою. Великобританія закріплювала за собою колон, володіння, захоплені у Франції і Голландії, а також о. Мальту. Престоли італ. герцогств були віддані гол. чином представникам австр. династії Габс-бургів. З нім. держав і частково австр. володіннь створювався Німецький союз (35 монархій і 4 вільні міста) під зверхністю Австрії. До Австрії приєднувалися Зальцбург, Венеція, Ломбардія, поверталися відібрані в неї під час наполеон, війн території, а також Тернопільський округ (Зх. Україна). Краків проголошено «вільним, незалежним і строго нейтральним містом». Розширила свої кордони Пруссія, Норвегію було відокремлено від Данії і приєднано до Швеції. Росії відійшли частина Варшав. герцогства (царство Польське), Фінляндія, Бессарабія. В. к. 1814—15 закріпив нове співвідношення сил у Європі, а також провідну роль Росії і Великобританії у міжнар. відносинах протягом кількох десятиліть.

ВІДЕНСЬКИЙ РЕГЛАМЕНТ 1815 - перший багатосторонній акт міжнар. права, яким було запроваджено класифікацію глав дип. представництв держав на три класи: а) послы, папські легати або нунції, що представляли своїх монархів або папу римського; б) посланники, міністри, інтернунції та «інші уповноважені при государях»; в) повірені у справах, акредитовані при міністрах закорд. справ. В. р. 1815 прийнятий як додаток 17 («Положення щодо дипломатичних агентів») до Заключного акта Віденського конгресу 1814—15. Підписаний 19 березня 8 країнами з метою покласти край непорозумінням щодо старшинства агентів дипломатичних. Його осн. положення увійшли у дип. практику як загальноновизнані норми міжнар. права. За В. р. 1815, послы були першими, старшими за класом, тоді як посланники мали нижчий, другий клас. Третій клас надавався повіреним у справах. Тільки послы і легати та нунції вважалися такими, що репрезентували своїх монархів чи папу римського (ст. 11 Регламенту). Тепер ця норма стосується лише протоколу. Різниця у правовому становищі послів і посланників немає. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 передбачає, що між главами представництв, які належать до того чи ін. класу, не повинно бути

жодної різниці, крім тієї, що обумовлена правилами старшинства та етикету (ст. 14).

ВІДКЛИЧНА ГРАМОТА - документ, який супроводжує і засвідчує відкликання державою дипломатичного представника, якого вона до того акредитувала в країні перебування. В. г. оформляється так само, як і вірча грамота, тобто підписується главою д-ви, візується міністром закорд. справ. Оригінал В. г. передається главі д-ви перебування новим послом (посланником) одночасно із врученням ним його вірчої грамоти. Вручення В. г. має місце лише в разі відкликання посла (посланника) за ініціативою акредитуючої держави (у зв'язку із призначенням його на нову посаду, за хворобою чи з ін. причин). Отже, це не стосується випадків відкликання посла на вимогу д-ви перебування, коли він оголошений персоною нон грата відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 (ст. 9).

ВІДКРИТЕ МОРЕ - всі частини моря, які не входять ні до виключної (морської) економічної зони, ні до територіального моря або внутрішніх (морських) вод будь-якої д-ви, ні в архіпелажні води держави-архіпелагу. Таке визначення впливає з Конвенції про відкрите море 1958 та Конвенції ООН по морському праву 1982 (ч. VII «Відкрите море»). Основу правового режиму В. м. становить принцип свободи відкритого моря. На В. м. не поширюється і не може поширюватися суверенітет будь-якої д-ви, воно є відкритим для заг., рівного та вільного користування усіма д-вами, як прибережними, так і тими, що не мають виходу до моря. Реалізуючи свої права у В. м., д-ви мають належним чином ураховувати зацікавленість ін. держав у користуванні свободою В. м. дотримуватись положень міжнародного морського права.

ВІДКРИТЕ НЕБО - міжнар. договір, який регулює порядок здійснення спостереж. польотів над тер. країн, що є його учасницями. Підпис. 24.III 1992 у м. Хельсінкі (Фінляндія) 25 д-вами, в т. ч. Україною. Метою договору є сприяння контролю за виконанням чинних і майб. угод у галузі озброєнь, досягненню більшої відкритості у військ. діяльності, розширенню миротв. можливостей ОБСЄ щодо запобігання кризам і врегулювання криз, ситуацій. За договором кожна держава-учасниця зобов'язана приймати і має право виконувати певну кількість спостереж. польотів, виділених їй пасивною квотою та за щорічним розподілом активних квот. При цьому кожній д-ві надається право здійснювати відповідну кількість польотів над тими д-вами, які здійснюють польоти над нею. В основу проведення спостереж. польотів покладені рекомендована практика Конвенції про міжнародну цивільну

авіацію (ІКАО) та нац. правила польотів. Спостереження мають здійснюватися з використанням відповідної апаратури, встановленої на літаку: кадрових і панорамних фотоапаратів, відеокамер, інфрачерв. приладів та радіолокац. станцій бокового огляду. Договір регламентує вимоги до літаків спостереження, визначає тех. можливості апаратури, містить процедури організації спостереж. польотів та обробки зібраної інформації, а також юрид. положення, необхідні для правового забезпечення реалізації режиму «В. н.», включаючи питання про надання інформації третім державам-учасникам. Договором передбачено пріоритетне право д-ви використовувати власний літак спостереження для польотів над своєю територією, а також право розпочинати політ через 24 години після отримання плану місії. Планування місії спостереж. польоту здійснюється д-вою, яка спостерігає, з урахуванням інформації про повітр. простір, включаючи докладну інформацію про небезпечний повітр. простір. При цьому д-ва, яку спостерігають, має право на внесення певних змін до плану місії спостережного польоту. Коли такий політ не відповідає вимогам «В. н.», д-ва, яку спостерігають, має право заборонити такий політ. Макс. дальність спостереж. польоту визначається залежно від кількості та місця розташування аеродромів «В. Н.».

ВІДОМСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ - узагальн. назва держ. органу зовн. зносин, що організовує та забезпечує здійснення зовн. політики певної країни. У більшості держав це відомство наз. міністерством закордонних справ (МЗС). Воно, як правило, має розгалужену мережу посольств і дип. місій в ін. країнах. Діяльність В. з. с. складна і різноманітна. Виділяють 6 осн. функцій відомства: безпосереднє представництво і захист прав та інтересів держави у міжнародному спілкуванні; підтримання дип. і коне. відносин, встановлених за згодою відповідних держав; здійснення за дорученням свого уряду зв'язків і відносин, що впливають з членства д-ви в міжнар. організаціях, участь у роботі міжнар. конференцій; спрямування роботи дипломатичних і кон-сульських установ країни за кордоном, передача їм директив; здійснення контролю за їх діяльністю; отримання від своїх закорд. представництв інформації про зовн. і внутр. політику іноз. держав, обробка та аналіз її для використання як у поточних операт. справах, так і з метою вироблення пропозицій урядові щодо планування важливих зовнішньополіт. заходів; підтримання зв'язків і ведення переговорів з іноз. дип. представництвами, акредитованими у даній д-ві, спец. місіями, делегаціями тощо. Структура В. з. с. визначається відповідно до його функцій і включає, як правило, три групи відділів або управлінь (департаментів): територіальні, функціональні та адміністративні. Особливий статус має керівник відомства (міністр закорд. справ). Часто він посідає за сумісництвом і посаду віце-прем'єра уряду. Згідно із загальноновизнаними нормами міжнар. права керівник В. з. с. поряд з главою д-ви і прем'єр-міністром має право підписувати

міжнар. договори без спец, повноважень (ex officio). Він видає накази та інструкції, приймає іноз. послів і веде переговори, присвоює дип. ранги (крім вищих), призначає для роботи за кордоном працівників дип. і коне, представництв, контролює публікацію міжнар. договорів тощо. Див. також Міністерство закордонних справ України.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА - обов'язок суб'єкта міжнар. права відшкодувати шкоду, заподіяну ним ін. суб'єктові цього права. В. м.-п. виникає у разі порушення норм міжнар. права, міжнар.-правових зобов'язань, закріплених у договорах, звичаях, актах міжнар. організацій, які мають обов'язковий характер, рішеннях міжнар. судів та арбітражів. В окр. випадках юрид. підставою В. м.-п. конкр. д-ви є односторонні акти, за якими вона бере на себе міжнар. зобов'язання, визнані ін. д-вами. Правопорушення констатується, якщо: а) протиправну поведінку певної д-ви, що полягає у діяльності чи бездіяльності, можна згідно з міжнар. правом поставити їй за вину; б) поведінка д-ви є прямим порушенням її міжнар. зобов'язання. Д-ва несе міжнар. відповідальність за протиправні дії своїх органів законод., викон. і суд. влади, а також органів місц. самоврядування незалежно від того, які функції вони виконують (внутрідерж. чи міжнародні). Міжнар. протиправні діяння поділяють на міжнар. злочини та міжнар. правопорушення (делікти міжнародні). Злочином кваліфікується порушення основоположних принципів, які мають життєво важливе значення для захисту інтересів міжнар. спільноти в цілому. До злочинів належать агресія, геноцид, апартеїд, широкомасштабне забруднення атмосфери та Світового ок. тощо. Міжнар. протиправні діяння, що не є міжнар. злочином, визначаються як міжнар. правопорушення. Вимоги про застосування відповідальності за ці два види правопорушень здійснюються по-різному. У разі звичайних правопорушень право на вимогу нести відповідальність має потерпіла д-ва, а у випадку злочину — й ін. суб'єкти міжнар. права, світова спільнота в цілому. Розрізняють В. м.-п. матеріальну та В. м.-п. політичну. Матеріальна відповідальність полягає в обов'язку відшкодувати матеріальні збитки. Вона здійснюється шляхом відновлення прав (реституції), компенсації та репарацій. Політ. відповідальність реалізується у формі сатисфакцій, репресалій, санкцій. В. м.-п. несуть також міжнар. організації у разі шкоди, завданої діями їх органів чи посад, осіб ін. суб'єктам міжнар. права. Таку відповідальність передбачають угоди між міжнар. організаціями, між цими організаціями і д-вами. Напр., ст. 22 Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічним об'єктом (1972), містить норму про спільну (солідарну) відповідальність організації та держав-членів за шкоду, заподіяну відповідним об'єктом. Положення про В. м.-п. міжнар. організацій є і у договорах щодо здійснення цими організаціями операцій для забезпечення миру в «гарячих» точках планети; напр., у договорі ООН з Конго від 27.11 1961. За цим документом ООН визнала свою

відповідальність за збитки, завдані бельгійським підданим у Конго під час операцій, спрямованих на підтримання миру у цій країні, та відшкодувала шкоду. За нормами міжнар. права і згідно з міжнар. правовою доктриною Міжнародний суд ООН та інші міжнар. судові і арбітражні органи уповноважені розглядати спори, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої міжнар. організаціями.

ВІДСИЛАННЯ ДО ЗАКОНУ ТРЕТЬОЇ ДЕРЖАВИ - правова ситуація, коли колізійна норма іноз. права, яке застосовується для регулювання міжнар. цив. відносин, відсилає регулювання цих відносин до права третьої країни. При цьому виникає питання: чи повинен суд прийняти таке відсилання. В. до з. т. д. [трансмисія, або «renvoi другого ступеня» (франц. renvoi — відсилання, відправлення, передача наступній інстанції)] разом зі зворотним відсиланням пов'язане з більш загальним питанням про обсяг іноз. права, до якого відсилає коліз. норма: чи це тільки матеріальні норми іноз. права, чи іноз. право береться у цілому, включаючи і його коліз. норми. В наш час намітилась тенденція негат. ставлення до renvoi. Про це свідчать багато міжнар. договорів та нац. законодавств, чиї норми, як правило, renvoi не сприймають.

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ПРИНЦИП - у міжнародному праві - принцип, за яким суб'єкт міжнар. права, що вчинив міжнар.-протиправний акт, зобов'язаний відшкодувати заподіяну шкоду. В. ш. п. підтверджений рішеннями міжнар. арбітражів. Зокрема, Постійна палата міжнародного правосуддя у справі Chorzow (1927) визнала, що порушення міжнар.-правового зобов'язання, відповідно до загального міжнар. права, тягне за собою зобов'язання держави-правопо-рушника відшкодувати заподіяну шкоду, враховуючи всі наслідки неправомірного акту. Має бути відновлено поперед, стан (реституція в натурі), а коли це неможливо, то відшкодування здійснюється у справедливому співвідношенні до завданої шкоди. Якщо в міжнар. звичаєвому праві відсутні відповідні норми, то застосовуються загальні принципи права про відшкодування збитків, які здавна практикуються третейськими судами під час розгляду таких справ. Складнішим є питання про відшкодування нематеріальної шкоди, оскільки в цьому випадку перенесення чинних внутрідерж. норм у сферу міжнар. відносин досить обмежене. Але і тут застосовується зазначена вище міжнар.-правова норма, за якою держава-правопорушник зобов'язана відновити поперед, стан або відшкодувати завдану шкоду. За наявності сумнівів, яке відшкодування вважати достатнім, застосовується принцип міжнар. стандарту, хоч і тут можуть виникати розбіжності. Як зазначила Пост, палата міжнар. правосуддя у згаданій вище справі, спори про засоби та порядок

відшкодування є спорами щодо застосування норми міжнар. права. Міжнародно-правовий принцип відшкодування за неправомірний акт має насамперед компенсаційний, а не каральний характер. Як свідчить практика, для розв'язання таких спорів д-ви віддають перевагу міжнар. арбітражу, де застосування каральних санкцій є недоречним. При відновленні стану, що існував до вчинення неправомірного акту, держава-правопорушник зобов'язана скасувати або змінити закон, який суперечить міжнар. праву. Потерпіла д-ва може висунути вимогу про скасування міжнародно-неправомірного рішення навіть тоді, коли воно набуло чинності в ін. д-ві. Міжнар.правове зобов'язання про відновлення поперед, стану, якщо воно не обумовлене спец, договорами, не втрачає свого значення на тій підставі, що треті особи набули приват. прав на дану річ. У цьому випадку д-ва зобов'язана придбати її через відчуження. Однак відповідно до заг. принципів права держава-правопорушник має право відмовитися від відновлення поперед, стану і замінити його рівноцінним відшкодуванням, якщо вимога про відновлення є зловживанням правом. Якщо заподіяна шкода визнається у грош. формі, то обов'язок відшкодування збитків теж здійснюється у грош. формі, а їх розміри визначаються заг. принципами права. На практиці розрізняють безпосеред. та опосередковані збитки. Останні, проте, підлягають відшкодуванню лише тоді, коли доведено причинний зв'язок між неправомірним актом та завданою шкодою. Зазначені принципи підтверджені в рішеннях трет. судів. Відповідальність за збитки та обов'язок їх відшкодування передбачають також упущену вигоду, на яку можна було розраховувати за звичайного перебігу справ. Але розмір відшкодування відповідно зменшується, якщо на потерпілого падає частина вини (залік вини) або якщо він також отримав вигоду від такої дії (компенсація вигоди збитком). Особливий характер має спричинення нематеріальної шкоди в її ідеальному варіанті, коли обов'язком держави-правопорушника є надання потерпілому сатисфакції. Це дії, які мають задовольнити державу, що зазнала образи. У практиці держав існують такі види сатисфакції: покарання винних посад, осіб або зміщення їх з посад; покарання винних приватних осіб; офіційне вибачення; сплата грош. суми для спокутування вини; надання гарантій на майбутнє. Отже, сатисфакція на відміну від відшкодування шкоди має характер каральної міри, хоча заг. міжнар. право не знає накладення покарання на державу. Від потерпілої д-ви певною мірою залежить, яку саме форму, що замінює відшкодування, вона вважає рівноцінною сатисфакцією за вчинену протиправну дію. Проте ця свобода вибору обмежується принципом дотримання міжнар. стандарту.

ВІЗА - (франц. visa — віза, службове посвідчення, з лат. visa, мн. від visum — побачене, переглянуте) — 1) У міжнар. спілкуванні — позначка в закорд. паспорті (дипломатичному, службовому, загальногромадянському) або в документі, що його замінює, про дозвіл на в'їзд до країни, виїзд з неї або

транзит, проїзд територією країни, яка надає В. Безвізовий порядок перетину кордонів існує за угодою заінтересованих країн. В. надаються: за певну плату на в'їзд — дип. та коне, установами відповідної д-ви, а на виїзд — її МЗС або ін. уповноваженими на це органами залежно від того, яка це В. (дипломатична, службова чи загальногромадянська). В. надаються на обумовлений термін. Є також В. багаторазові. 2) У внутр. справах — позначка відповідної посад, особи на листі, проекті документа тощо про згоду з його текстом. У цьому значенні від терміна «віза» походить термін «візування».

ВІЗА ДИПЛОМАТИЧНА - вид візи на закорд. паспортах, що надається безкоштовно особам, які користуються міжнар. захистом: главам держав і урядів, міністрам, депутатам парламентів, агентам дипломатичним та ін. особам, що мають дип. статус під час перебування їх за кордоном у процесі виконання покладених на них функцій у сфері зовн. зносин. Крім того, В. д. за нормами міжнар. ввічливості може бути надана й тоді, коли вищезгадані особи перебувають за кордоном у приват, справах. Нарешті, така віза інколи надається у порядку люб'язності навіть особі, яка взагалі не має дип. паспорта, напр., гостеві уряду чи посла відповід. д-ви. Окрім дозволу на в'їзд, виїзд, проживання чи проїзд через територію певної д-ви, В. д. свідчить про те, що дана особа заслуговує на особливу увагу і пошану з боку прикорд., митних та ін. властей д-ви перебування.

ВІЗИТ ДЕРЖАВНИЙ - форма зовнішньо-політ. діяльності країни, що сприяє розвиткові міждерж. зв'язків та операт. розв'язанню актуальних питань, що становлять взаємний інтерес. В. д., до яких належать візити в ін. країни глав держав та урядів, офіц. делегацій на вищому рівні тощо, поділяють на візити офіційні, ділові (робочі) та неофіційні. Згідно з дип. протоколом кожний з них має свій порядок здійснення і відповідний церемоніал. Як правило, термін і рівень візиту визначаються за взаємною згодою сторін дип. каналами.

ВІЙНА - стан, у якому д-ви застосовують одна проти одної усі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни (*jus in bello*). Останні є частиною міжнар. гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів. У стані В. відносини між д-вами (двома і більше) характеризуються насильством (Г. Гроцій), що є наслідком розриву мирних відносин (А. Фердросс). Однак розрив дип. відносин між д-вами ще не означає В. При визначенні стану В. важливо насамперед встановити не обсяг насильницьких дій, а факт: чи ведуться вони при збереженні в основному

мирних зв'язків між сторонами, що знаходяться у спорі, чи при одночасному розриві мирних відносин або після їх розриву. Поняття В. не обов'язково включає ведення воєн. дій. Стан В. може мати місце, якщо д-ва після оголошення В. захоплює за правом В. на своїй суверен, території майно супротивника, здійснює допустимі за гуманітарним правом дії щодо його гр-н та ін. акти, не ведучи при цьому воєнних дій. Напр., під час 1-ї і 2-ї світ, воєн д-ви Центр. Америки перебували у стані В. з Німеччиною, хоча не вели проти неї жодних воєн. дій. Відповідно до заг. міжнар. права В. могла починатися її оголошенням або факт, відкриттям воєн. дій. 3-я Гаазька конвенція про відкриття воєнних дій 1907 зобов'язувала її учасників не розпочинати В. «без попереднього та недвозначного повідомлення, яке має бути висловлене у формі мотивованого оголошення війни або ультиматуму з умовою оголошення війни». Д-ва, яка вступала у В. з недотриманням зазначених норм, визнавалася винною у порушенні міжнар. права. У минулому широко практикувалися такі дії, як примус, анексія іноз. території, домагання політ, поступок, репресалії, т. з. мирні блокади, воєнне вторгнення, колект. інтервенція, офіц. війна тощо. Легально утворювалися і діяли «оборонні та наступальні союзи» держав. У міжнар. практиці В. розглядалася як процес, позбавлений стандартів справедливості і несправедливості. Встановлення відмінностей між справедливими і несправедливими В., так само як і протизаконність агрес. війни, спершу було справою лише філософів, теологів та юристів. Але визначені ними відмінності не відповідали жодній ознаці позитивного права націй і належали, особливо в 16—17 ст., до сфери природного права. У ті часи офіц. В. була засобом здійснення права на війну (*jus ad bellum*) і навіть виконувала функцію насильницького насадження нового порядку, як це сталося у ході Тридцятилітньої війни 1618—48, що завершилася Вестфальським миром 1648. А з кінця 18 ст. і до 1-ї світ, війни (1914—18) В., за міжнар. правом, вважалася допустимим засобом розв'язання спорів. Першим наступом позит. міжнар. права на необмежену свободу суверен, держав вдаватися до воєн, дій було укладення арбітраж, договорів, які забороняли починати такі дії без поперед, розгляду спорів сторін в арбітражі, а пізніше — без дотримання процедури примирення. Дальше обмеження було встановлено 2-ю Гаазькою конвенцією 1907, яка, йдучи за доктриною Драго—Портера, заборонила застосовувати збройну силу для стягнення боргів за договірними зобов'язаннями, якщо держава-боржник не перешкоджатиме мирному вирішенню спору через арбітраж. Нідерл. юрист, професор Лейденського ун-ту Ван Валленховен 1913 висунув пропозицію щодо приборкання агрес. воєн через створення «міжнародних збройних сил», здатних запобігти або придушити цей «міжнародний злочин». Усвідомлення катастрофічних наслідків для людства 1-ї світ, війни спонукало д-ви до широкого міжнар. співробітництва і пошуку надійних засад збереження миру. Першою такою спробою стала Ліга Націй, Статут якої (ст. 10, 11, 15—17) створив процедурний механізм для запобігання майб. війнам та застосування колект. дій з метою припинення війн у разі виникнення. Нові норми, однак, не

заборонили всіх воєн: попередня ідея відмінності між різними видами В. (зокрема, між справедливими і несправедливими В.) знову взяла гору і була перенесена у нову відмінність між законною (офіційною) та незаконною В. і поглинута нею. Характеристика В. як законної і незаконної не пов'язувалась більше з мотивами справедливості; встановлювався осн. принцип, за яким до розгляду спору у Лізі Націй В. як протидія неправомірному акту забороняється за будь-яких обставин (ст. 12). Членам Ліги Націй заборонялося також вступати у В. з ін. членом Ліги, який виконує третейське рішення або підкоряється одностайній постанові Ради Ліги. До неї прирівнювалася доповідь Асамблеї Ліги, прийнята голосами всіх членів Ради Ліги та більшістю голосів ін. членів організації, за винятком сторін, що спорять. За Статутом Ліги Націй (ст. 10) не допускалася В. з метою відторгнення території члена Ліги (загарбницька В.) чи зведення його до становища залежної д-ви. Норми заборони В., встановлені Статутом Ліги Націй, були розвинені у Пакті Бріа-на—Келюга 1928 (Паризькому пакті), який заборонив вдаватися до В. «як зняряддя національної політики». Отже, заборонялася не будь-яка В., а лише В. як зняряддя нац. політики. Під дію пакту не підпадали колект. заходи Ліги Націй, оскільки вони були зняряддям «не національної, а міжнародної політики» (А. Фердросс). Окрім того, у пакті нічого не було сказано про право на самооборону, що зберігалось як само собою зрозуміле, але не як наступальний вид самозахисту, а лише як стан крайньої необхідності. Внаслідок недосконалості принципів діяльності Ліги Націй, зокрема процедури прийняття рішень її Радою та Асамблеєю, і невизначеності поняття агресії В. залишалася практично можливою. Невдовзі окр. держави — члени Ліги розв'язали ряд агрес. В., що переросли у 2-у світ, війну. Це стало моральним крахом Ліги Націй. Враховуючи недоліки Ліги Націй та нечіткість норм міжнар. права про заборону В., Статут ООН заборонив членам Організації застосовувати силу при вирішенні спірних питань, надавши це право виключно Раді Безпеки, яка уповноважена здійснювати необхідні заходи для підтримання або відновлення міжнар. миру і безпеки (ст. 42). Статут ООН зберіг право членів Організації на індивід, і колект. самооборону, але тільки в єдиному випадку: «якщо станеться збройний напад на члена Організації, доти, доки Рада Безпеки не вживе заходів, необхідних для підтримання міжнародного миру і безпеки». Більше того, «заходи, вжиті членами Організації при здійсненні цього права на самооборону, повинні бути негайно повідомлені Раді Безпеки і ні в якому разі не повинні зачіпати повноважень і відповідальності Ради Безпеки, згідно з цим Статутом, відносно здійснення в будь-який час таких дій, що їх вона визнає необхідними для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки» (ст. 51). Водночас Статут ООН встановив беззастережний обов'язок сторін, які беруть участь у спорі, «продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки», вдаватися лише до мирних засобів розв'язання спорів (ст. 33). 1974 Генеральна Асамблея ООН прийняла «визначення агресії», в якому за основу ідентифікації агресора взято критерій першості (або ініціативи) у здійсненні акту агресії. Отже, за Статутом ООН

оголошення і ведення В., незалежно від будь-яких обставин і причин, є незаконним актом, що визнається агресією, і тягне відповідальність д-ви, винної у таких незаконних діях. Ці положення стосуються і факт, відкриття воєн, дій, але ідентифікація у таких випадках агресора є дуже складною, насамперед щодо встановлення фактич. обставин агресії. У контексті Статуту ООН слід розглядати і право народу на самовизначення у стадії його реалізації, тобто коли існує чітко виражена воля народу здійснити це право і коли ця воля нашоується на опір д-ви, що призводить до загрози миру і безпеці. Право на самовизначення є найсуперечливішим принципом сучасного міжнар. права. Юрид. зміст його практично невизначений. Складна практика застосування сучас. норм міжнародного права про заборону В. аж ніяк не стосується зобов'язань воюючих сторін неухильно дотримувати у збройних конфліктах гуманіт. норм міжнар. права незалежно від того, чи такі конфлікти є міжнародними чи внутрішніми типу громадянської війни. Нюрнберзькі принципи суд. переслідування та покарання воєнних злочинців європ. країн «Осі Берлін — Рим» 1945, підтвержені та розвинені наст. міжнар.-правовими нормами, передбачають крим. відповідальність осіб за скоєння злочинів проти миру і людства, воєнних злочинів і злочинів проти людяності. «Холодна війна», що тривала після 2-ї світ, війни в умовах біполярного світу, не сприяла ефективному застосуванню положень Статуту ООН щодо заборони В. І хоч ядерна зброя певною мірою була стримуючим фактором для запобігання черговій світ, війні, протистояння д-в призвело до численних локальних війн і в жодній з них міжнар. співтовариство не спромоглося ідентифікувати агресора та покарати винних. Це пояснюється, зокрема, тим, що відтепер ніхто не оголошує В., оскільки така дія автоматично підпадає під визначення агресії. Воєнні дії розпочинаються як факт разом із взаємними звинуваченнями сторін у першості їх відкриття. Тому в усіх офіц. міжнар. документах замість терміна «війна» вживається термін «збройний конфлікт», що більше відповідає реаліям ведення воєн, дій. Окрім того, існують істотні розбіжності щодо оцінок застосування права на самооборону як звичаєвої норми міжнар. права. Статут ООН підняв на вищий щабель правову заборону В., позбавивши її будь-якої законності. Тому поділ на законні і незаконні війни, що існував ще за Ліги Націй, остаточно втратив своє юрид. значення, оскільки будь-яке ведення воєн, дій поставлено під контроль Ради Безпеки, у т. ч. випадки, пов'язані із застосуванням права на самооборону. Тільки ООН має право вживати заходів воєн, характеру для запобігання загрози миру і безпеці та припинення збройного конфлікту, який почався.

ВІЙСЬКОВИЙ АТАШЕ - посада, особа дипломатичного представництва з військових питань. Підпорядковується главі представництва. Оперативне керівництво В. а. здійснюють військ, відомства відповід. держав. В. а. представництв України за кордоном виконують такі функції: а)

представляють М-во оборони України у військ, відомстві держави перебування або, за відповідним рішенням, одночасно у двох і більше країнах; б) підтримують офіц. відносини з військ, відомствами д-ви перебування; в) з'ясовують усіма закон, способами становище й події у військ, сфері д-ви перебування та своєчасно інформують про них дип. представництво і МО; г) консультують главу представництва України за кордоном з військ, питань; д) координують роботу військ, делегацій та військовослужбовців МО України, які прибули до д-ви перебування у служб, справах. В. а. має апарат (помічники аташе та ін. співробітники), який входить до складу дип. представництва. В. а., їх помічників та ін. співробітників апарату В. а. призначає міністр оборони за погодженням з МЗС України. В. а. за посадою є радником дип. представництва. В. а. та їх помічники — члени дип. персоналу; інші співробітники апарату В. а. — члени адм.-тех. та обслуговуючого персоналу представництва. У своїй діяльності В. а. дип. представництв України керуються Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961, міжнар. договорами України, Конституцією та ін. законами України, а також положенням «Про військових аташе», затв. Указом Президента України від 7.У 1993, вказівками М-ва оборони д-ви. Користуються дип. привілеями та імунітетами.

ВІЙСЬКОВИЙ КОРАБЕЛЬ - судно, яке належить до збройних сил будь-якої д-ви і відповідає критеріям, передбаченим у Конвенції про відкрите море 1958 і Конвенції ООН по морському праву 1982. До цих критеріїв належать: наявність зовн. ознак національності; функціонування під командуванням офіцера, який перебуває на держ. службі і чие прізвище занесено у відповідний список військовослужбовців або еквівалентний йому документ; наявність екіпажу, підпорядкованого регулярній військ, дисципліні. В. к. користується імунітетом від іноз. юрисдикції — на нього не поширюється дія законів будь-якої д-ви, крім д-ви прапора судна; він непідсудний іноз. властям, вільний від примус, дій з їхнього боку (затримання, арешту, обшуку, конфіскації, реквізиції та ін.). В. к. надаються пільги і привілеї, він звільняється від зборів, сан. і мит. огляду.

ВІЙСЬКОВО-ПОВІТРЯНЕ СУДНО - повітряне судно, що входить до складу збройних сил певної д-ви, має розпізнавальні знаки її військ.-повітр. сил і командиром якого є особа, що перебуває на військ. службі. Згідно з Чиказькою конвенцією про міжнародну цивільну авіацію 1944 В.-п. с. належить до категорії держ. повітр. суден, на які дія Конвенції не поширюється.

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ - особи, що належать до збройних сил воюючої сторони, які опинилися під владою супротивника, а також партизани, учасники руху опору, військ, кореспонденти, члени екіпажів торг, суден та цив. авіації тощо. В сучас. міжнар. праві статус В. регулюється Гаазькою конвенцією про закони та звичаї сухопут. війни 1907, Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими 1949 та Дод. протоколами до неї (див. Закони та звичаї війни, Захист жертв війни, Додаткові протоколи 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949). Під час полону В. зберігають свій статус військовослужбовців; тримання у полоні аж ніяк не є формою покарання. В. перебувають під владою супротивної д-ви і в жодному разі не окр. осіб чи військ, частин, які захопили їх у полон. Д-ви зобов'язані забезпечувати дотримання належного прав, режиму В. і несуть відповідальність за його порушення. Міжнар. право забороняє дискримінацію В. за ознаками раси, кольору шкіри, статі, національності, релігії, походження чи майн. становища та політ, переконань. Відповідно до загальноновизнаних норм міжнар. права воюючі сторони зобов'язані гуманно поводитися з В., не піддавати їх фіз. каліцтву, наук, та мед. дослідям, якщо це не викликано вимогами лікування В., захищати їх від будь-яких актів насильства та залякування, від образ та цікавості натовпу, поважати їхню честь і гідність. Забороняється застосовувати до В. фіз. або моральні тортури та ін. заходи примусу для отримання від них будь-яких відомостей (В. зобов'язаний повідомити лише своє прізвище, ім'я, звання, дату народження та особистий номер), залучати В. до виконання робіт, небезпечних для здоров'я, і робіт, що мають принизливий характер. Д-ва, під владою якої перебувають В., зобов'язана безоплатно утримувати їх, а також надавати їм мед. допомогу. В. повинні користуватися такими самими їжею, приміщенням та одягом, що і війська д-ви, яка захопила їх у полон. Особиста власність В., за винятком зброї, військ, майна та військ, док-тів, залишається у їх володінні. В. надається повна свобода відправлення реліг. обрядів; дозволяється надсилати та отримувати листи, індивід, та колективні посилки і грош. перекази. В. (крім офіцерів) можуть залучатися до робіт, які не стосуються воєн, дій, але їхня праця має оплачуватися. До В.-жінок необхідно ставитися з усією повагою, що зумовлюється їхньою статтю. їх слід, зокрема, розміщувати окремо від чоловіків, їм мають бути надані кращі сан.-гіг. умови, не повинно бути посягань на їх честь. У випадку вагітності й пологів жінці мають бути надані відповідні харчування і мед. допомога. В.-жінка не повинна залучатися до таких робіт, на яких жінки її д-ви не використовуються. Табори для В. мають бути розташовані досить далеко від зони бойових дій. Начальником табору повинен призначатися офіцер зі складу регуляр. збройних сил воюючої д-ви, який несе відповідальність за те, щоб персонал табору знав і правильно застосовував ті міжнар.-прав, акти, що визначають становище В. Норми міжнар. права містять положення, що стосуються дисципліни В. Зокрема, В. повинні підпорядковуватися законам, статутам і наказам, що діють у збройних силах д-ви, в полоні у якої вони перебувають. У випадку протиправних дій з боку В. до них можуть

застосовуватися заходи суд. або дисциплінар. характеру; колективні покарання за індивід, провини забороняються. За невдалу втечу В. підлягає покаранню тільки в дисциплінар. порядку. Д-ва, під владою якої перебувають В., має право віддавати їх до суду за дії, скоєні ними до взяття у полон, напр., за військ, злочини, скоєні на окупованих територіях чи в бою. В. мають право на належне судочинство, а у випадку засудження не втрачають статусу В., однак їх репатріація може бути відкладена до завершення строку відбуття покарання. Репресалії стосовно В. заборонені за будь-яких обставин. Будь-який незаконний акт з боку д-ви, під владою якої перебувають В., що призводить до смерті В. або ставить під загрозу їх здоров'я, кваліфікується як злочин, а особи, винні в таких діях, є військ, злочинцями і підлягають крим. покаранню. Норми міжнар. права визначають порядок репатріації В. після припинення воєн. дій.

ВІЛЬНЕ МІСТО - своєрідне держ. утворення, що складається з одного незалежного міста, статус якого визначається угодою заінтересованих держав. Такий статус мали, зокрема, Краків (1815-46) і Данциг (1920-39). Всі В. м. з'явилися, як правило, після закінчення війн у результаті виникнення розбіжностей між д-вами з приводу того, до якої країни має бути приєднане конкр. місто. При досягненні компромісного рішення про утворення В. м. ці д-ви визначали його статус, осн. рисами якого формально були: незалежність і недоторканність, демілітаризація або нейтралітет. Так, статус Кракова було визначено кількома угодами Росії з Австрією та Пруссією, а також положеннями Головного акта Віденського конгресу 1814—15, які проголосили його вільним, незалежним і нейтральним містом під опікою згаданих держав. Цими ж д-вами була розроблена конституція Кракова. Статус Данцига (тепер Гданськ, Польща) визначався Версальським мирним договором 1919, а також двома угодами між Данцигом і Польщею 1920 і 1921, які проголошували місто вільним. Конституція Данцига була прийнята його установчими зборами з участю комісії Ліги Націй. Правовий статус Трієста визначався мирним договором з Італією 1947, а також спец. статутом, який містився у додатку до цього договору. Документи передбачали створення «вільної території Трієст», яка мала бути повністю демілітаризованою. Проте 1954 тер. Трієста було поділено між Італією та Югославією.

ВІЦЕ-КОНСУЛ - один з встановлених між-нар. правом класів окр. консульських представництв та їх глав (третій за старшинством — після ген. консула та консула) або консульська служб, особа, що посідає посаду В.-к. як одного з заступників ген. консула чи консула як глави конс. установи. Клас В.-к. рідко зустрічається у сучас. практиці, хоча передбачається і міжнар.

договорами, і внутр. правом держав (Консульський статут України, 1994, СТ. 2).

ВНУТРІКОНТИНЕНТАЛЬНІ ДЕРЖАВИ - держави, які відокремлені від моря іноз. територією і не мають мор. узбережжя. Згідно з Конвенцією про відкрите море 1958, Конвенцією про транзитну торгівлю внутріконтинентальних держав 1965, Конвенцією ООН по морському праву 1982 В. д. користуються рядом особливих прав: правом на доступ до моря та від нього, на транзит через територію сусід, прибереж, держав на правах участі в експлуатації частини живих ресурсів екон. зон прибереж, держав того ж регіону або субрегіону. Сучасне міжнар. право забезпечує В. д. сукупність зазначених і ін. прав з урахуванням їхнього особливого геогр. положення. Зокрема, вони мають право брати участь у розвідці та розробці глибоковод. районів мор. дна і бути представленими в Раді Міжнар. органу з мор. дна.

ВНУТРІШНІ МОРСЬКІ ВОДИ - прибережні мор. води, які становлять частину тер. д-ви, повністю підлеглу її суверенітету. Включає мор. порти, затоки, бухти, лимани, а також усі ін. акваторії, розташовані в бік берега від вихідних ліній, звідки відлічується ширина територіального моря. Правовий режим В. м. в. регулюється нац. законодавством прибереж, д-ви з урахуванням чинних норм міжнар. права. Д-ва має право встановлювати умови судноплавства, лоцманської проводки, мор. промислів та ін. діяльності, а також наві-гац., портові, митні та ін. правила, обов'язкові для виконання усіма вітчизн. та іноз. суднами, а також фіз. і юрид. особами. В частинах В. м. в., які раніше були районами тер. моря, а згодом у результаті встановлення прямої вихідної лінії для з'ясування ширини тер. моря перетворені на В. м. в., діє право мирного проходу, так само як і в тер. морі. Відповідно до ст. 6 Закону «Про державний кордон України» (1991), до внутр. вод України належать усі води, розташовані у бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини тер. моря України.

ВОЄННА НЕОБХІДНІСТЬ - необхідність використання воюючими сторонами законних засобів насильства для досягнення у війні бажаної мети. В. н. слід розуміти відповідно до букви і духу Гаазьких конвенцій про закони та звичаї війни 1899 і 1907 та Додаткового протоколу 1977 до Женевських конвенцій 1949, який стосується захисту жертв міжнар. збройних конфліктів (Протокол I), виходячи з принципу, що «права воюючих сторін обирати методи та засоби ведення війни не є необмеженими» (п. 1 ст. 35 Протоколу I). Такі обмеження визначаються законами та звичаями війни (див. Право Гааги) та нормами захисту жертв війни (див. Право Женеви), включаючи

заборони абсолют, характеру, якими встановлено межі використання сили. В жодному випадку застосування сили не повинно перевищувати необхідних меж або спрямовуватися на будь-який невоєнний об'єкт. Продовження війни після того, як супротивник заявив про своє бажання капітулювати, є порушенням міжнар. права. Важливим доповненням до визначення В. н. є те, що засоби застосування сили не повинні перевищувати необхідних меж у конкр. ситуації. Закони людяності ґрунтуються на універсальних приписах сусп. моралі та принципах гуманності, які вимагають від воюючих сторін разом утримуватися від надмірно жорстоких засобів насильства, оскільки порушення принципу доброї волі може призвести до знищення основ люд. взаємин і повернення до миру стане неможливим. Водночас принцип В. н. завжди залишав багато місця для довільного тлумачення. Часто природа «необхідності» пояснювалася потребами остаточного подолання опору супротивника, що неминуче призводило до розуміння змісту В. н. поза гуманіт. нормами міжнар. права. У Німеччині, напр., протягом ост. чверті 19 ст. було розроблено теорію В. н., яка не тільки виправдовувала насильство з дотриманням обмежень права, а й вважала допустимим перевищення права, коли цього вимагала необхідність. Таке тлумачення В. н., сприйняте буквально, зводило весь звід законів війни до кодексу воєнної зручності. Не сприяли утвердженню В. н. як правової категорії і обидві світ, війни, що велися тоталітар. методами, а також сучасні збройні конфлікти, які супроводжувалися широкомасштаб. порушеннями законів та звичаїв війни. Поява нових знарядь війни призвела до застосування нових засобів і методів її ведення з одночас. ерозією відмінностей між комбатантами і некомбатантами, воєнними та цив. об'єктами тощо, встановлених міжнар. правом. А війна із застосуванням ядер, зброї, у разі її виникнення, ліквідувала б усі обмеження і заборони, які існують у міжнар. праві щодо застосування на війні сили. Сучасне міжнар. право забороняє вдаватися до війни як засобу вирішення спорів між д-вами. Після 2-ї світ. війни замість поняття «стан війни» виникло нове — «стан збройного конфлікту», який характеризується меншим рівнем правової визначеності порівняно з поперед. поняттям. Такі збройні конфлікти супроводжуються грубими порушеннями гуманіт. норм міжнар. права і прав людини взагалі; вони з великими труднощами піддаються врегулюванню з боку міжнар. співтовариства. Однак усе це не означає, що міжнар. співтовариство втратило діалектичний зв'язок між вимогами стандарту цивілізації та В. н. У вироку Міжнародного Військового Трибуналу у Нюрнберзі (1946) зазначалося, що В. н. не може бути виправданням порушення позит. норм міжнар. права. Отже, дотримання Гаазьких правил має обов'язковий характер і заборони, які в них містяться, не можуть бути скасовані шляхом посилання на В. н. навіть у надзв. умовах. Ост. часом спостерігається тенденція до підвищення ефективності стандарту цивілізації у збройних конфліктах на основі надзв. юрисдикції, про що свідчить створення Радою Безпеки ООН міжнар. трибуналів для притягнення до крим. відповідальності осіб, винних у скоєнні злочинів проти людяності і воєнних злочинів під час збройних конфліктів на тер. кол. Югославії 1993 та

в Руанді 1994. Разом з тим у межах ООН активізувалися зусилля держав щодо створення міжнар. кримінальної юстиції на постійній основі у вигляді Міжнародного кримінального суду, який міг би стати ефективним засобом покарання воєн, злочинців і підтвердження В. н. як принципу міжнар. гуманіт. права, що застосовується у період збройних конфліктів, за порушення якого в усіх випадках винні фіз. особи мають підлягати крим. відповідальності.

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ СОЮЗИ - об'єднання двох або більше держав з метою спільних дій у розв'язанні політ., екон. чи воєнних завдань. Задовго до 1-ї світ, війни 1914—18 виник Троїстий союз (1882), а згодом - Антанта (1904-07); перед 2-ю світ, війною був створений блок фашист, держав під назвою «Антикомінтернівський пакт» (1936), якому протистояла Антигітлерівська коаліція, що діяла під час війни. У післявоєнний період в умовах загострення суперечностей між двома світ, системами виникли нові В.-п. с. — насамперед Організація Варшавського Договору (ОВД, у 1955) — об'єднання європ. соц. країн, яке протистояло ряду воєнно-політ. угруповань капіталіст, країн: НАТО (з 1949), АНЗЮС (з 1952), СЕАТО (з 1954), СЕНТО (з 1955), АЗПАК (з 1966), АСЕАН (з 1967), АНЗЮК (з 1971) та ін. З розпадом країн т. з. соціалістичної співдружності, докорінними змінами у соціально-політ. орієнтаціях постсоц. країн ОВД припинила своє існування (1989). Ще раніше розпалися деякі інші В.-п. с, зокрема СЕАТО (в 1977), СЕНТО (в 1979). Окр. союзи внесли відповідні корективи у свою воєнну доктрину. НАТО, напр., з 1996 реалізує програму «Партнерство заради миру», в якій бере участь і Україна.

ВОЮЮЧІ СТОРОНИ - реально організовані спільноти, що перебувають у стані війни одна з одною і визнаються як такі міжнар. правом. Такими спільнотами є насамперед воюючі між собою д-ви, у взаємовідносинах яких замість миру домінують правила ведення війни. До В. с. належать також повстала або воююча сторона в процесі нац.-визв. руху чи громадян, війни. Принциповим є питання про визнання В. с. з боку третіх держав або міжнар. співтовариства в цілому. Природно, ця проблема не виникає щодо країн, які перебувають між собою у стані війни і є суб'єктами міжнар. права. Вона набуває правового значення кожного разу стосовно повстанців і розв'язується залежно від конкр. обставин. При цьому існує різниця між визнанням повсталого сторони, яка добивається встановлення окр. д-ви, і визнанням повсталих груп, які домагаються контролю над існуючим урядом. Питання про правовий статус повстанців, рівень їхніх міжнар. прав та обов'язків до і після їх визнання є предметом широкого обговорення. Однак певні правила щодо визнання повстанців усталилися. Так, невизнані повстанці не мають

міжнар.-правового статусу, але з погляду міжнар. права знаходяться в кращому становищі, ніж, напр., злочинці, що перебувають поза законом. Повстання у межах д-ви за звичайних обставин розглядається як внутр. справа, що не стосується ін. держав і не впливає на міжнар. відносини; втручання у внутр. справи д-ви, де виникло повстання, не дозволяється. Але якщо повсталі борються за відокремлення або взяття на себе відповідальності за всю владу і досягають успіху, встановлюючи свій контроль над значними районами разом із створенням місц. уряду *de facto*, то вони вважаються повстанцями, а їхній опір — повстанням. Однак не існує заг. норми міжнар. права, яка зобов'язувала б треті д-ви визнавати повстання, що набуло місцевого успіху, і це питання вирішується залежно від практ. інтересів та політ, міркувань.

Передчасне або поспішне визнання звичайного заколоту є незакон, втручанням і порушує міжнар. право. Проте коли конфлікт стає повстанням, то третя д-ва може визнати стан війни, проголошуючи нейтралітет, який ставить обидві сторони громадян, війни у правове становище В. с. щодо д-ви, яка визнала такий стан, але тільки на час даного конфлікту. Це означає застосування права війни та нейтралітету і набуття повстанцями певною мірою статусу міжнар. правосуб'єктності. Аналогічні наслідки мають місце, коли конст. уряд д-ви, де виник конфлікт, схиляється до форм, визнання стану війни щодо своїх опонентів, зокрема для того, щоб забезпечити застосування норм ведення війни і уникнути відповідальності за дії повстанців, які завдають шкоди іноз. д-вам та їхнім гр-нам. За таких обставин треті д-ви зобов'язані дотримувати нейтралітету щодо сторін, які конфліктують. Звичайне визнання повстання відрізняється від визнання стану війни і є обмеженим за своїми наслідками. В цьому разі повсталі сили не набувають прав В. с, але їхня влада (як уряду *de facto*) на території, що перебуває під контролем повстанців, та юрисдикц. імунітет за кордоном визнаються для захисту їх співвітчизників так само, як і для забезпечення політ., екон. та ін. відносин. Принцип невтручання, згідно з яким кожна д-ва має право визначати форму власного правління, стосується тільки стану війни або повстання і не може застосовуватися до невизнаного опору. Визнання В. с. включає право допуску у порти д-ви, яка їх визнає, право поширювати на повстанців фін. зобов'язання, права В. с. у мор. війні, в т. ч. право відвідувати судна та проводити їх обшук у відкритому морі, конфіскацію контрабандного товару, підтримання блокади тощо. З ін. боку, звичайне визнання повстання не дає повстанцям права діяти за межами їхніх тер. вод.

Визнання В. с. з боку міжнар. співтовариства в особі ООН виступає у вигляді відповідальності Ради Безпеки, яка «уповноважується розслідувати будь-який спір або будь-яку ситуацію, що може призвести до міжнародних незгод або викликати спір, для визначення того, чи не може продовження цього спору або ситуації загрожувати підтриманню міжнародного миру і безпеки»

(ст. 34). Вона може також «рекомендувати належну процедуру чи методи врегулювання» (ст. 36) або вирішити, «яких заходів слід вжити відповідно до статей 41 і 42 для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки» (ст. 39).

ВСЕСВІТНЯ КУЛЬТУРНА І ПРИРОДНА СПАДЩИНА - об'єкти, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мист-ва чи науки. Охорона цієї спадщини регулюється Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнятою Генеральною конференцією ЮНЕСКО в Парижі 17-21.XI 1972. До об'єктів цієї спадщини, за Конвенцією, належать: а) пам'ятки культури, твори архітектури, монум. твори скульптури та живопису, елементи і структури археол. характеру, написи, печери і групи елементів; б) ансамблеві групи ізольованих чи об'єднаних будівель та ін. архіт. об'єктів, поєднаних з пейзажем; в) визначні місця — твори людини або спільні витвори людини й природи, а також їх зони, зокрема археологічні. До природної спадщини належать об'єкти видатної універсальної цінності з погляду науки, естетики чи природної краси: а) пам'ятки природи — результат еволюції фізичних та біол. утворень або груп таких утворень; б) геологічні і фізіографічні утворення та суворо обмежені зони, які є ареалом рідкісних тварин і рослин; в) природні визначні місця чи суворо обмежені природні зони. Охорона об'єктів В. к. і п. с. є обов'язком як окр. держав, так і світ, спільноти загалом. Згадана Конвенція передбачає систему заходів збереження всесв. культур, і природ, спадщини, розвиток міжнар. співробітництва у даному напрямі. З цією метою при ЮНЕСКО діє Міжурядовий комітет охорони культурної і природної спадщини. На підставі переліків пам'яток, які подаються д-вами, він складає, поновлює і публікує «Список всесвітньої спадщини» та «Список всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою». До першого Списку на 1.1 1996 внесено 458 об'єктів, серед яких — пам'ятки Давнього Єгипту, міста Карфаген (Туніс), Єрусалим, істор. комплекси Риму, Венеції, Флоренції (Італія), Тадж-Махал (Індія), нац. парк Сагарматха з вершиною Еверест (Непал), істор. заповідник Мачу-Пікчу (Перу), оз. Байкал (Росія), Києво-Печерська лавра і Софійський собор у Києві. Об'єкти цього Списку визнаються «загальною спадщиною людства». їхній правовий статус визначається з урахуванням таких обставин: а) повага до суверенітету д-ви, на тер. якої знаходяться культурні та природні об'єкти, що охороняються нац. законодавством; б) виявлення, охорона, збереження і популяризація всесв. спадщини є насамперед обов'язком д-ви, на тер. якої розташовані ці об'єкти; в) обов'язкове міжнар. співробітництво з метою охорони всесв. спадщини, надання допомоги в цьому на прохання певної д-ви; г) зобов'язання д-ви не застосовувати жодних дій, які могли б завдати прямо або опосередковано шкоди культур, чи природ, спадщині. Для надання допомоги окр. д-вам в охороні унікальних пам'яток, внесених до зазначених Списків, створено «Фонд всесвітньої спадщини», кошти якого

використовуються з дозволу Міжурядового комітету охорони культур, і природ, спадщини.

ВСТУП У СИЛУ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ - набуття міжнар. угодою юрид. обов'язковості для усіх учасників. Умови В. у с. м. д. зафіксовані Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969. За цим документом міжнар. договір стає чинним з моменту: введення його в дію (коли це обумовлено всіма учасниками); підписання; обміну ратифікаційними грамотами (якщо договір підлягає ратифікації). Крім цих основних умов В. ус. м. д., у міжнар. практиці мають місце й інші. Так, міжнар. угода може вступити в силу: від визначеної у ній дати; у день обміну ратифікац. грамотами; з часу передачі на зберігання встановленої угодою кількості ратифікац. грамот; після закінчення визначеного строку від дня обміну ратифікац. грамотами; з моменту передачі на зберігання ратифікац. грамот певних держав; з часу передачі на зберігання останньої ратифікац. грамоти; від дня реєстрації документа про ратифікацію у відповідній міжнар. організації тощо. Таке розмаїття В. у с. м. д. пояснюється тим, що суверенні д-ви є вільними у виборі форм надання укладеним угодам юрид. сили і жорстко не пов'язані в цьому нормами міжнар. права.

Г

ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВ, ЯКІ НЕ ВОЛОДЮТЬ ЯДЕРНОЮ ЗБРОЄЮ - міжнар.-правові зобов'язання ядер, держав не використовувати ядер, зброю проти неядер, країн і гарантувати їхню безпеку у разі застосування проти них ядер, зброї чи загрози такого застосування. Резолюція 255 Ради Безпеки ООН від 19.VI 1968 передбачає реалізацію ефект, засобів у випадку агресії із використанням ядер, зброї проти неядер, д-ви з боку д-ви, яка має ядер, зброю, або загрози такої агресії. Три ядерні д-ви (тодішній СРСР, СІЛА та Англія) прийняли спец, заяву як підсумок обговорення цього питання у Раді Безпеки ООН. Вони зобов'язалися ніколи не застосовувати ядерну зброю проти неядер, держав, гарантувати безпеку неядер, країн — учасників Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968, вживати негайних заходів у разі ядер, агресії чи її загрози проти цих країн. У Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до названого Договору (5.XH 1994) Росія, США та Англія підтвердили своє зобов'язання не застосовувати ядер, зброю проти будь-якої д-ви — учасниці Договору, що не володіє нею, домагатися негайних дій від Ради Безпеки ООН для надання допомоги Україні як державі — учасниці Договору, якщо вона стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядер, зброї. Франція та Китай зробили односторонні заяви про надання гарантій нац. безпеки Україні як неядер. д-ві. У декларації від 5.XII 1994 Франція, зокрема, як постійний член Ради Безпеки ООН підтвердила свій намір згідно із Статутом ООН домагатися від Ради Безпеки негайних дій з метою допомоги Україні як державі — учасниці Договору, що не володіє ядер, зброєю, якщо вона зазнає агресії або стане об'єктом погрози агресією із використанням ядерної зброї. На Конференції учасників Договору про нерозповсюдження ядер, зброї (1995) визнано за необхідне розробити міжнар. універсальний юрид. зобов'язуючий документ про повні та беззастережні гарантії безпеки неядер. країн з боку держав, що володіють ядерною зброєю.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА - (від грец. — скріплення, зв'язок, злагодженість, відповідність) — процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормат.-прав. приписів з метою досягнення несуперечливості законодавства, усунення юрид. колізій, дотримання міжнар., європ. та національних прав, стандартів. У сучас. умовах політ, і екон. глобалізації є важливим способом правової інтеграції, одним з юрид. механізмів досягнення спільної мети різних міждерж. об'єднань та інтеграції світ, співтовариства у цілому. Г. з. сприяє досягненню взаємоузгодженості прав, систем або їх структур, частин у межах певної спільноти і має подвійну мету: а) усунути прав, перешкоди, що можуть виникати через відмінності нац. права у зовн. прав, відносинах відповід. суб'єктів; б) забезпечити створення у

певних сферах (права людини, економіка, екологія тощо) єдиних принципів, правил, правових стандартів, які можуть становити основу єдиної політики відповідних країн у цих сферах. Г. з. відбувається у різних формах (адаптація законодавства, імплементація, стандартизація та ін.) і може передувати уніфікації зак-ва або ж застосовуватися тоді, коли потреби в такій уніфікації немає (див. Уніфікація в праві). Як процес приведення системи нормат.-прав. приписів у певну відповідність Г. з. ґрунтується на наук, методол. засадах єдності, завершеності, цілісності, пропорційності, узгодженості та досконалості. З огляду на світ, досвід осн. принципами Г. з. є визнання людини найвищою соціальною цінністю; забезпечення прав і свобод людини і гр-нина; верховенство права; законність; соціальна спрямованість законотворчості; демократизм, гласність, урахування громад, думки; системність, прогнозованість і наукова обґрунтованість законод. рішень та ін. Гармонізація може здійснюватися на міжнар. (міждержавному) або нац. рівні. Вона може бути одно- або багатосторонньою. За односторонньої Г. з. відбувається узгодження зак-ва однієї д-ви із зак-вом іншої (інших) д-ви (держав) чи актами міжнар. організацій. За багатосторонньої Г. з. заходи щодо узгодження нормат.-прав, приписів застосовуються всіма її учасниками. Важливим засобом Г. з. є модельні закони (типові рекомендаційні законопроекти), що розробляються з метою утвердження спільних прав, принципів та зближення зак-ва. Така практика, напр., характерна для країн — учасниць СНД. Необхідною умовою Г. з. є встановлення її меж. Однією з осн. форм Г. з. у міжнар. просторі є договір (конвенція, пакт, хартія та ін.), коли межі гармонізації, що застосовується, визначаються зобов'язаннями сторін (держав-учасниць). Членство в міждерж. об'єднаннях (блоках) також є формою гармонізації, за якої її межі визначаються прав, статусом такого об'єднання. Водночас Г. з. може здійснюватися як в юридично обов'язковій формі, так і за допомогою актів рекомендац. характеру. Обсяг зак-ва, що підлягає гармонізації, визначається політ, та екон. цілями кожної д-ви з урахуванням особливостей її нац. прав, системи. На сучасному етапі Г. з. України з нормами міжнар. та європ. права здійснюється шляхом приєднання до багатосторонніх міжнар. угод, у процесі виконання зобов'язань, які випливають із членства в міжнар. організаціях, а також у ході підготовчої роботи до вступу в такі організації або міждерж. утворення, зокрема Європ. Союз і СОТ.

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН - (ГА ООН) - один з гол. органів Організації Об'єднаних Націй. Складається з представників усіх держав — членів ООН. Кожна д-ва має однаковий з ін. д-вами правовий статус незалежно від її розмірів, чисельності населення, рівня екон. розвитку тощо. Осн. актом, який регулює діяльність ГА ООН, є Статут ООН. Ген. Асамблея уповноважена обговорювати будь-які питання у межах Статуту ООН (за винятком віднесених до відання Ради Безпеки ООН) та приймати відповідні

рішення. Головними для ГА ООН є проблеми міжнар. співробітництва держав у напрямі підтримання миру та безпеки, роззброєння, соціального, екон. і нац.-культур, розвитку всіх держав, охорони навколишнього природ, середовища тощо (ст. 10 Статуту). ГА ООН сприяє розвиткові міжнар. права та його кодифікації (ст. 13). ГА ООН має важливі повноваження щодо внутр. життя Організації Об'єднаних Націй. Вона обирає непост. членів Ради Безпеки і членів Економічної та Соціальної Рад, а спільно з Радою Безпеки — суддів Міжнародного суду ООН. За рекомендацією Ради Безпеки призначає Генерального секретаря ООН, приймає до Організації нових членів, схвалює бюджет ООН і контролює її фін. діяльність, розглядає щорічні і спец. звіти про роботу всіх органів ООН та її спеціаліз. установ. Для здійснення функцій ГА ООН утв. 7 гол. к-тів, кожен з яких розглядає певну групу питань. Асамблея формує також допоміжні органи — комітети і комісії, зокрема комітет з питань використання косм. простору з мирною метою, спец. комітет проти апартеїду. Кожен член ООН має в Ген. Асамблеї один голос. Рішення з найважливіших питань (підтримання міжнар. миру і безпеки, роззброєння, вибори непост. членів Ради Безпеки, членів Екон. та Соціальної Рад, Ради з опіки, прийняття нових держав до ООН і виключення з неї, призначення Ген. секретаря ООН), бюджетних і деяких ін. питань приймаються ГА ООН більшістю у дві третини голосів присутніх і тих держав — членів Організації, що беруть участь у голосуванні. Рішення в ін. справах ГА ООН ухвалює простою більшістю голосів. Осн. формою діяльності ГА ООН є щорічні чергові сесії, що відкриваються, як правило, третього вівторка вересня. Крім чергових, на вимогу Ради Безпеки чи більшості членів Організації можуть скликатися спец. або надзв. сесії ГА ООН. Засідання відбуваються у Нью-Йорку (США), за винятком випадків, коли приймається рішення про скликання Ген. Асамблеї в ін. місці. Робота кожної сесії проходить на пленар. засіданнях і засіданнях комітетів. Рішення з питань, які розглядаються к-тами, приймаються на пленар. засіданнях. Найпоширенішою формою рішень ГА ООН є резолюції, які мають рекомендац. характер. Ухвали Асамблеї з орг., адм. і бюджетних питань обов'язкові для їхніх адресатів. Офіц. і роб. мови ГА ООН — англ., франц., ісп., рос, араб, і китайська. Україна бере активну участь у роботі ГА ООН та її органів, у вирішенні питань забезпечення міжнар. миру, співробітництва в галузі економіки, дослідження і використання космосу, Світового океану, охорони навколишнього природ, середовища, збереження нац. і світ, культурних цінностей.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР ООН - найвища адм. посадова особа в Організації Об'єднаних Націй. Очолює Секретаріат ООН. Призначається Генеральною Асамблеєю ООН за рекомендацією Ради Безпеки ООН на 5 років з можливістю переобрання на новий термін. Г. с. ООН має статус міжнар. цив. службовця, підзвітного лише ООН. Як і всі члени Секретаріату,

він присягається не запитувати і не отримувати інструкцій від будь-якого уряду чи будь-якої ін. влади, котра не має відношення до ООН. За ст. 100 Статуту ООН, кожна держава — член ООН зобов'язується поважати міжнар. характер діяльності Г. с. ООН та персоналу Секретаріату, не намагатися впливати на них при виконанні ними служб, обов'язків. Посада Г. с. ООН передбачає обрання особи, наділеної здібностями дипломата, політика, інтелектуала, діловими, організаторськими, а також особистісними якостями — мужністю, творч. уявою, вірою у здійснення ідеалів ООН. Відповідно до Статуту ООН Ген. секретар дає заг. директивні вказівки підрозділам Секретаріату ООН, координує діяльність Організації, керує її персоналом і виконує ін. функції, що покладаються на нього Ген. Асамблеєю, Радою Безпеки та ін. керівними органами ООН. Статут ООН уповноважує Г. с. ООН доводити до відома Ради Безпеки будь-які питання, пов'язані із загрозою міжнар. миру та безпеці. Широке повноваження, високий авторитет і політ, та ідеол. неупередженість дають змогу Г. с. ООН діяти як публічно, так і конфіденційно для запобігання ескалації міжнар. спорів, конфліктів і криз, ситуацій. Діяльність Г. с. ООН включає повсякденні консультації з лідерами суверен, держав та ін. урядовими особами, участь у засіданнях органів ООН, поїздки в різні країни світу з метою поліпшення міжнар. обстановки. Щорічно Г. с. ООН готує доповідь, у якій оцінюється робота Організації за мин. період та висловлюються міркування щодо пріоритетів її майбутньої діяльності.

ГЕНОЦИД - (від грец. *γενος*, — рід, плем'я і лат. *caedere* — убивати) — дії, вчинені з наміром знищити (повністю або частково) будь-яку нац., етн., расову чи реліг. групу. Г. — це вбивство членів групи, заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень або таких, що призводять до розумового розладу, навмисне створення умов життя, розрахованих на вимирання групи, заходи щодо зменшення народжуваності, насильницька передача дітей ін. групі людей. Караність Г. як міжнар. злочину передбачена статутами Нюрнб. і Токійського трибуналів, схваленою 1948 ГА ООН Конвенцією про запобігання злочинів Г. і покарання за нього. Караються також змова з метою Г., пряме і публічне підмовляння до вчинення Г., замах на вчинення Г., співучасть у Г. Винні у скоєнні таких дій особи підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією правителями або посадовими чи приватними особами. Країни, які підписали Конвенцію, зобов'язалися передбачити у своєму законодавстві ефективні заходи покарання осіб, винних у скоєнні Г. їхні справи повинен розглядати компетентний суд д-ви, на тер. якої Г. мав місце, або такий міжнар. крим. суд, що може мати юрисдикцію стосовно сторін Конвенції, які визнали юрисдикцію такого суду. Особи, обвинувачені у вчиненні Г., видаються країнам, де вони скоїли злочин, чи міжнар. судові відповідно до законодавства кожної країни та чинних договорів.

ГЕОПОЛІТИКА - (від грец. - земля й — держ. діяльність) — політол. концепція, що вбачає у політиці (здебільшого зовнішній) тієї чи ін. д-ви засадничу роль геогр. факторів: розташування країни, розмір території, наявність чи відсутність (обмеженість) природ, ресурсів, клімат, кількість та щільність населення тощо. Формування Г. як самост. напрямку наук, досліджень припадає на поч. 20 ст. і пов'язане з іменами Ф. Ратцеля (Німеччина) та Р. Челлена (Швеція) — авторів терміна «геополітика». Вона складалася в умовах визрівання глобальних політ, змін, швидкої інтернаціоналізації екон. процесів, виходу на світ, арену США як провідної д-ви, «пробудження» Азії й Африки, руйнування таких традиц. європ. моделей міжнар. відносин, як «баланс сил», «реальна політика», які вже не давали вичерпної відповіді на виклик сучасності. Оперуючи п'ятьма факторами (територія, народ, господарство, суспільство, уряд), Г. намагалася знайти оптим. формулу, яка могла б орієнтувати уряди й народи у розвитку світ, політики та економіки. Дослідження з цих проблем особливо актуалізувалися після 1-ї світ, війни, зокрема у Німеччині, де було створено Ін-т геополітики та виходив відповідний часопис. Геополіт. концепції нім. школи К. Хаусхофера значною мірою зумовили зовнішньополіт. стратегію фашизму, його теорію «життєвого простору», яка виправдовувала розв'язання 2-ї світової війни. В 50-х рр. Г. стає популярною у США, Японії, країнах Скандинавії, а згодом — у ФРН. У США і Зх. Європі вона набуває нових значень: як синонім геостратегії у розв'язанні конкретних зовнішньополіт. та військ.-стратегічних завдань і як еквівалент політ, географії у трактуванні політ, процесів регіонального та глобального рівнів. На цій основі формувалися концепції зх. геополітиків: «стримування» СРСР та світ, комунізму, «теорії доміно» в поясненні процесів на колишній колоніальній периферії, т. з. ідеалізму зовн. політики США після війни у В'єтнамі тощо. Сьогодні здебільшого визнається роль геогр. фактора у політиці конкр. д-ви. Однак його не вважають вирішальним і розглядають у поєднанні з нац. інтересами, політ, та екон. пріоритетами, рівнем розвитку сусп-ва, якістю життя населення, характером держ. устрою та ін. Сучасні дослідники виходять з того, що Г. є своєрідним синтет. інструментом при аналізі взаємодії держав на міжнар. арені. Так, розміри такої д-ви, як Росія, її протяжність по всьому євразійському просторі, наявність запасів більшості корисних копалин тощо певною мірою зумовлюють зміст і спрямованість її зовн. політики (пра-вонаступництво СРСР, оголошення його колишньої території зоною своїх життєвих інтересів, прагнення зберегти себе в ролі наддержави). Все це впливає на формування ментальності народу, політ, культуру населення і розвиток міждерж. відносин. Відповідно і геогр. положення України спонукає її до визначення своєї геополітич. ролі — бути з'єднуючим мостом між країнами Європи та Азії. Розміри тер. України, чисельність її населення, потужні пром. та аграрний комплекси, наук, потенціал, природні ресурси у поєднанні з вигідним геогр. положенням

висувають її на роль великої європ. д-ви з відповідною геополіт. поведінкою та геостратег, орієнтацією. Зміцнення незалежної і неядерної України поліпшує геополіт. ситуацію у Європі і в усьому світі, створює умови для стабільності та передбачуваності в міжнар. відносинах.

ГІБРАЛТАР - (Gibraltar) - володіння Великобританії на півдні Піренейського п-ва. Тер. — 5,8 км². Нас. — 32 тис. чол. (1995). Офіц. мова — англійська. Грош. одиниця — гібралт. фунт стерлінгів. Тривалий час (з 1462) Г. був у складі Іспанії. Однак у ході війни за ісп. спадщину його 1704 захопив англо-голл. флот. Утрехтський мирний договір 1713 офіційно оформив Г. як володіння Великобританії. У наш час на Г. претендує Іспанія. Лісабонська угода 1980 мала сприяти порозумінню між заінтересованими країнами, але тільки в травні 1984 була підписана ісп.-брит, декларація про початок переговорів щодо врегулювання проблеми Г. 5.11 1985 відкрито сухопут. кордон між Г. та Іспанією, але гол. питання — про суверенітет над Г. — не вирішено. Королеву Великобританії у Г. представляє губернатор, який призначається монархом і є головнокомандувачем збройних сил території. Відповідно до констттуції 1969 він очолює адм. орган — раду Гібралтару, до якої входять 4 особи за посадою, гол. міністр, що призначається губернатором з числа обраних членів палати зборів, і 4 міністри, котрих губернатор призначає після консультації з гол. міністром. Законод. влада належить губернатору і палаті зборів. Остання складається із спікера, якого призначає губернатор, 15 депутатів, що обираються населенням на 4 роки, і 2 депутатів за посадою. Викон. орган — рада міністрів, до якої входять гол. міністр і міністри. Склад РМ теж формується губернатором з числа обраних членів палати зборів. До компетенції уряду входять усі питання внутр. самоврядування (крім питань безпеки). З погляду геогр. розташування Г. — один з найважливіших стратегіч. центрів Середземномор. регіону. На його території розташовані військ.-морські і військ.-повітряні бази Великобританії. Порт Г. має статус відкритого.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ - посадова особа або спец. держ. орган, що здійснює верховне представництво д-ви у внутріполіт. житті країни та у відносинах з ін. д-вами. Г. д. символізує єдність народу (нації) і д-ви. Найпоширенішим у сучас. світі є одноособовий інститут Г. д.: у країнах з монарх, формою правління (у т. ч. у парлам. монархіях) — це спадковий монарх; у республіках — обраний президент. Монархові посада Г. д. належить здебільшого за правом народження, він її успадковує і, як правило, займає довічно (Великобританія, Японія, Іспанія, Бельгія та ін.). Монарх може бути призначений Г. д. своєю родиною — правлячою династією (напр., Саудівська Аравія). У федерат, д-вах монарх як глава федерації обирається на певний

строк спадковими монархами суб'єктів федерації (Об'єднані Арабські Емірати, Малайзія). Один і той же монарх може бути главою кількох держав (особиста унія). Так, 17 суверенних країн Співдружності націй, очолюваної Великобританією (Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Ямайка та ін.), визнали главою своїх держав брит, короля. У кожній з цих держав за рекомендацією її уряду брит, монарх призначає свого представника — генерал-губернатора, який діє за порадами місц. уряду і виконує повноваження Г. д. здебільшого церемоніального характеру. Г. д. у республіках, як правило, є президент, що обирається на певний строк. У презид. та змішаних (напівпрезидентських) республіках Г. д. обирається безпосередньо народом (Франція, Україна, Польща, Рос. Федерація, Австрія, Румунія, Бразилія, Мексика, Болгарія, Молдова та ін.) або шляхом непрямих виборів (США). У парлам. республіках Г. д. обирається парламентом (Чехія, Словаччина, Угорщина, Греція, Мальта, Ізраїль) або за участю парламенту представницькою колегією (ФРН, Індія, Італія). Г. д. може бути колегіальний орган, який обирається парламентом на певний строк. На Кубі ця роль належить Державній раді, у Швейцарії — Федеральній раді. За такої системи чимало повноважень Г. д. виконує особисто глава постійно діючого колегіального виб. органу. Вимоги до особи, яка займає пост Т.д., у кожній країні мають свої особливості. За Конституцією України Г. д. може бути обраний гр-нин України, який досяг 35 років, має право голосу, проживає в Україні протягом 10 останніх перед днем виборів років та володіє держ. мовою (ст. 103). В Іслам. Республіці Іран за конституцією 1979 Г. д. є особа, яка призначається обраними народом представниками і відзначається справедливістю, благочестям, проникливістю та розсудливістю, сміливістю, орг. здібностями, а також має підготовку для здійснення функцій вищої духов. особи — муфтія. За конституціями ряду країн (Україна, ФРН та ін.) Г. д. не входить до жодної з гілок влади і займає лише цю посаду. Є Г. д., які наділені також законод. та викон. владою (Бельгія, Індія) або тільки виконавчою (США). Правовий статус Г. д. визначається формою правління у тій чи ін. країні. У парлам. монархіях повноваження Г. д., як правило, досить обмежені. У Швеції, зокрема, король має лише представницькі функції. За конституцією Японії 1947 імператор «не наділений повноваженнями, пов'язаними із здійсненням державної влади» (ст. 4). У парлам. республіках Г. д. має незначну владу або зовсім не має реальної влади. У презид. республіках повноваження Г. д., що поєднуються з викон. владою, досить широкі. У змішаних (парлам.-президентських) республіках статус Г. д. неоднозначний. Як вищий представник д-ви Г. д. має визначені повноваження щодо парламенту, уряду та суд. влади. Він так чи інакше бере участь у формуванні уряду та суд. влади, в законод. процесі, маючи право відкладального (іноді — абсолютного) вето, промульгує та обнародує закони. В деяких країнах Г. д. належать конст. повноваження арбітра між органами влади. За конституцією Румунії 1991 президент стежить за дотриманням осн. закону і функціонуванням публічних влад, будучи посередником між ними, а також між д-вою і народом (ст. 80). В Іспанії король «виступає арбітром між

установами, здійснює стримуючий вплив на їхню регулярну діяльність» (ст. 56 конституції 1978). Г. д. є вищим представником д-ви в міжнар. відносинах. Він веде переговори з ін. д-вами. Укладає міжнар. договори, приймає вірчі і відкличні грамоти акредит. дип. представників тощо. У багатьох країнах Г. д. є верх, головнокомандувачем збройних сил і наділений правом вживати термінових заходів у разі загрози безпеці країни. Він має повноваження надавати громадянство або позбавляти його, надавати притулок іноземцям, нагороджувати держ. нагородами, помилувати засуджених. У ряді мусульм. країн Г. д. є водночас духовним главою нації, йому належить також верх, духовна влада (Марокко, Саудівська Аравія, Іран). Г. д. користується правом недоторканності та ін. привілеями: резиденцією, правом на штандарт, охороною тощо. При ньому працюють допоміжні інституції, які забезпечують його необхідною інформацією та допомагають взаємодіяти з ін. держ. органами. За Конституцією України главою д-ви є Президент України.

ГЛАВА ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА - офіційно акредитований представник д-ви в країні перебування (посол, посланник, повірений у справах). Г. д. п. відповідає за дотримання заг. політ, курсу стосовно д-ви перебування та за діяльність дипломатичного представництва і кожного його працівника. Він також сприяє діяльності всіх підприємств, установ, організацій та осіб своєї д-ви, які тимчасово знаходяться на тер. країни перебування представництва.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ - (від франц. globaliser — гло-балізувати, з франц. globe — куля, земна куля, лат. globus — куля) — загальносвіт. соціальний процес, що включає потоки ідей, капіталів, товарів, н.-т. досягнень, політ, норм і стандартів, зак-ва, котрі зумовлюють розвиток світу як цілісної екон., міжнар.-прав., політ., соціокультур. суперсистеми. Найвідомішими теоретиками принципу «глобалізму», який обґрунтовує процес Г., є Е. Тоффлер, З. Бжезінський, Г. Кіссінджер, К. Боуддінг, С. Хантінгтон, С. Мендловіц, Е. Ласло, П. Берман та ін. Г. розглядається як об'єктив, процес, породжений інтернаціоналізацією життя країн і народів. Вона зумовлює такий рівень єдності людства, за якого, з одного боку, існування і успішний розвиток кожної країни, народу перебуває у безпосеред. залежності від стану та трансформації світу в цілому, а, з другого, успіх у розв'язанні проблем людства залежить від ситуації в кожній країні, від активності й узгодженості дій усіх країн та народів світу. Г. є сукуп. діяльністю осн. суб'єктів міжнар. права в рамках ООН, ін. легітимних органів та інститутів світ, співтовариства. Відображається у зовнішньополіт. діяльності нац. держав, у політ, і миротв. акціях регіон, міждерж. об'єднань. Г. охоплює як сферу міждерж. відносин, так і різноманітні чинники наддерж. впливу. Сутність

процесу Г. зафіксована в Підсумковому комюніке зустрічі керівників країн «великої вісімки», що відбулася у червні 1999 в м. Кельні (Німеччина). В рамках цієї зустрічі до позит. ознак Г. віднесено: відкритість і динамізм, які «сприяли повсюдному підвищенню життєвого рівня і значному зниженню бідності»; інтеграцію, що «дозволила створити робочі місця за рахунок стимулювання ефективності виробництва, розширення можливостей і економічного зростання»; інформ. революцію і забезпечення взаємодії культур та цінностей, які «посилили тенденцію до побудови демократичного суспільства і боротьби за права людини та основні свободи, одночасно сприяючи розвиткові творчості та нововведень». Серед негат. ознак Г. зазначено підвищення ризику для окр. працівників, сімей і громад, «пов'язаного зі зміною місць та фінансовою невизначеністю». 24.1 2003 відбувся Моск. юрид. форум «Глобалізація, держава, право, ХХІ століття», на якому було представлено 22 країни, 7 міжнар. організацій, 24 регіон, організації, асоціації, спілки юристів. На ньому, зокрема, розглядалися: роль д-ви в умовах Г., взаємодія прав, систем різних держав; б-ба з транснац. злочинністю; взаємодія міжнар. і внутр. права держав; Г. і права людини; спільний європ. екон. і прав, простір у контексті Г. світ, процесів; діалог цивілізацій і право; Г. і право навкол. середовища; значення рішень міжнар. судів для правозастосовчої діяльності органів держав; юрид. професія в умовах гло-бал. світу; Г. і прав, засоби подолання міжнар. тероризму та ін. Форум визначив осн. мету дій міжнар. співтовариства в умовах глобалізац. процесів: з одного боку, максимально використати переваги Г., а, з другого — звести нанівець її негат. наслідки.

ГРОМАДЯНСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ - правовий зв'язок гр-н держав — членів Союзу з цією організацією, який знаходить свій вияв у взаємних правах та обов'язках, установлених Маастрихтським договором 1992 — Договором про утворення Європейського Союзу (ЄС), підписаним 7.ІІ 1992. За ним кожна особа, що володіє громадянством будь-якої держави — члена організації, є водночас і гр-нином ЄС, має право вільно пересуватися і проживати в його межах. Кожен з них може голосувати і висувати свою кандидатуру на муніцип. виборах у державі — члені ЄС, де живе, не будучи її гр-нином, на тих самих умовах, що й гр-ни цієї д-ви. Крім того, особа, що живе у д-ві, гр-нином якої не є, голосує і висуває свою кандидатуру на виборах до Європейського Парламенту на тих самих умовах, що й гр-ни цієї держави. Кожний гр-нин Союзу на тер. третьої країни, в якій його д-ва не представлена, має право на захист з боку дип. і консул, служб будь-якого члена ЄС у цій країні. Зазначені права можуть бути обмежені лише у встановленому договором порядку. Кожен громадянин Союзу може звертатися зі скаргами на порушення його права до Європ. Парламенту або до омбудсмена ЄС. Гр-ни Союзу зобов'язані дотримуватися законодавства країн — членів ЄС і відповідних союзних договорів.

ГРУПА СВІТОВОГО БАНКУ - група з чотирьох інститутів, яка входить до системи ООН. Вона включає: Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР, заснований 1945); Міжнародну фінансову корпорацію (МФК, засновану 1956); Міжнародну асоціацію розвитку (МАР, засновану 1960); Багатостороннє агентство з інвестиційних гарантій (БАІГ, засноване 1988). Заг. метою Г. С. б. є сприяння екон. і соціальному розвитку найменш розвинених країн — членів ООН шляхом фін. і консульtat. допомоги, а також допомоги у підготовці кадрів. Вказані інститути виконують різні функції і вважаються самот. юрид. особами. їх орг. структури підпорядковані єдиному президентові (президентові Світового банку) та єдиній адм. системі управління.

ГУМАНІТАРНА ІНТЕРВЕНЦІЯ - воєнне втручання однієї д-ви або групи держав у внутр. справи ін. д-ви з метою усунення масових грубих порушень прав людини в цій країні, якщо вона не бажає чи неспроможна самотійно захистити права людини в межах власної території. Маючи давню історію, Г. і., однак, найбільшого поширення набула у практиці міжнар. відносин 19 ст. Класич. прикладами застосування Г. і. вважаються: втручання Великобританії, Росії і Франції 1827 у боротьбу між Грецією і Туреччиною, окупація франц. військами деяких районів Сирії у 1860—1861. У 20 ст. особливо часто до Г. і. вдаються розвинені зх. країни, напр., США (інтервенція в Домініканську Республіку 1965, Гренаду 1983 та Панаму 1989), хоча й д-ви, що розвиваються, теж іноді застосовували Г. і. (вторгнення Індії у Бангладеш 1971, Танзанії в Уганду 1978, В'єтнаму в Камбоджу 1978). У доктрині міжнар. права існує кілька осн. підходів до проблеми Г. і. Так, на думку одних учених, законною є тільки Г. і. у вузькому розумінні, метою якої є захист життя і прав гр-н держави-інтервента, що перебувають на тер. іноз. д-ви. Інша точка зору полягає у тому, що Г. і. може бути допустимою лише: за наявності масових грубих порушень прав людини; нездатності тер. суверена захистити права людини відповідно до загальноновизнаних міжнар.-правових стандартів; за умови виняткової спрямованості Г. і. на досягнення суто гуманіт. завдань; у разі вичерпання усіх можливих мирних засобів захисту прав людини тощо. Найпоширенішим є погляд тих юристів, котрі вважають, що тільки за часів старого міжнар. права можна було вважати Г. і. правомірним явищем, бо у той період кожна суверенна д-ва мала право на війну, а після набуття чинності Статуту ООН, який забороняє використання сили в міжнар. відносинах (п. 4 ст. 2), Г. і. перестала бути правомірною. Цього погляду дотримується багато правників країн «третього світу», які вбачають у Г. і. знаряддя імперіаліст, неоколоніалістської політики великих держав, спрямованої проти суверенітету та політ. незалежності країн, що розвиваються. Водночас

розвиток міжнар. подій після закінчення «холодної війни» призвів до виникнення у міжнар. праві нового інституту силового захисту прав людини — силових операцій ООН гуманіт. спрямування, які ґрунтуються на резолюціях Ради Безпеки ООН відповідно до гл. VII Статуту ООН. Прикладами згаданих операцій є акції ООН щодо Сомалі 1992, Боснії і Герцеговини 1993—95, Руанди 1994 та Гаїті 1994. Деякі вчені-юристи розглядають ці операції як акти здійснення Г. і. Радою Безпеки ООН.

Д

ДВОСТОРОННІЙ МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР - угода між д-вами або ін. суб'єктами міжнародного права з різних питань їхніх взаємних і міжнар. відносин, що встановлює для його учасників відповідні права та обов'язки. З кожної сторони угоди можуть бути один або кілька учасників. Напр., Мирні договори 1947, укладені між переможцями у Другій світ, війні 1939—45 та кожною з 5 країн — кол. союзниць нацист. Німеччини (Італією, Фінляндією, Болгарією, Угорщиною та Румунією). Мирний договір з Італією було підписано 20 д-вами, що оголосили їй війну, з одного боку, та самою Італією — з іншого. Вважається, що правовідносини, які виникають при укладанні Д. м. д., настільки міцно зв'язують сторони, що заяви і декларації про розуміння і тлумачення, а також застереження, проти яких заперечує ін. сторона, є неприпустимими. Порядок укладання, дотримання, припинення дії Д. м. д. регулюється Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 та Віденською конвенцією про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986.

ДЕБЕЛЯЦІЯ - (пізньолат. *debellatio*, від *de-bellare* — перемогти, завоювати, підкорити) — припинення міжнар. особи д-ви шляхом знищення на її території держ. влади. Д. притаманна була міжнар. праву в минулому, яке визнавало війну та анексію території закон, засобами здійснення д-вами своєї зовн. політики. Тому Д. досягалася, як правило, насильн. захопленням однією д-вою території ін. д-ви. Сучасне міжнар. право не визнає Д., оскільки навіть загарбання ворогом усієї тер. д-ви і повне знищення усіх її владних структур не припиняють існування д-ви як члена міжнар. співтовариства; навіть у цьому крайньому випадку д-ва залишається суб'єктом міжнар. права і має право на відновлення свого суверенітету за допомогою союзників та міжнар. співтовариства в цілому.

ДЕЗАВУЮВАННЯ - (від франц. *desavouer* - зрікатися, відмовлятися) у міжнародному праві — спростування висловлювань чи дій свого дип. представника або ін. офіційно уповноваженої особи урядом чи ін. компетентним органом д-ви. При Д. оголошується, що дип. представник діяв без належного доручення або з перевищенням даних йому повноважень. Цим д-ва знімає з себе відповідальність за дії дезавуюваного представника та їх політ. або міжнар.-правові наслідки. Дезавуюваний дип. представник або ін. офіційно уповноважена особа, як правило, відкликається своїм урядом. Проте варто зазначити, що Д. не застосовується, коли має місце відхилення від даних дипломатові або іншій офіційно уповноваженій особі інструкцій щодо ведення переговорів і укладення міжнар. договору, оскільки, на відміну

від офіц. актів дипломатії (повноважень), такі інструкції не мають міжнар.-правового значення.

ДЕКЛАРАЦІЯ - (лат. *declaratio* — заява, вислів) — 1) політ, заява від імені д-ви, уряду, партії чи ін. орг-ції; 2) тех. док-т, зобов'язання; 3) заява, що подається митним органам при перетинанні кордону (митна Д.); 4) док-т, що додається до цін. пакетів, які відправляються за кордон (поштова Д.); 5) заява особи про розмір її доходів, майна тощо (податкова Д.); 6) міжнар. док-т про осн. принципи з тих або ін. питань (Декларація соціального прогресу і розвитку 1969, Декларація про права інвалідів 1975 тощо).

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ - (від лат. *de...* - префікс, що означає скасування, припинення, і *colonia* - поселення) - процес ліквідації колоніалізму шляхом здійснення колон, країнами і народами права на самовизначення та утворення незалежних держав. Колоніальна система виникла внаслідок тер. поділу світу між імперіаліст, д-вами Європи (Великобританія, Франція, Іспанія, Португалія, Нідерланди, Бельгія, Німеччина та ін.) і остаточно склалася на поч. 20 ст., коли майже всі країни Африки, частина країн Азії та Лат. Америки опинилися у колон, та напівколон. залежності. Д. стала результатом нац.-визв. боротьби, що посилилася після Другої світової війни 1939-45 із відновленням у міжнар. співтоваристві дем. розвитку та заборони у міжнар. праві всіх форм і виявів колоніалізму. Останній суперечить загальновизнаному принципу рівноправності та самовизначення народів, закріпленому у Статуті ООН (преамбула, п. 2 ст. 1), Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960, ін. міжнар.-правових актах. Процес Д. особливо активізувався у 60—70-х рр. 20 ст., коли переважна більшість колон, країн та народів здобула незалежність.

DE LEGE FERENDA - (лат. - з погляду закону, в якому є потреба, з погляду права, яке необхідно створити) — широко вживаний у правознавстві термін. У міжнар. праві з розвитком міжнар. відносин у різних сферах людської діяльності виникла потреба у відповідному правовому регулюванні. Усвідомлення необхідності створення нових норм міжнар. права, формування їхнього змісту, доведення, що нова норма є вже визнаною, відбувається повільно. Д-ви, міждерж. і не-держ. органи та організації, окремі вчені-юристи в цьому випадку застосовують аргументацію *de lege ferenda*, витлумачуючи поведінку держав, акти міжнар. організацій, які формально не є джерелами міжнар. права (зокрема, резолюції ГА ООН), а також пропонуючи свої проекти міжнар. угод, спрямованих на кодифікацію та прогрес. розвиток міжнар. права.

DE LEGE LATA - (лат. — з погляду чинного закону, з погляду чинного права) — широко вживаний у правознавстві термін. У міжнародному праві на різних етапах його розвитку та кодифікації аргументація і доводи *de lege lata* мали на меті ствердити його позитивність, тобто реальність нормат. дії цього права, визнання його норм як юридичних суб'єктами міжнар. права. Позитивність права стверджується у дво- та багатосторонній дипломатії посиленням на *lex lata* — чинне, позитивно існуюче право. У преамбулі Статуту ООН зазначається, що завдання ООН — створити умови, необхідні для підтримки справедливості і поваги обов'язків, які виникають з договорів та ін. джерел міжнар. права. Зі ст. 1 (§ 1) Статуту ООН впливає, що ця Організація виконує свої статутні обов'язки на основі дотримання принципів і норм міжнар. права. Такий же обов'язок покладається на д-ви — члени Організації. Слід зазначити, що під час створення, кодифікації та прогрес, розвитку міжнар. права, його окремих інститутів і галузей можуть застосовуватись аргументація та доводи з погляду права, яке створюється або яке треба створити, — *de lege ferenda*.

ДЕЛІКТ - (лат. *delictum* — провина, проступок) — правопорушення, тобто незаконна дія, проступок, злочин. Залежно від норм, які порушено, розрізняють Д.: цив.-правові (заподіяння шкоди майну гр-нина або установі, заподіяння шкоди особі та ін.), адм.-правові (порушення правил дорож. руху, дрібне хуліганство та ін.); трудові (порушення труд, зак-ва), дисциплінарні (прогул, запізнення на роботу та ін.); крим.-правові (хуліганство, вбивство, ін. злочини). Д. є підставою для притягнення юрид. і фіз. осіб, що його вчинили, до юрид. відповідальності. Д. у римському праві — заподіяння шкоди ін. особі, її сім'ї або майну порушенням правового припису або заборони. Внаслідок цього незалежно від волі правопорушника виникали нові права і правові обов'язки (зобов'язання з Д., зобов'язання ніби з Д.). Саме відповідальність за Д. започаткувала розвиток зобов'язальних відносин. Відповідальність за Д. наставала за наявності таких умов: дієздатність правопорушника, вина, здійснення правопорушення. Проте відповідальність за шкоду, заподіяну неповнолітніми, рабами чи тваринами, несли їх домовладки (ноксальна відповідальність, за якою домовладика міг видати підвладного сина, раба, тварину на розправу потерпілому, для відпрацювання заподіяної шкоди або для відшкодування її). Деліктна відповідальність не наставала, якщо особа, котра вчинила шкоду, діяла в стані необхідної оборони або крайньої необхідності. При вчиненні Д. кількома особами кожен з тих, хто заподіяв шкоду, відповідав повною мірою (напр., за позовом стосовно крадіжки штраф зобов'язані були оплатити в повному обсязі украденого всі злодії, які брали участь у крадіжці). В усі часи римське право розглядало Д. як позадоговірне правопорушення. Осн. видами Д. у Римі були крадіжка (*furtum*), особиста образа (*injuria*), неправомірне знищення або пошкодження чужого майна (*damnum injuria datum*). Д. у міжнародному праві

— порушення норм міжнар. права й охоронюваних цими нормами прав та інтересів держав, їх гр-н. Суб'єктами міжнар. Д. є д-ви. Міжнар. Д. включає порушення, за які передбачається політ, і матеріальна відповідальність д-ви, а також індивід, крим. відповідальність осіб, винних у їх вчиненні.

ДЕЛІМІТАЦІЯ КОРДОНІВ - (лат. delimitatio — встановлення кордонів, розмежування) — договірне встановлення лінії (межі) держ. кордону, яке здійснюється за картами з детальним зображенням на них рельєфу, гідрографії, нас. пунктів та ін. фізико-геогр. об'єктів. При Д. к. сторони, які домовляються, проведену на карті лінію кордону супроводжують її докладним описом. Карта з нанесеною на ній лінією держ. кордону підписується або парафується, скріплюється герб, печатками. Опис кордону наводиться в одній із статей договору про кордон або є додатком до нього. Договори про Д. к. містять зобов'язання сторін про демаркацію кордону, тобто встановлення його на місцевості з позначенням кордону спец. прикорд. знаками, для чого сторони зобов'язуються створити змішані комісії. Договори про держ. кордон укладаються без зазначення строків. Лінія мор. кордону, яка фіксує межі тер. вод д-ви, визначається по зовн. краю цих вод, що вимірюється від лінії найб. відпливу моря або від прямих висхідних ліній, які також встановлюються зак-вом д-ви уздовж її узбережжя або у внутр. водах.

ДЕЛІМІТАЦІЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ - договірне встановлення межі між косм. і повітр. просторами, які мають різний правовий режим. Актуальність Д. к. п. особливо зросла у зв'язку з розширенням освоєння космосу для різноманіт. потреб. Косм. апарати, виходячи на навколоземну орбіту або здійснюючи приземлення, проходять через усі шари земної атмосфери і над тер. багатьох держав. Цим обумовлені колізії, що є наслідком одночасної дії норм міжнародного космічного права щодо екстериторіальності косм. простору та норм нац. зак-ва щодо суверенітету над повітр. простором нац. територій держав, включаючи територіальні води. З одного боку, за Паризькою конвенцією про повітряне сполучення 1919 та Чиказькою конвенцією про міжнародну цивільну авіацію 1944 визнається суверенітет д-ви над її повітр. простором, а нац. зак-во встановлює правила польотів над держ. територією; з іншого — згідно з нормами та принципами міжнар. косм. права косм. простір не підлягає привласненню будь-якою д-вою, не визнаються і претензії держав на суверенітет над косм. простором. Розбіжності в правових режимах повітр. та косм. просторів є гол. причиною Д. к. п. Фактично йдеться про юрид. встановлення висотної межі державного суверенітету.

ДЕМАРКАЦІЯ КОРДОНІВ - (франц. demarcation, від ісп. demarcacion — розмежування) — визначення і позначення лінії держ. кордону на місцевості згідно з договорами про делімітацію кордонів і доданими до них картами та описами. Визначення лінії кордону на місцевості здійснюють спеціально створювані урядами на паритетних засадах змішані комісії прикорд. держав. Іноді такі функції покладаються на спец. міжнар. орган, який утворюють на основі взаємної домовленості. Під час Д. к. здійснюється топогр. зйомка або аерофотозйомка місцевості, на основі якої складається великомасштабна топогр. карта прикорд. смуги, встановлюються прикорд. знаки і визначаються їх координати. Змішана комісія, визначивши точне розташування лінії кордону на місцевості, складає протокол — опис кордону, що демаркується, карти з його позначенням, а також протокол на кожний прикорд. знак зі схемами. Під час демаркац. робіт змішана комісія може уточнювати лінію кордону, встановлену раніше згідно з договором і зображену на карті, доданій до нього. Такі уточнення здійснюються, як правило, поблизу нас. пунктів, на річках і хребтах гір. Вони спричинюються тим, що договір про делімітацію кордону і додані до нього карти не завжди ґрунтуються на достатньо повних і точних фактич. даних. Демаркац. док-ти після їх підписання змішаною комісією для Д. к. підлягають затвердженню кожною з договірних сторін згідно з діючим у цих д-вах зак-вом і набувають чинності від моменту обміну нотами, які сповіщають про їх затвердження.

ДЕМАРШ - (франц. demarche, букв. — виступ, від старофранц. demarcher — топтати ногами) — надзвичайна дип. акція уряду, органу зовн. зносин або дип. представника однієї д-ви стосовно іншої. У міжнар. практиці причиною Д. найчастіше бувають грубі порушення дипломатичних привілеїв та імунітетів, а також вияв держ. позиції щодо питань, пов'язаних із сферою держ. інтересів. Є різні форми Д.: заява, нота, меморандум, відкликання дип. представника тощо. Як правило, до Д. вдаються тоді, коли міжнар. спір або питання, що виникли, не можна розв'язати нормальним дип. шляхом або для врегулювання їх слід вжити термінових заходів. Змістом Д. може бути прохання, протест, вимога, пропозиція та ін. За сучас. нормами міжнар. права Д. не повинен містити погрози силою, оскільки створення такої загрози заборонено Статутом ООН. Д. здійснюється з дотриманням загальновизнаних норм міжнар. права і, як правило, має на меті не лише захист нац. інтересів, а й зміцнення міжнар. миру, дружніх зв'язків і співробітництва між д-вами.

ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ - (франц. demilitarisation, від лат. de... — префікс, що означає скасування, припинення, і militaris — військовий) — міжнар.-правовий режим певної території, який забороняє використання її у військ. цілях у мир. час. Здійснюється на основі міжнар. договору між заінтересованими країнами. Може бути повною і частковою. Обов'язковими елементами повної Д. є ліквідація старих і заборона буд-ва нових військ, укріплень і споруд, а також заборона розміщення там будь-яких збройних сил. Договори про повну Д. можуть містити заборону в-ва і ввезення військ, техніки та матеріалів на цю територію, транзиту ЗС і військ, техніки через неї. Часткова Д. передбачає заборону буд-ва нових укріплень і споруд при збереженні старих, скорочення чисельності ЗС, обмеження видів озброєнь або їх потужності та ін. У практиці міжнар. відносин Д. зазначали зони уздовж держ. кордонів, а також деякі міжнародні протоки, острови та ін. території. Повністю демілітаризовані Аландські о-ви (за угодою між СРСР і Фінляндією 1947). Демілітаризованим є архіпелаг Шпіцберген (за Паризьким договором 1920). Згідно з Договором про Антарктику 1959 вона використовується виключно в мирних цілях. На її території заборонено будь-які заходи військ, характеру, зокрема такі, як створення військ, баз і укріплень, проведення військ, маневрів і випробувань будь-яких видів зброї. По суті, Антарктика є повністю демілітариз. територією (Україна приєдналася до Договору 28.X 1992). Новим видом часткової Д. є без 'ядерні зони. Див. також Демілітаризована зона.

ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ КОРДОНІВ - відведення на підставі міжнар. договору збройних сил з території, що прилягає до кордону д-ви, ліквідація на цій території укріплень та ін. військ, об'єктів. Д. к. може бути повною і частковою.

ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ - міжнар.-правовий режим, що передбачає заборону випробувань, розміщення у межах цього простору військ, об'єктів, озброєнь будь-якого роду, військ, контингентів. Після запуску першого штуч. супутника Землі ГА ООН своєю Резолюцією з питань роззброєння від 14.XI 1957 закликала укласти міжнар. конвенцію про роззброєння та одночасно створити систему міжнар. контролю, призначену для забезпечення запуску об'єктів через косм. простір виключно в мирних цілях. Це стало поштовхом для активного формування світової юрид. думки щодо заборони використання косм. простору з воєнною метою, а також заборони виведення та розміщення у космосі військ, косм. техніки. Однією з наст. резолюцій ГА ООН утворила Спец. комітет з мирного використання косм. простору, який 1961 реорганізовано в Комітет ООН з використання космічного простору в мирних цілях. На 16-й сесії ГА ООН 20.XII 1961 було

ухвалено резолюцію «Міжнародне співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях». Вона стала першим офіц. док-том щодо правових принципів у сфері косм. діяльності, започаткувавши процес кодифікації та прогрес, розвитку міжнародного космічного права. Цією резолюцією було започатковано правову базу процесу Д. к. п. Однак лише після підписання в Москві Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963 проблема узгодження позицій провідних косм. держав стосовно правових принципів косм. діяльності в рамках роботи Комітету ООН з використання косм. простору в мирних цілях стала вирішуватися більш продуктивно. Цьому сприяло й ухвалення ГА ООН резолюцій від 17.X 1963 та від 27.XI 1963. Ген. Асамблея закликала всі д-ви утримуватися від виведення на навколосезну орбіту будь-яких об'єктів, що несуть на собі ядерну зброю чи будь-яку ін. зброю масового знищення, встановлення такої зброї на небес, тілах або розміщення її у косм. просторі у будь-який ін. спосіб. Наст, кроком ГА ООН було прийняття Декларації правових принципів діяльності держав по дослідженню та використанню космічного простору 1963. Ці принципи набули обов'язкового характеру після прийняття Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1966 (Договору про космос), Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977, а також Угоди про Місяць 1979. Виходячи з договірних міжнар.-правових норм, Д. к. п. може бути як повна, так і часткова. Перша, відповідно до ст. 4 Договору про космос 1966 та ст. 3 Угоди про Місяць 1979, розповсюджується на Місяць, ін. небесні тіла та простір, що їх оточує, і виключає будь-яку військ, діяльність у косм. просторі. Використання військ, персоналу та устаткування виключно в мир. цілях, а також косм. засоби контролю за роззброєнням і попередження міжнар. конфліктів не підпадають під дію зазначеного режиму. Часткова демілітаризація, осн. принципи якої визначені Договором про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в косм. просторі та під водою 1963 і Договором про космос 1966, означає заборону польоту або розміщення у межах косм. простору точно визначених і перелічених у цих та ін. міжнар. угодах військ, об'єктів і видів зброї.

ДЕМІЛІТАРИЗОВАНА ЗОНА, ДЕМІЛІТАРИЗОВАНА ТЕРИТОРІЯ - у міжнародному праві певна територія, на якій ліквідовано військ, укріплення і споруди, а також заборонено розміщення збройних сил. Відповідно до ст. 60 Додаткового протоколу I 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12.VIII 1949, який стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру, сторонам, що перебувають у збройному конфлікті, заборонено поширювати воєнні операції на зони, яким вони за угодою надали статус демілітаризованих. Предметом угоди про Д. з. є будь-яка зона,

що відповідає таким умовам: усі комбатанти, а також мобільні бойові засоби і мобільне військ, спорядження мають бути евакуйовані; стаціонарні військ, установки і споруди не повинні використовуватись у ворожих цілях; ні влада, ні населення не повинні здійснювати ворожих дій; будь-яка діяльність, пов'язана з воєн, зусиллями, має бути припинена. Розрізняють зони, демілітаризовані повністю і частково. При повній демілітаризації зони д-ва бере на себе зобов'язання знищити старі військ, укріплення і не зводити нових, не утримувати в межах Д. з. військ, за винятком необхідних для підтримання порядку, а також не мати військ, баз, складів тощо; у разі часткової демілітаризації зони — не будувати нових укріплень, зберігаючи наявні, і не створювати військ, угруповань та баз у кількості, що перевищує договірні параметри. Прикладом часткової демілітаризації території є створення без'ядерних зон, де заборонено виробництво, зберігання і розміщення ядерної зброї та установок для її обслуговування (напр., Антарктида, Лат. Америка). Після поразки Німеччини у Першій світ, війні для забезпечення безпеки кордонів Бельгії, Люксембургу, Нідерландів і Франції було створено Рейнську Д. з. Пізніше було демілітаризовано певні зони уздовж держ. кордонів (при досягненні миру на Бл. Сході в 1949, в Кореї у 1953, у В'єтнамі в 1954 та ін.). Різновидом Д. з. є нейтральна зона — певний геогр. район (частина суші або вод. простору), де, згідно з міжнар. угодами або з одностор. рішенням д-ви, якій цей район належить, забороняється підготовка воєн, дій і який не може бути використаний як театр воєн, дій або база для їх ведення. Нейтр. зона може бути постійною або тимчасовою. До постійних належать: Магелланова протока (згідно з Договором Чилі та Аргентини 1881), Суецький канал (Константинопольська конвенція 1888, яку порушили 1956 Англія, Франція та Ізраїль, а в 1967—74 — Ізраїль), Панамський канал (Договір США з Панамою 1903; порушуючи цей договір, СІЛА створили військ, базу в зоні каналу), Шпіцбергенський архіпелаг (багатостор. Паризький договір 1920, до якого у 1935 приєднався СРСР), Антарктида (Вашингтонський договір 1959). Тимчасову нейтральну зону може утворити прибережна д-ва для забезпечення своєї безпеки на період війни між ін. д-вами. Створення таких зон передбачено зак-вом Бельгії, Бразилії, Нідерландів, Японії. До тимчасових належать і зони, встановлені воюючими сторонами для ведення переговорів (про перемир'я, про обмін військовополоненими). У деяких випадках створення нейтр. зони супроводжується демілітаризацією — роззброєнням, повною або частковою ліквідацією військ, промисловості, збройних сил, військ, укріплень [рішення про повну демілітаризацію Німеччини було прийняте СРСР, США, Великобританією і Францією на Берлінській (Потсдамській) конференції 1945].

ДЕНОНСАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ - (франц. *denunciation*, від лат. *denuntiatio* — повідомлення) — відмова д-ви від укладеного нею

договору з дотриманням порядку і строків, передбачених у самому договорі. Денонсація — найпоширеніший спосіб правомірного припинення чинності міжнар. договорів. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 (ст. 54, 56) допускає два види Д. м. д.: 1) денонсацію, передбачену в самому міжнар. договорі; 2) денонсацію, яку можна вивести з наміру учасників допустити можливість денонсації чи виходу з договору або з характеру міжнар. договору. На відміну від інших способів розірвання міжнар. договорів (відміна, анулювання тощо), Д. м. д. характеризується такими ознаками: 1) право на денонсацію має бути обумовлене в самому договорі; 2) денонсація відбувається у суворо обумовленому договором порядку. Недотримання порядку Д. м. д. тягне за собою можливість визнання її недійсною. Порядок денонсації передбачає: обов'язкове завчасне попередження про намір розірвати договір; строк, протягом якого це попередження можна зробити; визначення, через який період часу після попередження про розірвання договору він втрачає силу; іноді (звичайно у багатосторонніх договорах) обумовлення того, в якій формі має бути зроблене таке попередження. Д. м. д. може відбутися тільки з дотриманням зазначених умов, причому за своєю формою ці умови досить різноманітні і залежать від погодження сторін договору. Іноді розрізняють два осн. види денонсації: 1) денонсація, заяву про яку можна зробити у певний час; 2) денонсація, заяву про яку можна зробити в будь-який час. У міжнар. договорах, в яких зазначено строк їхньої дії, право на денонсацію звичайно надається наприкінці цього строку. Причому в договорі точно встановлено, до закінчення якого строку сторони мають право денонсувати його. У договорах з невизначеним строком дії право на денонсацію іноді надається після закінчення певного строку з моменту набуття договором чинності, ратифікації тощо. Таким чином, припинення міжнар. договорів шляхом денонсації відбувається внаслідок самої заяви про денонсацію, зробленої згідно з умовами договору, і закінчення постденонсаційного строку. Відповідно до Закону «Про міжнародні договори України» (1993) пропозиції про денонсацію міжнар. договорів України подаються М-вом закорд. справ України, ін. м-вами та відомствами Урядові України, а Уряд вносить відповідні пропозиції Президентові України або Верх. Раді України. Д. м. д. України здійснюється Законом України, указом Президента України, постановою Уряду України. Д. м. д., ратифікованих ВР України, договорів, схвалення або приєднання до яких відбулося на підставі рішень ВР України, здійснюється ВР у формі закону; Д. м. д., укладених Президентом України, які не потребували ратифікації, схвалення (або приєднання) ВР України, провадиться Президентом України у формі указу; Д. м. д., які укладені Урядом України і не потребували ратифікації, прийняття (або приєднання) ВР України, провадиться Урядом України, його постановою; Д. м. д. України міжвідомчого характеру провадиться у порядку, що визначається Урядом України.

ДЕНЬ ЄВРОПИ - свято держав-членів Європейського Союзу та Європейського Співтовариства. Відмічається щороку 9 травня. Встановлений рішенням Міланської зустрічі глав держав та урядів країн - членів Європ. Співтовариств в червні 1985 на честь заснування Європ. Співтовариств. З нагоди свята у Брюсселі, де перебувають кер. органи Європ. Союзу, та ін. містах, де розміщені установи ЄС, а також у країнах - учасницях ЄС відбуваються офіц. урочистості. Осн. ідея загальноєвроп. дня - кожний мешканець континенту, незалежно від своєї нац. належності й громадянства, має відчувати себе вільним у «європейському домі».

ДЕПЕША - (франц. *depeche* — послання, повідомлення) — 1) у давнину офіц. листи, які відправлялися екстрено з кур'єром; листування між королівськими дворами; 2) різноманітні термінові телегр. повідомлення; 3) дип. кореспонденція між МЗС та його дип. представниками: від м-ва — інструкції, які надсилаються дипломатам; від дип. представників — доповіді міністрів про стан справ у тій чи тій д-ві, про події і ситуації, які впливають на взаємозв'язки та взаємовідносини Держав.

ДЕПОЗИТАРІЙ - (франц. *depositaire*, від лат. *depositarius* — зберігач, охоронець) у міжнародному праві — д-ва (чи декілька держав) або міжнар. міждержавна організація, уповноважена учасниками міжнар. багатостор. договору на зберігання його оригіналу та всіх док-тів щодо нього (заяв окр. держав, застережень до договору, ратифікаційних грамот, док-тів про прийняття, приєднання до договору, його денонсацію тощо). Роль і значення Д. досить вагомі у функціонуванні договору. Це впливає насамперед із переліку осн. функцій держави-депозитарію: крім уже зазначених, до них належать зберігання повноважень щодо підписання договору; підготовка і засвідчення копій з оригіналу чи будь-яких ін. текстів договору у перекладі ін. мовами, якщо це передбачено договором; інформування учасників стосовно документів та різних повідомлень щодо договору, про кількість підписів, про здачу ратифікац. грамот; нотифікація учасникам договору про вступ його в силу; повідомлення про приєднання до договору ін. д-ви, про відмову від договору будь-якої д-ви тощо. Важлива функція Д. — обов'язкова реєстрація та оприлюднення будь-якого договору в Секретаріаті ООН, що здійснюється згідно зі ст. 102 Статуту ООН. Так, будь-який договір чи міжнар. угода, укладені будь-яким членом ООН після того, як Статут ООН набув чинності, повинні бути, за першої можливості, зареєстровані в Секретаріаті й ним оприлюднені (п. 1). Крім того, жодна із сторін у такому договорі або міжнар. угоді, не зареєстрованих відповідно до згаданого п. 1, не може посилаватися на них у жодному з органів ООН (п. 2). Д. окремих багатостор. договорів є Генеральний секретар ООН.

ДЕПОНУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ - у міжнародному праві здача ратифікаційної грамоти чи ін. док-тів на зберігання при укладанні багатостороннього міжнародного договору. Здійснюється державами — учасницями міжнародних договорів, які здають свої ратифікаційні грамоти або ін. документи урядові держави чи міжнародній організації, що були обрані як депозитарії. Д. м. д. фіксується у протоколі, який має важливе доказове значення. Під час здачі док-тів договору на зберігання д-ва отримує засвідчену копію протоколу про цю задачу; водночас усім ін. учасникам договору надсилається повідомлення про здійснену задачу і засвідчена копія відповідного протоколу. Юрид. значення Д. м. д. полягає у тому, що у зв'язку із згодою д-ви на підписання або приєднання до договору він набуває для неї чинності з моменту депонування, якщо інше не передбачено цим договором.

ДЕРЖАВА ПРАПОРА - держава, під прапором якої на закон, підставах плаває дане судно. Д. п., надаючи суднові право плавати під своїм прапором, тим самим визначає нац. належність судна. Кожна д-ва самостійно встановлює порядок надання суднам цього права, засвідчуючи це відповідними документами. За чинним зак-вом України нац. належність судна визначається його реєстрацією у Державному судновому реєстрі України або Судновій книзі України та з часу одержання свідоцтва про право плавання під Держ. прапором України. Право плавання під Держ. прапором України має судно, яке є держ. власністю України, перебуває у власності фіз. особи — гр-нина України або юрид. особи в Україні, чи судно, яке перебуває у цих осіб за умов договору бербоут-чар-теру (ст. 32 Кодексу торговельного мореплавства України). Укр. судно може тимчасово втратити право плавання під Держ. прапором, якщо власник судна передає його за бербоут-чартером іноз. юрид. або фіз. особі. Порядок тимчас. втрати вказаного права визначено ст. 34 КТМ України. Д. п. повинна ефективно здійснювати свої юрисдикцію та контроль над суднами, що плавають під її прапором, а також вживати з урахуванням міжнар. правил необхідних заходів щодо забезпечення безпеки на морі.

ДЕРЖАВНА ТЕРИТОРІЯ УКРАЇНИ - суша, води, надра і повітр. простір, на які поширюється державний суверенітет України. Межі Д. т. У. визначаються її кордонами із сусід, д-вами: Росією, Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією і Молдовою. Держ. територію можна розглядати у внутр. і міжнар.-правовому аспектах. Д. т. У. формувалася разом з д-вою як один з її гол. атрибутів. Статус держ. території визначають Конституція і закони України. Земля, її надра, атм. повітря, водні та ін.

природні ресурси у межах тер. України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності укр. народу (ст. 13 Конституції). Держ. територія є сферою дії нормат.-правових та ін. актів України, які тільки на її території мають юрид. силу. За межами цієї території їх дія можлива лише за згодою іноз. держав. Держ. територія у міжнар.-правовому аспекті є недоторканною. Зазіхання на тер. цілісність та недоторканність д-ви означає розпалювання міждерж. конфліктів. Сучасне міжнар. право захищає тер. цілісність та недоторканність держав. Розташування на Д. т. У. іноз. військ, баз заборонене. Д-ва дозволяє розташування на своїй території посольств іноз. держав, місій міжнар. організацій тощо. За певних умов ці установи можуть користуватися виділеною їм д-вою територією на засадах екстериторіальності, а їх працівники — дипломатичними привілеями та імунітетами відповідно до норм міжнар. права.

ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ - лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору. Згідно із Законом України «Про державний кордон України» (1991) Д. к. У. визначається рішеннями ВР України, а також міжнар. договорами України. Відповідно до ст. 5 Закону «Про правонаступництво України» держ. кордон СРСР, що відмежовував тер. України від ін. держав, та кордон між УРСР і БРСР, РРФСР, Республікою Молдова станом на Іб.УІІ 1990 є держ. кордоном України. Д. к. У., якщо інше не передбачено міжнар. договорами України, встановлюється: а) на суші — по характерних точках і ліншх рельєфу або ясно видимих орієнтирах; б) на морі — по зовн. межі територіального моря України; в) на судноплавних річках — по середині гол. фарватеру або тальвегу (лінії, що сполучає найнижчі точки дна річкової долини, яру, балки) річки; на несуднопл. річках (ручаях) — по їх середині або по середині гол. рукава річки; на озерах та ін. водоймах — по прямій лінії, що з'єднує держ. кордон до берегів озера або ін. водойми. Д. к. У., що проходить по річці (ручаю), озеру чи ін. водоймі, не переміщується як при зміні обрису їх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла річки (ручаю) у той чи ін. бік; г) на водосховищах гідровузлів та ін. штучних водоймах — відповідно по лінії держ. кордону, яка проходила по місцевості до їх заповнення; д) на залізнич. і автодорожних мостах, греблях та ін. спорудах, що проходять через прикорд. ділянки суднопл. і несуднопл. річок (ручаїв), — по середині цих споруд або по їх технол. осі, незалежно від проходження кордону на воді. Держ. кордон на місцевості позначається ясно видимими прикорд. знаками, форма, розмір і порядок встановлення яких визначаються зак-вом України та міжнар. договорами України. Способи і порядок визначення кордону: Делімітація кордону — договірне визначення держ. кордону на картах, як правило великомасштабних, з докладним відображенням на них рельєфу, гідрографії,

нас. пунктів та ін. фізико-геогр. об'єктів. Під час делімітації договірні сторони проведену на карті лінію кордону супроводжують її описом. Демаркація кордону — точне визначення на місцевості лінії держ. кордону за договорами про делімітацію і доданими до них картами та описами й про позначення цієї лінії прикорд. знаками. Редемаркація — відновлення лінії держ. кордону на місцевості та позначення її прикорд. знаками на підставі діючих договорів, доктів. Редемаркація передбачає також відновлення пошкоджених або зруйнованих (ремонт) прикорд. знаків, установлення дод. знаків, складання нового протоколу — опису, карт і протоколів прикорд. знаків. Для врегулювання усіх питань, пов'язаних із взаємовідносинами України з сусід, д-вами, а також забезпечення законності й правопорядку на кордоні встановлюється режим Д. к. У. — тобто порядок перетинання Д. к. У., плавання і перебування укр. та іноз. невійськових суден і військ, кораблів у тер. морі та внутр. водах України, заходження іноз. невійськових суден і військ, кораблів у внутр. води і порти України та перебування в них, утримання Д. к. У., провадження різних робіт, пром. та ін. діяльності на держ. кордоні. Режим Д. к. У. визначається Законом «Про державний кордон України», ін. актами нац. зак-ва та міжнар. договорами країни. Для вирішення питань, пов'язаних з підтриманням режиму Д. к. У., а також для врегулювання прикорд. інцидентів на певній ділянці кордону з числа офіцерів Прикорд. військ України у встановленому КМ України порядку призначаються прикорд. представники України. Перетинання держ. кордону здійснюється у пунктах пропуску, що створюються КМ України відповідно до зак-ва та міжнар. договорів України. З метою забезпечення на Д. к. У. належного порядку Кабінетом Міністрів безпосередньо вздовж держ. кордону на його сухопут. ділянках або вздовж берегів прикорд. річок, озер та ін. водойм з урахуванням особливостей місцевості та умов встановлюються прикорд. смуга і контрольовані прикорд. райони. Центр, органом викон. влади, який забезпечує реалізацію держ. політики з прикорд. питань, є Державний комітет у справах охорони державного кордону України. Охорона Д. к. У. на суші, морі, річках, озерах та ін. водоймах покладається також згідно з чинним зак-вом на Прикорд. війська України, а в повітр. просторі — на Війська протиповітр. оборони України. Особи, винні в порушенні або спробі порушення Д. к. У., його режиму або прикорд. режиму, у незакон, переміщенні або спробі незакон, переміщення через держ. кордон вантажів, матеріалів, доктів та ін. предметів, а також в ін. порушеннях зак-ва про Д. к. У., несуть крим., адм. або ін. відповідальність згідно із зак-вом України.

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ - верховенство, самостійність і повнота державної влади всередині України та її незалежність і рівноправність у відносинах з ін. д-вами і міжнар. організаціями. Д. с. У. є властивістю Укр. д-ви та її статусу як суб'єкта міжнар. відносин. Ідеї держ.

суверенітету у світ, науці з'явилися у 17—18 ст., коли у країнах Зх. Європи скігалися політ, та соціально-екон. передумови для формування на руїнах феод, (абсолютних) монархій нац. держав. Поряд з дем. ідеями держ. суверенітету (Г. Гроцій, Т. Джефферсон) розвивались і його авторитарні концепції (Н. Макіавеллі). Тому одні політ, філософи основою держ. суверенітету вважали народний (народ) або нац. (нація) суверенітет, інші — одноособового главу д-ви (монарха). В Україні ідеї держ. суверенітету почали формуватися у часи Гетьманщини (17—18 ст.). їх виразниками були, насамперед, окр. представники козац. старшини, які займали державницьку позицію (державники). Проте серед козац. старшини певне поширення мали також ідеї автономії України в межах сусідніх іноз. держав (автономісти). Політ, роз'єднаність козац. старшини вела до розколу укр. народу і сприяла формуванню негат. традиції протистояння між державниками та автономістами. Цей розкол був причиною багатьох братовбивчих конфліктів в Україні від доби Гетьманщини і аж до серед. 20 ст. (в ході нац.-визв. опору населення Зх. України рад. владі). Військ.-політ, та екон. незахищеність України від сусід, держав (Росії, Польщі, Туреччини), відсутність нац. єдності знижували можливості утвердження Д. с. У., хоча його ідеї, починаючи з 18 ст., активно підтримувалися політ, думкою (П. Орлик, М. П. Драгоманов, І. Я. Франко та ін.). У новітній період світ, історії, в 1917—20, ідеї Д. с. У. набули офіц. визнання, їх було закладено в конст. систему Української Народної Республіки (УНР) та її правонаступників. У рад. період (1919—90) завдяки поширенню ідей держ. суверенітету серед укр. народу Українську Радянську Соціалістичну Республіку було формально проголошено суверенною д-вою. Держ. суверенітет сучас. України гарантується Актом проголошення незалежності України 1991, Конституцією України 1996, результатами Всеукраїнського референдуму, що відбувся 1.XII 1991, та ін. законод. і політ, актами. Відповідно до цих правових і політ, актів Україна є суверенною і незалежною д-вою; її суверенітет поширюється на всю її територію та на всі сфери життя сусп-ва: політ., екон., соціальну, культурну та ін. Це означає її суверенність щодо всіх політ., екон., соціальних і культурних (духовних) інститутів сусп-ва і незалежність та рівноправність у відносинах з ін. д-вами і міжнар. організаціями в зовнішньополітичній та ін. сферах. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні відповідно до її Конституції (ст. 5) є народ. Україна — повноправний і рівноправний суб'єкт міжнар. відносин. Вона визнана як суверенна д-ва більшістю країн світу і підтримує з багатьма з них дип. відносини. Україна є членом ряду міжнар., європ. і регіон, організацій, насамперед Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ і Ради Європи тощо. Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету, тер. цілісності і безпеки є найважливішою функцією д-ви, справою всього укр. народу. Оборону України, її суверенітету Конституція України покладає насамперед на ЗС України.

ДЕСЯТИРІЧЧЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА - міжнар.-правова акція Організації Об'єднаних Націй, здійснена впродовж 1990—99. Проголошена 17.XI 1989. Гол. цілі: утвердження поваги до принципів міжнародного права; сприяння мирному розв'язанню спорів між д-вами правовими засобами і методами, включаючи звернення до Міжнародного суду ООН; заохочення прогресу, розвитку міжнар. права і його кодифікації; заохочення викладання, вивчення, розповсюдження і ширшого визнання міжнар. права.

ДЕ-ФАКТО - (лат. *de facto* — фактично, насправді) — широко використовуваний у правознавстві термін для позначення життєвих фактів чи обставин, не закріплених у встановленій законом юрид. формі, на відміну від фактів *де-юре*, тобто фактів, офіційно засвідчених уповноваженими на це органами (факти народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу тощо). У міжнар. праві визнання *Де-ф.* — обмежене (на відміну від повного визнання *де-юре*) офіц. визнання однією д-вою іншої д-ви (уряду), за яким встановлення дип. відносин не є обов'язковим, а політ. й екон. співробітництво між тим, хто визнає, і тим, кого визнають, відбувається в обмеженому обсязі. Визнання *Де-ф.*, як правило, передує визнанню *де-юре* і застосовується у разі, коли д-ва має сумніви щодо законності або життєздатності д-ви (уряду), яку вона визнає, або ж прагне обмежити в часі чи в обсязі юрид. результати визнання.

ДЖЕНТЕЛЬМЕНСЬКА УГОДА - (англ. *gentlemen's agreement*) — прийнята в міжнар. практиці назва договору, укладеного в усній формі, що не позбавляє юрид. значення обов'язки, які накладаються на його учасників. Міжнар. право допускає такі договори з відповідними юрид. обов'язками сторін. Але забезпечення виконання *Д. у.* на випадок їх оспорювання сторонами є більш складним, ніж договорів письмових. Тому *Д. у.* укладаються значно рідше, ніж письмові, і здебільшого у випадках, коли між сторонами наявне повне довір'я у ділових взаєминах.

ДИПЛОМАТ - (франц., від грец.- — аркуш, документ, складений удвоє) — посад, особа, яка працює в галузі зовніш-ньополіт. зносин і пройшла ряд ієрархічних ступенів дипломатичної служби у зовніш-ньополіт. відомстві країни або в її закорд. установах. Оскільки поступове досягнення вищих дип. посад є дип. кар'єрою, то професійних *Д.* часто називають кар'єрними дипломатами. Дип. служба пов'язана з вищими держ. інтересами і держ. таємницями. Зважаючи на це, на дип. службі, як правило, працюють фахівці, які, крім глибоких теор. знань, мають великий досвід, беззастережно віддані нац. ідеї, уміють довести до співрозмовника позицію своєї д-ви з того чи ін.

питання. Таких якостей дипломат набуває протягом багаторічної роботи у зовнішньополіт. відомстві та його закорд. установах. У кожній країні існують відповідні правила, які регламентують підбір для відомств зовн. зносин кваліфікованих дип. кадрів та порядок їх просування по службі. Так, у Положенні про дипломатичну службу в Україні, затв. Указом Президента України від 16.VII 1993, зазначається, що дип. служба є складовою держ. служби і призначена забезпечувати практ. реалізацію зовн. політики України, представляти та захищати інтереси України у сфері міжнар. відносин, а також її юрид. осіб та гр-н за кордоном. Передбачений і порядок добору кадрів. На дип. службу приймають на конкурсній основі гр-н України, які мають вищу освіту у сфері міжнар. відносин, необхідні профес. та ділові якості, володіють іноз. мовами і за станом здоров'я можуть бути направлені на роботу у закорд. установи України. Дип. працівникам присвоюють дипломатичні ранги. Дип. ранги надзвичайного і повноважного посла, надзвичайного і повноважного посланника першого класу, надзвичайного і повноважного посланника другого класу присвоює Президент України. Ін. дип. ранги (аташе, третій секретар, другий секретар другого класу, другий секретар першого класу, перший секретар другого класу, перший секретар першого класу, радник другого і першого класу) присвоюються міністром закорд. справ на підставі рекомендацій атес-тац. комісії МЗС України. Дип. працівники, яким присвоєно дип. ранг, перебувають у ньому довічно. Д. заохочуються за сумлінне виконання служб, обов'язків, ініціативу в роботі. Порядок застосування заохочень встановлений зазначеним Положенням та правилами внутр. труд, розпорядку. Д. несуть дисциплінарну відповідальність за невиконання або неналежне виконання служб, обов'язків, а також за вчинки, що ганьблять їх. У світ, практиці, як правило, відповідальні дип. посади довіряють професійним Д. Проте в окр. країнах на посаду міністра закорд. справ призначають політ, або держ. діячів.

ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ - (лат. -посилання, відправлення) — 1) Форма між-держ. спілкування. 2) Тимчасова закорд. установа зовн. зносин д-ви, розміщена на тер. ін. д-ви. Акредитується для підтримання політ., фін.-екон. відносин з країною перебування, а також для представництва і захисту нац. інтересів своєї д-ви. Очолюється дипломатичним агентом — посланником або повіреним у справах. До створення інституту посольств і спец. апарату дипломатичної служби виконання Д. м. доручалося особам, не пов'язаним у своїй повсякден. діяльності з питаннями зовн. зносин держав. Нині переважна більшість країн утримує пост, дипломатичні представництва, які офіційно іменуються посольствами. Поряд з ними існують також тимчасові, або надзвичайні, дип. представництва, призначені для виконання спец. місій.

Д. м. здебільшого мають тимчас. характер. У міжнар.-правовій науці й практиці держав для позначення цієї форми дипломатії віддавна вживають

термін ад хок. У дип. практиці зустрічаються випадки направлення однієї спец, місії до двох або кількох країн. 8.XII 1969 на 24-й сесії ГА ООН було ухвалено проект Конвенції про спеціальні місії, а також факультат. протокол до неї про обов'язкове вирішення спірних питань. Осн. ідея Конвенції 1969 полягає у тому, що спец, місіям як складовій сучасної дипломатії має надаватися режим, наближений до режиму постійних дип. представництв, але разом з тим він повинен враховувати особливості цієї форми дип. діяльності. Призначення керівника Д. м., на відміну від постійного дип. представництва, не потребує отримання агремана. Члени місії призначаються країною, яка формує місію. Прізвища і посади працівників місії попередньо повідомляються іноз. д-ві. 3) Направлення окр. особи з одноразовим спец, дорученням у будь-яку країну.

ДИПЛОМАТИЧНА МОВА - мова, яку обирають д-ви для ведення дво- та багатосторонніх переговорів, розробки текстів договорів, для використання у міжнар. організаціях тощо. В Середні віки в Зх. Європі такою мовою була латинська, потім — французька. У 20 ст. надзвичайно широко в дип. відносинах і для укладення договорів використовується англ. мова. З погляду міжнар. права в сучас. міжнар. співтоваристві обов'язкової Д. м. немає. Д-ви і міждерж. організації самі вирішують питання про мови, які мають використовувати. При укладенні двосторонніх міжнародних договорів обираються різні мовні варіанти: мова сторін або однієї сторони, мова сторін з автентичним текстом міжнародного договору, ін. мова тощо. В міжнар. організаціях і на конференціях питання вживання мов визначаються правилами процедури. Використовуються терміни «офіційна мова» (нею друкуються всі документи, які отримують статус офіційних), а також «робоча мова» (нею ведуться дебати, готуються попередні документи). В ООН використовується 6 офіц. і роб. мов: англ., франц., ісп., рос, кит. та арабська (остання тільки в гол. к-тах). Багатостор. договори, що укладаються у рамках або під егідою ООН, мають 6 рівноавтент. текстів.

ДИПЛОМАТИЧНА ПОШТА - вид зв'язку між д-вою (як правило, в особі відомства закорд. справ) і її дип., коне, та ін. представництвами за кордоном, а також між представництвами. Стосовно Д. п. міжнародне право встановлює спец, режим, що регулює доставку офіц. кореспонденції, док-тів і предметів для служб, користування. Вони упаковуються у дип. валізу — закрите та опечатане сургучною печаткою або опломбоване у встановленому порядку вмістилище (торбина, мішок, пакет, конверт тощо), що має зовн. ознаки дип. призначення. Д. п. є одним з найважливіших засобів забезпечення свободи зносин кожної д-ви з її дип., коне, та ін. представництвами за кордоном. У сучас. міжнар. праві утвердився принцип абс. недоторканності Д. п., яка не

підлягає ні розкриванню, ні затриманню (п. 3 ст. 27 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961) мит. органами держав, яким це доручено. Вони здійснюють мит. контроль, обмежуючись тільки зовн. оглядом Д. п. і перевіркою кількості місць відповідно до даних офіц. док-та (кур'єрського листа), що має бути в особі, яка супроводжує Д. п. і називається дипломатичним кур'єром. Дип. кур'єр — особа, відповідним чином уповноважена д-вою, яка його посилає: або на регуляр. основі (тобто як профес. дип. кур'єра), або тільки для даного випадку (кур'єр ад хок), і якій доручено забезпечити збереження, доставку і вручення Д. п. Оскільки Д. п. перебуває під захистом міжнар. права, то й дип. кур'єр, який її супроводжує, є особою недоторканною; його особистий багаж також звільняється від мит. огляду, якщо немає підстав вважати, що там є заборонені предмети. Якщо все ж таки багаж оглядається (це можливо навіть щодо дип. агентів згідно зі ст. 36 Віденської конвенції про дип. зносини 1961), то тільки в присутності дип. кур'єра або уповноваженого представника посольства чи консульства. Отже, Д. п. може бути довірена тимчас. кур'єру, який теж повинен мати кур'єрського листа, але у даному разі митні пільги припиняються від моменту доставки пошти за призначенням. На основі спец. угоди з іноз. д-вою Д. п. може бути довірена командирові цив. повітряного або мор. судна, але у даному випадку він не вважається дип. кур'єром, хоча й забезпечується кур'єрським листом. Якщо Д. п. доставляється трансп. засобом іноз. д-ви безпосередньо представництвом, то її оформлення здійснюється тим мит. органом, у зоні діяльності якого вона перебуває. Д. п. може доставлятися і без супроводження вказаних вище осіб, тобто звичайними каналами поштового зв'язку або авіатранспортом, але у цих випадках має фіксуватися кількість місць, допущених до відправки, і протягом кожного місяця зазначатися норма її ваги. Зазначений порядок у принципі здійснюється і щодо коней, валізи. В той же час Віденська конвенція про консульські зносини 1963, а також нац. зак-во багатьох країн передбачають: за наявності серйозних підстав вважати, що коня, валіза містить предмети, які не є офіц. кореспонденцією або предметами, призначеними для офіц. користування, вона може бути розкрита або — в разі відмови — повернута до місця відправлення.

ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА - держ служба, призначена забезпечувати практ. реалізацію зовн. політики д-ви, представляти і захищати її інтереси у сфері міжнар. відносин, а також її юрид. осіб та гр-н за межами країни. Згідно з Положенням про дипломатичну службу в Україні, затв. указом Президента України 16.VII 1994, службовці-дипломати проходять Д. с. у Міністерстві закордонних справ України та в закорд. установах. На Д. с. в т. ч. для роботи у закорд. установах, приймають на конкурсній основі гр-н України, які мають вищу освіту у галузі міжнар. відносин, необхідні профес. та ділові якості, володіють іноз. мовами і за станом здоров'я можуть

працювати за кордоном. Добір, підготовку, призначення та ротацію дип. кадрів для роботи у закорд. установах здійснює Управління кадрів МЗС України. Для конкурсного добору працівників закорд. установ утворюється конкурсна комісія МЗС України, яка вносить пропозиції щодо затвердження кандидатур на посади до першого секретаря включно. Кандидатури на посади радника і вище розглядає та затверджує, за поданням конкурсної комісії, колегія МЗС України. До розгляду матеріалів конкурсною комісією кандидати на дип. посади складають іспити з відповідної іноз. мови. Призначення на дип. посаду оформляється наказом по м-ву з встановленням, у разі необхідності, випробувального строку згідно з чинним зак-вом.

Згідно з Положенням про Д. с. в Україні тривалість роботи за кордоном дип. працівників не може перевищувати 4 років у д-вах з норм, кліматичними умовами та стабільною політ. ситуацією і 3 років у д-вах з важкими клімат. умовами або складною політ. ситуацією.

ДИПЛОМАТИЧНЕ ЛИСТУВАННЯ - форма зносин між д-вами шляхом застосування офіц. кореспонденції та різних видів дип. документації, яка надходить від глав держав, урядів, МЗС та їхніх дип. представництв за кордоном, в офіц. стосунках із іноз. органами зовн. зносин. На рівні звичайних дип. каналів використовуються такі види Д. л., як дипломатична нота (зокрема, вербальна нота), пам'ятні записки, меморандуми, приватні листи напівофіц. характеру та ін. Щодо дипломатії на вищому рівні, значення якої у сучас. епоху надзвичайно зросло, то видами Д. л. тут є особисті послання глав держав, глав урядів, заяви і декларації урядів, листи МЗС, телеграми тощо. Шляхом Д. л. вирішуються питання міжнар. життя і зовн. політики, з'ясовуються офіц. позиції держав у їхніх двостор. стосунках. У док-тах Д. л. не повинно бути жодних виправлень. Контроль за додержанням правил Д. л. покладається на службу протоколу.

ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРАВО - інститут міжнародного права; сукупність міжнар.-правових норм, якими регулюється порядок встановлення і здійснення офіц. міжнар. відносин між д-вами за допомогою їх постійних дипломатичних представництв. У минулому Д. п. мало назву «посольське право». Тепер до Д. п. включається також консульське право, оскільки майже повсюдно відбулося об'єднання дип. і коне, служб у рамках відомства закорд. справ. Осн. акти Д. п.: Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Конвенція про спеціальні місії 1973, Віденська конвенція про представництва держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975. Реалізація норм Д. п. забезпечується як міжнар., так і нац. гарантіями.

ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО - пост, закордонний держ. орган зовн. зносин, очолюваний дип. представником. За існуючою практикою, Д. п., очолюване послом чи тимчасовим повіреним у справах, називається посольством, а очолюване посланником чи повіреним у справах — місією. Різновидом Д. п. є також постійне представництво при міжнародних організаціях (у т. ч. місії спостерігачів). Правовий статус Д. п. визначається Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961, двостор. угодами та внутр. зак-вом країни перебування. Статус представництв при міжнар. організаціях визначається Віденською конвенцією про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975. В Україні рішення про заснування Д. п. приймає Верх. Рада. Коло повноважень і обов'язків, які покладаються на Д. п., визначено затвердженими Президентом України Положенням про дипломатичне представництво України за кордоном від 22.X 1992 і Положенням про дипломатичну службу в Україні від 16.VII 1993, а також Положенням про Міністерство закордонних справ України від 3.IV.1999. Станом на вересень 1999 діяло 109 закорд. установ України: 75 посольств, 8 пост, представництв при міжнар. організаціях, 10 ген. консульств, а також 16 консульств, очолюваних почес. консулами.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ АКТ - заява або дія органів зовн. зносин д-ви, що породжує політ, або міжнар.-правові наслідки. Це, як правило, встановлення дипломатичних відносин, вручення вірчих грамот або відкличних грамот, заяв з викладенням позиції тощо. Д. а. є також письм. дип. документ, що вручається або надсилається органами зовн. зносин однієї д-ви відповідним органам іншої. Найпоширенішими Д. а. є меморандум, нота, офіційний лист, пам'ятна записка.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ВІЗИТ - форма встановлення, підтримання і розвитку зв'язків з представниками офіц., громад, і ділових кіл держави перебування, а також із дипломатичним корпусом. Поділяються на офіційні та приватні. Офіційними вважаються візити, які передбачені протоколом або мають служб. характер. Якщо візит неофіційний або здійснюється у порядку особистого знайомства, він називається приватним. Порядок офіц. візитів та відповіді на них регулюється протокол, правилами; приватні візити здійснюються відповідно до світського етикету. До офіц. Д. в., які є обов'язковими, належать візити, що здійснюються послами і посланниками до і після вручення вірчих грамот. Під час візиту до керівника протокол, частини посол або посланник з'ясовує порядок свого акредитування та

питання місц. протокол, частини. Під час візиту до міністра зовнішньополіт. відомства посол або посланник вручає йому копії своїх вірчих грамот, копії відкличних грамот свого попередника і текст промови, яку він має намір виголосити під час вручення вірчих грамот. Одночасно посол або посланник висловлює прохання щодо призначення аудієнції (див. Аудієнція дипломатична) у глави д-ви для вручення вірчих грамот. Під час візиту до дуаєна дипломатичного корпусу глава дип. представництва з'ясовує особливості місц. протокол, практики. При цьому з метою уникнення помилок і непорозумінь глава дип. представництва в усіх випадках, що викликають сумнів, звертається за роз'ясненням до місц. протокол, частини (напр., чи повинні візити головам палат парламенту передувати візитові голові уряду). Одночасно з візитами до офіц. осіб або після їх завершення глава дип. представництва робить візити видатним представникам громадськості, ділових кіл, преси, діячам культури та науки. Заг. порядок візитів передбачає, що глава дип. представництва, який прибув до країни перебування, першим робить візити тим, хто вже там знаходиться. Проте в цьому правилі є ряд важливих винятків. Так, посол першим робить візити лише послам, а глави дип. представництв ін. класів самі роблять йому перший візит. Глава дип. представництва не здійснює офіційних (навіть у відповідь) візитів радникам, секретарям та аташе ін. дипломатичних представництв, якщо тільки вони не є тимчасовими повіреними у справах. Посол або посланник особливою нотою повідомляє своїх колег по дип. корпусу про вручення ним вірчих грамот і вступ до виконання своїх обов'язків і в цій же ноті просить призначити йому час, коли він може прибути до них з візитом. (Посол це робить в листах лише до послів, а глави дип. представництв ін. класів самі звертаються з под. проханням у своїй відповіді). Візити у відповідь здійснюються найближчими днями, якщо не обумовлено інше. Особам, яким згідно з протоколом не потрібно робити візит у відповідь, розсилаються візитні картки. Напередодні завершення своєї місії глава дип. представництва робить візит керівнику протокол, частини, з'ясовує порядок здійснення прощальних візитів та знайомиться із заходами у зв'язку з його від'їздом із країни перебування і наприкінці робить прощальні візити представникам влади країни перебування, а також робить прощальний візит дуаєну дип. корпусу. Як правило, прощальні візити відбуваються у більш вузькому колі осіб, ніж те, з яким дип. агент підтримував тісне спілкування під час виконання своєї місії.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОРПУС - сукупність працівників дип. персоналу всіх іноз. посольств і місій, акредитованих у країні перебування, та членів їх сімей. У вузькому розумінні Д. к. є сукупністю тільки глав дипломатичних представництв, що акредитовані в країні перебування. За своєю природою Д. к. — організація, яка не має держ. чи міжнар. характеру; вона об'єднує іноз. дипломатів лише за профес. ознакою для захисту суто корпорат. інтересів.

Тому Д. к. як своєрідній громад, організації властиві функції не політичного, а лише церемоніального (протокольного) характеру. їх виконує від імені Д. к. його дуаєн.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ КУР'ЄР - (від франц. — гонець) — особа, якій доручено доставку дип. пошти. Згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961, Д. к. під час виконання своїх обов'язків користується захистом д-ви перебування, а також особистою недоторканністю (його не можна затримувати, заарештовувати чи обшукувати). Д. к. не підлягає юрисдикції іноз. держав, через які проїжджає. Власті цих держав зобов'язані всебічно сприяти Д. к. у виконанні його офіц. повноважень і функцій. Більшість держав розглядають Д. к. як дипломата і звільняють його від податків, митних стягнень, огляду особистих речей. Форм, підставою прав Д. к. на зазначені привілеї є його дип. паспорт та кур'єр, лист, належним чином оформлені установою, яка відряджає Д. к., і в необхід. випадках завізовані правомоч. органами держав, через які він проїжджає. Під час тривалих поїздок Д. к. звичайно супроводжує помічник, який також має усі привілеї кур'єра. Беручи до уваги, що дип. пошта містить важливі держ. документи, Д. к. повинен бути пильним, досвідченим, знайомим із обстановкою та порядками за кордоном. Для захисту довіреної йому пошти кур'єр має при собі зброю, але повинен використовувати її лише у разі абс. необхідності. Постановою КМ України та розпорядженням Президента України створено Службу дипломатичних кур'єрів Гол. управління фельд'єгерської служби при Держ. к-ті зв'язку та інформації України. При виконанні своїх службових обов'язків працівники Служби дип. кур'єрів України керуються Віден. конвенцією про дип. зносини 1961, а також нормами зак-ва України. До Служби дип. кур'єрів України на добровільних засадах приймають осіб, які за своїми профес. характеристиками, освітою та станом здоров'я здатні виконувати покладені на них обов'язки.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПАСПОРТ - франц. passeport, первісно — дозвіл на відплиття, від passe — прохід і port — гавань) — вид закордонного паспорта. Видається відомством закордонних справ країни членам уряду, які від'їжджають за кордон, дипломатичному складові представництв д-ви за кордоном, особам спец. дип. місій, делегатам міжнар. конференцій, конгресів тощо. Технічний та адм. персонал дипломатичних представництв Д. п. не має (особам вказаних категорій видається служб. паспорт). Д. п. видаються у спец. порядку, з урахуванням імунітетів, що надаються власникам Д. п. Кожна д-ва керується при цьому власними правилами. У Д. п. зазначається офіц. статус дипломата. Документ завізується представниками країни

перебування. У деяких країнах у Д. п. не вказується дипломатичний ранг власника паспорта. У ньому можуть бути такі записи, як «дипломат» (Гана, Заїр, Замбія, Індія, Камерун тощо), «співробітник іноземної служби» (Нігерія, Сінгапур тощо), «урядовий службовець» (Бангладеш, Пакистан тощо). У Великобританії взагалі немає Д. п.; про належність до дипломатичної служби свідчить запис у паспорті: «співробітник дипломатичної служби її Величності». В Д. п., які видаються у США, є запис про те, що власник паспорта перебуває за кордоном за призначенням держ. департаменту. У цих випадках посольства в нотах, що містять записи про видачу дип. картки і супроводжують Д. п. нового співробітника до відомства закорд. справ країни перебування, зазначають ранг (посаду), а іноді і місце співробітника у списках дип. складу посольства. Д. п. і вказаний у ньому дип. ранг є підставами для видачі дип. картки, яка підтверджує належність особи до дип. персоналу. Картка видається дипломатам і членам їх сімей протокольним відділом відомства закорд. справ країни перебування. Як правило, органи влади країни перебування надають власникам Д. п. візи дипломатичні. Д. п. передбачає лише виявлення його власникові особливої поваги як офіц. посадовій особі ін. д-ви.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПАСПОРТ УКРАЇНИ - документ, що посвідчує особу громадянина України під час його перебування за кордоном і дає право на виїзд з України в усі д-ви світу та в'їзд з них в Україну. Зразок Д. п. У. затв. КМ України. Паспорт виготовляється з використанням спец. захисту, належить до док-тів суворої звітності і є власністю д-ви. Оформляється і видається МЗС України строком до 5 років, який може бути продовжений ще на 5-річний строк цим м-вом, дип. представництвом або коне, установою України за кордоном. Д. п. У. видається на строк перебування на відповідних посадах Президентів України, Прем'єр-міністрів України, міністрів закорд. справ України та міністрів зовн. екон. зв'язків і торгівлі України. Дип. паспорт оформляється також нар. депутатам України в період здійснення ними своїх повноважень. Такі паспорти постійно зберігаються в МЗС і видаються нар. депутатам у разі їх закорд. служб, відрядження. На строк виїзду у служб, відрядження за кордон Д. п. У. видається членам Уряду, голові НБУ, керівникам правоохор. органів та ін. вищим посад, особам д-ви, дип. працівникам, а також главам і членам держ. та урядових делегацій на міжнар. конференціях і переговорах. Порядок оформлення, видачі, повернення, зберігання і знищення Д. п. У. визначається Урядом України. Чинне Положення про Д. п. У. затверджене указом Президента України від 26.11 1998. Див. також Дипломатичний паспорт.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ - (грец. первісно — перший аркуш, що приклеювали до сувою, від — перший і — приклеювати) — сукупність загальноприйнятих правил, традицій, умовностей, яких обов'язково дотримують уряди, відомства іноз. справ, дипломатичні представництва і офіц. особи; важливий політ, інструмент дипломатії та заг. міжнар. спілкування. У Середні віки під поняттям «протокол» розуміли правила оформлення док-тів та ведення архівів. Згодом його почали вживати стосовно дипломатії та дип. служби. Розширився і зміст поняття: крім правил оформлення дип. док-тів до Д. п. стали відносити питання дип. етики та церемоніалу. Сьогодні Д. п. охоплює практично усі сфери зовнішньополіт. діяльності. Норми Д. п. — це підсумок багатовікового спілкування держав. З давніх-давен люд. досвід нагромаджував і відбирав з численних ситуацій, що повторювалися, правила поведінки, традиції та умовності, які щонайкраще відповідали інтересам підтримання процесу спілкування. З виникненням держав, розвитком зносин між ними формуються норми спілкування, зокрема протокольні норми. Д. п. є категорією міжнародного права. Його осн. норм повинні дотримувати більш-менш однаково всі члени світ, співтовариства. Разом з тим Д. п. кожної окр. країни має свої особливості. Дотримання Д. п. є обов'язковим, коли відбувається визнання нових держав, встановлюються дипломатичні відносини, призначаються глави дип. представництв, вручаються вірчі грамоти, здійснюються дип. візити, проводяться бесіди та переговори, підписуються угоди, організуються зустрічі і проводи офіц. делегацій, скликаються міжнар. наради і конференції. Особливе значення має дотримання Д. п. та етикету при використанні держ. гімну та прапора. Д. п. обов'язковий під час святкових і траурних подій тощо. Згідно з Д. п. організуються дип. прийоми, ведеться дип. листування, працює дип. корпус. Норми Д. п. впливають з правил міжнар. ввічливості. Оскільки єдиних писаних або усних норм міжнар. права, які б, напр., зобов'язували д-ви віддавати чітко визначену шану главі д-ви під час його офіц. візиту до іноз. д-ви, не існує, кожна країна дотримує власних правил прийому іноз. гостей різного рівня, керуючись при цьому загальноприйнятою міжнар. практикою. Відступ від протоколу або його порушення можуть завдати шкоди честі та міжнар. авторитетові д-ви, її офіц. представників, а відтак призвести до ускладнень у міжнар. стосунках та небажаних політ. наслідків. Загальноприйняті принципи Д. п. закріплені у Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ЦЕРЕМОНІАЛ - (лат. саегітопіаіів - обрядовий, культовий, від саегітопіа — святість, шанування, культ) — сукупність загальноприйнятих правил, що їх дотримуються уряди, зовнішньополіт. відомства, дипломатичні представництва, дип. співробітники та ін. офіц. особи у міжнар. спілкуванні. Регламентує надання почесностей дип. представникам і високопоставленим іноз. гостям, що прибувають до країни

(мор. почесні, зустрічі на кордоні, на вокзалах, аеродромах), церемонії вручення вірчих грамот та відкличних грамот, участь дипломатів у різних урочистостях, парадах і прийомах, аудієнції дипломатів, принесення поздоровлень, вираження співчуття і т. ін., а також зовнішні форми спілкування дипломатів з представниками країни перебування та між собою (порядок відвідувань і візитів, використання форм ввічливості в усних та письмових зносинах, вид одягу в різних ситуаціях тощо).

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ - основна, найпоширеніша форма участі держав у міжнар. спілкуванні, коли йдеться про встановлення та підтримання сталих офіц. відносин між д-вами відповідно до принципів і норм міжнар. права та правил, які існують з цього приводу в практиці зовн. зносин. Саме такі, повністю нормалізовані у правовому плані, відносини дають змогу якнайширше реалізувати міжнар.-правову суб'єктність держав в умовах обопільного визнання існуючого суспільно-політ. і екон. ладу в країнах-контрагентах та існуючої у них системи зак-ва. Д. в. — це не тільки готовність підтримувати ділові стосунки. Вони характеризуються також як зобов'язання держав сприяти дружнім відносинам між акредитуючою д-вою і д-вою перебування дипломатичних представництв. Останні повинні розвивати взаємовідносини цих держав у галузі економіки, культури та науки (ст. 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961). Ця норма повністю відповідає Статуту ООН (п. 2 ст. 1) і віддзеркалює об'єктивні потреби розвитку сучас. міждерж. відносин. Згідно зі ст. 2 Віден. конвенції про дип. зносини 1961 встановлення Д. в. між д-вами і заснування постійних дип. представництв здійснюються за взаєм. згодою. Однак поперед, умовою прийняття цього правового акта має стати обопільне визнання держав де-юре як акт політ, волевиявлення суверенних держав. Слід зазначити, що визнання не породжує Д. в. як такі — воно створює лише умови, за яких стає можливим їх встановлення. Останнє оформляється підписанням будь-якої міжнар.-правової угоди (обмін нотами, листами та ін.). Щодо заснування самих дип. представництв, то це питання погоджується окремо.

ДИПЛОМАТИЧНІ КЛАСИ - категорії глав дипломатичних представництв. Запроваджені Віденським регламентом 1815. Всіх Д. к. — три: послы, папські легати або нунції; посланники та інтернунції; повірені у справах. Вони утвердилися у дип. практиці та одержали закріплення у міжнар. праві, зокрема у Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961. Конвенцією встановлено, що «інакше як відносно старшинства та етикету не повинно проводитися ніякої відмінності між главами представництв внаслідок їх належності до того чи іншого класу». Таким чином, з погляду правового статусу глави дип. представництв рівні. Окрім суто протокольних,

церемоніального характеру моментів, різниця між ними існує лише в порядку акредитування: послы та нунції, посланники та інтернунції акредитуються при главах держав, а повірені у справах — при міністрах закорд. справ д-ви перебування. При цьому міжнар. право встановлює, що порядок, якого дотримуються у кожній д-ві при прийомі глав представництв, має бути однаковим щодо кожного класу. Клас, до якого належатимуть глави представництв, визначається д-вами за взаємною згодою. Як правило, д-ви обмінюються дип. представниками однакового класу.

ДИПЛОМАТИЧНІ ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ - особливі права та переваги, що надаються іноз. дипломатичним і консульським представництвам, спец. місіям, постійним представництвам при міжнар. організаціях та делегаціям на міжнар. міжурядових конференціях. Такими особливими правами користуються і співробітники дип. персоналу органів зовн. зносин держав. Загальною і первинною підставою надання Д. п. та і. є осн. принципи міжнар. права — суверенна рівність держав, взаємне поважання їх суверенних прав. Як зазначено у преамбулі Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961, привілеї та імунітети надаються не для вигоди окр. осіб, а для ефективного здійснення функцій дипломатичних представництв як органів, що представляють д-ву. Д. п. та і. — це єдине, комплексне поняття, але з огляду на історію питання та походження кожної із складових частин цього комплексу (тобто імунітету, з одного боку, та привілеїв — з другого) можна виокремити деякі особливості цих складових. Так, різницю між імунітетами та привілеями інколи вбачають у тому, що імунітети — це галузь правових гарантій для норм, виконання покладених на дип. представництва і дипломатів функцій, тоді як дип. привілеї стосуються переважно питань престижу держав і засновані на нормах міжнар. ввічливості. Насправді Д. п. та і. мають у наш час заг. основу — договірні норми міжнар. права, які прийшли на зміну звичаю і нормам ввічливості. Дип. привілеями є особливі пільги, переваги, що надаються дип. агентам, виходячи з поважання суверенітету акредитуючої д-ви; вони призначені для полегшення роботи іноз. представництв на тер. д-ви перебування. Під дип. імунітетом розуміють непідлеглість іноз. дип. установи та її офіц. персоналу юрисдикції д-ви перебування, а точніше — вилучення їх зі сфери дії засобів примусу, тобто санкцій, що за звичайних умов застосовуються у разі порушення законів і правил. Проте це не звільняє дипломата від обов'язку поважати правопорядок країни перебування, дотримувати її законів та правил. Імунітет від місц. юрисдикції не звільняє дип. агентів від юрисдикції акредитуючої д-ви. Як систему принципів та норм міжнар. права Д. п. та і. закріплено насамперед у багатосторонніх міжнар. договорах. Це Конвенція про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй 1946, Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська

конвенція про консульські зносини 1963, Конвенція про спеціальні місії 1969, Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975, а також у двостор. консульських угодах відповідних держав. Зазначена система складається з двох досить розгалужених груп норм: норм, у яких встановлено привілеї та імунітети дип. представництва як органу д-ви, і норм, які передбачають привілеї та імунітети членів дип. персоналу представництва (т. з. особисті привілеї та імунітети). У свою чергу, кожна з цих груп складається з окр. видів Д. п. та і. Перша група норм містить такі привілеї та імунітети: недоторканність приміщень дип. представництва; недоторканність його архівів і документів; звільнення від оподаткування в країні перебування; митні привілеї представництва; право представництва користуватися символами суверенітету акредитуючої д-ви (право мати на будинку дип. представництва та засобах пересування його глави прапор і герб своєї д-ви). Недоторканність приміщень дип. представництв (посольств, місій, консульств, пост, представництв при міжнар. організаціях, делегацій на міжнар. міжурядових конференціях, спец. місій тощо) означає, що власті д-ви перебування не мають права доступу в ці приміщення інакше, як за згодою глави представництва (з цього заг. правила існують деякі винятки). Крім того, на д-ву перебування покладено обов'язок вживати всіх необхідних заходів для захисту приміщень представництва від будь-якого вторгнення або спричинення шкоди і для запобігання порушенню спокою представництва чи образі його гідності. Недоторканність приміщень, однак, не означає, що їх можна використовувати в цілях, несумісних з функціями представництва. Так, заг. міжнар. право не передбачає надання права політ. притулку у приміщеннях посольства чи місії особам, яких переслідують за їхні політ., релігійні та ін. переконання у д-ві перебування, оскільки це виходить за межі функцій посольства. Архіви та док-ти представництва недоторканні у будь-який час і незалежно від їх місцезнаходження. Представництва звільняються також від стягування з них держ. і місцевих податків, зборів та мита, крім плати за конкр. види обслуговування (електро- і водопостачання та ін.). Митні привілеї зводяться, зокрема, до звільнення посольств від стягнення мита за предмети офіц. користування. Передбачено і перебуває під захистом міжнар. права «право на прапор» — можливість користуватися символами суверенітету акредитуючої д-ви: її нац. прапором, гербом та емблемами. До привілеїв та імунітетів другої групи («особистих») належать: особиста недоторканність дип. агентів; недоторканність їх приватної резиденції, кореспонденції і (за деяким винятком) майна; імунітет від юрисдикції д-ви перебування; подат. привілеї дип. агентів; митні привілеї. Фундам. принципом у цій групі є, звичайно, норма про особисту недоторканність дип. агентів та деяких ін. осіб, що перебувають під захистом міжнар. права. Формулюється ця норма досить категорично: дипломати не підлягають ані арешту, ані затриманню у будь-якій формі. Більше того, власті д-ви перебування зобов'язані ставитися до них з належною повагою і вживати всіх необхід. заходів для запобігання будь-яким зазіханням на їх

особу, свободу та гідність. Ця загальновизнана норма має імперативний характер. Приватна резиденція дипломата користується такою ж недоторканністю і захистом, як і приміщення представництва. Однаковою мірою це стосується кореспонденції та майна дипломатів, якщо тільки це майно не пов'язане з їх приватнопідприєм. або ко-мерц. діяльністю. Одним з найважливіших компонентів системи Д. п. та і. є імунітет дип. агентів та ін. осіб, що користуються міжнар. захистом, від юрисдикції д-ви перебування. При цьому імунітет від юрисдикції з крим. справ є повним і абсолютним, винятки передбачено для імунітету з цив. та адм. юрисдикції д-ви перебування, коли дипломат не може посилатися на свій імунітет. У міжнар. практиці зустрічається і відмова від імунітету (за умови, що згоду на це дає акредитуюча д-ва, а не її дип. агент). Податкові пільги дипломатам надаються у такому ж обсязі й на таких же умовах, що й дип. представництвам. Нарешті, дип. агенти при перетинанні мит. кордону звільняються від мита й мит. огляду їхнього вантажу. Однак у деяких випадках (напр., за наявності серйозних підстав) митна установа може вдатися і до огляду особистих речей дипломата. Д. п. та і. розповсюджуються на досить широке коло осіб. Як зазначено у ст. 1 Конвенції про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973, крім дип. персоналу органів зовн. зносин, під захистом міжнар. права перебувають також глави держав, глави урядів, міністри закорд. справ та ін. вищі керівники держав під час їх перебування на іноземній території. Усі вони в повному обсязі отримують Д. п. та і. Д. п. та і. користуються у повному обсязі також члени родин дип. агентів та ін. осіб ана-логіч. статусу, якщо вони, по-перше, проживають разом з дипломатами і, по-друге, не є гр-нами д-ви перебування. Адм.-тех. персонал посольств та місій користується Д. п. та і. не у повному обсязі: їх багаж не звільняється від мит. огляду і, головне, імунітет від цив. та адм. юрисдикції на цю категорію осіб стосовно їхніх дій, які виходять за межі служб, обов'язків, не поширюється. Обслуговуючий персонал користується імунітетом лише у межах виконання посад, обов'язків, зокрема звільняється від сплати податків їх зарплата. Часто-густо д-ви укладають угоди про розширення обсягу привілеїв та імунітетів останніх двох категорій персоналу за принципом взаємності.

ДИПЛОМАТИЧНІ РАНГИ - (нім. Rang - чин, від франц. rang, букв. — ряд) — 1) Персональні звання, що присвоюються дип. представникам. Перші чотири Д. р. встановлено Віденським регламентом 1815 і Аахенським протоколом 1818 (див. у ст. Аахенський конгрес 1818): надзвичайний і повноважний посол; надзвичайний посланник і повноважний міністр; міністр-резидент; повірений у справах. Дип. представники перших трьох рангів мали акредитуватися главою д-ви при главі ін. д-ви, а повірені у справах — міністром закорд. справ при міністрі закорд. справ ін. країни.

Основними Д. р. у сучас. дип. практиці є посли і посланники. Міністрів-резидентів майже не призначають. Дип. представники всіх рангів користуються рівними правами; деякі відмінності мають здебільшого церемоніальне (протокольне) значення. 2) Звання, що присвоюють дип. персоналу відомства іноз. справ та співробітникам дипломатичних представництв за кордоном (посольств і місій). Кожна д-ва має власну систему Д. р., яка встановлюється внутр. зак-вом. Згідно з Положенням про дипломатичну службу в Україні, затв. указом Президента України 16.VII 1993, а також Переліком посад, приписаних до дипломатичних рангів України, затв. указом Президента України 18.X 1996, в Україні встановлено такі Д. р.: аташе, третій секретар, другий секретар другого класу, другий секретар першого класу, перший секретар другого класу, перший секретар першого класу, радник другого класу, радник першого класу, надзвичайний і повноважний посланник другого класу, надзвичайний і повноважний посланник першого класу, надзвичайний і повноважний посол. Особи, яких приймають на дипломатичну службу, призначаються на приписану до Д. р. посаду з наст. присвоєнням відповідного рангу. Присвоєння рангу здійснюється згідно з посадою працівника. Дип. працівник може бути призначений на посаду, приписану до вищого або нижчого Д. р., ніж той, що йому присвоєно. У разі призначення дип. працівника на ін. посаду, приписану до Д. р. вищого рівня, йому достроково присвоюють ранг у межах, передбачених Переліком посад. Перші або наступні Д. р. присвоюють працівникам згідно з їх професійною підготовкою, моральними та діловими якостями, рівнем володіння іноземними мовами. У Положенні про дип. службу в Україні визначено строки перебування дип. працівника у Д. р. Встановлено і макс. вік перебування на дип. службі: 60—65 років.

ДИПЛОМАТІЯ - (франц. diplomatie) — 1) Офіційна діяльність по здійсненню програми зовн. політики д-ви щодо захисту її прав та інтересів за кордоном. Реалізується урядовими відомствами (МЗС, іноді головою уряду і керівником д-ви). Д. — складова зовн. політики, міжнар. діяльності д-ви. Зовн. політика визначає цілі та завдання дипломатії. Д. активно використовує політ, форми зносин між д-вами у поєднанні з екон., правовими, культур., наук, та ін. формами відносин. Сенс і призначення Д. полягає у виборі засобів і методів, необхідних для досягнення зовнішньополіт. цілей д-ви. Вона покликана забезпечити розвиток міжнар. відносин у бажаному для країни руслі (збереження сусп. і держ. устрою, цілісності кордонів, утвердження міжнар. авторитету д-ви тощо). В «Основних напрямках зовнішньої політики України», схвалених ВР України 2.VII 1993, визначено базові нац. інтереси д-ви, завдання її зовн. політики. Зовнішньополіт. діяльність України та її Д. ґрунтуються на дотриманні загальновизнаних норм і принципів міжнар. права, Статуту ООН, Гельсінського заключного акта, Паризької хартії для нової Європи та ін. док-тів Наради (з 1994 —

Організації) з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ; ОБСЄ). Українська Д. у взаєминах з ін. д-вами дотримується принципу неподільності міжнар. миру і міжнар. безпеки. У зовн. політиці Україна спирається на фундам. загальнолюдські цінності й засуджує практику подвійних стандартів у міждерж. стосунках. її незмінний принцип — сумлінне виконання всіх своїх міжнар. зобов'язань. 2) Переносно — мистецтво досягати своєї мети методами, властивими дипломатові.

ДИСКРИМІНАЦІЯ - (лат. *discriminatio* - відокремлення, розділення, розрізнення) — умисне обмеження або позбавлення прав певних юрид. та фіз. осіб. Відбувається шляхом прийняття відповідного зак-ва, фактично чи приховано. Стосовно фіз. осіб Д. здійснюється за різними ознаками — раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політ, та ін. переконань, нац. та соціального походження, майн. стану тощо. Найпотворніших форм Д. набуває за режимів апартеїду та фашизму, котрі «узаконюють» расову Д. Д. у всіх формах, як правило, забороняється внутр. правом дем. держав, а також міжнар. правом. Протиправність Д. впливає із загальноновизнаних принципів і норм Статуту ООН та міжнародних актів про права людини, зокрема Декларації про ліквідацію дискримінації щодо жінок 1967, Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань 1981. На ліквідацію Д. в окр. сферах сусп. життя спрямовані Конвенція МОП про дискримінацію в галузі праці і занять 1958, Конвенція ЮНЕСКО по боротьбі з дискримінацією у галузі освіти 1960 та Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок 1979. Загальна декларація прав людини 1948, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 закріпили положення про те, що передбачені в цих документах права і свободи повинні належати кожній людині незалежно від кольору шкіри, статі, мови, релігії, політ, або ін. переконань, нац. та соціального походження, майнового, станового та будь-якого ін. становища. Відповідні статті містяться у нац. конституціях, зокрема в Конституції України (ст. 24).

ДИСМИСЛ - (англ. *dismissal* — звільнення, відставка, відсторонення) у міжнародному праві — оголошення дип. агента приват. особою. Д-ва перебування застосовує процедуру Д., передбачену п. 2 ст. 9 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961, якщо акредитуюча д-ва відмовляється виконати чи не виконала протягом певного строку свої обов'язки щодо відкликання чи припинення функцій у представництві дип. агента, якого д-вою перебування оголошено персоною нон грата, чи будь-якого ін. члена персоналу — особою неприйнятною. Д. не слід ототожнювати з оголошенням дипломата персоною нон грата, після чого він ще

користується дип. імунітетом до моменту його фактич. від'їзду з країни перебування (якщо він здійснюється без зайвої затримки). Після Д. надання дипломатичних привілеїв та імунітетів припиняється.

ДІАСПОРА - (грец. — розкидання, розсіяння) — етн. групи населення певного народу, що проживають поза межами країни свого походження. Термін спочатку застосовувався щодо євреїв, які жили за межами Палестини ще задовго до ліквідації Римом у 73 н. е. Іудейського царства. Згодом поширився на ін. народи. Д. може бути розселена компактно чи розсіяно. Вона буває автохтонною (коли частина населення того чи ін. етносу внаслідок поділу території опиняється у складі ін. д-ви) чи імміграц. походження. Сучасна Д. виникає за різних обставин: внаслідок насильн. виселення; у результаті війни; геноциду; із соціальних, екон., реліг. та ін. причин. Укр. Д. умовно поділяється на західну (Зх., Центр, і Пд. Європа, Пд. і Пн. Америка, Австралія) та східну (Казахстан, Росія тощо). Найбільша укр. Д. — в Росії (понад 4 млн. чол.), США (2 млн.), Канаді (1 млн.), Казахстані (900 тис). Відповідно до ст. 12 Конституції України «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави».

ДОБРІ ПОСЛУГИ - один з видів мирного вирішення спорів, зміст якого полягає у наданні державам — учасникам спору третьою д-вою чи міжнар. організацією матеріальних можливостей для встановлення контакту і ведення переговорів між ними. Д. п. можуть бути надані за проханням сторін спору або за ініціативою третьої д-ви чи міжнар. організації. З початком переговорів повноваження третьої д-ви чи міжнар. організації припиняються. Якщо держави — учасниці спору запрошують третю д-ву чи міжнар. організацію взяти участь у переговорах, то Д. п. переходять у посередництво. Нормат. закріплення Д. п. отримали в Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень (1907), а в Манільській декларації про вирішення міжнар. спорів (1982) і Принципах урегулювання спорів та Положеннях процедури НБСЄ по мирному врегулюванню спорів (1991) Д. п. включені в перелік мирних засобів вирішення міжнар. спорів. Д. п. надаються відповідно до осн. принципів міжнар. права і спец. принципів права мирного вирішення спорів (вільного вибору засобів вирішення спору, невизнання пропозиції про Д. п. недружнім актом тощо). Практика держав і міжнар. організацій свідчить про велике значення Д. п. у мирному вирішенні міжнар. спорів. Так, після невдалого завершення Мадридської конференції 1991 Норвегія запропонувала Д. п. Ізраїлю та Організації визволення Палестини у справі продовження мирного процесу на Близькому Сході. Вона забезпечила можливість закритих зустрічей ізраїльської і палестинської делегацій, що

дало їм можливість виробити Палестино-ізраїльську декларацію принципів про проміжну автономну владу, яка була підписана 13.IX 1993 у Вашингтоні і стала поворотним пунктом у мирному вирішенні спору про Палестину. Міжнар. організації, особливо ООН, також часто пропонують Д. п. для мирного вирішення спорів. У 1998 Ген. секретар ООН запропонував Д. п. Індонезії та Португалії для вирішення міжнар. спору щодо Східного Тимору і з цією метою організував зустріч міністрів закорд. справ двох країн у Нью-Йорку. Під час зустрічі в серпні 1998 вперше з 1975 було визначено шляхи вирішення конфлікту. Таким чином, Д. п. не вирішують безпосередньо міжнар. спір, а створюють для цього відповідні передумови.

ДОГОВІР - угода двох або більше сторін про встановлення, зміну чи припинення відповідних прав і обов'язків. Д. поділяються на цивільні, трудові, з адм. відносин, письмові та усні. Найпоширенішими є договори у цивільному праві (дарування, доручення, комісії, купівлі-продажу, підряду тощо). Окр. групу становлять договори міжнародні — декларація, конвенція, пакт, угода тощо, які є джерелами міжнародного права. Видом усного Д. є джентльменська угода. В Україні порядок укладання і виконання Д., а також питання юрид. відповідальності за їх порушення регулюються чинним законом, зокрема Цивільним кодексом України. Міжнародні Д. регулюються правом міжнар. договорів (Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969, Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978).

ДОГОВІР МІЖНАРОДНИЙ - угода між д-вами та/або ін. суб'єктами міжнародного права, що регулює їх взаємні або багатосторонні міжнар. відносини, встановлюючи для її учасників відповідні права та обов'язки згідно з осн. принципами міжнар. права. Д. м. є гол. джерелом сучасного міжнар. права і регулюється правом міжнар. договорів. У практиці міжнар. життя для позначення Д. м., крім терміна договір, застосовуються і такі терміни, як конвенція, угода, пакт, протокол, трактат, статут, спільна заява, декларація, комюніке, хартія, меморандум, регламент, акт, обмін нотами тощо. Назва Д. м. не впливає на його юрид. силу. Осн. елементами структури Д. м. є: назва договору, преамбула (вступна частина), центр, частина, в якій містяться нормат. положення щодо сутності відносин, що регулюються, і заключні положення (про порядок набуття договором чинності, способи тлумачення, зміни, доповнення або припинення договору тощо). Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 і Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 визначають три стадії укладення Д. м. (ст. 9—11). Перша стадія — ухвалення тексту. Це відбувається за згодою усіх,

хто брав участь у його складанні, а для бага-тостор. договору — більшістю у дві третини учасників конференції. Друга стадія — встановлення автентичності тексту, яке здійснюється шляхом підписання, підписання ад референдум або парафування тексту договору чи заключного акта конференції, в якому міститься цей текст. Третя стадія — згода на обов'язковість договору, яку може бути виражено підписанням, ратифікацією, прийняттям, затвердженням або приєднанням залежно від порядку, передбаченого у самому договорі. Більшість Д. м. укладається у письм. формі, але й усні договори (джентльменські угоди) є також обов'язковими. Залежно від органів, що представляють д-ву під час укладання договору, однією із сторін якого є д-ва, часто розрізняють міждерж. договори (укладаються на найвищому рівні від імені д-ви), міжурядові (від імені уряду), міжвідомчі (від імені міністерств і відомств). У сучасних міжнар. відносинах зростає кількість договорів за участю міжнар. міждерж. організацій, договірна правоздатність яких обмежена функціями цих організацій і залежить від їхніх правил, насамперед статуту. Залежно від кількості учасників договори поділяються на двосторонні та багатосторонні. Осн. масив договорів становлять двосторонні договори, які враховують специфіку конкр. держав та їхніх відносин. Водночас дедалі зростає значення багатостор. договорів, з допомогою яких вирішуються найважливіші, найперше глобальні, проблеми людства. Д. м., які кодифікують міжнар.-правові норми або об'єкт і цілі яких становлять інтерес для всіх держав та/або ін. учасників угоди, називаються заг. або універсальними договорами. Договори держав певного геогр. регіону називаються регіональними. Залежно від об'єктів міжнар. договорів вони поділяються на три групи: політичні договори, економічні договори і договори з питань культури, науки та ін. Важлива роль у регулюванні укладення та здійснення договорів належить також внутр. праву. Заг. положення містяться у конст. праві, а більш докладні норми формуються практикою держ. органів, включаючи судові. В деяких країнах існують спеціальні закони про договори. В Україні 1991 ухвалено Закон «Про дію міжнародних договорів на території України», а 1993 - Закон «Про міжнародні договори України», який було складено з урахуванням норм Віден. конвенції про право міжнар. договорів 1969 і Віден. конвенції про право договорів між д-вами та міжнар. організаціями або між міжнар. організаціями 1986.

ДОГОВІР РЯТУВАННЯ - у міжнародному морському праві — угода, що укладається між капітаном судна, яке зазнає лиха, та рятувальником, котрий надає допомогу такому судну. Зміст Д. р. визначається Брюссельською конвенцією 1910, яка була розвинена і закріплена Конвенцією про відкрите море 1958, Міжнародною конвенцією про пошук і рятування на морях 1979, а також Конвенцією ООН по морському праву 1982. Згідно зі ст. 12 Брюс. конвенції кожна держава-учасниця зобов'язує капітанів суден: надавати

допомогу будь-якій виявленій у морі особі, котрій загрожує загибель; прямувати з максимально можливою швидкістю на допомогу гинучим; у разі зіткнення з ін. судном надавати останньому, його екіпажу та пасажирам необхідну допомогу. В основі Д. р. лежить принцип: «немає порятунку — немає винагороди». У Кодексі торговельного мореплавства України питання винагороди за порятунок на морі регламентується у гл. 6 розд. IX «Надзвичайні морські події» (ст. 326—340). Під час підписання Д. р. у ньому фіксується сума винагороди за порятунок. Після завершення операції рятування ця сума за згодою сторін може бути змінена. Будь-яка угода про рятування, що була укладена в момент і під впливом небезпеки, на вимогу однієї із сторін може бути визнана недійсною або змінена судом чи арбітражем, якщо останні визнають умови угоди несправедливими.

ДОГОВОРИ МІЖНАРОДНИХ (МІЖУРЯДОВИХ) ОРГАНІЗАЦІЙ - міжнар. угоди, які регулюються правом міжнар. договорів і укладаються: 1) між однією чи кількома д-ва-ми та однією чи кількома міжнар. (міжурядовими) організаціями; 2) між міжнар. (міжурядовими) організаціями незалежно від того, міститься така угода в одному док-ті, в двох чи кількох пов'язаних між собою док-тах, а також незалежно від її конкр. назви. На відміну від держав, які, з огляду на свій суверенітет, мають універсальну договірну правоздатність, договірна правоздатність міжнар. організацій має спец., функц. характер і обмежена статусом та правилами цих організацій. Під правилами міжнар. організації розуміють, зокрема, її установчі акти, прийняті відповідно до них рішення та резолюції, а також усталену практику. Найширшу договірну правоздатність серед міжнар. організацій має ООН як політ. організація заг. компетенції та універсального характеру. Є два осн. види Д. м. (м.) о.: 1) міжнародні договори держав з міжнар. організаціями; 2) договори між міжнар. організаціями. Об'єктами договорів з участю міжнар. організацій є гол. чин. економічні та спец. питання, що входять до компетенції міжнар. організацій згідно з їхніми статутами. Залежно від об'єктів розрізняють кілька видів міжнар. договорів, укладених міжнар. організаціями з д-вами. Це, зокрема, угоди про штаб-квартиру, про надання тех. допомоги, про співробітництво та про асоціювання. Особливе місце посідають угоди ООН про правовий режим збройних сил, посередників і військ, спостерігачів, угоди про міжнар. опіку та угоди МАГАТЕ про гарантії. Договори, які укладають міжнар. організації між собою, — це угоди про співробітництво і координацію діяльності, угоди про правонаступництво тощо. Осн. масив договорів за участю міжнар. організацій становлять двостор. договори. Ба-гатостор. договори укладаються переважно з питань надання тех. допомоги країнам, що розвиваються. До багатостор. договорів відносять і угоди про гарантії МАГАТЕ. Міжнар. організації укладають міжнар. договори в трьох осн. формах: міжнар. договір, обмін листами (нотами) і паралельні резолюції. Міжнар. організації укладають

договори через свої компет. органи (пленарний орган міжнар. організації, її викон. орган або секретаріат). Стадіями укладення договорів є: складання та прийняття тексту договору, встановлення автентичності тексту, підписання договору, схвалення та ін. способи вияву згоди на обов'язковість договору. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 стала кодифікац. міжнар.-правовим актом, що регламентує договірну діяльність міжнар. організацій.

ДОГОВОРИ ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ - вид договорів міжнародних, які регулюють порядок надання установами юстиції договірних держав взаємної допомоги в галузі цивільно- та кримінально-правових відносин, суть якої полягає у виконанні певних процес, дій, пов'язаних із застосуванням права і необхідних для здійснення правосуддя в іноз. д-ві. Метою таких договорів є забезпечення однакового регулювання відносин, що виникають між гр-нами та організаціями договірних держав, встановлення певного порядку розв'язання цив.-правових спорів згідно з правилами, зазначеними в договорі, врегулювання питань, пов'язаних з крим. переслідуванням, та визначення органів, до компетенції яких належать певні питання провадження у цив. та крим. справах. У міжнародному праві під Д. про п. д. розуміють досить широке коло міжнар. угод, предметом яких є різноманітні питання цивільно- та кримінально-правового співробітництва. Це пов'язано з тим, що форми та обсяг правової допомоги зазнають у процесі співробітництва між д-вами певних кількісних і якісних змін. Так, загальновизнаними, класич. формами взаємодопомоги у крим. справах є видача злочинців, допит осіб, одержання доказів, вручення доктів. Віднедавна співробітництво доповнюється такими формами, як передача провадження у крим. справах, передача засуджених осіб, нагляд за умовно засудженими, обмін правовою інформацією тощо. До цієї категорії договорів належать також угоди з питань цив. процесу, визнання та виконання іноз. арбітражних рішень. Отже, предметом Д. про п. д. є широке коло питань, пов'язаних з проблемами правоздатності та дієздатності гр-н і юрид. осіб на території іноз. д-ви, укладення та розірвання шлюбів між гр-нами різних держав, вирішення спадкових справ та розпорядження спадковим майном на території ін. д-ви, встановлення опіки та піклування щодо іноз. гр-н, регулювання правовідносин подружжя, батьків і дітей у змішаних шлюбах. До обсягу правової допомоги за цими договорами входять і питання виконання суд. доручень у цив. та крим. справах, що розглядаються за кордоном, визнання та виконання суд. рішень іноз. держав, взаємодії суд.-прокур. органів держав при здійсненні крим. переслідування, екстрадиція, видача засуджених осіб, питання співробітництва у боротьбі з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, обмін правовою інформацією тощо. В 1990 ГА ООН, беручи до уваги висновки 7-го Конгресу по запобіганню

злочинності, на підставі узагальнення та аналізу існуючої світ, практики ухвалила кілька типових договорів у цій сфері співробітництва, зокрема Типовий договір про екстрадицію, Типовий договір про взаємну допомогу у кримінальних справах, Типовий договір про передачу засуджених осіб. У відповідних резолюціях щодо ухвалення цих типових договорів ГА ООН запропонувала державам-членам, якщо вони ще не встановили договірних відносин з ін. д-вами в галузі прав, допомоги або якщо вони бажають переглянути існуючі договірні відносини, брати у цих випадках до уваги типові договори. Першим міжнар. договором суверенної України у цій сфері став Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цив. та крим. справах, який укладено в жовтні 1992. Дальший процес розвитку договірної бази України пов'язаний з укладенням в 1992—95 двосторонніх Д. про п. д. у цив. та крим. справах з Польщею (24.V 1993), Литвою (7.UII 1993), Молдовою (13. XII 1993), Грузією (9.1 1995), Естонією (15.1 1995), Латвією (23.U 1995), Монголією (27.VI 1995) та ін. д-вами. Починаючи з 1996 в договірній практиці України з'являються якісно нові форми угод з питань правової допомоги, до яких належать договори про взаємну правову допомогу у крим. справах з Канадою та США. Обсяг допомоги за цими договорами включає отримання показань, забезпечення док-тами, здійснення розшуку та конфіскації, вручення документів та будь-яку ін. форму допомоги, що не заборонена зак-вом запитованої сторони. Ці договори не застосовуються до випадків екстрадиції, виконання вироків у крим. справах, передачі засуджених осіб та передачі провадження у крим. справах. Протягом 1995—97 Україна стала учасницею 6 європ. конвенцій у сфері співробітництва у крим. справах, зокрема Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957, Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959, Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками 1964, Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах 1972, Європейської конвенції про передачу засуджених осіб 1983 та прийнятої ГА ООН Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990. Поряд з участю у цих європ. док-тах важливе значення має участь України в Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993, учасниками якої є держави — члени СНД. На відміну від згаданих угод у рамках Ради Європи, ця Конвенція за своєю формою не відрізняється від двосторонніх договорів кол. СРСР про правову допомогу і покликана регулювати цив., сімейні і крим.-правові відносини.

ДОКТРИНА - (лат. *doctrina* — вчення, наука) — вчення, наук, або філос. теорія, система поглядів, керівна політ, програма.

ДОКТРИНА ЕСТРАДИ - (Doctrina de Estrada) — доктрина визнання урядів, яку висунув міністр закорд. справ Мексики Х. Естрада в Комюніке з питання про визнання нових урядів від 27.IX 1930. Була спрямована проти використання інституту визнання з метою втручання у внутр. справи латиноамер. держав. Мекс. дипломат засудив зловживання д-вами правом визнання, коли іноз. уряди вирішують питання про законність чи незаконність нового режиму в тій чи тій країні, що фактично є зазіханням на суверенітет ін. націй, формою втручання у внутр. справи останніх. Д. Е., на противагу доктрині Товара, замість втручання у суверенні права інших держав пропонує відмовитися від самої практики визнання урядів і вирішувати лише питання про підтримання або встановлення дип. зносин з новим урядом, який прийшов до влади в тій чи ін. країні.

ДОКТРИНА ІНКОРПОРАЦІЇ - (пізньолат. incorporatio — включення до складу) — один з осн. критеріїв, принципів, який використовується для визначення «національності» — держ. належності юридичної особи у міжнародному приватному праві. Суть її полягає у встановленні місця створення (заснування) юрид. особи та означає застосування до неї права д-ви, де створено і зареєстровано цю особу. Принцип інкорпорації використовується у д-вах «сім'ї загального права», зокрема у США та Великобританії. Застосовується він і в Україні. Так, відповідно до ч. 2 ст. 567 Цивільного кодексу України цив. правоздатність іноз. підприємств і організацій визначається за законом країни, де вони створені. Ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991) встановлює, що до зовнішньоекон. договору (контракту) про створення спільного підприємства застосовується право країни, на тер. якої спільне підприємство створюється і офіційно реєструється. Положенням про державну реєстрацію суб'єктів підприєм. діяльності, затв. КМ України 25.У 1998, передбачено, що державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється за їх місцезнаходженням або місцем проживання, якщо інше не передбачено законом. Відповідно до цього Положення місцезнаходженням суб'єкта підприєм. діяльності — юрид. особи на дату держ. реєстрації може бути місцезнаходження (місце проживання) одного із засновників або місцезнаходження за ін. адресою, яка підтверджується договором, що передбачає передачу засновникові у власність або користування приміщення, частини приміщення (договори купівлі-продажу, міни, дарування, оренди, лізингу, безоплатного користування майном, про спільну діяльність, установчий договір тощо). Якщо засновником (одним із засновників) суб'єкта підприєм. діяльності є юрид. особа, держ. реєстрація її підтверджується відповідним свідоцтвом. Іноз. юрид. особа засвідчує свою реєстрацію у країні місцезнаходження також відповідним док-том, напр., витягом із торг., банк, або суд. реєстру тощо. Цей док-т має бути засвідчений згідно із зак-вом країни його видачі, перекладений укр. мовою та легалізований у коне,

установі України, якщо міжнар. договорами, у яких бере участь Україна, не передбачено інше. Зазначений докт-т може бути також засвідчено у посольстві відповідної д-ви в Україні та легалізовано в МЗС України. Встановлення застосовуваного до юрид. особи права дає можливість визначити її особистий закон (статут), тобто правове становище певної структури: чи є вона юрид. особою, обсяг її правоздатності, порядок створення, діяльності та припинення. Так, в одній д-ві конкр. утворення визнається юрид. особою, в іншій — це просто сукупність фізичних осіб. Зокрема, англ. «партнершип» (повне т-во) за англ. правом не є юрид. особою. Право ж Франції визнає аналогічну структуру юрид. особою. У л-рі висловлені твердження про поширення у реальній діяльності процесів відокремлення особистого статуту юрид. особи від її держ. належності. Вважається, що таке відокремлення відбувається у зв'язку зі створенням транснац. корпорацій (див. Конвенція про транснаціональні корпорації 1998). Юрид. особи створюються на тер. певної д-ви. Однак їх діяльність не обмежується тер. даної д-ви і може здійснюватися в ін. країнах. Це потребує вирішення питань про визнання правосуб'єктності іноз. юрид. особи, про допуск її до здійснення госп. діяльності на тер. даної д-ви і про умови такої діяльності. Правосуб'єктність іноз. юрид. осіб звичайно визнається двостор. договорами, зокрема торговими, якими також встановлюється певний правовий режим для цих юрид. осіб (національний, спеціальний чи найб. сприяння). Питання про допуск іноз. юрид. осіб до здійснення госп. діяльності на тер. певної д-ви вирішується на основі її зак-ва. В Україні — це Закон «Про режим іноземного інвестування» (1996) та ін. нормат.-правові акти.

ДОКТРИНА КАЛЬВО - доктрина про неприпустимість збройного втручання з боку будь-якої д-ви у внутр. справи ін. д-ви з метою стягнення з останньої боргів. Була висунута 1868 відомим ар-гент. юристом і дипломатом К. Кальво та спрямована проти неодноразових інтервенцій іноз. держав проти латиноамер. країн під приводом одержання боргів з їх урядів. Згідно з доктриною уряд країни не може відповідати за шкоду і збитки, завдані іноземцям у результаті внутр. негараздів або громадян, війни, за винятком випадків, коли вони є прямим наслідком діяльності самого уряду. Принципи Д. К. були включені до деяких договорів, укладених латиноамер. та європ. д-вами (між Італією та Парагваєм 1893, між Францією, Мексикою і Нікарагуа 1894 та ін.). На поч. 20 ст. Д. К. була розвинена і модифікована міністром закорд. справ Аргентини Л. М. Драго.

ДОКТРИНА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА - у широкому значенні система поглядів і концепцій про сутність і призначення міжнар. права у конкр. істор.

умовах; у вузькому значенні - наукові праці юристів-міжнародників. Д. м. п. є допоміж. джерелом міжнародного права. У ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН зазначено: «Суд застосовує доктрини найкваліфікованіших спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм». Доктрини кваліфікованих юристів сприяють розробленню проектів міжнар. договорів і резолюцій міжнар. організацій, правильному тлумаченню і застосуванню міжнар.-правових норм. У цих доктринах розробляються і формулюються нові правила міжнар. спілкування, які можуть стати нормами міжнар. права, котрі дістануть визнання держав у міжнар. договорах або міжнар. звичаях. Д. м. п. справляє значний вплив на формування правової свідомості людей і міжнар.-правову позицію держав.

ДОКТРИНА МОНРО - (Monroe Doctrine) -зовнішньополіт. концепція, запропонована 2.ХІІ 1823 президентом США Дж. Монро у посланні конгресові, в якому він застерігав агресивні європ. д-ви проти втручання у справи країн амер. континенту. В док-ті, зокрема, зазначалося: «Американські континенти в результаті вільного і незалежного становища, яке вони в себе встановили і підтримують, віднині не повинні вважатися об'єктами дальшої колонізації будь-якими європейськими державами... Будь-яку спробу з їх боку поширити свою політичну систему на будь-яку частину нашої півкулі ми розглядатимемо як загрозу нашому спокою та безпеці...». Д. М. містила три осн. положення, що мали стати принципами зовн. політики США: невтручання амер. держав у внутр. справи Європи, невтручання європ. держав у внутр. справи Америки, готовність перешкоджати будь-яким спробам європ. держав зазіхати на незалежність амер. держав. Латиноамер. країни, які під час проголошення Д. М. відчували реальну загрозу з боку тодішнього «світового жандарма» — Священного Союзу (Росія, Австрія, Пруссія), що знову посадив на ісп. престол короля Фердинанда VII, який прагнув відновити кол. колоніальні позиції в Америці, вітали проголошення Д. М. Спрямована проти «права» на інтервенцію з метою відновлення влади «законних монархів», яких підтримували абсолютист, режими Священного Союзу, Д. М. свого часу відіграла позит. роль. Проте у відносинах США з їхніми сусідами виявилися нездоланні суперечності між миролюбними, прогресивними принципами Д. М. і практикою їх застосування. Уже в 40-х рр. 19 ст. США приєднали до себе більшу частину тер. Мексики (теперішні штати Техас, Каліфорнія, Арізона, Невада, Юта, Нова Мексика, Колорадо, частина Вайомінгу). Починаючи від часів війни з Мексикою (1846—48) і протягом усього наступного періоду своєї історії США не тільки втручалися у справи країн континенту, підтримуючи вигідні для Сполучених Штатів режими, а й вдавалися до збройної інтервенції.

ДОКТРИНА ОСІЛОСТІ - один з осн. критеріїв, принципів, який поряд з доктриною інкорпорації використовується для визначення «національності» — держ. належності юридичної особи у міжнародному приватному праві. Зміст Д. о. полягає у встановленні місцезнаходження юрид. особи, під яким розуміється місце, де перебуває управління певної юрид. особи. Правовим наслідком використання критерію осілості є застосування до юрид. особи права д-ви, на території якої розташований її орган управління. Відповідно до застосовуваного права визначається особистий закон (статут) юрид. особи, що охоплює усі питання її правового становища: наявність прав юрид. особи, обсяг її правоздатності, порядок створення, діяльності й припинення існування цієї особи. Зак-во і практика держав у сучас. період при вирішенні питання про нац. належність юрид. осіб не обмежуються окр. критеріями. У реальному житті відбувається поєднання кількох критеріїв. Вибір певного критерію здійснюється з урахуванням конкр. мети. Так, для визначення підсудності в США застосовується принцип інкорпорації, а для оподаткування — принцип місця осн. діяльності, який поширився у країнах, що розвиваються.

ДОКТРИНА ПРАВОВА - сукупність (система) наук, знань про певне правове явище. За відповід. умов Д. п. може бути розвинута у правову теорію з більшою чи меншою мірою узагальнення. Співвідношення між Д. п. і правовою теорією є до певної міри відносним. За умови, що Д. п. охоплює широке коло принципово важливих методол. питань, вона може започаткувати розвиток відповід. теорії права. Але здебільшого Д. п. входить до теорії права як її складовий елемент.

ДОКТРИНА СТИМСОНА - (Stimson Doctrine) — невизнання дійсності договору, прийнятого під неправомірним примусом на порушення осн. прав, що належать д-ві (незалежність, самоуправління, тер. верховенство тощо), і всупереч поперед. договору. Сформульована у ноті держ. секретаря США Г. Л. Стімсона урядам Китаю та Японії (1932) у зв'язку із вторгненням останньої влітку 1931 в Маньчжурію. США заявили, що вони не мають наміру «визнавати жодних договорів або угод, які були б досягнуті засобами, що суперечать конвенції та зобов'язанням Паризького пакту». Наст. крок у цьому напрямі зроблено 1932 на скликаній Лігою Націй Загальній конференції із роззброєння, де було прийнято резолюцію про приєднання до заяви Г. Л. Стімсона і про зобов'язання членів Ліги Націй не визнавати будь-якого договору, укладеного засобами, що суперечать Статуту Ліги Націй або Паризькому пакту. Ці положення було розвинуто у Південноамериканському договорі 1933 (договір Саавед-ри Ламаса), згідно з яким його учасники відмовилися від ведення «агресивної війни» (ст. 1) і заявили, що не

визнаватимуть будь-яких насильн. змін території (ст. 2). Як принцип міжнар. права Д. С. дістала підтвердження у вироку Нюрнб. трибуналу 1946, який кваліфікував примушення чес. президента Е. Гахи до укладення нім.-чес. угоди від 15.III 1939 як «злочин проти миру». Визнаний згідно з Д. С. принцип, за яким створене міжнароднонеправомірною війною становище не дійсне з погляду міжнар. права, поширюється на підставі п. 4 ст. 2 Статуту ООН на зміни, що сталися внаслідок як збройних, насильн. дій, так і загрози таких дій. Зазначений у Д. С. принцип є конкр. застосуванням заг. принципу права — «З безправ'я не народжується право» (*ex injuria jus non oritur*).

ДОКТРИНА ТОБАРА - (*Doctrina de Tobar; Tobar Doctrine*) — зобов'язання 5 держав Центр. Америки (Нікарагуа, Гондурасу, Гватемали, Коста-Рики і Сальвадору) не визнавати в цих країнах уряди, що прийшли до влади шляхом держ. перевороту або революції, доки там не буде відновлено конст. порядок на основі вільних виборів. Цей принцип був висунутий міністром закорд. справ Еквадору К. Р. Тобаром і закріплений 1907 у договорі згаданих країн, підтверджений у договорі 1923. Мета Д. Т. — протидія безперервним держ. переворотам, що тривалий час відбувалися у латиноамер. країнах, відмова у визнанні де-факто будь-якого уряду, котрий прийшов до влади зазначеним шляхом. В той же час у рамках Д. Т. д-ва повинна була відповідати за дії свого уряду де-факто перед будь-якою д-вою, що не визнала цей уряд. Доктрина і практика застосування Д. Т. фактично вийшли за межі країн Центр. Америки і поширилися на деякі ін. країни континенту. Для США, починаючи з 1913, вона стала кер. принципом щодо латиноамер. країн. З часом це викликало протидію держав регіону, зокрема Мексики. Коста-Рика і Сальвадор також заявили про відмову від Д. Т. США змушені були змінити свою позицію. 1931 вони повернулися до поперед. практики, сформульованої ще 1792 держ. секретарем Т. Джефферсоном, яка в основу акту визнання ставила не конст. законність нового уряду, а його спроможність де-факто виконувати свої зобов'язання як члена сім'ї націй. Протилежністю Д. Т. є доктрина Естради.

ДОЛАР - [англ. dollar, від нім. Taler — талер, скорочення від Joachimstaler — йоахімсталь-ська (монета)] — грош. одиниця США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Сінгапуру та деяких ін. країн. Поділяється на 100 центів. У США Д. увів 1785 Конгрес країни (срібний Д.). Законом 1792 було запроваджено біметалізм з вільним карбуванням Д. із золота й срібла. З 1873 грош. одиницею став золотий Д. Офіційно золотий стандарт Д. США встановлено 1900 — вміст чистого золота в Д. становив 1,50463 г. Після Першої світ. війни амер. Д. почав відігравати провідну роль серед валют кап. країн. Світова екон. криза 1929—33 похитнула позиції Д., його золотий вміст

знизився до 0,888671 г чистого золота (або на 40,94 %). Після Другої світ, війни Д. США — осн. валюта доларової зони й гол. резервна валюта індустріально розвинених країн світу, тобто Д. США став поряд із золотом основою валютної системи капіталізму. При цьому центр, банки іноз. держав мали право вільно обмінювати Д. США на золото за твердою ціною (35 Д. за одну унцію золота). З 60-х рр. у зв'язку з посиленням інфляції, дефіцитом платіж, балансу і зменшенням золотого запасу США купівельна спроможність амер. Д. значно знизилася, його міжнар. позиції ослабли. Внаслідок загострення екон. та валют.-фін. становища в країні, пов'язаного, насамперед, з величезними воєн, витратами, США провели (1971, 1973) девальвацію Д., золотий вміст його знижено до 0,736662 г чистого золота. Від серпня 1971 припинено обмін Д. США на золото. Нині половина комерційних і бл. 80 % валютно-фін. операцій у світі здійснюється в амер. Д. У цій валюті тримають понад 57 % своїх резервів центральні банки країн світу, у т. ч. НБУ. Після запровадження (1999) 11 д-вами Європейського Союзу єдиної валюти (євро) спостерігається тенденція часткової заміни (конвертації) багатьма країнами світу своїх валютних резервів з Д. США на нову європ. валюту.

ДОМІНІОН - (англ. dominion, від лат. dominium — володіння, влада) — держава в складі Брит, імперії, що визнавала главою англ. короля. Перші Д. — Канада (з 1867), Австралійський Союз (з 1901), Нова Зеландія (з 1907). Спочатку Д. отримали право обмеженого, а потім повного самоврядування. Значної самостійності Д. набули під час Першої світ, війни, коли в Статуті Ліги Націй їх було визнано членами цієї організації. На конференції Брит. Співдружності Націй 1926 було дано таке визначення статусу Д.: «Вони (домініони) є автономними утвореннями всередині Британської імперії, рівними за своїм становищем, жодним чином не підкореними один одному у своїх внутрішніх або зовнішніх справах, але об'єднаними своєю відданістю короні і вільно асоційованими як члени Британської Співдружності Націй». Отже, Д., залишаючись членами Співдружності, стосовно третіх держав виступали як суб'єкти міжнар. права. За Вестмінстерським статутом, ухваленим брит, парламентом 1931, було визнано рівноправність 6 самовряд. Д.: Австралії, Нової Зеландії, Південно-Африканського Союзу, Канади, Ньюфаундленду та Ейре (Ірландії). Ці країни визнавали англ. короля главою Брит. Співдружності Націй і главою кожної з них. Після Другої світ, війни у зв'язку з розпадом Брит, імперії і перетворенням її 1947 на Співдружність, очолювану Великобританією, що є міждерж. союзом без власної міжнар. правосуб'єктності, Д. стали д-вами без жодних обмежень у суверен, правах. Повне самоврядування дістали також Індія, Пакистан, Цейлон та ін. країни, які, залишаючись у складі Співдружності, прийняли респ. форму правління. 1949 зі Співдружності вийшла Ірландія, а 1961 — Південно-Африканський Союз, які стали республіками. Повна самостійність Д. знайшла відображення

також у Статуті ООН, який не містить посилання на них як придаток Брит, імперії (порівняно зі Статутом Ліги Націй); у списку держав — членів ООН Д. стоять в алф. порядку як звичайні д-ви. Тому саме поняття Д. у міжнар. праві втратило своє юрид. значення. Однак де-факто в окр. країнах — членах Співдружності (Австралія, Канада, Нова Зеландія) главою д-ви і далі залишається брит, монарх, який за пропозицією даної д-ви призначає її найвищу посаду, особу — генерал-губернатора.

ДОМІНІУМ - (лат. *dominium* — володіння, влада, володарювання) — 1) У римському праві — власність, панування, контроль. Термін виник наприкінці респ. періоду Давнього Риму. Вказує на повну юрид. владу над фіз. річчю (*plena potestas in re*), право власника використовувати, одержувати від неї прибуток та вільно розпоряджатися ним. Повна влада власника над річчю виявляється у його спроможності робити з нею все, що завгодно, та виключати будь-кого від користування річчю доти, доки той не набував особливого права на неї (сервітуту, узуфрукту), яке він міг одержати тільки за згодою власника. Межі для приватної власності могли встановлюватися тільки з причин публіч. порядку або в інтересах сусп-ва (*utilitas publica*) і за певних обставин вели до експропріації: позбавлення власності через примус, купівлю (*emptio ab invito*), згідно з якою власник отримував компенсацію за втрату своєї власності. За часів імперії експропріація практикувалася у різних випадках. Обмеження необмеженого користування нерухомою власністю визнавалися, коли предмет, що знаходився поряд (сусідній), заважав вільному використанню даної власності. Спеціальні обмеження права власника передавати свою власність шляхом продажу або іншим способом могли накладатися на нього договором або заповідальним розпорядженням. У виняткових ситуаціях обмеження встановлювалися законом (напр., законом Юлія де Фундо До-талі, який заборонив чоловіку продавати землю своєї дружини, що була її посагом). Заборонялося відчуження речі, яка була об'єктом позову. І, нарешті, права власника обмежувалися, якщо він мав річ у спільній власності (*communio*) з ін. власником. Осн. особливістю рим. доктрини власності є відмінність між юрид. владою над річчю та факт, володінням нею (*possessio*), що не завжди поєднуються в одній особі. Звідси конфліктні ситуації можуть виникати між власником (*dominus, proprietarius*) та володільцем. 2) У міжнародному праві Д. пов'язується з визначенням того, чи збігаються суверенітет і власність, тобто чи набуває суверен право власності автоматично стосовно території, на якій він здійснює свій імперіум. З цього питання існує фундам. розбіжність між системами заг. права та системами цив. права, яка за певних обставин може впливати на відповідні сфери юрисдикції д-ви щодо її власницьких прав. Теорія заг. права у питанні права власності все ще живиться коріннями, які мають своє походження з феод, права. Тільки англ. короні належить остаточне право на майно, а власність підданого визначається у поняттях васальної залежності. Відповідно для англо-амер. доктрини суверенітет і власність — поняття неподільні, що має великий вплив на розуміння власницьких прав д-ви,

насамперед у сфері експлуатації мор. дна. В результаті, якщо певний район стає об'єктом претензії на суверенітет, то право власності може впливати лише з корони або д-ви. Рим. право, однак, будувалося на відмінності між суверенітетом і власністю і, отже, кожна із цих категорій могла існувати одна без іншої. Г. Гроцій також визнавав можливим набуття суверенітету над річчю, якою, зважаючи на її природу, не можна володіти як власністю, і чітко відрізняв імперіум від Д. Значення цієї відмінності полягає у можливості здійснення суверенітету над відкритим морем, зокрема, без права виключної експлуатації його ресурсів. Основоположна розбіжність між заг. правом та цив. правом з цього питання ускладнює вироблення спільного для англо-американської і конт. доктрин права підходу до делімітації (розмежування) мор. просторів. Вона породжує також спори навколо суверенітету над повітр. простором та в косм. просторі. Конвенція ООН по морському праву 1982 встановлює суверенні права та обов'язки як прибереж, держав, так і ін. держав у відповідних мор. просторах і районі мор. дна, не оперуючи поняттям «домініум». Відповідно до цієї Конвенції Закон «Про виключну (морську) економічну зону України» (1995) встановлює суверенні права щодо: живих і неживих природ, ресурсів і таких видів діяльності, як екон. розвідка і розробка екон. зони, в т. ч. в-во енергії шляхом використання води, течії та вітру; створення і використання штучних островів, установок та споруд; здійснення мор. наук, досліджень; захисту і збереження мор. середовища. Суверенні права і юрисдикція стосовно мор. дна виключної (морської) економічної зони та її надр реалізуються відповідно до зак-ва України про конт. шельф та Кодексу України про надра (ст. 5). Одночасно вказаний закон відповідно до вимог міжнар. права враховує права та обов'язки ін. держав у виключній екон. зоні України (ст. 6).

ДРАГО ДОКТРИНА - (Doctrina de Drago; Drago Doctrine) — доктрина незастосування д-вами сили для одержання боргів, які завинили їм ін. країни. Сформульована міністром закорд. справ Аргентини Л. М. Драго у ноті, адресованій урядові США 29.XII 1902. Доктрина дістала розвиток і була закріплена в Драго — Портера конвенції, прийнятій 18.X 1907 2-ю Гаазькою конференцією миру за пропозицією Л. М. Драго і представника США Х. Портера. У конвенції передбачалася відмова її учасників від застосування збройної сили для одержання договірних боргів, крім випадків, коли в спірних ситуаціях держава-боржник не бажає вдатися до міжнар. арбітражу (третейського розгляду). Після прийняття Статуту ООН у 1945 всі д-ви «утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, не сумісним з цілями Об'єднаних Націй» (п. 4 ст. 2 Статуту).

ДУАЄН ДИПЛОМАТИЧНОГО КОРПУСУ - (франц. *doyen*, букв. — старшина, старійшина) — особа, яка очолює дипломатичний корпус у країні перебування. В англомов. країнах його часто іменують деканом. Дуаєном автоматично стає глава дипломатичного представництва, який має найвищий дип. клас серед глав дип. представництв, акредитованих у даній д-ві, або глава дип. представництва, який перебуває на даній посаді у цій д-ві найб. строк порівняно із своїми колегами. У деяких катол. країнах за традицією Д. д. к. є папський нунцій. Дуаєн очолює дип. корпус на різних церемоніях, підтримує пост, контакт з відомством закорд. справ країни перебування, консультує колег з питань місц. протоколу та етикету тощо.

ДУМБАРТОН-ОКСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 1944 - міжнар. конференція, яка відбулася у Вашингтоні (садиба Думбартон-Окс — «Думбартонські дуби») з 21.VIII по 7.X 1944. Була скликана на виконання домовленостей, досягнутих на Моск. конференції міністрів закорд. справ СРСР, США і Великобританії (1943), про доцільність утворення у найкоротший строк всесв. міжнар. організації для підтримання миру та безпеки між народами. У роботі Д.-О. к. 1944 взяли участь делегації СРСР, США, Великобританії і Китаю. Конференція пройшла у два етапи: перший — з 21.VIII по 28.IX (за участю представників СРСР, США і Великобританії); другий — з 29.IX по 7.X (за участю представників США, Великобританії і Китаю). Було не тільки підтверджено наміри держав-учасниць утворити відповідну організацію, а й вироблено пропозиції до проекту її статуту, оприлюднені 9.X 1944. Учасники не досягли домовленостей лише з деяких питань, зокрема про порядок голосування у Раді Безпеки майбутньої міжнар. організації, про склад країн — засновниць цієї міжнар. організації, що мали підписати її статут. Ці питання вирішила Кримська (Ялтинська) конференція 1945. В цілому ж рекомендації конференції було покладено в основу Статуту ООН, прийнятого на Сан-Франциській конференції 1945.

Е

ЕГІДА - (грец. — охорона, захист, первісно — щит з козячої шкіри, від — коза) — у давньогрецькій міфології назва щита Зевса (іноді Афіни чи Аполлона), символ влади, покровительства та гніву богів. У перенос, значенні: «під егідою» — під захистом, охороною, заступництвом.

ЕКЗЕКВАТУРА - (від лат. — з'ясовувати, встановлювати, виконувати) — 1) Офіц. док-т, який надається іноз. консулові д-вою перебування (як правило, її МЗС) після вручення йому консульського патенту, якщо немає заперечень щодо виконання консулом його функцій у відповідному коне, окрузі. Отже, Е. офіційно підтверджує визнання консула у цій ролі урядом д-ви перебування. Е. не потрібна завідувачам коне, відділів дипломатичних представництв, ін. співробітникам ген. консульств, консульств, віце-консульств і коне, агентств, які вільно призначаються їхньою д-вою. За формою Е. може бути не тільки окр. док-том, а й у вигляді дозвільного напису на коне, патенті. Ще до вручення офіц. Е. д-ва перебування може, коли це необхідно, надати консулові тимчас. дозвіл на виконання його функцій. За нормами міжнар. права у наданні Е. може бути відмовлено або її може бути скасовано, якщо консула оголошено персоною нон грата; в обох випадках д-ва перебування не зобов'язана повідомляти про мотиви свого рішення. 2) Виконання у країні суд. рішення, прийнятого в ін. д-ві.

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА РАДА ООН - (Economic and Social Council), ЕКОСОП (ECOSOC) — один з гол. органів Організації Об'єднаних Націй, який координує екон. і соціальну діяльність її спеціаліз. установ та інститутів. Згідно із Статутом ООН (ст. 61—72) ЕКОСОП уповноважена: виступати центр, органом для обговорення міжнар. екон. і соціальних проблем глобального та міжга-луз. характеру і вироблення рекомендацій стосовно політики з цих проблем для дер-жав-членів; здійснювати дослідження, складати доповіді й давати рекомендації з міжнар. питань в екон. і соціальній сфері, у сфері культури, освіти, охорони здоров'я; заохочувати поважання і дотримання прав людини та осн. свобод для всіх; скликати міжнар. конференції і складати для подання Генеральній Асамблеї ООН проекти конвенцій з питань, які входять до її компетенції; вести переговори із спеціаліз. установами стосовно угод, які визначають їх взаємовідносини з ООН; надавати послуги, схвалені Ген. Асамблеєю, членам ООН, а також спеціаліз. установам ООН; консультуватися з відповідними неуряд. організаціями з питань, які входять до компетенції Ради. До складу ЕКОСОП входять 54 держави — члени ООН: 14 — від Африки, 11 — Азії та Океанії, 10 — Лат. Америки, 13 — Зх. Європи і 6 — Сх. Європи. Вони

обираються ГА ООН на 3 роки із щоріч. переобранням третини членів Ради, 3-річний строк яких закінчився. Рішення в ЕКОСОП ухвалюються простою більшістю голосів; кожен член Ради має один голос. ЕКОСОП на поч. першого засідання першої сесії обирає (з-поміж представників держав-членів) строком на один рік голову Ради і 4 заступників голови. Вони становлять президію ЕКОСОП. Щорічно ЕКОСОП проводить, як правило, одну організаційну і дві регулярні сесії. Починаючи з 1992, Рада скликається на одну 4- або 5-тижневу регулярну сесію по чергово в Нью-Йорку і Женеві. У структурі ЕКОСОП діють функціональні і регіональні комісії та спеціальні комітети, зокрема: 6 функц. комісій — Статистична комісія, Комісія з народонаселення, Комісія соціального розвитку, Комісія з прав людини, Комісія про становище жінок, Комісія з наркотичних засобів; 5 регіональних комісій — Економічна комісія для Африки, Економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану, Європейська економічна комісія, Економічна і соціальна комісія для Лат. Америки і Карибського басейну, Економічна комісія для Зх. Азії; 4 пост. комітети і 2 комісії на правах комітетів — Комітет по програмі і координації, Комітет по природних ресурсах, Комітет по неурядових організаціях, Комітет по переговорах з міжурядовими установами, Комісія по транснаціональних корпораціях, Комісія по населених пунктах. Функціонує також ряд експертних органів з таких питань, як запобігання злочинності та боротьба з нею, планування розвитку, міжнар. співробітництво з питань податків і перевезення небезпечних вантажів. Згідно зі Статутом ЕКОСОП може робити запит стосовно думки неуряд. організацій, які займаються питаннями, що входять до компетенції Ради. Консультат. статус при Раді мають понад 600 неуряд. організацій. Неурядові організації, яким надано консультат. статус, можуть направляти спостерігачів на відкриті засідання Ради та її комітетів і комісій, а також подавати письм. заяви, які стосуються діяльності Ради. Україна обиралася членом ЕКОСОП 1946 та 1977-79.

ЕКС ЕКВО ЕТ БОНО - (лат. ex aequo et bono -по справедливості і доброті) — вислів, уживаний як принцип у міжнар.-правовій практиці. Був спочатку введений до ст. 38 статуту Постійної палати міжнародного правосуддя, а згодом і до ст. 38 статуту її наступника — Міжнародного суду ООН з метою надати міжнар. судді можливість вирішувати спори, спираючись не лише на позитивне право, а й на принцип справедливості. В своїй практиці Міжнар. суд ООН не раз застосовував цей принцип. У справі «Про континентальний шельф Північного моря» Суд зауважив: «Якою б не була юридична аргументація судді, його рішення в принципі мають бути правильними, тобто справедливими». Посилання на справедливість як основу для вирішення спорів міститься у положеннях міжнар. договорів. Напр., у ст. XII Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1971, передбачається, що сума відшкодувань «визначатиметься згідно з

міжнародним правом і принципом справедливості». У компромісах (спеціальних міжнар. угодах про застосування арбітраж, способу вирішення спору) сторони часто домовляються, що їх спір можна вирішувати на основі права з урахуванням вимог справедливості. Принцип справедливості в міжнар. праві застосовується, якщо є прогалина в праві або норма права не зовсім чітка. При цьому справедливість не є джерелом права і не замінює його.

ЕКСПАТРІАЦІЯ - (франц. expatriation, від лат. ex — з, поза і patria — вітчизна, батьківщина) — втрата громадянства внаслідок добровільного або примусу, виселення гр-нина за межі країни. Звичайно пов'язується з натуралізацією в ін. д-ві. Е. може бути індивідуальною або масовою, добровільною (напр., якщо можливий вибір громадянства) або примусовою. Е. відбувається всупереч волевиявленню особи: при обміні частини населення на підставі міжнар. договору, який передбачає перехід певної території від однієї д-ви до іншої; за постановою суду або уряду тощо. До 20 ст. Е. з усіма її правовими умовами і наслідками належала до сфери і компетенції внутрідерж. зак-ва. У деяких країнах (напр., у США) зак-во про громадянство у тій його частині, яка стосується втрати громадянства, засновано на т. з. доктрині свободи Е. Суть її полягає у тому, що натуралізація гр-нина конкр. д-ви тягне за собою автоматичну втрату первісного громадянства. У 20 ст., особливо після Першої світ. війни, посилювалися тенденції до міжнар. регулювання еміграції населення взагалі та Е. зокрема. Так, примусову Е. передбачала Лозаннська конвенція 1923, підписана Туреччиною та Грецією, — складова частина Лозаннського мирного договору 1923. На основі цієї конвенції відбувався примус, обмін тур. гр-н правосл. віросповідання і грец. гр-н — мусульманського. При цьому винятком становили грец. жителі Константинополя (Стамбула) і мусульмани Зх. Фракії: на них дія конвенції не поширювалася. У рішеннях Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 передбачалося переселення до Німеччини осіб нім. національності, які проживали в Польщі, Че-хословаччині та Угорщині.

ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНІСТЬ - (франц., від лат. ex — з, поза і — той, що стосується території) — повна виключеність з-під юрисдикції д-ви особи або організації, яка вважається такою, що не покинула тер. власної д-ви, національність якої має. Теорію Е. тривалий час використовували для обґрунтування дипломатичних привілеїв та імунітетів. Водночас її критикували як таку, що призводить до необмеженого і невинного розширення привілеїв та імунітетів. Міжнар. співтовариство врахувало цю обставину: Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 базується на

функціональному, а не екстериторіальному підході до дип. привілеїв та імунітетів. Вона проголошує, що останні «надаються не заради користі окремих осіб, а для забезпечення ефективного здійснення функцій дипломатичних представництв як органів, що представляють держави». Теорія Е. зберігає певне значення для обґрунтування особливого статусу військових мор. кораблів або військових повітр. суден на іноз. території.

ЕКСТЕМІЗМ - (франц. — політика крайніх заходів, від лат. — крайній, зовнішній) — схильність до крайніх заходів у політ, діяльності та ідеології. Як правило, виникає в часи екон. і соціальних криз, в умовах розвитку конфлікт, ситуацій. Сприятливим підґрунтям для Е. є порушення дем. прав і свобод, руйнування усталених моральних цінностей, панування антидем. політичних систем (тоталітаризм, фашизм) тощо. Характерними виявами Е. є тероризм, гострі конфлікти на реліг. і нац. ґрунті, фаш. і расист, погроми тощо. Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом 2001 визначає Е. як «певне діяння, спрямоване на насильницьке захоплення влади чи насильницьке утримання влади, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави, або насильницьке посягання на суспільну безпеку, в тому числі організацію з вищевказаною метою незаконних збройних формувань чи участь у них». Згідно з Конвенцією винні в зазнач. діяннях підлягають крим. відповідальності за нац. зак-вом держав. Для запобігання поширенню Е. в деяких країнах приймаються спеціальні закони. Так, у РФ 25.VII 2002 набув чинності федер. закон «Про протидію екстремістській діяльності». В укр. законодавстві Е. досі не отримав належної прав, оцінки.

ЕМБАРГО - (ісп. embargo — заборона, накладення арешту) — 1) У міжнародному праві встановлена держ. органами заборона на вихід із портів чи тер. вод своєї країни власних чи іноз. суден; затримання товарів, вантажів та ін. цінностей. В умовах війни Е. може застосовуватися не лише до суден та ін. власності ворожої д-ви, а й до суден нейтральних країн у порядку іммобілізації (з метою нерозголошення військової таємниці) або реквізиції. 2) Заборона на ввезення чи вивезення з країни товарів чи валюти з метою: здійснення екон. тиску на країну-імпортера чи країну-експортера; сприяння розвиткові тієї чи ін. галузі вітчизн. в-ва; захисту певних монопольних інтересів; усунення військ., екол. та ін. загрози; введення міжнародно-правових санкцій. Статут ООН розглядає Е. як колективну репрес. дію, санкцію щодо д-ви, чиї дії або наміри можуть тлумачитися як такі, що загрожують міжнар. безпеці.

ЕМИГРАЦІЯ - (лат. *emigratio* - виселення) -1) Вимушене або добровільне переміщення людей з країни пост, проживання в ін. країни. Зумовлене причинами політ., екон., військ., етн., культур, і реліг. характеру. 2) Сукупність осіб, що переселилися з однієї країни до іншої. Е. може мати значний вплив на чисельність і структуру нас. відповідних країн. Масова Е. з України розпочалася у кін. 19 ст. і відбувалася у три етапи. На 1-му етапі (до поч. Першої світової війни) переважала т. з. трудова Е., насамперед з Буковини, Галичини та Закарпаття. Її гол. потоки були спрямовані до Аргентини, Бразилії, Канади, США та ін. країн 3х. півкулі. Основу цієї Е. становили гр-ни, що намагалися поліпшити своє матеріальне становище. 2-й етап охопив період між світ. війнами і характеризується, з одного боку, зменшенням заг. кількості емігрантів (від 500 тис. перед Першою світ. війною до 200 тис. у міжвоєн. період), а з іншого — появою нового типу укр. переселенця — політ. емігранта. Пік політ. Е. припадає на кін. 1920 (після встановлення в Україні рад. влади та примус, приєднання частини укр. земель до Польщі, Чехословаччини, Румунії та Угорщини). 1923, після певної стабілізації ситуації у Галичині, більшість західноукр. емігрантів повернулася додому. На той час укр. політ. Е. складалася переважно з вихідців зі Сх. України; її чисельність становила 40—50 тис. чол. Чимало етн. українців емігрувало до Канади, Чехословаччини, Німеччини, Франції тощо. 3-й етап укр. Е. розпочався у ході Другої світ. війни і продовжився після її закінчення. Найчисельнішою групою серед емігрантів були переміщені особи. У 60—70-і рр. мав місце виїзд з України за кордон дисидентів. Внаслідок Е. у США й Канаді утворилися чисельні й високоорганізовані спільноти українців та осіб укр. походження (відповідно 2230 тис. і 1071 тис. чол.). Помітні своєю діяльністю укр. діаспори в Бразилії та Аргентині, де проживають відповідно 400 тис. і 250 тис. українців та їх нащадків. Певну активність виявляють нечисельні, але згуртовані укр. спільноти Австралії, Великобританії, Німеччини, Франції, а також Австрії, Бельгії. Регулювання міграц. процесів у сучас. Україні здійснюється на основі Конституції України, Законів «Про громадянство України» (1991), «Про біженців» (1993), «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (1994), «Про правовий статус іноземців» (1994) та ін. актів зак-ва України, а також відповідних міжнар.-правових док-тів.

ЕРГА ОМНЕС - (лат. — такий, що розповсюджується на всіх) — у сучас. міжнародному праві кваліфікація загальних, таких, які поширюються на всі д-ви, обов'язків. Між власне д-вою і міжнар. співтовариством як сукупністю держав складаються відносини, які ґрунтуються на нормах заг. права і на необхідності захисту фундам. інтересів цього співтовариства. Наявність заг. обов'язків держав у зв'язку із спільними інтересами співтовариства не раз констатував Міжнародний суд ООН, який кваліфікував їх як обов'язки (навіть позадоговірні) перед співтовариством у цілому. Порушення обов'язків

Е. о. розглядається співтовариством як міжнар. злочин. Ідеться про обов'язки, які виникають внаслідок заборони агресії, геноциду, захисту фундам. прав людини тощо. У своїй сучас. практиці Міжнар. суд ООН знову підтвердив чинність норм Е. о. та необхідність їхнього дотримання («Справа Східного Тімору», 1995).

ЕСТОПЕЛЬ - (англ. estoppel — відхилення, від estop — позбавляти права заперечення) — у міжнародному праві втрата права посилатися на підстави для визнання договору недійсним, або припинення договору, виходу з нього, або призупинення його дії. Термін запозичений з англ. права, де він означає категоричне заперечення такої поведінки сторони в процесі, якою вона перекреслює те, що попередньо було нею визнано. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 (ст. 45) ввела в сучасне право міжнар. договорів норму про те, що д-ва не може посилатися на зазначені вище підстави, коли вона, дізнавшись про відповідні факти: а) явно погодилася або б) в силу своєї поведінки мусить вважатися такою, яка мовчазно погодилася з тим, що договір зберігає свою чинність. Стосовно міждерж. міжнар. організації, то вона не може посилатися на підстави недійсності її міжнар. договорів, якщо, дізнавшись про відповідні факти, вона явно погодилася з тим, що договір зберігає чинність, або в силу поведінки її компет. органу вважається такою, яка відмовилася від права посилатися на цю підставу (п. 2 ст. 45 Віденської конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986).

ЕТИКЕТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ - [франц. etiquette, первісно — штифтик для прикріплення папірця, папірець з написом, від старо-франц. estiquer — прикріплювати; церемоніал (згідно з картками, розташованими у порядку придворних рангів)] — сукупність правил поведінки у відносинах між офіц. особами у сфері дип. та міжнар. спілкування. Складовими Е. д. є відповідні манери, форми привітань і звернень тощо. Додержання Е. д. є вимогою міжнар. звичаю. Регламентується Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961.

ЕТНОЦИД - насильн. спосіб здійснення нац. політики шляхом знищення окр. народів, їх частини або їх окр. представників. Злочини Е. кваліфікуються не за кількісними характеристиками і не зводяться лише до вбивств. Е. вважається будь-яка акція, спрямована на ліквідацію етносу, його осн. ознак (етн. територія, мова, культура, самосвідомість). Політика Е. суперечить нормам і принципам міжнар. права. Права народів, націй, нац. меншин, як і права та свободи особи, підпадають під регулюючу дію міжнар. та нац.

права, насамперед їх осн. принципів. Усі осн. принципи міжнар. права взаємопов'язані та рівноцінні: керуючись одним із них, не можна порушувати інші. Зокрема, без дотримання права на самовизначення народів неможливе дотримання прав окр. особи, а при забезпеченні права народу на самовизначення не можна порушувати права та свободи окр. людини.

Є

ЄВРО – (euro) — єдина європ. валюта країн — членів Європейської валютної системи (ЄВС). Раніше вживався термін ЕКЮ, але оскільки таку назву мала франц. золота монета 13 ст., 1995 його замінено на «євро». Має валютний курс, який визначається на основі «валютного кошика», в якому найб. питома вага належить нім. марці. Маастрихтський договір 1992 передбачив поетапне введення Є. з метою заміни нац. грош. одиниць країн — членів ЄВС. У грудні 1995 в Мадриді на зустрічі країн — членів Європейського Союзу (ЄС) були визначені строки запровадження єдиної валюти, введення її до системи розрахунків. 1998 почався підготовчий етап (кваліфікація країн, заснування Європейського центр, банку). З 1.1 1999 встановлено обмінний курс нац. валют щодо Є., почалося її використання у міжбанк. розрахунках та бірж, угодах. Здійснюється конвертація у Є. залишків нац. валют на банк, рахунках. З 1.1 2002 почнеться випуск в обіг євробанкнот і монет, використання Є. у роздріб, торгівлі, а з 1 .VII 2002 буде скасовано валюти країн — членів ЄВС, і Є. стане єдиним законним платіж, засобом. У зв'язку з поетап. переходом до єдиної європ. валюти до країн — членів ЄВС висунуто наст, вимоги: 1) рівень інфляції у країні не повинен перевищувати 1,5 %, а відсоткові ставки — 2 % середньоарифметичного цих показників у країнах з найменшою в ЄС інфляцією; 2) курс нац. валюти протягом двох років має залишатися у визначених рамках; 3) бюдж. дефіцит не повинен перевищувати 3 % валового внутрішнього продукту, а держ. борг — 60 %.

ЄВРОПА - (грец.) — частина світу, зх. частина материка Євразія. Простягається від Атлантичного ок. до Уральських гір. Пл. — 10 379,7 тис. км². Нас. — понад 728 млн. чол. (1994). У Є. — 42 д-ви. Кількість держав у Є. помітно зросла у 90-х рр. за рахунок республік кол. СРСР. Суверенною європ. д-вою є нині і Україна. У д-вах Є. немає єдиної правової системи. Тут діють континентальна (романо-германська) і англо-саксонська (прецедентна) системи права, правова система постсоціалістичних країн та система європ. права. Конт. система права охоплює країни, де право історично формувалося під впливом та на основі римського права. Істотний поштовх до її розвитку зробила Франція зі своїм Кодексом Наполеона 1804. Зараз ця система є панівною у більшості розвинених країн Є.: Бельгії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Німеччині та ін. Англо-саксон. система права зародилася в Англії у 13 ст. На відміну від континентальної, яка ґрунтується на кодексах і законах, англосакс. система права ставить суд. прецедент на один щабель із законом, надаючи при розгляді деліктів важливого значення суд. практиці. Завдяки своїй прагматичності ця система вийшла за межі Англії та Ірландії: її сприйняли США, Канада, Індія та деякі ін. країни. Варто зазначити, що конт. і англ.-саксон. системи права нині не функціонують у чистому вигляді. Певні

елементи цих двох систем переплітаються. Крім того, зак-во практично всіх країн Є. має свої нац. особливості. Правова система постсоц. країн склалася в європ. д-вах, які після розпаду СРСР і Вар-шав. договору стали на шлях побудови громадян, сусп-ва і ринкової економіки. Це, зокрема, стосується України. Історично право названої групи країн належало до конт. системи права, але за роки соц. будівництва набуло певних спільних ознак, зумовлених загальною для цих держав політ, доктриною і домінуванням публічного права в усіх сферах сусп. життя. Сьогодні їхні правові системи трансформуються. Розширюється масив нового зак-ва при одночасній дії старого. На цій основі формується досить своєрідна модель системи права, у деяких елементах наближена до конт. системи. Триває формування і системи європ. права. Це право країн — членів Європейського Союзу, Ради Європи та деяких ін. міждерж. об'єднань. Дана система має наднац. характер. Це зумовлює необхідність імплементації норм європ. права у нац. зак-во, що є результатом екон. і політ, інтеграції країн Є.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ - (European Commission), ЄК (ЕС) — осн. орган Європейського Союзу (ЄС), утв. за Маастрихтським договором 1992. До її повноважень належать: підготовка пропозицій для Європейської Ради з відповідних питань; посередництво між Європ. Радою і державами — членами ЄС при розгляді цих питань; координація політики держав-членів; контроль за виконанням договорів, укладених з участю ЄС. ЄК складається з 20 членів і голови, які призначаються урядами відповідних держав за заг. згодою і схваленням Європейського парламенту. За кожним членом Комісії закріплено певну сферу діяльності; він має невелику групу політ, радників і консультантів. Рішення ЄК приймаються більшістю голосів. Члени Комісії незалежні від урядів відповідних держав-учасниць, їх діяльність контролюється Європ. парламентом. Місцеперебування ЄК — м. Брюссель (Бельгія).

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ДЕМОКРАТІЯ ЧЕРЕЗ ПРАВО» - (Венеціанська комісія) -консультат. орган Ради Європи (РЄ), утв. на підставі відповідної резолюції 86-ї сесії Комітету міністрів РЄ від 10.V 1996. Має на меті співробітництво з країнами Центр, та Сх. Європи — не членами РЄ. Відповідно завданнями Комісії є: вивчення систем права держав зазначеного регіону з метою майбутнього їх зближення; аналіз конст., законод. та адм. принципів і процедур, що забезпечують ефективну діяльність дем. установ, утвердження принципу верховенства права; розробка питань, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод, діяльністю органів місц. та регіон, самоврядування; підготовка пропозицій щодо впровадження правових гарантій розвитку демократії у країнах регіону. Результати досліджень і свої

висновки, рекомендації та пропозиції Комісія подає на розгляд Ради Європи. Є. к. «Д. ч. п.» співпрацює з Міжнародним ін-том з питань демократії, створеним під егідою Страсбурзької конференції з парлам. демократії, та з ін. н.-д. установами і центрами. Комісія складається з незалежних експертів, що мають високий фаховий авторитет і досвід — по одному від кожної країни — члена РЄ. Строк перебування експертів у складі Є. к. «Д. ч. п.» — 4 роки; можливе повторне призначення. Комітет міністрів РЄ може дозволити будь-якій країні Європи, що не є членом РЄ, брати участь у роботі Комісії на правах асоційованого члена або спостерігача. Роб. органом комісії є бюро (голова, 3 заступники та 4 члени), що обирається строком на 2 роки. Голова Комісії керує її роботою (скликає пленарні засідання, визначає місце їх проведення тощо). Роб. мови — англ. та французька. Україна приєдналася до резолюції про утворення Є. к. «Д. ч. п.» 22.XI 1996 після вступу до РЄ. Штаб-квартира — у м. Венеції (Італія).

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ - European Commission of Human Rights) — орган Ради Європи (РЄ), утв. для забезпечення виконання Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950. Перебувала в м. Страсбурзі (Франція). Комісія діяла до 1.XI 1999, після чого відповідно до Протоколу № 11 РЄ, підписаного 1994, припинила свою діяльність. Структура і повноваження Є. к. з п. л. регулювалися Європ. конвенцією про захист прав і осн. свобод людини. До Комісії входили представники (по одному) від кожної д-ви — учасниці Конвенції. Членів Комісії обирав на 6 років Комітет міністрів РЄ з числа кандидатур, запропонованих Парламентською асамблеєю Ради Європи. Комісія мала право приймати до розгляду заяви, адресовані Ген. секретареві РЄ будь-якою особою, неурядовою організацією або групою осіб, про порушення державою-учасницею прав людини. При цьому розглядалися лише ті питання, для вирішення яких було вичерпано всі нац. засоби розв'язання спору; справа мала бути розглянута впродовж 6 місяців від дати прийняття остаточного рішення. За прийнятими заявами Комісія провадила необхідне розслідування та ухвалювала рішення про наявність чи відсутність у конкр. випадку порушень прав людини і про вжиті щодо цього заходи. За наявності таких порушень Є. к. з п. л. пропонувала відповідній д-ві усунути їх. Якщо цього не робилося, Комісія мала право подати спец. доповідь Комітетові міністрів РЄ або передати справу на розгляд Європейського суду з прав людини. З ліквідацією Є. к. з п. л. її функції перейшли до Європ. суду з прав людини. Процедура розгляду скарг про порушення прав людини стала менш складною.

ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА - (European Council), ЄР (ЕС) — гол. політ. орган Європейського співтовариства (ЄС). Членами ЄР є глави держав і урядів країн ЄС, а також голова Європейської комісії; їх заступниками — відповідно міністри закорд. справ і один з членів Комісії. За Маастрихтським договором 1992 ЄР надає ЄС необхідні імпульси для його розвитку і визначає заг. політ. орієнтири Співтовариства. Вона, зокрема, виробляє спільну зовн. політику ЄС, заг. заходи співробітництва держав-членів у галузях економіки, безпеки, внутр. справ, юстиції тощо. ЄР збирається на свої засідання не менше двох разів на рік. Головує на засіданні представник держави — члена ЄС, який на даний час є головою Ради ЄС. Рішення, як правило, приймаються консенсусом. Штаб-квартира — у м. Страсбурзі (Франція).

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ВУГІЛЛЯ І СТАЛІ - (European Coal and Steel Community), ЄОВС (ECSC) — регіональна екон. організація, що об'єднала металургійну, залізорудну та кам'яновугільну промисловість ряду західноєвроп. країн. Створено за ініціативою міністра закорд. справ Франції Р. Шумана відповідно до договору, укладеного в Парижі 18.IV 1951 між Бельгією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Францією, ФРН на 50 років (набув чинності 25.VII 1952). З 1973 до нього приєдналися Великобританія, Данія та Ірландія, аз 1981 — Греція. Спочатку ЄОВС мало окрему викон. комісію — Вищий керівний орган, а 1967 здійснення функцій вищих органів цього об'єднання, як і ін. Європейських співтовариств, було передано кер. органам Європ. екон. співтовариства (ЄЕС): Європейському парламенту, Європейській Раді, Європейській комісії та Європейському суду. Тепер кер. функції здійснюються органами, створеними згідно з Договором про Європейський Союз (Маастрихтський договір 1992). У 1994 між Урядом України і Європейською комісією укладено угоду про створення контактної групи по вугіллю і сталі. У 2002 закінчується строк дії Паризького договору про ЄОВС.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО - 1) У широкому розумінні — сукупність правових норм, що містяться в актах практично всіх европ. міжнар. організацій. У цьому значенні Є. п. фактично є регіон. міжнародним правом. 2) У вузькому розумінні — сукупність правових норм, які містяться в актах Європейського Союзу та Європейських співтовариств (Європейського об'єднання вугілля і сталі, Європейського економічного співтовариства, Європейського товариства по атомній енергії). У цьому значенні Є. п., на думку фахівців, уже помітно відійшло від класич. міжнар. права і формується як автономний, новий і специф. правовий феномен. Історія розвитку Є. п. починається з утворення Ради Європи (1949) і трьох европ. співтовариств —

Європ. об'єднання вугілля і сталі (1951), Європ. екон. співтовариства («Спільного ринку», 1957), перейменованого пізніше у Європ. співтовариство, і Європ. товариства по атомній енергії (1957). Етапною подією на цьому шляху стала трансформація співтовариств 1992 у Європейський Союз на основі Договору про Європейський Союз (див. Маастрихтський договір 1992) та реформування цього Союзу 1997 відповідно до Амстердамського договору про зміни Договору про Європейський Союз, договорів, що стосувалися заснування європ. співтовариств, та ряду пов'язаних з ними актів. Свій внесок у розвиток Є. п. зробили також ін. численні європ. міжнар. організації. Сьогодні Є. п. є важливим інструментом забезпечення інтеграц. процесів у Європі. Очевидно, що його роль зростатиме з огляду на перспективи розширення кількості членів Європ. Союзу і посилення його впливу на європ. справи. Воно має свій предмет і метод правового регулювання. Стосовно предмета найбільш розгалуженим є масив норм, якими регулюються екон. відносини на континенті (торгівля, банк, та інвестиц. операції тощо). Актами відповідних європ. організацій регламентуються також відносини у питаннях прав і свобод людини, громадянства, соціальної політики, екології, правосуддя, боротьби зі злочинністю тощо. Як комплексна галузь Є. п. інтегрує норми різних галузей права: публічного і приватного, традиційних і нових. Це ж стосується і методів правового регулювання. Є. п. генетично пов'язане з міжнар. і нац. правом. Останні справляють відповідний вплив на розвиток Є. п. і навпаки. Разом з тим варто зазначити, що у правовій системі Європ. Союзу і європ. співтовариств з багатьох питань діє принцип пріоритету Є. п. стосовно нац. права держав-членів. Відповідно до цього держава-член не повинна ухвалювати правові акти, які не узгоджуються з правом співтовариства. Це обґрунтовується вимогами розподілу праці між співтовариствами, з одного боку, і державами-членами — з іншого, а також потребами європ. інтеграції. Вказаний принцип є також однією з ознак, за якою відбувається розмежування між міжнар. правом і правом європ. співтовариств. Якщо в міжнар. праві вихідним принципом є суверенітет д-ви, то в Є. п. — пріоритет інтересів співтовариств. У межах цих співтовариств положення міжнар. права дедалі більше заміщуються їх власним правом і авт. правопорядком. Заг. принципи міжнар. права тут діють переважно тоді, коли є прогалини у праві європ. співтовариств. Специфіка взаємовідносин Є. п. з міжнар. і нац. правом позначилася і на особливостях джерел Є. п. Ці джерела стосовно права європ. співтовариств поділяються на дві групи — первинне право і вторинне право. Така класифікація широко підтримується фахівцями, її дотримується у своїй діяльності Суд європейських співтовариств. Первинне право — це насамперед установчі договори, які відіграють роль осн. законів («конституцій»). До джерел цього права, зокрема, належить Договір про Європ. об'єднання вугілля і сталі (1951), два Римські договори 1957 про Європ. екон. співтовариство і про Європ. товариство по атомній енергії, Маастрихт, договір 1992, Єдиний європейський акт 1986 тощо. Складовими елементами первин, права є, крім

того, ін. важливі договори (акти), а також правові звичаї і традиції, які досить часто знаходять своє відображення у заявах, деклараціях, програмах співтовариств. Вторинне право — це правові акти, що ухвалюються органами співтовариств у порядку реалізації і конкретизації актів первин, права. Акти вторин. права не повинні суперечити актам первин, права. Масив актів вторин. права значно більший за масив первин, права. До актів вторин. права, зокрема, належать регламенти, директиви, рішення, рекомендації, висновки тощо. Вони є складовою частиною заг. ієрархічної системи Є. п., що перебуває на стадії галузевого формування. Є. п. є не тільки галуззю права, а й наук, та навч. дисципліною. Наука Є. п. вивчає історію розвитку цього права, його структуру і внутр. закономірності функціонування, шляхи підвищення ефективності, перспективи розвитку тощо. В Україні відповідні дослідження стосуються гол. чин. питань трансформації та імплементації норм Є. п. у нац. зак-во. Як навч. дисципліна Є. п. вивчається у багатьох ун-тах Європи.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО - (European Community), ЄС (ЕС) - міжнар. регіональна організація європ. держав. Разом з Європейським об'єднанням вугілля і сталі (ЄОВС) та Європейським товариством по атомній енергії (Євратом) є інституц. основою Європейського Союзу. До складу ЄС входять 15 держав: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН (усі — з часу заснування), Великобританія, Данія, Ірландія (всі — з 1973), Греція (з 1981), Іспанія, Португалія (обидві — з 1986), Австрія, Фінляндія, Швеція (всі - з 1995). ЄС засновано 25.III 1957 у Римі шляхом підписання Договору про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) — Римського договору 1957. Осн. завданнями ЄЕС були: запровадження спільного ринку шляхом поступового скасування між державами-членами мит. зборів та кількісних обмежень для ввезення і вивезення товарів; встановлення спільного мит. тарифу та узгодження торг. політики щодо третіх країн; усунення перешкод для вільного руху роб. сили, товарів і послуг між державами-членами; проведення єдиної політики в галузі с. г. і тр-ту; координація екон., соціальної, валютної та інвестиц. політики тощо. Згідно з положеннями т. з. Договору про злиття 1965, укладеного 6 державами — членами ЄЕС, ЄОВС та Євратому 8.IV 1965 у м. Брюсселі (Бельгія), було створено єдині для ЄОВС, ЄЕС та Євратому Раду і Комісію Європ. співтовариств, Рахункову палату, бюджет тощо. Суттєві доповнення до Римського договору 1957 внесені відповідно до положень Договору про Європейський Союз 1992 — Маастрихтського договору 1992, який набув чинності 1.XI 1993. Згідно з розд. II цього документа ЄЕС перетворено на Європейське співтовариство, що було зумовлено необхідністю адекватнішого відображення сфери діяльності ЄС (вирішення не лише економічних, а й політ. та ін. питань). Зміна термінології означала і нову якість інтеграції: ЄС, крім спільного ринку, базується також на екон. та валют. союзі. Значно

розширено і предметну компетенцію ЄС, зокрема шляхом включення до неї напрямів, що раніше були предметом виключно внутрішньодерж. регулювання (політика щодо охорони довкілля, співробітництво в галузі досліджень і технологій, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, туризму, енергетики, зміцнення і розвиток системи трансєвроп. комунікац. мереж). Запроваджено громадянство Європейського Союзу. В жовтні 1997 в м. Амстердамі (Нідерланди) главами держав і урядів підписано Договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз 1992, установчих договорів Європейських співтовариств та ряду пов'язаних з ними актів (Амстердамський договір 1997). Осн. нововведення: зміцнення прав і свобод людини; посилення соціальної політики і зайнятості; дальший розвиток інституту громадянства Європ. Союзу; включення до правопорядку ЄС Шенгенських домовленостей (Протокол № 2); розвиток СЗППБ, зокрема запровадження посади Верх, представника з питань СЗППБ; дальше зміцнення інститутів та ін. органів ЄС, насамперед Європейського парламенту (Європарламент-ту); посилення співробітництва у питаннях свободи пересування осіб, притулку та імміграції. Характерною особливістю ЄС є розвинений у його рамках новий правопорядок, що має ознаки як міжнар. права, так і нац. правової системи. Гол. інституції ЄС — Європарламент, Рада міністрів Європейського Союзу, Європейська комісія, Європейський суд аудиторів. Функціонують також консультац. органи — Екон. і соціальний комітет (ЕСК) і Комітет регіонів. До інституц. системи ЄС входять також Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Європейська система центральних банків (ЄСІДБ) та Європейський центральний банк (ЄЦБ), Суд першої інстанції та омбудсман. Найвищим політ. органом ЄС є створена 1986 Європ. рада. Вона покликана надавати необхідний імпульс розвитку ЄС, визначає його заг. політ. орієнтири. ЄС наділене міжнар. правовою суб'єктністю (ст. 210 Рим. договору), компетентне укладати угоди з третіми країнами, зокрема, про входження останніх до ЄС як асоційованих членів (ст. 238). Стратегія інтеграції України до ЄС, затв. указом Президента України від 11.VI 1998, передбачає асоційоване, а в перспективі й повноправне членство в Співтоваристві. Основою договірно-правової бази відносин між Україною та ЄС є укладена у м. Люксембурзі 16.VII 1994 Угода про партнерство і співробітництво (чинна з 1 .III 1998).

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОРДЕР НА АРЕШТ - суд. рішення, на підставі якого здійснюється примус, видача осіб з території однієї держави — члена ЄС на територію ін. держави-члена з метою притягнення до крим. відповідальності й покарання. Порядок видачі та застосування ордера регламентується Рамковим рішенням Ради ЄС «Про європейський ордер на арешт і процедури передачі осіб між державами-членами» від 13.VI.2002. Сфера дії Є. о. на а. поширюється на діяння, щодо яких закон держави-члена, що видає ордер, передбачає покарання, пов'язане з позбавленням волі на строк не менше 12 міс. або, якщо покарання вже призначене, — стосовно

обвинувальних вироків, які передбачають позбавлення волі на строк не менш як 4 міс. Передача особи на підставі Є. о. на а. Має здійснюватися без перевірки на предмет подвійної злочинності діяння, якщо зазначені нижче злочини караються в д-ві, що є членом ЄС і видає Є. о. на а., позбавленням волі на строк не менш як 3 роки: участь у злочин, орг-ції; тероризм; торгівля людьми; сексуальна експлуатація дітей і дит. порнографія; незаконна торгівля наркот. засобами і психотроп. речовинами; незаконна торгівля зброєю, боєприпасами та вибух, речовинами; корупція; обманні (шахрайські) дії, в т. ч. такі, що завдають шкоди фін. інтересам ЄС; відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом; підробка грошей, включаючи підробку євро; кіберзлочинність; злочини проти довкілля; надання допомоги в незакон. в'їзді та перебуванні; умисне вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; незаконна торгівля люд. органами і тканинами; викрадення людини, незаконне позбавлення волі й захоплення заручника; расизм і ксенофобія; викрадення, вчинені організовано або із застосуванням зброї; незаконна торгівля культур, цінностями; шахрайство; рекет і вимагання грошей; виготовлення підробної та пірат, продукції; виготовлення фальшивих адм. док-тів і торгівля ними; підробка платіж, засобів; незаконна торгівля гормональними засобами та ін. стимуляторами; незаконна торгівля ядер, і радіоакт. матеріалами; торгівля викраденими трансп. засобами; згвалтування; підпал; угон літака чи корабля; саботаж; злочини, що підпадають під юрисдикцію Міжнар. крим. суду. Стосовно ін. злочинів передача особи може здійснюватися за умови, що діяння, які були підставою для видачі Є. о. на а., є злочином згідно з правом держави-члена, що виконує ордер. У ст. 3 Рамк. рішення Ради ЄС наведені підстави, за наявності яких Є. о. на а. не підлягає виконанню: 1) якщо злочин, що є підставою для видачі ордера, підпадає під амністію в д-ві, яка є членом ЄС і виконує його, за умови, що остання мала право самостійно проводити крим. переслідування за цей злочин згідно з нац. крим. зак-вом; 2) якщо стосовно особи — об'єкта ордера будь-якою державою-членом був винесений остаточний вирок за ті самі діяння і, в разі засудження особи, покарання було відбуто, перебуває у процесі виконання або не може бути виконане за зак-вом держави-члена, яка винесла обвинувальний вирок; 3) якщо згідно із зак-вом д-ви, що виконує ордер, особа - об'єкт ордера через свій вік не може бути притягнута до крим. відповідальності за діяння, які слугують підставою для видачі ордера. У ст. 4 Рамк. рішення наведені підстави можливої відмови виконувати Є. о. на а. (на розсуд суд. органу, що виконує ордер), якщо: 1) особа — об'єкт ордера переслідується в д-ві, що є членом ЄС і виконує ордер, за те саме діяння; 2) згідно із зак-вом держави-члена, що виконує ордер, сплив строк позов, давності; 3) стосовно особи — об'єкта ордера будь-якою третьою країною було винесено суд. рішення за фактом вчинення тих самих діянь, за умови, що в разі засудження особи покарання було відбуто, перебуває у процесі виконання або не може бути виконане згідно із законодавством країни, яка винесла обвинувальний вирок, тощо. Є. о. на а. містить таку інформацію: 1) відомості про особу, що

розшукується, та її громадянство; 2) назва, адреса, номери телефону і факсу, електронна адреса суд. органу, що видає ордер; 3) відомості про наявність вироку, ордера на арешт або будь-якого ін. суд. рішення, що підлягає виконанню; 4) характер та юрид. класифікація злочину; 5) опис обставин його вчинення, у т. ч. місця, часу і міри участі в ньому особи, що розшукується; 6) призначене покарання (за наявності вироку) або покарання, передбачене за вчинення злочину законом держави-члена, що видає ордер; 7) ін. наслідки злочину. Ст. 17 Рамк. рішення визначено процедури і строки прийняття рішення про виконання Є. о. на а. Якщо особа — об'єкт ордера погоджується на свою передачу, рішення про виконання ордера приймається протягом 10 днів після надання нею згоди. В ін. випадках рішення про виконання Є. о. на а. має бути прийняте протягом 60 днів з моменту затримання особи. В особливих ситуаціях, коли ордер неможливо виконати в зазначені строки, суд. орган, що виконує ордер, повинен негайно повідомити про це суд. орган, що його видав, і зазначити причини затримки. В такому випадку строки можуть бути продовжені на 30 днів. Будь-яка відмова у виконанні Є. о. на а. має бути мотивована. Передача особи — об'єкта ордера здійснюється не пізніш як через 10 днів після прийняття рішення про виконання ордера. Якщо передача особи протягом цього строку є неможливою з форс-мажорних обставин у тій чи ін. д-ві, що є членом ЄС, суд. органи, які видали і виконують ордер, повинні узгодити нову дату передачі й передати особу не пізніш як через 10 днів після такого узгодження. Як виняток допускається тимчас. відстрочення передачі із серйозних гуманітар. причин, напр., коли є підстави вважати, що передача особи може створити пряму загрозу її життю або здоров'ю. Виконання Є. о. на а. здійснюється тоді, коли відпадуть зазначені причини. В такому разі особа має бути передана протягом 10 днів після узгодження нової дати. На прохання суд. органу, що видає Є. о. на а., або за власною ініціативою суд. орган, що виконує ордер, згідно зі своїм внутр. зак-вом, вилучає і передає предмети, які можуть слугувати речовими доказами або були набуті особою — об'єктом ордера злочин, шляхом. Витрати, пов'язані з виконанням Є. о. на а. на території держави-члена, що виконує ордер, несе ця д-ва.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ - (англ. European Parliament, франц. Parlement europeen), Європарламент (Europarliament, Euro-parlement) — консультат. і рекомендац. орган Європейського Союзу (ЄС). Його попередник — Загальна асамблея Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Її повноваження були обмежені, делегати призначалися, а не обиралися населенням. З утворенням 1957 Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейського товариства по атомній енергії (Євратом) було вирішено створити одну асамблею для всіх трьох співтовариств. Спочатку вона називалась Європейською парламентською асамблеєю, а з 1962 — Європейським парламентом. Значне посилення

авторитету Європарламенту сталося 1979, коли вибори до нього почали відбуватися шляхом прямого і заг. голосування населення держав — членів співтовариств. Юрид. основою для цього став Акт про вибори представників до Європарламенту шляхом прямих і заг. виборів, положення якого замінили ст. 138 Договору про ЄЕС і відповідні статті ін. устан. доктів. Строк повноважень Європарламенту — 5 років. Депутати нац. парламентів можуть бути одночасно членами Європарламенту. Не можуть бути обрані членами Європарламенту: міністри держав-учасниць, 20 європ. комісарів (члени Європейської комісії), члени Суду ЄС у Люксембурзі, служб, особи інституцій Європарламенту. Після 1.1.1995 кількість депутатів Європарламенту збільшилася від 567 (у 1994) до 626 (у 1999) у зв'язку з прийняттям до нього Австрії, Фінляндії та Швеції. Представництво держав — членів Європарламенту розподіляється за такою кількістю мандатів: Німеччина — 99, Франція, Італія і Великобританія — по 87, Іспанія — 64, Нідерланди — 31, Бельгія, Греція і Португалія — по 25, Швеція — 22, Австрія — 21, Фінляндія і Данія — по 16, Ірландія — 15, Люксембург — 6. Об'єднання Німеччини призвело до збільшення кількості депутатів цієї країни від 81 (скликання 1989-94) до 99 (скликання 1994-99), порушивши таким чином рівновагу між чотирма великими державами ЄС. Європарламент організовує свою роботу за аналогією з парламентом д-ви і має свою структуру. Це Президія Європарламенту у складі голови і 14 заступників; Парламентські комісії (їх 21), які готують проекти рішень; генеральний секретаріат, який займається адм.-тех. питаннями. В Є. п. немає делегацій від держав-членів і, відповідно, голосування по делегаціях. Депутати об'єднуються на основі парт, приналежності. В Європарламенті створено 9 політ. груп (група партій європ. соціалістів, група європ. народної партії, група «зелених» та ін.); 31 депутат не входить до груп. Групи мають певні прерогативи: власні ресурси, внесені до бюджету Європарламенту, окр. секретаріат. Представництво пост, к-тів Європарламенту розташоване в м. Брюсселі (Бельгія), але його сесії, які проходять щомісяця протягом тижня, проводяться у франц. м. Страсбурзі. Секретаріат розмішений у м. Люксембурзі. Європарламент аж до прийняття Єдиного європейського акта 1986 мав досить скромні права. Крім права одержання консультацій, він міг блокувати прийняття бюджету та вносити до нього поправки. Однак за Радою міністрів Співтовариств зберігалося право ігнорувати його думку. Значно розширив повноваження Європарламенту Маастрихтський договір 1992, за яким у його відносини з ін. органами ЄС запроваджено механізм «процедури спільних рішень». Згідно з цією процедурою, якщо Європарламент у ході другого читання відхиляє пропозиції переважною більшістю голосів, то Рада міністрів може прийняти його тільки одноголосним рішенням. Ін. правом, яке поки що не використовувалося, є право розпуску Комісії. Якщо парламент більшістю у 2/3 голосів засудить діяльність Європ. комісії, остання у повному складі повинна піти у відставку. Правила голосування у Європарламенті залежать від характеру рішення, що має бути прийнятим. Бюдж. питання, проекти поправок повинні зібрати

більшість голосів із заг. кількості 626 членів парламенту, а пропозиції щодо самих змін — абс. більшість поданих голосів. Прийняття вотуму недовіри і відхилення бюджету потребують більшості із загального числа 626 парламентарів і 2/3 поданих голосів. Ст. 94 внутрішнього регламенту Європарламенту зазначає, що голосування звичайно відбувається за допомогою піднятої руки.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ - (European Union), ЄС (EU) — міжнар. політ.-екон. об'єднання європ. держав. Сформувався на основі Європ. екон. співтовариства, Європейського об'єднання вугілля і сталі та Європейського товариства по атомній енергії. Правовою основою нового об'єднання є Договір про Європейський Союз, підписаний у лютому 1992 12 державами — членами Європейських співтовариств (Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція) у м. Маастрихт (Нідерланди). Згодом цей договір було доповнено низкою протоколів та заяв з різних аспектів діяльності ЄС. 1998 до ЄС входило 15 держав: до перших 12 країн долучилися Австрія, Фінляндія і Швеція. Гол. засадами функціонування ЄС є: його договірна база; спільна зовн. політика, зокрема в галузі міжнар. безпеки держав-членів; співробітництво цих держав у внутр. і правовій політиці. Завдання ЄС: утворення тісного союзу народів Європи; сприяння збалансованому і стабільному екон. прогресові, особливо шляхом утворення європ. простору без внутр. кордонів; посилення екон. і соціальної взаємодії, утворення економічного і валютного союзу та єдиної валюти; утвердження власної ідентичності у міжнар. сфері, особливо шляхом проведення спільної зовн. політики і політики у галузі безпеки; розвиток співробітництва у сфері юстиції і внутр. справ; збереження і примноження заг. надбання. У своїй діяльності ЄС дотримує таких принципів: поважання нац. ідентичності держав-членів з дем. системами правління, поважання прав людини відповідно до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 і заг. принципів права Єв-роп. співтовариства (див. Європейське право) у поєднанні з конст. правом держав-членів. Осн. органом ЄС є Європейська комісія. Інституції ЄС — Європейський парламент, Рада міністрів Європейського Союзу, Європейський суд аудиторів (з компетенцією суду 1-ї інстанції) тощо. 14.VI 1994 підписано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС. Місцеперебування ЄС — м. Брюссель (Бельгія). Див. також Маастрихтський договір 1992.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ - (European Court of Human Rights), ЄСПЛ (ECHR) — суд. орган у системі контролю за виконанням Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950

державами-членами. Заснування Суду, осн. положення, які регулюють його діяльність та структуру, передбачені Конвенцією. Україна ратифікувала її 17.VII 1997. До листопада 1998 звернення держав та індивід, звернення фіз. осіб надходили до Суду через Європейську комісію з прав людини (ЄКПЛ). Вона вирішувала питання про прийнятність справи, за необхідності пропонувала сторонам дружньо врегулювати спір, а якщо на це сторони (сторона) не погоджувалися або такого врегулювання неможливо було досягти, Комісія передавала справу на розгляд ЄСПЛ. Останній розглядав спір по суті і виносив рішення, обов'язкові для сторін. Розгляд звернень держав та індивід, заяв можливий лише стосовно держав, які визнали спец. деклараціями право фіз. особи на індивід, звернення до ЄКПЛ, а також обов'язкову юрисдикцію Суду. ЄСПЛ був уповноважений надавати на запит Комітету міністрів Ради Європи консультат. висновки щодо тлумачення положень Європ. конвенції з прав людини. За Протоколом 11 до ЄКПЛ, який набув чинності 1.XI 1998, систему контролю за дотриманням Конвенції реформовано. Суд, який раніше діяв сесійно, став постійним. ЄКПЛ скасовано. Судді обираються (по одному від кожної країни-члена) на 6 років з можливістю переобрання. Д-ви і фіз. особи можуть звертатися безпосередньо до Суду. На різних стадіях розгляд справ здійснюють спеціально створювані органи Суду: комітети, палати, велика палата. Юрисдикція Суду і право фіз. особи на індивід, звернення визнаються д-вами актом ратифікації, без спец. декларації. За виконанням д-вою рішення Суду спостерігає Комітет міністрів РЄ. Місцеперебування Суду - м. Страсбург (Франція).

ЄВРОПЕЙСЬКІ СПІВТОВАРИСТВА - (European Community), ЄС (ЕС) — заг. назва трьох формально самостійних, але взаємозв'язаних европ. інтеграц. утворень — Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС, 1951), Європейського економічного співтовариства (ЄЕС, 1957) та Європейського товариства по атомній енергії (Євратом, 1957). ЄС започатковано одночасно з підписанням 27.III 1957 у Римі 6 державами — сторонами Договору про ЄЕС і Договору про Євратом, а також Конвенції про деякі органи, спільні для Співтовариств. На основі Договору про злиття 1965 утв. Раду ЄС та Комісію ЄС. Запроваджено також і спільний бюджет для відповідних інтеграц. утворень. З підписанням Договору про Європейський Союз (див. Маастрихтський договір 1992) ЄЕС було перетворено на Європейське співтовариство. Воно, а також ЄОВС і Євратом зберігають свою міжнар. правосуб'єктність. Більше того, згідно з вказаним Договором Європейський Союз «базується на Європейських співтовариствах». Місцеперебування органів і департаментів ЄС — м. Брюссель, Люксембург, Страсбург.

ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АКТ 1986 - (Single European Act 1986), ЄСА 1986 (SEA 1986) — міжнар.-правовий документ. Підписаний 17.11 1986 у М.Люксембурзі і 28.11 1986 у м. Гаазі 12 д-вами — членами Європейських співтовариств (Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Італія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Франція, ФРН). Набув чинності 1 .VII.1987. Складається з преамбули, 4 розділів і 34 статей. Як зазначено у преамбулі, мета ЄСА 1986 — «продовжити справу, розпочату на основі установчих договорів про Європейські співтовариства, і трансформувати всю сукупність відносин між державами-членами в Європейський Союз...», «створити цей Європейський Союз на основі, по-перше, Співтовариств, які функціонують за їхніми власними правилами, і, по-друге, європейського співробітництва у сфері зовнішньої політики». До найважливіших нововведень ЄСА 1986 належать: 1) Договірне закріплення правового статусу гол. політ. органу Європейського Союзу — Європейської ради, до складу якої входять глави держав і урядів, а також президент Комісії Європейських співтовариств (ст. 2). 2) Нормат. закріплення європ. політ. союзу, визначення осн. напрямів і розгалуженого орг. механізму співробітництва держав-членів у сфері зовн. політики (ч. 3 ст. 1; ч. 2 ст. 3; ст. 30). Зокрема, з метою координації, зближення позицій та реалізації спільних дій держави-члени взяли на себе зобов'язання консультуватися з будь-якого питання зовн. політики, що становить взаємний інтерес. 3) Внесення до установчих договорів про Європ. співтовариства істотних змін, аналогічних положенням, викладеним у розд. II Акта: а) доповнення до Договору про Європейське об'єднання вугілля і сталі 1951 (ЄОВС), Договору про Європейське економічне співтовариство 1957 (ЄЕС) та Договору про Європейське товариство по атомній енергії 1957 (Євратом) передбачали створення при Європейському суді правосуддя (ЄСП) «судового органу з компетенцією суду першої інстанції» (почав діяти 1989). До його повноважень віднесено розгляд певних видів позовів фіз. і юрид. осіб, зокрема: претензії службовців до керівництва відповідних органів Європ. співтовариств; справи, що стосуються виробництва і цін згідно з Договором про ЄОВС; справи, пов'язані з порушенням правил конкуренції (відповідно до ст. 173 і 175 Договору про ЄЕС), а також ухвалення з цих питань рішень, які у двомісячний строк можуть бути оскаржені до ЄСП; б) зміни до Договору про ЄЕС: значні модифікації інституц. характеру передбачають, зокрема, спрощення процедури прийняття Радою міністрів (РМ) деяких рішень через перехід від принципу одностайності до кваліфікованої більшості; збільшення повноважень Європейського парламенту шляхом запровадження механізму співробітництва з РМ у процесі ухвалення рішень; розширення компетенції Комісії Європ. співтовариств як координуючого органу через закріплення права висунення пропозицій (законод. ініціативи), а також широких викон. функцій щодо норм, прийнятих РМ; зміни щодо засад і політики Співтовариства передбачають створення внутр. (єдиного) ринку як «простору без внутрішніх кордонів, де забезпечується вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталів» (ст. 13). З цією метою намічено поглиблення

співробітництва у сфері: соціальної політики, зокрема вирішення більшістю голосів у РМ питань удосконалення труд, відносин, охорони здоров'я та безпеки робітників; екон. і соціального зближення, у т. ч. скорочення розриву та усунення диспропорцій у розвитку між регіонами Співтовариства шляхом функц. зміни діяльності структур, фондів, Європейського інвестиційного банку та ін. фін. інструментів ЄС; зміцнення наук, і технол. бази європ. пром-сті та сприяння підвищенню її міжнар. конкурентоспроможності; охорони довкілля, зокрема збереження, захисту і поліпшення його якості, рац. використання природ, ресурсів.

ЗАБОРОНА ПОДВІЙНОГО ПОКАРАННЯ - (лат. non bis in idem, букв. — не двічі за те саме) — правило, яке означає, що не можна двічі карати одну й ту саму особу за одне і те саме діяння. З. п. п. належить до т. з. правових аксіом, які склалися у процесі розвитку принципів права і відтворені у багатьох міжнар. док-тах про права людини. Так, згідно з п. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до чинного закону або крим.-процес, права кожної країни. За Конституцією України «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» (ст. 61). Правило З. п. п. закріплене і в ін. актах зак-ва України. Зокрема, за кожне порушення труд, дисципліни може бути застосоване лише одне дисциплінарне стягнення (ст. 149 Кодексу законів про працю України). Принцип З. п. п. не поширюється на випадки поєднання різних видів юрид. відповідальності за одне й те саме правопорушення. Так, покарання за скоєння крим. злочину передбачає крим. і цив.-правову відповідальність за заподіяну цим злочином майнову шкоду. Так само «накладене на військовослужбовця дисциплінарне стягнення за вчинений злочин не звільняє його від кримінальної відповідальності» (ст. 48 Дис-цип. статуту ЗС України).

ЗАБОРОНА ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ - норма міжнародного права, спрямована на реалізацію принципу заборони застосування сили та погрози силою. ГА ООН 3.XI 1947 ухвалила резолюцію «Про заборону пропаганди війни», де поширення будь-яких відвертих закликів у засобах масової інформації і прилюдних виступах окр. фіз. осіб до нападу із застосуванням ЗС на ін. д-ви кваліфіковано як порушення принципів Статуту ООН і запропоновано всім д-вам визнати такі заклики кримінальним злочином. Ця норма отримала заг. визнання і перетворилася внаслідок практики держав на звичаєву норму. В договірній формі вона закріплена в п. 1 ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966, де передбачено зобов'язання держав-учасниць ухвалити закон про заборону будь-якої пропаганди війни. Україна на виконання міжнар.-правових зобов'язань включила до ст. 63 свого Крим, кодексу норму про покарання за публічні заклики до аг-рес. війни або розв'язування воєнного конфлікту як за тяжкий крим. злочин. У сучас. умовах особливого значення набуває заборона пропаганди ядер, війни, косм. війни та ін. застосування зброї масового знищення. Щодо заборони ядер, війни, то така норма проголошена в резолюціях ГА ООН, але заг. визнання не набула і не стала звичаєвою нормою. Не має вона і договірної закріплення.

ЗАБОРОНА ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ - визнання у міжнар. праві протиправності застосування ядер, зброї та заборона її існування в цілому. Необхідність 3. я. з. виникла після атомного бомбардування США япон. міст Хіросіми і Нагасакі наприкінці Другої світової війни. Сучасна ядерна зброя, що досягла великого рівня удосконалення, включаючи засоби її доставки, здатна знищити людську цивілізацію разом з навкол. природ, середовищем. Про це свідчать результати досліджень, проведених ученими багатьох країн і узагальнено втілених у понятті «ядерна зима», в якому міститься достовірна картина катастрофічних для людства наслідків ядер, війни з огляду на клімат, та біол. фактори. Ці наслідки дорівнюють катастрофам планетар. характеру, оскільки застосування ядер, зброї пов'язано з тотальним порушенням природ, законів планети Земля, які визначають життєдіяльність твар, та росл, світу. До того ж, досі не існує засобів запобігання ядер, нападу, і жодна країна не може надійно та ефективно протистояти йому, в т. ч. країни «ядерного клубу» — США, Великобританія, Росія, Франція і Китай, які офіційно володіють ядер, зброєю. Ядерна зброя за своїми характеристиками є не тільки зброєю масового знищення, подібно до хім. та біол. зброї, заборонених міжнар. правом, а й зброєю, яка незмірно перевищує своїми уражуючими властивостями всі відомі види озброєнь. Міжнар. співтовариство доклало чимало зусиль для визнання ядер, зброї такою, що суперечить загальнолюд. цінностям, найважливішою серед яких є безумовне право народів на існування (життя), і заборони її як нелюдського та варвар, засобу ведення війни, включаючи застосування її першими. Так, у багатьох резолюціях ГА ООН наголошено, що застосування ядер, зброї було б безпосеред. порушенням Статуту ООН. Будь-яка д-ва, яка наважилася б застосувати таку зброю, діяла б усупереч законам гуманності, тобто міжнар. гуманітарному праву, і скоїла б злочин проти людяності і цивілізації. Особливо наголошувалося, що відмова від застосування ядер, зброї першими є найважливішим і найневідкладнішим заходом у запобіганні ядер, війни. Засуджено також розробку, розповсюдження і пропаганду політ, та воєн, доктрин і концепцій, які обґрунтовують не лише «правомірність» застосування ядер, зброї першими, а й «допустимість» ядер, війни взагалі. Однак досі немає конвенційної норми, яка безпосередньо забороняла б застосування ядер, зброї. Не зміг чітко визначити правовий статус ядер, зброї і Міжнародний суд ООН, який у ряді своїх рішень та консультат. висновку (1974, 1995, 1996) розглядав дане питання у зв'язку з визначенням законності застосування ядер, зброї та випробуваннями цієї зброї Францією. Але з погляду міжнар. гуманітарного права уражуючі властивості ядер, зброї повністю і без жодних застережень підпадають під дію існуючих у ньому обмежень і заборон на використання д-вами (воюючими сторонами) засобів і методів ведення воєнних дій та їх зобов'язань поважати права людини. Ці обмеження, заборони та зобов'язання містяться у таких основополож. актах міжнар. гу-манітар. права, як Петербурзька декларація 1868, Гаазькі

конвенції 1899 і 1907, Женевський протокол 1925, Женевські конвенції 1864, 1929 і 1949 та Додаткові протоколи до останніх 1977, а також у Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсин, зброї та про їх знищення 1972 й Конвенції про заборону хімічної зброї 1993. Норми цих доктів забороняють застосовувати зброю невибіркової дії, яка може завдати надмірних страждань. Отже, ці конвенц. норми не можуть розглядатися такими, що дозволяють застосування ядер, зброї, яка не може не мати вказаної дії. Тлумачення за аналогією поширюється і на ін. звичаєві та конвенц. норми міжнар. гума-нітар. права, з яких впливає неправомірність застосування ядер, зброї. Зокрема, ра-діоакт. випромінювання при ядер, вибуху повинно прирівнюватися до дії заборонених ними отруйних, шкідливих та смертоносних речовин, оскільки його дія навіть значно перевищує ефект останніх. Застосування ядер, зброї призвело б до знищення меж між комбатантами і цив. населенням, військ, і цив. об'єктами (до останніх належать й атомні електростанції), неможливості гуманітар. захисту жертв збройних конфліктів у цілому. Це означало б також не тільки порушення основополож. принципів і норм міжнар. гуманітар. права, що мають імперат. характер (*jus cogens*), а й заперечення його як такого. В умовах неврегульованості правового статусу ядер, зброї тлумачення протиправності її застосування за аналогією є цілком виправданим, оскільки такий підхід дає можливість у рамках міжнар. гуманітар. права хоча б частково розв'язати проблему 3. я. з. У Декларації Мартенса (увійшла до Гааз, конвенції 1907, яка виходила із швидкого розвитку військ, техніки), зазначено, що у випадках, не врегульованих прийнятими нормами (до яких, безперечно, можна віднести 3. я. з.), людська особа залишається під охороною принципів гуманності і, зокрема, «під охороною та дією засад міжнародного права, що впливають із встановлених між цивілізованими народами звичаїв, законів людяності та вимог суспільної свідомості». Важливими етапами на шляху розв'язання проблеми 3. я. з. стали прийняття Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967, відомого як договір Тлателолко, та схвалення ГА ООН Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968. Вагомий внесок у справу 3. я. з. зробила Україна, яка 1991 після здобуття незалежності проголосила себе без'ядерною зоною і відмовилася від ядер, зброї, розміщеної на її території під час перебування у складі СРСР. Ця зброя (бл. 20 % стратег, арсеналу Союзу) втричі перевищувала ядерні боєзапаси Великобританії, Франції і Китаю, разом узяті. 23.V 1993 Україна підписала Лісабонський протокол до Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 (ратиф. 18.XI 1993). Крім того, 16.XI 1994 Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 і як неядерна д-ва зобов'язалася укласти з МАГАТЕ угоду про гарантії. 3. я. з. — складова частина заг. і повного роззброєння, що є глобальною проблемою міжнар. співтовариства.

ЗАГАЛЬНА СПАДЩИНА ЛЮДСТВА - те, що належить усьому людству. Це можуть бути культур, та природні цінності, майно тощо. Найповніше теор. концепція 3. с. л. розроблена стосовно природної і культур, спадщини. В галузі екології, зокрема, ця концепція прийшла на зміну концепції нічийності міжнар. природ, ресурсів (*res naturale nullius*), яка тривалий час панувала у міжнар. правовій теорії і практиці. Ґрунтовне міжнар.-правове висвітлення дана концепція одержала стосовно ресурсів Світового ок. і косм. простору. Поява концепції 3. с. л. щодо дна морів і океанів та його ресурсів була пов'язана з підготовкою проекту Конвенції ООН по морському праву 1982. В 1967 уряд Мальти оприлюднив в ООН меморандум під назвою «Нові принципи правового регулювання експлуатації морського дна», в якому запропонував визнати дно морів та океанів за межами дії нац. юрисдикції 3. с. л. Ця ідея була підтримана і закріплена у Декларації принципів стосовно використання дна морів і океанів та його надр за межами дії нац. юрисдикції 1970 і в Хартії економічних прав та обов'язків держав 1974. Найширше вказана концепція відображена у Конвенції ООН по мор. праву 1982, що проголосила дно морів і океанів та його ресурси за межами дії нац. юрисдикції 3. с. л. (ст. 136). Основу концепції становить принцип непривласнення дна морів і океанів та його ресурсів за межами дії нац. юрисдикції будь-якою д-вою. Жодна д-ва, записано у ст. 137 Конвенції, не може претендувати на суверенітет чи суверенні права або здійснювати їх стосовно дна морів і океанів та його ресурсів за межами дії нац. юрисдикції; жодна д-ва, юрид. чи фіз. особа не можуть привласнювати будь-яку їх частину. Конвенція закріпила принцип заг. і рівноправного користування ресурсами відповідного району: всі права на його ресурси належать усьому людству, від імені якого діє Міжнар. орган по мор. дну (ст. 137). Діяльність у цьому районі повинна здійснюватись на благо всього людства незалежно від геогр. розташування як прибережних держав, так і тих, які не мають виходу до моря, з особливим урахуванням інтересів та потреб країн і народів, що розвиваються (ст. 140 Конвенції ООН по мор. праву). Отже, концепція 3. с. л. у вказаній Конвенції ґрунтується на таких осн. принципах: а) непривласнення дна морів і океанів та його ресурсів за межами дії нац. юрисдикції окр. д-вами, фіз. чи юрид. особами; б) суверенної рівності всіх держав в освоєнні та користуванні дном Світового ок. і його ресурсами; в) використання дна і його ресурсів в інтересах усього людства без будь-якої дискримінації держав; г) використання дна морів і океанів та його ресурсів виключно у мирних цілях і на основі міжнар. співробітництва держав. На аналогічних принципах ґрунтується і концепція 3. с. л. стосовно косм. простору та його об'єктів. Зокрема, відповідно до схваленої ГА ООН у 1978 Угоди про діяльність держав на Місяці та ін. небесних тілах і Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1966 (Договору про космос), Місяць не підлягає нац. привласненню ні шляхом проголошення на нього нац. суверенітету, ні шляхом використання його ін. методами. Проголошено також, що поверхня і надра Місяця, ін. природні ресурси там,

де вони знаходяться, не можуть бути власністю окр. д-ви, міжнар., міжурядової, неурядової організації чи фіз. особи. Д-ви мають право на дослідження та використання Місяця на основі рівності й відповідно до норм і принципів міжнар. права. Принципи концепції З. с. л. покладено і в основу Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972. Поважаючи суверенітет держав, на тер. яких розташовані об'єкти культур, і природ, спадщини, і не обмежуючи прав, передбачених нац. зак-вом, говориться у Конвенції, держави-учасниці визнають, що ці об'єкти є З. с. л., а охорона їх — обов'язок усього міжнар. співтовариства (ст. 6). Отже, концепція З. с. л. відображає нове мислення у розв'язанні сучасних глобальних проблем. Вона відкидає ідею нічийності міжнар. природ, ресурсів і пов'язане з нею безладдя у їх використанні, вважаючи за необхідне об'єднання зусиль усіх держав на основі міжнар. співробітництва з метою організації рац. природокористування, а також збереження культур, і природ, спадщини в інтересах теперішнього і прийдешніх поколінь.

ЗАГАЛЬНЕ ПРАВО - (англ. common law) -система права, створена в Англії після норман, завоювання у результаті діяльності ко-рол. судів. Рішення суддів, які розглядали спори між конкр. особами, ставали обов'язковими для вирішення аналогічних справ судами рівної чи нижчої інстанції (т. з. прецеденти). Тому норма З. п. менш абстрактна, ніж норма континентального права, і спрямована на те, щоб розв'язати конкр. проблему, а не сформулювати заг. правило поведінки на майбутнє. З. п. є частиною прецедентного права Англії. Друга гілка прецедентного права — право справедливості — склалася на основі суд. прецедентів спец. суду лорда канцлера, до якого зверталися особи у випадках, коли не мали змоги звернутися до суду З. п. або коли справу в цьому суді було вирішено, на їх погляд, несправедливо. У 19 ст. суди З. п. і права справедливості було об'єднано в одній суд. системі. Відмінність між З. п. та правом справедливості сьогодні значно трансформувалася, але все ж таки залишається. Сучасне З. п. включає, крім крим. права, договірне право, питання деліктної відповідальності та ін. інститути цивільного права. Юристи права справедливості ведуть справи стосовно нерухомості, довірчої власності, торг, товариств, неплатоспроможності тощо. З. п., започатковане в Англії, поширилося з часом у світі в результаті колонізації або добровільної рецепції, зазнаючи змін під впливом умов країн, що прийняли це право. Можна говорити про європейське З. п. (Англія, Ірландія) та неєвропейське З. п. В одних неєвроп. країнах (напр., Індія, Судан) воно сприйняте частково, в інших (США, Канада) — перетворилося на власне прецедентне право, багато в чому відмінне від англійського. Термін «загальне право» часто вживають для назви правової системи або правової сім'ї країн, у яких найважливішим джерелом права є суд. прецедент. У цьому значенні поряд з романо-

германською правовою системою 3. п. стало однією з найпоширеніших правових систем світу.

ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ НАРАДИ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ 1975 - (Гельсінський акт) — міжнар.-правовий док-т. Підписаний 1.VIII 1975 у м. Гельсінкі (Фінляндія) главами держав і урядів 33 європ. держав, а також США і Канади. Він засвідчив багатостор. процес роззброєння, розрядки міжнар. напруженості і розвитку міжнар. співробітництва в Європі. У Заключному акті закріплено домовленості з широкого кола як загальних, так і конкр. питань міжнар. співробітництва. Складається з преамбули і 5 розділів: «Питання, що стосуються безпеки у Європі»; «Співробітництво в галузі економіки, науки, техніки і навколишнього середовища»; «Питання, що стосуються безпеки і співробітництва у Середземномор'ї»; «Співробітництво в гуманітарній та інших галузях»; «Наступні кроки після Наради». Серцевиною Акта є Декларація принципів взаємовідносин між д-вами. Учасники Наради погодилися керуватися у своїх взаємовідносинах такими осн. принципами: суверенна рівність і поважання прав; незастосування сили чи погрози силою; непорушність кордонів; тер. цілісність держав; мирне врегулювання спорів; поважання прав людини та осн. свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань; рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею; співробітництво між д-вами; сумлінне виконання зобов'язань за міжнар. правом. Важливе значення для зміцнення миру та безпеки в Європі мають і зафіксовані в Заключному акті домовленості ц про заходи зміцнення довір'я між д-вами. Йдеться, зокрема, про згоду держав — учасниць Наради: повідомляти ін. д-ви про здійснювані ними військ, навчання; запрошувати ін. держави-учасниці надсилати своїх спостерігачів для присутності на цих військ, навчаннях; повідомляти ін. держави-учасниці про великі передислокації своїх військ; сприяти обмінові за запрошеннями між військ, персоналом, включаючи візити військ, делегацій. Д-ви визнали за необхідне спрямувати свої зусилля на зменшення військ, протистояння і сприяння роззброєнню, щоб доповнити політ, розрядку і зміцнити безпеку в Європі. Процес роззброєння і зміцнення безпеки не повинен обмежуватись Європою, а має поширюватися і на ін. райони світу, зокрема на Середземномор'я з його політ, та ін. особливостями. В Акті передбачено також заходи щодо розвитку взаємовигідного співробітництва в галузях економіки і торгівлі, науки і техніки, охорони навкол. середовища. Дано, зокрема, рекомендації організаціям, підприємствам і фірмам країн-учасниць на випадок комерц. спорів вдаватися до послуг арбітражу «на основі загальноприйнятого регламенту» і з урахуванням діючих міжурядових та ін. угод у цій сфері. Йдеться також про необхідність розширення співробітництва і в таких гуманітар. галузях, як контакти між людьми, туризм, спорт, культура тощо. Окремо виділено питання про інформ. співробітництво. Д-ви погодилися

сприяти співробітництву у сфері інформації на основі короткострокових і довгострокових угод, створити умови для вільного і широкого розповсюдження усіх форм інформації та обміну інформацією з ін. країнами тощо. В ост. розділі зафіксовано волю держав-учасниць продовжити багатостор. процес, започаткований Народою, шляхом: а) обміну інформацією про виконання положень Акта і завдань, визначених Народою; б) організації з цією метою зустрічей між представниками країн — учасниць Народи. Гельсінський акт не є міжнар.-правовим актом. Передбачену цим док-том довгострокову програму процесу розрядки і співробітництва в Європі позитивно сприйняло європ. співтовариство. Народа з безпеки і співробітництва в Європі 1975 (НБСЄ) набула характеру постійно діючої орг. структури, що забезпечує виконання Заключного акта. У 1995 її було перейменовано на Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Гельсінський акт продовжує справляти позит. вплив на характер відносин між д-вами на європ. континенті.

ЗАКЛЮЧНИЙ ПРОТОКОЛ - спец. документ, що ухвалюється у міжнар. практиці при підписанні договорів для фіксації у ньому зауважень чи уточнень стосовно окр. статей. Підписується учасниками договору і додається до останнього як його складова частина. Може стосуватися як двосторонніх, так і багатостор. договорів. Необхідність у 3. п. здебільшого зумовлена двома причинами: а) договірні сторони не вважають за потрібне перевантажувати осн. текст договору деталями; б) коли потреба у застереженнях виникла вже після того, як осн. текст договору був повністю узгоджений.

ЗАКОН ДОМІЦИЛІУ - (від лат. *domicilium* -місце проживання, помешкання) — тип колізійної прив'язки, що передбачає застосування зак-ва д-ви, на тер. якої фіз. особа проживає або перебуває. Діє в Аргентині, Бразилії, Великобританії, Індії, Канаді, США. В Україні застосовується поряд із законом громадянства. Зокрема, іноз. гр-ни і особи без громадянства користуються в Україні цив. правоздатністю нарівні з гр-нами України. Цив. правоздатність особи без громадянства визначається за законом країни, в якій вона має пост, місце проживання. Цив. правоздатність іноз. гр-н та осіб без громадянства щодо угод, які укладаються в Україні, і зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди в Україні, визначається за укр. законом. У сучас. міжнар. праві 3. д. втратив свій абс. характер. В усіх країнах крім названої форми особистого закону застосовується і закон громадянства, т. з. змішана форма особистого закону.

ЗАКОН ЗВИЧАЙНОГО МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ - одна з гол. колізійних прив'язок сучасного міжнар. приват. права та один з варіантів особистого закону фіз. особи (*lex personalis*). Країна звичайного місця перебування визначається як д-ва, де особа живе певний час, навіть якщо з самого початку час цей був обмежений. З. з. м. п. застосовується у зак-ві з міжнар. приват. права багатьох країн та у міжнар. конвенціях для визначення більшості питань цив. статусу особи, у стосунках між подружжям, при розлученні, у спадковому праві і навіть, певною мірою, у деліктних відносинах. З. з. м. п. витісняє із цих сфер такі поширені коліз. прив'язки, як закон громадянства (*lex patria*) та закон місця проживання (*lex domicilii*).

ЗАКОН КРАЇНИ ПРОДАВЦЯ - колізійна прив'язка, відповідно до якої застосовується право д-ви продавця. Цей тип коліз. прив'язки покладений в основу Гаазької конвенції про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу 1986. Згідно із Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991) права та обов'язки сторін зовнішньоекон. угоди визначаються правом країни, обраної сторонами при укладенні договору (контракту) або в результаті дальшого погодження. У разі відсутності погодження між сторонами щодо права, яке має застосовуватися до зовнішньоекон. договорів (контрактів), звертаються до права країни, де заснована, має місце проживання або осн. місце діяльності сторона, яка є продавцем у договорі.

ЗАКОН МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РЕЧІ - принцип застосування права тієї д-ви, на території якої знаходиться річ, що є об'єктом цив. спору щодо її власності. Відповідно до З. м. р. вирішується питання про те, чи може дана річ бути предметом права власності або ін. речового права; з'ясовується обсяг речових прав і порядок їх виникнення, переходу та припинення. Закон стосується визначення правового становища і нерухомого, і рухомого майна. Він закріплений як заг. засада в зак-ві та суд. практиці багатьох країн (Великобританія, Греція, Італія, США, Франція, ФРН, Японія та Ін).

ЗАКОН МІСЦЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ - принцип застосування щодо цив. зобов'язань права тієї д-ви, в якій зобов'язання підлягає виконанню. Цей принцип склався на основі насамперед нім. практики застосування права при зобов'язальних відносинах між сторонами. Використовується він і в деяких видах зобов'язань в англо-амер. праві.

ЗАКОН МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ - колізійна прив'язка, відповідно до якої застосовується зак-во д-ви, на території якої було заподіяно шкоду. Регламентує т. з. деліктні зобов'язання. Зак-во України також має відповідну колізійну норму. Згідно ст.49 Закону України «Про міжнародне приватне право» 1.Права та обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди, визначаються право держави, у якій мала місце дія або ін. обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди. 2. Права та обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди за кордоном, якщо сторони мають місце проживання або місцезнаходження в одній державі, визначаються правом цієї держави. 3. Право іноземної держави не застосовується в Україні, якщо дія чи інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди, за законодавством України не є протиправною. 4. Сторони зобов'язання, що виникло внаслідок завдання шкоди, у будь-який час після його виникнення сожуть обрати право держави суду.

ЗАКОН МІСЦЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЮРИДИЧНОГО АКТУ - колізійна прив'язка, згідно з якою застосовується право д-ви, на тер. якої вчинено цив.-правовий акт. Під останнім розуміють різноманітні цив.-правові дії. Зокрема, відповідно до закону місця укладення договору застосовується право країни, де укладено договір; закон місця виконання договору вимагає застосування права д-ви, де договірне зобов'язання підлягає виконанню (найчастіше закон місця виконання договору трактують як закон місця фактич. здачі товару або місця здійснення платежу); за законом місця укладення шлюбу застосовується право країни, на території якої укладено шлюб; згідно із законом місця вчинення правопорушення застосовується зак-во д-ви, на тер. якої було заподіяно шкоду. 3. м. з. ю. а. використовують для вирішення колізій законів стосовно форми цив.-правового акта. Зокрема, форма угоди визначається за законом місця її укладення.

ЗАКОН МІСЦЯ ПРАЦІ - тип колізійної прив'язки, закріплений у зак-ві Австрії, Албанії, Іспанії, Угорщини, Швейцарії, прецедентному праві Бразилії, Нідерландів та ін. країн. 3. м. п. використовується також у багатьох конвенціях по соціальному забезпеченню та ін. міжнар. док-тах. У зак-ві України про працю також застосовується цей тип коліз. прив'язки. Згідно ст.53 Закону України «Про міжнародне приватне право» трудові відносини гр-н України, які працюють за кордоном, регулюються правом України в разі, якщо: 1) громадяни України працюють у закордонних дипломатичних установах України. 2) гр-ни України уклали з роботодавцями-фізичними або юридичними особами України трудові договори про виконання роботи за кордоном, у тому числі в їх відокремлених підрозділах, якщо у не

суперечить зак-ву держави, на території якої виконується робота. 3) це передбачено законом або міжнародним договором України.

ЗАКОН МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ - (*lex domicilii*) — колізійна прив'язка міжнар. приват. права, за допомогою якої визначаються правові питання цив. статусу фіз. особи, спадкування рухомого майна тощо. Особливо поширене це коліз. правило у зак-ві країн загального права, де закон доміцилію був одним із засобів підпорядкувати дії нац. права велику кількість іноз. іммігрантів. В укр. міжнар. приват. праві *lex domicilii* застосовується для визначення цив. дієздатності осіб без громадянства. Закон України «Про міжнародне приватне право» вважає особистим законом особи без громадянства право держави, у якій ця особа має місце проживання, а за його відсутності – місце перебування (п.3 ст.16).

ЗАКОН МІСЦЯ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ - принцип прив'язки цив. договорів до правових норм певної д-ви. Згідно з англо-амер. правом договір вважається укладеним у тому місці, звідки відправлено акцепт, тоді як у європ. країнах прийнято вважати, що договір є укладеним у місці одержання акцепту.

ЗАКОН МІСЦЯ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ - застосування права д-ви, на території якої укладено шлюб. Це означає, що форма шлюбу визначається згідно із законом місця його укладення. . Згідно ст.55 Закону України «Про міжнародне приватне право» право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу. У разі укладення шлюбу в Україні застосовуються вимоги Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу. У деяких країнах даний принцип поширюється і на правове регулювання таких шлюбних відносин, як дійсність або недійсність шлюбу, умови вступу у шлюб тощо.

ЗАКОН НАЦІОНАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ - тип колізійної прив'язки, що передбачає застосування закону тієї д-ви, до якої належить юридична особа. Така колізійна прив'язка називається «особистим законом юридичної особи». У праві більшості європ. країн (Австрія, Італія, Німеччина, Франція, Швейцарія та ін.) декларується принцип «осілості» юрид. особи, згідно з яким особистим законом юрид. особи визнається закон місцезнаходження її адм. органу. У країнах англо-амер. права переважає доктрина інкорпорації, за якою особистим законом юрид. особи є право д-ви,

де вона утворена. Відповідно до доктрин «центру експлуатації» особистим законом юрид. особи визнається закон місця її осн. діяльності. За законом України цив. правоздатність іноз. підприємств і організацій при укладенні зовнішньоторг. угод, а також при здійсненні пов'язаних з ними операцій визначається за законом країни, де ств. підприємство чи організацію.

ЗАКОН ПРАПОРА - колізійна прив'язка, яка стосується труд, відносин моряків. Має місце в зак-ві Албанії, Італії, Угорщини, Франції, ФРН. Використання цієї коліз. прив'язки пояснюється однією з концепцій міжнар. публічного права, згідно з якою судно розглядається як частина д-ви, під прапором якої плаває. Так, відповідно до Кодексу торговельного мореплавства України (ст. 32) поняття «українське судно» або «судно України» означає нац. належність судна, на яке поширюється юрисдикція України. Нац. належність судна визначається його держ. реєстрацією в Україні та одержанням права плавати під Держ. прапором України. Право плавати під Держ. прапором України мають: судно, яке є держ. власністю або перебуває у власності фіз. особи - гр-нина України або юрид. особи в Україні, заснованої виключно укр. власниками, а також судно, яке знаходиться у цих осіб на умовах бербоут-чартеру.

ЗАКОН СУДУ - колізійна прив'язка, відповідно до якої застосовується процес, право д-ви, на чий території розглядається спір. Тобто суд або ін. юрисдикційний орган у разі розгляду справ за участю іноз. елемента повинен користуватися зак-вом своєї країни. В окр. випадках не виключено застосування норм іноз. процесуального права, якщо це спеціально обумовлено в нац. законі або міжнар. договорі. В Україні 3. с. широко застосовується, напр., при розгляді спорів, пов'язаних із розірванням шлюбу. Зазначений принцип має важливе значення при розгляді справ у заг. та арбітраж, судах.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ДИПЛОМАТИЧНУ СЛУЖБУ» 2001 - законод. акт. Прийнятий ВР України 20.IX. 2001. Складається з 45 статей, об'єднаних 9 розділів. Визначає прав. засади та порядок організації діяльності дипломатичної служби України, а також особливості прав, статусу держ. службовців, які перебувають на дип. службі. Дип. служба визначається Законом як профес. діяльність ф-н України, спрямована на практ. реалізацію зовн. політики д-ви, захист нац. інтересів України у сфері міжнар. відносин, а також прав та інтересів ф-н і юрид. осіб України за кордоном. Розд. I встановлює осн. принципи, завдання, функції та систему органів дип. служби. Розд. II містить положення щодо кадрового складу дип. служби,

зокрема: порядку прийняття на дип. службу; посад дип. працівників; порядку призначення на дип. посади та звільнення з них; кадр, резерву і обслуговуючого персоналу дип. служби. Розд. III втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону «Про дипломатичні ранги України» від 28 .XI. 2002. Цей Закон встановлює дип. ранги (назв. і повноважний посол, назв. і повноважний посланник першого класу, назв. і повноважний посланник другого класу, радник першого класу, радник другого класу, перший секретар першого класу, перший секретар другого класу, другий секретар першого класу, другий секретар другого класу, третій секретар, аташе), визначає порядок їх присвоєння та позбавлення. У розд. IV визначено порядок проходження дип. служби, а саме - ротації, довгострокових відряджень, дострокового відкликання працівників дип. служби, особливості роботи працівників дип. служби у секретаріатах міжнар. організацій, навчання, підвищення кваліфікації, стажування, наук, і викладацької діяльності, а також відсторонення від виконання повноважень працівників дип. служби. Розд. V встановлює прав. статус працівників дип. служби; в ньому закріплено права та обов'язки дип. працівників, обмеження, пов'язані з перебуванням на дип. службі, порядок заохочення за сумлінну працю і дисциплінарну відповідальність працівників дип. служби. В розд. VI ідеться про матеріальне забезпечення працівників дип. служби, зокрема оплату праці, щорічні та дод. відпустки, соціально-побут. та пенс, забезпечення. Розд. VII присвячено прав, регулюванню припинення дип. служби, а саме: встановленню підстав її припинення, граничного віку перебування на ній, а також регламентації питань, пов'язаних з відставкою дип. працівників. Розд. VIII визначає відповідальність за порушення законодавства України про дип. службу; розд. IX містить прикінцеві положення.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ДІЮ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ» 1991 - нормат. акт, який визначає правовий зв'язок між системою міжнар. права та системою внутр. права України щодо міжнар. договорів. Прийнятий ВР України 10.XII 1991. Відповідно до нього укладені і належ, чином ратифіковані Україною міжнар. договори «становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства». Встановлений у Законі порядок застосування договірних норм у внутр. зак-ві України ґрунтується на двох принципових підходах: перший виходить із пріоритету міжнар. зобов'язань д-ви над внутр. правом, що в доктрині тлумачиться як «верховенство», або примат, міжнар. права над внутр. правом; другий — із застосування ратифікованих міжнар. договорів у порядку, встановленому для нац. зак-ва, тобто цим міжнар. договорам надається статус нац. законів. Звідси впливає обов'язок нац. судів України забезпечити дотримання положень міжнар. договорів у випадках, що вимагають їх застосування. Відповідно до принципу суверен, рівності держав

кожна д-ва вільно обирає порядок взаємодії власного права з міжнар. правом. Згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 у разі розходження міжнар. зобов'язання і нац. права д-ва не може посилатися на власне право для виправдання невиконання свого зобов'язання (ст. 27). Єдиний виняток у цій Конвенції зроблено лише на випадок, коли згода д-ви на обов'язковість договору була висловлена на порушення норм внутр. права, що стосуються компетенції ухвалення договорів, за умови, що порушення було явним і торкалося норм її внутр. права особливо важливого значення (ст. 46). Тільки у такому випадку д-ва може посилатися на цю обставину як на підставу недійсності її згоди. Будь-яка суперечність ін. нормам внутр. права, навіть конст. права, не є підставою для невиконання д-вою її міжнар. зобов'язань. Згідно з міжнар. правом договір, підписаний і ратифікований з дотриманням внутр. процедури, знаходиться у відповідності з нац. конституцією. У будь-якому ін. випадку д-ва буде винна у недобросовісній ратифікації договору. Характеристика дії міжнар. договору як складової частини внутр. права пов'язана також із відповіддю на питання, чи означає примат міжнар. права безпосередню (пряму) дію норм міжнар. права у внутр. праві. Ідеологія міжнар. права, що базується у цьому питанні на різноманітній практиці держав, не сприймає такий підхід, вважаючи його ірраціональним. Взаємодія міжнар. права і внутр. права з практичного погляду вимагає засвоєння норм міжнар. права таким чином, щоб вони могли реально застосовуватися у правовій системі д-ви і насамперед у необхідних випадках нац. судами. Практика багатьох держав виробила конкр. засоби засвоєння норм міжнар. права у внутр. праві. Однак єдиного підходу тут не існує, оскільки кожна правова система несе в собі власні відмінності, які можуть суттєво впливати на специфіку правозастос. діяльності даної д-ви в цілому і міжнар. норм зокрема. Здійснення норм міжнар. права у внутр. праві д-ви включає у себе тлумачення договорів та вибір права, що застосовується з урахуванням правил співвідношення юрид. сили норм різного рівня для винесення обгрунтованого рішення. Зазначений порядок дії міжнар. договорів у внутр. правопорядку України закріплено у ч. 1 ст. 9 Конституції України: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Встановлена Законом формула взаємодії міжнар. договірних норм і нац. зак-ва України виходить «з пріоритету загальнолюдських цінностей, загальноновизнаних принципів міжнародного права» і прагне «забезпечити непорушність прав і свобод людини, включитись у систему правових відносин між державами на основі взаємної поваги державного суверенітету і демократичних засад міжнародного співробітництва». Отже, встановлений в Україні порядок має забезпечити ефективне виконання нею своїх міжнар. зобов'язань згідно з поширеною у правових д-вах практикою.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ УКРАЇНИ» 1993 - нормат. акт, яким встановлено порядок укладення, виконання і денонсації міжнародних договорів України з метою належного забезпечення її нац.

інтересів та здійснення цілей, завдань і принципів зовн. політики, закріплених у Конституції України. Прийнятий ВР України 22.XII 1993. Визначає 3 категорії міжнар. договорів України, згода на обов'язковість яких здійснюється від імені: України; Уряду; міністерств та ін. центр, органів викон. влади. Від імені України укладаються міжнар. договори: а) політичні, територіальні, мирні; б) що стосуються прав та свобод людини; в) про громадянство; г) про участь України у міждерж. союзах та ін. міждерж. об'єднаннях (організаціях), системах колект. безпеки; д) про військ, допомогу та стосовно направлення контингенту ЗС України до ін. країни чи допуску ЗС іноз. держав на тер. України; е) про використання тер. та природ, ресурсів України; є) яким за згодою сторін надається міждерж. характер. Від імені Уряду укладаються міжнар. договори з екон., торг., н.-т. та ін. питань, що належать до його компетенції. Від імені міністерств та ін. центр, органів викон. влади укладаються міжнар. договори з питань, що належать до їх компетенції (ст. 2). Пропозиції щодо укладення міжнар. договорів подаються Урядові України М-вом закорд. справ. Інші м-ва і центр, органи викон. влади подають Уряду свої пропозиції разом із МЗС або за погодженням з ним. Порядок подання пропозицій щодо укладення м-ва-ми та ін. центр, органами викон. влади міжнар. договорів міжвідомчого характеру визначається Урядом України. Уряд розглядає внесені пропозиції і не пізніш як у 10-денний строк подає їх разом з відповідними висновками Президентові України, а щодо договорів, які укладаються від імені Уряду України, приймає рішення про укладення такого договору. Пропозиції щодо укладення міжнар. договорів України можуть подаватися АР Крим в особі її вищих органів законод. та викон. влади (ст. 3). Рішення про проведення переговорів і підписання міжнар. договорів України приймаються: а) щодо договорів, які укладаються від імені України, — Президентом України; б) щодо договорів, які укладаються від імені Уряду України, — Урядом України; в) щодо договорів, які укладаються від імені міністерств та ін. центр, органів викон. влади України, — в порядку, встановленому Урядом України (ст. 4). Ведення переговорів щодо підготовки тексту міжнар. договору, прийняття тексту міжнар. договору чи встановлення його автентичності та підписання міжнар. договору України здійснюються лише уповноваженими на те особами. Президент України, Прем'єр-міністр України і міністр закорд. справ України мають право вести переговори і підписувати міжнар. договори України без спец. повноважень. Глава дип. представництва України в іноз. д-ві або глава представництва України при міжнар. організації мають право вести без спец. повноважень переговори про укладення міжнар. договору України відповідно з д-вою перебування або в рамках відповідної міжнар. організації. Повноваження на ведення переговорів і підписання міжнар. договорів України надаються: а) щодо договорів, які укладаються від імені України, — Президентом України; б) щодо договорів, які укладаються від імені Уряду України, — Урядом України або за його дорученням — МЗС України; в) щодо договорів міжвідомчого характеру — відповідним м-вом або ін. центр, органом викон. влади разом із МЗС України (ст. 5). Закон

містить перелік міжнар. договорів України, які підлягають ратифікації. Це такі міжнар. договори: а) політичні (про дружбу, взаємну допомогу і співпрацю, про нейтралітет), загальноекономічні (про екон. та н.-т. співпрацю), із заг. фінансових питань, з питань позики та кредиту, територіальні, мирні; б) про права та свободи людини і гр-нина; в) про громадянство; г) про участь у міждерж. союзах та ін. міждерж. об'єднаннях (організаціях), системах колект. безпеки; д) про військ, допомогу та стосовно направлення контингенту ЗС України до ін. країни чи допуску ЗС іноз. держав на тер. України; е) про істор. та культурне надбання народу України; є) виконання яких обумовлює зміну діючих чи ухвалених нових законів України; ж) ін. міжнар. договори, ратифікація яких передбачена законом чи самим міжнар. договором (п. 2 ст. 7). Визначено процедуру ратифікації. Вона здійснюється ВР України шляхом ухвалення спеціального закону про ратифікацію, який підписується Головою ВР України (п. 1 ст. 7). Особливий порядок ратифікації передбачений для територіальних міжнар. договорів України та договорів, зазначених у вищевикладених підпунктах «в» та «г» п. 2 ст. 7. Вони ратифікуються законом України, що ухвалюється двома третинами голосів народних депутатів України від їх фактичної кількості (п. 3 ст. 7). Президент або Уряд України розглядають пропозиції щодо схвалення договорів і приймають відповідні рішення про подання їх ВР України на ратифікацію. Подані на ратифікацію міжнар. договори попередньо розглядаються Комітетом ВР України у закорд. справах, а в разі необхідності — ін. комітетами ВР. Якщо буде виявлено розбіжності між договором, поданим на ратифікацію, і Конституцією України, договір надсилається до Конст. Суду України для отримання висновку про його відповідність Конституції України (п. 5—7 ст. 7). Якщо на ратифікацію подано міжнар. договір, виконання якого потребує ухвалення нових законів України, проекти законів про ратифікацію та про внесення змін до законод. актів подаються на розгляд ВР України разом і ухвалюються одночасно. Якщо ж міжнар. договір містить положення, що суперечать Конституції України, його ратифікація можлива після внесення відповідних змін до Конституції (п. 8—9 ст. 7). ВР України з урахуванням висновків відповідних комітетів парламенту розглядає подані на ратифікацію Президентом України або Урядом України міжнар. договори та ухвалює відповідні рішення. На цій підставі Голова ВР підписує ратифікац. грамоту, яка засвідчується підписом міністра закорд. справ України (п. 10—11 ст. 7). Затвердження міжнар. договорів, які не потребують ратифікації, здійснюється відповідно Президентом України — у формі указу, Урядом України — у формі постанови. Порядок затвердження міжнар. договорів України міжвідомчого характеру визначається Урядом України (ст. 9). Міжнар. договори України підлягають неухильному дотриманню Україною відповідно до норм міжнар. права, заг. нагляд за їх виконанням здійснює МЗС України (п. 1 ст. 12 і п. 1 ст. 15). Укладені і належним чином ратифіковані міжнар. договори становлять невід'ємну частину нац. зак-ва України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм нац. зак-ва. Якщо міжнар. договором

України, укладеним у формі закону, встановлено ін. правила, ніж передбачені нац. зак-вом, то застосовуються правила міжнар. договору України (ст. 17). Ратифіковані Україною міжнар. договори і договори, затвердження, прийняття або приєднання до яких здійснені на підставі рішень відповідно ВР України або Президента України, а також договори, що набули чинності з моменту підписання їх Президентом України, публікуються у «Відомостях Верховної Ради України», в газеті ВР України та у «Зібранні діючих міжнародних договорів України». Ін. договори, що набули чинності для України, публікуються у «Зібранні постанов Уряду України» та в газеті Уряду України. Порядок опублікування міжнар. договорів міжвідомчого характеру, що набули чинності, визначається Урядом України. Якщо міжнар. договір має автентич. текст держ. мовою України, — публікується автентич. текст держ. мовою України. В разі, коли договір не має автентич. тексту держ. мовою, — публікується один з автентичних текстів іноз. мовою, а також офіц. переклад держ. мовою України, здійснений МЗС України (ст. 20). Денонсація міжнар. договорів України здійснюється відповідно законом України, указом Президента України, постановою Уряду України (Ст. 24).

ЗАКОНИ ТА ЗВИЧАЇ ВІЙНИ - система норм і принципів міжнар. права, які встановлюють права та обов'язки воюючих сторін та нейтр. держав у разі воєнного конфлікту. Мають на меті усунути найжорстокіші способи і засоби ведення війни, забезпечити захист мирного населення. Визначають порядок початку, ведення і припинення воєнних дій, правове становище комбатантів і некомбатантів (мирного населення, військовополонених, хворих і поранених військовослужбовців тощо), а також правовий режим власності. Встановлюють юрид. відповідальність за порушення 3. та з. в. Чинні 3. та з. в. передбачено міжнар. договорами або вони склалися звичаєвим шляхом. Першими з таких актів були Паризька декларація про морську війну 1856, Санкт-Петербурзька декларація про заборону застосування розривних та запалювальних куль 1868, Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1899, Гаазька конвенція про бомбардування морськими силами під час війни 1907, Лондонська декларація про право морської війни 1909. Після Першої світової війни 1914—18 було прийнято Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925. До цієї ж категорії актів належать Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1929, Лондонський протокол про дії підводних човнів проти торговельних суден у воєнний час 1936 тощо. Після Другої світової війни 1939—45 порушення 3. та з. в. було визнано одним з найтяжчих міжнар. злочинів, вчинення яких тягне за собою крим. відповідальність. Було підписано пакет Женевських конвенцій, що стосуються поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях і потерпілих у корабельній аварії із складу збройних сил на морі,

поводження з військовополоненими, захисту цивільного населення під час війни (1949). Важливе значення мають також Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954, Конвенція про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення 1971 (в основу Конвенції покладено проект, поданий групою країн з участю України), Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976, Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що заподіюють надмірні пошкодження або діють невибірково, 1981. Ця Конвенція і протоколи до неї вступили в силу 1983. Україна бере участь у Конвенції. 16.VII 1990 наказом міністра оборони СРСР введено в дію «Керівництво по застосуванню Збройними Силами норм міжнародного гуманітарного права». Цей докт є діючим у Збройних Силах України. Відповідно до вимог Женевських конвенцій з метою виконання 3. та 3. в. до Кримінального кодексу України внесено ст. 260 — мародерство, ст. 262 — погане поводження з військовополоненими, ст. 261 — насильство над населенням у районі бойових дій, ст. 263 — незаконне носіння знаків Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними. 24.IX 1993 у рамках СНД підписано Угоду про першочергові заходи, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів. У рішеннях Нюрнберзького процесу і Токійського процесу порушення 3. та 3. в. було визнано найтяжчим міжнар. злочином. Див. також Військові злочини.

ЗАМКНУТІ ТА НАПІВЗАМКНУТІ МОРЯ - затока, басейн чи море, оточене двома або кількома д-вами, що з'єднується з ін. морем чи океаном через вузький прохід; територія, що складається повністю чи гол. чин. з територіальних морів і виключних (морських) економічних зон двох чи більше прибереж, держав. Згідно з Конвенцією ООН по морському праву 1982 д-ви, які омиваються 3. чи н. м., мають співробітничати одна з одною при реалізації своїх прав і виконанні обов'язків. У зв'язку з цим вони безпосередньо або через відповідну регіональну організацію прагнуть координувати: управління живими ресурсами моря, їх збереження, розвідку та експлуатацію; здійснення (реалізацію) своїх прав і обов'язків щодо захисту і збереження мор. середовища; політику проведення наук, досліджень та здійснювати там, де це доцільно, спільні програми наук, досліджень. Ці д-ви мають також запрошувати, коли це необхідно, ін. заінтересовані д-ви чи міжнар. організації до запровадження відповідних положень Конвенції.

ЗАПУСКАЮЧА ДЕРЖАВА - а) країна, яка здійснює або організовує запуск косм. об'єкта; б) країна, з території або з установок якої здійснюється запуск

косм. об'єкта. Визнання тієї чи ін. д-ви запускаючою тягне за собою істотні юрид. наслідки. Ще в Договорі про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1966 (Договорі про космос) для визначення суб'єктів косм. діяльності, які несуть відповідальність за шкоду, спричинену об'єктами косм. діяльності, зазначалося: «Кожна держава — учасниця Договору, яка здійснює або організує запуск об'єкта в космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, а також кожна держава — учасниця Договору, з території або установок якої здійснюється запуск об'єкта, несе міжнародну відповідальність за шкоду, завдану такими об'єктами або їх складовими на Землі, у повітряному або в космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, іншій державі -учасниці Договору, її фізичним або юридичним особам». Поняття «запускаюча держава» найповніше визначено у Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічним об'єктом (1972). За Конвенцією 3. д. — це д-ва, що організує запуск об'єкта косм. діяльності; д-ва, що здійснює запуск об'єкта косм. діяльності; д-ва, з території якої здійснюється запуск об'єкта косм. діяльності; д-ва, з устаткування якої здійснюється запуск об'єкта косм. діяльності. При цьому під 3. д. розуміється також будь-яка міжнар. міжурядова організація, котра провадить косм. діяльність, якщо вона заявляє, що бере на себе права та обов'язки, передбачені Конвенцією, і якщо більшість держав -членів цієї організації є державами — учасницями Конвенції і Договору про космос. Ці положення повністю підтвержені і в Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються у косм. простір, 1974 (ст. 1,7). У Конвенції 1972 передбачено системи відповідальності, а саме: а) абс. відповідальність, що не залежить від наявності чи відсутності вини; б) відповідальність, що базується на факті наявності вини держави-оператора. Перша стосується шкоди, заподіяної косм. об'єктом на поверхні Землі, в повітр. або у косм. просторі; друга — шкоди, заподіяної косм. об'єкту однієї 3. д. чи особам або майну косм. об'єктом іншої 3. д. у будь-якому місці, крім поверхні Землі. Конвенція регулює також ін. питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної косм. об'єктом 3. д.

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ - у міжнародному праві -1) одностороння заява, зроблена д-вою при підписанні, прийнятті, затвердженні, ратифікації або приєднанні до багатостороннього міжнародного договору, завдяки якій вона бажає виключити чи змінити юрид. дію певних положень даного договору в його застосуванні щодо цієї д-ви; 2) інститут міжнар. права, зокрема права міжнар. договорів, який регулює застосування застереження. 3., яке тісно пов'язане з екон. і політ. інтересами д-ви й зумовлене її нац. доктриною міжнародного права, застосовується нею у випадку, коли, вважаючи багатосторонній міжнар. договір у принципі прийнятним і корисним, вона не може погодитися з його одним або кількома положеннями. Акт 3. є проявом

суверенної волі д-ви як осн. первинного суб'єкта міжнар. права (або міжнар. організації — як вторинного суб'єкта міжнар. права), який сприяє, з одного боку, захистові інтересів окр. держав, а з іншого — якнайширшій їх участі у багатосторонніх міжнар. договорах та угодах. Широко застосовується в міжнар. практиці, у т. ч. за участю України. Найрізноманітніші сучас. аспекти регулювання З. були остаточно кодифіковані з ініціативи та при безпосередній участі Комісії міжнар. права ООН на Віденських міжнар. конференціях у 1968 та 1969, остання з яких прийняла Віденську конвенцію про право міжнародних договорів 1969, яка регулює осн. питання З. Положення вказаної конвенції щодо З. були враховані і дещо доповнені наступними Віденською конвенцією про правонаступництво держав стосовно договорів 1978, а також Віденською конвенцією про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986. Україна приєдналася до Віден. конвенцій 1969 та 1978 відповідно 14.IV.1986 і 17.IX 1992. Вони набули чинності для неї відповідно з 13.UІ 1986 та 26.XI 1992. Віден. конвенція 1986 станом на 1999 не набула чинності. Можливість застосування З. обмежена чітко визначеними у ст. 19 Конвенції 1969 випадками: коли З. забороняється договором; коли договір передбачає можливість тільки певних З., до яких конкретне З. не належить; коли З. не сумісне з об'єктом та цілями договору. Згідно з п. 1 ст. 20 тієї ж Конвенції «застереження, яке припускається договором, не потребує будь-якого наступного прийняття іншими державами, які домовляються, якщо тільки договір не передбачає такого прийняття». Питання прийняття, зняття З. і заперечень проти них детально регламентуються у ст. 20, 22, 23. Зроблене при ратифікації З. може бути висловлене в самій ра-тифікац. грамоті, в протоколі про обмін чи здачу на зберігання ратифікац. грамоти або в обох цих док-тах. За заг. правилом З. вважається мовчазно прийнятим д-вою, якщо вона не висловить заперечення проти нього до кінця 12-місячного періоду після того, як їй було повідомлено про таке З. Згідно зі ст. 4 Конвенція 1969 не має зворотної сили стосовно договорів, укладених до набуття чинності цієї Конвенції у певній д-ві. Акт З. створює деякі відмінні за змістом юрид. наслідки для держав та міжнар. організацій, які прийняли певне З. або не прийняли його у їх правовідносинах із заявником З. Необхідно відрізнити З.: від заяв-декларацій до вже укладеного договору, в т. ч. від т. з. тлумачних, які не змінюють юрид. дії та характеру обов'язків певної д-ви, що впливають з міжнар. договору, а тільки підкреслюють його значення або визначають, як одна з держав-учасниць буде тлумачити його окр. положення та як має намір їх виконувати; від поправок, які активно використовуються суб'єктами міжнар. права в процесі укладення та узгодження договорів до їх підписання, що й відрізняє їх від З., які можливі на всіх наст. етапах проходження договору до ратифікації включно; від застережень у міжнародному приватному праві, які спрямовані на обмеження відсилань до іноз. зак-ва, а не на зміну або виключення юрид. дії положень міжнар. договору.

ЗАТОКА МОРСЬКА - частина мор. простору, яка заглиблюється у сушу і має вільний водообмін з осн. водоймищем (океаном, морем). Згідно з положеннями ст. 7 Конвенції про територіальне море і прилеглу зону 1958, а також ст. 10 Конвенції ООН по морському праву 1982 під 3. м. розуміється чітко окреслене заглиблення берега, яке заходить у сушу настільки, що містить замкнені сушею води та утворює дещо більше, ніж просту звивину берега. Її площа повинна бути не меншою від площі півкруга, діаметром якого слугує лінія, що перетинає вхід у це заглиблення. Води 3. м. вважаються внутрішніми, якщо ширина входу до неї не перевищує 24 мор. милі по лінії, що обмежує водний простір(максимально великий) при найб. відпливі. Якщо внаслідок наявності островів заглиблення має кілька входів, то за діаметр вказаного півкруга береться лінія, довжина якої дорівнює сумі ліній, що перетинають окр. входи. Острови, розташовані у заглибленні 3. м., розглядаються як частини водного простору даної затоки і, відповідно, до розрахунку ширини входу не беруться. У разі, коли відстань між відмітками найб. відпливу пунктів природного входу до 3. м. перевищує 24 мор. милі, пряма вихідна лінія, що дорівнює цій відстані, проводиться всередині 3. м. так, щоб нею був обмежений максимально великий водний простір. Дані положення, як вказано в названих конвенціях, не розповсюджуються на т. з. історичні затоки, а також на випадки, коли застосовується система прямих вихідних ліній, передбачена ст. 4 Конвенції про територіальне море і прилеглу зону та ст. 7 Конвенції ООН по мор. праву.

ЗАТРИМАННЯ ПОВІТРЯНОГО СУДНА - захід, що застосовується компет. органами д-ви місцезнаходження повітр. судна з метою встановлення (розслідування) обставин правопорушення чи усунення перешкод для його вильоту. Підставами для 3. п. с. в аеропорту можуть бути: порушення правил польоту; відсутність необхідних борт, та судових док-тів, реєстрац. знаків; відхилення від повітр. траси під час злітання; вчинення правопорушення на повітр. судні чи проти цього судна тощо. У ряді випадків 3. п. с. розглядається як запобіж. захід до винесення рішення місц. суду про арешт судна. Норми міжнар. права спрямовані на те, щоб звести час 3. п. с. до мінімуму. Зокрема, відповідно до Чиказької конвенції про цивільну авіацію 1944 д-ви мають не допускати необгрунтованого 3. п. с. ін. держав при проведенні догляду та перевірки док-тів (ст. 16). Нормами Гаазької конвенції 1970 (ст. 9) і Монреальської конвенції 1971 (ст. 10) передбачено, що у випадку незакон, втручання у діяльність цив. авіації відповідна д-ва повинна без затримки повернути повітр. судно та його вантаж законним володільцям. За Повітряним кодексом України повітр. судно, що перетнуло кордон України без відповідного дозволу компет. органів, або таке, що припустилося ін. порушення порядку використання повітр. простору України, може бути

затримане для встановлення обставин порушення і при наявності вини до нього застосовуються заходи, встановлені законом України і міжнар. угодами (ст. 56).

ЗАТРИМАННЯ СУДНА - захід, що застосовується компет. органами прибережної держави з метою проведення розслідування чи з ін. метою до усунення перешкод для виходу судна в море. Зокрема, таке затримання може мати місце для здійснення розслідування на випадок порушення відповідним судном норм і стандартів охорони мор. середовища від забруднення. Міжнародна конвенція про вантажну марку (1966) забороняє вихід у море судна, завантаженого понад дозволіні межі. Нормами міжнар. мор. права забороняється також вихід у море судна, якщо воно чи його обладнання непридатне для виходу в море без небезпеки для судна чи людей на ньому. Підлягає затриманню будь-яке судно, що перевозить понад 2 тис. т нафти наливом, якщо воно не було застраховане і не має іншого фін. забезпечення, передбаченого Конвенцією про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969. Як правило, 3. с. здійснюється на короткий строк до одержання рішення суду відповідної країни про арешт судна чи про звільнення судна від ін. санкцій. В Україні питання 3. с. регулюються Кодексом торговельного мореплавства України. Його ст. 80, зокрема, передбачає, що судно чи вантаж можуть бути затримані в мор. порту України нач. порту на прохання особи, яка має морську вимогу, обґрунтовану заг. аварією, рятуванням, договором перевезення вантажу, зіткненням суден або ін. заподіянням шкоди, а також на мор. вимоги порту, що виникли внаслідок пошкодження портових споруд, ін. майна і навігац. обладнання, що розташоване в порту, мор. вимоги органів М-ва охорони навкол. природ, середовища та ядер, безпеки України, що виникли внаслідок порушення природоохор. зак-ва України, до достатнього забезпечення мор. вимоги судовласником або вантажовласником. Відповідальність за збитки, завдані необґрунтованим затриманням судна або вантажу, несуть особи, на вимогу яких відбулося затримання. Розпорядження нач. мор. порту про затримання судна або вантажу на мор. вимоги, зазначені у ст. 80, дійсне протягом трьох діб. Якщо впродовж визначеного строку не прийнято рішення суду, арбітраж, суду або Морської арбітражної комісії про накладення на судно чи вантаж арешту, вони підлягають негайному звільненню. Крім нач. порту право на 3. с. має і капітан порту, який видає дозвіл на вихід судна з порту. Капітан порту, відповідно до ст. 91 КТМ України, може відмовити у видачі дозволу на вихід судна з порту в разі: а) непридатності судна до плавання, порушення вимог щодо його завантаження, постачання, комплектування екіпажу та наявності ін. недоліків, що становлять загрозу безпеці плавання або здоров'ю людей, які перебувають на судні, або загрозу заподіяння шкоди навкол. природ, середовищу; б) порушення вимог до судових док-тів; в) несплати встановлених зборів, штрафів та ін. платежів; г) рішення уповноважених зак-

вом держ. органів (митних органів, санітарно-карантинної служби, органів рибоохорони, М-ва охорони навкол. природ, середовища та ядер, безпеки України і прикорд. військ). Капітан мор. порту може затримати судно на підставах, зазначених у ч. 2 вказаної статті, до усунення виявлених недоліків або до моменту сплати належних зборів, штрафів або ін. платежів. Якщо недоліки не можуть бути усунені намісці, судну надається можливість пройти найближчу судноремонтну верф. Про затримання судна негайно повідомляється судно-власник.

ЗАХИСТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ - одна з функцій дип. і коне, представництв по забезпеченню прав і закон, інтересів акредитуючої д-ви, її гр-н та юридичних осіб, що знаходяться на тер. країни перебування. Здійснюється відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961, яка у п. 1 «б» ст. 3 встановила, що З. д. має бути у межах, передбачених міжнар. правом. Це означає, що в процесі діяльності посольства, зокрема в галузі З. д., не повинно бути ніякого втручання у справи, які, по суті, належать до внутр. компетенції д-ви перебування. У будь-якому випадку слід поважати її нац. правопорядок. З. д. полягає передусім у консультуванні своїх гр-н з питань їх перебування у країні, сприяння у наданні їм інформації щодо законів та правил приймаючої д-ви. Посольство чи консульство має право робити запити про причини і правові підстави дій місц. органів влади, спрямованих проти гр-нина акредитуючої д-ви. Крім того, в разі необхідності дипломатичне представництво може вдаватися і до таких засобів захисту, як нота протесту проти незакон, затримання гр-н або ін. протиправних дій. Ця форма захисту застосовується, як правило, дип. представництвом, тоді як функцію З. д. у цілому виконують переважно коне, установи. Так, Консульський статут України (ст. 20) передбачає: консул зобов'язаний вживати заходів для того, щоб юрид. особи та гр-ни України користувалися у повному обсязі всіма правами, наданими їм зак-вом д-ви перебування і міжнар. договорами, учасниками яких є Україна і д-ва перебування, а також міжнар. звичаями. Консул, зазначається у Статуті, зобов'язаний вживати заходів для відновлення порушених прав юрид. осіб і гр-н України. У випадку, якщо після звернення консула до властей д-ви перебування не будуть відновлені порушені права юрид. осіб і гр-н України, консул зобов'язаний повідомити про це Міністерство закордонних справ України та главу дип. представництва України в д-ві перебування.

ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ - система заходів, спрямованих на забезпечення встановлених міжнар. гуманітарним правом правил поведінки щодо поранених, хворих, військовополонених і цив. населення під час війни. Осн. міжнар. актами у цій галузі є підписані 12. ХІІІ.1949 чотири Женевські

конвенції про захист жертв війни 1949: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цив. населення під час війни. Станом на 1997 їх ратифікували 188 держав. У 2-й пол. 20 ст. термін «війна» почав витіснятися терміном «збройний конфлікт». В ост. десятиліття у міжнар. праві усталився поділ збройних конфліктів на «міжнародні збройні конфлікти» та «збройні конфлікти неміжнародного характеру». Учасники Дип. конференції у Берні 12.XII 1977 на розвиток Женев. конвенцій 1949 прийняли Дод. протоколи, які стосуються захисту жертв міжнар. збройних конфліктів (Протокол I) та захисту жертв збройних конфліктів неміжнар. характеру (Протокол II). їх ратифікували відповідно 147 і 139 держав. Положення Женев. конвенції та Дод. протоколів «повинні за будь-яких обставин повністю застосовуватися до всіх осіб, які перебувають під захистом цих док-тів, без будь-якої несприятливої різниці щодо характеру або походження збройного конфлікту» (преамбула Протоколу I). Загальна для всіх Женев. конвенцій 1949 ст. 3 забороняє здійснення стосовно некомбатантів або осіб, що склали зброю, таких дій, як: посягання на людську гідність, життя і фіз. недоторканність; захоплення заручників; винесення вироку і застосування покарання без поперед. суд. рішення. Поранені і хворі мають бути підібрані та забезпечені мед. допомогою. У випадках, не передбачених Женев. конвенціями 1949 та Дод. протоколами до них, «цивільні особи і комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, які впливають з усталених звичаїв, з принципів гуманності та вимог суспільної свідомості» (ст. 1 Протоколу I).

ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ - 1) встановлений міжнародним правом порядок забезпечення схоронності пам'яток та об'єктів культурного значення; 2) відповідний регламент поведінки воюючих сторін. Зародився у Давній Греції як звичай, пов'язаний з реліг. заборонами. До поч. 17 ст. необхідність захисту культур, цінностей під час збройних конфліктів визнавалася тільки окр. особами, відповідні норми не набули поширення. Із зародженням науки міжнар. права ідея захисту культур, цінностей була розвинута у творах А. Джентілі, Г. Гроція, Е. де Ваттеля. Норми про повоєнне повернення культур, цінностей і відшкодування за їх грабіж і нищення закріплені у договорах Вестфальського (1648) і Неймегенського (1678) миру, в актах Віденського конгресу 1814—15 тощо. З серед. ст. відповідні норми почали включати до військ. статутів (Інструкція до керування діючою армією Сполучених Штатів 1864, відома як Кодекс Лібера). Кодифікація норм 3. к. ц. у п. з. к., що поступово набули ознак міжнар. звичаю, пов'язується з Брюссельською декларацією права війни 1874 (не набула чинності) та актами Гаазьких

конференцій миру 1899 і 1907 (Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1899, Гаазька конвенція про бомбардування морськими силами під час війни 1907). В 20—30-х рр. ст. було розроблено (зокрема, в межах Ліги Націй) кілька проектів спеціаліз. міжнар. актів щодо З. к. ц. у п. з. к., але єдиним прийнятим у цей час міжнар. док-том став Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток, підписаний американською д-вою (15.IV 1935, Вашингтон), більше відомий як Пакт Реріха. Після Другої світ, війни у вироці Нюрнберзького військ, трибуналу руйнування і грабіж культур, цінностей було визнано злочином проти миру і людства. Новий етап розвитку З. к. ц. у п. з. к. пов'язаний з прийняттям Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954. Впродовж 70—80-х рр. ГА ООН прийняла ряд резолюцій з окр. аспектів З. к. ц. у п. з. к. 1977 на Міжнар. дип. конференції з питань розвитку міжнар. гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів, було прийнято два Додаткові протоколи 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949. Вони удосконалили міжнар. правові норми З. к. ц. у п. з. к. Захист культур, цінностей передбачає низку заходів, необхідних для виконання у мирний час. Це, зокрема, маркування нерухомих пам'яток відмітними знаками встановленого зразка, підготовка спец, персоналу, навчання офіцерів та солдатів армії і флоту, обмін інформацією тощо.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ - (англ. Western European Union, франц. Union de l'Europe occidentale), ЗЄС (WEU, UEO) - регіональна військ.-політ, організація європ. країн, створена для забезпечення колект. самооборони її членів. Заснований згідно з Паризькими угодами (укладені 1954, ратифіковані 1955), якими внесено зміни до Брюссельського договору (пакту) про екон., соціальне і культурне співробітництво та колект. самооборону між Бельгією, Великобританією, Люксембургом, Нідерландами і Францією 1948. Ці зміни відкрили можливість приєднатися до Брюс. договору Німеччині та Італії. ЗЄС утв. з метою: надання відповідно до Статуту ООН військ, та ін. допомоги у підтриманні міжнар. миру і безпеки, протидії будь-якій агрес. політиці; сприяння єдності Європи; тісного співробітництва з НАТО та Європейським Союзом (ЄС); зміцнення і забезпечення демократії, особистої та політ, свободи, конст. традицій, поважання закону; зміцнення екон., соціальних і культур, зв'язків між державами-членами. До ЗЄС входять 10 держав-членів: Бельгія, Великобританія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія і Франція. Асоційовані члени ЗЄС — Ісландія, Норвегія, Туреччина. Крім того, ряд країн має статус асоційованих партнерів ЗЄС: Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія. ЗЄС має таку структуру: 1) Рада ЗЄС; 2) Постійна Рада, включаючи робочу групу Ради; 3) начальники генеральних штабів; 4) штаб із планування; 5) роб. групи

(спец. роб. група, група представників міністерств оборони); 6) Асамблея ЗЄС; 7) секретаріат. Рада ЗЄС на рівні міністрів закорд. справ і оборони держав-членів збирається двічі на рік. Як вищий орган ЗЄС несе політ, та військ, відповідальність за діяльність організації. Раду може бути скликано у будь-який час на пропозицію держави-члена для обговорення становища, загрозливого для миру або екон. стабільності. Пост. Рада, що складається з послів держав-членів, скликається раз на тиждень у штаб-квартирі ЗЄС для забезпечення пост, керівництва Союзом. Головує на засіданнях ген. секретар. Роб. група Ради готує її щотижневі засідання. Начальники ген. штабів держав-членів зустрічаються двічі на рік напередодні регулярних засідань Ради ЗЄС. Штаб із планування, підлеглий Раді, відповідає за: підготовку планів можливого використання збройних сил під егідою ЗЄС; розробку рекомендацій для систем управління, включаючи постійно діючі служб, інструкції для операт. штабів, що створюються у разі необхідності; ведення списку частин і з'єднань, які може бути виділено у розпорядження ЗЄС для проведення певних операцій. На допомогу Раді створено робочі групи: спеціальна роб. група із представників МЗС країн-членів (політ, питання європ. безпеки); група представників міністерств оборони (військ, питання європ. безпеки), роб. к-ти з питань косм. права, верифікації угоди про «відкрите небо», Середземномор'я та ін. Асамблея ЗЄС складається із 108 депутатів держав — членів Брюс. договору у Парламентській асамблеї Ради Європи. Збирається двічі на рік для обговорення усіх питань діяльності Союзу, обирає бюро у складі голови та 8 його заступників. Керує Радою ЗЄС секретаріат на чолі з ген. секретарем та його заступником. 1990 за рішенням Ради ЗЄС ств. Інститут проблем безпеки, на який покладено такі завдання: проведення досліджень для Ради та Парлам. асамблеї; інформування громад, думки з питань європ. безпеки; формування банку даних; проведення міжнар. семінарів і колоквиумів разом з аналогічними ін-тами держав-членів. Директора ін-ту призначає Рада. Ін-т оприлюднює аналіт. дослідження та ін. праці. 1992 члени ЗЄС ухвалили Маастрихтську заяву до Договору про Європейський Союз і Петербурзьку декларацію, а 1993 на їх розвиток — Люксембурзьку декларацію, в яких визначено політику щодо дальших відносин з НАТО, засновану на принципах прозорості та співробітництва, а також намічено заходи щодо розвитку відносин ЄС з питань підтримання миру та безпеки в європ. регіоні. Маастрихтська заява передбачає: зміцнення європ. єдності у сфері безпеки та оборони, а також взяття на себе більшої відповідальності у питаннях оборони Європи; спрямування діяльності ЗЄС як невід'ємної складової частини процесу розвитку ЄС; посилення ролі ЗЄС у довгостроковій перспективі заг. оборонної політики ЄС та в її узгодженості з політикою НАТО. Щодо розвитку відносин з ЄС передбачено проведення таких заходів: узгодження місць і строків зустрічей, орг. та процедурних питань; забезпечення тісного співробітництва між Радою ЄС та його секретаріатом, з одного боку, і секретаріатом ЗЄС, з іншого; вивчення можливості узгодження послідовності та строків головування у ЄС і ЗЄС; інформування Європ. комісії про діяльність ЗЄС у зв'язку із спільною зовн.

політикою та політикою безпеки ЄС; поглиблення співробітництва між Асамблеєю, ЗЄС та Європейським парламентом. Щодо заходів, які стосуються розвитку відносин з НАТО, в заяві проголошено політику: поглиблення координації у питаннях, що становлять спільний інтерес; узгодження місць і строків зустрічей, орг. та процедурних питань; забезпечення тісного співробітництва між секретаріатами ЗЄС і НАТО. У Петерсберзькій декларації держав — членів ЗЄС передбачено здійснення таких заходів: надання військ, підрозділів усіх родів звичайних озброєнь держав-членів для вирішення завдань під егідою ЗЄС (гуманітарні та рятувальні операції, операції щодо підтримання миру, бойові дії з метою подолання криз, заходи для встановлення миру); використання військ, частин, підлеглих ЗЄС, за рішенням Ради ЗЄС (прийняття рішень державами — членами ЗЄС про їх участь у певних операціях відповідно до внутр. зак-ва); узгодження планів та їх здійснення; створення багатонац. військових з'єднань із збройних сил держав — членів ЗЄС, включаючи призначені для виконання завдань НАТО (після консультації з НАТО). Важливими етапами діяльності в цьому напрямі є включення Петерсберзьких завдань ЗЄС у Договір Європ. Союзу та розвиток тісніших інституційних зв'язків із ЗЄС. 1992 міністри закорд. справ та оборони європ. держав ухвалили рішення про поглиблення багатостор. відносин шляхом: проведення щоріч. зустрічей міністрів закорд. справ і міністрів оборони; створення консультат. форуму з Пост, ради ЗЄС і послів ін. країн (зустрічі двічі на рік); організації можливих зустрічей «спеціальної трійки» на рівні найвищих посад, осіб; обміну док-тами та інформацією; співробітництва між Ін-том проблем безпеки ЗЄС та аналогічними ін-та-ми ін. країн. Про посилення ролі ЗЄС, що пов'язано із концепцією взяття європ. союзниками по НАТО більшої відповідальності у вирішенні існуючих та майб. завдань у сфері безпеки, відзначається і в «Стратегічній концепції Альянсу», затв. главами держав та урядів на засіданні Північноатлантичної ради (Вашингтон, квітень 1999). Роб. мовами ЗЄС є англ. та французька. Місцеперебування штаб-квартири ЗЄС — м. Брюссель, а Асамблеї ЗЄС — м. Париж.

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ - зіткнення між збройними силами держав усупереч міжнар.-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів. Такі конфлікти звичайно характеризуються інтенсивністю ведення бойових дій, обмеженістю театру цих дій та відносною нетривалістю у часі (т. з. локальні війни). З. к. м. х. є наслідком факт, ведення бойових дій ЗС держав без будь-якого попередження та оголошення війни, що є спробою обійти принцип заборони війни і уникнути відповідальності за агресію. Сучасне міжнар. право автоматично визнає агресором д-ву, яка перша здійснила збройний напад на тер. ін. д-ви. Тому в

деяких випадках сторони 3. к. м. х., незважаючи на бойові дії, продовжували підтримувати між собою дип. відносини. Сторони 3. к. м. х. зобов'язані у своїх діях дотримувати норм міжнародного гуманітарного права, що застосовується у цих конфліктах. Це насамперед чотири Женевські конвенції про захист жертв війни 1949, Дод. протокол I до них 1977, а також міжнародне звичаєве право, що не тільки містить великий комплекс обмежувальних положень стосовно ведення бойових дій, а й передбачає захист прав осіб, які підпадають під дію гуманіт. норм. Зокрема, заборонені як метод ведення бойових дій організація голоду серед цив. населення, напад або знищення об'єктів, необхідних для його виживання. Д-ва, що є стороною у 3. к. м. х., зобов'язана поважати права цив. осіб, які перебувають під захистом 4-ї Женевської конвенції, а саме: політ, і соціальні права та суд. гарантії поводження з цими особами, їх фіз. недоторканність та безпеку; вона має також забезпечити додержання принципу особливого захисту жінок, дітей, осіб похилого віку та інвалідів. Якщо 3. к. м. х. не супроводжується збройним конфліктом неміжнародного характеру, то беруть до уваги лише положення, що застосовуються до 3. к. м. х. Але іноді всередині д-ви відбуваються зіткнення, що досягають своєю напруженістю рівня внутр. збройного конфлікту, який розвивається на тлі конфлікту міжнародного. У такому разі гуманіт. питання можуть частково вирішуватися шляхом застосування пол Згідно з Дод. протоколом I до міжнар. збройних конфліктів належать також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колон, панування, іноз. окупації і расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН і Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 (п. 1 ст. 1). Отже, весь комплекс норм міжнар. гуманіт. права має поширюватися і на нац.-визв. війни народів, що ведуть збройну боротьбу за здійснення права на самовизначення.

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ НЕМІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ - зіткнення на тер. д-ви збройних сил уряду з антиуряд, організованими збройними загонами. До 3. к. н. х. належать такі ситуації, коли: а) у межах тер. однієї д-ви починаються явні й чітко визначувані воєнні зіткнення між її ЗС та ін. організованими збройними угрупованнями; б) антиурядові збройні загони, організовані під керівництвом відповідного командування, здійснюють контроль над частиною території, який дає їм можливість вести безперервні та узгоджені воєнні дії (напружені бої). До 3. к. н. х. застосовується ст. 3, що є загальною для усіх Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949, та Дод. протокол II до них 1977, а також норми міжнародного звичаєвого права. Подібно до права збройного конфлікту міжнародного характеру, право 3. к. н. х. містить положення, що стосуються ведення воєн. дій. Зокрема, встановлено заборону на використання голоду

серед цив. населення як методу ведення воєн, дій, включаючи заборону піддавати нападу та знищувати об'єкти, необхідні для виживання цив. населення. Заборонено переміщення цив. осіб, визначено політ, і соціальні права неком-батантів і комбатантів, що вийшли зі строю, стосовно суд. гарантій, поводження з ними, їх фіз. недоторканності і безпеки. Лише в тому, що стосується нелюдського поводження, зазначені док-ти містять 23 види, що підлягають забороні: напр., вбивство, катування, колект. покарання, взяття заручників, акти тероризму, погрози виконати такі акти. У 3. к. н. х. за згодою закон, уряду допускається проведення міжнар. акцій щодо надання допомоги, навіть коли вони стосуються населення, яке перебуває під контролем повстанців, і якщо ці акції мають виключно неупереджений характер та проводяться без будь-якої дискримінації. При цьому заінтересована д-ва не користується необмеж. владою погоджуватися або не погоджуватися на здійснення акцій з надання допомоги в інтересах населення, яке перебуває не під її контролем, і зобов'язана погодитися, якщо ці акції здійснюються за умов, що дозволяють забезпечити їх проведення виключно в гуманіт. цілях. Як і в ході збройного конфлікту міжнар. характеру, жінки, діти, особи похилого віку та інваліди користуються захистом положень конвенц. норм міжнар. права, встановлених щодо осіб, які перебувають під заступництвом цих норм. Гуманіт. захист має поширюватися також на конфлікти, які не є у букв. розумінні слова «збройними» і які являють собою ситуації, пов'язані з внутр. заворушеннями та напруженістю у межах д-ви; хоча такі ситуації і не регулюються міжнар. гуманіт. правом вгтісію Бепеї (лат., буквально — у вузькому розумінні), однак вони підпадають під дію міжнар. норм, які стосуються прав людини. Як тільки члени опозиції опиняються в руках урядових органів, то починають діяти настанови, що стосуються прав людини. Вони мають право на життя і недоторканність, на справедливий суд. розгляд та на застосування норм права.

ЗБРОЙНИЙ НЕЙТРАЛІТЕТ - (нім., від пізньолат. — нічийний) — засноване на правових домовленостях співробітництво Росії, Данії, Швеції та деяких ін. країн щодо нейтралітету і захисту торг, мореплавства у період війни за незалежність північноамер. колоній 1779—1803 (відоме також як перший 3. н.). Ініціатива 3. н. належала Росії, яка виступила з Декларацією про 3. н. У червні 1780 вона уклала двостор. угоди з Данією та Швецією. 3. н. декларував 7 осн. принципів: 1) усі нейтр. судна можуть вільно плавати з одного порту до ін. уздовж берегів держав, які перебувають у стані війни; 2) вантажі, що належать підданним воюючих держав, за винятком контрабанди, не підлягають захопленню, якщо вони перевозяться нейтр. суднами; 3) порт повинен вважатися блокованим тільки у випадку, коли воююча д-ва, яка здійснює блокаду, розташувала судна так, що створюється очевидна небезпека для нейтр. суден, які заходять у порт; 4) нейтр. судна підлягають

затриманню тільки у випадках, коли це виправдано і підтверджено явними доказами; 5) рішення слід виносити без зволікання; 6) розгляд справи повинен бути оперативним і провадитися на підставі єдиних правових норм; 7) крім відшкодування збитків, має бути висловлене вибачення за образу, завдану прапоріві держави — учасниці угоди. Сторони угоди зобов'язалися захищати проголошені принципи та оголосили про закриття Балтійського м. для військ, кораблів воюючих держав. Згодом до 3. н. приєдналися Голландія, Пруссія, Австрія, Португалія, Королівство обох Сицилій. Сполучені Штати Америки, Франція та Іспанія формально не приєдналися до 3. н., але офіційно визнали його принципи. У 1783 союз розпався. Принципи 3. н. були підтвержені пізніше Паризькою декларацією про морську війну 1856, знайшли відображення у ряді конвенцій та угод, укладених у 19 ст. і 1-й пол. 20 ст. Ці принципи відіграли важливу роль у формуванні норм міжнар. права щодо нейтр. торгівлі під час мор. війни.

ЗБРОЙНІ СИЛИ ООН (ЗС ООН) - об'єднані збройні сили держав — членів Організації Об'єднаних Націй, що мають забезпечити заходи воєн, характеру в рамках примус, дій членів ООН відповідно до гл. VII Статуту ООН. Створюються та застосовуються Радою Безпеки ООН у випадках, коли вона «визнає існування будь-якої загрози мирові, будь-якого порушення миру або акту агресії» та у зв'язку з цим приймає рішення про вжиття заходів для «підтримання або відновлення миру і безпеки» (ст. 39). ЗС ООН мають застосовуватися у виключних випадках, коли ін. заходи можуть виявитись або виявилися неефективними. Згідно зі ст. 43 Статуту ООН усі д-ви — члени ООН зобов'язуються надавати у розпорядження Ради Безпеки на її вимогу та відповідно до спец. угод необхідні для підтримання міжнар. миру та безпеки нац. ЗС, допомогу й відповідні засоби обслуговування, включаючи право проходження через певну територію. Такі угоди визначають кількість і рід військ, ступінь їх готовності та їх заг. розташування і характер наданих ними засобів обслуговування і допомоги. Переговори про укладення зазначених угод починаються в якомога коротший строк з ініціативи РБ ООН. Вони укладаються між РБ і членами ООН або між РБ та групами членів ООН і підлягають ратифікації д-вами, що їх підписали, відповідно до їх конст. процедури. В разі прийняття рішення про застосування сили РБ ООН, перш ніж зажадати від члена ООН, не представленого в Раді, надання ЗС на виконання зобов'язань, взятих ним на підставі ст. 43, запрошує цього члена Організації, за умови його бажання, взяти участь у рішеннях РБ щодо використання контингентів ЗС даного члена ООН (ст. 44). Ст. 42 Статуту ООН уповноважує РБ вдаватися до дій воєн, характеру повітр., мор. або сухоп. силами, які виявляються необхідними для підтримання або відновлення міжнар. миру та безпеки. Такі дії можуть включати демонстрації, блокаду та ін. операції повітр., мор. або сухоп. сил членів Організації. Допомогу РБ ООН з усіх питань, що стосуються військ,

потреб у справі підтримання міжнар. миру і безпеки, використання військ, переданих в її розпорядження, і командування ними здійснює створений Військово-штабний комітет (ВШК). У його складі повинні перебувати начальники штабів пост, членів РБ ООН або їх представники. Крім того, до співробітництва з ВШК може бути запрошено будь-кого з членів ООН, не представлених постійно в К-ті, якщо ефективне здійснення обов'язків ВШК вимагає участі цього члена ООН у його роботі (ст. 47). Отже, РБ ООН має виключну компетенцію у вирішенні всіх питань, пов'язаних із створенням та функціонуванням ЗС ООН. Згідно з п. 3 ст. 27 Статуту ООН такі рішення повинні прийматися з дотриманням принципу однаковості пост, членів РБ ООН, що є основою для застосування колект. дій держав — членів ООН для підтримання або відновлення міжнар. миру та безпеки. Однак «холодна війна», що тривалий час велася між двома «наддержавами» — США та СРСР, не дозволила використати зазначений механізм створення та функціонування ЗС ООН як складової частини системи ко-лект. безпеки; в умовах реальної дії принципу однаковості пост, членів РБ ООН ухвалення таких рішень цілком залежало від збігу інтересів цих членів Організації щодо конкр. ситуацій, пов'язаних з необхідністю підтримання або відновлення миру. Тому в той період РБ ООН не ухвалила жодного рішення про створення ЗС ООН, що зробило неможливим і функціонування ВШК як органу заг. стратегічного планування і тех. радника з воєн, питань, відповідального перед Радою Безпеки. Численні збройні конфлікти, що виникали в період «холодної війни» в різних регіонах світу всупереч існуючій у Статуті ООН забороні двом використовувати силу при розв'язанні спорів, вимагали від ООН вжиття заходів для припинення конфліктів, що загрожували мирові та безпеці народів. Тому міжнар. співтовариство обрало шлях створення та функціонування у рамках та під керівництвом ООН миротв. ЗС (контингентів ЗС держав — членів ООН). Вони мали діяти у зонах збройних конфліктів на підставі різного роду функц. мандатів, які надавалися їм РБ ООН з метою роз'єднання ЗС ворогуючих сторін і створення таким чином сприятливих умов для проведення дип. переговорів щодо припинення цих конфліктів. Зазначена практика ООН, основу якої становили рішення РБ ООН, є важливим міжнар. досвідом розв'язання різноманітних за своїм характером сучас. збройних конфліктів. Вона надала нового змісту компетенції РБ ООН та Ген. секретаря ООН, виходячи з «повноважень ООН, що розуміються»; останні цілком відповідають осн. меті ООН — підтриманню міжнар. миру та безпеки, що було підтверджено 1949 Міжнародним судом ООН. Останній заявив, що «згідно з міжнародним правом за ООН слід визнати ці повноваження, які, хоч і не вказані безпосередньо в Статуті ООН, неминуче впливають із необхідності виконання Організацією своїх завдань». Відтоді діяльність РБ ООН та Ген. секретаря у цій сфері здійснюється під назвою «операції ООН з підтримання миру». У практиці ООН з різними миротв. функціями створювалися: Надзв. сили ООН в Єгипті (1965-67), ЗС ООН у Конго (1960-64), ЗС ООН на Кіпрі (з 1964), Надзв. ЗС ООН на Бл. Сході (1973-79), сили

ООН для нагляду за роз'єднанням ізраїл. та сирійських військ (з 1974), тимчасові ЗС для підтримання миру в Лівані (з 1978) тощо. Після закінчення «холодної війни» операції ООН з підтримання міжнар. миру набули нових рис. Так, під час тривалого збройного конфлікту на тер. кол. Югославії (почався 1991) Рада Безпеки значно розширила мандат миротв. сил ООН, надавши їм право у разі необхідності застосовувати у широких масштабах силу. Крім того, вперше для розв'язання регіон. конфлікту під прапором ООН діяли військ. контингенти країн НАТО, що склалися з різних родів військ, включаючи військ.-повітр. підрозділи. Водночас у зовн. політиці США, які після розпаду СРСР залишилися єдиною у світі «наддержавою», виявилася тенденція до одноосіб. планування та проведення на тер. кол. Югославії операцій з використанням військ. контингентів країн НАТО, насамперед американських. Це позбавило РБ ООН достатнього контролю за їх здійсненням, як того вимагають положення гл. VII Статуту ООН. Істотними новаціями характеризувалися і рішення РБ ООН щодо подолання кризової ситуації у регіоні Перської зат., що виникла 1990 в результаті агресії Іраку проти Кувейту. Вперше за всю історію існування ООН Рада Безпеки кваліфікувала збройний напад однієї д-ви на іншу як акт агресії і зобов'язала Ірак негайно припинити окупацію тер. Кувейту. Невиконання Іраком цієї законної вимоги міжнар. співтовариства призвело до введення РБ ООН всеосяжних екон. санкцій проти Іраку. Водночас США та деякі ін. зх. країни без погодження із РБ ООН направили у регіон Перської зат. свої ЗС, які встановили блокаду мор. узбережжя Іраку. Тільки після цього США повідомили РБ ООН про свої дії, пославшись на «невід'ємне право на індивідуальну та колективну самооборону», а також на звернення до них Кувейту і Саудівської Аравії про надання їм військ. допомоги. Отже, РБ ООН фактично було усунуто від прийняття рішень про створення та використання у регіоні Перської зат. ЗС для відновлення там миру. Невдовзі вона все ж спромоглася постфактум санкціонувати ці дії США (резолюція № 665 від 25.УІІ 1990) і надати військам зх. країн мандат ООН на проведення військ. операцій у цьому регіоні. Резолюція РБ ООН № 678 від 29.ХІ 1990 підтвердила законність застосування сили проти Іраку, встановивши для нього строк виконання усіх своїх резолюцій — 15.1 1991. Д-ви, які своїми військ. контингентами взяли участь у протистоянні агресорові, уповноважувалися використати «всі необхідні засоби для відновлення миру і безпеки у регіоні Перської затоки». 16.1 1991 почалися воєнні дії, що завершилися звільненням тер. Кувейту та відновленням його суверенітету. РБ ООН зобов'язала Ірак ліквідувати під контролем ООН усю зброю масового знищення: хім. та бактеріол. зброю, ракети з радіусом дії понад 150 км та обладнання для їх в-ва. Конфлікт у кол. Югославії (на тер. Боснії) призвів до одноособових дій НАТО шляхом проведення операцій з підтримки миру, які лише постфактум були схвалені РБ ООН. Після спільної роботи з ООН над досягненням миру в Боснії НАТО 1995 ств. свої власні Сили втілення миру (ІФОР), а 1996 — Сили стабілізації (СФОР) з метою забезпечення миру і прокладання шляху для цив. відбудови Боснії.

Діяльність ІФОР (СФОР) відбувається у співробітництві з миротв. підрозділами країн, що не є членами НАТО, а саме: Болгарією, Румунією, Росією та Україною. У даний час НАТО через свої місії ІФОР (СФОР) згідно з мандатом ООН здійснює нагляд за дотриманням миру в регіоні. Стосовно кризової ситуації в сучас. Югославії, що виникла 1999 у серб, провінції Косово, то НАТО пред'явило ультиматум уряду цієї суверен, д-ви, погрожуючи їй ши-рокомасштаб. бомбардуваннями, і здійснило цю свою погрозу навіть за відсутності резолюції РБ ООН. Цими діями було порушено не тільки гл. VII—VIII Статуту ООН, а й Північноатлантичний договір, який не дозволяє Альянсу діяти за межами тер. країн — членів НАТО без відповідної підтримки з боку ООН (ст. 5). Однак США розглядають ці події як прецедент для майб. втручання НАТО «за межами» Альянсу шляхом розгортання своїх збройних сил для виконання місії з підтримки миру без обов'язкового прийняття відповідної резолюції РБ ООН. Ця нова роль, на яку претендує НАТО, знайшла підтвердження у «Стратегічній концепції Альянсу», прийнятій на засіданні Північноатлантичної ради (Вашингтон, квітень 1999), в якому взяли участь глави держав та урядів Альянсу. В цьому док-ті прямо передбачено «проведення операцій з реагування на кризу, що не регулюється статтею 5» вказаного договору (п. 31), тобто такі операції можуть поширюватися і на різні кризи за межами тер. держав — членів НАТО. Відповідно в рамках НАТО ств. концепцію Багатонаціональних загальновійськових оперативно-тактичних сил (БЗОТС), що стала важливим елементом перебудови військ, структури НАТО у згаданому напрямі. Таке розширення завдань НАТО виходить за межі організації колект. оборони і суперечить верховенству Статуту ООН і особливо ст. 51, яка надає право остаточного рішення РБ ООН, навіть у випадку, коли члени Альянсу користуються своїм правом на самооборону. Підсумки війни у регіоні Перської зат., кризи в Боснії та Косово свідчать, що система колективної безпеки ще не набула необхідного рівня узгодження серед держав — членів ООН. Рада Безпеки не спромоглася ефективно застосовувати положення гл. VII Статуту ООН, найперше ті, що стосуються її цілковитої відповідальності за створення і використання ЗС ООН для підтримання або відновлення міжнар. миру. Збройні конфлікти на тер. кол. Югославії та в регіоні Перської зат. засвідчили, що пост-конфронтац. період розвитку міжнар. відносин характеризується тенденцією до надання миротв. силам ООН ширших повноважень для застосування сили, ніж це було в часи «холодної війни». Водночас основою для узгодження рішень про створення та застосування ЗС ООН має залишатися точне визначення у рамках Організації їх мандату із суворим дотриманням положень Статуту ООН про колект. безпеку і врахуванням розвитку цих положень відповідно до практики ООН у цій сфері. Україна після проголошення незалежності (1991) активно сприяє розв'язанню місц. та регіон, збройних конфліктів у світі; зокрема, бере участь своїм військ, контингентом у миротв. діях сил ООН з підтримання миру на тер. кол. Югославії (у Боснії, Косово). 1999 прийнято Закон України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях», в якому визначено

цілі та умови участі нац. миротв. контингентів у такого роду операціях та встановлено порядок прийняття рішень щодо їх направлення. У цьому законі міститься принципова настанова, що міжнар. миротв. операції є міжнар. діями або заходами, які здійснюються за рішенням РБ ООН відповідно до Статуту цієї Організації, ОБСЄ, ін. регіональних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримки міжнар. миру і безпеки згідно з положеннями гл. VIII Статуту ООН, а так само дії і заходи багатонац. сил, що створюються за згодою РБ ООН, які проводяться під заг. контролем РБ ООН.

ЗБРОЯ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ, засоби масового знищення - засоби ведення війни, які за силою руйнування та ураження у багато разів переважають звичайні озброєння. Об'єктами ураження З. м. з. є люди, продукти їхньої праці, а також природне середовище їх проживання (клім. і геогр. умови, рослини, тварини, ґрунти). Фактори ураження З. м. з., як правило, мають певну інерцію дії після її застосування, а тому можуть справляти негат. морально-психол. вплив на супротивну сторону. Гол. принципами застосування З. м. з. є раптовість і масованість на вирішальних напрямках військ, дій. До наявних видів З. м. з. належать хім., біол., ядерна зброя. Хімічна зброя (ХЗ) — З. м. з., дія якої пов'язана з токсин, властивостями хім. речовин. Гол. компоненти ХЗ — бойові отруйні речовини і засоби їх застосування, а також носії, прилади і засоби керування, що використовуються при доставці хім. боєприпасів до цілей. ХЗ уперше було розроблено в Німеччині і застосовано під час Першої світ. війни 22.IV 1915 у бойових діях проти англо-франц. армії. Під час Другої світ. війни масового застосування не мала. Після закінчення війни якісно вдосконалювалась у різних країнах світу, насамперед у СРСР і державах — членах НАТО. ХЗ може бути використана для знищення, приголомшення та виснаження військ і населення, зараження місцевості (акваторії), військ, техніки, матеріальних цінностей, продуктів харчування, джерел водопостачання, знищення тварин, посівів, лісів тощо. Має значний діапазон впливу як за характером і ступенем ураження, так і за тривалістю дії (від кількох хвилин до кількох тижнів). ХЗ значно ускладнює захист військ і населення, що пояснюється складністю її своєчасного виявлення, її здатністю проникати у військ, техніку, сховища, будівлі та утворювати застої зараженого повітря. У випадку застосування ХЗ у великих масштабах імовірним є руйнування екол. систем на значних площах. Загроза використання ХЗ вимагає підготовки допоміж. заходів захисту військ і населення. Застосування ХЗ було заборонено Женевським протоколом про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925. Проте деякі д-ви не утрималися від застосування ХЗ у ході локальних війн (Італія проти Ефіопії у 1935—36, США проти В'єтнаму у 1960—70-і рр.). У січні 1993 в Парижі була відкрита для підписання Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та про її знищення. Метою

цього документа є поступова ліквідація ХЗ у всьому світі. Біологічна зброя (БЗ; згідно із зх. термінологією — бактеріологічна) — З. м. з., дія якої пов'язана з використанням хвороботворних властивостей мікроорганізмів (вірусів, бактерій, рикетсій, грибків), здатних спричинити масові захворювання людей, тварин, рослин. БЗ може уражати людину через органи дихання, шлунково-кишковий тракт, шкіру, слизові покриви, а також через укуси інфікованих збудників хвороб. За певних умов інфекційні захворювання можуть поширюватися на значну кількість людей, спричиняти пошесті (виходячи з лаб. досліджень і полігонних випробувань — холери, тифу, чуми, пропасниці, туляремії, сибірської виразки тощо). Перші розробки БЗ проведено в Німеччині під час Першої світ. війни. В роки Другої світ. війни близькою до бойового застосування БЗ була Японія. У повоєнний період властивості цього типу оз- і бронеь вивчали СРСР, США, Великобританія, Австралія, Канада. БЗ може застосовуватись у вигляді рідких або сухих рецептур. Гол. наслідком її практ. застосування є зараження повітря біол. аерозолем. Залежно від способу переведення рецептури у бойовий стан розрізняють біол. боєприпаси вибухової дії, боєприпаси з мех. відкриванням резервуару, прилади для створення аерозолей за рахунок тиску повітря або газів. Женев. протокол 1925 забороняє застосування БЗ у ході бойових дій. 16.XII 1971 ООН ухвалила Конвенцію про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення, яка набула чинності в березні 1975.

Ядерна зброя (ЯЗ) — З. м. з. вибухової дії, застосування якої ґрунтується на вико-ристанні енергії внутрішньоядер. зв'язків, що виділяється при ланцюгових реакціях ділення важких ядер деяких ізотопів урану і плутонію або при термоядер, реакціях синтезу легких ядер ізотопів водню — дейтерію і тритію — у більш важкі ядра гелію. Особливістю вказаних реакцій є надзвичайно велике ' виділення енергії — у 20—80 млн. разів біль-ше, ніж при використанні такої ж кількості тротилу. В результаті ядер, вибуху утв. сукупність факторів ураження: ударна хвиля, світлове випромінювання, проникаюча ра-діація, радіоакт. зараження, електромагнітний імпульс. ЯЗ — це ядерні та термоядерні боєприпаси різної потужності, засоби доставлення їх до цілі та засоби управління. Швидкий розвиток ракетної техніки для цільового застосування ядер, боєзарядів та її вирішальна роль серед сучас. носіїв ЯЗ стали основою для виділення ракетно-ядерної зброї у самот. вид ЗС. Ураження людей та об'єктів ЯЗ відбувається на великих площах і має масовий характер. Величезні руйнівні можливості ЯЗ не тільки відкрили принципово нові можливості для створення вирішальної переваги сил в зоні ведення бойових дій, а й зробили реальним завдання дезорганізації стратег, тилу противника, руйнування його військ.-пром. потенціалу. До країн, які володіють стратегічною ЯЗ, належать США, Рос. Федерація, Великобританія, Франція, Китай та деякі ін. Сумарна кількість ядерних боєзарядів у світі перевищує 30 тис. одиниць. Добровільно відмовилися від ЯЗ Україна, Білорусь, Казахстан та Південно-Африканська Республіка. Враховуючи те, що масоване застосування цієї зброї матиме катастрофічні наслідки для

людства, світ, співтовариство докладає зусиль для заборони ядер, випробувань, обмеження кількості ядер, боєприпасів та забезпечення контролю за ядер, матеріалами. Ядерні країни підписали Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963. Згодом США та СРСР підписали Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1966 (Договір про космос), який забороняє виводити на навколораземну орбіту, встановлювати на Місяці або на будь-якому ін. небесному тілі чи розміщувати у будь-який ін. спосіб у косм. просторі ядерну та іншу з. м. з. Ті ж дві підписали Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968. У 1971 вони підготували Договір про заборону розміщення ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення на дні морів і океанів та у їх надрах. 1976 проблему ядер, обмежень продовжив Договір між США і СРСР про підземні ядерні вибухи у мирних цілях. На 51-й сесії ГА ООН було відкрито для підписання Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996, до якого протягом 1996-99 приєдналася абс. більшість країн світу (крім Ізраїлю, Індії та Пакистану).

ЗВОРОТНА СИЛА МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ - взаємна згода сторін договору про поширення дії його положень на ті чи ін. факти і події, що мали місце до набуття даним договором чинності (ст. 28 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969).

ЗІТКНЕННЯ СУДЕН - поширений вид аварій морських суден. Норми міжнар. морського права спрямовані на запобігання з. с, а також регулюють питання крим. і цив. відповідальності у випадку з. с, відшкодування завданих збитків, надання допомоги потерпілим тощо. Згідно з Конвенцією про відкрите море 1958 кожна д-ва зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для забезпечення безпеки суден, що плавають під її прапором (зокрема, дотримуватися правил користування сигналами, підтримання зв'язку та запобігання зіткненню). Конвенція ООН по морському праву 1982 передбачає, що капітан, офіцери та екіпаж судна повинні бути повністю ознайомлені з уживаними міжнар. правилами з питань запобігання з. с. Міжнар. конвенція про підготовку та дипломування моряків і несення вахти 1978 встановлює обов'язкові мінімальні знання, якими повинні володіти капітан та члени екіпажу з метою запобігання з. с. Міжнар. правила запобігання з. с. на морі (1972) регламентують дії суден за різних умов плавання (зокрема, вибір безпечної швидкості, дії для запобігання зіткненню та ін). У разі з. с. капітани кожного із суден, що зіткнулися, зобов'язані після зіткнення, наскільки це можливо за умови безпеки своїх пасажирів, екіпажу і судна, надати допомогу ін. судну, його пасажирів і екіпажу, повідомити

один одному назви суден, порти приписки, а також порти відправлення і призначення або найближчий порт, в який судно зайде. За невиконання зазначених обов'язків капітан несе відповідальність згідно із законом відповідної країни. Судновласник не несе відповідальності за невиконання капітаном судна обов'язків надання допомоги після 3. с. Питання цив. відповідальності при 3. с. (у т. ч. відшкодування заподіяної шкоди) визначаються нормами міжнар. приват. морського права, зокрема положеннями Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо зіткнення суден 1910, Міжнар. конвенції з уніфікації деяких правил щодо цивільної юрисдикції у справах про зіткнення 1952.

ЗЛИТТЯ ДЕРЖАВ - об'єднання двох і більше суверен, країн в єдину державу. Прикладом 3. д. є Танзанія, утв. 1964 в результаті об'єднання Танганьїки та Занзібару. 3. д. має важливі юрид. наслідки. По-перше, якщо конституцією новоствореної д-ви не передбачено інше, то замість кількох суб'єктів міжнар. права виникає один (єдиний). По-друге, пов'язані з об'єднанням держав питання правонаступництва вирішуються відповідно до Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 та Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978. Так, відповідно до Віден. конвенції 1978 (ст. 16, 29, 39), коли дві або кілька держав об'єднуються і тим самим утворюють одну державу-право-наступницю, держ. власність, держ. архіви та держ. борги держав-попередниць переходять до держави- правонаступниці. За ст. 31 Віден. конвенції 1978 будь-який договір, чинний у момент правонаступництва держав щодо будь-якої з них, залишається чинним щодо держави- правонаступниці, за винятком випадків, коли в договорі передбачено або ін. чином встановлено, що застосування договору стосовно певної території несумісне з метою договору або докорінно змінило б умови його дії. Прикладом ост. ситуації може слугувати об'єднання НДР з ФРН (1990), коли міжнар. зобов'язання НДР не перейшли до держави- правонаступниці.

ЗЛОЧИНИ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ - міжнародні кримінальні злочини — суспільно небезпечні умисні діяння, що посягають на міжнар. правопорядок, завдають шкоди мирному співробітництву держав. За своєю природою є загальнокрим. злочинами з «іноземним елементом»: вчиняються на тер. кількох держав, становлять небезпеку для їх інтересів тощо. Відповідальність за вчинення 3. м. х. передбачено міжнар.-правовими актами універсального (Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988, Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням

найманців 1989 та ін.) або регіонального (Європейська конвенція про правопорушення щодо культурних цінностей 1985 та ін.) значення. Конкр. міри покарання за вчинення З. м. х. передбачаються нац. зак-вом після інкорпорування ним положень міжнар.-правового акта (так, ст. 63 і Кримінального кодексу України передбачає покарання за різні форми і види найманства). На відміну від міжнар. злочинів, які загрожують основам існування держав, міжнар. миру і безпеці, З. м. х. є менш небезпечними діяннями. Якщо за скоєння міжнар. злочину відповідальність міжнародно-правову несе д-ва, відповідальність кримінальну — фіз. особа (як правило, посад, особа д-ви), то за З. м. х. — лише фіз. особа. Справи про вчинення З. м. х. розглядають виключно нац. суди. З урахуванням об'єкта посягання (конкр. сфери міжнар. правопорядку) З. м. х. можуть бути класифіковані як: а) злочини проти стабільності міжнар. відносин (міжнар. тероризм, взяття заручників, викрадення ядер, матеріалу, найманство та ін.); б) злочинні посягання на особисті права людини (застосування тортур, торгівля жінками й дітьми); в) злочини у сфері дип. зносин (посягання на осіб, які користуються дип. захистом); г) злочини у сфері економіки і фінансів (легалізація злочинних доходів, контрабанда, виготовлення фальш, грошей та ін.); д) злочини у сфері культури (ввезення до країни викрадених культур, цінностей, розповсюдження порногр. предметів та ін.); е) злочини, вчинені у відкритому морі (забруднення мор. середовища, порушення правового режиму континентального шельфу, піратство, ненадання допомоги на морі та ін.); є) злочини, що посягають на роботу цив. авіації (зокрема, угон повітр. судна); ж) воєнні З. м. х. (насильство над населенням у районі воєн, дій, мародерство та ін.), які відрізняються від воєнних злочинів як різновиду міжнар. злочинів тим, що не пов'язані зі злочинною діяльністю д-ви.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ І ЛЮДСТВА - протиправні діяння, що загрожують основам існування націй і держав, їх прогрес, розвиткові і мирному міжнар. спілкуванню. Ці злочини належать до найтяжчих злочинів міжнародного характеру, за них д-ви несуть міжнар.-правову, а фіз. особи — крим. відповідальність. Термін увійшов у систему міжнар. крим. права після підписання ряду міжнар. док-тів у зв'язку з Другою світовою війною 1939—45 і створенням воєнних трибуналів. Так, у Статуті Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу (1945) йдеться про три види злочинів: злочини проти миру (планування, підготовка і ведення агресивної війни або війни на порушення міжнар. договорів, угод чи запевнень або участь у заг. плані чи змові, спрямованих на здійснення таких дій); воєнні злочини (порушення законів або звичаїв війни, зокрема вбивства, катування або угон у рабство чи для ін. цілей цив. населення окупованої території, вбивства чи катування військовополонених або осіб, які перебувають у морі, вбивства заручників, пограбування громад, чи приват. власності, безглузде руйнування міст і сіл, спустошення, не виправдане воєн, необхідністю); злочини проти

людяності (вбивства, знищення, поневолення, заслання та ін. жорстокості, вчинювані стосовно цив. населення перед війною або під час війни, або переслідування за політ., рас. чи реліг. мотивами з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції трибуналу, незалежно від того, чи є це порушенням внутр. права країни, де вони були вчинені). Посад, становище підсудних, їх становище як глав держав або відп. чиновників різних держ. відомств не повинні розглядатися як підстава для звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання. Той факт, що підсудний діяв за розпорядженням уряду або наказом начальника, не звільняє його від відповідальності, але може розглядатися як підстава для пом'якшення покарання, якщо трибунал визнає, що цього вимагають інтереси правосуддя. Питання співробітництва держав у боротьбі зі злочинами дістали розвиток у ряді міжнар. договорів, зокрема в Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього 1948, Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 (в ній, зокрема, до воєн. злочинів віднесено «серйозні порушення», перелічені в Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949, а до злочинів проти людства — вигнання внаслідок збройного нападу або окупації і нелюдські дії, що є наслідком політики апартеїду, а також злочин геноциду), Міжнародній конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 (ст. 1 кваліфікує апартеїд як злочин проти людства), Європейській конвенції про незастосування строку давності до злочинів проти людства і воєнних злочинів 1974 (ще не набула чинності). Майже всі конвенції є чинними для України. ГА ООН на 48-й сесії (1993) створила Міжнародний кримінальний суд для покарання за злочини проти людства, скоєні на тер. колишньої СФРЮ.

ЗОВНІШНІ ЗНОСИНИ - офіц. стосунки і зв'язки між д-вами відповідно до норм міжнар. права та практики міжнар. відносин. Вони мають сприяти розвиткові дружніх взаємин між країнами, підтриманню міжнар. миру та безпеки народів. Здійснюються переважно за допомогою органів З. з. Осн. метою діяльності органів З. з. є представництво і захист прав та інтересів своєї д-ви, прав і закон, інтересів її гр-н та організацій. Обсяг і межі такого представництва юридично визначаються компетенцією або повноваженнями органу чи посад, особи і фактично реалізуються у правовідносинах, що здійснюються на основі відповідних норм права З. з. З. з. є складовим елементом зовнішньопо-літ. діяльності кожної д-ви, а також заг. системи міжнар. відносин. Система політ. відносин між д-вами є З. з. у вузькому розумінні, тобто зводиться до дипломатії. У широкому розумінні З. з. є й офіційні між-держ. зв'язки у галузі економіки, культури, н.-т. співробітництва тощо, але, на відміну від дипломатії, вони лише частково зв'язані із зовнішньою політикою і до того ж можуть здійснюватися недерж. організаціями. Здатність вступати у зносини з ін. д-вами є неодмін. умовою,

якій має відповідати д-ва як суб'єкт міжнар. права. Певною мірою це стосується навіть країн, які ще не є повністю суверенними: вони також (хоча й в обмеженому обсязі) здатні підтримувати в тій чи ін. формі З. з. Отже, право на участь у З. з. — одне з осн. прав держав, таких, що належать їм від самого початку, з моменту появи на міжнар. арені. Але в нього є дуже важлива особливість: на відміну від права посольства воно не залежить від міжнар.-правового визнання даної д-ви, так само як і від згоди на таку участь з боку ін. держав. Головне, щоб д-ва була здатна реально здійснювати це Право.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИЙ ДОГОВІР - зовнішньоекономічний контракт — угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноз. контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їхніх взаєм. прав і обов'язків. Порядок і умови укладення З. д. визначені Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991). При складанні тексту договору сторони мають право використовувати міжнар. звичаї, рекомендації міжнар. органів та організацій (напр., Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів — Інкотермс в ред. 1990), якщо це не заборонено зак-вом України. У зовнішньоекон. практиці України поширені такі види договорів (контрактів), як З. д. купівлі-продажу, поставки, перевезення, комісії (консигнації), страхування, кредитування, майнового найму, лізингу, зберігання, трансп.-експедит. обслуговування, доручення, поруки, застави, ліценз. договори про використання виключних або аналогічних прав та ін. Суб'єкти зовнішньоекон. відносин мають право укласти будь-які види З. д., за винятком тих, які прямо та у виключній формі заборонені законод. актами України. В разі невідповідності договору вимогам законів або міжнар. договорів України він може бути визнаний недійсним у суд. порядку. Зовнішньоекон. договір (контракт) укладається суб'єктом зовнішньоекон. діяльності або його представником у простій письм. формі, якщо інше не передбачено міжнар. договором України чи законом. Повноваження представника на укладення зовнішньоекон. договору (контракту) може впливати з доручення, статут, док-тів, договорів та ін. підстав, які не суперечать цьому закону. Дії, які здійснюються від імені іноз. суб'єкта зовнішньоекон. діяльності суб'єктом зовнішньоекон. діяльності України, уповноваженим на це належним чином, вважаються діями цього Для підписання З. д. суб'єктові зовнішньоекон. діяльності не потрібен дозвіл органу держ. влади, управління чи вищестоящої організації, за винятком випадків, передбачених зак-вом України. Зак-вом України встановлено перелік окр. видів З. д., що укладаються укр. суб'єктами зовнішньоекон. діяльності, предметом яких є певні товари. Такі договори підлягають обов'язковій реєстрації в органах викон. влади. Форма зовнішньоекон. угоди визначається правом місця її укладення. Угоду, укладену за кордоном, не може бути визнано недійсною внаслідок недодержання форми, якщо угода не

суперечить вимогам законів України. Форма угод з приводу будівель та ін. нерухомого майна на тер. України визначається укр. зак-вом. Права та обов'язки сторін З. д. визначаються правом місця його укладення, якщо сторони не погодили інше. Місце укладення договору (контракту) визначається законами України. Права і обов'язки сторін З. д. визначаються правом країни, обраної сторонами при укладенні договору (контракту) або в результаті наступного погодження. За відсутності згоди сторін застосовують право країни, де заснована або має місце проживання чи осн. місце діяльності сторона, яка є: продавцем (у договорі купівлі-продажу); наймодавцем (у договорі майнового найму); ліцензіаром (у ліценз. договорі про використання виключних або аналогічних прав); охоронцем (у договорі зберігання); комітентом (у договорі комісії); довірительом (у договорі доручення); перевізником (у договорі перевезення); експедитором (у договорі трансп.-експедиторського обслуговування); страховиком (у договорі страхування); кредитором (у договорі кредитування); дарувальником (у договорі дарування); поручителем (у договорі поруки); заставником (у договорі застави). Щодо З. д. про вироб. співробітництво, спеціалізацію і кооперування, виконання буд.-монтаж, робіт застосовується право країни, де здійснюється така діяльність або створюються передбачені договором (контрактом) результати, якщо сторони не погодили інше. Зак-вом України встановлено вимоги до З. д. Обов'язково має бути зазначено: кількість та якість товару; умови платежу та приймання товару; базисні умови поставки, ціну і заг. вартість контракту та ін. У випадках, передбачених зак-вом України, суб'єкти зовнішньоекон. діяльності при укладанні З. д. отримують ліцензії на експорт або імпорт. Нац. зак-во передбачає систему правових та екон. заходів, спрямованих на захист вітчизн. виробника від субсидованого та демпінгового імпорту. До З. д. про створення спільного підприємства застосовується право країни, на тер. якої це підприємство створюється та офіційно реєструється. До З. д., укладених на аукціоні, в результаті конкурсу або на біржі, застосовують право країни, на тер. якої відбувається аукціон, конкурс чи розміщена біржа. До прав і обов'язків сторін за З. д. (контрактами), не зазначеними у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», має застосовуватися право країни, де заснована чи має місце проживання або основне місце діяльності сторона, яка здійснює виконання З. д. За заг. правилом, сторони З. д. мають право передбачити в угоді можливість відповідних санкцій у вигляді пені, неустойки чи штрафу, які виплачуються стороною, що порушила договірні зобов'язання. Найпоширенішим видом санкцій у міжнар. комерц. (торговельних) відносинах є неустойка — штраф за прострочення поставки товару або його недопоставку. У зак-ві Великобританії та США передбачено лише відшкодування завданих збитків, причому практика цих країн допускає встановлення у зовнішньоторг. угоді можливих у майбутньому збитків у «розумних» розмірах у вигляді заздалегідь визначеного відсотку вартості товару. В ін. країнах розміри санкцій за невиконання договір, зобов'язань встановлюються за домовленістю сторін З. д., хоча на практиці вони не

перевищують 10 % вартості товару. Спори, які виникають між сторонами З. д., можуть розглядатися судами (арбітраж, судами) України, а за згодою сторін — Міжнародним комерційним арбітражним судом та Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України, ін. органами вирішення спору (в т. ч. міжнар. арбітражем, третейським судом тощо), якщо це не суперечить зак-ву України або передбачено її міжнар. договорами.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА - система цілей, а також методів і засобів їх досягнення тієї чи ін. д-ви у її міжнар. відносинах. Є продовженням внутрішньої політики. Здійснюється переважно через органи д-ви, зокрема спец, призначення. В Україні правові основи З. п. закладені в її Конституції. Відповідно до ст. 18 зовнішньо-політ. діяльність України спрямована на забезпечення нац. інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з членами міжнар. співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнар. права. Визначення засад З. п. віднесено до повноважень ВР України (ст. 85 Конституції України). Президент України представляє д-ву в міжнар. відносинах, здійснює керівництво її зовнішньополіт. діяльністю, веде переговори та укладає міжнар. договори України; приймає рішення про визнання іноз. держав; призначає та звільняє глав дип. представництв України в ін. д-вах і при міжнар. організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дип. представників іноз. держав (ст. 106). КМ України забезпечує держ. суверенітет і екон. самостійність України, здійснення З. п. д-ви (ст. 116). Спец, органом, який здійснює З. п. України, є Міністерство закордонних справ України.

ЗОНА БЕЗПЕКИ - у міжнародному морському праві — зона з особливим режимом, яка встановлюється навколо штучних споруд і установок, що розміщуються на континентальному шельфі й призначаються для розвідки і розробки його природних ресурсів. Згідно з Конвенцією ООН по морському праву 1982 прибережна д-ва має право встановлювати (там, де це необхідно) навколо штучних островів, установок і споруд З. б. — з метою забезпечення безпеки як судноплавства, так і названих об'єктів. Ширина цих зон визначається прибережною д-вою з урахуванням нині діючих міжнар. норм і стандартів, що застосовуються. Зони встановлюються таким чином, щоб вони не простягалися навколо штучних островів, установок чи споруд більше ніж на 500 м, що відмірюються від кожної точки їх зовнішнього краю, за винятком тих випадків, коли це дозволено загальноприйнятими міжнар. стандартами чи рекомендовано компетентною міжнар. організацією. Про протяжність З. б. належним чином повідомляється. Іноземним суднам забороняється заходити на територію З. б. Судно-порушник може бути затримане військ, кораблем, літальним апаратом або спец, судном, що

перебуває на службі д-ви, яка здійснює юрисдикцію у З. б. За Конвенцією ООН по мор. праву 1982 З. б. з описаним статусом і режимом можуть запроваджуватися прибереж, д-вою і у виключній (морській) економічній зоні, а також навколо досл. установок, встановлених у будь-яких районах мор. середовища, в т. ч. за межами виключних (мор.) екон. зон.

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ - 1) Регіон, угруповання держав, у межах якого здійснюється безмитна торгівля; перший етап екон. інтеграції. Угода про створення З. в. т., як правило, передбачає поступове скасування мита, податків та кількісних обмежень у взаєм. торгівлі, усунення ін. перешкод для вільного руху товарів і послуг, створення та розвиток ефект, системи взаємних розрахунків і платежів по торг, та ін. операціях, координацію торг, політики стосовно країн, що не є учасниками угоди, координацію екон. політики у межах, необхідних для досягнення цілей угоди. На відміну від митного союзу, створення З. в. т. не передбачає запровадження єдиного митного тарифу для країн, які не є членами угоди. Безмитна торгівля у межах зони, при збереженні її членами самот. тарифів щодо третіх країн, забезпечується шляхом суворого контролю за походженням товарів. З. в. т. у межах Європ. економ. співтовариства (ЄЕС) ств. на підставі Римського договору 1957. До кін. 60-х рр. було утворено митний союз. Ще одна З. в. т. сформувалася у межах Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) на підставі Стокгольмської конвенції 1960. До 1 .VII 1977 всі мита у взаєм. торгівлі між д-вами — учасницями обох угруповань було скасовано і засн. Європейську зону вільної торгівлі промисловими товарами. 31.1 1994 ств. Європейський економічний простір. Європейська З. в. т. охоплює 46 % міжнар. торгівлі. 1.1 1994 З. в. т. почала діяти в Пн. Америці. До неї увійшли Канада, Мексика, США. Підставою для цього стала Північноамер. угода про вільну торгівлю (НАФТА; 1992). Існують також З. в. т. у межах Латиноамер. асоціації інтеграції (ЛАІ), Карибського співтовариства (КАРИКОМ), Митного та економічного союзу Центр. Африки (ЮДЕАК), Економічного співтовариства держав Західної Африки (ЕКОВАС) та ін. 15.IV 1994 члени СНД уклали угоду про створення З. в. т. 2) Преференційна зона торгівлі, у межах якої підтримується вільна від митних та кількісних обмежень міжнар. торгівля пром. товарами; є різновидом вільної економічної зони. Такі З. в. т. прив'язані до мор. портів та аеропортів (напр., Шеннон в Ірландії, Сінгапур, Русе в Болгарії, Будапешт, Белград та ін.).

ЗОНИ МИРУ - регіони світу, де здійснюється комплекс заходів щодо забезпечення тривалого миру і безпеки на засадах співробітництва відповідних держав. Однією з таких зон, зокрема, є З. м. в Індійському ок., правовий статус якої зафіксований у Заключному документі Наради

прибережних та материкових держав Індійського океану (1970) і Декларації про Індійський океан як зону миру, прийнятій ГА ООН 1971.

I

ІМПЕРАТИВНА НОРМА - (від лат. *imperativus* — владний, наказовий; *norma* — правило, взірець) — 1) У міжнародному праві-норма заг. міжнар. права, що визнається і приймається міжнар. співтовариством держав як така, відхилення від якої неприпустиме і яку можна змінити тільки наступною нормою аналогічного характеру. Передбачена ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969, а також ст. 53 Віденської конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986. І. н. у міжнар. праві має універсальний характер — вона охоплює усі д-ви світу. Це загальноприйнята норма, причому визнається не тільки її зміст, а й те, що вона має імперативний характер. Неприпустимість відхилення від норм *jus cogens* зумовлена тим, що відносини, які нею регулюються, життєво важливі для всього міжнар. співтовариства. Обов'язки, які накладаються такими нормами, є обов'язками *erga omnes* (по відношенню до всіх). І. н. має вищу порівняно з ін. нормами міжнар. права юрид. силу. Договори, які їй не відповідають, вважаються недійсними. Норми міжнар. права не можуть суперечити І. н. 2) У нац. зак-ві — норма права, що містить чітко визначене правило поведінки, категоричні приписи. Формами вираження імперативності правових норм є категоричність припису, визначеність кількісних (строки, розміри, періодичність, частки, відсотки тощо) та якісних (перелік видів майна, опис передбачених дій і порядок їх виконання тощо) умов застосування і способу реалізації правової норми, заборона інших, ніж передбачено, дій.

ІМПЕРІУМ - (лат. *imperium* — наказ, повноваження, влада; держава) — право віддавати наказ, який включає право застосування д-вою сили для виконання законів. Є однією з осн. ознак виконавчої влади. 1) У римському праві — юрид. норма (*imperium legis*), що означає статут. Виступає і в таких значеннях, як: право віддавати накази (*jus imperandi*); влада глави сім'ї (*imperium domesticum et patris familias*); верх, влада рим. народу, його суверенітет (*imperium populi Romani*); офіц. влада вищих магістратів — консулів, преторів і диктаторів за часів республіки та імператора за часів імперії; територія д-ви. Управлінський І. охоплював різні сфери судочинства, законод. ініціативу через звернення до нар. зборів (*jus agendi cum populo*) та військ, наказ. Хоч І. був безпосередньо пов'язаний з юрисдикц. діяльністю магістратів, іноді він протистояв їй у сфері правосуддя. Так, джерела юрид. характеру стосовно компетенції юрисдикц. актів магістратів з питань

поновлення поперед, правового становища (*restitutio in integrum*), звільнення від військ, служби (*missio*) та визначення опікунів не узгоджувалися з I. Можливо, це було викликано змінами в текстах або хибним тлумаченням частини Дигест Юстиніана з боку їх збирачів, для яких старі відмінності втратили своє практ. значення. 2) У міжнародному праві — правове верховенство та вищий політ, контроль д-ви над своєю територією, тобто здійснення тер. юрисдикції на основі держ. суверенітету, який за феодалізму існував у формі домініуму (права власності). Згідно з I. д-ва у межах своєї нац. території має право здійснювати виключну юрид. владу, що поширюється на: суходіл у межах держ. кордонів; нац. і тер. води; повітр. простір над суходолом та водами д-ви. Крім того, сучас. міжнар. право визнає за д-вами право на певні суверенні права щодо таких мор. просторів, як прилегла зона, виключна (морська) економічна зона, мор. дно у межах континентального шельфу.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ - (від лат. *implere* - наповнювати, досягати, виконувати, здійснювати) в міжнародному праві — орг.-правова діяльність держав з метою реалізації своїх міжнар.-правових зобов'язань. Механізм I. міжнар.-правових норм включає в себе сукупність правових та інституц. засобів, що використовуються суб'єктами міжнар. права на міжнар. та нац. рівнях. Міжнар. система I. складається із створених на підставі між-держ. угод універсальних, регіон, і локал. міжнар. організацій, спеціаліз. установ та їх допоміж. органів. За їх допомогою стає можливим об'єднання зусиль держав та міжнар. організацій у реалізації діючих норм міжнар. права. Нац. систему I. становлять органи держ. влади та ін. органи д-ви, уповноважені забезпечувати виконання країною міжнар.-правових зобов'язань. Оскільки норми міжнар. права породжують правовідносини між суб'єктами міжнар. права і не породжують їх між суб'єктами внутр. права, необхідні дод. внутрідерж. засоби для перетворення цілей, закладених у нормах міжнар. права, в реальні дії органів держ. влади, юрид. осіб та гр-н, що перебувають під юрисдикцією д-ви. В Україні система органів I. визначена в Конституції та в Законі «Про міжнародні договори України» 1993.

ІМУНІТЕТ ДЕРЖАВИ – (від лат. *immunitas (immunitatis)* — звільнення від повинності, недоторканність] — принцип міжнародного права, який полягає у звільненні іноз. держави від юрисдикції ін. д-ви; впливає із засад держ. суверенітету. Непідпорядкування правопорядку ін. д-ви склалося у давні часи і ґрунтується на принципі «рівний не має влади над рівним» (лат. *par in parem non habet imperium*). Виходячи з цього, д-ва як носій публіч. влади не підпорядковується законодавству, юрисдикції та управлінню будь-якої ін. д-ви, а підкоряється виключно міжнар. праву. В основі суд. практики багатьох

країн, як правило, лежить саме таке розуміння І. д. Зокрема, так сформулював свою позицію Верховний суд США при розгляді справи *Oetjen v. Central Leather Corp.* (1918): «Будь-яка суверенна держава зобов'язана поважати незалежність будь-якої іншої суверенної держави, і суди однієї держави не повинні виносити рішень щодо дій уряду іншої країни, здійснених на її власній території. Відшкодування збитків, спричинених цими діями, має бути досягнуто шляхами, якими користуються суверенні держави у своїх взаємних зносинах». І. д. сктався як принцип, що має абс. характер. Імунітетом повинні користуватися іноз. д-ви, їх органи, а також майно, що належить цим д-вам. Іноз. д-ва не може бути притягнена до суду ін. д-ви як відповідач, крім випадків безпосередньо даної нею згоди на це. Майно іноз. д-ви не може бути піддане заходам примусу, характеру (накладенню арешту та ін.), воно не може бути предметом забезпечення позову і звернення стягнення на майно у порядку примусу, виконання судового або арбітраж, рішення. Так само не повинні здійснюватися примус, заходи, в т. ч. арешт у порядку забезпечення позову або в порядку примусу, виконання винесеного суд. рішення, щодо держ. мор. суден. Проте в кін. 19 — на поч. 20 ст. серед країн конт. Європи, а згодом й інших, включаючи США, почала поширюватися практика, згідно з якою іноз. д-ва як носій приват. прав може, поряд із ін. приват. особами, підлягати юрисдикції місц. суду. Брюссельська конвенція з питання імунітету держ. суден 1926 зрівняла держ. торг. судна з приват. суднами «стосовно претензій щодо відправлення суден і перевезення вантажів». Ще раніше Держ. корабельний акт США 1925 визнав підпорядкування амер. держ. торг. суден іноз. юрисдикції. У рішенні Федерального конст. суду ФРН 1963 сказано, що надання імунітету залежить від того, «чи діє іноземна держава в порядку здійснення своєї суверенної влади або як приватна особа, тобто в межах приватного права». Навіть ті д-ви, які не надавали суд. імунітету іноз. приват. особам, все ж забезпечували їм імунітет виконання на основі принципу незалежності держав (практика Іспанії, Франції та ін.). У результаті виникла тенденція відходу від абс. І. д. до більш прагматичної обмежувальної практики: із місц. судочинства вилучалися лише ті дії, що їх д-ва здійснювала як носій суверен. влади (*jure imperium*), і залишалися ті, що стосувалися її діяльності як несуверен. носія влади (*jus gestionis*). Судочинство щодо ост. дій д-ви здійснювалося згідно з правом місця суду, що вирішує справу (*lex fori*). Тільки колишні соц. країни послідовно продовжували дотримуватися доктрини абс. імунітету, що зумовлювалося існуванням держ. власності як основи їх економіки та держ. монополії на зовн. торгівлю. Сучасна міжнар. практика виходить із припущення можливості проведення різниці між двома типами діяльності д-ви — публічної і приватної. Проте за відсутністю заг. норм міжнар. права, які б містили концепцію обмеженого юрисдикційного І. д., ця практика розрізнена, а деколи й суперечлива. Існує думка, що наявність розбіжностей у ній призводить до руйнування норм, пов'язаних з І. д. Але з такою оцінкою важко погодитися, оскільки право І. д. автоматично виробляє власні засоби щодо регулювання прав і обов'язків держав, пристосовуючись до певних

обставин. Так, ряд європ. конт. і південно-амер. країн є сторонами згаданої Брюсс. конвенції, за якою держава — власниця торг, судна або д-ва, яка фрахтує судно з комерц. цілями, ставиться у становище, еквівалентне становищу приват, торг, судна. Подібним чином, за Женевською конвенцією про територіальне море і прилеглу зону 1958, прибережна д-ва може здійснювати таку саму юрисдикцію стосовно іноз. держ. суден, що діють з комерц. цілями, як і щодо торг, суден, що здійснюють мирний прохід через її тер. море. Однак залишається не розв'язаним питання заг. кодифікації права І. д. на основі концепції обмеженого суверенітету, хоча Комісія міжнародного права ООН (КМП) зробила в цьому плані немало. 1991 вона остаточно завершила на основі обмежувального підходу розробку проекту статей про юрисдикційні І. д. та їх власність. ГА ООН у своїй резолюції від 9.XII 1991 рекомендувала скликати міжнар. конференцію повноваж. представників для вивчення цього проекту і укладення відповідної конвенції. У проекті такої конвенції (22 статті) підтверджуються юрисдикційні І. д. та їх власність і враховується сучас. практика екон. співробітництва держав, що базується на взаємодії міжнар. публічного та нац. права. Зокрема, визначається зміст таких термінів, як «суд», «держава» та «комерційна угода». Підтверджується чинність традиц. привілеїв та імунітетів, які має д-ва згідно з міжнар. правом, а саме щодо її дип. представництв, консульських установ, спец. місці, представництв при міжнар. організаціях та делегацій в органах міжнар. організацій і на міжнар. конференціях, а також осіб, що належать до них. Підтверджуються і привілеї та імунітети, що надаються главам держав гагіопе регеопае. Визначено засоби забезпечення І. д., які зобов'язують її суди за їх власною ініціативою виносити рішення про дотримання імунітету ін. д-ви відповідно до положень проекту конвенції. Запропоновано критерії, які характеризують зміст формули «чітко висловлена згода держави на здійснення юрисдикції у суді іншої держави». Розглядаються наслідки участі д-ви у судочинстві при її згоді на це, а також за ін. обставин. Встановлено винятки із заг. норми про І. д. у сфері її торг, або комерц. діїль-ності, труд, договорів та ін. Отже, даний проект КМП встановлює у цілому належний баланс між різними позиціями держав, хоча все ще зберігаються розбіжності, які необхідно усунути з метою досягнення загальноприйнятої основи для прийняття конвенції. Важливим кроком на цьому шляху стало прийняття Радою Європи Європейської конвенції про І. д. 1972 і Дод. протоколу до неї 1972. Конвенція підтвердила заг. принцип І. д., але обмежила його детальними винятками. Імунітет не визнається, якщо: д-ва відмовилася від нього; сама подала позов; спір виник згідно з труд, контрактом у зв'язку з нерухомістю, вимогами про відшкодування шкоди, а також у зв'язку із здійсненням комерц. діяльності в країні місця суду, який розглядає справу. В Конвенції підтверджено, крім того, імунітет офіц. представників д-ви. З урахуванням принципу обмеженого І. д. ухвалюються і спец. закони про імунітет: в Австрії (1974), США (1976), Великобританії (1978), Сінгапурі (1979), Канаді (1981), Пакистані (1981) та ін.

ІНДЕКС ДОУ-ДЖОНСА - (англ. Dow Jones average) — серед, показник руху курсів акцій найбільших компаній США, що котуються на Нью-Йорк, фондовій біржі. Індекс розроблений 1884 Ч. Г. Доу, який разом з Е. Д. Джонсом заснував компанію «Доу — Джонс енд компані» (Dow Jones & Company), а 1889 — газ. «Уолл-стрит Джорнел» (Нью-Йорк). Індекс публікується щоденно з 1897. І. Д. — Д. є арифм. показником щоден. результатів ко-тування акцій певних амер. компаній на Нью-Йорк. фонд, біржі і відображає зміну ринк. вартості фонд, цінностей. Практично І. Д. — Д. складається з трьох різних індексів: від 1897 публікуються серед, показник руху курсів акцій 30 найбільших пром. корпорацій (Dow Jones industrial average — DJIA) та індекс акцій 20 провідних трансп. корпорацій — авіакомпаній, залізнич. корпорацій та автошлях, компаній (Dow Jones transportation average — DJTA), а від 1929 — індекс курсів акцій 15 комунал. компаній, що займаються газо- та електропостачанням (Dow Jones utility average — DJUA). Найважливішим з них є пром. індекс. У ньому враховані акції найб. компаній усіх галузей пром-сті, склад цих компаній не є постійним. Курс їхніх акцій підсумовується, сума ділиться на спеціально вирахований дільник, який упродовж ост. років часто змінювався (напр., у 1981 він становив 1,314). Крім цього, використовується складений індекс, розроблений на основі пром., трансп. та комунал. індексів (Dow Jones Протягом ост. років «Доу — Джонс енд компані» публікує ще два індекси руху курсів облігацій — «Облігаційний індекс Доу — Джонса — 40» (Dow Jones 40 bond average) та індекс прибутковості муніципальних облігацій (Dow Jones municipal bond yield average). І. Д. — Д. є показником госп. кон'юнктури в США і відображає реакцію амер. ділових кіл на різні екон. та політ, події. Попри наявність у США та ін. країнах різних індексів руху курсів цінних паперів, І. Д. — Д. залишається найвідомішим і дає змогу оцінювати рух фондових ресурсів на багатьох біржах світу.

ІНКОТЕРМС - (англ. Incoterms — словоско-рочення від International Commercial Terms — Міжнародні комерційні терміни) — міжнар. правила тлумачення комерц. термінів. Опубл. Міжнародною торговою палатою (МТП) з метою запобігти розбіжностям у трактуванні умов договорів міжнар. купівлі-продажу. Вперше видані 1936. Доповнення вносилися 1953, 1967, 1976, 1980. Нині діють у ред. 1990. Міжнар. правила по тлумаченню комерц. термінів згруповано у 4 базові групи, кожна з яких відрізняється своєю суттю. Перша група: продавець передає товар у розпорядження покупця у приміщенні, яке йому належить (умови групи EXW — франко-завод). Друга група: продавець передає товар під відповідальність перевізника, визначеного покупцем (умови групи FCA - франко-пере-візник, FAS - фас, FOB - фоб). Третя група: продавець передає товар перевізникові, з яким він уклав договір перевезення, але без ризику загибелі чи пошкодження товару або виникнення дод. витрат, викликаних подіями, що відбулися після

завантаження та відправлення товару (умови групи CFP - каф, CIF — сіф, CPT - «перевезення сплачене до ...», CIP - «перевезення і страхування сплачені до ...»). Четверта група: продавець зобов'язаний нести всі ризики, необхідні для доставки товару до країни призначення (DAF — «поставка до кордону...», DES — «поставка з судна...», DEQ — «поставка з пристані...», DDU — «поставка з судна без сплати мита ...», DDP — «поставка з оплатою мита ...»). Всі умови договору купівлі-продажу із зазначенням зобов'язань згруповано під десятима заголовками, де кожний заголовок з боку продавця дзеркально відбиває аналогічну позицію покупця стосовно того самого предмета. Торг, партнери, які бажають користуватися правилами, мають зазначати у тексті, що при укладенні договору вони користувались І, у ред. 1990. Сторони, які бажають мати можливість звернутися по допомогу до арбітражу МТП для врегулювання взаєм. спорів, повинні зробити у контракті спец. чітке застереження про взаємну згоду на арбітраж МТП. Указом Президента України «Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів» від 4.X 1994 встановлено, що при укладанні суб'єктами підприєм. діяльності країни всіх форм власності договорів, у т. ч. зовнішньоекон. договорів (контрактів), предметом яких є товари, застосовуються названі правила. Див. також Базисні умови поставки.

ІНТЕРВЕНЦІЯ - (пізньолат. *interventio* - втручання) — насильницький замах однієї або кількох держав на суверенні права ін. д-ви, що притаманні їй як суб'єктові міжнародного права; ототожнюється також із втручанням у внутрішню компетенцію держав. Сучасне міжнар. право забороняє усі види і вияви І., розглядаючи її як агресію. Жодна д-ва або група держав не мають права прямо чи непрямо втручатися з будь-яких міркувань у внутр. або зовн. справи ін. д-ви. Принцип невтручання забороняє не тільки застосування збройної сили, а й будь-яку ін. форму втручання чи загрозу проти юрид. персональності д-ви або проти її політ., екон. та культурних засад. Міжнародний суд ООН у справі «Corfu Channel Case» (1949) рішуче висловився проти будь-якого визнання права на І., хоч і не в контексті громадянської війни. «Суд, — зазначається в рішенні, — може розглядати визнання права на інтервенцію тільки як такий вияв політики сили, який у минулому призводив до найсерйозніших зловживань, і такий, що не може мати місця у міжнародному праві, незважаючи на будь-які хиби у міжнародній організації... Між незалежними державами повага до територіального суверенітету є невід'ємною засадою міжнародних відносин». Під час громадян. війни або збройного конфлікту неміжнародного характеру допускається надання гуманіт. допомоги з боку ООН усім учасникам конфлікту. Крім того, окр. д-ви мають право надавати допомогу, включаючи воєнну, законному уряду ін. д-ви, який веде на своїй тер. збройну боротьбу проти повстанців (збройної опозиції). Водночас повстанці не мають права на воєнну підтримку з боку іноз. д-ви; зокрема, про це свідчить рішення

Міжнар. суду ООН у справі «Nicaragua versus USA» (1984), в якому говориться: «Важко уявити, що залишилося б у міжнародному праві від принципу невтручання, якби втручання, дозволене на прохання уряду, було б також дозволене на запит опозиції». Ця заборона, проте, не стосується надання повсталій стороні з боку окр. держав гуманіт. допомоги цив. населенню, яке потерпає від воєн, дій, і уряд такої д-ви не повинен перешкоджати цьому. Міжнар. право забороняє втручання у внутр. справи держав, включаючи І., і з боку міжнар. організацій, що діють на підставі як універсальних, так і регіон, угод. Згідно з п. 7 ст. 2 Статуту ООН останній «ні в якій мірі не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання у справи, що, по суті, входять у внутрішню компетенцію будь-якої держави, і не вимагає від членів Організації Об'єднаних Націй подавати такі справи на вирішення у порядку цього Статуту». А згідно з п. 1 ст. 52 Статуту існування регіон, угод або органів для розв'язання питань, що стосуються підтримання міжнар. миру і безпеки, зумовлюється їх сумісністю із цілями та принципами ООН, до яких належить і заборона І. Проте згідно з п. 7 ст. 2 Статуту ООН принцип невтручання у внутр. справи держав не зачіпає застосування примус, заходів ООН на підставі глави VII Статуту, яка передбачає відповідні дії Ради Безпеки ООН у відношенні загрози мирові, порушень миру та актів агресії, включаючи залучення до цих дій відповідних регіон, міжнар. організацій. Визнання протиправності І. не розв'язало всіх питань, пов'язаних із точним розумінням цього поняття у сучас. міжнар. праві. За умов протистояння двох наддержав — США та СРСР — у період «холодної війни», що тривала упродовж майже всієї 2-ї половини 20 ст., принцип заборони І. неодноразово порушувався, насамперед з боку цих держав. Такий стан міжнар. відносин не міг не живити традиц. скептичне ставлення у світі як до ефективності заборони І. у міжнар. праві, так і до можливості вироблення її загальноновизнаного поняття, і це давало чимало приводів для виправдовування виявів І. у взаємовідносинах держав. Зокрема, все ще існує погляд, згідно з яким визнання чи невизнання І. як втручання у справи суверен, д-ви залежить від цілей І. та обставин, за яких вона мала місце. Тому не можна у заг. поняттях дійти висновку, визнається чи заперечується І. у міжнар. праві. Вона може відрізнитися як стосовно своїх методів і ступеня інтенсивності, так і стосовно своєї цілі — гуманіт., політ., правозабезпечувальної, захисної тощо. Згідно з таким поглядом на І. зазначені характеристики можуть за певних обставин слугувати законною підставою для застосування сили, зокрема: при порушенні прав меншин і прав людини взагалі та захисті власних гр-н на тер. ін. д-ви (ототожнюється з поняттям т. з. гуманітарної інтервенції); при протистоянні тоталітар. режимові або подібним йому політ. режимам; при здійсненні права на самооборону тощо (Ж. Верзійль). Завершення «холодної війни» не тільки не зняло численних різночитань принципу заборони І., а й додало до цієї проблеми нові аспекти внаслідок дій окр. держав, передусім США. Ця д-ва в деяких ситуаціях, пов'язаних із необхідністю відновлення порушеного миру, намагалася діяти без належного правового узгодження з Радою Безпеки, як

передбачено Статутом ООН (війна у регіоні Перської затоки, на тер. кол. Югославії тощо). Стосовно кризової ситуації в Косово країни НАТО на чолі із США, нехтуючи основоположними принципами Статуту ООН, також намагалися виправдати бомбардування сучас. Югославії необхідністю захисту там прав албанської меншини, що були порушені югосл. урядом. Найгострішим питанням, навколо якого не вщухає дискусія, є визначення І. з погляду міжнар. права. З одного боку, існує опір концепції, згідно з якою в ім'я незалежності д-ва може вимагати абс. юрисдикції на своїй власній території. Напр., поважання прав іноземців, що становить один із значних інтересів міжнар. права, передбачає відповідні обмеження внутр. суверенітету д-ви. Це стосується і будь-якого внутр. акту д-ви, який набуває міжнар. значення, якщо до сфери його дії включено права іноз. держав. Але, з ін. боку, незалежність передбачає свободу дії д-ви у її поведінці щодо міжнар. справ, звичайно, в межах контексту права. При цьому, природно, дискреційні дії держав ніколи не можуть набути абс. характеру: вони, як правило, виявляють схильність до того, щоб і в найгостріших ситуаціях залишатися у межах визначених зразків дип. поведінки, і намагаються виправдати свої дії посиланнями на норми міжнар. права. Дискусії з цього приводу в ООН та доктрини міжнар. права виявили два погляди на зміст І. Один з них визнає І. тим, що вона завжди означала у традиційному міжнар. праві, а саме: «В цілому І. є технічним терміном додаткового значення. У розумінні дії він означає диктаторське втручання, рівноцінне запереченню незалежності держави, і припускає безапеляційну вимогу позитивної поведінки або утримання вщ неї — вимогу, яка, якщо не виконується, містить загрозу примусу у певній формі або звернення до нього» (Г. Лаутерпахт). Ін. погляд передбачає, що І. не повинна тлумачитися у вузькотех. розумінні, а має більше означати втручання у будь-якій формі. Такий підхід впливає з дискусії, що точилася на Конференції у Сан-Франциско 1945 щодо проекту п. 7 ст. 2 Статуту ООН. Ця дискусія виявила очевидний намір зробити принцип заборони І. таким, який повинен застосовуватися до всіх органів ООН. Результатом дискусії стало визнання того факту, що вузьке тлумачення даного принципу цілком позбавило б п. 7 ст. 2 Статуту ООН його значення як всеосяжної заборони на втручання Організації у внутр. компетенцію держав. Виходячи з цього, відмова від примус, дії виключила б з обмеження лише таку дію ООН, яка може бути охарактеризована як І. згідно з її традиц. визначенням (Л. Преус). Органи ООН, однак, ніколи не віддавали переваги жодному з цих поглядів. Двоїстість результатів, що впливала з погляду про дозвільний характер дій ООН, могла призводити лише до обмежувального визначення І. або обмежувального тлумачення фрази у п. 7 ст. 2 Статуту ООН «по суті входять у внутрішню компетенцію». Тільки в одному пункті практика ООН переконлива, а саме в тому, що факт включення питання до порядку денного з метою його обговорення ще не становить І. В принципі те саме можна сказати й про дискусію: тільки після її проведення компет. орган ООН може ухвалювати рішення. Але в реальному житті надзвичайно складно або й неможливо не допустити дискусії із

визначенням дії д-ви як І. на цій поперед, стадії обговорення. Крім того, виникає запитання, чи можуть такі заходи, як створення комісії розслідування або надання рекомендацій сторонам, вжиті поза зазначеною дискусією, розглядатися як І. без урахування ступеня міжнар. інтересу. Вважається, однак, що відмінність може бути встановлено між рекомендацією заг. характеру, яка адресується усім членам ООН, та рекомендацією, наданою окр. д-ві (Л. Гудрич, Є. Хамб-ро, П. Шимонс). У сучас. практиці ООН дедалі частіше вдається до ліберального тлумачення питань надання органам ООН певних повноважень, які стосуються внутр. компетенції держав або зачіпають її. Вона ілюструє посягання цих органів на традиц. концепції внутр. компетенції як виконання їх статутних обов'язків шляхом обмеження дії п. 7 ст. 2 Статуту ООН. Цей процес значно посилюється після завершення «холодної війни» та змін геополіт. характеру, що відбулися у міжнар. системі після розпаду СРСР. Отже, попри всі незгоди щодо визначення точного змісту заборони І., ця заборона є імперативним принципом міжнар. права, який зобов'язує усіх учасників міжнар. відносин за всіх обставин поважати суверенні права д-ви. Водночас процес розширення повноважень органів ООН, що є наслідком її широкомасштабної законотв. діяльності і створення в її межах нових механізмів та процедур, дедалі більше стосується і традиц. сфери внутр. компетенції держав. У результаті органи ООН переймають на себе контроль за здійсненням д-вами своїх прав згідно з п. 7 ст. 2 Статуту ООН, звужуючи таким чином поняття І.

ІНТЕРНУВАННЯ - (франц. - оселяти, поміщати, від лат. — внутрішній) — під час збройного конфлікту прийняття та примусове оселення нейтральною д-вою або ін. д-вою, що не є стороною конфлікту, осіб, які належать до ЗС воюючих д-в (війська воюючих сторін, у т. ч. військ, кораблі, військ, літаки, військовополонені, що втекли; хворі та поранені), що змушені були вступити на її територію. Примусове оселення може застосовуватися також щодо цив. осіб воюючої сторони, включаючи біженців, які у зв'язку із збройним конфліктом опинилися на тер. противника. Всі зазначені особи користуються захистом на основі норм міжнар. гуманітар. права. Так, відповідно до 5-ї та 13-ї Гаазьких конвенцій 1907 д-ви, що прийняли на свої території війська воюючої сторони, які шукають притулку, зобов'язані роззброїти їх та оселити в місцях, по можливості, далеких від театру воєн. дій. Разом з тим військовополонені, що втекли і прийняті нейтральними та ін. невоюючими д-вами, повинні залишатися на свободі. Ця постанова конвенції стосується і військовополонених, які приводяться військами, що шукають притулку, опинилися на тер. нейтральних та ін. невоюючих держав. Згідно з 3-ю Женев. конвенцією 1949 про захист цив. населення під час війни інтерновані військовополонені можуть бути розміщені тільки у приміщеннях, розташованих на суходолі і де їм гарантовано вимоги гігієни та збереження здоров'я. Представникам держав-покровительок та Міжнародному Комітетові

Червоного Хреста дозволено відвідувати місця І. військовополонених (ст. 22, 23, 126). Примус, оселення у спеціально відведених для цього місцях може здійснюватися щодо іноземців, які перебувають на тер. воюючої сторони. Так, визнаючи право іноземців залишити територію воюючої сторони на поч. або під час конфлікту, 4-а Женев. конвенція 1949 також підтверджує право д-ви затримувати їх на певних умовах, якщо від'їзд цих осіб суперечить інтересам країни (ст. 35). Становище іноземців, які залишаються, має у принципі регулюватися положеннями, що стосуються поведження з іноземцями в мирний час. Однак у будь-яких випадках іноземці, котрі перебувають на тер. країни, що бере участь у конфлікті, знаходяться під захистом норм, які регулюють заг. захист усіх осіб, зв'язаних із збройним конфліктом (ст. 4). Зокрема, вони користуються правом на гуманне поведження та дотримання осн. гарантій без будь-якої дискримінації. Серед осн. гарантій — право на поважання їх особи, честі, переконань та реліг. обрядів. Забороняються, зокрема, такі дії, незалежно від того, представниками цив. чи військ, властей та під яким би приводом вони не здійснювалися: а) насильство, спрямоване проти життя, здоров'я та псих. стану людини (зокрема вбивство, тортури всіх видів, фіз. та психічні; тілес. покарання; заподіяння каліцтва); б) наруга над людською гідністю, у т. ч. принизливе та образливе поведження, примушування до проституції та непристойні посягання у будь-якій формі; в) взяття заручників; г) колект. покарання; д) погрози здійснити будь-яку з наведених вище дій. Інтернованим гарантований також захист їхніх прав у суді, який надається усім особам, зв'язаним із збройним конфліктом (ст. 44). Особливу категорію іноземців — гр-н країни противника становлять біженці, які через різні обставини або переслідування змушені були залишити батьківщину та шукати притулку в ін. країні. Якщо країна, що надала притулок, вступає у війну з їх батьківщиною, ці біженці розглядаються як іноземці з країни противника. Як експатріанти вони не мають зв'язків зі своєю батьківщиною, не користуються вони і підтримкою держави-покровительки. Оскільки біженці не мають пост. зв'язків з країною, що прийняла їх, вони не користуються покровительством жодного уряду. Згідно із 4-ю Женев. конвенцією 1949 (ст. 44) «держава, під владою якої знаходяться особи, що перебувають під покровительством, не повинна поводитися з біженцями, які фактично не користуються покровительством жодного уряду, як з іноземцями, що є громадянами країни противника, лише в силу юридичної належності до держави супротивника». У ст. 73 Додаткового протоколу І 1977 до Женевських конвенцій 1949 зазначено, що особи, котрі до початку воєн, дій розглядалися як апатриди або біженці відповідно до міжнар. актів або зак-ва д-в, що надали притулок, або країни проживання, є особами, котрі користуються захистом, як це передбачено 4-ю Женев. конвенцією, за будь-яких обставин та без будь-якої дискримінації. У ст. 42 і 43 цієї ж конвенції підкреслено: особа, яка перебуває під покровительством, у жодному разі не може бути передана в країну, де вона могла б побоюватись переслідування за політ. або реліг. переконання. Якщо прийнято рішення про І. або примус,

оселення осіб, які перебувають під покровительством, вони мають право на перегляд цього рішення у найкоротший строк, а якщо рішення залишається чинним, то воно має переглядатися щонайменше двічі на рік. Отже, як у випадку з цив. особами з країн противника на тер. сторони, що перебуває у конфлікті, так і у випадку з особами, що перебувають під покровительством, діє принцип, за яким окупуюча д-ва, виходячи з настійних міркувань безпеки, може застосувати запобіж. заходи щодо цих осіб, але не більше ніж примусово оселити їх у певному місці або інтернувати. І., таким чином, не є покаранням. Як і у поводженні з військовополоненими, при І. за будь-яких обставин має поважатися людська гідність. Умови І. практично збігаються з умовами утримання військовополонених (ст. 73—135 4-ї Женев. конвенції). Водночас інтерновані цив. особи не зобов'язані підкорятися військ. дисципліні і мають право на менш суворе поводження, ніж те, яке встановлено для військовополонених. Так, якщо військовополонені можуть залучатися до праці у примусовому порядку, то цив. інтерн. особи — тільки за їх бажанням. Останні можуть також звернутися з проханням, щоб їхні діти, які залишилися на свободі без родинного піклування, були інтерновані разом з ними. Крім того, інтерновані члени однієї родини повинні утримуватися в одному приміщенні та проживати окремо від ін. інтернованих, і для них мають бути створені всі необхідні умови для норм. сімейного життя (ст. 82, 95, 116 4-ї Женев. конвенції). Звільнення інтернованих осіб покладається на д-ву, під владою якої вони перебувають, як тільки припиниться дія причин, що зумовили їх І. (ст. 132 4-ї Женев. конвенції). Після закінчення воєн, дій д-ви повинні сприяти якомога швидшому поверненню усіх інтернованих на їх попереднє місце проживання або їх репатріації (ст. 133—134).

ІНТЕРНУНЦІЙ - (лат. internuntius - вісник, посередник) — глава дип. представництва Ватикану. На відміну від нунція І. посідає другий за старшинством клас дип. представників, еквівалентний класу посланника. І. акредитується при главі д-ви перебування й очолює папське дип. представництво — інтернунціатуру.

ІНТЕРЦЕСІЯ - (лат. intercessio — посередництво; заперечення; втручання) — 1) у римському праві прийняття на себе відповідальності за чужі борги у формі поруки або передачі речі у заставу; 2) право магістратів — посад, осіб Давнього Риму — призупиняти постанови і дії рівних або нижчих за становищем посад, осіб; 3) у міжнародному праві — ненасильницьке втручання у справи ін. держав з метою сприяння мирному врегулюванню спорів шляхом пропозиції добрих послуг.

ІНТРА ВІРЕС - (лат. *intra vires* — у межах повноважень) — вислів, що застосовується для характеристики поведінки суб'єктів міжнародного права як такої, яка відповідає вимогам міжнародного права. Д-ви, міжнар. організації мають різні, визначені міжнар. правом повноваження, вихід за межі яких може призвести до міжнар. правопорушення або навіть міжнар. злочину (див. Ультра вірес). Органи суб'єктів міжнар. права, їхні співробітники та представники також повинні діяти І. В.

ІСТОРИЧНЕ МІСТО - давнє місто, в якому склалися і збереглися неповторні та характерні риси і традиції планування та забудови, відповідне культурне, істор. та архіт. середовище, пам'ятки старовини тощо. Чіткої дефініції І. м. у міжнар.-правових документах немає. Прийняті Ген. конференцією ЮНЕСКО «Рекомендації про збереження і сучасну роль історичних ансамблів» (1976) подають лише приблизне визначення. Під «історичними або традиційними ансамблями» розуміють будь-які скупчення будівель та просторових структур, що є люд. поселеннями як у міському, так і в сільському середовищі, включаючи археол. та палеонтол. місця, які мають археол., архіт., істор., естет, або соціально-культурну цілісність і цінність. Серед цих ансамблів можна, зокрема, виділити істор. міста, старовинні міські квартали тощо. Враховуючи інтенсивність сучас. урбаністських перетворень, які загрожують збереженню істор. середовища, Міжнар. рада з питань пам'яток і визначних місць (ІКОМОС) прийняла у Вашингтоні «Міжнародну хартію про охорону історичних міст» (1987). Цей документ, що доповнив Венеціанську хартію 1964, безпосередньо стосується великих і малих істор. міст, істор. центрів та кварталів з природним чи створеним людиною оточенням, які, крім власних якостей істор. об'єкта, уособлюють цінності, властиві традиц. міським цивілізаціям. Охорона І. м. — це заходи, необхідні як для їх захисту, консервації і реставрації, так і для їх безперервного розвитку та гармонійного пристосування до сучас. життя. Щоб охорона І. м. і кварталів була ефективною, вона мусить стати невід'ємною частиною єдиної політики екон. і соціального розвитку, враховуватись у тер. і містобуд. планах на всіх рівнях. План охорони І. м. і кварталів має передбачати, крім аналізу археол., істор., архіт., тех., соціально-екон. даних, ще й осн. напрями діяльності та необхідні юрид., адм. і фін. заходи. До цінностей І. м., що підлягають охороні, належать істор. характер та сукупність матеріальних і духовних складових, які виражають його образ, а саме: форма міста, що визначається мережею вулиць і розплануванням на ділянки; зв'язок між міськими просторами: забудованими, вільними та озелененими; форма і вигляд споруд; зв'язки міста з довкіллям; різні призначення міста впродовж його істор. розвитку. У зак-ві України не визначено статус І. м. Столиця

України — Київ входить до Всесв. ліги істор. міст. Утв. Лігу істор. міст України, до якої входять міста, вік яких становить понад 300 років.

К

КАЗУС БЕЛЛІ - (лат. *casus belli* — привід до війни) — форм, привід для розв'язування війни однією д-вою проти іншої. У класичному міжнар. праві К. б. вважався законною підставою для початку воєн, дій, а також слугував виправданням війни. Тісно пов'язаний з доктриною справедливої війни (*bellum justum*), згідно з якою не можна починати війну без справедливої причини (*justa causa*). На практиці К. б. часто використовувався д-вами для приховання справжніх цілей і причин війни.

КАЗУС ФЕДЕРИС - (лат. *casus foederis* - випадок, обумовлений договором) — передбачена міжнар. договором умова (або юрид. факт), настання якої дає сторонам договору підстави розпочати певні дії чи утриматися від них. Напр., К. ф. у міжнар. конвенціях стосовно правил ведення війни слугує визначення моменту, з якого д-ви, які беруть участь у збройному конфлікті, зобов'язані дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права. У дво-стор. договорах про співробітництво та взаємодопомогу між д-вами К. ф. визначає, що у разі збройного нападу на будь-яку із сторін договору інша сторона повинна надати їй всю необхідну допомогу, включаючи збройні сили. Такий К. ф. передбачається і в багатосторонніх договорах, напр., у ст. 5 Північноатлантичного договору 1949.

КАНАЛИ МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ - (від лат. — труба, жолоб) — штучно створені водні шляхи, які використовуються для міжнар. судноплавства. Особлива роль К. м. м. полягає у значному скороченні ними світових мор. комунікацій, підвищенні динаміки пасаж, і вантаж, перевезень, регулюванні потоків суден, а також у наявності військ.-стратег. аспекту їх буд-ва та експлуатації. К. м. м. слід відрізняти від проток, які є природ. мор. шляхами, і від нац. (внутрішніх) каналів, які для міжнар. судноплавства не використовуються і знаходяться під виключним суверенітетом конкретної д-ви. Як штучні споруди, що розміщені на тер. певної д-ви, К. м. м. є невід'ємною частиною її території, а тому вони підпорядковуються її юрисдикції з урахуванням міжнар.-правової регламентації. Можливим варіантом використання каналу є його здача в оренду ін. д-ві. До К. м. м. належать Кільський, Панамський і Суецький канали. Кільський канал з'єднує Балтійське і Північне моря. Побудований Німеччиною на тер. землі Шлезвіг-Гольштейн, відірваної від Данії 1864. Експлуатація каналу почалася 1896.

Військ, фактор проектування і буд-ва каналу на поч. 20 ст. переважав над торг.-економічним: канал надавав змогу Німеччині здійснювати швидке маневрування військ.-мор. флотом між Балтикою та Атлантикою. До Першої світової війни 1914—18 Німеччина вважала Кільський канал своїм внутр. водним шляхом, проте Версальський мирний договір 1919 встановив, що канал має бути відкритим на рівноправній основі для військ, і торг, суден усіх держав, які дотримуються миру у відносинах з Німеччиною. Протягом 1936—45 гітлер. уряд в одностор. порядку порушував вимоги Верс. мир. договору. Тепер канал відкритий для торг, кораблів усіх країн. Панамський канал з'єднує Тихий і Атлантичний океани, значно скорочуючи вод. шлях між зх. і сх. узбережжями Амер. континенту. Канал побудовано США у найвужчому місці Центр. Америки і відкрито для плавання 1914. В січні 1903 США підписали з Колумбією договір про оренду каналу на 99 років. Оскільки сенат Колумбії відмовився ратифікувати договір, то за прямої підтримки США в Панамі було ініційоване повстання проти Колумбії, у результаті якого того ж року утв. незалежна Республіка Панама. Нову д-ву швидко визнав Вашингтон, який 1903 підготував і підписав нову угоду, відповідно до якої США отримали право на буд-во і експлуатацію каналу. З боку США було задекларовано пост, нейтралітет каналу. Право спорудження військ, укріплень у його зоні надавалося виключно США. Умови договору 1903 були підтверджені Панамою і США новими угодами 1936, 1947, 1955. Починаючи з 60-х рр. спостерігається активізація політики Панами, спрямованої на обмеження повноважень США у зоні каналу і повернення його під юрисдикцію Панами. У 1977 між США і Панамою укладено 2 договори, де передбачено передачу каналу під суверенітет Панами. Суецький канал з'єднує Середземне м. з Індійським океаном. Побудований у 1854—69 за ініціативою франц. уряду на тер. Єгипту, який тоді перебував у васальній залежності від Туреччини. Безпосеред. виконавцем буд-ва була Загальна компанія мор. Суецького каналу. У концес. договорі 1866 між Єгиптом і Туреччиною було передбачено, що канал є частиною тер. Єгипту і що свобода проходу через канал надається всім суднам. 1888 в Константинополі Австро-Угорщина, Англія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Росія, Туреччина і Франція підписали конвенцію, яка визначила, що канал повинен бути завжди вільним і відкритим як у мирний, так і у воєн, час для всіх торг, і військ, суден незалежно від їх прапора. Блокада каналу визнавалася неприпустимою. У воєн, час допускався прохід через канал навіть кораблів воюючих держав, якщо відстань між ними унеможлилювала візуальну ідентифікацію. Протягом 1914—56 в зоні каналу перебували англ. військ, підрозділи, виведені під політ, тиском нового уряду проголошеної у 1953 Республіки Єгипет. 1956 декретом єгип. президента Г. А. Насера Суец, канал і Загальна компанія цього каналу були націоналізовані. Військ.-політ. наслідками націоналізації стали англо-франко-ізраїл. агресія 1956 проти Єгипту, активізація зовн. політики СРСР в араб, регіоні і надання ним різнобічної допомоги урядові Єгипту у відстоюванні права на націоналізацію Суецу. Для виходу із кризи 1957 було утворено Організацію Суецького

каналу, яка наділялася правами юрид. особи. Право на призначення ключових адм. осіб організації було збережено за президентом Єгипту. Уряд Єгипту заявив, що буде дотримуватись положень конвенції 1888 і забезпечить безперебійне функціонування каналу відповідно до міжнар.-правових норм. Проте ізраїл.-єгип. війна 1967 призвела до зруйнування деяких споруд у зоні каналу, мінування мор. акваторії на підступах до каналу та у його зоні, що своїми наслідками мало тимчас. припинення експлуатації каналу в кін. 60-х — на поч. 70-х рр. Протягом 80 — 90-х рр. відновилося нормальне функціонування каналу та його економічне значення.

КАПШУЛЯЦІЯ - (пізньолат. capitulatio — угода, домовленість щодо певних пунктів) — нерівноправні договори, що фіксували привілейований режим для іноземців порівняно з гр-нами д-ви перебування. Режим К. виник у Серед. віки у взаємовідносинах західноєвроп. країн з Османською імперією. Спочатку мав форму пільг іноземцям, дарованих тур. урядом в односторон. порядку. У 18—19 ст. зх. країни почали використовувати К. як кабальні умови, що закріплювались у міжнар. договорах із залежними від них країнами (Алжир, Єгипет, Іран, Китай, Марокко, Туніс, Японія та ін.). К., зокрема, передбачали вилучення справ іноземців з місцевої крим. і цив. юрисдикції та передачу до їхніх консулів згідно із законами своєї д-ви. Подібне правозастосування гарантувало іноземцям непідсудність місц. судам. Водночас К. забезпечували представникам і гр-нам зх. держав широкі пільги у сфері торгівлі, мореплавства, місц. самоврядування, оподаткування. Нав'язуючи К., зх. д-ви виправдовували їх застосування нижчим рівнем держ.-правового розвитку залежних країн, їх нездатністю гарантувати безпеку і права іноз. підданих. Відміни режиму К. першою домоглася Японія у кін. 19 ст. Ін. країни звільнились від нього в ході нац.-визв. рухів у 1-й пол. 20 ст.

КВАЛІФІКАЦІЯ LEGE CAUSAE - (лат. — за законом обставин справи) — одна з осн. теорій подолання конфлікту кваліфікацій у міжнародному приватному праві, згідно з якою поняття і терміни колізійної норми слід тлумачити відповідно до принципів і понять того правопорядку, до якого ця норма відсилає. Прихильники цієї теорії вважають, що норма іноз. матеріального права, яка підлягає застосуванню через відсилання до неї нац. колізійної норми, не повинна бути змінена або тлумачитися інакше, ніж її тлумачить іноз. суд. Дана теорія надміру складна для практ. використання і тому не набула широкого застосування.

КВАЛІФІКАЦІЯ LEGE FORI - (лат. - за законом місця судового розгляду) — одна з основних та історично перших теорій кваліфікації у міжнародному

приватному праві, відповідно до якої суд при застосуванні колізійної норми кваліфікує її юрид. поняття і терміни згідно з їх змістом у цив. та цив.-процес, праві країни місцезнаходження суду. Цієї теорії дотримується більшість зарубіж. юристів. Її прихильники обґрунтовують необхідність застосування К. 1. f. на практиці за допомогою таких міркувань. По-перше, як стверджують відомі юристи Н. Батіфоль (Франція), Г. Мельхіор (Німеччина) та ін., оскільки кожна д-ва має власну систему коліз. права, то відповідно кожна з них користується у процесі застосування своїх коліз. норм тими самими поняттями і термінами, що містяться в її цив. та цив.-процес. праві. По-друге, у деяких випадках дана кваліфікація може бути єдино можливою. Її доцільно здійснювати, коли йдеться про т. з. первинну кваліфікацію, тобто коли суд вирішує питання, право якої д-ви слід застосувати щодо цив. справи з іноз. елементом. Якщо це вирішується на користь іноз. права, тоді має місце т. з. вторинна кваліфікація, котра здійснюється на основі принципів і понять права тієї д-ви, до якого відіслана коліз. норма. Критики К. 1. f. (нім. учений М. Вольф та ін.) твердять, що дана теорія, вимагаючи застосування лише вітчизн. юрид. понять, тим самим ігнорує загальновізнаний принцип міжнар. приват, права, згідно з яким суд повинен застосовувати право іноз. д-ви так, як воно було б застосовано в цій же д-ві.

КВАЛІФІКАЦІЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ - з'ясування конкр. змісту юрид. понять і термінів, колізійної норми в процесі її застосування; елемент тлумачення норми права. Полягає в юрид. оцінці правової норми і спрямована на встановлення передбаченої нею мети. В л-рі, крім терміна «кваліфікація», використовуються і такі поняття, як «класифікація» і «характеристика». Проблема К. у м. п. п. пов'язана з наявністю розбіжностей у змісті однакових юрид. термінів і понять у різних правових системах, внаслідок чого виникають труднощі при тлумаченні та застосуванні коліз. норм. Аналіз таких, напр., понять, як «правоздатність», «дієздатність», «рухоме та нерухоме майно», «місце здійснення правочину», «право власності», дозволяє зробити висновок про те, що навіть у под. правових системах ці поняття не є однаковими за своєю юрид. природою і змістом. Відмінності виявляються лише в деталях, які нерідко мають велике значення при вирішенні конкр. справ. У міжнар. приват, праві сформувалися три осн. теорії подолання конфлікту кваліфікацій: кваліфікація *lege causae*, кваліфікація *lege fori* та кваліфікація автономна.

КЕРЧЕНСЬКА ПРОТОКА - протока між Керченським п-вом (Україна) на Зх. та п-вом Тамань (Росія) на Сх., яка з'єднує Чорне та Азовське моря. Довжина — 41 км, ширина — від 4 до 45 км, глибина — до 15 м. К. п. разом з

Кримом відійшла до Рос. імперії за Кючук-Кайнарджийським мирним договором 1774. Разом з Азовським морем вона мала статус «замкнутої чи напівзамкнутої» згідно з Конвенцією ООН по морському праву 1982. У 1941 була проведена розмежувальна лінія між двома суб'єктами РРФСР — Кримською областю та Краснодарським краєм. У лютому 1954 Кримноарм. депутатів як органів центр, та місцевої влади на різних адм.-тер. щаблях УСРР. Найвищим органом держ. влади в УСРР був Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (з січня 1935 — З'їзд рад УСРР). У губерніях (згодом — округах, а з 1931 — в областях), у повітах і волостях (згодом — районах) існували з'їзди відповід. рад. Вони склалися з представників нижчестоящих рад за нормами, встановленими відповід. нормат. актами. Вибори делегатів були багатоступеневими й нерівними та незагальними (нерівність представництва міського та сільс. населення, позбавлення виб. прав т. з. нетрудових елементів, за кол. дорев. діяльність тощо). У період між з'їздами їх компетенцію здійснювали викон. к-ти: Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК; з січня 1935 — ЦВК УСРР), губернські, окружні, повітові, волосні (пізніше — обласні, районні й міські) та їх президії. Всеукр. з'їзди рад скликалися ВУЦВК. В УСРР з 1917 по 1937 відбулося 13 чергових і 1 надзв. (14-й) з'їзд рад УСРР (останній затвердив Конституцію УРСР 1937). Місцеві з'їзди рад скликалися відповід. виконкомами: чергові — 1 раз на рік, позачергові — в разі необхідності. Компетенції з'їздів не були точно встановлені: зазвичай вони обговорювали питання загальнодерж. значення і вирішували питання діяльності відповід. адм.-тер. одиниці в межах постанов з'їздів республіки та їх органів (а з 1922 також загальносоюз. органів — з'їздів рад СРСР, ЦВК та РНК СРСР). Осн. актами місцевих з'їздів рад були постанови, резолюції та обов'язкові постанови. Всі питання на цих з'їздах вирішувалися відкритим голосуванням. На поч. 20-х рр. 20 ст. делегатами з'їздів рад обиралися також представники укр. лівих партій, яких з часом поступово було усунено з політ. арени. З 1936—37 систему 3. р. У. було замінено системою органів, які стали називатися «радами депутатів трудящих».

КЛАУЗУЛА ПРО НЕЗМІННІСТЬ ОБСТАВИН - (лат. *clausula rebus sic stantibus*) — застереження про те, що коли порядок речей, який є необхід. умовою міжнар. договору, впродовж певного часу змінився настільки, що виконання договору стає неможливим або втрачає сенс, тоді незалежно від того, була ця умова чітко висловлена чи тільки малася на увазі, договір втрачає обов'язкову силу. За старим міжнар. правом передбачалося: кожний договір так чи інакше містить застереження про те, що він залишається чинним доти, доки обставини залишаються такими самими, як під час укладення договору (лат. *rebus sic stantibus* — доки обставини не змінилися). У сучас. міжнар. праві такий підхід вважається неприйнятним, оскільки підриває принцип стабільності міжнар. договорів та принцип *pacta sunt*

servanda (лат., букв. — договори повинні виконуватися). І хоча Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 не послуговується формулою «*rebus sic stantibus*», щоб уникнути асоціації із застарілим розумінням цього положення, однак у ній закріплено можливість посилання на докорінну зміну обставин для припинення дії міжнар. договору. Так, відповідно до ст. 62 Конвенції припинити договір, посилаючись на докорінну зміну обставин, можна лише в разі, коли: 1) зміна стосувалася тільки обставин, які існували під час укладення договору; 2) зміна обставин мала фундам. характер; 3) зміна не могла бути передбачена учасниками договору під час його укладення; 4) обставини, що змінилися, мають становити суттєву основу згоди учасників договору на обов'язковість цього договору; 5) наслідки зміни обставин мають внести істотні корективи у сферу дії зобов'язань учасника договору, який посилається на докорінну зміну обставин; 6) зобов'язання за договором ще не було виконано (тобто вже виконані договори не підпадають під дію К. про н. о.). На фундам. зміну обставин можна посылатись і для призупинення договору. Разом з тим не можна посылатись на зміну обставин як на підставу припинення договору про держ. кордон, а також якщо докорінна зміна, на яку посилається учасник договору, є результатом порушення ним або зобов'язань за договором, або взятого ним міжнар. зобов'язання стосовно будь-якого ін. учасника договору. З погляду Міжнародного суду ООН (Великобританія проти Ісландії, 1973) ст. 62 Віден. конвенції 1969 віддзеркалює у цьому питанні норми міжнар. звичаєвого права.

КОДЕК БЛЮНЧЛІ - «Сучасне міжнародне право» («*Das moderne Volkerrecht*») — проект кодифікації міжнар. права, складений визначним швейцарським та нім. юристом-міжнародником Й. К. Блюнчлі в 1868. К. Б. був однією з найавторитетніших доктринальних кодифікацій міжнар. права; неодноразово перевидавався, перекладений кількома мовами. 1876 виданий рос. мовою у перекладі Л. О. Камаровського під назвою «Сучасне міжнародне право цивілізованих держав, викладене у вигляді кодексу». Кодекс складається з 9 книг, що висвітлюють осн. інститути тогочасного міжнар. права, а саме: основу, природу та сферу дії міжнар. права; правовий статус міжнар. осіб (суб'єктів міжнар. права); органи міжнар. зносин; верховенство д-ви щодо території; верховенство д-ви стосовно особи; міжнар. договори; порушення міжнар. права та засоби його відновлення; право війни; право нейтралітету. Кожне запропоноване положення К. Б. підкріплюється факт, матеріалом з міжнар.-правової практики багатьох держав. Й. К. Блюнчлі розглядав міжнар. право як визнаний світовий порядок, що пов'язує д-ви в єдине загальнолюдське юрид. співтовариство. Основу міжнар. права він убачав у правовій свідомості людини. Відсутність єдиного міжнар. законод. органу не є підставою для заперечення існування та обов'язкової юрид. сили міжнар. права. Кодифікація загальновизнаних

принципів і норм міжнар. права приват, особами (однією з таких спроб і є К. Б.) має, на думку автора кодексу, сприяти піднесенню правової свідомості як держ. та військ, діячів, так і звичайних гр-н різних держав.

КОЛЕКТИВНА БЕЗПЕКА - система закріплених у Статуті ООН норм міжнародного права, яка регулює колект. застосування сили під егідою ООН з метою підтримання або відновлення міжнар. миру та безпеки. Осн. складовими сучасної системи К. б. є: 1) система загальновідомих принципів і норм міжнар. права, найважливішими з яких є заборона застосування сили чи погрози силою у міжнар. зносинах; розв'язання міжнар. спорів виключно мирними засобами; суверенна рівність держав; поважання осн. прав і свобод людини; невтручання держав у внутр. справи одна одної; 2) система засобів мирного розв'язання міжнар. спорів; 3) система колект. заходів для запобігання актам агресії та усунення загрози мирові; 4) система колект. заходів із роззброєння; 5) система заходів, спрямованих на зміцнення довіри між д-вами. Система К. б. існує на універсальному та регіон, рівнях. Універсальна система К. б. ґрунтується на положеннях Статуту ООН і охоплює: а) систему передбачених Статутом ООН колект. заходів примус, і превентивного характеру (ст. 2, 5, 50); б) заходи, спрямовані на заборону пофози силою чи її застосування у відносинах між д-вами (п. 4 ст. 2); в) заходи, спрямовані на роззброєння (ст. 11, 26, 47); г) заходи щодо використання регіон, організацій безпеки (гл. VIII); д) заходи, спрямовані на забезпечення безпеки у перехід, період (гл. XVII); е) тимчас. заходи, спрямовані на припинення порушень миру (ст. 40); є) примус, заходи без використання збройних сил (ст. 41); ж) примус, заходи з використанням збройних сил (ст. 42). Відповідальність за підтримання міжнар. миру і безпеки в межах універсальної системи К. б. покладено на Раду Безпеки ООН. Це єдиний орган ООН, який має право від імені ООН вдаватися до дій превентивного або примус, характеру, включаючи створення і застосування міжнародних збройних сил. РБ ООН визначає існування будь-якої загрози мирові, будь-якого порушення миру чи акту агресії, а її рішення мають обов'язковий характер. Регіон, системи К. б. є складовою міжнар. системи К. б. Щодо них Статут ООН висуває низку вимог: брати участь у регіон, системах К. б. можуть лише д-ви одного політ.-геогр. регіону; дії через регіон, угоди не повинні виходити за межі цього регіону; ці дії не можуть суперечити діям ООН і мають відповідати цілям та принципам Статуту ООН. Пріоритетними у системі регіон, заходів К. б. є розв'язання міжнар. спорів мирним шляхом. Примус, заходи можуть вживатися регіон, організаціями лише за рішенням РБ ООН і під її керівництвом, за винятком заходів щодо кол. ворожих держав (ст. 107 Статуту ООН). Регіон, системами К. б. є, зокрема, Організація африканської єдності та Ліга арабських держав.

КОЛІЗІЙНА НОРМА В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ -

норма, яка визначає право д-ви, що застосовується до конкр. цив. правовідносин з іноз. елементом. На відміну від матеріально-правової норми, яка безпосередню регулює поведінку суб'єктів міжнар. приват, права, К. н. в м. п. п. не визначає змісту прав та обов'язків цих суб'єктів, а лише вказує на компетентний матеріально-правовий закон, який підлягає застосуванню в разі конфлікту (колізії) цив. зак-ва різних країн. Тобто за допомогою колізійної норми здійснюється вибір права країни, яке застосовується щодо цив. правовідносин з іноз. елементом для подолання колізії. Коліз. норма міститься у внутрішньому (національному) зак-ві або в міжнар. договорі й складається з двох елементів: обсягу та прив'язки. Обсяг її вказує на відносини цив.-пра-вового характеру, до яких ця норма застосовується, а прив'язка—на праючу систему країни, що підлягає застосуванню до даного виду відносин. Так, у коліз. нормі «речові права визначаються за законом місцезнаходження речі» слова «речові права» позначають обсяг, а термін «закон місцезнаходження речі» — прив'язку. Коліз. норму, яка вказує лише на те, в яких випадках застосовують право своєї країни, називають односторонньою коліз. нормою. Коліз. прив'язку, котра вказує на ознаку (загальний принцип), за якою можна визначити, право якої країни підлягає застосуванню до даних правовідносин з іноз. елементом, називають двосторонньою, оскільки вона визначає межі застосування як національного, так і іноз. права. Прив'язку двосторонньої К. н. в м. п. п. називають формулою прикріплення. Найпоширенішими формулами прикріплення у міжнар. приват, праві є такі: *lex personalis* (особистий закон фізичної особи), *lex patria* (закон громадянства), *lex domicilii* (закон місця проживання), *lex societatis* (особистий закон юридичної особи), *lex rei sitae* (закон місцезнаходження речі), *lex loci actus* (закон місця здійснення юридичного акту), *lex loci contractus* (закон місця укладення договору), *lex venditoris* (закон країни продавця), *lex loci delicti commissi* (закон місця вчинення правопорушення), *lex loci celebrationis* (закон місця укладення шлюбу), *lex flagi* (закон прапора), *lex fori* (закон суду) та ін.

КОЛОЇАЛІЗМ - (франц., від лат. — поселення) — політика екон. експлуатації, пограбування і гноблення менш розвинених країн метрополіями. Пройшов у своєму розвитку кілька етапів. Перший збігається з періодом великих геогр. відкриттів (15—16 ст.), які супроводжувалися насильн. захопленням рядом європ. держав (Англією, Голландією, Іспанією, Португалією, Францією) вел. територій в Америці, Азії та Африці. Це був початок створення колоніальної системи. Другий етап тривав до поч. 20 ст., коли більша частина світу виявилася поділеною між відносно невеликою кількістю держав-метрополій. До згаданих вище додалися Бельгія, Італія, Німеччина, США, Японія. Після Другої світ, війни під зростаючим впливом нац.-визв. рухів колоніальна система зазнала глибокої кризи. На поч. 60-х рр.

десятки кол. колоній стали незалежними і суверенними державами. Генеральна Асамблея ООН під тиском союз. країн прийняла Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960. У цьому акті було зафіксовано, що всі народи мають право на самовизначення, а К. суперечить Статутові ООН і шкодить розвитку співробітництва та встановленню миру у всьому світі. ООН закликала покласти край К. у будь-яких формах. Повний розпад колоніальної системи в основному завершився у 70-х рр. Останньою великою колонією, яка отримала незалежність, була Намібія (1990). Нині під владою деяких держав (Великобританії, Нідерландів, США, Франції) перебувають кілька невеликих, здебільшого острівних територій. Але їх правовий режим тільки в окр. елементах нагадує систему відносин між колоніями і метрополіями.

КОМІТЕТ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ - (КМ РЄ) — один з гол. органів Ради Європи. Складається з міністрів закорд. справ держав — членів РЄ. В КМ РЄ по черзі (через кожні 6 місяців) головує всі країни-учасниці. Кожна держава наділена одним голосом. КМ РЄ проводить свої чергові сесії перед відкриттям та на поч. кожної сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи (двічі на рік; у квітні або травні та в листопаді); за потреби скликаються спец. та позачергові сесії. Згідно зі Статутом РЄ Комітет є органом, що діє від імені Організації. Він розробляє і затверджує програми діяльності РЄ, її бюджет, приймає остаточні рішення з пропозицій Парлам. Асамблеї. До виключної компетенції Комітету належить вирішення питань членства (прийому до Організації нових держав, їх виключення). Розробляє та приймає загально-європ. конвенції з питань співробітництва відповідно до компетенції РЄ. На форумах КМ РЄ обговорюються політ. аспекти європ. співробітництва. Рішення приймаються у формі рекомендацій для урядів держав — членів РЄ, яким К-т міністрів пропонує інформувати Раду Європи про заходи щодо виконання цих рекомендацій. Такі рішення потребують одностайного схвалення представниками держав-членів, які беруть участь у голосуванні, за умови, що їх голоси становлять більшість від заг. кількості голосів представників, котрі мають право засідати в КМ РЄ. Рішення з внутріорг. питань є обов'язковими і приймаються простою більшістю представників у К-ті міністрів. Місцеперебування — м. Страсбург (Франція).

КОМІТЕТИ І КОМІСІЇ ООН - спеціаліз. структурні підрозділи Організації Об'єднаних Націй, утворені відповідно до Статуту ООН на пост. або тимчас. основі. Метою їх є координація зусиль світ. співдружності націй у вирішенні нагальних проблем спільного розвитку. К. і к. ООН безпосередньо входять до осн. ланок Організації — Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН, Економічної і соціальної ради ООН, Ради з опіки ООН, Міжнародного суду

ООН і Секретаріату ООН. Гол. к-ти ГА ООН (сесійні органи): Перший комітет (питання роззброєння та міжнародної безпеки); Спеціальний політичний комітет (політ, питання і питання безпеки); Другий комітет (екон. і фін. питання); Третій комітет (соціальні і гуманітарні питання та питання культури); Четвертий комітет (питання деколонізації); П'ятий комітет (адм. і бюдж. питання); Шостий комітет (правові питання). До сесійних органів ГА належать і процедурні к-ти: Генеральний комітет і Комітет з перевірки повноважень. Члени цих к-тів обираються ГА та її гол. к-тами на поч. кожної сесії. У період сесійних засідань ГА надають допомогу два пост, к-ти ООН — Консультативний комітет з адміністративних і бюджетних питань та Комітет з питань внесків. Статутом ООН (ст. 22) передбачено утворення допоміжних органів для виконання окр. функцій і завдань ГА на певний період. Такими були: 1) комітети і комісії з роззброєння та ін. політ, питань — Погоджувальна комісія ООН для Палестини (утв. 1948), Комісія з роззброєння (1950), Науковий консультативний комітет ООН (1954), Науковий комітет з питань дії атомної радіації (1955), Комітет ООН з використання космічного простору в мирних цілях (1959), Спеціальний комітет з операцій щодо підтримання миру (1965), Спеціальний комітет по Індійському океану (1972), Спеціальний комітет з посилення ефективності принципу незастосування сили у міжнародних зносинах (1977), Комітет з інформації (1978), Підготовчий комітет зі сприяння міжнародному співробітництву в галузі використання ядерної енергії у мирних цілях (1980), Спеціальний комітет з виконання положень Статуту ООН про колективну безпеку (1983) та ін.; 2) комітети і комісії з деколонізації — Спеціальний комітет з виконання Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам (1961), Спеціальний комітет проти апартеїду (1962), Спеціальний комітет проти апартеїду у спорті (1976) та ін.; 3) комітети і комісії з екон. і соціальних питань — Бюро Координатора ООН з надання допомоги у разі стихійного лиха (1971), Всесвітня продовольча рада (1974), Спеціальний фонд ООН для країн, що не мають виходу до моря (1975), Комітет високого рівня з огляду технічного співробітництва країн, що розвиваються (1978), Комітет з ліквідації дискримінації стосовно жінок (1979), Комісія ООН з питань кордонів континентального шельфу (1997) та ін.; 4) комітети і комісії з правових питань — Комісія міжнародного права (1947), Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (1966), Комітет ООН по запобіганню злочинності й боротьбі з нею (1971), Комітет з питань стосунків із країною перебування (1971), Спеціальний комітет з міжнародного тероризму (1972), Спеціальний комітет зі Статуту ООН і посилення ролі Організації (1974), Спеціальний комітет з розробки Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців (1980) та ін.; 5) комітети і комісії з адм. і бюдж. питань — Консультативний комітет з адміністративних і бюджетних питань (1946), Комісія ревізорів (1946), Комітет з інвестицій (1947), Об'єднаний пенсійний фонд персоналу ООН (1948), Адміністративний трибунал ООН (1949), Комітет з конференцій (1974), Комісія з міжнародної цивільної служби

(1974). Крім того, свої комісії та комітети мають спеціаліз. установи ООН. Так, у складі ЮНЕСКО діє Комісія примирення і добрих послуг для вирішення суперечностей (розбіжностей), що можуть виникнути між державами, які беруть участь у Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1968); у складі ЕКОСОП - Комісія ООН з прав людини (1946). Заг. кількість К. і к. ООН не є сталою, оскільки залежить від конкретних геополіт., демогр., соціальних, духовно-культурних та ін. умов діяльності Організації і може коригуватися під впливом не лише стратегічних, а й ситуативних чинників.

КОМЮНІКЕ - (франц. — офіц. повідомлення, від лат. — робити спільним, повідомляти) — офіц. повідомлення про події міжнар. життя (хід і наслідки переговорів, зустрічей і консультацій, міжнар. з'їзди, конференції тощо). Поширюється через пресу та ін. ЗМІ. Спільне К., як правило, офіціалізується одночасно у кожній країні — учасниці міжнар. переговорів. Поряд з офіц. мат-лами таке К. може містити зазначення позицій сторін з обговорюваних питань, заяви про їхні наміри, оцінки тощо. В ньому іноді фіксуються зобов'язання сторін щодо досягнення відповідних спільних цілей. У цій частині К. може мати міжнар.-правове значення.

КОНВЕНЦІЇ МОП - міжнар.-правові документи, які приймаються Міжнародною організацією праці (МОП), осн. джерело сучас. міжнародного трудового права. Мають певні особливості розробки, прийняття і ратифікації їх д-вами, а також денонсації. Проекти конвенцій розробляються Міжнародним бюро праці (МБП) на основі консультацій з урядами, а також Міжнародною конференцією праці (МКП), яка утворює з цією метою спец. тех. комісію з її делегатів — представників урядів, трудящих і наймачів. Проекти розглядаються на МКП (як правило, на її двох послідовних сесіях підряд, тобто протягом двох років) і приймаються більшістю у 2/3 голосів присутніх делегатів. Так досягається консенсус делегатів-урядовців, трудящих і наймачів щодо конвенцій. За Статутом МОП, автентичний текст конвенції підписують не представники держав, а голова МКП і генеральний директор МБП, причому один її примірник передається до архіви МБП, а другий — Ген. секретарю ООН. Д-ви отримують примірник прийнятого документа, який офіційно надсилається їм для імплементації положень конвенції. За заг. правилом, кінцеві статті конвенції передбачають, що юна набуває чинності через рік після її ратифікації щонайменше двома членами МОП. Про кожну ратифікацію ген. директор МОП повідомляє Ген. секретаря ООН для реєстрації згідно зі ст. 102 Статуту ООН. Ні Статут МОП, ні її конвенції не передбачають можливості робити застереження. Вважається, що застереження до К. МОП неприпустимі. Загальною вимогою до держав —

членів МОП (п. «сі» § 6 ст. 19 Статуту МОП) є вжиття ними всіх необхідних заходів для здійснення положень ратифікованої конвенції. З цією метою д-ви зобов'язуються подавати щорічні доповіді про заходи, яких було вжито ними на виконання конвенцій, до яких вони приєдналися (ст. 22). Так реалізується право МОП контролювати виконання д-вами своїх зобов'язань. Доповіді надсилаються за формою, затвердженою Адміністративною радою МОП. З метою забезпечення стабільності виконання міжнар. труд, права МОП прийняла особливі умови денонсації її конвенцій. За заг. правилом, денонсація конвенції можлива лише через 10 років після набуття нею чинності. Д-ві дається рік, протягом якого вона може це здійснити, після чого починається новий 10-річний строк заборони денонсації. За Статутом МОП (п. «е» § 5 ст. 19) у держав виникають певні обов'язки щодо імплементації конвенцій, які вони не ратифікували. На вимогу ген. директора МБП уряд певної д-ви надсилає йому інформацію про стан зак-ва і практики його застосування у галузях, які становлять предмет регулювання нератифікованої конвенції, а також про заходи, вжиті з метою імплементації її положень. Особливі повноваження надано МОП з метою узгодження на міжнар. рівні інтересів держав, трудящих і наймачів у соціальній і трудовій сфері, прогресив. розвитку міжнар. труд, права та ефективної імплементації д-вами його положень.

КОНВЕНЦІЯ - (лат. — договір, угода) — вид договорів міжнародних. Встановлює взаємні права та обов'язки сторін. К. поділяються на багатосторонні й двосторонні, загальні й галузеві, глобальні й регіональні. Приймаються міжнар. організаціями, конференціями, нарадами тощо. Обов'язкові для виконання сторонами — учасниками відповідних К.

КОНДОМІНІУМ - (лат. *condominium* - співволодіння, від *соп...* — префікс, що означає спільність, сумісність, і *dominium* — володіння, володарювання) — спільне володіння; у міжнародному праві — спільне здійснення юрисдикції над однією територією двома чи кількома д-вами. Необхідність встановлення К. може бути пов'язаною з істор. та геополітичними особливостями певної території. Звичайно К. встановлювався з метою усунення нерозв'язаних ін. шляхом суперечностей між двома чи кількома д-вами з приводу юрисдикції над однією і тією самою територією. В історії міжнар. відносин відомо кілька випадків К. Так, К. у комуні Морене на прус-бельг. кордоні виник через те, що Пруссія і Нідерландське королівство не змогли домовитися про проходження кордону в цьому районі на підставі акта Віденського конгресу 1814—15. Цей К. проіснував до Версальського мирного договору 1919. З 1889 по 1899 існував К. США, Великобританії та Німеччини над о-вами Самоа. З 1898 до 1953 під К. Великобританії та Єгипту

перебував Судан з метою захисту витоків ріки Ніл. Великобританія та Франція здійснювали К. над о-вами Нові Гебриди з 1887 до отримання ними незалежності в 1980 (нині — Республіка Вануату). Під спільною юрисдикцією Австралії та Нової Зеландії перебували копальні на о-вах Різдва. К. міг встановлюватися також над вод. просторами (напр., К. Сальвадору і Гондурасу над затокою Фонсека). У наш час К. має більше історичне, ніж практ. значення, окрім Андорри та о-ва Фазанів, що є іспано-французькими К.

КОНСТИТУЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (Договір, що встановлює Конституцію для Європи) — міжнар.-правовий док-т, прийнятий на саміті глав держав і урядів країн — членів Європейського Союзу у м. Брюсселі (Бельгія) 17-18.VI. 2004. Складається з 465 статей, об'єднаних у 4 частини. У першій частині визначено цілі, компетенцію та інституц. структуру ЄС; друга - містить текст Хартії основних прав Європейського Союзу, яка є найважливішим док-том, що регулює питання прав людини у праві Європейського Союзу, в третій - регулюються питання, пов'язані зі здійсненням політики ЄС у різних галузях; у четвертій частині містяться загальні та перехідні положення, які визначають, зокрема, порядок набуття чинності К. Є. С. Конституція істотно змінює інституц. структуру і механізм прийняття рішень у ЄС. Зокрема, передбачено збільшення повноважень Європейського парламенту, запровадження посади президента Європейської Ради з обмеженими повноваженнями, який обиратиметься строком на 2,5 року, а також міністра закорд. справ ЄС, який відповідатиме за представництво ЄС на зовн. арені. Питання про представництво держав-членів у Європейській комісії вирішене так: до 2014 кожна д-ва матиме свого комісара, а потім кількість членів Європ. комісії становитиме 2/3 від кількості держав — членів ЄС. Конституція передбачає прийняття рішень кваліфік. більшістю голосів в Європ. Раді: рішення вважатиметься прийнятим тоді, коли за нього проголосує 55% держав-членів, що представляють 65% населення ЄС. З ратифікацією всіма державами - членами ЄС Конституція має замінити всю систему договорів (Римський, Маастрихтський, Амстердамський та Ніццький), що покладені в основу ЄС.

КОНСУЛ - (лат. consul) - 1) У Давньому Римі -вища держ. посада, запроваджена в період встановлення республіки (кін. 6 ст. до н. е.). До 367 до н. е. була виключно привілеєм патриціїв. К. мали широкі повноваження: призначали посад, осіб, скликали сенат, центуріальні і трибутні коміції, головували на них, керували внутр. політикою тощо. За принципату К. втратили свою політ. вагу, але зберегли почесне становище і суд. повноваження з особливо важливих справ. За доміанату імператори присвоювали звання К. як почес. титул без будь-яких повноважень. 2) У

Франції в період Консульства (9.XI 1799 — 18.V 1804) за конституцією — титул трьох керівників викон. влади. Реально тільки перший К., Наполеон Бонапарт, мав повноваження приймати рішення. Два інших відігравали консультат. роль. 1799 тимчасовими К. були Бонапарт (перший), Е. Ж. Сьейєс (другий), П. Р. Дюко (третій); у 1800—04 К. були Бонапарт (перший), Ж. Камбасерес (другий), Ш. Ле-брен (третій). 3) У сучас. період К. — посад, особа д-ви, призначена в певний район (округ) ін. д-ви за її згодою дія захисту інтересів своєї країни, її юрид. осіб і гр-н, сприяння всебіч. зв'язкам між акредитуючою та приймаючою д-вами, нагляду та інфоомації про екон. становище і соціально-політ. процеси в районі свого перебування. На відміну від дипломата К. виступає насамперед як посад, особа, що діє в адм.-правовій, цив.-правовій, крим.-правовій сферах тощо. К. діє на підставі та на виконання норм внутр. права акредитуючої д-ви. Так, Консульський статут України передбачає, що К. може виконувати різноманітні функції, якщо «вони не суперечать законодавству України, законодавству держави перебування і міжнародним договорам України» (ст. 12). Для норм. здійснення конс. діяльності д-ви, як правило, заздалегідь визначають завдання та функції К. у конс. угодах і конвенціях. К. — посад, особа, якщо він очолює окр. консульство або має певний ранг, а також у разі, коли він входить до складу персоналу генерального консульства (див. Консульські ранги). У Консульському статуті України (ст. 2) передбачено такі класи К: генеральний К., К, віце-К. і консульський агент. У світовій практиці виділяють ще дві категорії К.: штатні та нештатні (почесні) К. Штатний К. — особа, яка перебуває на держ. службі акредитуючої д-ви і, як правило, є гр-нином цієї д-ви. Так, ст. 10 Конс. статуту України передбачає: «Консульські службові особи перебувають на дипломатичній службі в Україні. Працівники консульських установ, які є громадянами України і постійно проживають в Україні, перебувають на державній службі в МЗС України». Відповідно до ст. 92 Конс. статуту України «нештатними (почесними) консулами можуть бути як громадяни України, так і іноземні громадяни з-поміж осіб, які займають помітне становище в суспільстві держави перебування і мають необхідні особисті якості. Вони не повинні бути на державній службі держави перебування або брати активну участь у її політичному житті». Нештатні К. не повинні перебувати на держ. службі в Україні (ст. 93). К. всіх класів користуються консульськими імунітетами та привілеями.

КОНСУЛЬСЬКА КОНВЕНЦІЯ - договір між д-вами, що визначає порядок допущення консулів до виконання ними обов'язків, коло їх компетенції, привілеї та імунітети, які взаємно надаються сторонами для працівників консульських установ. На сьогодні діє понад тисяча багатостор. і двосторонніх К. к. З-поміж багатосторонніх виділяються три основні К. к.: Каракаська конвенція про консульські функції 1911 і Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928 (поширюються тільки на країни Лат.

Америци) та Європейська конвенція про консульські функції 1967. Осн. ідеї, закладені в названих конвенціях, відбиті в документі універсального характеру — Віденській конвенції про консульські зносини 1963, яка набула чинності 18. III 1967. Вона містить розгорнутий перелік конс, функцій, які раніше регулювалися міжнар. звичаєвим правом, встановлює привілеї та імунітети для конс, установ з метою ефективного виконання їх функцій від імені посилаючої д-ви. Двосторонні К. к. укладаються між д-вами для врегулювання питань, які не мають належного закріплення в універсальних договорах. Таким конвенціям передуює, як правило, прийняття меморандуму про взаєморозуміння з питань конс, зносин між зацікавленими д-вами. К. к. встановлюють порядок заснування конс, установ, призначення конс, посадових осіб, конс, функції, пільги, привілеї та імунітети конс, посадових осіб, конс, службовців. Вони чітко визначають також права та обов'язки конс, посадових осіб щодо захисту інтересів своїх гр-н.

КОНСУЛЬСЬКА ЛЕГАЛІЗАЦІЯ - (франц. *legalisation* — засвідчення, узаконення, від лат. *legalis* — законний) — надання законної сили (чинності), засвідчення консулом своїм підписом і печаткою дійсності підписів на будь-якому акті або док-ті, що складений у межах його консульського округу і затверджений місц. органами д-ви перебування. К. л. здійснюється як для гр-н своєї країни, так і для іноземців. Вона вчиняється тоді, коли документ, складений за кордоном, повинен бути поданий у країні, яка призначила консула, що вимагається зак-вом цієї д-ви. Консул не несе відповідальності за зміст документа, який він легалізує. Під легалізацією розуміють юрид. процедуру, що виконується консульськими установами країни, на території якої документ повинен бути поданий для засвідчення дійсності підпису та повноважень особи, що підписала документ, і оригіналу печатки чи штампу, якими скріплений цей документ. 5.X 1961 у м. Гаазі (Нідерланди) було прийнято конвенцію, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіц. документів. Як офіц. документи конвенція розглядає: документи, які надходять від органу або посад, особи, що підпорядковується юрисдикції д-ви, у т. ч. документи, які надходять від прокуратури, секретаря суду або суд. виконавця; адм. документи; нотаріальні акти; офіц. відмітки (про реєстрацію; візи, що підтверджують певну дату; засвідчення підпису на документі, який не засвідчений нотаріусом). Водночас конвенція підтвердила необхідність К. л. щодо: документів, які складаються конс, агентами; адм. документів, які мають пряме відношення до комерц. або митної операції. Документи, складені, легалізовані або засвідчені конс, посадовою особою, якщо вони не суперечать законам і нормам д-ви перебування, мають таку ж юрид. силу, як і документи, що надходять від компет. органів д-ви перебування. 7.УІ 1968 в м. Лондоні (Великобританія) прийнято Європейську конвенцію про скасування легалізації документів, оформлених дип. агентами або конс, посадовими особами, яка поширюється на країни — члени Ради Європи.

КОНСУЛЬСЬКА УСТАНОВА - постійно діючий держ. орган зовн. зносин, розміщений на тер. іноземної д-ви згідно з міжнар. угодою між зацікавленими д-вами. Виконує конс, функції щодо захисту інтересів своєї д-ви, її гр-н та юрид. осіб. На відміну від дипломатичних представництв дія К. у. поширюється не на всю тер. д-ви перебування, а лише в межах консульських округів, кількість яких визначається за взаємною згодою держав. К. у. бувають двох видів: консульські відділи дип. представництв та самостійні К. у. Останні поділяються на 4 класи: генеральне консульство, консульство, віце-консульство, консульське агентство. Клас К. у. визначається за згодою сторін. Внутрішня орг. структура К. у. залежить від сфери та особливостей її завдань і функцій. Однак майже завжди в її структурі є підрозділи, які займаються питаннями віз, спадщини, опіки, туризму та ін. У мор. д-вах завжди існує морський відділ. Конс, персонал не має жорсткої міжнар.-правової класифікації. Присвоєння консульського рангу є внутр. справою посилаючої д-ви, це питання регулюється її внутр. зак-вом. Персонал К. у. поділяється на: 1) конс. посадових осіб, яким доручено виконання конс, функцій (генеральний консул, консул, віце-консул, консульський агент і секретар К. у., а також стажист — особа, відряджена до К. у. для підготовки до служби в ній); 2) конс. службовців — членів персоналу, що виконують адм.-тех. функції (референти, перекладачі, шифрувальники тощо); 3) обслуговуючий персонал (водії автомобілів, садівники, кухарі та ін.). Правовий статус К. у. визначається Віденською конвенцією про консульські зносини 1963, двостор. консульською конвенцією між заінтересованими д-вами, а також зак-вом посилаючої д-ви (напр., консульським статутом). К. у. підпорядковані м-ву закорд. справ посилаючої д-ви і діють під заг. керівництвом глави дип. представництва у д-ві перебування. Місцеперебування К. у., її клас і конс, округ визначаються м-вом закорд. справ акредитуючої д-ви за погодженням з д-вою перебування. К. у. розташовується у місцевості, де є повна гарантія охорони інтересів посилаючої д-ви.

КОНСУЛЬСЬКА ЮРИСДИКЦІЯ - [лат. *jurisdictio* — судочинство, від *ius* (*juris*) — право і *dic-tio* — проголошення] — повноваження консульської установи в особі консула давати правову оцінку юрид. фактам, засвідчувати правомірність учинених дій та вирішувати ін. правові питання стосовно юрид. і фіз. осіб своєї д-ви. Конс, установа захищає інтереси своєї д-ви, її гр-н та організацій, контролює їх діяльність, стежить за виконанням фіз. та юрид. особами нац. зак-ва, а також за тим, щоб цих осіб не обмежували в їх правах, за виконанням д-вою перебування договорів зі своєю д-вою. У Консульському статуті України визначено функції конс, служби, в яких містяться ознаки нормотв., викон. та суд. юрисдикції: «Консул інформує

громадян України, які тимчасово перебувають у його консульському окрузі, про законодавство держави перебування, а також про місцеві звичаї. Розпорядження консула, видані в межах його повноважень з питань, що стосуються перебування громадян України за кордоном, мають для них обов'язкову чинність» (ст. 25). Ознаки суд. юрисдикції закріплено в ст. 21, 28 Конс, статуту України, в яких передбачені обов'язки консула приймати від своїх та іноземних фіз. і юрид. осіб заяви та звернення, виконання консулом доручень слідчих або суд. органів України. Найбільшою за обсягом є виконавча юрисдикція, яка виявляється у наданні допомоги та захисті інтересів гр-н України (ст. 20, 24, 26), сприянні проведенню всеукр. референдуму та виборів (ст. 23), веденні військ, обліку гр-н (ст. 27), а також у повноваженнях з питань паспортів і віз (ст. 40, 41), громадянства (ст. 42, 43) тощо.

КОНСУЛЬСЬКЕ ПРАВО - сукупність між-нар.-правових норм і принципів, якими регулюється діяльність консульських установ, визначається їх правовий статус, функції, права та обов'язки. Джерелами К. п. є міжнар. договір, міжнар. звичай та зак-во окр. держав. До поч. 20 ст. К. п. було звичаєвим правом. У преамбулі Віденської конвенції про консульські зносини 1963 зазначено, що «норми міжнародного звичаєвого права продовжують регулювати питання, які прямо не передбачені положеннями даної конвенції». Сучасне К. п. стало конвенційним правом. До відповідних міжнар.-правових актів, крім згаданої Віден. конвенції про конс. зносини 1963, належать також Каракаська конвенція про консульські функції 1911 (укладена між Болівією, Венесуелою, Еквадором, Колумбією та Перу), Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928 (її ратифікували 12 амер. держав). Європейська конвенція про консульські функції 1967, а також двосторонні конс. конвенції. Значний вплив на формування норм К. п. справляють акти міжнар. органів і нац. правові доктрини. Осн. правовими актами України в галузі К. п. є Консульський статут України, Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні (1993) тощо.

КОНСУЛЬСЬКИЙ ЗБІР - грош. сума, яка стягується консулами (консульством) із гр-н, установ і організацій за послуги консула (консульства). Передбачений, зокрема, за видачу паспортів або продовження строку їх дії, надання та продовження віз, прийом і оформлення клопотань з питань громадянства, реєстрацію актів громадян, стану, витребування доктів, їх конс. легалізацію, нотаріальні та ін. дії. К. з. стягується згідно з тарифом, який встановлюється відповідно до зак-ва акредитуючої д-ви і надходить до її держ. бюджету. Тариф К. з. встановлюється м-вом закорд.

справ за погодженням з міністром фінансів. Такий тариф передбачає, як правило, однакові ставки збору для всіх держав, де перебувають консульські установи акредитуючої д-ви. Збори, що стягуються нештатними (почесними) консулами, надходять у їх розпорядження. Кошти, які надходять конс, установі у вигляді К. з., не підлягають оподаткуванню.

КОНСУЛЬСЬКИЙ КОРПУС - сукупність глав консульських установ у межах консульського округу, в якому вони виконують свої функції. На відміну від дипломатичного корпусу на тер. д-ви перебування може функціонувати кілька конс, корпусів. К. к. включає у себе всіх конс, посадових осіб та членів їх сімей, нештатних (почесних) консулів і співробітників конс, відділів дип. представництв. Очолює К. к. старший за рангом і перший за датою одержання екзекватури або поперед, визнання консул, якому присвоюється звання дуаєна К. к. Йому допомагають віце-дуаєн, секретар і скарбник, які призначаються дуаєном з-поміж членів К. к. на період його перебування на посаді. Дуаєн представляє К. к. як певну цілісну корпорацію у стосунках з відповідними органами приймаючої д-ви. Він виступає від імені К. к. при проведенні різних держ. урочистостей, нац. свят або регіональних заходів. Відсутність дип. відносин або наявність збройного конфлікту між д-вами не можуть справляти впливу на статус дуаєна, який зобов'язаний неупереджено виступати на захист членів К. к. незалежно від існуючих відносин між його д-вою і посилаючою д-вою відповідного консула. Дуаєн може бути ініціатором розгляду питання щодо місц. органів влади стосовно конс, привілеїв та імунітетів, якщо мають місце випадки їх порушення або не забезпечений відповідний правовий режим для їх реалізації при виконанні конс, функцій. Проте він не наділений правом від імені К. к. втручатися у внутр. справи приймаючої д-ви чи здійснювати певні політ, акції. К. к. підпорядковується місц. законам і звичаям. Основним у діяльності К. к. є профес. захист своїх членів, тлумачення місц. законів і звичаїв та участь у церемоніальних заходах.

КОНСУЛЬСЬКИЙ ОКРУГ - певна територія д-ви перебування, на якій згідно з угодою між заінтересованими д-вами конс, посадова особа виконує покладені на неї конс, функції. Місцеперебування консульської установи і межі К. о. визначаються за взаєм. згодою держав і зазначаються у консульському патенті або ін. док-ті про призначення глави конс, установи. Консул має право виконувати конс, функції лише в межах свого К. о. Він може звертатися до властей д-ви перебування у межах свого округу з усіх питань, пов'язаних з діяльністю конс, установи. До центр, органів д-ви перебування консул може звертатися у разі необхідності, але тільки через дипломатичне представництво своєї країни. Він зобов'язаний не менш як раз

на рік робити об'їзд свого округу. Одна й та сама д-ва може мати кілька К. о. на тер. країни перебування. Їх кількість визначається за взаєм. згодою держав. Зміна округу та виконання конс.функцій поза його межами можуть здійснюватися лише за згодою д-ви перебування.

КОНСУЛЬСЬКИЙ ПАТЕНТ - [від лат. patens (patentis) — відкритий, очевидний — документ, що видається компет. органами посилаючої д-ви і підтверджує факт призначення відповідної особи главою консульської установи. Видається при кожному призначенні глави цієї установи і навіть у випадках, коли відбувається нове призначення тієї самої особи на новий строк, на тер. тієї ж д-ви і навіть у ту саму конс, установу. В ньому вміщується інформація про посаду володільця К. п., його повне прізвище, конс, ранг або клас, конс, округ і місцезнаходження конс, установи. Зміна класу конс.установи (консульства на генеральне консульство) супроводжується видачею нового К. п., в якому фіксуються зміни щодо конс, установи та її глави. К. п. видається главою д-ви, м-вом закорд. справ або урядом і направляється урядові д-ви перебування дип. каналом. Зак-во кожної д-ви визначає, який конкретно держ. орган (посад, особа) видає к. п. В Україні глави конс. установ усіх рангів призначаються МЗС України, у Великобританії — монархом, у США генеральні консули призначаються декретом президента, а решта конс. посадових осіб — держ. секретарем. Після отримання к. п. і направлення його урядові країни перебування завершується перший етап у процесі призначення особи главою конс. установи до країни перебування. Наст, етап включає у себе отримання екзекватури від д-ви перебування.

КОНСУЛЬСЬКИЙ СТАТУТ УКРАЇНИ - кодифікований нормат.-правовий акт, який регламентує діяльність конс. служби України. Затв. Президентом України 2. IV 1994. Складається з 9 розділів, 19 глав і 94 статей. У розд. I визначено завдання та організація укр. консульських установ. Їх осн. завданнями є: сприяти розвитку дружніх відносин України з ін. д-вами, розвивати екон., торг., н.-т., гуманіт., культурні та спортивні зв'язки і туризм (ст. 1). Статут встановлює 4 класи конс.установ, які очолюються відповідно ген. консулами, консулами, віце-консулами і конс.агентами. Ст. 13 передбачає можливість покладення на консула виконання дип. функцій за згодою д-ви перебування. Розд. II присвячений функціям консула щодо юрид. осіб і гр-н України. Він визначає функції консула щодо: військ, обліку гр-н України; виконання доручень слідчих або суд. органів з питань громадянства; майна гр-н України. Визначено функції консула стосовно укладення та розірвання шлюбу, усиновлення (удочеріння), встановлення батьківства, опіки та піклування, реєстрації актів громадян, стану. Розд. III

закріплює норми, пов'язані з учиненням нотаріальних дій, проведенням консульської легалізації та справлянням консульського збору. У розд. IV і V йдеться про функції консула щодо військ, кораблів і військ.-допоміж. суден ВМС України. Розмежовано функції консула стосовно військ, кораблів і цив. суден, які мають різний правовий статус. Розд. VI визначає функції консула щодо цивільних повітр. суден України. Закріплено обов'язок консула надавати допомогу командирові, екіпажу і пасажиром укр. цивільного повітр. судна у зносінах з властями д-ви перебування, а також вживати всіх заходів для повернення у разі необхідності повітр. судна, його екіпажу і пасажирів в Україну або ж для продовження польоту. Встановлено функції консула щодо засобів автомоб., залізнич. тр-ту і суден річкового флоту (розд. VII). Новим у конс.практиці є визначення функцій консула з питань сан., фітосан. і вет. охорони (розд. VIII). Передбачені норми спрямовані на запобігання проникненню на тер. України небезпеч. хвороб та шкідників сільськогосп. рослин. Ост. розділ присвячений організації роботи нештатних (почесних) консулів, функції яких встановлюються МЗС України.

КОНСУЛЬСЬКІ ІМУНІТЕТИ ТА ПРИВІЛЕЇ - сукупність особливих прав та переваг, що надаються іноз. консульським установам та їх співробітникам. На відміну від дип. представництва, яке діє на представн. та функціональній основі, конс. установа працює лише на функц. основі. Ця обставина і визначає відмінність К. і. та п. від дипломатичних. Конс.імунітет — це вилучення з-під юрисдикції д-ви перебування або звільнення від іноз. юрисдикції. Він впливає з принципу суверенної рівності держав та невтручання у внутр. справи одна одної. Але оскільки на підставі суверенітету одна д-ва не може здійснювати свою владу стосовно ін. д-ви, відповідно конс. імунітет поширюється на іноз. д-ви, належне їм майно і на осіб, що представляють д-ву, яка їх направила. Конс. привілеї — це дод. пільги та переваги, якими наділяються консульства та їх співробітники. Згідно з Віденською конвенцією про консульські зносіни 1963, К. і. та п. надаються «не для вигод окремих осіб, а для забезпечення ефективного здійснення консульськими установами функцій від імені їх держави». К. і. та п. поділяють на дві групи. До першої належать: недоторканність приміщень конс.установи; недоторканність конс.архівів, док-тів і офіц. листування; свобода зносин і пересування; фіскальний імунітет; право консульства користуватися гербом і прапором своєї д-ви; митні привілеї. Недоторканність служб, приміщень — найважливіший імунітет, що забезпечує норм. функціонування конс.установи. Це досягається виконанням д-вою перебування двох осн. обов'язків: а) забезпечення ефективною зовн. охорони приміщень конс.установи (будівель і зем. ділянки); б) обмеження доступу владних органів країни перебування (маються на увазі служб, особи, які мають право вчиняти примус, дії, — слідчі, контролери, пожежна охорона, судові виконавці, поліція) у приміщення консульства. Приміщення

конс.установи залишається недоторканим навіть у разі розірвання дип. і конс.відносин. Недоторканність конс.приміщень має свої особливості. По-перше, згідно з п. 2 ст. 31 Віден. конвенції про конс.зносини 1963, власті д-ви перебування можуть заходити в ту частину конс.приміщень, яка використовується виключно для роботи конс.установи, тільки за згодою глави конс.установи або глави дип. представництва. По-друге, у разі форс-мажор-них обставин (пожежа, стихійні лиха, землетрус тощо), які вимагають невідкладних заходів захисту, згода глави конс.установи може не передбачатися (п. 2 ст. 31). Недоторканими є і конс.архіви (док-ти, кореспонденція, книги, фільми, реєстри конс.установи з шифрами і кодами, картотеки і будь-які предмети обстановки, які використовуються для збереження док-тів). Архіви користуються недоторканністю незалежно від недоторканності конс.приміщень. Архіви і док-ти, які внаслідок втрати, викрадення або будь-яким іншим чином потрапили у розпорядження місц. влади, повинні бути негайно повернені конс.установі. Місц. влада не має права використовувати їх під час суд. або адм. провадження. Так само недоторканна конс.валіза. Вона не підлягає ні розпакуванню, ні затриманню; всі місця, що складають конс.валізу, повинні мати видимі зовн. знаки, які вказують на їх характер і можуть містити лише офіц. кореспонденцію та док-ти або предмети, призначені виключно для офіц. користування. У випадках, коли компет. органи д-ви перебування мають серйозні підстави вважати, що у валізі міститься щось інше, крім кореспонденції, док-тів або предметів, призначених суто для офіц. користування, вони можуть вимагати, аби валіза була розпакована в їх присутності уповноваженим представником акредитуючої д-ви. Якщо останні відмовляються виконати вимогу, валіза може бути повернута за місцем відправлення. Згідно з міжнар. практикою, конс.установа має право на зносини з дип. представництвом та ін. конс.установами своєї д-ви в країні перебування. На д-ву перебування покладено обов'язок охороняти свободу зносин конс.установи для виконання належним чином функцій, покладених на неї акредитуючою д-вою. У всіх конс.конвенціях передбачається звільнення конс.установ від оподаткування, стягнення податків та ін. обов'язкових платежів за землю, будівлі, угоди або док-ти, що стосуються набуття зазначеного нерухомого майна, яке використовується виключно для конс.цілей. Звільнення стосується всіх предметів, у т. ч. автомобільних та ін. засобів пересування, які ввозяться дія суто служб, користування консульства. Не поширюється воно на плату за конкр. види обслуговування. Конс.конвенції передбачають право конс.установ мати на будівлі своєї установи вивіску з зображенням держ. герба та вивішувати прапор своєї д-ви. До другої групи К. і. та п. належать: 1) особиста недоторканність та імунітет від юрисдикції; 2) обов'язок конс.посадової особи давати свідчення; 3) податковий та митний імунітет. Конс.посадові особи і службовці не підлягають юрисдикції суд. або адм. органів д-ви перебування щодо дій, вчинених ними при виконанні конс.функцій. Згідно зі ст. 41 Віденської конвенції 1963, конс.посадові особи не підлягають арешту або поперед, ув'язненню інакше, як на підставі

постанов компет. суд. властей у разі вчинення тяжких злочинів. Ця недоторканність є обмеженою, оскільки поширюється тільки на конс.службових осіб. На відміну від членів персоналу дип. представництва, при веденні судових або адм. справ працівники конс.установи можуть викликатися як свідки. Конс.службовець не може відмовитися давати свідчення, але в разі відмови до нього не може бути вжито жодних заходів примусу або покарання. Конс.посадові особи і службовці, а також члени їхніх сімей, які мешкають разом з ними, звільняються від мита, податків і зборів — особистих, державних, районних та муніципальних. Однак імунітет не поширюється на комерційну, торговельну або ін. діяльність, яка не пов'язана з офіційною консульською. Більшість держав надають звільнення від будь-яких видів податків згідно з двосторонніми конс.конвенціями і на основі принципу взаємності. Д-ва перебування згідно з її законами і правилами дозволяє ввезення і звільняє від усього мита, податків і пов'язаних із цим зборів. Особистий багаж, який везуть з собою конс.посадові особи та члени їхніх сімей, що мешкають разом з ними, звільняється від огляду. Він може бути оглянутий лише в разі, коли є серйозні підстави вважати, що в ньому містяться предмети, ввезення яких заборонено законами і правилами д-ви перебування. Огляд має проводитися у присутності відповідної конс.посадової особи або члена її сім'ї. Згідно зі ст. 53 Віденської конвенції 1963, К. і. та п. починають діяти стосовно конс.посадових осіб з моменту їх в'їзду на тер. д-ви перебування або з моменту, коли вони приступили до виконання своїх обов'язків у конс.установі, а припиняються з моменту, коли вони залишають тер. даної д-ви або по закінченні розумного строку, який є достатнім, щоб її залишити.

КОНСУЛЬСЬКІ РАНГИ - (нім. Rang - чин, від франц. rang, букв. — ряд) — звання консулів, пов'язані з їх служб, становищем. Відповідно до ст. 9 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 глав консульських установ поділяють на 4 класи: а) генеральні консули; б) консули; в) віце-консули; г) консульські агенти. Залежно від цих класів визначаються К. р. Водночас будь-яка держава — учасниця Конвенції може сама визначати назву конс.посадових осіб, котрі не є главами конс.установ. У деяких д-вах, напр., встановлено також К. р. проконсула (помічника консула з певного кола питань). Ген. консули, консули, віце-консули і конс.агенти можуть очолювати відповідні установи. В ген. консульстві може бути тільки один ген. консул як глава конс.установи і будь-яка кількість співробітників ін. К. р. Глава конс.установи повідомляє відомство закорд. справ д-ви перебування про порядок старшинства конс.посадових осіб. У різних д-вах практика присвоєння К. р. є неоднакова. Як правило, враховуються значення та обсяг завдань, що покладаються на консула, існуючі істор. традиції, а також клас конс.установи, який визначається у двостор. конвенціях між заінтересованими д-вами. За заг. правилом консули всіх рангів

призначаються з-поміж гр-н акредитуючої д-ви. Почес. консул може бути гр-нином д-ви перебування або гр-нином третьої д-ви. Він не перебуває на держ. службі д-ви, яку він представляє, але виконує конс.функції за дорученням. В окр. країнах (Еквадор, Франція, Швейцарія, Швеція) К. р. поділяють ще на класи. В Україні не передбачено спеціальних К. р., оскільки всі працівники конс.установ перебувають на дип. службі й їм присвоюються дипломатичні ранги.

КОНСУЛЬТАЦІЇ МІЖНАРОДНІ - (лат. *consultatio* — нарада, обговорення, звернення за порадою) — форма міжнар. переговорів, ще набула поширення у практиці міжнар. відносин 20 ст. Проводяться на різних рівнях (глав держав і урядів, міністрів, глав відповід. відомств, спец, представників держав тощо). Здійснюються на регуляр. основі або у рамках різних змішаних комісій. Спрямовані на узгодження політики держав у певній сфері їх відносин, вирішення конкр. міжнар. проблем і питань, пов'язаних з реалізацією укладеної сторонами міжнар. угоди, забезпечення контролю за виконанням взаєм, домовленостей тощо. Особливе значення К. м. мають для запобігання і вирішення міжнар. спорів. За юрид. підставами ці консультації поділяють на факультативні (відбуваються за згодою усіх сторін спору) та обов'язкові (на вимогу будь-якої сторони). У деяких міжнародних угодах встановлюється строк, не пізніше якого сторони повинні провести консультації у разі розбіжностей між ними. Такий строк, як правило, має відлік з моменту висунення пропозиції однієї із сторін щодо проведення консультацій. Значна частина К. м. пов'язана з тлумаченням або застосуванням двостор. міжнар. угод з тих чи ін. питань. Вони також є засобом підготовки візитів, міжнар. зустрічей і різних форумів, реалізації прийнятих ними рішень.

КОНТИНЕНТАЛЬНИЙ ШЕЛЬФ - інститут міжнародного морського права, встановлений Конвенцією про континентальний шельф 1958 і Конвенцією ООН по морському праву 1982. В його основу первісно було покладено геол. поняття К. ш. Відповідно до визначення Конвенції по мор. праву К. ш. прибережної д-ви включає мор. дно і надра підвод. районів, які простягаються за межі його територіального моря на всьому природ, продовженні його сухопут. території до зовн. кордону підвод. окраїни або на відстань 200 мор. миль від висхідних ліній, від яких відмірюється ширина тер. моря, коли зовн. кордон підвод. окраїни материка не пролягає на таку відстань. Коли ж ця окраїна простягається далі ніж на 200 мор. миль від висхідних ліній, від яких відмірюється ширина тер. моря, зовн. кордон К. ш. визначається складною формулою, яка поєднує геоморфол. дані з дистанц. межею у 350 мор. миль або не більше 100 мор. миль від 2 500-метрової

ізобати. У таких випадках дані про кордон К. ш. направляються Комісії з питань кордонів континентального шельфу, яка дає рекомендації щодо встановлення зовн. кордонів шельфу. Кордони К. ш., встановлені прибереж, д-вою згідно з цими рекомендаціями, є остаточними та обов'язковими для всіх (п. 8 ст. 76). Прибережна д-ва здійснює над К. ш. суверенні права з метою розвідки і розроблення його природ, ресурсів (п. 1 ст. 77). З урахуванням цього в доктрині мор. просторів К. ш. виділяється у самот. тер. категорію, оскільки за своєю юрид. природою він не може бути віднесений до держ. території заг. користування. Права прибереж, д-ви у межах К. ш. є винятковими в тому розумінні, що, коли дана д-ва не розвиває К. ш. або не розробляє його природ, ресурсів, ніхто інший не може цього робити без чітко вираженої згоди прибереж, д-ви. Поняття «природні ресурси» включає мінеральні та ін. неживі ресурси мор. дна і його надр, а також живі організми, які в період, коли є можливим їх промисел, перебувають у нерухомому стані на мор. дні чи під ним або не здатні пересуватися інакше, як перебуваючи в пост. фіз. контакті з мор. дном чи його надрами. Права прибереж, д-ви на К. ш. не стосуються правового статусу покривних вод і повітр. простору над цими водами. Здійснення прав прибереж, д-ви щодо К. ш. не повинно порушувати судноплавства та ін. прав і свобод ін. держав, що передбачені Конвенцією 1982, або призводити до встановлення будь-яких не виправданих перешкод для їх реалізації. Згідно з положеннями Конвенції 1982 всі д-ви мають право прокладати підводні кабелі та трубопроводи на К. ш. Прибережна д-ва робить відрахування або внески натурою у зв'язку з розробленням неживих ресурсів К. ш. за межами 200 миль, котрі відлічуються від висхідних ліній, від яких відмірюється ширина тер. моря. У Конвенції 1982 передбачається (п. 1 ст. 83), що з метою досягнення справедливого рішення розмежування К. ш. між д-вами з протилежним або суміж. узбережжям здійснюється за угодою на основі міжнар. права, як це зазначено в ст. 38 Статуту Міжнар. суду ООН. Перш ніж укласти таку угоду, заінтересовані д-ви докладають усіх зусиль до того, щоб дійти тимчасової домовленості практ. характеру, і протягом перех. періоду не повинні ставити під загрозу досягнення остаточної угоди або перешкоджати її досягненню. Якщо протягом розумного строку угода не може бути досягнута, заінтересовані д-ви вдаються до процедур, передбачених ч. XV («Врегулювання спорів») Конвенції 1982. Правовий режим К. ш. визначається нац. зак-вом прибереж, д-ви. До прийняття спец. закону про К. ш. в Україні діє указ Президії ВР СРСР від 6.ІІ 1968 в частинах, що не суперечать чинному нац. зак-ву України та положенням Конвенції ООН по мор. праву 1982, учасницею якої Україна стала 3.УІ 1999. Як сторона Конвенції Україна володіє у повному обсязі всіма правами на свій К. ш. згідно з положеннями ч. VI Конвенції («Континентальний шельф»). Регламентація діяльності на шельфі і питання, пов'язані з його делімітацією, вирішуються з урахуванням конвенц. положень про виключну (морську) екон. зону, Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» (1995), Положення про охорону суверенних прав України в її

виключній (морській) економічній зоні (1996) та ін. законод. і підзакон. актів, які стосуються правового порядку використання надр та ін. природ, ресурсів України.

КОНТИНУЇТЕТ - (лат. - безперервність) — 1) Спадкоємність у розвитку права. 2) У міжнародному праві продовження здійснення державою- правонаступницею передбачених у міжнар. договорах прав і обов'язків держави-попередника. Проблема К. виникає при зміні політ, режиму в д-ві (суб'єкті міжнар. права) під час соціальної революції, при виникненні нових держав або припиненні їх існування, при тер. змінах у д-ві. К. відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності міжнар. відносин. Від 1991 Україна є продовжувачем міжнар. прав і зобов'язань УРСР, включаючи членство в ООН, ін. міжнар. організаціях (див. Континуїтет держави). 3) Правило парлам. процедури, за яким у разі незатвердження законопроекту до кінця сесії парламенту, на розгляд якої він був внесений, розгляд його має бути поновлено з відповідної стадії на наст. сесії. Отже, закінчення сесії лише призупиняє, а не перериває законод. процес.

КОНТИНУЇТЕТ ДЕРЖАВИ - принцип, за яким д-ва як суб'єкт міжнародного права, незважаючи на зміни, пов'язані з її урядом, назвою чи конст. устроєм, залишається тим самим суб'єктом міжнар. права. Ін. словами, К. д. має на меті -продовження існування д-ви як суб'єкта міжнар. права та збереження її ідентичності. Цим К. д. відрізняється від правонаступництва д-ви у міжнар. праві, за якого замість держави-попередниці виникає новий суб'єкт міжнар. права — держава- правонаступниця. Питання щодо К. д. набуває важливості, зокрема, тоді, коли відбуваються зміни, пов'язані з офіц. назвою д-ви чи її територією у результаті цесії (уступки прав), анексії або об'єднання з ін. д-вою. Офіц. назва д-ви або зміна цієї назви не обов'язково впливають на міжнар. правосуб'єктність даної д-ви, а концепція К. д. не завжди послідовно застосовується у міжнар. практиці. Сербія залишалася суб'єктом міжнар. права і після Першої світ. війни 1914—18, коли вона називалася Королівством Сербів, Хорватів і Словенців, а також пізніше як Югославія. Щодо України, то скасування назви «Українська Радянська Соціалістична Республіка», а також конст. зміни, що сталися після розпаду СРСР 1991, не вплинули на її міжнар. правосуб'єктність.

КОНТРИБУЦІЯ - (лат. contributio — розверстка збору чи податку) — грош. суми, які виплачуються переможеною д-вою переможцеві після закінчення збройного конфлікту. Розмір, умови та форми виплати К. визначаються переможцем. Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1907

(див. Закони та звичаї війни) встановлювала межі справляння К. Женевська конвенція про захист цив. населення під час війни 1949 виплату К. не передбачає.

КОНТРОФЕРТА - (від лат. contra — проти і offertus — запропонований) — зустрічна оферта, відповідь на пропозицію укласти договір, що містить умови, які є додатковими або відрізняються від умов, зазначених у пропозиції. Застосовується переважно у зовнішньоторг. відносинах. Відповідно до зак-ва України відповідь особи, котрій адресована пропозиція про намір укласти договір (оферта), про прийняття пропозиції (акцепт) має бути повною і безумовною. Відповідь про згоду укласти договір на ін. умовах, ніж запропоновано в оферті, не є акцептом. Така відповідь визнається відмовою від акцепта й одночасно новою офертою, тобто К. мусить містити істотні умови договору, який сторона, що надсилає К, має намір укласти в майбутньому. Сторона, що одержала К., повинна діяти як особа, котрій адресовано оферту. Вона може дати позитивну відповідь про прийняття К, і тоді договір вважатиметься укладеним на зазначених у К. умовах. Відповідно до Принципів міжнародних комерційних договорів, виданих Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (УНІДРУА) в 1994, відповідь на оферту, яка має на меті слугувати акцептом, але містить доповнення, обмеження або ін. зміни, є відхиленням оферти і являє собою зустрічну оферту, тобто К. Проте відповідь на оферту, яка має на меті слугувати акцептом, але містить дод. чи відмінні умови, що в цілому не змінюють суті оферти, є акцептом у тому разі, якщо оферент без обґрунтованих затримок не заперечить проти цих розбіжностей. Згідно з Конвенцією про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 дод. або відмінними умовами, що змінюють суть умов оферти і перетворюють акцепт на К, вважаються умови стосовно ціни, платежів, місця і строків поставки, обсягу відповідальності сторін, а також вирішення спорів.

КОНФЕРЕНЦІЇ МІЖНАРОДНІ - форма міжнар. співробітництва щодо обговорення та вирішення важливих міжнар. проблем і прийняття по них відповідних рішень (резолюцій). К. м. поділяють на міжурядові та неурядові. Сучасна міжурядова конференція — це тимчас. орган держав-учасниць, який складається з офіц. представників щонайменше трьох держав, кожна з яких має один голос, з можливою участю спостерігачів від третіх держав, міжуряд. та неурядових організацій, які не мають права голосу. Міжуряд. конференції мають на меті узгоджені державами-учасницями цілі і звичайно закріплену в правилах процедури певну орг. структуру та компетенцію. Відмінність у назвах міжурядових конференцій (з'їзд, конгрес, конференція, форум, нарада) не має юридичного значення. Міжуряд. конференції бувають універсальними

(всесвітніми) або регіональними. В роботі перших має право брати участь будь-яка д-ва, других — делегації країн, що належать до певного політ.-геоф. регіону. Залежно від рівня конференції, який визначається важливістю питань або мірою їх готовності для обговорення та врегулювання, делегації, що направляються на неї, очолюють: глави держав та урядів (нарада на найвищому рівні), міністри закорд. справ, ін. офіц. особи. Міжуряд. конференції бувають також періодичними (збираються регулярно протягом певного часу), та ад хок (скликаються для вирішення питань разового характеру). Залежно від сфери діяльності розрізняють мирні, політ, екон., дип. та змішані міжурядові конференції. Вони скликаються для: підготовки та прийняття тексту того чи ін. міжнар. договору, в т. ч. установчого акта міжнар. організації (напр., Конференція 1945 у Сан-Франциско, на якій було прийнято Статут ООН; Конференція ООН з права міжнародних договорів 1968—69, на якій прийнято Віденську конвенцію про право міжнародних договорів 1969); обговорення певних міжнар. проблем і вироблення спільної заяви (напр., Тегеранська конференція з прав людини 1968, Бухарестська конференція з питань народонаселення 1975); обміну думками та інформацією з певних проблем, а також вироблення рекомендацій (напр., Конференція ООН з використання науки і техніки в слаборозвинутих районах 1963 в Женеві). Конференцію звичайно відкриває представник приймаючої д-ви або організації, під егідою якої скликана конференція. Орг. питання (правила процедури, фінансування, роб. та офіц. мови, робота секретаріату тощо) вирішуються самими К. м. Рішення конференції приймаються або більшістю голосів — простою чи кваліфікованою, або шляхом консенсусу, акламації тощо. К. м., які скликаються під егідою ООН, керуються правилами процедури ГА ООН. Щодо неуряд. конференцій, то вони, як правило, мають наук, або громад, характер; їх учасниками є переважно представники неуряд. організацій або окр. особи з різних країн.

КОСМІЧНИЙ ОБ'ЄКТ - будь-який апарат, у т. ч. його частини, а також засіб його доставки, запуснені в космос. Поняття уперше вжито в резолюції ГА ООН від 20.XII 1961, після якої склалася звичаєва практика добровільного подання д-вами до ООН інформації для реєстрації апаратів, що запускаються ними в космічний простір. 12.XI 1974 ГА ООН прийняла Конвенцію про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір, яка набула чинності 15.IX 1976. Конвенція вимагає обов'язкової національної (ст. 2) та міжнародної (ст. 4) реєстрації К. о. Кожна запускаюча держава надає Ген. секретареві ООН таку інформацію про К. о.: відповідне позначення або реєстрац. номер; дату і територію або місце запуску; осн. параметри орбіти (період обертання, нахил, апогей, перигей); заг. призначення. У разі сходження К. о. з орбіти така інформація також обов'язково подається до ООН. Якщо К. о. виводиться на орбіту двома або кількома д-вами, останні спільно визначають державу — реєстратора об'єкта.

Подвійна (дублююча) міжнар. реєстрація К. о. заборонена. Україна як суб'єкт міжнародного космічного права забезпечує на нац. рівні обов'язкову держ. реєстрацію К. о. в Держ. реєстрі об'єктів косм. діяльності. Реєстрація К. о. на нац. і міжнар. рівнях має певні юрид. наслідки. Згідно і Договором про космос 1966 д-ва, до реєстру якої занесено К. о., запущений у косм. простір, зберігає юрисдикцію і контроль над К. о. і над будь-яким екіпажем К. о. під час їх перебування у косм. просторі, в т. ч. на небесному тілі. Право власності на К. о. залишається непорушним і при його поверненні на Землю, у т. ч. поза межами тер. д-ви, що зареєструвала К. О.

КОСМІЧНИЙ ПРОСТІР - простір за межами земної атмосфери, правовий режим якого визначений міжнародним космічним правом. Іноді К. п. розглядають не в цілому, а лише ті або ін. його частини, що мають дуже різні властивості, — навколосемний К. п., міжпланетний простір, міжзоряний простір та ін. Універсального ж договірною визначення К. п. немає. Згідно зі ст. 2 Договору про космос 1966 К. п., включаючи Місяць та ін. небесні тіла, не підлягає нац. привласненню ні шляхом поширення на них суверенітету, ні шляхом використання або окупації, ні будь-яким ін. чином. К. п. є відкритим і вільним для дослідження та використання всіма д-вами, які здійснюють цю діяльність відповідно до міжнар. права, Статуту ООН в інтересах підтримання міжнар. миру і безпеки та розвитку міжнар. співробітництва і взаєморозуміння. У К. п. заборонено розміщувати ядерну зброю, а також встановлювати її на небесних тілах. Положення ст. 9 Договору про космос вимагає уникати шкідливого забруднення К. п., небажаних змін навколосемного середовища в результаті доставки позаземної речовини. Україна як суб'єкт міжнар. косм. права здійснює свою косм. діяльність на умовах рівноправності з ін. д-вами і з урахуванням своїх нац. інтересів. У Законі України «Про космічну діяльність» (1996) імплементовані міжнар.-правові норми, що регламентують правовий режим К. п. і небесних тіл. Зокрема, забороняється виведення на орбіту або розміщення у космосі ядер, зброї; використання косм. техніки як засобу впливу на довкілля для воєнних або ін. небезпечних для людства цілей; створення безпосеред. загрози життю і здоров'ю людей тощо.

КРИМСЬКА (ЯЛТИНСЬКА) КОНФЕРЕНЦІЯ 1945 - Кримська конференція 1945, Ялтинська конференція 1945 — конференція лідерів трьох держав антигітлерівської коаліції (СРСР, США, Великобританії) за участю керівників зовнішньополіт. і військ, відомств цих країн у Криму (м. Ялта) 4—11.ІІ 1945. Була присвячена вирішенню низки важливих питань повоєн. облаштування світу, а також проблем, які виникали в ост. фазі Другої світової війни 1939-45. В Ялті розглядалися пропозиції щодо утворення

Організації Об'єднаних Націй (ООН), розроблені на конференціях у м. Думбартоні-Оксі (США; вересень—жовтень 1944). Було вирішено, що, крім СРСР, повноправними членами ООН та її засновниками будуть УРСР і БРСР. Конференція також прийняла рішення про порядок голосування у Раді Безпеки (РБ) майбутньої ООН. Пост, члени цього органу наділялися правом вето під час голосування з усіх питань, крім процедурних. Було вирішено скликати 25. IV 1945 у м. Сан-Франциско (США) Конференцію Об'єднаних Націй з метою розробки і прийняття Статуту ООН. Обговорювалося питання порядку та умов окупації Німеччини після її безумовної капітуляції. ЗС трьох країн мали нести відповідальність у своїх зонах окупації щодо денацифікації, демілітаризації, встановлення дем. порядку. Окр. рішенням до цього процесу залучалася Франція, котрій були запропоновані її зона окупації, а також участь у Міжнар. контрольній комісії — органі адміністрації союзників з перебуванням у Берліні. Конференція визнала, що Німеччина зобов'язана відшкодувати союзним д-вам збитки, яких вони зазнали від агресії, у натурі і максимально можливою мірою. На конференції значну увагу було приділено проблемі закінчення війни з Японією. СРСР погодився вступити у війну з Японією через 2—3 міс. після закінчення війни в Європі. При цьому Монголія зберігала статус-кво, до СРСР поверталася пд. частина о. Сахалін, він також отримав право анексувати Курильські о-ви. Торг, порт Дайрен мав бути інтернаціоналізованим, а військ.-мор. база Порт-Артур віддавалася Рад. Союзу. Китайські Східна та Південна залізниці передавалися в управління змішаної кит.-рад. компанії. Було також вирішено, що Японія втрачає острови і архіпелаги в Тихому ок., якими вона управляла на основі мандата Ліги Націй. США і СРСР домовилися визволити Корею від япон. панування і розділити її на дві зони окупації — пн. (радянську) та пд. (американську). Серед рішень щодо Європи найважливішими були визначення кордонів Польщі й реорганізація її уряду. Союзники дійшли згоди в тому, що сх. кордон цієї д-ви пройде по т. з. лінії Керзона (1919) з незначними змінами на користь Польщі. Остання мала отримати значну тер. компенсацію на Зх. і Пн. за рахунок Німеччини. Стосовно польс. уряду союзники вирішили, що він потребує розширення на дем. засадах і за участі представників польс. еміграції. Конференція прийняла низку принципових іс-тор. рішень, які сприяли дем. відбудові Європи і світу в цілому. Так, у Декларації про визволену Європу було заявлено про намір союзників сприяти створенню у цих країнах дем. урядів шляхом вільних виборів. Не всі наміри було здійснено, особливо в умовах «холодної війни», яка розпочалася після закінчення Другої світ, війни. Крім того, певна частина рішень конференції свідчила про поділ світу на зони впливу між країнами «великої трійки».

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА - сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів матеріальної і духовної культури, що мають художнє, істор., етногр. та наук, значення. Відповідно до Закону України

«Про охорону культурної спадщини» (2000) об'єктами К. с. є місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археол., естет., етногр., істор., мисі., наук, чи худож. погляду і зберегли свою автентичність. Закон передбачає класифікацію об'єктів К. с. за їх типами та видами. 1. За типами об'єкти К. с. поділяються на: споруди (витвори) — твори арх-ри та інж. мист-ва разом з природними чи створеними людиною елементами, твори монум. скульптури та монум. малярства, археол. об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні істор. події, життя і діяльність відомих осіб; комплекси (ансамблі) — топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою споруд різного призначення, що відзначаються своєю арх-рою та органіч. зв'язком з ландшафтом; визначні місця — топографічно визначені зони або ландшафти, природні, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археол., естет., етногр., істор., мист., наук, чи худож. погляду. 2. За видами об'єкти К. с. поділяються на: археологічні — городища, кургани, залишки старод. поселень, стоянок, укріплень, військ, таборів, виробництв, іригац. споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, мегаліти. наскельні зображення, ділянки істор. культурного шару, поля давніх битв, рештки життєдіяльності людини, що містяться під водою; історичні — будинки, споруди, їхні комплекси (ансамблі), окр. поховання та некрополі, визначні місця, пов'язані з важливими істор. подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів; монументального мистецтва — твори образотв. мист-ва, як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археол. чи ін. пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями); архітектури та містобудування — істор. центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давнього планування та забудови, окр. архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори мо-нум., декорат. та образотворчого мист-ва; садово-паркового мистецтва — поєднання паркового буд-ва з природними або створеними людиною ландшафтами; ландшафтні — природні території, які мають істор. цінність. Об'єкти К. с. незалежно від форм власності підлягають реєстрації шляхом занесення до Держ. реєстру нерухомих пам'яток України за категоріями нац. і місц. значення пам'ятки. Порядок визначення категорій пам'яток встановлюється КМ України. Із занесенням до реєстру на об'єкт К. с. і на всі його складові елементи поширюється правовий статус пам'ятки. Не підлягають держ. реєстрації об'єкти, які є сучас. копіями існуючих пам'яток або спорудами (витворами), створеними за старовинними проектами або наук, реконструкціями, в т. ч. масові тиражовані копії. Поняття К. с. близьке до поняття культурні цінності, але вони не тотожні. У міжнар. док-тах термін «культурна спадщина» вживається щодо нерухомих об'єктів, не охоплює рухомих цінностей і до них не застосовується. Водночас згідно з Конвенцією

ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, 1970 під К. с. кожної д-ви розуміються: а) культурні цінності, створені окр. особами або колективами осіб, які є гр-нами даної д-ви, та культурні цінності, що мають важливе значення для даної д-ви і створені на тер. цієї д-ви іноз. гр-нами або особами без громадянства, які проживають на тер. даної д-ви; б) культурні цінності, знайдені на нац. території; в) культурні цінності, набуті археол., етнол. і природничо-наук. експедиціями за згодою компет. властей країни, звідки походять ці цінності; г) культурні цінності, набуті внаслідок добровільного обміну; д) культурні цінності, отримані як дар або законно куплені за згодою компет. властей країни, звідки вони походять. У внутр. зак-ві синонімом терміна «культурна спадщина» іноді є термін «історико-культурна спадщина».

КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ - предмети істор., худож., наук, та ін. культурного значення. Відповідно до Рекомендацій ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності від 19.XI 1964, К. ц. вважається рухоме й нерухоме майно, яке має велике значення для культур, надбання країни, тобто твори мист-ва і арх-ри, рукописи, книги та ін. предмети, що становлять інтерес з погляду мист-ва, історії чи археології, етнолог, док-ти, типові зразки флори і фауни, наук, колекції та важливі колекції книг і архівних доктів, у т. ч. музичні архіви. Дещо інакше сказано про К. ц. в Рекомендаціях ЮНЕСКО щодо збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт, від 19.XI 1968. Тут К. ц. визначаються як: а) нерухомі об'єкти — місцевості археол., істор. чи наук, значення, будівлі та ін. споруди, які становлять істор., наук., мист. чи архітектурну цінність, реліг. ансамблі, істор. квартали в містах або сільських нас. пунктах і етнол. споруди поперед, культур, які і досі перебувають у доброму стані (це також стосується їх руїн, археол. чи істор. залишків, їх безпосеред. оточення); б) рухомі цінності, що мають культурне значення, у т. ч. цінності в нерухомих об'єктах чи вилучені з них, а також рухомі цінності, приховані в землі, які можуть бути виявлені в місцях, що мають археол. чи істор. значення, або в ін. місцях. Цей термін охоплює не лише виявлені й зареєстровані архітектурні, археол. та істор. місцевості і споруди, а й незареєстровані залишки минулого, а також сучасні місцевості й споруди, що мають культурне значення. Найширше визначення поняття К. ц. міститься у Гаазькій конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954, де ним охоплені поряд з нерухом. об'єктами і рухом, предметами також центри зосередження К. ц. Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, 1970 відносить до К. ц. цінності реліг. і світського характеру, котрі розглядаються д-вою як

такі, що мають значення для археології, історії, л-ри, мист-ва і науки. Наведений у Конвенції предметний перелік К. ц. згруповано в 11 категорій: 1) рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та предмети, що становлять інтерес для палеонтології; 2) цінності, що стосуються історії, включаючи історію науки і техніки, історію воєн і суспільств, а також пов'язані з життям нац. діячів, мислителів та з великими нац. подіями; 3) археол. знахідки (зокрема звичайні й таємні) та археол. відкриття; 4) частини розчленованих худож. та істор. пам'яток, археол. місць; 5) старовинні предмети більш ніж 100-літньої давності, зокрема написи, чеканні монети й печатки; 6) етногр. мат-ли; 7) художні цінності, такі як: полотна, картини й малюнки цілком ручної роботи на будь-якій основі та з будь-яких мат-лів (за винятком креслень і пром. виробів, прикрашених від руки); ориг. вироби скульптурного мист-ва з будь-яких мат-лів; ориг. гравюри, естампи й літографії; ориг. художні добірки й монтажні з будь-яких мат-лів; 8) рідкісні рукописи та інкунабули, старовинні книги, док-ти і видання, що становлять особливий інтерес (істор., худож., наук., літературний тощо), — окремо і в колекціях; 9) поштові марки, податкові та аналогічні їм марки — окремо і в колекціях; 10) архіви, в т. ч. фото-, фоно- і кіноархіви; 11) меблі більш ніж 100-літньої давності та старовинні муз. інструменти. В укр. зак-ві визначення К. ц. подано в «Основах законодавства України про культуру» (1992), Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999): до К. ц. належать об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають худож., істор., етногр. та наук. значення. Унікальні цінності матеріальної і духовної культури, а також К. ц., що мають виняткове істор. значення для формування нац. самосвідомості укр. народу, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання.

Л

ЛАКУНА - (лат. *lacuna* — заглибина, западина, прогалина) у міжнародному праві — відсутність договору, або звичаєвої норми, яка могла бути використана для врегулювання правовідносин. Констатуючи Л., міжнар. суддя або арбітр у принципі можуть оголосити *non liquet* (лат. — не ясно) — відмову від розгляду справи через неясність питання. Однак у сучасному міжнар. праві використання *non liquet* не визначається безумовно. Як зазначено у Модельних правилах арбітражної процедури, прийнятих 1958 Комісією міжнародного права ООН, «арбітражний суд не може проголошувати *non liquet* під приводом мовчання або неясності права, яке підлягає застосуванню» (ст. 11). Статут Міжнародного суду ООН (ст. 38) надає судді можливість у разі констатації Л. звернутися до заг. принципів права, визначених цивіліз. націями, а також суд. рішень і доктрин найкваліфікованіших спеціалістів з публіч. права різних країн як допоміж.

засобу для формування необхідної правової норми. Крім того, суд отримує право, якщо сторони погодяться на це, вирішувати спори *ex aequo et bono* (лат. — по справедливості і доброті) — п. 2 ст. 38.

LEX MERCATORIA - (лат. - торгове право) - сукупність автономних норм, відокремлених від нац. систем права, створених безпосередньо учасниками міжнар. торгівлі з метою регламентації зовнішньоекон. операцій. Л. т. є результатом самоорганізації міжнар. ділового співтовариства і спробою самостійно регулювати комерц. відносини в межах цього співтовариства за допомогою позадерж. правових засобів. Виникло у зв'язку з незадоволенням міжнар. ділового співтовариства наявними нац.-правовими механізмами нормат. регламентації міжнар. торг.-екон. відносин. У цьому відношенні Л. т. є альтернативним колізійним методом правового регулювання приватно-правових відносин з іноз. елементом. Концепція Л. т. сформувалася у 2-й пол. 50-х рр. 20 ст. Серед її прихильників — вчені-юристи Б. Гольдман, Ф. Кан, Ф. Фушар (Франція), К. Шмітгофф (Великобританія), Л. Копельманас, П. Лалів (Швейцарія), А. Голдштейн (Югославія) та ін. Одним з попередників творців теорії Л. т. можна вважати видатного укр. вченого В. М. Корецького, оскільки він у своїй праці «Нариси міжнародного господарського права» (1928) переконливо довів, що регулювання міжнар. торг. обороту відбувається за допомогою не стільки коліз. права, скільки норм позадерж. регулювання. Сам термін «*lex mercatoria*», який вказує на істор. зв'язок сучасного Л. т. з середньовічним Л. т. італ. міст, набув найб. поширення в юрид. л-рі та арбітраж, практиці, хоча окр. юристи користуються ще й такими термінами, як «транснаціональне право», «позанаціональне право», «міжнародне купецьке право» тощо. До джерел Л. т., зокрема, належать: міжнар. торгові звичаї, арбітражна практика, конвенції, що регулюють міжнар. торгівлю, та типові закони, котрі розробляються на міжнар. рівні. Причому багато юристів вказують на неможливість дати вичерпний перелік усіх джерел Л. т. Водночас одним з осн. джерел, які містять норми Л. т., слід вважати Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 1994. Як свідчить сучасна практика, існує тенденція поступового визнання теорії Л. т. не тільки міжнар. комерц. арбітражами, а й нац. судовими органами, які раніше заперечували сам факт існування Л. М.

ЛІГА НАЦІЙ - (англ. League of Nations, франц. Societe des Nations) — міжнар. організація, що існувала в період між Першою і Другою світовими війнами. Утв. 1919. Осн. органи Л. Н. перебували в м. Женеві (Швейцарія). Статут Л. Н. був включений до Версальського мирного договору 1919 набув чинності 10.1 1920. Базувався на принципах колект. безпеки (спільних діях країн-членів проти агресора), застосування арбітраж, суду для вирішення

міжнар. спорів, скорочення озброєнь, відкритої дипломатії тощо. Хоча в Статуті остаточно не було закріплено юрид. заборони ведення війни і не дано визначення агресії, це, по суті, була перша спроба заснувати міжнар. механізм запобігання збройним конфліктам і збереження миру та безпеки у світі. Положення Статуту засвідчили істотний прогрес у питанні обмеження застосування війни як засобу вирішення спорів і конфліктів між д-вами. Члени Організації взяли на себе зобов'язання не застосовувати воєн, дій, доки спір не буде вирішено уповноваженими органами Л. Н. або шляхом третейського розгляду. У разі порушення цього зобов'язання ін. члени Ліги повинні були застосувати санкції, зокрема припинити всі торг, і фін. відносини з порушником. Осн. органи Л. Н. — Асамблея, Рада Л. Н. і Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем. Ряд питань одночасно належали до компетенції й Асамблеї, й Ради, деякі вирішувалися виключно Асамблеєю (прийом нових членів, затвердження бюджету Організації та ін.). Асамблея складалася з представників держав-членів (Статут Л. Н. підписали 44 д-ви). Чергові сесії Асамблеї відбувалися щорічно у вересні; передбачалася можливість скликання позачерг. сесій. Рада Ліги спочатку складалася з 4 пост. членів (Великобританії, Італії, Франції та Японії) і 4 непост. членів, які обиралися на певний строк. Пізніше склад Ради змінювався. Всі рішення Асамблеї і Ради, крім процедурних питань, мали прийматися одностайно. Для виконання відповідних функцій у структурі Л. Н. були створені також Постійна палата міжнародного правосуддя (як суд. орган), Міжнародна організація праці, а також постійні та тимчасові комісії, зокрема постійна Мандатна комісія, яка була складовою частиною запровадженої Статутом Л. Н. мандатної системи управління колоніальними та підопічними територіями. Організація не змогла повністю реалізувати статутні положення, зокрема вжити ефективних заходів проти агрес. дій Німеччини, Італії та Японії, які призвели до розв'язання Другої світової війни 1939—45. Уряд УНР висував кандидатуру України на членство в Л. Н., проте її було відхилено. 23.ІІ 1921 Ліга прийняла до уваги неодноразові протести президента ЗУНР Є. Петрушевича і визнала, що Сх. Галичина знаходиться під військ, окупацією Польщі, а не під її юрисдикцією. У вересні 1933 на закритому засіданні Ради Л. Н. було розглянуто питання про голод в Україні. До Міжнар. Унії (Спілки) товариств Л. Н., яка була утворена для співпраці з Лігою та поширення її ідей, належали, зокрема, Укр. т-во для Л. Н. (діяло в 1921—24) і Західноукр. т-во Л. Н. їх діяльність сприяла поширенню інформації про Україну та українців у міжнар. колах. СРСР вступив до Л. Н. на запрошення 34 держав 1934 і був виключений з неї після розв'язання Рад. Союзом агресії проти Фінляндії 1939. Формально Ліга припинила свою діяльність 1946 згідно з рішенням Асамблеї Л. Н., хоча фактично перестала функціонувати ще до поч. Другої світ. війни. Уроки і досвід Л. Н. були враховані при утворенні Організації Об'єднаних Націй (ООН).

ЛІНІЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ - лінія на геогр. картах та на поверхні Землі, проведена відповідно до міжнар. угод про кордони або на підставі законів країн. Вона визначає суверенітет д-ви на сухопутну територію, водну поверхню і мор. дно, а також на повітр. простір та надра Землі. Л. д. к. поділяють на географічну і геометричну. Геогр. лінія-кордон проводиться з урахуванням природ, кордонів (ріки, гір, хребти і т. п.). Геометр, лінія-кордон є прямою лінією, яка з'єднує встановлені на земній поверхні точки і змінюється лише у крайніх випадках за умови, якщо цього потребують істотні інтереси населення, котре мешкає у даній місцевості. Проведена по меридіану чи паралелі геогр. сітки, вона називається астрономічним кордоном. На практиці такі лінії-кордони проводяться дуже рідко. Переважають комбіновані Л. д. к.: географічні — на одних ділянках, геометричні — на інших. Л. д. к. встановлюються у договірному порядку між д-вами шляхом нанесення їх на карту, що є невід'ємною частиною угоди (делімітація Л. д. к), а потім Л. д. к. закріплюються на місцевості за допомогою спец. прикордонних знаків (демаркація Л. д. к.), що відображені в протоколах опису кордонів і на прикладених до них картах. Зміни в накреслених Л. д. к. на картах і в позначці їх на місцевості не допускаються без двостор. згоди сусід, держав. Там, де тер. води (територіальне море) д-ви стикаються з водами відкритого моря, ця д-ва відповідно до Конвенції ООН по морському праву 1982 зобов'язана позначити на картах як лінію зовн. межі тер. вод, так і вихідні лінії для їх відліку, встановлені відповідно до внутр. зак-ва та існуючих норм міжнар. права.

М

МАСТРИХТСЬКИЙ ДОГОВІР 1992 - міжнар.-правовий документ про утворення міжнар. політ.-екон. об'єднання європ. держав — Європейського Союзу (ЄС). Підписаний 7.ІІ 1992 державами — членами Європейських співтовариств (Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція) у м. Маастрихті (Нідерланди). Набув чинності 1.ХІ 1993. Договір складається з 7 розділів (I. Заг. умови; II. Положення, що змінюють Договір, який засновує Європ. екон. співтовариство, з метою утворення Європ. співтовариства; III. Положення, що доповнюють Договір, який засновує Європ. об'єднання вугілля і сталі; IV. Положення, що доповнюють Договір, який засновує Європ. товариство по атом, енергії; V. Положення про спільну зовн. політику і політику безпеки; VI. Положення про співробітництво в галузі правосуддя та внутр. справ; VII. Заключні положення). М. д. 1992 не скасовує і не замінює Паризький договір 1951 (про створення Європ. об'єднання вугілля і сталі) та Римський договір 1957 (про заснування Європ. екон. співтовариства та Європ. т-ва по атом, енергії). Формально він створює нову структуру — Європ. Союз і одночасно вносить зміни та доповнення до всіх трьох

установчих договорів Європ. співтовариств, які в основному зберігають юрид. силу. Своїми положеннями про спільну зовн. політику і політику безпеки М. д. 1992 відобразив намір держав-засновниць перейти до вищого рівня узгодженості своїх дій на міжнар. арені. Нововведенням стало також положення про співробітництво в галузі правосуддя і внутр. справ, особливо про узгодженість політики надання притулку та з імміграц. питань, правил перетинання кордонів, проживання ір-н третіх держав, б-би з транснац. злочинністю тощо. М. д. 1992 супроводжується низкою дод. уточнюючих док-тів, серед яких 10 протоколів, 8 декларацій і одна угода. Найважливіші — Протокол про статут Європ. системи центр, банків і Європ. центр, банку, Протокол про статут Європ. валютного інституту. Протокол про Екон. і соціальний комітет та Комітет регіонів, а також Протокол про перехід до третього етапу розвитку екон. і валютного союзу. Фактично ці док-ти є угодами держав-учасниць з принципових питань дальшого розвитку екон. інтеграції в рамках ЄС. Декларації, що додаються до М. д. 1992, мають більш узагальнюючий, порівняно з протоколами, характер: Декларація про громадянство держав-членів; Декларація про європ. фонд розвитку; Декларація про роль нац. парламентів у Європ. Союзі; Декларація про Західноєвроп. союз; Декларація про право доступу до інформації; Декларація про валютне співробітництво з д-вами, що не є членами співтовариства. М. д. 1992 не лише істотно зміцнив інтеграц. процеси, а й сприяв поширенню та поглибленню профедеральних тенденцій у розвитку ЄС, які підкріплюються введенням інституту єдиного громадянства (див. Громадянство Європейського Союзу), єдиної валюти тощо. 2.Х 1997 в м. Амстердамі (Бельгія) було підписано Договір про внесення змін до М. д. 1992. У ньому йшлося, зокрема, про посилення співробітництва держав — членів ЄС у питаннях захисту прав і свобод людини, свободи пересування осіб, удосконалення інститутів та ін. органів ЄС тощо.

МАНДАТНА СИСТЕМА - система мандатів, встановлених ст. 22 Статуту Ліги Націй, на підставі якої колонії Німеччини у Центр. Африці та ряд араб, територій кол. Османської імперії були передані під управління держав Антанти — переможниць у Першій світ, війні 1914—18. Фактично М. с. становила особливу форму анексії територій, що стали об'єктом колон, політики великих європ. держав у 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. і опинилися в колон, залежності від них. Виникла в результаті переділу уже поділеного раніше колон, д-вами світу. За Версальським мирним договором 1919 д-ви Антанти змусили Німеччину і Туреччину, що зазнали поразки у війні, відмовитися від своїх колоній та ряду територій. Водночас М. с. стала спробою застосувати форму міжнар. опіки «до тих колоній і територій, які внаслідок останньої війни припинили перебування під суверенітетом держав, що раніше управляли ними, і населяються народами, все ще неспроможними спиратися на себе в напружених умовах сучасного світу і до яких має

застосовуватися принцип, що благополуччя і розвиток таких народів становить священний обов'язок цивілізації і що гарантії за здійснення цього обов'язку мають бути включені до Статуту» (п. 1). Здійснення цього принципу означало, що «перебування під опікою таких народів має бути покладено на розвинуті нації, які, зважаючи на їх ресурси, досвід або їх геогр. положення, можуть щонайкраще взяти на себе всю відповідальність і які бажають прийняти її, і що таке перебування під опікою має здійснюватися ними як мандатаріями від імені Ліги Націй» (п. 2) і на підставі договорів між Лігою та окремими державами-мандатаріями. Мандати Ліги Націй відрізнялися відповідно до стадії розвитку підопічної території, її геогр. розташування, екон. умов та ін. под. обставин (п. 3). У зв'язку з цим мандати були поділені на три класи: мандат А застосовувався до колон, володінь Османської імперії, статус яких наближався до статусу протекторату, мандат В — до колоній у Центр. Африці, які передавалися під безпосереднє управління держави-мандатарія при збереженні деякого ступеня самоврядування; мандат С — до Пд.-Зх. Африки та до о-вів Тихого ок., які управлялися як інтегровані частини тер. держави-мандатарія. Поділ нім. колоній був затверджений Верх, радою Антанти 7.V 1919, а володінь кол. Османської імперії — на конференції у м. Сан-Ремо 1920 (Італія). Великобританія одержала: мандати А на Ірак, Палестину і Трансйорданію, мандати В — на Танганьїку, частини Того і Камеруну; Франція — мандати А на Сирію і Ліван, мандати В — на частини Того і Камеруну; Бельгія — мандат В на Руанду-Урунді; Японія — мандат С на Тихоокеанські о-ви на північ від екватора (Маршаллові, Каролінські та Маріанські); Південно-Африканський Союз (після 31.V 1961 — Південно-Африканська Республіка) — мандат С на Пд.-Зх. Африку; Австралія — мандат С на о. Науру (спільно з Великобританією і Новою Зеландією) та на кол. нім. Нову Гвінею і о-ви Тихого ок. на південь від екватора; Нова Зеландія — мандат С на о-ви Західне Самоа. СРСР у ноті урядам Великобританії, Франції та Італії від 18.V 1923 заявив про невизнання М. с. При вступі СРСР до Ліги Націй у 1934 його представник зробив застереження про те, що ст. 22 Статуту Ліги неприйнятна для СРСР і не покладає на нього жодних зобов'язань. Після Другої світ, війни 1939—45 М. с. була замінена системою опіки ООН. Усі зазначені території, крім тих, які мали мандати А і які здобули незалежність, стали підопічними територіями ООН. Виняток становила Пд.-Зх. Африка, щодо якої Південно-Африканська Республіка не визнавала її статусу підмандатної, а отже, підопічної території.

МЕМОРАНДУМ - (лат. memorandum — те, про що слід пам'ятати) — дип. документ, у якому докладно викладається факт, та юрид. бік будь-якого питання і наводяться відповідні аргументи. Часто містить виклад та обґрунтування міжнар.-правової позиції д-ви. Може бути або додатком до дип. ноти, або самост. документом. Якщо М. направляється з нотою, то він

друкується на нотному папері (не на бланку), місце і дата не зазначаються, печатка не ставиться. Як окр. документ М. друкується на нотному бланку відомства за-корд. справ д-ви або її закорд. установи і передається особою або відправляється з кур'єром. У цьому випадку М. не містить звернення та компліменту, під текстом зазначається місце і дата відправлення, печатка не ставиться. Може бути М.-відповідь. Україна широко застосовує цей вид дип. документа. Такими, зокрема, є Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 від 5.XII 1994, Меморандум порозуміння між Європейським співтовариством та Україною від 15.UІ 1995, Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та урядами країн «Великої сімки» і Комісією Європейського співтовариства щодо закриття Чорнобильської АЕС від 20.XII 1995, Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо призначення офіцерів зв'язку НАТО в Україні від 9.U 1997, Меморандум про взаєморозуміння між ООН та Урядом України від 6.UШ 1997, Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та ОБСЄ щодо створення нової форми співробітництва від 13.VII 1999, Меморандум про взаєморозуміння між Європейським співтовариством та Україною від 23.UII 1999 та ін.

МИРНЕ ПРОХОДЖЕННЯ СУДЕН - проходження суден через територіальні води прибереж держав з метою перетинання їх без заходу у внутр. води або для проходу у внутр. води чи з внутр. вод у відкрите море. Проходження вважається мирним, якщо не призводить до порушення миру, доброго порядку і безпеки прибереж, д-ви. Конвенція ООН по морському праву 1982 деталізує поняття «мирний характер проходження суден», висуваючи ряд вимог: поважання суверенітету прибереж, д-ви, утримання від загрози силою або застосування сили проти цієї д-ви, дотримання ін. загальноновизнаних принципів і норм міжнар. права, незаподіяння екон. шкоди, дотримання всіх норм у галузі збереження мор. середовища тощо. Відповідно до Конвенції право М. п. с. поширюється також на військ, кораблі.

МИРНИЙ ДОГОВІР - осн. форма юрид. припинення стану війни між д-вами. Поширеними формами завершення воєнних дій є перемир'я і капітуляція. Війна ж закінчується з моменту підписання М. д., положення якого регулюють широке коло питань: умови припинення війни; тер. зміни, викликані війною; повернення військовополонених; відповідальність воєнних злочинців; реституції і репарації; відновлення дипломатичних і консульських відносин; відновлення дії міжнар. угод та ін. Після Першої світової війни 1914—18 в ході Паризької мирної конференції 1919—20 було укладено низку М. д., що утворили Версальську систему мирних договорів

(див. Версальський мирний договір 1919). Після Другої світової війни 1939—45 державами антигітлерівської коаліції були підписані М. д. з Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією, які воювали на боці Німеччини. Існують також нетрадиц. способи припинення війни. Так, 25.1 1955 було прийнято указ Президії ВР СРСР «Про припинення стану війни між Радянським Союзом і Німеччиною», який відновив мирні відносини між СРСР та Федеративною Республікою Німеччиною і Німецькою Демократичною Республікою. 19.X 1956 між СРСР та Японією була підписана Спільна декларація, що припинила стан війни і відновила мир та добросусід. дружні відносини між ними. Трохи раніше, 1951 у м. Сан-Франциско (США) з Японією був підписаний М. д. між США, Великобританією та ін. зх. д-вами. Радянський Союз від підписання цього договору відмовився, вважаючи його таким, що порушує низку прав СРСР, Китаю та ін. країн. У зв'язку з цим у Спільній декларації 1956 було поставлено завдання розробити й підписати рад.-япон. М. д. Це питання залишається відкритим і донині, що ускладнює двостор. відносини між Росією та Японією.

МИРОТВОРЧІ СИЛИ - заг. назва суб'єктів світової та регіон, політики, діяльність яких спрямована на зміцнення миру і безпеки, ліквідацію або обмеження міждерж., міжетн., міжконфесійних та ін. конфліктів і суперечностей, демілітаризацію сусп. свідомості. Найвпливовішими М. с. сучасності є спеціаліз. структури ООН — місії спостерігачів і ЗС для підтримання миру, що виконують визначені ГА або РБ ООН заходи та дії, спрямовані на підтримання або відновлення міжнар. миру і безпеки. Гол. формою виконання цими силами своїх функц. обов'язків є операції підтримання миру (ОПМ). Такі операції можуть включати демонстрації, блокаду, територіальне розведення ворогуючих сторін, заходи силового встановлення миру та ін. види активності повітр., мор. або і сухопут. сил держав — членів ООН. Порядок використання від імені ООН ЗС і військ, спостерігачів, які надійшли у її розпорядження, визначено положеннями гл. VII Статуту ООН. Складовими передбаченої Статутом концепції колект. безпеки є обов'язковість узгодження дій пост, членів РБ при використанні сили від імені ООН, згода держав у разі проведення ОПМ на розміщення ЗС і спостерігачів на їх території тощо. Органом безпосеред. управління М. с. ООН є утворений відповідно до ст. 47 Статуту Військово-штабний комітет (Military Staff Committee). Його завдання — вироблення рекомендацій і надання допомоги РБ ООН з комплексу питань, що стосуються військ, аспектів у справі підтримання міжнар. миру і безпеки, використання військ, підрозділів та місій спостерігачів, командування ними, а також урегулювання питань озброєнь і процесів роззброєння. Комітет складається з начальників штабів ЗС держав — пост, членів РБ або їх представників. Підпорядковується РБ і несе відповідальність за стратегічне керівництво

будь-якими контингентами ЗС, що виділяються д-вами — членами ООН у розпорядження РБ. На 1.VII 2000 мати місце 39 випадків використання М. с. ООН (див. Операції ООН щодо підтримання миру). Згідно з постановами ВР України «Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфлікту на території колишньої Югославії» від 3.VII 1992 та «Про збільшення чисельності батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах ООН на території колишньої Югославії та надсилку групи військових спостерігачів» від 19.XI 1993 у складі М. с. на тер. кол. Югославії упродовж 1992—95 перебував укр. миротв. контингент чисельністю понад 1200 військовослужбовців; у січні 1996 скорочений і перепідпорядкований утвореним відповідно до резолюції РБ ООН від 15.XII 1995 Силам по виконанню Дейтонської угоди щодо встановлення миру в Боснії і Герцеговині (240-й окр. миротв. батальйон). Протягом 1996 як підрозділ М. с. в Анголі перебувала 901-а окр. понтонно-мостова рота. У 1996—97 укр. підрозділи брали участь в ОПМ на тер. Сх. Славонії. Указ Президента України «Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія» від 14.VII 1999 і Закон «Про схвалення Указу Президента України "Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія"» (1999) створили правові засади для направлення укр. миротв. контингенту до Косова. Укр. військ, спостерігачі виконували завдання РБ ООН у Таджикистані (1994), Македонії (1995), Гватемалі (1995), на п-ві Превлека, тер. приналежність якого оспорюють Хорватія і СРЮ (1996). Правове регулювання участі укр. військ, підрозділів і місій військ, спостерігачів здійснюється на основі Закону «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» (1999). Різновидом регіональних М. с. є миротв. збройні контингенти і місії спостерігачів, сформовані д-вами СНД з метою обмеження збройних конфліктів на пострад. просторі і створення умов для їх політ, врегулювання. Заг. керівництво ОПМ на тер. держав СНД за погодженням з РБ ООН або ОБСЄ здійснює Рада глав держав — учасниць Співдружності. Правовими засадами використання М. с. у межах СНД є прийнятий у січні 1993 Статут Співдружності. Угода про Групи військових спостерігачів і Колективні сили по підтриманню миру в СНД (1992), Концепція запобігання і урегулювання конфліктів на території СНД і Положення про Колективні сили по підтриманню миру в СНД (1996). У ширшому соціально-політ. розумінні до М. с. доцільно віднести недерж. громад, рухи, об'єднання, окр. ініціативи, спрямовані на встановлення максимально безконфлікт. відносин у сусп-ві (Пагоуський рух «Вчені за мир», рухи «Лікарі за мир», «Генерали за мир» та ін.). Миротв. заходи, ініційовані громадян, сусп-вом, можуть набувати форм протесту — актів громадян, непокори, пацифіст, демонстрацій.

МИТНІ СОЮЗИ - угоди, які укладають дві або більше держав про ліквідацію мит. кордонів між ними та створення спільної мит. території з єдиним митним тарифом, який застосовується щодо третіх країн, і повним скасуванням мита у взаємних відносинах. У межах М. с. Мож У Генеральній угоді про тарифи і торгівлю (ГАТТ) закріплено міжнар.-правові вимоги до М. с: утворення єдиної мит. території; утворення єдиного мит. тарифу; прийняття єдиних осн. митних правил; вільний обіг товарів всередині М. с, тобто відмова від справляння мита та експортно-імпортних податків (хоча в Європейському Союзі податками на додану вартість товари країн-учасниць обкладаються) та від застосування експортно-імпортних квот і ліцензій; наявність єдиної мит. служби або ж тісне співробітництво нац. мит. служб. Від виникнення перших М. с. минуло чимало часу. Відомі М. с. між Францією та Монако (1865), Швейцарією та Ліхтенштейном (1924), митно-екон. союз Бельгії, Нідерландів та Люксембургу — Бенілюкс (1948). Іноді такі союзи мали назву Митної унії (напр., укладена 1921 між Польщею та вільним містом Данцігом). Спроба утворення М. с. була зроблена країнами — членами СНД, які 13.III 1992 підписали Угоду про принципи митної політики (Україна не підписала цього документа). Угода передбачала, що сторони утворюють спільну митну територію, узгоджують спільний мит. тариф, сприяють єдиному внутр. оподаткуванню товарів та ін. предметів, які ввозяться на спільну митну територію і які вивозяться з неї; товари, що обертаються всередині М. с, не обкладаються митом, податками та зборами, що мають еквівалентну дію. На продовження реалізації цієї угоди 1995 утворено М. с. між Росією та Білоруссю.

МІЖНАРОДНА НЕУРЯДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ - об'єднання на пост, основі суб'єктів нац. права декількох країн, що має правореалізуючу (функціональну) правосуб'єктність у межах, визначених міжнар. правом, не ставить за мету одержання прибутку та діє згідно з нормами міжнар. права. Серед джерел міжнар. права, що регулюють діяльність М. н. о., — статuti (ст. 71 Статуту ООН, ст. 71 Статуту ВООЗ, ст. 11 Статуту ЮНЕСКО та ін.) й спец. резолюції міжнародних (Економічної і соціальної ради ООН від 25.УІІ 1996, Комітету міністрів Ради Європи від 18.X 1993 тощо) і більшості міжурядових організацій, які передбачають особливий механізм співробітництва з М. н. о. в межах т. з. консультативного статусу. На регіон, рівні діє Європейська конвенція про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій 1986. Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста регулюється Женевськими конвенціями 1949, Додатковими протоколами до них 1977 та ін. М. н. о. є виразниками світової громад, думки, які впливають на механізм міжнар.-правового регулювання. Так, Міжнар. к-т Черв. Хреста був розробником проєктів Конвенцій про захист жертв збройних конфліктів; «Міжнародна амністія» багато зробила для прийняття міжнар. договорів у сфері захисту прав людини (про

скасування смертної кари, заборону тортур тощо). Для розвитку юрид. науки особливе значення має діяльність М. н. о. правознавців — Асоціації міжнародного права, Інституту міжнародного права. Міжнародної асоціації кримінального права та ін. Нині у світі налічується бл. 10 тис. М. н. о. У діяльності багатьох з них беруть участь представники України.

МІЖНАРОДНЕ БАНКІВСЬКЕ ПРАВО - комплексна галузь міжнародного права, що регулює сусп. відносини у сфері міжнар. банк, діяльності (банк, операції, функціонування платіжних систем, організація і діяльність міжнар. валют.-фін. установ тощо). Суб'єктами цих відносин є д-ви, міжнар. міжурядові організації, юрид. та фіз. особи. Неоднорідність суб'єктів М. б. п. зумовлює виникнення неоднорідних формою банк, правовідносин, що безпосередньо впливає на специфіку застосовуваних методів їх регулювання. Ця специфіка полягає у своєрід. поєднанні адм., орг. та майнових елементів. У одних випадках вказані суб'єкти виконують орг. функції, а в інших — є безпосеред. учасниками фін.-банк, відносин. Основою М. б. п. як самот. правової системи є його принципи: 1) уніфікації, що передбачає розвиток широкої уніфікації норм М. б. п. шляхом укладення міжнар. договорів універс. і регіон, характеру в рамках інтеграц. угруповань держав, а також прийняття відповід. типових законів; 2) диверсифікації, який характеризується тим, що міжнар. банк, відносини набувають як міждержавні, так і най. форми, а осн. інститути М. б. п. містять публічно-правові і приватно-правові норми, що тісно взаємодіють між собою; 3) технологізації, котрий сформувався під впливом н.-т. прогресу (застосування у банк, сфері засобів автоматики, електрон, платежів, пластикових карток тощо) та зумовив розширення сфери дії М. б. п., трансформацію його окр. категорій і виникнення нових інститутів, напр., електрон, банк, права. Осн. джерелами М. б. п. є міжнар. договори, міжнар. звичаї, внутрішнє банк, і фін. зак-во відповідної д-ви. Напр., в Україні до цих джерел входять Закони України «Про банки і банківську діяльність» (1991), «Про Національний банк України» (1999) та ін. Осн. часом дедалі більшу роль як джерела М. б. п. відіграють нормат.-правові акти міжнар. фін.-валютних і банк, установ (МВФ, Світового банку, МФК) та акти міжнар. організацій, що застосовуються на тер. їх країн-учасниць (напр., Європ. Союзу). Від М. б. п. як галузі міжнар. права відрізняють науку М. б. п., що вивчає його предмет, поняття, метод, систему, категорії та інститути, методи регулювання і джерела М. б. п., проблеми ефективності реалізації його норм тощо.

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО - система юрид. норм і принципів, що застосовуються як у міжнародних, так і у внутр. збройних конфліктах, встановлюють взаємні права та обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони або обмеження застосування певних засобів і методів ведення збройної б-би. забезпечують захист жертв конфлікту під час цієї б-би

і встановлюють відповідальність за порушення даних норм і принципів. Поняття «міжнародне гуманітарне право» з'явилося порівняно недавно. В правовій л-рі, в міжнар. документах ООН широко використовуються терміни «право збройних конфліктів», «право війни». Вперше термін «міжнародне гуманітарне право» був запропонований у 50-х рр. відомим швейц. юристом Ж. Пікте і набув широкого вжитку в юрид. л-рі, а згодом увійшов до назви Женевської дип. конференції 1974—77 з питань підтвердження і розвитку М. г. п., що застосовується у період збройних конфліктів. Характерною особливістю М. г. п. є те, що воно поєднує в собі дві різні концепції, одна з яких має юрид. характер, а друга — етичний. Прагнучи до досягнення компромісу між міркуваннями воєн, необхідності і вимогами гуманності, гуманітарне право містить у собі відповідний етич. елемент, оскільки йдеться про те, щоб пом'якшити вияви насильства шляхом правового обмеження засобів і методів ведення воєн, дій і покладення на воюючі сторони обов'язку щадити осіб, які не беруть або перестали брати участь у воєн. діях. М. г. п. віддзеркалює моральні засади існування людства, які формувалися упродовж усього його істор. розвитку. Виходячи з принципів гуманності, людське сусп-во не може миритися з незмірними стражданнями і важкими людськими та матеріальними втратами, які порушують ці принципи. Норми М. г. п., що закріплюють принципи гуманності, мають заг. характер, тобто вони є обов'язковими для всіх учасників міжнар. співтовариства — держав, індивідів, міжнар. організацій. Ці норми є вираженням певної рівноваги, досягнутої між принципом гуманності, тобто імперативом, що спонукає людину діяти на благо ближнього, і принципом необхідності, тобто обов'язком органів влади зберігати д-ву, захищати цілісність її території і підтримувати порядок. Предметом регулювання М. г. п. є полегшення участі жертв збройних конфліктів, хоча Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 і Додаткові протоколи до них 1977 суттєво розширили сферу його дії. Порівняно з деякими ін. галузями міжнар. права норми М. г. п. чітко закріплюють обов'язки кожного, хто бере участь у збройному конфлікті, що він повинен і чого не повинен робити. Керуючись виключно принципами гуманності, які були закладені ще у Санкт-Петербурзькій декларації про скасування застосування вибухових та запалювальних куль 1868, згідно з якою «погребі війни мають зупинитися перед вимогами людяності», М. г. п. перебуває, отже, поза політикою, і воюючі сторони мають його дотримуватись, незалежно від політ. міркувань. Принцип гуманності належить до осн. принципів М. г. п. і діє як вираз самої його суті, а всі ін. принципи і норми є похідними від нього. Це базовий принцип поведінки сторін, що беруть участь у збройному конфлікті, і на ньому ґрунтуються конкр. норми М. г. п. Основою формування сучасного М. г. п. є взаємодія двох його джерел — гаазького та женеvського права, які все більше переплітаються між собою у процесі їх розвитку. Гаазьке право встановлює обмеження стосовно способів ведення війни, особливо щодо деяких видів зброї та методів ведення воєн. дій. Воно було започатковане під час міжнар. конференцій миру в Гаазі в 1899 і 1907 (див. Закони та звичаї війни). Наст,

конвенціями, які справили вплив на дальший розвиток цього напрямку М. г. п., були: Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних пошкоджень або мають невибірккову дію, 1980; Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993; Конвенція про заборону застосування, нагромадження, виробництва і розповсюдження протипіхотних мін та їх знищення 1997. Женев. право спрямоване на захист осіб, які не беруть безпосеред. участі або припинили брати участь у воен. діях. Правовою основою женеv. права є чотири Женев. конвенції про захист жертв війни 1949 і два Дод. протоколи до них 1977, що становлять систему норм, спрямованих на захист людини під час збройного конфлікту, які порівняно з гаазьким правом не надають д-вам ніяких прав на шкоду особі. Цим самим \ М. г. п., що регулює правові відносини під час збройних конфліктів, закладено принципи пріоритету людської особистості та гуманізму. В результаті прийняття Дод. протоколів I та II до Женев. конвенцій 1949 відбулося поєднання гаазького і женеv. права в сучас. руслі розвитку М. г. п., і їх тепер уже не можна розглядати осібно, хоч відмінності між ними зберігаються. Переважна більшість норм М. г. п. мають імперативний характер. На них не поширюється «принцип взаємності», тобто воююча сторона не може відмовитись від їх дотримання навіть у тих випадках, коли друга сторона їх порушує. Ці норми не підлягають денонсації під час збройних конфліктів.

МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО - галузь міжнар. права, що становить систему норм і принципів, якими регулюються міжнар. екон. відносини. Розрізняють два гол. підходи до сутності цієї системи. У першому випадку вона розглядається як комплексна галузь права, що охоплює норми міжнар. публічного, міжнар. приватного права, а також норми нац. правових систем, які регулюють міжнар. екон. відносини. У другому випадку М. е. п. є самот. галуззю міжнар. публіч. права. Для М. е. п. характерні ті ж риси, що притаманні ін. традиційним галузям міжнар. публіч. права: особливий об'єкт регулювання, яким є міжнар. екон. відносини, значний за обсягом нормат. матеріал, власні принципи тощо. Співвідношення М. е. п. і міжнар. публіч. права ґрунтується насамперед на нормах та принципах останнього. М. е. п. перебуває у функц.-структур. зв'язках з ін. галузями міжнар. публіч. права, зокрема мор., повітр. і космічним правом. Підгалузями М. е. п. є комплекси норм, що регулюють певні види міжнар. екон. відносин. До них належать, зокрема, міжнар. торгове, міжнар. транспортне, міжнар. валютне, міжнар. інвестиційне право, міжнар. право н.-т. співробітництва тощо. До інститутів

М. е. п. належать: інститут найб. сприяння, що використовується у торг., фін., інвест. відносинах; інститут міжнар. екон. безпеки; інститут екон. преференцій, що надаються країнам, які розвиваються, та ін.

МІЖНАРОДНЕ КОСМІЧНЕ ПРАВО - сукупність міжнар.-правових принципів і норм, які встановлюють режим використання косм. простору та небесних тіл і регулюють відносини, суб'єктами яких є д-ви, міжнар. організації і комерц. фірми, у зв'язку з дослідженням і освоєнням космосу. Осн. засади М. к. п. закріплені у Договорі про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1966, а також у деклараціях ГА ООН про принципи: використання д-вами штучних супутників Землі для міжнар. телевізійного мовлення (1982), дистанційного зондування Землі з косм. простору (1986); використання ядер, джерел енергії в косм. просторі (1992) тощо. Головними серед них є принципи заборони використання косм. простору у військ, цілях та виведення у космос і розміщення у ньому військ, косм. техніки, тобто декларовано принцип правового регулювання використання косм. простору виключно в мир. цілях. Принципи М. к. п. є основою для укладення спеціальних міжнар. договорів (угод, конвенцій), зокрема таких док-тів, як Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і об'єктів, запущених у косм. простір, 1968; Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, 1971; Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в косм. простір, 1975; Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979. Відповідні угоди укладено і в межах держав — членів СНД: про спільну діяльність у галузі дослідження і використання косм. простору 1991; про порядок утримання і використання об'єктів косм. інфраструктури в інтересах виконання космічних програм 1992; про порядок фінансування спільної діяльності у галузі дослідження і використання косм. простору 1992 тощо. Крім універсальних і регіональних міжнар. док-тів, джерелами М. к. п. є і двосторонні міжнар. договори. Так, Україна підписала договори про співробітництво в космосі з США, Рос. Федерацією, КНР, Казахстаном тощо. Норми М. к. п. імплементовані у нац. зак-во України, зокрема в Закон України «Про космічну діяльність» (1996).

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО - галузь міжнар. публіч. права; система принципів і норм, що регулюють співробітництво держав і міжнар. організацій у боротьбі зі злочинністю, передусім з міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру. Воно тісно пов'язане з нац. крим. правом. Його метою є захист миру і безпеки, міжнар. правопорядку та забезпечення співробітництва між д-вами для ефективного суд. переслідування злочинців. Предметом М. к. п. є встановлення

відповідальності суб'єктів міжнар. права і покарання осіб, винних у вчиненні згаданих злочинів, їх визначення, запобігання їм, розслідування, суд. розгляд, організація відбування покарання, а також відносини, які виникають у результаті вчинення таких злочинів та застосування покарання за їх вчинення. Суттєвою особливістю М. к. п. є його комплексний характер. Воно об'єднує матеріальні норми крим., крим.-виконавчого права, крим.-процесуальні норми, а також ті, які стосуються судоустрою. Значне місце займають норми, що регламентують взаємодію держав у галузі крим. юстиції. Початок формування М. к. п. пов'язують із статутом Міжнародного воєнного трибуналу для суду над гол. воєн. злочинцями європ. країн «осі» та статутом Міжнародного воєнного трибуналу для Дал. Сходу, які були створені угодами, укладеними відповідно Великобританією, СРСР, США та Францією у 1945 (до них приєдналися ще 19 держав) і Великобританією, СРСР, США, Китаєм, Францією, Австралією, Канадою, Новою Зеландією, Нідерландами, Індією та Філіппінами у 1946. ГА ООН 11.XII 1946 підтвердила принципи міжнар. права, що були визнані статутом Нюрнберзького трибуналу і відбиті у його вирокі як загально визнані. М. к. п. притаманні принципи міжнар. права (зокрема, суверенної рівності держав, їх співробітництва, поважання прав людини, добросовісного виконання зобов'язань), заг. принципи права, гол. джерелом яких є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 (всі люди рівні перед судом; кожний обвинувачуваний має право вважатися невинуватим, поки його вина не буде доведена відповідно до права; смертний вирок не повинен виноситися стосовно осіб, молодших 18 років, і приводитися у виконання стосовно вагітних жінок та ін.), власне принципи М. к. п. (зокрема, невідворотність покарання за вчинення дії, яка за міжнар. правом вважається злочинною; якщо д-ва не встановлює покарання за дію, яка міжнар. правом віднесена до категорії злочинів проти миру і людства, то це не є обставиною, що звільняє винну особу від міжнар. крим. відповідальності; особистої відповідальності за міжнар. правом; посад, становище особи, яка вчинила злочин за міжнар. правом, не звільняє її від крим. відповідальності; відповідальність вищих посад, осіб; виконання особою злочин, наказу свого уряду чи начальника не звільняє її від відповідальності, якщо свідомий вибір був фактично можливий; незастосування строку давності до воєнних злочинців). Джерелами М. к. п. є договір та звичай, у деяких випадках— рішення міжнар. організацій, заг. принципи права, притаманні осн. внутрідерж. правовим системам, а також принципи міжнар. публ. права. Певне значення мають рішення міжнар. судів (напр., вирок Нюрнберзького трибуналу). Важлива роль у створенні норм М. к. п. належить договорам (конвенціям), яких налічується кілька сотень і які присвячені питанням визначення злочинності певних діянь та їх караності, надання допомоги в розслідуванні і суд. розгляді крим. справ, видачі злочинців тощо. Договори бувають універсальними, регіональними (Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959) або двосторонніми. В них може відобразитися міжнар. звичай. Правила ж міжнар. договорів є

обов'язковими і для держав, що не є їх учасницями, як звичаєві норми (напр., схвалена ГА ООН Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього 1948). Із цього виходила, зокрема, практика Нюрнберзького трибуналу. Прикладом прямого створення норм й інститутів М. к. п. органом міжнар. організації є заснування Радою Безпеки ООН міжнар. трибуналів для кол. Югославії та Руанди резолюціями від 25.У 1993 і 8.ХІ 1994 (Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнар. гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991; Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид і інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав у період з 1.І до 31 .ХІІ 1994). Статутами цих трибуналів підтверджено, що офіц. становище обвинувачуваного, включаючи главу д-ви чи уряду, не звільняє його від крим. відповідальності. Більш того, такі особи несуть відповідальність і за невід-вернення вчинення злочинів підлеглими. Як правило, резолюції міжнар. організацій та їх органів, зокрема ГА ООН, безпосередньо не створюють норм міжнар. права, хоча й виступають важливою ланкою у процесі їх формування. Так, міжнар. стандарти, розроблені під егідою ООН і прийняті її ГА (напр., типові договори про взаємну допомогу в крим. справах, про передачу нагляду над злочинцями, умовно засудженими чи умовно звільненими, осн. принципи поводження з ув'язненими), юридично не є обов'язковими для держав, але використовуються ними у своїй міжнар. практиці та в нац. праві. Норми М. к. п., що належать до категорії норм заг. міжнар. права, мають універсальну сферу дії. Особи, винні у вчиненні таких злочинів (напр., воєнних, проти людяності), підлягають переслідуванню (незалежно від місця їх вчинення) будь-якою д-вою, а також міжнар. крим. судом. Сфера ж дії конвенц. злочинів, як правило, поширюється лише на д-ви, які є учасницями договору (конвенції), хоча деякі договори в інтересах посилення боротьби з найтяжчими міжнар. злочинами розширили крим. юрисдикцію, зробивши її універсальною (напр., Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973). Відповідальність за порушення норм М. к. п. настає для держав — міжнар.-правова (політ., матеріальна, моральна, причому лише за міжнар. злочини), для індивіда — крим.-правова. Норми М. к. п., що регулюють питання відповідальності за злочини міжнар. характеру, реалізуються виключно через застосування відповід. норм внутрідерж. крим. права нац. судами, реалізація ж норм про відповідальність за міжнар. злочини може мати місце й перед міжнар. судом із застосуванням до винних фіз. осіб норм М. к. п., про що свідчить досвід Нюрнб. та Токійського трибуналів. У нормах М. к. п. встановлюється злочинність певних діянь, часто — й склади злочинів. Вказівки ж про вид і строк покарання, як правило, містяться у внутрідерж. крим. праві, хоча певні положення щодо караності міжнар. злочинів можуть міститись і в міжнар.-правових актах. Так, Статут Нюрнберзького трибуналу згадує смертну кару

та ін. покарання, які трибунал визнає справедливими, а також конфіскацію у засудженого награбованого майна, а статuti міжнар. трибуналів по кол. Югославії та Руанді — тюремне ув'язнення, строки якого судді визначають, керуючись заг. практикою винесення вироків про цей вид покарання у судах Югославії та Руанди, а також повернення будь-якого майна і доходів, одержаних злочин, шляхом, їх законним володільцям. Покарання має бути справедливим (відповідати мірі сусп. небезпеки вчиненого діяння), доцільним (обгрунтованим метою заг. превенції), індивідуалізованим.

МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО - галузь міжнародного права; система договірних і звичаєвих норм, що регулюють відносини між д-вами у зв'язку з їх мор. діяльністю, зокрема шляхом встановлення правового статусу і відповідних режимів мор. просторів з метою мир. використання цих просторів та їх ресурсів в інтересах людства. Норми М. м. п. як частина міжнар. права мають єдину з ним юрид. природу. Вони створюються суверенними д-вами шляхом узгодження позицій для регулювання своїх взаємовідносин у сфері мор. діяльності — мирній і військовій. Погоджувальна природа норм міжнар. права та його галузі — М. м. п. виявляється насамперед у джерелах в їх формальному, тобто специфічно юрид. розумінні як форми, в якій знаходять вияв норми цієї системи права. У своєму становленні М. м. п. пройшло ряд етапів, пов'язаних з розвитком соціально-екон. і н.-т. умов мор. діяльності. Впродовж століть зміст і міжнар.-правові форми регулювання мор. діяльності держав визначалися певною обмеженістю предмета регулювання і вузькістю кола учасників правовідносин. За змістом і предметом регулювання, коли не брати до уваги правил, які регламентують ведення мор. війни, традиційне М. м. п. спочатку було правом судноплавства, меншою мірою — рибальства. В епоху рабовласництва і феодалізму за відсутності широких світогосподарських зв'язків і просторової обмеженості мор. діяльності формування звичаєвих норм і правил відбувалося по окр. морських басейнах-регіонах і враховувало передусім місц. умови. Так виникли Родоський морський кодекс, Єрусалимські асизи, Консолато дель маре, Кодекс Ганзи, «Списки Олерона», Чорна книга адміралтейства та ін. мор. кодекси. Згодом з розширенням мор. зв'язків формуються норми і правила з широкою сферою застосування. До міжнар. договорів стали включатися норми про мор. торгівлю і судноплавство, рятування на морі, регулювання риб. промислу. Відбувалося оформлення універсальних норм, що встановлювали правовий режим мор. просторів — вод відкритого моря, внутрішніх вод територіального моря, прилеглої зони та ін. З часом ці норми та правила почали складатися в авт. систему, формуватися в окр. галузь, яка має особливий предмет правового регулювання (відносини держав у процесі мор. діяльності) і свою підсистему. Особливості міждерж. відносин, які регулюються М. м. п., полягають у тому, що на формування мор. інтересів держав значний вплив справляють рівні їх

екон. розвитку. Важливе місце в системі узгоджених і взаємопов'язаних норм М. м. п. займають норми і правила, які визначають міжнар.-правовий статус і режими мор. просторів. Ця форма регулювання правовідносин між д-вами виявляється в остаточному підсумку у встановленні певних обсягів прав і обов'язків держав, пов'язаних мореплаванням, використанням живих і мін. ресурсів та ін. діяльністю. Важливими етапами кодифікації і прогресив. розвитку М. м. п. були конференції ООН з морського права (1958, 1973-1982). Україна брала безпосередню участь у цих конференціях і у виробленні проектів прийнятих на них конвенцій. Прийняті на першій з таких конференцій Женевські конвенції з морського права 1958 (про територіальне море і прилеглу зону; про континентальний шельф; про відкрите море; про рибальство та охорону живих ресурсів відкритого моря) впродовж десятиліть були осн. конвенційними джерелами міжнар. мор. права. Новітнім комплексним актом є Конвенція ООН по морському праву 1982. Норми М. м. п. містяться також у договорах зі спец. питань співробітництва держав. Україна — учасниця ряду таких договорів: Конвенції про міжнародні правила відвернення зіткнень суден у морі 1972, Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979. Міжнародної конвенції щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення моря нафтою та ін. З.УІ 1999 Україна ратифікувала Конвенцію ООН по мор. праву 1982 та доповнюючу її Угоду про здійснення частини XI Конвенції, прийняту 29.VII 1994.

МІЖНАРОДНЕ ПОВІТРЯНЕ ПРАВО - галузь міжнародного права, система правових принципів і норм, що регулюють відносини між д-вами з метою здійснення міжнар. повітряних сполучень. Предметом М. п. п. є відносини між д-вами, які стосуються правового режиму повітр. простору та міжнар. повітряних сполучень. Повітр. сполучення між д-вами регулюються на основі загальновизнаних принципів міжнар. права, принципів і норм, які містяться у міждерж. багатосторонніх і двостор. угодах. Практика повітр. сполучень між д-вами сприяла становленню осн. принципів М. п. п. Центр, місце серед них посідає принцип суверенітету д-ви над повітр. простором над її сухопут. і вод. територією. Закріплений у Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944, він визначає зміст багатьох норм М. п. п., а також характер та особливості правовідносин, що виникають під час використання повітр. простору для міжнар. повітр. сполучень. До осн. принципів М. п. п. належать також принципи забезпечення безпеки міжнар. цив. авіації та принцип свободи польотів у міжнар. повітр. просторі. Осн. джерелами М. п. п. є: Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944; Конвенція про злочини та деякі інші акти, вчинені на борту повітряного судна, 1963; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, 1971 та т.; двостор. угоди держав про повітр. сполучення;

договори держав з міжнар. авіац. організаціями про надання тех. допомоги; конвенції про імунітети і привілеї; міжнар. звичаї.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО - правова система, що складається з принципів і норм, якими регулюються відносини між її суб'єктами — д-вами, міжнар. організаціями тощо. Історично виникнення М. п. пов'язане з процесом становлення державності. Протягом усієї історії людства це право не тільки розвивалося під впливом постійно змінюваних екон. та ін. міжнар. відносин, а й відповідним чином впливало на дані відносини. При цьому роль М. п. постійно зростає. З його допомогою д-ви встановлюють загальноприйняті стандарти поведінки, воно є засобом міжнар. співробітництва у різних галузях сусп. життя. Особливість системи М. п. полягає у тому, що вона не входить до будь-якої нац. системи права і не включає норм нац. права. Водночас ці дві самот. системи не існують ізольовано одна від одної. Нац. правові системи справляють вплив на нормотворення у М. п., а останнє є важливим у сучас. умовах чинником формування нац. зак-ва, зокрема шляхом імплементації норм М. п. у це зак-во. У багатьох д-вах, у т. ч. в Україні, ратифіковані міжнар. договори визнаються частиною нац. зак-ва, а у разі розбіжностей між положеннями нац. закону і міжнар. договору діють норми останнього (примат М. п.). М. п. поділяється на публічне й приватне. Публічне М. п. регулює відносини між д-вами, між міжнар. організаціями, між д-вами і міжнар. організаціями. Міжнар. приватне право регулює цив.-правові відносини з іноз. елементом. Публічне і приватне М. п. взаємопов'язані між собою. Обидва вони у широкому значенні регулюють міжнар. відносини. Але за чинною доктриною приватне М. п. не повинно суперечити принципам публічного М. п. Ще одна особливість М. п. полягає у характері нормотворення даної правової системи. Встановлення взаєм. прав і обов'язків суверенних суб'єктів тут здійснюється шляхом добровільного волевиявлення при укладенні міжнар. договорів та ін. угод. Це свідчить про те, що М. п. має узгоджувальний, координуючий характер. Йому не властиві притаманні для нац. зак-ва елементи субординації. Систему М. п. складає об'єктивно існуюча і внутрішньо узгоджена цілісність її елементів: загальноновизнаних принципів і норм міжнар. права (договірних і звичаєвих), рішень і рекомендац. резолюцій міжнар. організацій, рішень міжнар. суд. органів, а також інститутів М. п. (міжнар. визнання, правонаступництва, міжнар. відповідальності тощо). У галуз. аспекті структуру М. п. складають його галузі — дип. права, міжнар. економічного, мор., космічного права, права навкол. середовища тощо. Кожна галузь — це відносно самот. система, яка є підсистемою єдиної системи М. п. До особливостей М. п. належить також те, що воно не заперечується спец. наддерж. механізмом примусу. У разі необхідності д-ви самі колективно забезпечують підтримання міжнар. правопорядку, в т. ч. шляхом індивідуального або колект. примусу, межі якого визначені у М. п. Прогресивний розвиток М. п.

пов'язаний з його змінами та оновленням, що досягається шляхом офіц. і неофіц. кодифікації. Офіц. кодифікація реалізується у формі договорів. Особливе місце у кодифікац. процесі належить ООН, у рамках якої з 1947 діє Комісія міжнародного права ООН. М. п. — профільна навч. дисципліна для студентів-юристів і міжнародників. Воно також є однією з провідних галузей юрид. науки. Наука М. п. вивчає сутність і закономірності розвитку М. п. у цілому та його окр. галузей.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА - галузь міжнародного права; сукупність міжнар. принципів і норм, спрямованих на охорону навкол. середовища і рац. використання природ, ресурсів. У значенні М. п. н. с. вживаються також термінол. конструкції «міжнародне енвайронментальне право», «міжнародне екологічне право» тощо. Галузь є складним правовим утворенням і перебуває у процесі становлення. Частина її принципів і норм тяжіє до ін. галузей міжнар. права, особливо до морського, повітряного і космічного. Водночас система М. п. н. с. має стійкі взаємозв'язки, свої внутр. структуру, нормативну основу і джерела. Предмет цього виду права — міжнар. екол. відносини. Вони стосуються переважно використання та охорони міжнар. природних об'єктів і ресурсів — Світового ок., міжнар. річок, атмосфери Землі, косм. простору, мігруючих видів диких тварин і птахів тощо. Суб'єктами М. п. н. с. виступають насамперед д-ви, а також урядові і неуряд. організації. Спец. органом з організації міжнар. співробітництва у цій галузі є Програма ООН з навколишнього середовища (з 1972). Джерела М. п. н. с. — міжнар. двосторонні та багатосторонні договори, угоди, конвенції, декларації, хартії тощо. Принципові засади цього права закріплені, зокрема, у Стокгольм. Декларації ООН з проблем навколишнього середовища 1972, Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток 1992, Всесвітній хартії природи, Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975. До цих засад, зокрема, належать: зобов'язання держав вживати заходів щодо охорони навкол. середовища; рац. використання природ, ресурсів; заборона воєнного або будь-якого ін. ворожого використання засобів впливу на природне середовище; неприпустимість радіоакт. забруднення довкілля; взаємодопомога держав за надзвичайних екол. обставин; вільний обмін міжнар. екол. інформацією; вирішення еколого-правових спорів мир. засобами; застосування між-нар.-правової відповідальності держав за шкоду, завдану навколиш. середовищу, тощо. За характером джерела М. п. н. с. поділяють на загальносвітові й регіональні. До першої групи належать: Конвенція про охорону всесвітнього культурного і природного надбання 1972, Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення, 1973, Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977, Конвенція про охорону міфуючих видів диких

тварин 1979, Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 та Монреальський протокол до неї 1987, Конвенція про біорізноманіття 1992, ряд конвенцій і договорів з мор. і косм. права. Друга група джерел представлена регіональними міжнар. актами екол. характеру. Це — Конвенція про захист річки Рейн від забруднення хімічними речовинами 1976, Європейська конвенція про транскордонне забруднення атмосферного повітря на великі відстані 1979, Конвенція про охорону дикої фауни і флори та природних середовищ їх мешкання в Європі 1979, Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992, Угода про взаємодію у галузі екології і охорони навколишнього природного середовища 1992 між державами — членами СНД, Європейська конвенція про цив. відповідальність за шкоду, завдану навколишньому середовищу небезпечною діяльністю, 1993 тощо. Україна є учасницею багатьох міжнар. договорів і конвенцій, бере активну участь у міжнар. екол. співробітництві. Курс М. п. н. с. є частиною навч. дисципліни міжнар. права, що викладається у вищих навч. закладах України.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ОХОРОНИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ - сукупність принципів і норм міжнародного права, які становлять специф. галузь цієї системи права і регулюють відносини між його суб'єктами (передусім д-вами) у сфері охорони і використання культурних цінностей, відновлення істор. середовища, ввезення, вивезення і повернення незаконно переміщених культур, цінностей. Осн. принципи цієї галузі права, що перебуває у процесі становлення і розвитку, ґрунтуються на заг. засадах міжнар. пра-ва. Це, зокрема: а) розвиток власної культури, що є правом і обов'язком кожного народу; б) охорона і поважання культур, цінностей та незаподіяння їм шкоди; в) невід'ємний суверенітет держав над їх культур, цінностями; г) міжнар. співробітництво у сфері охорони культур, цінностей; д) облік (реєстрація) культур, цінностей; е) повернення, або реституція, незаконно переміщених культур, цінностей країнам їх походження, у т. ч. країнам — жертвам колоніалізму; є) заборона і запобігання незаконним ввезенню, вивезенню і передачі права власності на культурні цінності; ж) захист культур, цінностей у період збройних конфліктів. З антич. часів і до серед. 20 ст. норми щодо охорони культур, цінностей пов'язувались насамперед з нормами ведення війни. Окр. паростки ідеї охорони культур, цінностей описані антич. авторами — Ксенофонтом, Геродотом, Полібієм, Цицероном. Проте аж до пізнього Середньовіччя ці ідеї не отримали заг. визнання і не стали частиною правового звичаю. Упродовж 17—18 ст. положення про захист культур, цінностей закріплюються у доктрині міжнар. права, насамперед завдяки творам А. Джентілі, Г. Гроція, Е. де Ваттеля. У сучас. міжнар. праві норми М. п. о. к. ц. закріпилися завдяки багатостор. договорам Гаазьких конференцій миру 1899 і особливо 1907. Так, Положенням про закони і звичаї сухопутної війни (додаток до IV Гаазької

конвенції 1907) встановлено обов'язок зберігати, наскільки можливо, храми, будівлі, що слугують цілям науки, мист-ва, благодійності, істор. пам'ятки за умови, що такі споруди не використовуються одночасно з воєн, метою. У 2-й пол. 20 ст. сформувалося визнання того факту, що культурна спадщина потребує охорони не тільки у воєнний, а й у мир. час, оскільки на неї діють як природні, так і антропогенні руйнівні чинники, а рухомим культур, цінностям, крім того, загрожує небезпека викрадення і незакон, переміщення. Сучасне М. п. о. к. ц. будується передусім на основі договірних норм як на універсальному (акти ООН та ЮНЕСКО, міжнар. урядових і дип. конференцій), так і на регіональному рівнях (конвенції Ради Європи, багатостор. угоди країн СНД тощо). Важливу роль у цій сфері відіграють також двостор. договори держав. Особливе місце у міжнародній системі охорони культурних цінностей належить Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), яка, відповідно до свого Статуту, покликана допомагати «збереженню, прогресу й поширенню знань, піклуючись про збереження й охорону спільної спадщини людства — книжок, творів мистецтва та ін. пам'яток історичного і наукового значення» (п. 2 ст. 1). Під егідою цієї організації у сфері охорони культур, цінностей укладені й набули чинності 4 універсальні акти (Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 та Протокол до неї, Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, 1970 і Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972). Конвенціями ЮНЕСКО введено в юрид. обіг поняття «культурна спадщина людства». ЮНЕСКО також активно розробляє т. з. м'яке М. п. о. к. ц. Нею прийнято ряд рекомендацій у цій сфері, зокрема щодо: міжнар. принципів, які застосовуються під час археол. розкопок (1956); заходів забезпечення загальнодоступності музеїв (1960); культур, цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громад, і приват. робіт (1968); міжнар. обміну культур, цінностями (1976); збереження істор. ансамблів (1976); охорони рухомих культур, цінностей (1978). Прикладами розвитку М. п. о. к. ц. на регіон, рівні є нормотворчість у рамках Ради Європи, яка прийняла Європ. культурну конвенцію 1954, а також конвенції, що безпосередньо стосуються охорони археол. спадщини (1969 і 1992, переглянута) та архітектур, спадщини (1985), б-би із злочин, посяганнями на культурні цінності (1985). Норми про охорону культур, цінностей містяться у Дод. протоколах 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949, що підкреслює тісний зв'язок М. п. о. к. ц. із міжнародним гуманітарним правом. Необхідність протидії крадіжкам та незакон. транскорд. переміщенням культур, цінностей зумовила підписання розробленої Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (УНІДРУА) Конвенції про міжнародне повернення викрадених чи нелегально вивезених культурних цінностей 1995. Україна є стороною всіх вищеназваних конвенцій ЮНЕСКО, Європейської культурної конвенції 1954, ін. регіон, багатостор. договорів

(зокрема в межах СНД), ряду двостор. угод з відповідних питань (з Угорщиною, Польщею та ін. д-вами).

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ - галузь сучас. міжнародного права; сукупність норм, які регулюють співробітництво держав і міжнар. організацій у розробці міжнар. стандартів з прав людини, їх імплементації в міжнар. і внутр. правопорядок, у створенні міжнар. органів та спеціаліз. установ з питань захисту прав людини та організації їх діяльності, а також у дотриманні процедур захисту цих прав на міжнар. рівні. Одним з осн. принципів сучас. загального міжнар. права є всеосяжне поважання прав людини і гр-нина. Сформувавшись в епоху вел. бурж. революцій кін. 18 ст., цей принцип дістав втілення у Статуті ООН. У його преамбулі підкреслено готовність держав — членів ООН утверджувати віру в осн. права людини, у гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок. Уст. 1, яка визначає цілі ООН, йдеться про співробітництво «у заохоченні та розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови і релігії». Особливе значення має положення ст. 55, згідно з якою ООН сприяє: підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення і умовам екон. та соціального прогресу і розвитку; заг. повазі й дотриманню прав людини та осн. свобод для всіх. Крім Статуту ООН, осн. джерелами М. п. п. л. вважаються Загальна декларація прав людини 1948, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966, прийняті ООН. Закріплені в цих документах універсальні норми встановлюють обов'язок держав поважати права та осн. свободи людини без будь-якої дискримінації. Як галузь сучас. міжнар. права, М. п. п. л., у свою чергу, складається з численних підгалузей — специф. систем регулювання правовідносин стосовно встановлення стандартів прав людини та їх здійснення, задоволення соціальних потреб. У найзагальнішому вигляді виокремлюють громадян, і поліг, права, з одного боку, та економічні, соціальні і культурні — з іншого. В межах цієї заг. класифікації сформувалися численні підгалузі М. п. п. л.: права жінок; права дітей; права біженців і мігрантів; захист прав людини у збройних конфліктах; права затриманих або ув'язнених осіб; права людини у соціальній і труд, сферах; запобігання дискримінації; припинення злочинів проти прав людини і гр-нина (заборона геноциду, апартеїду, рабства та ін.); права народів, у т. ч. право на самовизначення, та ін. М. п. п. л. містить норми-стандарти, які мають імплементуватися у міжнар. та нац. правопорядок; норми, які регулюють діяльність (у т. ч. правотворчу) інституц. і конвенц. органів та міжнар. організацій у царині захисту прав людини; процедури звернень фіз. осіб та неуряд. організацій за захистом прав людини на міжнар. рівні. М. п. п. л. заохочує індивіда до активного захисту своїх прав, надаючи йому широкі повноваження, тобто індивід розуміється як специфічний суб'єкт міжнар. права. Про це свідчить прийнята під егідою

ООН Декларація про право та відповідальність індивіда, груп та органів суспільства щодо здійснення і захисту універсально визначених прав людини та основних свобод 1998. У М. п. п. л. на універсальному і регіон, рівнях склалася система контролю за виконанням д-вами своїх зобов'язань у сфері захисту прав людини, а також імплементації міжнар. стандартів прав людини у внутр. правопорядок (Офіс Верховного комісара ООН з прав людини; органи, що утворені й діють відповідно до міжнар. договорів з прав людини: міжнар. організації системи ООН — МОП, ЮНЕСКО та ін.). Поряд з універсальним М. п. п. л. сформувалися і діють регіон, системи цього права: європ. система захисту прав людини (Рада Європи, ОБСЄ); американська система захисту прав людини; система, яка функціонує у межах Організації африканської єдності, та ін. Конституція України у розд. II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» закріпила права та осн. свободи людини, які своїм змістом, системою і засобами захисту відповідають принципам вимогам сучасного М. п. п. л. Одним з найважливіших є положення про те, що «кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» (ст. 55 Конституції України).

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО - підгалузь міжнародного приватного права, що регулює майнові відносини в галузі торг, мореплавства з іноз. елементом. До них належать майнові відносини, які виникають при мор. перевезеннях вантажів і пасажирів, страхуванні, зіткненні суден, рятуванні, буксируванні, заг. аварії, забрудненні моря і т. п. До цього виду права входять два види норм: норми, які містяться у міжнар. конвенціях про уніфікацію права, що після їх санкціонування д-вою стають особливого роду приписами його внутр. зак-ва; прийняті д-вою спеціально для регулювання майнових відносин з іноз. елементом. Норми першого виду зберігають у внутр. праві авт. становище і характеризуються трьома рисами. По-перше, зміна цих норм можлива лише в межах, які допускаються самим договором про уніфікацію права. По-друге, тлумачення і застосування вказаних норм мають здійснюватися однаково, оскільки уніфіковані норми створюються для однакового регулювання певних відносин у всіх державах — учасницях договору. По-третє, у процесі створення уніфікованих норм враховуються правові концепції різних систем права, тому ці норми можуть істотно відрізнятися від відповідних норм внутр. права. Обидва види норм М. п. м. п. містять норми, які прямо встановлюють права і обов'язки сторін (норми прямої дії), і норми, що лише вказують на те, яке право підлягає застосуванню у даному разі (колізійні, або відсилочні норми).

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО - сукупність норм, якими регулюються цив. сімейно-шлюбні і труд, відносини з участю іноз. елемента. Такі відносини передусім існують між фіз. і юрид. особами. В окремих випадках учасником цив. правових відносин може бути д-ва, але за умови, що її контрагентом є фіз. або юрид. особа. Виділяють 3 групи іноз. елемента. Перша стосується суб'єктів правовідносин — фіз. і юрид. осіб різних держав; друга — об'єктів цих відносин (вони стають міжнародними, коли виникають з приводу майна, що знаходиться за кордоном); третя — юрид. фактів, у результаті яких виникають, змінюються або припиняються відповідні нив. правовідносини. Останні стають міжнародними, якщо юрид. факт мав місце на тер. іноз. д-ви. Специфіка механізму правового регулювання цив. відносин з іноз. елементом виявляється у способах регулювання. Першим з них є колізійно-правовий, суть якого полягає у виборі відповідного нац. правового порядку для вирішення конкр. цив. справи. Другий спосіб — матеріально-правовий. Він виявляється у створенні спец. норм цив.-правового характеру, які повинні безпосередньо застосовуватися до певних відносин, обминаючи коліз. стадію вибору нац. права. Таким чином, М. п. п.: а) пов'язане як з міжнар. (публічним), так і з цив. труд, і сімейним правом; б) є частиною внутрідерж. права; в) посідає самот. місце в системі національного права.

МІЖНАРОДНЕ ТОРГОВЕЛЬНЕ ПРАВО - сукупність норм і принципів, які регулюють відносини у сфері міжнар. торгівлі. Поняття «міжнародне торговельне право» (англ. international trade law, франц. droit international commercial, нім. internationales Handelsrecht) з'явилося в юрид. науці у 60-х рр. 20 ст. і є порівняно новим. У наук, л-рі склалися два погляди на природу М. т. п. Так, відповідно до однієї з них (А Тинеть, Я. Функ, В. Хвалей) під М. т. п. слід розуміти сукупність правових норм «міжнародного законодавства» і нового *lex mercatoria* (лат. — торговельне право), які регулюють приватні відносини у сфері міжнар. торгівлі. Причому під «міжнародним законодавством» розуміють міжнар. договори, акти міжнар. міжурядових організацій, предметом регулювання яких є відносини у міжнар. торгівлі, а під *lex mercatoria* — сукупність звичаїв міжнар. торгівлі. Згідно з ін. концепцією (Г. Вельямінов, І. Лука-щук), М. т. п. — підгалузь міжнар. екон. права і як така становить сукупність принципів і норм, що регулюють торг.-екон. відносини між суб'єктами міжнар. права. Основа М. т. п. — право кожної д-ви брати участь у міжнар. торгівлі (лат. *jus commercium*), а також принципи недискримінації та співробітництва держав у забезпеченні пост, розширення та лібералізації світ, торгівлі. Осн. джерелами М. т. п. є насамперед двосторонні і багатосторонні торг, угоди (торг, договори, угоди про товарообіг, клірингові угоди тощо). Характерною ознакою сучасного етапу розвитку М. т. п. є зростання ролі міжнар. міжурядових організацій у сфері лібералізації та регулювання світ, торгівлі, передусім таких, як Світова організація торгівлі (СОТ), Конференція ООН з торгівлі і розвитку

(ЮНКТАД), Європейське співтовариство. Активну роль в уніфікації норм М. т. п. відіграють Міжнародний інститут уніфікації приватного права (УНІДРУА), Гаазька конференція з міжнар. приват. права, Комісія ООН з права міжнар. торгівлі (ЮНСІТРАЛ) та Міжнародна торгова палата (м. Париж). Див. також Гаазькі конвенції з міжнародного приватного права.

МІЖНАРОДНЕ ТРУДОВЕ ПРАВО - галузь міжнародного публічного права, сукупність принципів і норм, які розробляються і приймаються на міждерж. рівні і застосовуються у внутр. правопорядку держав для регулювання сусп. відносин у труд, і соціальній сферах. Фундам. принципи М. т. п. містяться у таких актах, як Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966, Статут МОП 1919 зі змінами і доповненнями, а також у Філадельфійській декларації 1944, яка є невід'ємною частиною Статуту МОП. У преамбулі Статуту МОП закладено ідеї, якими керувалися фундатори цієї організації. У ній зазначається, що: міцний та всеосяжний мир у світі може ґрунтуватися лише на соціальній справедливості; д-ви повинні докладати всіх необхідних зусиль, аби змінити становище, за якого значна кількість людей стикається з несправедливістю, злиденністю і нестатками, на краще; неприйняття д-вою справді гуманного режиму праці підриває зусилля ін. країн, спрямовані на поліпшення долі трудящих. У Філадельфійській декларації закріплено низку нових прогресив. принципів: захист гідності трудящих та їх індивід, свобода висловлення, переконань і право на об'єднання; необхідність боротьби проти бідності на міжнар. рівні; рівність прав і можливостей усіх людей; досягнення певного рівня зайнятості; створення можливостей для розвитку особи і спільноти. Сучасне М. т. п. не лише регулює правовідносини в суто труд, сфері, а й охоплює широке коло питань заг. характеру. Йдеться про захист фундам. прав людини (право на об'єднання, заборона примус, прані, заборона дискримінації у сфері зайнятості). Предметом регулювання М. т. п. є правовідносини щодо встановлення мінімальної зар. плати, політики зайнятості, умов праці, соціального страхування, гігієни і безпеки праці. Окремо нормами М. т. п. регулюються умови праці і відпочинку деяких категорій трудящих, праця жінок, дітей, мігрантів, моряків тощо. Звертаючись до проблеми вразливих груп населення, М. т. п. передбачає захист, напр.. корінних народів або народів, які ведуть племінний спосіб життя, та ін. Значну частину М. т. п. становлять процес, норми. Це норми, які регулюють процес розробки конвенцій і рекомендацій МОП, різні види контролю за виконанням д-вами своїх зобов'язань, процедури звернень заінтересованих фіз. і юрид. осіб до міжнар. органів і організацій за захистом своїх прав у труд, і соціальній сферах. Гол. нормат. джерелами М. т. п. є конвенції МОП та її рекомендації. На відміну від конвенцій рекомендації формально не є зобов'язуючими актами, не підлягають ратифікації, але за Статутом МОП д-ви повинні

передавати рекомендації своїм компет. органам для застосування вміщених у них норм у зак-ві і практиці труд, відносин. Створенням норм М. т. п. у межах своїх статут, повноважень займаються й ін. міжнар. організації [Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Продовольча і сільськогосподарська організація об'єднаних націй (ФАО), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)], звертаючись до труд, і соціальних проблем. У світ, співтоваристві держав діє значна кількість міжнар. договорів, присвячених проблемам праці, укладених на регіон, рівні (під егідою Ради Європи, Європейського Союзу, Організації африканських держав та ін.).

МІЖНАРОДНЕ ЯДЕРНЕ ПРАВО - Міжнародне атомне право — сукупність норм, які регулюють міждерж. відносини у галузі використання ядер, енергії. Предметом цього права є відносини держав, що стосуються правового регулювання, використання ядер, енергії, джерел іонізуючого випромінювання, забезпечення ядер, та радіац. безпеки, поводження з радіоакт. відходами, їх транспортування, використання ядер, джерел енергії у косм. просторі, фіз. захисту ядер, об'єктів (установок), матеріалів і технологій, охорони довкілля від радіоакт. забруднення, відшкодування ядер, шкоди тощо. Специф. групі міжнар. відносин, які є предметом регулювання М. я. п., притаманні внутр. єдність і певна самостійність. Це відносини, що виникають між д-вами у процесі їх різнобіч. співробітництва у сфері ядер, діяльності, яка охоплює проведення спільних наук, досліджень і створення об'єднаних н.-д. колективів, органів та організацій, спільне спорудження об'єктів ядер, енергетики, створення міжнар. організацій і міжнар. господарюючих об'єднань ядер, профілю, організацію системи ядер, інформації, забезпечення радіац. захисту і безпеки в галузі охорони навкол. природ, середовища від забруднення радіоакт. відходами тощо. В цілому міжнар. співробітництву у сфері ядер, діяльності — це спільна діяльність держав у політ., екон., н.-т., екол. і правовій сферах, спрямована на забезпечення дослідження і використання ядер, енергії, досягнень науки і техніки в мир. цілях, в інтересах і на благо всіх країн і народів. Розробка механізму міжнар. співробітництва у сфері ядер, діяльності і різноманітних орг.-правових форм її координації та кооперування є одним з чільних завдань М. я. п. Гол. мета М. я. п. — сприяти об'єднанню зусиль держав у вирішенні проблем, пов'язаних з практ. використанням енергії атом, ядра, стимулювати розвиток екон. і н.-т. співробітництва держав у цій галузі. Дійовим засобом її досягнення є принципи і норми М. я. п.: як ті, що вже склалися, так і ті, що перебувають у стадії становлення. Серед них центр, місце за своїм значенням і змістом займають такі, як: виключно мирне використання ядер, енергії; забезпечення безпечного використання ядер, енергії; недопущення радіоактив. забруднення планети. Осн. роль у процесі формування М. я. п.

належить міжнар. договорам. Серед них — Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968; Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в їх надрах ядерної зброї та інших видів масового знищення 1971; Паризька конвенція про відповідальність перед третьою стороною у сфері ядерної енергії 1960; Брюссельська конвенція про відповідальність операторів ядерних суден 1962; Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963; Брюссельська конвенція про цивільну відповідальність у галузі морських перевезень ядерних матеріалів 1971; Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1979; Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію 1988; Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації 1986; Конвенція Про ядерну безпеку 1994.

МІЖНАРОДНИЙ АРБІТРАЖНИЙ СУД - (Court of Arbitration) Міжнародної торгової палати — юрид. орган для вирішення міжнар. комерц. спорів. Засн. 1923 у м. Парижі (Франція). Входить до структури Міжнародної торгової палати (МТП), є організацією міжнар. ділових кіл, повністю незалежною від будь-якого уряду або міжнар. організації. Діє на підставі Арбітражного регламенту, затвердженого радою МТП. Чинним є регламент М. а. с. від 1.1 1998. Забезпечення його застосування є функцією суду, яку він здійснює цілком незалежно від МТП. М. а. с. діє у складі голови, якого обирає рада МТП, заступників голови, що призначаються радою, та членів, котрих також призначає рада за пропозиціями нац. к-тів МТП по одному від кожного к-ту на 3-річний строк. За пропозицією голови М. а. с. рада МТП може призначити заступників членів суду. Поточну діяльність М. а. с. забезпечує його секретаріат. Арбітраж, розгляд може провадитись у будь-якій країні. За відсутності згоди сторін суд сам обирає місце проведення арбітражу. Арбітраж може провадитись будь-якою мовою, яку погодили сторони. Обов'язок вирішення спору покладається на арбітраж, суд у складі одного або трьох арбітрів, який заслуховує сторони, вивчає суть справи і приймає рішення. Якщо одна або обидві сторони ухилились від формування складу (одноособового або колегіального) арбітраж, суду або не можуть дійти згоди з даного приводу, це питання, а також призначення головуєчого вирішує М. а. с. Перед організацією арбітражної процедури М. а. с. контролює додержання Арбітраж, регламенту арбітраж, судом і процес розвитку кожної справи. Затверджує по кожній справі акт про повноваження арбітражу, а після прийняття проекту рішення, перевіrivши, схвалює його. Діяльність М. а. с. має конфіденц. характер. Принципу конфіденційності повинна додержуватися кожна особа, що бере участь у роботі суду. По кожній справі М. а. с. встановлює гонорари арбітрів і адм. витрати відповідно до існуючої шкали і залежно від суми позову. Рішення арбітраж, суду виконуються сторонами добровільно, а в разі відмови — згідно з Нью-

Йоркською конвенцією про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень 1958. За роки свого існування М. а. с. розглянув понад 10 тис. справ за участю більш як 170 сторін.

МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ - третейський суд, заснований на арбітраж, угоді сторін контракту, що розглядає цив.-правові спори з іноз. елементом. Є осн. механізмом вирішення спорів, які виникають при здійсненні зовнішньоторг. та ін. видів міжнар. екон. зв'язків, тобто комерц. спорів. Поняття і назва «третейський суд» використовуються не тільки стосовно М. к. а. Є третейські суди, що вирішують спори між д-вами як суб'єктами міжнар. публіч. права. Вони можуть утворюватися для вирішення спорів вітчизняними фіз. та юрид. особами. Осн. джерелом правового регулювання М. к. а. в Україні є Закон «Про міжнародний комерційний арбітраж» (1994). Він ґрунтується на Типовому законі про міжнародний торговельний арбітраж, прийнятому 1985 Комісією ООН з права міжнар. торгівлі (ЮНСІТРАЛ) і схваленому ГА ООН для можливого використання д-вами у своєму зак-ві. Укр. закон застосовується до М. к. а., якщо місце арбітражу знаходиться на тер. України, а в окр. випадках — якщо арбітраж знаходиться за кордоном (ст. 1). Він регламентує порядок укладення арбітраж, угоди, склад третейського суду та його компетенцію, правила арбітраж, провадження, винесення арбітраж, рішення і припинення розгляду, а також визнання і виконання в Україні іноз. арбітраж, рішень. Норми укр. закону поєднуються з положеннями міжнар. договорів стосовно комерц. арбітражу, учасницею яких є Україна. Це, зокрема, Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 (Україна ратиф. 18.Ш 1963) і Нью-Йоркська конвенція про визнання і виконання іноз. арбітраж, рішень 1958 (Україна ратиф. 22.УІІ 1960), норми якої практично повністю відтворені у розд. VIII Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». М. к. а. може бути утворений спеціально для розгляду окр. справи (ad hoc; його прийнято називати ізольованим), або як постійно діюча арбітраж, установа (інституційний арбітраж). Постійно діючі арбітражі утворюються при торг., торг.-пром. палатах, біржах, банківських асоціаціях тощо. Серед них розрізняють заг. арбітражі, що існують при торг. палатах відповідних країн, і спеціалізовані, які розглядають певні спірні справи з урахуванням виду товару чи напряму діяльності, напр. Арбітраж Лондонської асоціації з торгівлі зерном; Міжнародний арбітраж з морського і внутрішнього судноплавства у м. Гдині (Польща) та ін. Існує понад 100 постійно діючих арбітражів. Широко відомі і користуються високим авторитетом такі установи, як Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати у м. Парижі (Франція), Лондонський міжнародний третейський суд, Арбітражний інститут Торгової палати м. Стокгольма (Швеція), Американська арбітражна асоціація. В Україні органами М. к. а. є Міжнародний комерційний арбітражний суд і Морська арбітражна комісія

(обидва — при Торгово-промисловій палаті України). Це самостійні постійно діючі арбітраж, установи — третейські суди, що здійснюють свою діяльність згідно з Законом «Про міжнародний комерційний арбітраж».

МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖНИЙ СУД при Торгово-промисловій палаті України (МКАС) — самостійна постійно діюча арбітражна установа (третейський суд) для розгляду спорів у сфері міжнар. торгівлі. Утв. 1992 при Торгово-промисловій палаті України. Здійснює свою діяльність згідно із Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» (1994). На вирішення МКАС відповідно до угоди сторін (арбітражного застереження) можуть передаватися: а) спори з договірних та ін. цив.-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та ін. видів міжнар. екон. зв'язків, якщо комерц. підприємство хоча б однієї із сторін спору знаходиться за кордоном; б) спори підприємств з іноз. інвестиціями та міжнар. об'єднань і організацій, утворених на тер. України, між собою, спори між їх учасниками, а також їх спори з ін. суб'єктами права України. МКАС приймає до свого розгляду і спори, віднесені до його юрисдикції на підставі міжнар. договорів України. Зокрема, МКАС вирішує спори, що виникають з відносин купівлі-продажу (поставки) товарів, виконання робіт, надання послуг, обміну товарами і/або послугами, перевезення вантажів і пасажирів, торг, представництва і посередництва, оренди (лізингу), н.-т. обміну, обміну ін. результатами творчої діяльності, спорудження промислових та ін. об'єктів, ліценз. операцій, інвестицій, кред.-розрахункових операцій, страхування, спільного підприємництва, ін. форм пром. та підприєм. діяльності. Україна як член ООН підписала й ратифікувала Нью-Йоркську конвенцію про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень 1958, а також Європейську конвенцію про зовнішньоторговельний арбітраж 1961. Торгово-промислова палата України затвердила Регламент МКАС, Положення про арбітражні збори і витрати, Рекомендаційний список арбітрів. Серед арбітрів — кваліфіковані фахівці — вчені і практики з України, Австрії, Німеччини, Італії, Росії та ін: європейських країн. Арбітри — незалежні, об'єктивні і неупереджені при виконанні своїх обов'язків. Вони не можуть бути представниками сторін. За Регламентом МКАС, сторони можуть на власний розсуд визначити кількість арбітрів (у т. ч. одного). Якщо згоди щодо кількості немає, призначають 3 арбітри. У цьому разі кожна із сторін призначає по одному арбітру з Рекомендаційного списку і двоє призначених таким чином арбітрів призначають третього — голову складу арбітраж, суду в даній справі. Якщо сторона не призначить арбітра впродовж 30 днів після одержання повідомлення про це МКАС або якщо два арбітри впродовж 30 днів з моменту їх призначення не домовляться про призначення третього арбітра, його призначає президент ТПП України. Місцеперебуванням МКАС і місцем проведення його засідань з розгляду справ є м. Київ. Сторони за

взаєм, згодою можуть домовитися про ін. місце арбітражу. Арбітраж, розгляд ведеться українською або рос. мовою. Сторони на свій розсуд можуть домовитися про мову чи мови, які використовуватимуться під час арбітраж, розгляду. Провадження у справі порушується поданням належно оформленої позовної заяви до МКАС. Одержавши її, відп. секретар МКАС надсилає позивачеві Регламент, Рекомендаційний список арбітрів та повідомляє суму арбітраж, збору, який позивач має сплатити на рахунок ТПП України. Якщо позов подано без додержання встановлених у Регламенті вимог, позивачеві пропонується усунути недоліки протягом 30 днів. До їх усунення справа залишається без руху, а при невиконанні пропозиції арбітраж, розгляд припиняється. Після одержання належно оформленої позовної заяви відп. секретар МКАС протягом 10 днів повідомляє про це відповідача і надсилає йому копії позовної заяви та доданих до неї док-тів, а також Регламент і Рекомендац. список арбітрів. Одночасно відповідачеві пропонується в 30-денний строк подати відзив на позовну заяву і повідомити арбітраж, суду ім'я та прізвище призначеного ним арбітра. В ін. разі арбітра за відповідача призначає президент ТПП України. До зустрічного позову, який повинен бути взаємопов'язаний з первісним, висуваються ті самі вимоги, що й до первісного позову. Про місце і час проведення засідання, персон, склад суду сторони сповіщаються за 30 днів до його проведення. МКАС вирішує спір згідно з нормами права, які сторони обрали як такі, що застосовуватимуться до суті спору. Будь-яка вказівка на право або систему права тієї чи ін. д-ви, якщо в ній не висловлено ін. наміру, повинна тлумачитись як така, що безпосередньо відсилає до матеріального права цієї д-ви, а не до її колізійних норм. Арбітраж, розгляд завершується остаточним арбітражним рішенням чи постановою про припинення арбітраж розгляду, зокрема, якщо позивач відмовляється від своїх вимог, або сторони домовилися про припинення розгляду, або склад арбітраж, суду визнає, що продовження розгляду стало з якихось причин непотрібним чи неможливим, у т. ч. якщо позивач порушив порядок сплати арбітраж, збору. Оскарження арбітраж, рішення можливе шляхом подання клопотання про його скасування до Київ, міського суду, який може скасувати рішення, якщо буде доведено, що одна із сторін в арбітраж, угоді (застереженні) була недієздатною або ця угода є недійсною за законом, якому сторони цю угоду підпорядкували, а за відсутності такої вказівки—за законом України, або сторону не було належним чином повідомлено про призначення арбітра чи про арбітраж, розгляд, або арбітраж, рішення суперечить публічному порядку України та з ін. підстав, передбачених п. 2 ст. 6 Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж». Рішення МКАС є остаточним. Воно виконується сторонами добровільно в установленій судом строк. У разі відмови боржника від добровільного виконання рішення юно приводиться до виконання примус, порядку відповідно до ст. 111 Нью-Йоркської конвенції 1958 держ. судом тієї договірної д-ви, де порушено клопотання про визнання та приведення до виконання арбітраж, рішення. Для цього подаються належним чином засвідчені оригінали арбітраж, рішення та арбітраж, угоди (або їх копії), а

також належним чином засвідчений переклад цих док-тів у 2 прим, мовою, якою ведеться судочинство в країні, де порушено клопотання про визнання і приведення до виконання даного рішення. Переклад засвідчується офіц. перекладачем або лип. чи коне, установою.

МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД - (International Criminal Court), МКС (ICC) — постійно діючий міжнар. суд. орган, уповноважений здійснювати юрисдикцію щодо осіб, обвинувачуваних у скоєнні особливо тяжких злочинів, які викликають стурбованість міжнар. співтовариства (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії, щодо яких не діють строки давності). МКС доповнює нац. системи крим. юстиції. Утв. 17. VII 1998 відповідно до рішення Дипломатичної конференції під егідою ООН по заснуванню Міжнародного кримінального суду (15.VI—17.VII 1998, Рим, Італія). Тоді ж було прийнято і статут МКС. Відповідно до нього МКС встановлює відносини з ООН через угоду, яка затверджується асамблеєю держав — учасниць статуту та укладається надалі від імені МКС його головою (ст. 2). МКС має міжнар. правосуб'єктність і може здійснювати свої функції та повноваження на тер. ін. держави — учасниці статуту, а за наявності спец. угоди — і на тер. тієї д-ви, яка не є учасницею статуту (ст. 4). Крім того, МКС наділений юрисдикцією щодо злочинів проти здійснення ним правосуддя (ст. 70). Статутом передбачено, що МКС здійснюватиме юрисдикцію щодо злочину агресії тільки після прийняття положення стосовно визначення цього злочину та умов здійснення такої юрисдикції, для чого створено роб. групу. Д-ва, яка стає учасницею статуту, визнає цим юрисдикцію МКС щодо зазначених вище злочинів. МКС здійснює свою юрисдикцію щодо передбачених злочинів, коли ситуація, за якої вчинено один чи кілька злочинів, передана державою-учасницею прокурору МКС або Раді Безпеки ООН або коли прокурор почав самот. розслідування відповідно до процедури, передбаченої ст. 15 статуту. До складу суду входять: президія, апеляційне відділення, судові відділення і відділення поперед, провадження, канцелярія прокурора, секретаріат. Суд складається з 18 суддів. Строк їх повноважень — 9 років без наст, переобрання. Судді обираються на засіданні асамблеї держав — учасниць статуту шляхом таєм. голосування з-поміж кандидатів, поданих д-вами, і виконують свої функції на пост, основі. До президії МКС входять голова суду, перший і другий віце-голови. Президія відповідає за суд. управління справами МКС (крім канцелярії прокурора) та виконує ін. функції, передбачені статутом. Канцелярія, очолювана прокурором, діє як незалежний від МКС орган і несе відповідальність за розслідування справи, збирає та досліджує докази. Відділення поперед, провадження складається не менш як із 6 суддів. Воно перевіряє правильність проведеного прокурором розслідування по справі, видає прокурору ордер на арешт обвинувачуваного, наказ про його явку в суд та дозвіл на розслідування справи, а також проводить слухання з питання

затвердження обвинувачення, на підставі якого прокурор наполягає на проведенні суд. засідання. Суд. відділення теж складається не менш як із 6 суддів. Здійснює суд. розгляд справ із забезпеченням прав обвинуваченого, потерпілих та свідків. Апеляц. відділення складається з голови МКС та 4 суддів. Воно переглядає відповідні оскаржені суд. рішення, може скасовувати або змінювати їх. Секретаріат відповідає за несуд. керування справами та обслуговування суду. Обов'язок по доведенню вини обвинувачуваного покладається на прокурора. МКС за потреби може застосовувати міжнар. договори, принципи і норми міжнар. права, заг. принципи права, взяті з нац. зак-ва правових систем світу. Як покарання застосовуються: позбавлення волі на визначений строк, але не більше 30 років, або пожиттєве позбавлення волі в тих випадках, коли це виправдано особливо тяжким характером злочину та індивід, особливостями особи, визнаної винною у його скоєнні. Суд також може призначити штраф і конфіскацію доходів, майна та активів, отриманих злочин, шляхом. Офіц. мови МКС — англ., араб., ісп., кит., рос. та французька; робочі — англ. та французька. Місцеперебування — м. Гаага (Нідерланди).

МІЖНАРОДНИЙ ПОЛІТ - будь -який політ, за якого перетинаються кордони іноз. держав. М. п. поділяють на регулярні й нерегулярні. Відповідно до Повітряного кодексу України регулярні М. п. повітр. суден, під час яких вони перетинають держ. кордон України та іншої д-ви, здійснюються на підставі міждерж. домовленостей і міжнар. угод. Нерегулярні М. п. можуть виконуватися за спільними дозволами, порядок видачі яких визначається органом держ. регулювання діяльності авіації й погоджується з мит. органами України. М. п. у повітр. просторі України виконуються на підставі нормат. актів і правил, що встановлюються органом держ. регулювання діяльності авіації України і включаються до збірників аеронавігац. інформації (ст. 57 ПК України). М. п. здійснюються по міжнар. повітр. трасах і в аеропорти, відкриті для таких польотів. Під час М. п. мають виконуватися правила польотів, що діють у місці здійснення рейсів. Повинні додержуватись також правила паспортного, митного, валютного, санітарного та ін. видів контролю, передбачені конкр. д-вою для в'їзду пасажирів і членів екіпажу повітр. судна, ввезення і вивезення вантажів і пошти.

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК - сукупність відносин, яка має свою структуру і базується на нормах права. Ядром і основою цих правовідносин є заг. правовідносини, що їх породжують осн. принципи міжнар. права та ін. імперативні норми серед суб'єктів співтовариства держав з приводу захисту спільних інтересів і збереження цінностей, які сповідуються всіма. Правопорядок існує у сучас. співтоваристві держав, яке є складним

соціальним організмом, що постійно розвивається. Це співтовариство має свою структуру, зумовлену наявністю різною мірою пов'язаних між собою держав, груп держав та їх організацій, котрі об'єднуються на різних засадах і взаємодіють з ін. д-вами та групами держав і їх організаціями. Всі ці елементи структури групуються навколо орг. ядра — заг. універсальної міждерж. організації (ООН) і спеціаліз. організацій її системи. Життя цієї структури — в численних відносинах, що виникають між її елементами. Відносини ці системні, вони більшою чи меншою мірою упорядковані, організовані. Чим більшим є ступінь упорядкованості відносин, тим більш органічним і життєздатним є міжнар. співтовариство. Міжнар. право історично стало тим інструментом, який забезпечує формування системності та упорядкованості співтовариства. Як структурний елемент, воно опосередковує порядок відносин, що розвивається (політ., екон., соціальний тощо) у середині співтовариства, перетворюючи його на правопорядок. Міжнар. право містить модель порядку. Реалізуючись на практиці, впливаючи на реальні відносини, воно встановлює порядок. Ступінь відповідності реального правопорядку наявній моделі характеризує стан міжнар. законності. Оцінка правопорядку, що створюється, відбувається у самій міжнар.-правовій практиці: оцінка правопорядку окр. д-вами, їх союзами та об'єднаннями; оцінки, що даються у РБ та ГА ООН, ін. універсальних і регіон, організаціях. Міжнар. суд неодноразово звертав увагу на соціальну цінність міжнар. права і підкреслював, що сучасне міжнар. співтовариство держав як ніколи потребує того, щоб постійно і ретельно дотримуватися норм, які мають за мету забезпечення впорядкованих відносин між державами — членами Співтовариства.

МІЖНАРОДНИЙ РАЙОН МОРСЬКОГО ДНА - відповідно до Конвенції ООН поморському праву 1982 дно морів і океанів та його надра за межами нац. юрисдикції, тобто за межами 200-мильних екон. зон і конт. шельфу прибереж, держав, якщо він виходить за межі цих зон. Діяльність М. р. м. д. включає всі види розвідки і розробки ресурсів Району. На будь-яку ін. діяльність правовий режим Району не поширюється. До ресурсів М. р. м. д. належать усі тверді, рідкі або газопод. мінеральні ресурси, включаючи поліметал, конкреції як такі, що знаходяться на мор. дні або в його надрах. Якщо такі ресурси видобуті в Районі, вони розглядаються як корисні копалини. М. р. м. д. та його ресурси є заг. надбанням людства. Жодна д-ва не може претендувати на суверенітет або суверенні права чи здійснювати ці права щодо будь-якої частини Району або його ресурсів; жодна д-ва, фіз. або юрид. особа не можуть привласнювати будь-яку їх частину. Права на ресурси М. р. м. д. належать усьому людству, від імені якого діє Міжнародний орган з морського дна. Ці ресурси не підлягають відчуженню. Корисні копалини, які видобуваються у Районі, можуть відчужуватися, але тільки згідно з Конвенцією 1982 і з нормами, правилами та процедурами зазначеного

органу. Район відкритий для використання винятково в мир. цілях усіма державами, як прибережними, так і тими, які не мають виходу до моря. Заг. поведінка держав щодо Району визначається положеннями Конвенції 1982, принципами Статуту ООН та ін. нормами міжнар. права. Діяльність у М. р. м. д. здійснюється задля добробуту всього людства, незалежно від геогр. положення держав як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря, з особливим урахуванням інтересів і потреб країн, що розвиваються, і народів, які не досягли повної незалежності. Мор. наук, дослідження у Районі здійснюються виключно у мирних цілях і задля добробуту людства згідно з ч. XIII «Морські наукові дослідження» Конвенції. Такі дослідження можуть проводити сам орган і держави — учасниці Конвенції. Для захисту мор. середовища від забруднення внаслідок діяльності в М. р. м. д. Міжнародний орган з мор. дна може приймати відповідні норми, правила і процедури.

МІЖНАРОДНИЙ СПІР - формально визнана розбіжність між суб'єктами міжнар. права з питання факту або права. М. с. може бути двостороннім чи багатостороннім, виникати у різних сферах діяльності держав щодо тлумачення того чи ін. договору, відповідальності держав тощо. Сучасне міжнар. право ставить поза законом будь-які спроби немирного розв'язання М. с. і вимагає вирішення спірних питань між державами винятково мирними засобами. Принцип мирного вирішення міжнародних спорів дістав заг. визнання і закріплений у Статуті ООН та багатьох ін. міжнар.-правових актах. Згідно з Статутом ООН усі члени Організації Об'єднаних Націй повинні вирішувати свої міжнар. спори мирними засобами, так щоб не ставити під загрозу міжнар. мир, справедливість та безпеку народів (п. 3 ст. 2). Статут ООН виходить з того, що в сучасних міжнар. відносинах немає такого спірного питання, яке б не могло бути вирішено мирним шляхом на основі взаємної домовленості заінтересованих держав. За норм. відносин між державами більшість питань, які виникають у повсякденній практиці міжнар. життя, вирішуються мирними засобами, в першу чергу в дип. порядку, шляхом безпосередніх дип. переговорів або з тією чи ін. участю третіх держав (добрі послуги, посередництво), або з застосуванням таких методів мирного вирішення М. с. як обслідування, примирення, арбітраж, суд. розгляд, звернення до регіональних організацій або угод чи ін. мирних засобів за своїм вибором. Д-ви зобов'язані прагнути до негайного і остаточного врегулювання спорів, які виникають між ними, тільки мирним шляхом, і вони мають свободу вибору виключно мирних засобів такого врегулювання.

МІЖНАРОДНИЙ СУД ООН - (International Court of Justice; Cour internationale de justice), МС ООН (ICJ; CIJ) — один з осн. органів Організації

Об'єднаних Націй. Утв. 1945 замість Постійної палати міжнародного правосуддя, що діяла до війни при Лізі Націй. Функціонує на підставі статуту — складової частини Статуту ООН. МС ООН складається з 15 суддів, серед яких не може бути двох гр-н однієї країни. Судді обираються на 9 років, оновлення складу Суду відбувається на одну третину кожні три роки. Суд обирає зі свого складу президента і віце-президента. Склад МС ООН обирається Ген. асамблеєю і Радою Безпеки ООН, які проводять голосування незалежно одна від одної. Обраними вважаються кандидати, які дістали абс. більшість голосів і у ГА, і у РБ. Кандидатури для обрання висуваються нац. групами Постійної палати третейського суду, тобто від кожної держави — учасниці Гаазької конвенції про мирне розв'язання спорів 1907. Країни, що не є членами цієї палати, призначають спец. групи юристів, які потім висувають кандидатів у члени Суду. Судді МС ООН, за статутом, не можуть розглядатися як представники країн, гр-нами яких вони є. Це мають бути особи «високих моральних якостей, що відповідають вимогам, які ставляться в їх країнах для призначення на найвищі судові посади, або є юристами з визнаним авторитетом у галузі міжнародного права» (ст. 2). У статуті закріплено вимогу забезпечувати в Суді представництво найголовніших форм цивілізації та осн. правових систем світу. МС ООН розглядає справи, сторонами яких є тільки д-ви. За взаємною згодою д-ви передають вирішення їх конфлікту до Суду. Водночас д-ви можуть визнати компетенцію Суду щодо вирішення спорів, які ще не виникли, вносячи у свої дво- або багатосторонні угоди положення про вирішення Судом можливих спорів. І, нарешті, відповідно до п. 2 ст. 36 статуту д-ви можуть зробити заяву про те, що вони заздалегідь визнають обов'язкову юрисдикцію МС ООН з усіх правових спорів і щодо будь-якої ін. д-ви, яка взяла на себе таке зобов'язання. Ці спори стосуються: тлумачення міжнар. договорів і будь-якого питання міжнар. права; наявності факту, який, коли його буде встановлено, являтиме собою порушення міжнар. зобов'язання; характеру і розмірів відшкодування, яке належить за порушення міжнар. зобов'язання. Рішення Суду остаточне і обов'язкове для сторін. Виконання його контролює Рада Безпеки. Крім судової, МС ООН виконує консультат. функцію — надання консультат. висновків з правових питань на запит ГА, РБ, ін. органів ООН та міжнар. організацій. Суд вирішує передані йому спори на основі міжнар. права і застосовує: міжнар. конвенції, які встановлюють правила, визнані сторонами у спорі; міжнар. звичай як доказ заг. практики, визнаної правовою нормою; заг. принципи права; суд. рішення, обов'язкові для сторін спору; доктрини найкваліфікованіших спеціалістів з публіч. права як допоміж. доказ для визначення правових норм. Суд може застосовувати принцип вирішення спорів екс екво ет боно (по справедливості і доброті), напр., якщо в праві є прогалина. Роб. мови Суду — англ. і французька. Місцеперебування — м. Гаага (Нідерланди).

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ - один з видів крим. злочинів міжнародного характеру, об'єктом посягання якого є стабільність міжнар. відносин, життя та здоров'я людей, їхнє майно, права і законні інтереси. М. т. — найтяжчий злочин міжнар. характеру і використовується як знаряддя політ, боротьби найбільш реакційних кіл, партій, злочинних орг-цій та окр. осіб. Питання співробітництва держав у боротьбі з окр. проявами М. т. регламентує низка міжнар. договорів: Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, що спрямовані проти безпеки цивільної авіації, 1971; Конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979; Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, 1988 та ін. Важливе значення у боротьбі з М. т. мають також регіональні правові акти: Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1976; Дублінська угода 1979 про застосування Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом та ін. Слід розрізняти міжнар., національний та держ. тероризм. Останній нерідко кваліфікується як акт агресії. М. т. як крим. злочин міжнар. характеру кваліфікується у таких випадках: а) злочинець і потерпілий є гр-нами однієї д-ви або різних держав, а злочин скоєно за їх межами; б) терорист, акт спрямовано проти осіб, які користуються міжнар. захистом; в) підготовка до злочину проводиться в одній д-ві, а злочин здійснюється в іншій; г) здійснивши теракт в одній д-ві, злочинець переховується в іншій, і постає питання про його видачу. За заг. крим.-правовою характеристикою, М. т. — це завжди умисна дія, що спрямована проти життя конкретного політ, (громадського) діяча або невизначеного кола осіб, яка полягає у застосуванні або загрозі застосування насильства, або дія, що спрямована на знищення (або спробу знищення) будь-яких об'єктів на території ін. д-ви: адм. будинків, житла, літаків, іноз. мор. суден тощо. Одна з осн. цілей терористів — залякування, створення атмосфери страху, невпевненості, підрив стабільності міжнар. відносин. До актів М. т. належать: вибухи приміщень посольств, місій, представництв або штаб-квартир міжнар. організацій; диверсійні акти на вулицях, в аеропортах, на вокзалах, у культур, центрах, приміщеннях і т. п., що пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна і заподіянням шкоди здоров'ю людей або смерті; умисне використання вибухових пристроїв у будь-яких поштових відправленнях; будь-який диверсійний акт проти громад, споруд; убивство політ, (громадських) діячів іноз. держав; заколот з метою здійснення актів М. т. і співучасть у них у будь-якій формі тощо. Україна активно співробітнічає з ін. д-вами в боротьбі з М. т. Окремі з названих міжнар.-право-вих актів імплементовані у крим. зак-во України.

МІЖНАРОДНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС - регламентований нормами як міжнародного, так і нац. права порядок розгляду та вирішення приватноправ. спорів, укладених іноз. елементом. Гол. джерелами, на основі яких

здійснюється цив.-процес. діяльність по вирішенню приватноправ. спорів судами, є внутр. зак-во держав та міжнар. договори. В Україні проблеми вирішення приватноправ. спорів, ускладнених іноз. елементом, розв'язуються на основі норм Госп. кодексу, Законів «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів» (2001) та «Про міжнародний комерційний арбітраж» (1994). Серед міжнар. договорів осн. роль відіграють ті з них, які встановлюють принципи розмежування компетенції судів, а також умови і порядок визнання та виконання рішень іноз. судів. Особливе значення тут мають конвенції, прийняті в рамках Гааз. конференції з міжнар. приват. права, зокрема найбільш універсальна з них — Конвенція з питань цивільного процесу 1954. Питання М. ц. п. регламентуються також дво- або багатосторонніми договорами про прав, допомогу і прав, відносини в цив., сімейних та ін. справах.

МІЖНАРОДНІ ВОЄННІ ТРИБУНАЛИ - суд. органи, засновані відповідно до спец. міждержавних угод з метою суд. переслідування і покарання осіб, що скоїли тяжкі злочини, передбачені міжнар. правом, у зв'язку з війною та під час війни. Мають обмежену (тобто персональну, територіальну і часову) юрисдикцію. Склад, структура, юрисдикція і принципи роботи М. в. т. визначаються їхніми статутами, які додаються до відповідної міжнар. угоди та є її невід'ємною частиною. Осн. міжнар. злочином, що лежить в основі предметної юрисдикції М. в. т. і визначає їх призначення, є планування, підготовка, розв'язання чи ведення війни або ведення війни з порушенням міжнар. договорів. Переслідуванню підлягають також скоєні під час війни і пов'язані з нею ін. міжнар. злочини: воєнні злочини і злочини проти людяності. Однак М. в. т. покликані розглядати лише діяння, скоєні представниками д-ви, яка розв'язала війну. Перший такий трибунал був утворений на підставі Версальського мирного договору 1919, ст. 227 якого передбачала можливість міжнар. суд. процесу над нім. кайзером Вільгельмом II. Проте процес не відбувся, оскільки уряд Нідерландів, куди втік кайзер, відмовився видати його союзникам. Поняття «міжнародні воєнні трибунали» фактично стосується тільки двох міжнар. трибуналів, які були створені після Другої світової війни 1939—45 : М. в. т. для суду над гол. воєнними злочинцями європ. держав — союзниць нацист. Німеччини (Нюрнберзький трибунал) і М. в. т. для Дал. Сходу (Токійський трибунал). Див. також Нюрнберзький процес, Токійський процес.

МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ - сукупність правових принципів і заходів, заснована на договорі держав і міжнар. організацій, які забезпечують певний стан міжнар. відносин, статус суб'єктів міжнар. права, виконання міжнар. зобов'язань, дотримання прав, передбачених у відповідному договорі.

Договори про М. г. належать до кон-венц. механізму реалізації міжнар.-правових норм, зокрема до його нормат. системи, і мають правозабезпечувальну природу. Виконання цих договорів і є М. г. Так, гарантії МАГАТЕ забезпечують без'ядерний статус країни і полягають у контролі за ядер, діяльністю держав, які не володіють ядер, зброєю. Робиться це на основі укладання спец, угод відповідно до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968. М. г. застосовуються і для забезпечення статусу пост, нейтралітету держав, а також спец, статусу територій. Так, 1815 Австрія, Великобританія, Португалія, Пруссія, Росія і Франція Актом про визнання та гарантії постійного нейтралітету Швейцарії й недоторканності її території надали Швейцарії М. г. її пост, нейтралітету. У Заключному акті Париз. конференції щодо Камбоджі від 23.X 1991 держави-учасниці гарантували цій країні суверенітет, незалежність, тер. цілісність й недоторканність, нейтралітет та нац. єдність; зобов'язалися вжити необхід. заходів щодо забезпечення її нейтралітету в разі порушень зазначеного Акта. Відповідно до ст. X Договору про Антарктику від 1 .XII 1959 держави-учасниці дали М. г. нейтрального і демілітаризованого статусу Антарктики і зобов'язалися вживати відповідних заходів для того, щоб в Антарктиді «не проводилася будь-яка діяльність, що суперечить принципам або цілям цього Договору». Держави — учасниці міжнар. договорів здебільшого декларують про М. г. безпосередньо у тексті документу або ж роблять одностор. заяви у формі листа, ноти чи меморандуму про те, що вони гарантують виконання окр. прав, зазначених у договорі. Так, учасники Конвенції про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 передбачили для країн транзиту М. г. розвитку і зміцнення їх інфраструктури, необхідної для ефективного запобігання незакон. обігу наркотиків і психотроп. речовин, шляхом надання цим країнам фін. допомоги (ст. 10). У сучас. міжнар. праві не визнаються деякі М. г., що використовувалися раніше, а саме: клятва, взяття заручників, присяга, заклад цінностей або частини території, військ. окупація.

МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ - сукупність змістовно споріднених міжнар.-правових док-тів, підписаних насамперед державами — членами РБ ООН, а також країнами, об'єднаними у Співдружність Незалежних Держав, які визначають принципи та умови зовнішньополіт. забезпечення незалежного держ. статусу України, її політ, суверенітету, тер. цілісності, задовільного рівня нац. безпеки. Першою міжнар. угодою, орієнтованою на досягнення задовільного стану М. г. н. У., стала Тристороння заява президентів України, США і Рос. Федерації, підписана в Москві 14.1 1994. У ній повідомлялося, що США і Росія готові надати Україні гарантії безпеки після набуття чинності поширеної на Україну частини Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного 1991 (СНО-1), і

приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Ратифікація Верх. Радою України Договору СНО-1 (18.XI 1993 із застереженнями; ЗЛІ 1994 у повному обсязі), а також прийняття 16.XI 1994 Закону «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року» створили умови для формування системи міжнар. док-тів, спрямованих на забезпечення дійових гарантій незалежності й безпеки України. Їх сукупність становлять: 1) Програма НАТО «Партнерство заради миру: запрошення» (ПЗМ) від 10.1 1994, у реалізації якої Україна бере участь, починаючи з 8.II 1994. Програма передбачає, що «НАТО проводитиме консультації з будь-яким активним учасником такого партнерства, якщо цей партнер вирішить, що виникла пряма загроза для його територіальної цілісності, політичної незалежності або безпеки». Рамковий документ ПЗМ зобов'язав усі держави-учасниці «утримуватися від загрози застосування сили і від застосування сили на шкоду територіальній цілісності або політичній незалежності будь-якої держави, а також поважати існуючі кордони і добиватися урегулювання спорів мирними засобами». 2) Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва від 22.XI 1994, яка проголосила: якщо в майбутньому виникне зовн. загроза тер. цілісності, політ. незалежності або безпеці України, Україна та Сполучені Штати Америки мають намір консультиватися і здійснювати відповідні кроки для досягнення мир. вирішення ситуації згідно з міжнар. правом та принципами НБСЄ (ст. 4). 3) Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаний у м. Будапешті (Угорщина) 5.XII 1994 президентами України, Рос. Федерації, США та прем'єр-міністром Великобританії. Сторони підтвердили свої зобов'язання «згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України». 4) Декларація Франції від 5.XII 1994, підписана президентом цієї д-ви, у якій викладено зобов'язання про гарантії безпеки України з боку Франції, а також підтверджені зобов'язання франц. сторони «поважати незалежність та суверенітет України в межах її нинішніх кордонів згідно з принципами Заключного акта НБСЄ та Паризької хартії для нової Європи». 5) Заява Уряду Китайської Народної Республіки від 5.XII 1994, в якій визнаються незалежність, суверенітет і тер. цілісність України. В док-ті виражається готовність до дальшого розвитку дружби та співробітництва між КНР і Україною. 6) Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного Договору, підписана 9.VII 1997 в м. Мадриді (Іспанія). Передбачає, зокрема, створення кризового консултат. механізму для «проведення спільних консультацій в будь-якому випадку, коли Україна вбачатиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці» (ст. 15). 7) Стратегічна концепція НАТО від 24.IV 1999. Документ акцентував увагу на тому, що «альянс продовжує підтримувати суверенітет і незалежність України, її територіальну цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання та її неядерний статус, які НАТО вважає чинниками стабільності та безпеки в

Центральній і Східній Європі, а також у Європі загалом» (ст. 37). Документами, які посилюють М. г. н. У., є окр. домовленості, підписані главами країн СНД. Зокрема, Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15.IV 1994 передбачає, що «...будуючи свої відносини як дружні, держави утримуватимуться від військової, політичної, економічної або будь-якої іншої форми тиску, включаючи блокаду, а також підтримки і використання сепаратизму проти територіальної цілісності і недоторканності, а також політичної незалежності будь-якої із держав — учасниць Співдружності». Меморандум про підтримання миру і стабільності у Співдружності Незалежних Держав від 10.V 1995 додатково передбачив, що суб'єкти Співдружності «мають наміри припиняти відповідно до свого національного законодавства створення і діяльність на своїх територіях організацій, груп і окремих осіб, спрямованих проти незалежності, територіальної цілісності і недоторканності кордонів або на загострення міжнаціональних відносин, а також на зазіхання ззовні на державний устрій держав, що підписали цей меморандум».

МІЖНАРОДНІ ЗВИЧАЇ - форм, джерело міжнародного права, спосіб і процес творення норм цього права. Статут Міжнародного суду ООН визначає М. з. як «доказ загальної практики, визнаної правовою нормою» (ст. 38). Для з'ясування, чи існує звичаєва норма, необхідно розглянути дійсну практику суб'єктів міжнар. права та їхнє *opinio juris* (тобто визнання правила як правової норми). Перший елемент є повторюванням актів, які ще наз. прецедентами: це матеріальний елемент звичаю. Другий елемент — психологічний за своїм характером: суб'єкти міжнар. права мають переконання у тому, що здійснення зазначених актів є обов'язковим, оскільки цього вимагає право. Звичаєвий процес творення міжнар. права докорінно відрізняється від договірної. Він є результатом не одного юрид. акта, а сукупності поведінки суб'єктів права. Це процес децентралізований, він не має чіткого обмеження в часі. Матеріальний елемент звичаю виводиться з поведінки суб'єктів міжнар. права — держав у першу чергу, міжнар. організацій та їхніх актів, міжнар. судів і арбітражів та їхніх рішень, подекуди міжнар. неуряд. організацій та їхньої діяльності (Ін-т міжнар. права, Асоціація міжнар. права, Міжнар. комітет Черв. Хреста, його практика тощо). Під терміном «поведінка» слід розуміти не тільки діяння на підтримку або заперечення звичаю, але й висловлювання думок щодо доречності або правомірності того чи ін. типу поведінки. Формування звичаю у часі відбувалося по-різному. Звичаєве міжнар. мор. право формувалося століттями, М. з. косм. права — упродовж небагатьох років. Головне, як вимагає Міжнар. суд, щоб практика держав з відповідних питань була часто повторюваною і практично одноманітною. Міжнар.-правовий звичай може бути універсально визнаним, а може мати регіон, (локальний) характер. В

ост. випадку він не може суперечити імперативним нормам заг. міжнар. права. Жодна пост, практика суб'єктів міжнар. права не може вважатися такою, що породжує міжнар. звичаєву, коли у цих суб'єктів немає усвідомлення, що вони мусять виконувати норму міжнар. права. В міжнар. практиці, напр. у протоколі, здійснюється чимало діянь із міркувань ввічливості міжнародної, доречності або традиції, але ніяк не тому, що вони розглядаються як міжнар.-правовий обов'язок. У міжнар. співтоваристві держав здійснюється робота з метою кодифікації міжнародного права, під час якої міжнар.-правовий звичай набуває письм. форми з чітко прописаним змістом. У низці універсальних багатостор. договорів кодифікац. характеру закріплені звичаєві норми в різних галузях міжнар. права. Для держав, які не є сторонами таких договорів (або в період до набуття цими договорами чинності), писані норми останніх відіграють роль звичаєвих.

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ - суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнар. співтовариства, основи існування держав і народів — міжнар. мир і безпеку. Такі посягання є порушенням д-вою міжнар.-право-вих норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнар. миру і безпеки, захисту людської гідності чи навколиш. природ, середовища. Об'єктами цих злочинів виступають заг. мир і міжнар. безпека, основи співіснування народів і держав. Об'єкт злочину є одним з чинників, що зумовлюють великий ступінь сусп. небезпечності М. з., які є серйозним порушенням зобов'язань стосовно всіх членів міжнар. співтовариства, імперат. норм міжнар. права. М. з. слід відрізняти від злочинів міжнародного характеру, які за ступенем сусп. небезпечності є менш небезпечними діяннями. На відміну від злочинів міжнар. характеру, за вчинення М. з. відповідальність кримінальна фіз. осіб пов'язана зі злочин, діяльністю д-ви, яка є суб'єктом відповідальності міжнародно-правової. Осн. перелік М. з. містить статут Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу (1945): злочини проти миру, воєнні та злочини проти людяності (ст. 6). Перелік воєнних злочинів і злочинів проти людяності був доповнений чотирма Женев. конвенціями про захист жертв війни 1949 і двома Дод. протоколами до них 1977. До таких злочинів, зокрема, віднесено: посягання на життя, здоров'я, недоторканність особи (вбивства, тортури, заподіяння шкоди здоров'ю, нелюдське поводження, включаючи біол. експерименти, тілесні покарання тощо); посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження, примушування до проституції, непристойне посягання у будь-якій формі; взяття заручників; колект. покарання; незаконне, свавільне і здійснюване у великому масштабі руйнування та привласнення майна, що не викликається воєн, необхідністю; примушування військовополоненого або цив. особи служити у військ, чи допоміжних формуваннях ворожої д-ви; позбавлення цих осіб права на неупереджене і норм, судочинство; перетворення цив. населення або окр. цив. осіб на об'єкт

нападу; перетворення неохоронюваних місцевостей і демілітариз. зон на об'єкт нападу; віроломне використання розрізнявальних емблем Черв. Хреста (Черв. Півмісяця або Черв. Лева і Сонця) чи ін. захис. знаків, визнаних Женев. конвенціями 1949 і Протоколом I (1977) до них, тощо. Серйоз. порушеннями Дод. протоколів до Женев. конвенцій вважаються і такі дії: переміщення окупац. д-вою частини її власного цив. населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини нас. окупованої території у межах цієї території чи за її межі; застосування практики апартеїду та ін. дій, що ображають гідність особи і ґрунтуються на расовій дискримінації; перетворення чітко впізнаваних істор. пам'яток, творів мист-ва або місць відправлення культу, визнаних культур, цінностями з особливим захистом, на об'єкт нападу, внаслідок чого вони зазнають великих руйнувань; позбавлення осіб, які користуються захистом, права на неупереджене і норм. судочинство. Перелік воєнних злочинів був конкретизований у статуті Міжнар. трибуналу для кол. Югославії, прийнятому РБ ООН 25.У 1993. Серед порушень законів та звичаїв війни, зокрема, вказані (ст. 3): застосування отруйних речовин та ін. видів зброї, призначених для спричинення надмірних страждань; безглузде руйнування міст, селищ або січ чи спустошення, в якому не було воєн. необхідності; напад на незахищені міста, села, житла чи будівлі або їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів; захоплення, руйнування або умисне пошкодження культових, благодійних, навч., худож. і наук, установ, істор. пам'яток і худож. та наук, творів; пограбування сусп. або приват. власності. Статут Міжнар. трибуналу для кол. Югославії встановив юрисдикцію стосовно «серйозних порушень міжнародного гуманітарного права», до яких віднесено порушення загальноновизнаних норм захисту жертв війни, як вони встановлені в Женев. конвенціях 1949 («право Женев»), і правил ведення війни, як вони визначені в Гааз. конвенціях 1899 та 1907 («право Гааги»), а також геноцид і злочини проти людяності. Перелік злочинів проти людяності конкретизований статутами Міжнар. трибуналів для кеш. Югославії та Руанди (утв. РБ ООН 1994). До їх переліку включені злочини, що вчиняються у рамках широкомасштабного або систем. нападу на цив. населення за нац., політ., етнічними, расовими або реліг. мотивами (ст. 3 статуту Міжнар. трибуналу для Руанди) або коли вони вчиняються у ході збройного конфлікту і спрямовані проти будь-якого цив. населення (ст. 5 статуту Міжнар. трибуналу по кол. Югославії): вбивство, знищення, поневолення, депортація, ув'язнення, тортури, зґвалтування, переслідування за політ., расовими або реліг. мотивами, ін. нелюдські акти. На відміну від статутів Нюрнберзького і Токійського міжнар. воєнних трибуналів, за статутами Міжнар. трибуналів по кол. Югославії та Руанді відповідні діяння вважаються злочинами проти людяності, коли вони вчиняються у ході не лише міжнародного, а й внутрідерж. збройного конфлікту. До юрисдикції Міжнар. трибуналу по Руанді, крім злочинів проти людяності (ст. 3), віднесено також геноцид (ст. 2) і порушення ст. 3, зміст якої є спільним для Женев. конвенцій 1949 і Протоколу II (1977); ст. 4, у якій йдеться, зокрема,

про посягання на життя, здоров'я, фіз. та псих, благополуччя осіб, у т.ч. вбивства, а також таке жорстоке поводження, як тортури, каліцтво або будь-які форми тілесного покарання; колект. покарання; взяття заручників; посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження, згвалтування, примус, проституція і будь-які форми непристойного нападу; акти тероризму; мародерство. Питання співробітництва держав у боротьбі з геноцидом регламентовані Конвенцією про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього 1948. Серед міжнар. злочинів в окр. групу Конвенцією про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 виділені злочини проти людства (зокрема, вигнання внаслідок збройного нападу або окупації та нелюдські дії, які є результатом політики апартеїду, а також злочин геноциду; ст. 1). Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 також кваліфікує апартеїд як злочин проти людства (ст. 1). 3. XII 1973 ГА ООН проголосила принципи міжнар. співробітництва стосовно виявлення, арешту, видачі та покарання осіб, винних у воєн, злочинах і злочинах проти людства, зокрема положення про те, що такі особи підлягають покаранню, коли б і де вони не вчинили ці злочини. До міжнар. воєн, злочинів належить небезпечне для цивілізації посягання на навкол. природ, середовище — екоцид. Він може виявлятися як: примус, використання природ, умов і явищ для досягнення воєн, переваги над противником за допомогою ведення геофіз. війни (штучна зміна динаміки, складу чи структури планети Земля — вулканічна діяльність, землетруси тощо); метеорол. війни (урагани, лавини, зсуви, цунамі тощо); широке застосування зброї масового знищення та ін. озброєнь невибіркової дії: ядерної, променевої, радіол., бактеріол., токсич., запалювальної, інфразвукової, радіочастотної та ін. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого ін. ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 забороняє використання будь-яких засобів впливу для зміни шляхом цілеспрямованого керування природ, процесами динаміки, складу і структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу й атмосферу, або косм. простору (ст. 2 Конвенції). Протоколом I до Женев. конвенцій 1949 заборонено також застосовувати методи або засоби ведення воєн, дій, котрі мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природ, середовищу (ст. 35). До М. з. належать агресія, визначення якої дала ГА ООН 1974, а також рабство і работоргівля. 1926 була підписана Конвенція про рабство, а 1956 — Дод. протокол до неї. Комісія міжнар. права ООН прийняла 1991 в першому читанні проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, який подала Ген. секретареві ООН. У проекті до зазначених злочинів віднесено агресію, погрозу агресією, втручання у внутр. або зовн. справи д-ви, колоніальне панування та ін. форми іноз. панування, геноцид, апартеїд, системат. і масове порушення прав людини, виключно серйозні воєнні злочини, умисну і серйозну шкоду навкол. середовищу, міжнар. тероризм та ін. Хоча цей проект не є джерелом міжнар. крим. права, але він вказує напрями його можливого розвитку. Суб'єктом міжнар.-правової відповідальності (політ.,

матеріальної, моральної) за М. з. є д-ва, а суб'єктом цих злочинів і крим. відповідальності за їх вчинення — фіз. особи (керівники д-ви, її вищі посад, особи та ін. організатори чи виконавці злочин, політики д-ви). Об'єктивна сторона М. з. здебільшого є складною розгалуженою діяльністю протягом тривалого часу на тер. кількох держав, причому місце дії не завжди збігається з місцем настання шкідливих наслідків (напр., планування, розв'язування і ведення агресивної війни). М. з. може характеризуватись наявністю закінченого складу злочину як з настанням шкідливого наслідку, так і в момент вчинення самої дії (напр., змова проти миру у вигляді планування агресивної війни). Із суб'єктивної сторони, М. з. найчастіше вчиняються з прямим умислом та чітко визначеними цілями. Юрисдикція щодо М. з. може здійснюватися міжнар. судом або нац. судами держав (на тер. яких вчинено злочин, або тієї, гр-нином якої є злочинець).

МІЖНАРОДНІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ - перевезення вантажів, пасажирів, багажу (товаробагажу) і пошти різними видами тр-ту, що здійснюється між двома або більше пунктами на умовах, установлених міжнар. угодами. Засобами регулювання М. п. є внутр. зак-во і міждерж. угоди (міжнар. договори). Відповідно до ст. 4 Статуту залізниць України перевезення залізнич. тр-том вантажів, пасажирів, багажу і вантажобагажу у міжнар. сполученні здійснюється відповідно до угод про залізничні міжнар. сполучення. Так, у межах СНД діє Тимчасова угода держав — учасниць Співдружності про перевезення пасажирів, багажу залізницями у міждерж. сполученні 1993, Угода про спільне використання вантажних вагонів і контейнерів 1993, Інструкція по актово-претензійній роботі на залізницях держав — учасниць Співдружності, Латвійської Республіки, Литовської Республіки та Естонської Республіки від 26—27.V 1994 та ін. Україна не є учасницею Угоди про міжнародні залізничні перевезення 1980, але в межах країн СНД використовується встановлена цим документом форма залізнич. вантажної накладної. У сфері міжнар. автомоб. перевезень діють Угода про загальні умови виконання міжнародних пасажирських перевезень автобусами від 5.XII 1970, двостороння Угода між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про міжнародні перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом 1993 та ін. Україною ратифіковані Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944, Варшавська конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень, 1929 та Гаазький протокол щодо поправок до Варшавської конвенції 1955, підписані протоколи й угоди (міжурядові) про повітр. сполучення з Туреччиною (1992), Китаєм (1992), Грузією (1993) та ін. д-вами. Кодексом торговельного мореплавства України (ст. 132) передбачено, що перевезення між портами України та іноз. портами можуть здійснюватись як суднами, що плавають під Державним прапором України, так і за умови взаємності суднами, що плавають під іноз. прапором. У галузі міжнар. торг, мореплавства Україна

дотримується правил Міжнародної конвенції про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924. Крім того, нею укладено двосторонні міжурядові угоди про торг, мореплавство з Грузією (1993), Болгарією (1998) та ін. д-вами.

МІЖНАРОДНІ РІКИ - ріки, які перетинають тер. двох або більше д-в або є кордоном між ними і мають суднопл. сполучення з морем. До таких М. р. належать Амазонка, Дніпро, Дунай, Ельба, Конго, Ла-Плата, Майн, Нігер, Одер, Рейн та ін. Окр. частини М. р. входять до держ. території відповідної прибереж, д-ви і знаходяться під її суверенітетом. Міжнар.-правовий режим використання М. р. встановлюється і регулюється прибереж, д-вами на основі укладених між ними угод або норм звичаєвого права. Згідно з принципом свободи торг, судноплавства на М. р., який склався у міжнар. праві ще з часів Віденського конгресу 1814—15, торг, навігація на М. р. є вільною і відкритою для гр-н, торг, суден і товарів усіх держав. Цей принцип підтверджений і сучас. угодами прибереж, держав, напр. Конвенцією про режим судноплавства на Дунаї 1948 (ст. 1). Водночас забороняється плавання по М. р. у мирний час військових суден неприбереж. держав. Що ж стосується військових суден прибереж, держав, то їх плавання дозволяється лише за домовленістю між заінтересованими д-вами. Для розв'язання багатьох питань, що виникають у зв'язку з навігацією по М. р., буд-вом на них гідротех. споруд, підтриманням екол. чистоти і безпеки д-ви створюють спец. органи — комісії. Україна бере активну участь у роботі Дунайської комісії, до складу якої входять представники всіх придунайських держав. Україна є також учасницею Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948.

МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ - розрахунки юрид. та фіз. осіб (резидентів і нерезидентів), що перебувають на тер. України, з юрид. або фіз. особами, які знаходяться на тер. ін. держав, за придбані (продані) ними товари (роботи, послуги). Особливість правового регулювання М. р. полягає передусім у тому, що при їх здійсненні в платіж, операції можуть брати участь суб'єкти міжнар. права — д-ви та їх органи, нац. (центральні) банки, міжнар. фінансові організації, а також іноз. юрид. і фіз. особи. Організаційно і технологічно ця особливість зумовлена там, що при здійсненні міжнар. платежів розрахунковим центром може бути: по-перше, нац. (державний) центральний банк; по-друге, кореспондентська мережа комерц. банків. При проведенні розрахунків і платежів з банків, установами ін. держав, що знаходяться поза юрисдикцією України, учасники розрахункових і платіж, операцій повинні керуватись рядом міжнар.-правових актів (документів). Правову базу, що регулює М. р., умовно можна поділити на: а) відповідні норми банків., фін. і цив. зак-ва України; б) нац. зак-во іноз. держав у сфері

розрахунків; в) нормат.-правову базу двостор. угод України. Остання переважно являє собою пакет міждерж. угод України з д-вами СНД, що пов'язано з особливим режимом їх сучас. взаємовідносин, у т. ч. в розрахунковій сфері; г) нормат. базу спеціально утворених міжнар. банків, фін. та ін. організацій. Сфера М. р. регулюється і міжнародними звичаями, кодифікація яких здійснюється Міжнародною торговою палатою (МТП) у формі уніфікованих правил, зокрема: для договірних гарантій (у ред. 1978), для гарантій за вимогою (у ред. 1992), для документарних акредитивів (у ред. 1993), по інкасо (у ред. 1995) тощо. Зафіксовані в цих правилах норми за своєю юрид. природою мають диспозитивний характер. Крім того, міжнар. розрахункові відносини регулюються Тимчасовим законом ЮНСІТРАЛ про міжнар. кредитні перекази, Уніфікованим законом про переказні векселі та прості векселі (1930), Правовим керівництвом ЮНСІТРАЛ щодо електрон. переказу коштів та ін. Відповідно до цих актів при здійсненні міжнар. платежів і розрахунків застосовуються акредитивна, інкасова, чекова форми М. р. та ін. форми банк. переказу.

МІЖНАРОДНІ СЛУЖБОВЦІ - гр-ни тієї чи ін. д-ви, які перебувають на службі в апараті міжнар. організації. В науковій літературі для визначення цього поняття вживаються також терміни «міжнародні посадові особи», «міжнародні чиновники», «співробітники міжнародних організацій», «міжнародні цивільні службовці». В установчих документах міжнар. організацій системи ООН, у міжнар. угодах уживається, як правило, уніфікований термін «персонал міжнародної організації». Правовий статус і умови праці М. с. визначаються установчими документами міжнар. організацій, спец. конвенціями про привілеї та імунітети, угодами про штаб-квартири міжнар. організацій, актами самих міжнар. організацій (напр., правилами процедури органів), а також окремими внутрішніми актами. М. с. слід відрізняти від дип. персоналу. Осн. завдання М. с.— забезпечення діяльності міжнар. організації, їх правовий статус має функц. характер на відміну від статусу дипломатів як представників д-ви. Вищі посади, особи (ген. секретар, його заступники) наділені дип. привілеями та імунітетами, ін. персонал міжнар. організації — т. з. функціональними (спеціальними) привілеями та імунітетами, необхідними для виконання функцій, пов'язаних з діяльністю організації. М. с. відповідальні тільки перед міжнар. організацією і користуються імунітетом від юрисдикції д-ви перебування організації при виконанні своїх посад, обов'язків. М. с. повинні утримуватись від будь-яких дій, які могли б вплинути на їх статус як міжнар. посад, осіб. Держави — члени міжнар. організації зобов'язані поважати міжнар. характер персоналу міжнар. організації. Вища посада, особа міжнар. організації (ген. секретар, президент тощо) обирається, як правило, вищим органом організації. Він призначає персонал секретаріату з урахуванням принципу справедливого і широкого

геогр. представництва, забезпечення високого рівня працездатності, ефективності й добросовісності.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ - передбачені у міжнар. праві правила організації і діяльності інститутів місц. самоврядування. Мають своїм першоджерелом Загальну декларацію прав людини 1948, яка закріплює право кожної людини брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників (ст. 21). Даний принцип конкретизовано в Європейській типовій конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади 1980, Європейській хартії місцевого самоврядування 1985, Всесвітній декларації місцевого самоврядування 1985, Європейській хартії міст 1992. В останній, зокрема, проголошується, що «всі жителі міст мають рівні права на правову та екологічну безпеку, роботу, житло, безпечний рух, охорону здоров'я, спорт і дозвілля, культуру, інтеграцію багатьох культур, якісну архітектуру, гармонійне життя, політичне життя, економічний розвиток, послуги і товари, раціональне використання природних ресурсів, розвиток особистості, співробітництво між містами, фінансову забезпеченість, рівноправність»; ці права належать усім міським жителям без дискримінації незалежно від статі, віку, походження, раси, релігії, соціально-економ. чи політ, становища, фіз. та псих. недоліків. Декларація принципів місц. самоврядування у державах — учасницях СНД (1994) передбачає, що економ. самостійність місц. самоврядування гарантується: державною підтримкою розвитку пром. сфери шляхом податкової, інвестиц. та кредитної політики; наявністю власних бюджет, доходів і достатнім рівнем закріплених доходів; заборонаю на вилучення вільних бюдж. коштів; забезпеченням стабільності економ. законодавства. У Стамбульській декларації з проблем поселень людей 1996 проголошується, що «для поліпшення якості життя у поселеннях людей слід боротися з погіршенням його умов». У док-ті розглянуто такі проблеми, як нежиттєздатні моделі споживання та в-ва, нерац. зміни серед населення, його надмірна концентрація, бездомність, зростання злиднів, безробіття, злочинність та насильство, погіршення умов навкол. природ, середовища тощо. У Європейській хартії регіонального самоврядування 1999 підкреслюється, що «регіон як суттєвий компонент держави свідчить про різноманітність Європи, сприяє збагаченню її культури з належною повагою до її традицій та історичної спадщини, сприяє її економічному добробуту». Зазначено, що міжрегіональне і транскордонне співробітництво роблять цінний і необхідний внесок у побудову Європи. Під регіон, самоврядуванням розуміється «право і реальна здатність найбільших територіальних утворень всередині кожної держави, що мають виборні органи і знаходяться в адміністративному плані між центральним керівництвом та місцевими органами влади, що користуються прерогативами самоорганізації, чи

прерогативами, що звичайно асоціюються з центральною владою, брати на себе, під свою відповідальність і в інтересах свого населення суттєву частину суспільних справ відповідно до принципу субсидіарності». В хартії закріплено власні і делеговані повноваження регіонів, регулюються порядок взаємовідносин з місц. органами влади, їх права у сфері міжрегіон. і транскорд. зв'язків, питання участі у справах д-ви, європ. і міжнар. справах. Встановлено принципи організації регіонів, питання регіон, фінансів, порядок захисту права регіон, самоврядування тощо. М. с. м. с. містяться і в ін. міжнар.-правових актах. Ці стандарти враховуються Україною в процесі відповідної закон, діяльності і практиці місц. самоврядування.

МІЖНАРОДНІ ТОРГОВІ ДОГОВОРИ - вид договорів міжнародних, що регулюють торг.-екон. відносини між д-вами. Встановлюють заг. правовий режим торгівлі між країнами і мають різні найменування: договір про дружбу, торгівлю та мореплавство; про торгівлю і навігацію та ін. Окрім заг. режиму торгівлі, М. т. д. можуть визначати статус фіз. та юрид. осіб, встановлюють режим судноплавства і роботи ін. видів тр-ту тощо. Розрізняють М. т. д., які містять норми заг. порядку (напр., торг. договори, угоди про товарообіг і платежі, угоди про режим інвестицій, податки тощо) та м. т. д., які передбачають конкр. зобов'язання сторін (н.-т. співробітництво в певних галузях, сприяння у буд-ві об'єктів тощо). Договори укладаються як на двосторонній, так і на багатостор. основі. Прикладом багатосторонніх М. т. д. є Марракеська угода про заснування Світової організації торгівлі 1994 (СОТ), а також ін. угоди СОТ. Найпоширеніші такі М. т. д.: договори про торгівлю і мореплавство (закріплюють осн. умови здійснення міждерж. торг. відносин і укладаються здебільшого на тривалі строки); угоди про товарообіг (встановлюють узгоджені контингенти товарів, тобто найменування та кількість товарів, які д-ви постачають одна одній протягом певного періоду часу); угоди про платежі (визначають порядок розрахунків між д-вами з питань, пов'язаних з товарообігом); клірингові угоди (з метою збалансування взаєм. платежів); визначають порядок взаєм. розрахунків у зовн. торгівлі шляхом заліку зустрічних вимог і зобов'язань; кредитні угоди (регулюють міждерж. відносини у валютно-кред. галузі, передбачаючи умови та порядок кредитування); угоди про оподаткування (спрямовані на усунення подвійного оподаткування); угоди про екон. та н.-т. співробітництво (мають комплексний характер і визначають галузі міждерж. співпраці та інституц. механізм виконання цих угод); угоди про співробітництво держав у конкр. галузях (тр-т, зв'язок, інвестиції); містять положення, які регулюють відносини між д-вами у певній галузі та визначають права і обов'язки сторін.

МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ - (МЗС України) — центр, орган виконавчої влади, який забезпечує проведення зовн. політики д-ви і координацію діяльності у сфері зовн. зносин України. Перше зовнішньополіт. відомство України було сформовано 12(25).XII 1917, коли за пропозицією В. К. Винниченка у складі Генерального секретаріату УНР було утв. Секретарство міжнар. справ. При утворенні Союзу РСР союзні республіки, в т. ч. Українська СРР, були позбавлені права проводити зовнішньополіт. діяльність. 1923 було ліквідовано Нар. комісаріат закорд. справ УСРР. 1.II 1944 сесія ВР СРСР прийняла Закон «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат». Відповідно до цього 5.II 1944 була прийнята постанова політбюро ЦК КП(б)У та указ Президії ВР УРСР про утв. Нар. комісаріату зовн. справ УРСР. У період 1944-91 діяльність МЗС була орієнтована переважно на участь в ООН, роботі в ін. міжнар. організаціях. З проголошенням держ. незалежності України (1991) були розширені структура і повноваження МЗС, по-новому сформульовані його завдання. Нині діяльність цього органу регулюється Положенням про Міністерство закордонних справ України, затв. указом Президента України від 3.IV 1999. Відповідно до цього акта МЗС бере участь у забезпеченні нац. інтересів і безпеки України; сприяє забезпеченню стабільності міжнар. становища України, піднесенню її міжнар. авторитету; створює сприятливі зовн. умови для зміцнення незалежності, держ. суверенітету, екон. самостійності та збереження тер. цілісності України; захищає права та інтереси гр-н і юрид. осіб України за кордоном; сприяє розвиткові зв'язків із зарубіж. укр. громадами та надає їм підтримку і захист відповідно до норм міжнар. права та чинного зак-ва України; забезпечує цілісність та узгодженість зовнішньополіт. курсу д-ви. МЗС України здійснює свої повноваження як безпосередню, так і через дип. представництва та коне, установи України за кордоном, представництва України при міжнар. організаціях, представництва МЗС України на тер. України, а також організації та установи, що належать до сфери його управління. На поч. 2000 за кордоном функціонували 60 посольств України, 8 пост, представництв при міжнар. організаціях і 69 коне, установ. МЗС має свої представництва і в Україні — Одесі, Сімферополі та Ужгороді. При М-ві діє Дипломатична академія України для підготовки спеціалістів у сфері міжнар. відносин. М-во має право: одержувати в установленому зак-вом порядку від міністерств, ін. центр, органів викон. влади, органів місц. самоврядування, а також підприємств, установ і організацій док-ти і матеріали, а від органів статистики — стат. дані для виконання покладених на нього завдань; залучати вчених, спеціалістів центр, і місц. органів викон. влади, підприємств, установ, організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до його компетенції; утворювати в разі потреби за погодженням з ін. заінтересованими центр, органами викон. влади в межах своєї компетенції комісії та експертні групи, залучати на договірній

основі фахівців для підготовки проектів актів зак-ва, здійснення їх експертизи і надання консультацій; скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до його компетенції; разом з відповідними центр, органами викон. влади здійснювати контроль у межах своєї компетенції за цільовим використанням держ. коштів, виділених на реалізацію програм, проектів, а також міжнар. програм; відповідно до зак-ва України застосовувати дисциплінарні стягнення до працівників, які перебувають у трудових відносинах з МЗС України. Очолює МЗС міністр, якого призначає на посаду і звільняє з посади Президент України. Міністр підпорядковується безпосередньо Президенту з питань, що належать до конст. повноважень Президента України. Міністр здійснює керівництво МЗС України, Дипломатичною академією при МЗС, ін. установами та організаціями, що належать до сфери його управління, а також забезпечує керівництво дипломатичними представництвами та консульськими установами України за кордоном, представництвами України при міжнародних організаціях. В МЗС діє колегія у складі міністра (голова колегії), заступників міністра, ін. керівних працівників М-ва і ректора Дип. академії. Колегія приймає рішення, які проводяться в життя наказами міністра закорд. справ. МЗС України у межах своїх повноважень та відповідно до чинного законодавства видає накази, організовує і контролює їх виконання.

МІСІЯ - (лат. *missio* — посилення, відправлення) — 1) делегація, яка направляє в ін. країну з відповід. дорученням; 2) пост, або тимчасове дипломатичне представництво, очолюване посланником чи повіреним у справах.

МОВЧАЗНА ЗГОДА - процедурна форма (процедурний прийом) у дипломатичній практиці, з допомогою якої визначається позиція того чи ін. учасника міжнар. правовідносин або сторони в міжнародному договорі за відсутності ясно вираженого ними волевиявлення. Особливо часто М. з. застосовується у практиці перегляду чи внесення поправок до багатостор. міжнар. договорів, як це передбачено, зокрема, в Конвенції ООН по морському праву 1982, згідно з якою будь-яка держава-учасниця може шляхом направлення письм. повідомлення на ім'я Ген. секретаря ООН запропонувати поправку до даної Конвенції для її прийняття за спрощеною процедурою без скликання конференції. Якщо через 12 місяців з дати розповсюдження цього повідомлення жодна з держав-учасниць не заперечить проти запропонованої поправки або пропозиції про її прийняття за спрощеною процедурою, запропонована поправка вважається прийнятою. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 встановила

правило естопеля. Воно означає, що д-ва, яка не вжила заходів для припинення дії договору, укладеного на порушення її внутр. права внаслідок помилки, обману, підкупу її представника, примусу чи всупереч імперат. нормі міжнар. права (*jus cogens*), в розумний строк після того, як їй стало відомо про вказані факти, вважається мовчазно згодною з тим, що цей договір дійсний. Концепція М. з. застосовується також у міжнар. суд. та арбітраж. практиці при розгляді тер. спорів, причому в цій галузі теж використовується правило естопеля. Нарешті, поняття М з. розглядається як один із способів нормотворення, коли йдеться про встановлення звичайної норми міжнар. права, тобто загальнообов'язкового правила поведінки, що сформувалося в результаті тривалої, однотипної та усталеної практики багатьох (більшості) суб'єктів міжнар. права за відсутності чітко висловленої (*expressis verbis*) незгоди з цим правилом з боку решти учасників міжнар. спілкування.

МОДУС ВІВЕНДІ - (лат. *modus vivendi* - спосіб життя, спосіб існування) — 1) Тимчас. угода з міжнар. питань, яка укладається за обставин, що не дають змоги досягти в даний час пост, або тривалої домовленості. Передбачає остаточне врегулювання питання у майбутньому шляхом укладення пост, угоди. 2) Фактич. стан відносин, що визнається заінтересованими сторонами.

МОДУС ПРОСЕДЕНДІ - (лат. *modus procedendi* — спосіб дії) — термін, що використовується у дип. практиці й означає, яким чином та в якому порядку мають бути виконані ті чи ін. зобов'язання або дії.

МОРСЬКЕ ЯДЕРНЕ СУДНО - судно, обладнане ядер, енергет. установкою. На М. я. с. поширюються заг. правові норми, якими визначається правовий статус звичайних суден. Однак правовий статус М. я. с. має особливості, пов'язані з тех. характеристиками ядерної енергет. установки. Це стосується, насамперед, правил безпеки мореплавства. Так, за Кодексом торговельного мореплавства України, ядерне судно має право зайти в тер. море України за умов, якщо: а) порт оголошено відкритим для заходу ядер, суден; б) інформацію про безпеку такого судна заздалегідь подано до М-ва тр-ту України і М-ва екології та природ, ресурсів України; в) М-во тр-ту України і М-во екології та природ, ресурсів України не забороняють такий захід ядер, суден (ст. 25). Міжнар.-правовими док-тами з питань мореплавства, що враховують специф. особливості ядер, суден як потенц. джерел підвищеної небезпеки, встановлено спец. правила мореплавства цих суден. Так, згідно з Конвенцією ООН по морському праву 1982, іноз. судна з ядер, двигунами під час здійснення права мирного проходу повинні мати на борту відповідні док-

ти і вживати особливих застережних заходів, визначених для вказаних суден міжнар. угодами (ст. 23). Відповідно до Міжнар. конвенції з охорони людського життя на морі 1974 д-ва прапора повинна забезпечити безпеку використання на ядер, судні радіоакт. мат-лів, тобто без виникнення надмірної радіації або ін. ядер, небезпеки на самому судні — для екіпажу і пасажирів, а за його межами — для населення, вод. шляхів, прод. або вод. ресурсів (правила 6, 7-а, 11 гл. VIII). За КТМ України ядерне судно має бути тільки в держ. власності.

МЮНХЕНСЬКА УГОДА 1938 - міжнар. угода про передачу Німеччині Судетської обл. Чехословаччини. Підписана в Мюнхені 29.IX 1938 главами урядів Німеччини, Великобританії, Франції та Італії. Складалася з преамбули та 8 статей. До пакета док-тів входили також доповнення до угоди, декларація, додаток до декларації та угода про утворення міжнар. комісії, яка повинна була визначити процедуру передачі території та нові міждерж. кордони. Відповідно до М. у. 1938 окупація Судет нім. військами мала відбутися 1—10.X 1938. Виконання угоди стало фактом розчленування Чехословаччини: до Німеччини відійшли 1/5 її території разом з усіма наявними там спорудами та 1/4 населення. Нім. кордон проліг за 40 км від Праги. Крім того, доповнення до угоди передбачало врегулювання питання про польс. та угор. меншини в Чехословаччині, після чого Німеччина та Італія зобов'язувалися надати їй міжнар. гарантії щодо нових кордонів. Декларація встановлювала строк відповідного врегулювання — 3 місяці. Проте 2.X 1938 польс. війська окупували м. Те-шин і прилеглі до нього території у Тешинській Сілезії, що належала Чехословаччині. 2. XI 1938 перший Віден. арбітраж (див. Віденські арбітражі 1938 і 1940) прийняв рішення про передачу Угорщині пд. районів Словаччини та Карпатської України. 11—12.III 1939 за участю Німеччини було утворено незалежну Словаччину; 15 березня того ж року нацист. війська окупували Чехію та Моравію, які було проголошено нім. протекторатами. Тоді ж Угорщина захопила Карпатську Україну. Порушення А. Гітлером Мюнх. угоди перекреслило сподівання лідерів Великобританії та Франції відвернути нім. загрозу, а сама угода фактично заохотила агресію тоталітарних режимів. М. у. 1938 було засуджено на Нюрнберзькому процесі. Згідно з договором між Чехословацькою Соціалістичною Республікою та Федеративною Республікою Німеччини про нормалізацію взаєм. відносин 1973, угоду визнано як таку, що з самого початку не відповідала нормам міжнар. права.

Н

НАРАДА З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ - (НБСЄ) - загальноєвроп. форум держав, який відбувся у три етапи впродовж 1973—75. В Нараді взяли участь 33 європ. країни (Албанія відмовилась), а також США та Канада, зважаючи на їх роль у повоєн. врегулюванні в Європі. На першому етапі в м. Гельсінкі (Фінляндія, 3—7.VII 1973) було затверджено порядок денний, який передбачав обговорення питань про безпеку в Європі, співробітництво в галузі економіки, науки і техніки та навкол. середовища, співробітництво в гуманітарних та ін. галузях і наст. кроки після Наради. На другому етапі в м. Женеві (Швейцарія, 18.IX 1973 - 21.VII 1975) було вироблено й погоджено домовленості з усіх пунктів порядку денного. Перший етап був проведений на рівні міністрів закорд. справ, другий — на рівні делегатів та експертів, призначених державами-учасницями. Третій етап Наради відбувався у Гельсінкі 30.VII — 1.VIII 1975 на рівні найвищих політ. та держ. керівників країн. Делегацію СРСР очолював тодішній Ген. секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев. НБСЄ підбила політ. підсумки Другої світової війни 1939—45, зафіксувала непорушність політ.-територіального статус-кво в Європі, зробила значний внесок у зміцнення європ. безпеки, миру в усьому світі. Форум завершився підписанням Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 (Гельсінського акта). В ньому сформульовано принципи, що визначають правила і норми взаємовідносин та співробітництва держав. Учасники Наради передбачили заходи щодо подальшої конкретизації домовленостей, у т. ч. на спец. зустрічах з окр. питань. У 1977—78 в м. Белграді (Югославія), 1980—81 в м. Мадриді (Іспанія) відбулися наради, на яких розглядалися питання про хід реалізації Заключного акта. В 90-х рр. 20 ст. згідно з положеннями Паризької хартії для нової Європи 1990 відбувався процес інституціоналізації НБСЄ, який завершився утворенням Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

НАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ - інститут міжнародного приватного права, що характеризує належність особи юридичної до певної д-ви. За доктриною цієї галузі права термін «національність юридичної особи» застосовується для визначення її особистого закону (*lex personalis*). Термін «національність» щодо юрид. осіб має умов. характер, тому в зак-ві частіше застосовується категорія «особистий закон» юрид. особи. За цим законом визначаються питання статусу юрид. особи: чи є організація юрид. особою, коли виникає і припиняється її право- та дієздатність, який її обсяг, як створюється, реорганізується та ліквідується юрид. особа, яка частка майна такої особи, її філій і представництв, які повноваження мають її органи управління, як розподіляється майно при ліквідації тощо. З приводу встановлення особистого закону юрид. особи вироблено ряд ознак, за якими відповідне утворення кваліфікується як таке, що володіє правосуб'єктністю. Критерії належності юрид. особи до тієї чи ін. д-ви відповідають у доктрині

чотирьом осн. теоріям, які беруть за вирішальну ту чи ін. ознаку юрид. особи: громадянство фіз. осіб, котрі формують юрид. особу (теорія фікції та теорія контролю); місце розміщення капіталу (теорія цільового майна, або теорія центру експлуатації); місцезнаходження кер. центру юрид. особи (теорія осілості); статутний критерій — місце інкорпорації (нормат. теорія, або теорія інкорпорації). Згідно з теорією фікції юрид. особа — це правова фікція, за якою стоять реальні люди — носії прав та обов'язків. Вважається, що юрид. особа належить до тієї д-ви, гр-ни якої контролюють її діяльність. У сучас. доктрині теорія фікції отримала назву теорії контролю. Критерій місця розміщення капіталу лежить в основі теорії цільового майна, яка розглядає юрид. особу як сукупність майна, призначеного для певної мети. В наш час ця доктрина має назву теорії центру експлуатації. Її зміст зводиться до того, що особистим законом юрид. особи є право тієї країни, де вона здійснює свою вироб. діяльність. Значного поширення набула теорія осілості. Поняття осілості по-різному тлумачиться у різних країнах. В одних випадках мається на увазі т. з. статутна осілість, тобто місце, визначене самими засновниками в статуті. Теорія місцезнаходження кер. органів юрид. особи як критерій її національності пов'язана з т. з. органічною теорією. Згідно з нею юрид. особа — це не фікція, а соціальний організм, територіально пов'язаний з місцезнаходженням його органів. Теорія інкорпорації виходить з того, що існування юрид. особи встановлюється д-вою, на території й відповідно до зак-ва якої затверджено або зареєстровано статут такої особи. Принцип визначення Н. ю. о. на підставі критеріїв інкорпорації та місцезнаходження є панівним підходом у сучас. міжнар. приватному праві. Специф. проблемою міжнар. приватного права є визначення особистого закону транснац. компаній. Будучи вагомим фактором розвитку сучас. міжнар. відносин і самостійним екон. інститутом, транснац. компанії не отримали достатньої прав. бази. Переважна більшість вітчизн. юристів-міжнародників заперечує їх міжнар. правосуб'єктність, однак, оскільки ці корпорації складаються з окр. компаній, що діють у різних країнах, більшість спеціалістів у галузі міжнар. приват. права заперечує і нац.-прав. суб'єктність транснац. компаній у цілому за законами однієї д-ви, а визнає лише правосуб'єктність окр. складових частин, тобто компаній, що є суб'єктами нац. права конкр. держав.

НЕБЕСНІ ТІЛА - узагальнена назва природ, космічних об'єктів — Місяця, планет тощо. Термін «небесні тіла» утвердився ад хок у міжнародному космічному праві й використовується в міжнар. правових док-тах. Прав, режим Місяця та інших Н. т. визначений Договором про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1966 (Договором про космос). Згідно з цим актом косм. простір відкрито для дослідження і використання всіма д-вами без будь-якої дискримінації, на основі рівності та відповідно до міжнар. права, при вільному доступі у всі райони Н. т. У Договорі застерігається, що

дослідження і використання Н. т. — право усього людства і Н. т. не підлягають нац. привласненню ні шляхом проголошення на них суверенітету, ні шляхом використання або окупації, ні будь-якими ін. способами. Ці та ін. положення Договору розвинені й конкретизовані в Угоді про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979. Нею встановлено, що поверхня або надра Місяця, а також ділянки його поверхні або надр, або природні ресурси там, де вони знаходяться, не можуть бути власністю будь-якої д-ви, міжнар. міжурядової або неуряд. організації, нац. організації або неуряд. установи, або будь-якої фіз. особи. Розміщення на поверхні Місяця або в його надрах персоналу, косм. апаратів, обладнання, установок, станцій та споруд, включаючи конструкції, нерозривно пов'язані з його поверхнею або надрами, не створює права власності на поверхню або надра Місяця, або їх ділянки. Принцип непривласнення Н. т. не виключає, проте, права держав-учасниць на добути на них зразки мінеральних та ін. речовин, доставлені на Землю. Визначальною у прав, режимі Н. т. є ст. 11 названої Угоди. Нею передбачається, що Місяць та інші Н. т., їхні природні ресурси належать до «спільної спадщини людства» і експлуатація цих ресурсів повинна регулюватися міжнар. режимом, який д-ви встановлять, коли буде очевидним, що така експлуатація стане можливою найближчим часом. Важливими елементами міжнар.-прав, режиму Н. т. є положення: про використання Н. т. винятково у мир. цілях; про міжнар. відповідальність за нац. діяльність на Н. т., незалежно від того, здійснюється вона уряд, органами чи неурядовими юрид. особами; про необхідність уникати шкідливого забруднення Місяця і вживати заходів запобігання порушенню рівноваги в його середовищі, що склалася, та ряд ін.

НЕДІЙСНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ - підстави, що випливають з дефектів формування спільної волі сторін у процесі укладання ними договору міжнародного і не породжують прав, наслідків. Підстави Н. м. д. визначаються, насамперед, Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969. Так, згідно з п. 1 ст. 42 Конвенції дійсність договору або згода д-ви чи міжнар. організації на обов'язковість для них договору може оспорюватися лише на підставі даної Конвенції. Водночас було підтверджено, що норми міжнар. звичаєвого права і надалі регулюватимуть питання, які не вирішені в приписах Конвенції (ч. 8 преамбули). Підстави Н. м. д. містяться у ст. 46—53 розд. 2 «Недійсність договорів». Перша підстава стосується компетенції укласти договори відповідно до положень внутр. права д-ви та правил міжнар. організації. Так, передбачено, що міжнар. договір має визнаватися недійсним, якщо згода д-ви або міжнар. організації на його обов'язковість дана з явним порушенням норми внутр. права даної д-ви або правила даної міжнар. організації особливо важливого значення (п. 1—2 ст. 46). Порушення вважається явним також, якщо воно об'єктивно очевидне для будь-якої д-ви або будь-якої

міжнар. організації згідно з їх звичайною практикою і добросовісністю (п. 3 ст. 46). Друга підстава Н. м. д. — відсутність правомочності на його укладення. Так, ст. 47 передбачає, що коли правомочність представника на вираження згоди його д-ви або міжнар. організації на обов'язковість конкр. договору обумовлена спец. обмеженням, то на недотримання представником такого обмеження не можна посилається як на підставу недійсності висловленої ним згоди, якщо тільки про це обмеження не були попередньо повідомлені д-ви або міжнар. організації, котрі брали участь у переговорах. Третя підстава Н. м. д. — помилка. Ст. 48 встановлює три принципових положення, у яких відтворюється існуюче право, а саме: д-ва або міжнар. організація можуть посилається на помилку в договорі як на підставу недійсності своєї згоди на обов'язковість для них цього договору, коли помилка стосується факту або ситуації, які, за припущенням цієї д-ви або міжнар. організації, існували при укладенні договору і були суттєвою основою для її згоди на обов'язковість для них даного договору (п. 1); п. 1 не застосовується, якщо така д-ва або міжнар. організація своєю поведінкою сприяла виникненню цієї помилки або обставини були такими, що вона повинна була звернути увагу на можливу помилку (п. 2); помилка, що стосується лише формулювання тексту договору, не впливає на його дійсність (п. 3). Четверта підстава стосується обману. Так, відповідно до ст. 49 д-ва або міжнар. організація, що уклала договір під впливом обманних дій ін. д-ви чи міжнар. організації, які брали участь у переговорах, має право посилається на обман як на підставу недійсності своєї згоди на обов'язковість для них такого договору. П'ята підстава — підкуп представника д-ви або міжнар. організації. Ст. 50 передбачає, що д-ва або міжнар. організація, вираження згоди яких на обов'язковість для них договору стало результатом прямого або опосередкованого підкупу їх представника, котрий брав участь у переговорах, може посилається на такий підкуп як на підставу недійсності їх згоди на обов'язковість для них договору. Шоста підстава — примус представників д-ви або міжнар. організації. У ст. 51 вказано, що згода д-ви або міжнар. організації на обов'язковість для них договору, яка була виражена в результаті примусу їх представника діями або загрозами, спрямованими проти нього, не має ніякого юрид. значення. На практиці, однак, визначення прав, кваліфікації примусу при укладенні міжнар. договору є досить складною проблемою. Напр., неоднозначно тлумачиться це питання щодо нім.-чес. договору 1939, за яким було встановлено протекторат Німеччини над Богемією. Одні вчені, зокрема Г. Шварценбергер (Великобританія), розглядають укладення цього договору як примус проти учасника переговорів (чес. президента) і на цій підставі вважають його недійсним, тоді як інші — примусом проти самої д-ви. І хоча Міжнар. військовий трибунал у Нюрнбергу 1946 характеризував цей договір як акт агресії, тобто як злочин, акт проти д-ви, в ін. випадках визначити те, що розуміти під примусом у процесі укладання договорів, досить складно. Так, свого часу виникало питання про міру допустимості певних політ., прав., екон. та ін. видів примусу або тиску при укладенні мир. договорів між

державами-переможницями і д-вами, що зазнали поразки в ході Першої та Другої світових воєн. Однак при оцінці зазначених договорів слід враховувати такий важливий чинник, як факт агресії. Проти д-ви, визнаної міжнар. співтовариством агресором, при укладанні з нею мирного договору допускалися елементи примусу, які відбивали в ньому надзвичайні умови, що впливали з наслідків війни. Сьомою підставою, яка відокремлює примус проти д-ви або міжнар. організації від примусу проти їх представників, є положення про те, що договір є незначним, коли його укладення стало результатом загрози д-ві або міжнар. організації силою або її застосування у порушення принципів міжнар. права, втілених у Статуті ООН (ст. 52). Восьма підстава Н. м. д. — міжнар. договір суперечить нормам заг. міжнар. права (*jus cogens*). Згідно зі ст. 53 договір є незначним, якщо він суперечить імперат. нормі заг. міжнар. права. В ній також міститься визначення згаданої норми: «оскільки це стосується даної Конвенції, імперативна норма загального міжнародного права є нормою, яка приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої неприпустиме і яка може бути змінена лише наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер». Водночас, згідно зі ст. 43, Н. м. д. відповідно до положень Конвенції або положень самого договору не зачіпає обов'язку д-ви чи міжнар. організації виконувати будь-яке встановлене в договорі зобов'язання, що має силу для цієї д-ви чи організації відповідно до міжнар. права, незалежно від договору. А ст. 44, у якій закріплено принцип подільності договорів, положень, встановлює, що на підставу недійсності, передбачену Конвенцією, можна посилатися тільки стосовно всього договору, крім деяких випадків, зазначених у ст. 60. Крім того, за ст. 45 право посилатися на підставу недійсності договору втрачається, якщо д-ва чи міжнар. організація, після того як їй стало відомо про факти: а) явно погодилася з тим, що договір залежно від випадку має чинність, зберігає чинність чи залишається чинним, або б) повинна через свою поведінку вважатися такою, яка мовчазно погодилася з тим, що договір залежно від випадку має чинність, зберігає чинність чи залишається чинним.

НЕЗАКОННЕ ЗАХОПЛЕННЯ ПОВІТРЯНОГО СУДНА - протиправні дії, які перешкоджають норм. функціонуванню цив. авіації та створюють загрозу життю пасажирів і екіпажу повітряного судна. На посилення співробітництва держав у б-бі з незакон. втручанням у діяльність цив. авіації спрямована Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 (Гаазька конвенція 1970). Вона зобов'язує договірні д-ви застосовувати суворі покарання щодо злочинів, пов'язаних із захопленням повітр. судна або здійсненням контролю над ним шляхом насильства або ін. форм залякування. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, 1971 (Монреальська конвенція 1971) також визнає як найтяжчий крим. злочин захоплення повітр. судна під час польоту із

застосуванням сили або під загрозою її застосування чи ін. форми залякування. Ця Конвенція розширила та чіткіше (порівняно з Гааз, конвенцією 1970) визначила перелік крим. діянь, що загрожують безпеці цив. авіації. Згідно із ст. 1 Монреал. конвенції 1971 злочинами є: а) акти насильства щодо осіб, які перебувають на борту повітр. судна під час польоту; б) зруйнування або пошкодження повітр. судна; в) розміщення на повітр. судні пристроїв або речовин, здатних його зруйнувати; г) руйнування або пошкодження аеронавігац. устаткування; д) сповіщення заздалегідь неправдивих повідомлень, які створюють загрозу безпеці польоту повітр. судна. Обидві конвенції визнають злочином і спроби здійснення відповід. діянь. За названими конвенціями договірна д-ва, на території якої опиняється передбачуваний злочинець, якщо вона не видає його, зобов'язана без будь-яких винятків і незалежно від того, чи злочин скоєно на її території, передати справу своїм компет. органам з метою крим. переслідування. Конвенції зобов'язують держави-учасниці включати злочини, пов'язані з Н. з. п. с. до будь-якого договору про екстрадицію, укладеного між договір, сторонами. Д-ви, не зв'язані між собою договорами про екстрадицію, можуть розглядати Конвенцію як прав. основу для видачі злочинців. Передбачено також, що коли будь-який неправомір. акт, пов'язаний з Н. з. п. с. здійснений або є близьким до здійснення, договірні д-ви вживають усіх належ. заходів для відновлення контролю закон, командира над повітр. судном або збереження за ним контролю над цим судном, сприяють його пасажиром та екіпажу у продовженні їх маршруту настільки швидко, наскільки це можливо. 20.VI 1972 Рада Безпеки ООН прийняла спец. резолюцію, в якій засудила «піратські акти в повітрі» й закликала всі д-ви розширити та активізувати спільні міжнар. зусилля у боротьбі з Н. з. п. с. У резолюції від 4.XI 1977 ГА ООН вказала на важливість спільних та індивід. заходів для запобігання Н. з. п. с.

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ - (франц. neutralisation, від лат. neuter — ні той, ні інший) — заборона на підставі міжнар. договору використання тієї чи ін. території як театру воєн, дій або бази для їх ведення. Метою Н. т. є підтримання миру і безпеки в певному регіоні. До нейтраліз. територій належать Суецький і Панамський канали, архіпелаг Шпіцберген (Свальбард), Аландські острови (Фінляндія), Антарктика, небесні тіла та ін. Частково нейтраліз. територіями прийнято вважати без'ядерні зони — Лат. Америку, пд. частину Тихого ок., Пд.-Сх. Азію, Африку, косм. простір. Н. т. може супроводжуватися і режимом її демілітаризації. Так, архіпелаг Шпіцберген (Свальбард) згідно з Договором про Шпіцберген 1920 є одночасно нейфалізованою і демілітариз. територією.

НЕЙТРАЛІЗОВАНІ ЗОНИ - місцевості, які створюються у районі бойових дій на основі угоди між воюючими сторонами з метою захисту поранених, хворих і цив. осіб від наслідки збройного конфлікту. Можуть створюватися і діяти за умови, що зазначені категорії осіб не беруть участі у воєнних діях і не займаються жодною діяльністю військ. характеру протягом свого перебування у зоні. Цей статус Н. з. встановлено Женев. конвенцією IV 1949 (ст. 15). Такі зони створювалися: під час громадян. війни в Іспанії за посередництва Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) в одному з кварталів Мадриду (1936); японо-кит. збройного конфлікту в Шанхаї (1937); арабо-ізраїл. збройного конфлікту за посередництва МКЧХ в Єрусалимі (1948); англо-аргент. збройного конфлікту на Фолклендських (Мальвінських) о-вах (1982). Різновидом Н. з. є санітарні й безпечні зони та місцевості, демілітариз. зони і місцевості, що не обороняються. Створення сан. і безпеч. зон та місцевостей передбачене ст. 23 і 14 відповідно I і IV Женев. конвенцій 1949. Це зони-притулки, які створюються на основі угоди між воюючими сторонами, однак відрізняються від Н. з. тим, що можуть створюватися в одностор. порядку ще в мир. час і мають бути підтверджені у воєн. час ін. воюючою стороною; призначені виключно для прийняття поранених і хворих (серед цив. та нецив. населення), інвалідів, осіб похил. віку, дітей до 15 років, вагіт. жінок і матерів з дітьми до 7-річного віку, а також персоналу, на який покладено організацію та управління цими зонами і місцевостями. Інші ж цив. особи не користуються правом доступу до таких зон, як передбачено для Н. з., якщо з цього питання не укладено спец. угоди; можуть бути розташовані як поблизу лінії бойових дій, так і на відстані від неї. Под. зони було створено в прибережж, районах на пд. Аргентини під час згаданого англо-аргент. конфлікту на Фолкленд. о-вах і під час збройного конфлікту між Хорватією і кол. Югославією, коли сторони під егідою МКЧХ уклали угоду, відповідно до якої лікарня у м. Осієке та її території були проголошені сан. зоною. Сан. зони позначаються черв. хрестами або черв. півмісяцями, а сан. місцевості — косими черв. смугами на білому полі на будівлях, розміщених на периферії цих місцевостей. Створення демілітариз. зон передбачене ст. 60 Дод. протоколу I до Женев. конвенцій 1949. Однак ці зони не мають нічого спільного з нейтралізованими територіями, що створювалися на основі дог. демілітаризації відповід. територій (Антарктида, міжнар. канали, косм. простір, мор. дно). Демілітариз. зони схожі із сан. та безпеч. зонами, але, на противагу останнім, у принципі є відкритими для будь-якого некомбатанта. Крім того, такі зони повинні відповідати умовам, які передбачені ст. 59 згаданого Дод. протоколу I для місцевостей, що не обороняються; у них має бути здійснено евакуацію комбатантів і припинено воєнні дії та будь-яку діяльність, пов'язану з ними. Статус місцевостей, що не обороняються, вперше було визначено в ст. 25 Положення про закони та звичаї сухопут. війни 4-ї Гаазької конвенції 1907 та ст. 1 9-ї Гаазької конвенції 1907, якими забороняється атакувати або бомбардувати будь-яким способом незахищені міста, селища, житло або будівлі. Цей статус було підтверджено згаданим Дод. протоколом I (п. 1 ст.

59) до Женев. конвенцій 1949 із введенням новації, згідно з якою відповідні власті нас. пункту, розташованого поблизу зони зіткнення збройних сил сторін, можуть в одностор. порядку проголосити його «місцевістю, що не обороняється» (п. 2 ст. 59). У такому разі цей нас. пункт має бути відкритий для окупації супротив, стороною і остання повинна поводитися з ним як з відкритим містом, тобто утримуватися від бомбардувань. Водночас з такого міста мають бути евакуйовані всі комбатанти, всі мобільні бойові засоби і мобільне військ, спорядження. Отже, відмінність між місцевістю, що не обороняється, і демілітариз. зоною полягає в: одностор. характері заяви про створення місцевості, що не обороняється; консенсуальному характері угоди про створення демілітариз. зони; тимчас. характері статусу місцевості, що не обороняється, який вона втрачає з її окупацією; пост, характері статусу демілітариз. зони, який зберігається незалежно від того, яка воююча сторона її контролює. Крім того, ООН має право створювати в гуманіт. цілях безпечні зони, які не підпадають під статус жодної з цих зон. Так, під час збройного конфлікту в Боснії і Герцеговині Рада Безпеки ООН створила такі зони для міст Сараєво, Тузла, Зєпа, Біхак, Горажде, Сребреніце та їх околиць. Створення Н. з. означає: припинення будь-яких ворожих дій щодо цієї зони; відведення усіх військ, частин та напіввійськ. формувань, які на неї нападали, на відстань, достатню для того, щоб ці частини й формування не становили більше загрози для цієї зони; вільний доступ до неї сил ООН з охорони (СООНО) і гуманітар. організацій, а також забезпечення безпеки їх персоналу. 1994 під час збройного конфлікту в Руанді Рада Безпеки розширила повноваження сил ООН у цій країні й дозволила їм створювати «зони безпеки», де могли б сховатися переміщені особи, біженці, а також цив. особи, яким загрожувала небезпека.

НЕЙТРАЛІТЕТ - (від пізньюлат. — нічийний) — особливий міжнар. прав, статус д-ви, що визначає її ставлення до війни, воєнних конфліктів. Йдеться насамперед про неучасть у війні, а в мир. час — про відмову від участі у воєнних блоках. Розрізняють Н. постійний, традиційний, позитивний (активний), воєнний та збройний. Права і обов'язки нейтр. держав у сухопут. війні визначені 5-ю Гаазькою конвенцією 1907, а в морській війні — 13-ю Гаазькою конвенцією 1907. Сторони, що перебувають у стані війни між собою, не повинні вводити свої війська на тер. нейтральної д-ви, а у випадку введення остання зобов'язана їх роззброїти та інтернувати до кін. війни. Нейтр. д-ва не зобов'язана перешкоджати вивезенню чи транзиту зброї або ін. військ, спорядження через свою територію, якщо це робиться за рахунок воюючої сторони. В мор. війні кораблі ворогуючих сторін не повинні перебувати на рейді й в тер. водах нейтр. д-ви більш як 24 години (за винятком авар, стану або стихії). Про свій Н. д-ви заявляють або на поч. воєнних дій між ін. д-вами, або в мир. час у разі наростання воєн, конфронтації. На відміну від Н. під час війни, постійний Н. діє також у мир.

час і означає прийняття д-вою зобов'язання ніколи не брати участі у війні, утримуватися від політики, що може призвести до воєн, конфліктів. Постійний Н. є визнаним і гарантованим міжнар. правом. Зокрема, постійний Н. Швейцарії був гарантований учасниками Віденського конгресу 1814—15, які підписали з цього приводу спец. декларацію. 1955 Н. Австрії був визнаний д-вами, що підписали Держ. договір про відновлення незалеж. і дем. Австрії. Про свій намір стати нейтр. д-вою заявила й Україна в Декларації про державний суверенітет України 1990.

НЕЙТРАЛЬНІ ВОДИ - 1) Тер. і внутр. морські води нейтральних держав у період воєн, дій на морі. 2) Нейтральні мор. простори, в межах яких відповідно до міжнар. договорів заборонено ведення воєн. дій. Відповідно до Договору про Антарктику 1959 нейтральними є прилеглі до континенту острови і мор. акваторії південніше 60-ї паралелі пд. широти. 3) Умовне, не закріплене в міжнар.-прав. актах найменування вод відкритого моря, тобто мор. просторів за межами зовн. кордону територіального моря. Прав, режим Н. в. регулюється Конвенцією ООН по морському праву 1982 та ін. міжнар.-прав. док-тами.

НЕКОМБАТАНТИ - (від не... - префікс, що означає заперечення, і франц. combattant — той, що веде бій; воїн, боєць) - особи, які входять до складу збройних сил, але не беруть участі в бойових насильниць. діях, хоча специфічно забезпечують їх. Н. мають право застосовувати зброю лише у випадку самооборони. Існують дві осн. категорії ?.: духовні особи (священнослужителі) та мед. працівники у складі ЗС, а також ін. цив. особи, які не носять і не застосовують зброї, реально не беруть участі в бойових діях, але перебувають у районі цих дій. Ст. 13 Женев. конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 до Н. відносить осіб, які йдуть за ЗС, але не входять до їх складу безпосередньо. Це, напр., цив. особи екіпажів літаків, військ, кореспонденти, постачальники, роб. команди або служби, на яких покладено завдання побут, забезпечення ЗС за умови, що вони отримали на це відповід. дозвіл від тих ЗС, яких вони супроводжують. Женев. конвенція про поводження з військовополоненими 1949 визначає, що Н. (мед.-сан. склад і духовний персонал) не повинні вважатися військовополоненими, якщо їх затримано супротивною д-вою під час надання ними допомоги полоненим військовослужбовцям (ст. 33). Н. повинні створюватися всі умови для виконання їх обов'язків в інтересах військовополонених, що, як правило, належать до одних з ними ЗС, у рамках законів д-ви, що утримує військовополонених, під керівництвом її компет. органів.

НЕСАМОВРЯДНІ ТЕРИТОРІЇ - території, народи яких ще не досягли повного самоврядування і відповідальність за управління якими несуть або беруть на себе певні члени Організації Об'єднаних Націй. На Конференції у м. Сан-Франциско (США) 1945 було прийнято Декларацію про Н. т., спрямовану на встановлення принципу міжнар. відповідальності держав за управління залежними територіями, що перебували під їхньою юрисдикцією. У Декларації, яка повністю увійшла до Статуту ООН (розд. XI), такі д-ви «визнають той принцип, що інтереси населення цих територій є першорядними і, як священний обов'язок, беруть зобов'язання максимально сприяти благополуччю їх населення» (ст. 73). Цей обов'язок принципово відрізняється від усіх зобов'язань, що містилися у поперед. міжнар. угодах і стосувалися Н. т. Так, згідно зі ст. 23 Статуту Ліги Націй, її члени зобов'язувалися лише «забезпечити справедливе поводження з тубільним населенням територій, що перебували під їх контролем». Розд. XI Статуту ООН суттєво відрізняється також від розділів XII і XIII, присвячених питанням системи опіки, створеної для міжнар. управління та нагляду за територіями, включеними до неї наст. індивід, угодами. Хоча розд. XI і не передбачає встановлення наглядового механізму за виконанням цього обов'язку, важливою новацією є те, що його положення мали застосовуватися до всіх Н. т. від часу набуття Статутом ООН чинності (резолюція ГА ООН від 9.II 1946). Згадана ст. 73 проголошує, що для здійснення принципу відповідальності держав стосовно Н. т. необхідно: а) забезпечувати, додержуючи належної поваги до культури народів, їх політ., екон. і соціальний прогрес, прогрес у галузі освіти, справедливе поводження з ними і захист їх від зловживань; б) розвивати самоврядування, враховувати належним чином політ. прагнення цих народів, допомагати їм у прогрес, розвитку їх вільних політ. інститутів відповідно до специф. обставин, властивих кожній території та її народам, і до їх різних ступенів розвитку; в) зміцнювати міжнар. мир і безпеку; г) сприяти розвитку творчих заходів із спеціаліз. міжнар. організаціями для практ. досягнення викладених у цій статті цілей; д) надавати регулярно Ген. секретарю стат. та ін. інформацію спец. характеру, що стосується екон. і соціальних умов, а також умов освіти на територіях, за які вони несуть відповідальність, крім тих територій, на які поширюється дія розділів XII і XIII. З 1946 по 1960 осн. дискусія щодо Н. т. відбувалася у Четвертому к-ті ГА ООН та спец. к-тах, створених для надання йому допомоги. Так, у 1949 ГА заснувала спец. к-т для перевірки факторів, що мають братися до уваги при з'ясуванні питання, чи досяг народ тієї або ін. залежної території «повною мірою самоврядування». А 1953 ГА розробила «перелік факторів», якими мали керуватися д-ви, що здійснювали управління Н. т., при вирішенні питання «чи належать зміни в конституційному статусі тієї або іншої території до таких, що залишають або не залишають її у сфері дії розділу XI Статуту ООН». У перелік увійшли три групи факторів, що вказували відповідно на: 1) незалежність, 2) ін. окремі системи

самоврядування та 3) вільний зв'язок території на рівноправних засадах з метрополією або ін. країною. При цьому ГА підтвердила, що досягнення народом такої території статусу «повністю самоврядної» має здійснюватися «переважно» шляхом досягнення незалежності; крім того, вона визнала, що самоврядування може бути досягнуто у формі зв'язку з однією д-вою і більше, якщо його здійснено на основі абс. рівноправ'я та вільно вираженої волі народу. Так, 1953 ГА, виходячи із зазначеного «переліку факторів», уперше погодилася з тим, що розд. XI більше не застосовується до Пуерто-Рико. Згодом под. резолюції ГА були прийняті щодо Гренландії, Суринаму та Нідерландських Антиль, Аляски і Гаваїв, які інтегрувалися зі США, Данією та Нідерландами. Інше становище склалося з Н. т., народи яких вимагали здійснення самоврядування аж до створення незалежних держав. Д-ви, що несли або мали нести відповідальність за ці території, часто не виявляли бажання співпрацювати з ООН. Тому в даний період осн. увага ГА ООН і названого спец. к-ту була зосереджена на виконанні цими д-вами вимог ст. 73: насамперед сприяння розвитку самоврядування таких територій, надання інформації про стан справ там тощо. Прийняття у 1960 ГА ООН Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам ознаменувало початок нової ролі ООН стосовно Н. т. і привело до створення у 1961 спец. к-ту, наділеного широкими повноваженнями у сфері імплементації цього міжнар. акта. Відтепер усі питання щодо Н. т., розглядалися переважно в рамках цього к-ту і самою ГА. Іспанія спочатку відмовлялася надавати інформацію про Н. т., але згодом погодилася з цією вимогою ст. 73 стосовно «всіх своїх провінцій, в яких могла бути зацікавлена ООН». Португалія також відмовлялася надавати інформацію про свої замор, території, тому ГА ООН у 1960 змушена була заявити, що замор, території Португалії є Н. т. «в значенні розділу XI Статуту і що ця країна несе зобов'язання стосовно надання такої інформації». У зв'язку зі спалахом повстання у деяких португ. замор, територіях та репрес. заходами, вжитими там Португалією, ГА визнала, що майбутнє цих територій виходить за межі, визначені розд. XI Статуту ООН. Ситуація характеризувалася як «серйозна загроза міжнародному миру та безпеці» й визнавалася необхідність негайного вжиття заходів щодо надання незалежності цим територіям, а Раді Безпеки було рекомендовано сприяти їх виконанню (резолюція ГА ООН від 14.XII 1962). ГА ООН розглядала також інші справи стосовно здійснення права на самовизначення народів Н. т., а саме щодо: брит. Кіпру (1954—60), брит. Того (1956), португ. Гоа (1961), нідерл. Західного Іріану (1961—70), італ. колоній в Африці (1963), брит. Південної Родезії (1963-66), брит. Фолклендських (Мальвінських) о-вів (1964—66), новозел. Островів Кука (1965), франц. Сомалі (1965-66), ісп. Сахари (1965), брит. Гібралтару (1967). Протягом 60—70-х рр. 20 ст. майже всі Н. т. стали незалежними і набули членства в ООН, а деякі увійшли до складу держав, з якими вони раніше мали прав. зв'язок.

НІЦЦЬКИЙ ДОГОВІР 2001 - міжнар.-правовий документ, прийнятий главами держав та урядів Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Данії, Ірландії, Іспанії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Португалії, Фінляндії, Франції, Швеції на Міжурядовій конференції у м. Ніцці (Франція) 26.ІІ 2001. Повна його назва — «Ніццький договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, договорів про заснування Європейських співтовариств та деяких пов'язаних з ним актів». Складається з 2 частин: «Суттєві доповнення» і «Перехідні та заключні умови», а також з низки протоколів і декларацій, ухвалених конференцією. Зміни і доповнення стосуються порядку утворення, повноважень і діяльності органів ЄС та Європ. співтовариства (Європейського парламенту, Європейської комісії, Ради ЄС), Європ. суду з прав людини і Європ. суду аудиторів тощо. Сторони схвалили також Протокол Європ. суду з прав людини як додаток до Договору про ЄС (див. Маастрихтський договір 1992), Договору про заснування Європ. співтовариства і Договору про заснування Європ. товариства по атомній енергії. Цей Протокол по суті є актом, яким визначається прав. статус Європ. суду з прав людини. Він складається з преамбули і наст. розділів: I. Судді; II. Організація; III. Процедура; IV. Суд першої інстанції ЄС; V. Заключні положення. Н. д. 2001 передбачено, що він набуде чинності першого дня другого місяця після того, як ост. д-ва, яка підписала Договір, передасть депозитарію свою ратифікац. грамоту. Депозитарієм по Договору є уряд Італії. Н. д. 2001 — важлива стадія процесу розширення ЄС шляхом прийняття у члени Союзу країн Центр, і Сх. Європи, Середземномор'я і Прибалтики.

НОНЛІКВЕТ - (лат. non liquet — не ясно) — лат. вислів, який застосовують у міжнар. судовій практиці, коли суддя недостатньо обізнаний з фактами справи або з правом, яке можна було б застосувати для вирішення спору. Якщо констатується прогалина, тобто відсутність у міжнар. праві договір, або звичаєвої норми, яка могла б бути використана для врегулювання правовідносин, суддя може оголосити non liquet, тобто відмову від розгляду справи. У сучас. міжнар. праві й практиці проблеми Н. Майже не Існує.

НОРМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА - правило поведінки держав та ін. суб'єктів міжнародного права, що визнається ними юридично обов'язковим у відносинах між собою. Належить до позитивного міжнар. права, оскільки виникає, змінюється і перестає діяти за певних обставин. Розрізняють формальні й матеріальні джерела Н. м. п. Перші — це юрид. процедури та методи створення норм заг. застосування, що є юридично обов'язковими для адресатів. Другі — забезпечують доказ існування норм, які в разі їх доведення набувають статусу юридично обов'язкових норм заг. застосування.

У системах внутр. права концепція форм, джерел виходить з конст. механізму правостворення, а статус норми права встановлюється конст. правом. Напр., закон в Україні є обов'язковим на підставі відповід. компетенції ВР України, що встановлено Конституцією. Однак такого механізму не існує щодо створення норм міжнар. права. Багато-стор. договорам, які стосуються кодифікації та розвитку норм міжнар. права, рішенням Міжнародного суду ООН і одностайно підтриманим резолюціям ГА ООН з питань права не вистачає такої ж зобов'язуючої якості, що її мають закони д-ви, бо дотримання останніх покладається на всіх суб'єктів внутр. права, як правило, з часу опублікування. На практиці відмінність між форм, та матеріальними джерелами міжнар. права є досить умовною. Певним їх еквівалентом виступає принцип, за яким заг. згода держав створює норми заг. застосування. Тому на джерела часто посилаються саме як на зобов'язуючу якість Н. м. п., а також як на джерела інформації (Я. Броунлі, Великобританія). Так, у ст. 38 Статуту Міжнар. суду ООН, яка зобов'язує Суд вирішувати передані йому справи на підставі міжнар. права, не розрізняються його форм, та матеріальні джерела, а система пріоритету їх застосування ґрунтується лише на послідовності викладу з посиланням на дод. засоби, хоча це не означає, що у всіх випадках пріоритетність тих чи ін. джерел права обов'язково диктується ієрархія, порядком. Ст. 38 до джерел міжнар. права відносить: а) міжнар. договори; б) міжнар. звичай як доказ заг. практики, визнаної як норма права; в) заг. принципи права; г) суд. рішення, а також доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публіч. права різних націй як допоміжні засоби для визначення прав. норм. Обов'язок Міжнар. суду — розглядати передані йому спори на підставі зазнач. джерел міжнар. права — не обмежує права Суду вирішувати справу екс екво ет боно, якщо сторони на це згодні. Матеріальні джерела міжнар. права можуть бути визначені як життєві відносини, з яких встановлюється норма, що застосовується до конкр. ситуації. Ці відносини виступають у 5 осн. категоріях або формах: звичай; договори; рішення суд. або арбітраж, трибуналів, а також комісій з примирення; юрид. праці; рішення або визначення органів міжнар. установ (Дж. Старк, США). Порівняно з джерелами, визначеними у ст. 38 Статуту Міжнар. суду як життєві відносини, тут вказуються також рішення арбітраж, трибуналів і комісій з примирення, рішення та визначення органів міжнар. організацій. Водночас у наведеному переліку матеріальних джерел відсутні відносини, що стосуються «загальних принципів права». З огляду на зміст ст. 38 Статуту Міжнар. суду звичай вважається матеріальним джерелом, якщо серед держав існує заг. визнання певної практики як обов'язкової (Я. Броунлі). Загальновизнано, що треба розрізняти звичай (англ. custom) як такий, що відповідає прав, почуттю та правосвідомості (лат. *opinio juris et necessitatis*, букв. — думка права і необхідності), й звичку (англ., франц. usage), яка не віддзеркалює юрид. зобов'язання (А. Фердросс, Австрія). Відтак для створення міжнар. звичаю недостатньо простого застосування, тому критерієм його визнання є оцінка д-вами, що застосовують це правило

поведінки. Отже, за певних обставин може відразу виникнути норма міжнар. звичаєвого права. Звичаєві норми становлять заг. звичаєве міжнар. право. Будь-яка його норма може бути змінена не поведінкою окр. держав, а тільки заг. зміною прав, свідомості. Однак у межах заг. міжнар. права у вузькій сфері може виникнути й місц. звичаєве право (А. Фердросс). Матеріальними джерелами звичаю можуть бути: дип. кореспонденція; політ, заяви; прес-релізи; думки офіц. юрид. радників; офіц. підручники з юрид. питань (напр., з військ, права); виконавчі рішення та практика; коментарі урядів щодо проектів, розроблених Комісією міжнародного права ООН; нац. зак-во держав; міжнар. та нац. суд. рішення; витяги з договорів та ін. міжнар. доктів; практика міжнар. органів та резолюції ГА ООН з юрид. питань. Значення цих джерел неоднакове і багато в чому залежить від конкр. обставин. Елементами звичаю є: тривалість (у сучас. умовах ін-форм. революції існує тенденція до зменшення впливу цього елемента); однаковість, стійкість і послідовність практики; загальність практики; *opinio juris et necessitatis* (заг. практика, що визнається правом). Договори є другим важливим матеріальним джерелом міжнар. права, значення якого постійно зростає. Залежно від ролі договору у створенні Н. м. п. вирізняють: а) правостворюючі договори (англ. *law making treaties*), що встановлюють заг. норми, обов'язкові для більшості держав; б) двостор. договори, або «догово-ри-контракти», тобто договори виключно між двома або кількома д-вами із спец. питань. Правостворюючі договори встановлюють прав, зобов'язання, дотримання яких не анулює договірну обов'язковість і досягнення їх цілей не припиняє зобов'язання (Я. Броунлі). Вони створюють загальні Н. м. п. для майб. поведінки сторін у поняттях прав, приписів, і ці зобов'язання по суті однакові для всіх сторін. За Дж. Браєрлі (Великобританія), правостворюючі договори «заміняють у міжнародній системі законодавство». Вони можуть: а) створювати нове загальне міжнар. право; б) тлумачити, переглядати або кодифікувати існуюче міжнар. право, включаючи скасування застарілих звичаєвих норм, якщо вони не стосуються категорії імперативного права; в) встановлювати нові міжнар. інституції. До визначних правостворюючих договорів належать, зокрема, акти Віденського конгресу 1814—15, Париз. декларація 1856, Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864, Статут Ліги Націй 1920, Статут ООН 1945. До цієї категорії договорів належать і договори, які кодифікували саме договірне право: Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 та Віденська конвенція про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986. До правостворюючих актів може належати також рішення міжнар. конференції у формі прийнятого нею багатостор. договору, який ще не набув чинності, але його дотримуються ті чи ін. д-ви у вигляді звичаєвого міжнар. права. Заг. принципи права часто визнаються як третє, хоча й допоміжне, джерело міжнар. права. Ці принципи слід відрізнити від міжнар.-прав, принципів, що містяться у договірних або звичаєвих Н. м. п. Поширеним є погляд, згідно з яким мета заг. принципів права полягає у перешкоджанні *non liquet* (лат. *non liquet* — не ясно), тобто

ці принципи мають застосовуватися, коли неможливо прийняти рішення на підставі договір, або звичаєвих норм міжнар. права. Однак ст. 38 Статуту Міжнар. суду не передбачає існування *non liquet* або *lacunae*, і в цьому разі Суд має відхилити позовне домагання. Водночас практика як Пост, палати міжнар. правосуддя, так і Міжнар. суду довела, що в міжнар. праві взагалі не існує т. з. проблеми *non liquet*. У всіх випадках Суд має перевірити обґрунтування позов, домагання спочатку в договорі, потім у звичаєвому міжнар. праві й лише тоді, коли воно не охоплюється жодною з цих норм, перевірити його, виходячи із загальних принципів права. Ст. 38 тим самим уповноважує Міжнар. суд приймати до розгляду домагання, яке повинне бути відхилене при виключному застосуванні договірної або звичаєвого міжнар. права (А. Фердросс). Крім того, на практиці вирішення питання про дійсність договору часто залежить від міжнародного звичаєвого права та від заг. принципів права. Тому необхідність дотримання послідовності застосування викладених у ст. 38 джерел міжнар. права має обмежений характер. Водночас, на думку А. Фердросса, оскільки Міжнар. суду при розробці його Статуту «не надавали повної свободи при розв'язанні правових питань, а намагалися його зв'язати принципами права, які вже були об'єктивовані, то мова може йти або про однакові принципи, що містяться у правопорядках цивілізованих націй, або про принципи, що становлять основу цих правопорядків... І це не випадкові однакові приписи права різних держав, а лише принципи права, які базуються на загальному правовому мисленні і можуть бути використані в міжнародному обігу». Цей підхід до заг. принципів права віддзеркалює визначення їх за природ.-прав. значенням. Так, Л. Оп-пенгейм вказує, що міжнар. арбітраж ще до утворення Пост, палати міжнар. правосуддя, як і після появи ін. міжнар. судів, тлумачив заг. принципи права подібно до п. 3 ст. 38, тобто як такі, що декларують існуюче право. «Формальне включення цієї практики до Статуту Міжнародного суду, — підкреслює він, — є важливим з точки зору відмови від позитивістської доктрини, відповідно до якої між-народ. право складається виключно з норм, на які держави дали свою згоду, і з цього випливало, що за відсутності таких міжнародні суди безсилі виносити рішення... Справа зводиться, таким чином, до сприйняття точки зору, відомої як точка зору Гроція, яка, віддаючи належне і в цілому вирішальне значення волі держав як творців міжнародного права, не відривала міжнародне право від правового досвіду і практики людства в цілому». Розвиваючи цей природ.-прав. підхід, К. Шушніг (Австрія) зазначає, що заг. принципи права є не лише основою міжнар. права, а й первісним джерелом для звичаїв, адаптованих та санкціонованих у договорах. Згідно зі ст. 38 Статуту Міжнар. суду, суд. рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів використовуються Судом як допо-між. засіб для визначення приписів права. Тому суд. рішення не може спиратися на окр. попередні рішення або доктрину. Але воно може бути використане для встановлення ще недостатньо забезпеченої Н. м. п., тобто для з'ясування сумнівних приписів права (А. Фердросс). Це впливає зі ст. 59 Статуту, згідно з якою Суд застосовує право, а не творить його і, отже,

не розглядає свої власні рішення як *per se* (лат. — самі по собі) зобов'язуючі. Міжнар. співтовариству держав важко розглядати такі рішення як обов'язкові прав, прецеденти. Суд, однак, використовував свої попередні рішення як керівні стосовно права, зокрема з метою застосування конкр. норми, і як заг. практики він дотримувався лінії або серії своїх поперед, рішень та думок, які мали под. спрямованість, хоча ніколи не вважав себе зв'язаним будь-якою доктриною суд. прецеденту. Суд також намагався додержуватися практики свого попередника — Пост, палати міжнар. правосуддя. Водночас Міжнар. суд продемонстрував, що він вважає себе вільним «розвивати» міжнар. право, не будучи зв'язаним тягарем поперед, практики та авторитету. Щодо юрид. праць, представлених найбільш кваліфікованими фахівцями у сфері міжнар. права, то вони вважаються доказами права, які заслуговують на довіру (Дж. Старк). Певну роль у створенні Н. м. п. можуть відігравати суд. рішення держав. Вони розглядаються як вагомні прецеденти або навіть як зобов'язуючі джерела права. На думку судді Верх, суду США С. Маршалла, «рішення судів кожної країни демонструють, як право націй у даній справі розуміється в цій країні й буде братися до уваги в процесі засвоєння норми, що має переважати в цій справі». Крім того, рішення судів держав з одних і тих самих питань можуть безпосередньо вести до створення звичаєвих норм міжнар. права. Так, певні норми права екстрадиції та визнання держав походять від однакових рішень нац. судів. Рішення міжнар. арбітраж, трибуналів, зокрема Пост, третейського суду і Брит.-амер. змішаного претензійного трибуналу, також сприяли розвиткові міжнар. права, доповнюючи або з'ясовуючи право з таких важливих сфер, як тер. суверенітет, нейтралітет, юрисдикція і сервітути д-ви, її відповідальність. Гол. відмінність між третейським і суд. рішенням полягає не в нормах права, які вони застосовують, а в способі добору суддів, гарантуванні виконання ними своїх обов'язків, їх незалежності від сторін та у факті, що суд. трибунал керується фіксованими нормами процедури замість норм для кожного випадку (*ad hoc*). Чимало спорів між д-вами або між д-вами та індивідами розглядалося і комісіями з примирення, які пропонували свої думки щодо їх розв'язання. Хоча в більшості випадків визначення таких комісій не є зобов'язуючими, їх доповіді мали певне значення як джерела права, бо в них часто містилися оцінки Н. м. п. Ці визначення деякою мірою можна порівняти з тими рішеннями міжнар. арбітраж, трибуналів, що сприяли розвитку міжнар. права.

НОТА ДИПЛОМАТИЧНА - (лат. *nota* - письмовий знак, позначка, зауваження) — вид дип. документа, офіц. письмове звернення однієї д-ви до іншої чи до кількох держав. У дип. практиці поширені вербальні та особисті ноти. Якщо вербальні ноти стосуються різноманіт. поточ. питань міжнар. життя, то в особистих нотах викладаються питання важливого принципового значення згідно з дип. протоколом у країні перебування дип. представництва

тієї чи ін. д-ви або відповідь на особисту ноту. Особиста нота має форму листа, друкується на спец. бланку, надсилається від імені особи, яка підписує її. Чіткої прав, регламентації питань, що викладаються у вербальних або особистих нотах, не існує. При складанні нот дипломати керуються традиціями і практикою країни перебування. У міжнар. дип. практиці обмін нотами є однією з форм укладання міжнар. договорів.

НОТИФІКАЦІЯ - (пізньолат. *notificatio*, від лат. *notificare* — робити відомим, повідомляти) — у дип. і договір, практиці держав форм, повідомлення ін. сторони про відповідні юридичні факти. Здійснюється м-вом закорд. справ або дип. (консульським) представництвом шляхом направлення ноти або ін. документа, в якому висловлюється позиція д-ви з будь-якого міжнар. питання, констатується погляд стосовно певних подій та фактів, повідомляється про підписання, ратифікацію міжнар. договорів, приєднання до них або їх денонсацію. н. часто передбачається у договорах. Так, згідно зі ст. 10 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 м-во закорд. справ країни перебування має повідомлятися про призначення співробітників дип. представництва, їх прибуття та остаточний від'їзд або припинення їх функцій у представництві. За міжнар. правом н. — один з видів одно-стор. актів д-ви, що приводить юрид. наслідки у відповідність з її намірами.

НУНЦІЙ - (лат. — вісник, гонець) — дип. представник Ватикану, який підтримує на пост, основі (на відміну від легата, який виконує конкр. доручення) дип. відносини з іноз. д-вами (в т. ч. з Україною). У Києві існує папська нунціатура на чолі з апостолічним Н. Як і посол, Н. належить до першого класу дип. представників (поділ, започаткований Віденським регламентом 1815). Тому в питаннях церемоніалу та етикету він має старшинство перед главами дип. представництв другого та третього класів, хоча у прав, відношенні різниці між ними немає. Особливістю неюрид. характеру можна вважати те, що Н., акредитовані в катол. і деяких некато. країнах, за істор. чи місц. традицією стають дуаєнами дипломатичного корпусу, незалежно від часу перебування у даній д-ві послом Ватикану, всупереч практиці, коли дуаєном автоматично вважається посол, який раніше за своїх колег вручив главі д-ви перебування вірчі грамоти. Свого часу назва «нунцій» іноді застосовувалася і до світських послів. Так, Вел. франц. революція кін. 18 ст. скасувала всі ранги послів, і вони за рішенням Нац. зборів отримали нову назву — «нунції Франції».

НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС - суд. процес над гол. гітлерівськими воєнними злочинцями. Відбувся у Нюрнберзі (Німеччина) з 20.XI 1945 по 1.X 1946 у Міжнар. воєнному трибуналі, утвореному на основі Угоди між урядами СРСР, США, Великобританії та Франції про суд. переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі від 8.VIII 1945 у Лондоні. Невід'єм. частиною Угоди є Статут Міжнар. воєнного трибуналу, який визначив його організацію, юрисдикцію та функції. Н. п. став судом народів над клікою воєн, злочинців, які перебували при владі в Німеччині протягом 1933—45. Підсудними були: Г. Герінг, Р. Гесс, І. фон Ріббентроп, Р. Лей, В. Кейтель, Е. Кальтенбруннер, А. Розенберг, Г. Франк, В. Фрік, Ю. Штрейхер, В. Функ, Я. Шахт, Г. Крупп фон Болен унд Гальбах, К. Деніц, Е. Редер, Б. фон Ширах, Ф. Заукель, А. Йодль, Ф. фон Папен, Г. Фріче, А. Зейс-Інкварт, А. Шпеер, К. фон Нейрат, М. Борман. Усі вони звинувачувалися у скоєнні найтяжчих міжнар. злочинів—злочинів проти миру і людства. За кілька днів до процесу Лей наклав на себе руки, Крупп був визнаний невиліковно хворим, і справу проти нього призупинили (невдовзі він помер). Бормана розшукати не вдалося, і його судили заочно. Підсудним були забезпечені широкі можливості для захисту і подання доказів. Усі вони мали кваліфікованих нім. захисників. У ході Н. п. відбулося 403 відкритих суд. засідання, на яких усі підсудні, за винятком Гесса і Фріка, дали показання. Заслухано 113 свідків, розглянуто 143 письм. показання свідків і понад 5 тис. докум. доказів, включаючи офіц. док-ти з архівів гітлерів. міністерств, відомств, генштабу. 30. IX — 1.X 1946 було оголошено вирок. Підсудних визнано винними у змові для підготовки і ведення агресив. війн проти Австрії, Чехословаччини, Польщі, Данії, Норвегії, Бельгії, Югославії, Греції, СРСР та ін. країн, тобто у вчиненні злочинів проти миру, а також воєнних злочинів і злочинів проти людства. Трибунал засудив Герінга, Ріббентропа, Кейтеля, Кальтенбруннера, Розенберга, Франка, Фріка, Штрейхера, Заукеля, Йодля, Зейс-Інкварта і Бормана (останнього — заочно) до страти на шибениці, Гесса, Функа і Редера — до довічного ув'язнення, Шираха, Шпеера — до 20 років, Нейрата — до 15 років, Деніца — до 10 років тюремного ув'язнення. Фріче, Шахт і Папен були виправдані. Трибунал визнав злочин, організаціями: керівний склад націонал-соціалістської партії, охоронні загони цієї партії (СС), таємну поліцію (гестапо) та службу безпеки (СД). Деякі засуджені подали прохання про помилування або зміну вироку. Так, gros-адмірал Редер просив замість довіч. ув'язнення винести йому смертний вирок; Герінг, Йодль, Кейтель — про заміну страти на шибениці — розстрілом. Контрольна рада по Німеччині на своєму засіданні (9.X 1946) залишила вирок трибуналу без змін. Вирок щодо засуджених до страти на шибениці виконано в ніч на 16.X 1946. Н. п. має велике істор. значення. Він викрив перед світом злочини фашизму, показав усю небезпеку його відродження у будь-якій д-ві й в будь-якій формі. Вперше за історію людства як крим. злочинці були покарані держ. діячі, винні у підготовці, розв'язанні й веденні агресив. війни. У Статуті Міжнар. воєнного трибуналу та його вироку дано чітку прав, кваліфікацію найтяжчим міжнар. злочинам:

злочинам проти миру; воєнним злочинам; злочинам проти людства. Це сприяло дальшому розвитку міжнар. публічного права і міжнар. крим. права. Док-ти Н. п., спрямовані проти геноциду, расизму та расової дискримінації, набули розвитку в таких міжнар.-прав, актах, як Конвенція про запобігання злочину геноциду та боротьбу з ним 1948, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965, Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968. Принципи, визнані у Статуті Міжнар. воєн, трибуналу й які знайшли своє втілення у його вироку, були підтверджені в резолюціях ГА ООН від 11.XII 1946 і 27.XI 1947 як загальноновизнані принципи сучас. міжнар. права.

О

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ - (United Nations; Nations Unies) — д-ви, які під час Другої світової війни 1939— 45 входили до антигітлерівської коаліції (СРСР, США, Великобританія, Франція, Китай та ін. — всього понад 50) та утворили в 1945 Організацію Об'єднаних Націй (ООН).

ОБІТЕР ДІКТУМ - (лат. obiter dictum - сказане мимохідь, між іншим) — в англосаксонському праві зроблені суддею при винесенні рішення заяви, які не мають істотного значення для даної суд. справи, не впливають на розгляд справ у майбутньому і не є частиною раціо десиденті (лат. ratio decidendi — вирішальний довід). О. д. не створюють зобов'язуючого прецеденту, але можуть бути т. з. переконливим прецедентом (тобто таким, який суд може, але не зобов'язаний враховувати в наст, справах). Існують два види О. д.: право-положення, що засноване на фактах, які в даній справі не встановлювалися, а якщо і встановлювалися, то не мали істотного значення, та правоположення, яке хоча і засноване на встановлених по справі фактах, не становить суті рішення.

ОБМІН НОТАМИ - вид договору міжнародного з якогось конкр. питання; одна з форм укладення такого договору. О. н. передбачений ст. 1 Закону «Про міжнародні договори України» (1993). Оформляється шляхом обміну однаковими за змістом нотами, як правило, в один і той же заздалегідь домовлений день, з якого угода вважається такою, що набуває чинності, якщо в нотах не застережено інше. О. н. використовується при встановленні дипломатичних відносин, уточненні положень певного договору, припиненні його дії тощо.

ОБОВ'ЯЗКОВА ЮРИСДИКЦІЯ - [лат. *juris-dictio* — судочинство, від *jus* (*juris*) — право і *dictio* — виголошення] — повноваження міжнар. суд. органу на розгляд можливих спорів між суб'єктами міжнар. права, визнане ними заздалегідь. Так, відповідно до ст. 36 § 2 Статуту Міжнародного суду ООН д-ви можуть зробити заяву, що вони заздалегідь визнають обов'язкову юрисдикцію цього Суду з усіх прав, спорів і щодо будь-якої ін. д-ви, яка прийняла под. зобов'язання. Ці спори можуть стосуватися: тлумачення договору; будь-якого питання міжнар. права; наявності факту, який, коли він буде встановлений, являтиме собою порушення міжнар. зобов'язання; характеру і розмірів відшкодування, яке належить за порушення міжнародного зобов'язання. У багатьох міжнар. договорах передбачається, що в разі виникнення спору про тлумачення або застосування договору цей спір буде передано до суду (правда, д-ва при підписанні таких договорів може зробити застереження про невизнання компетенції суду). Напр., у Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 зазначається: «Будь-який спір між двома або кількома державами-учасницями щодо тлумачення або застосування цієї Конвенції, який не вирішено шляхом переговорів або процедур, спеціально передбачених у цій Конвенції, передається на вимогу будь-якої сторони в цьому спорі на вирішення Міжнародного суду, якщо сторони в спорі не домовилися про інший спосіб урегулювання» (ст. 22). Особливим явищем є О. ю. Європейського суду з прав людини. Конвенція про захист прав людини та осн. свобод 1950 встановила, що будь-яка договірنا сторона може в будь-який час визнати *ipso facto* (лат. — в силу самого факту) і без спец. угоди О. ю. Європейського суду щодо тлумачення і застосування Конвенції (кол. ст. 46 § 1 цього акту). У зв'язку з набуттям чинності Протоколу № 11 (1.XI 1998), за яким було реформовано Європ. суд з прав людини, Положення про юрисдикцію Суду не передбачає робити спец. заяви про визнання О. ю. Суду (нова ст. 32 § 1). Тобто д-ви, які ратифікують Конвенцію після 1.XI 1998, автоматично визнають О. ю. Суду.

ОКУПАЦІЯ - (лат. — оволодіння, зайняття, від — захоплювати, займати) — у міжнародному праві тимчасове зайняття збройними силами тер. противника. Може мати місце як у мирний, так і у воєнний час. Режим О. регулюється 4-ю Гаазькою конвенцією 1907, Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни 1949, Гаазькою конвенцією про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954 тощо. За 4-ю Гааз, конвенцією, зокрема, О. розпочинається з встановлення факт, контролю над окупованою територією і утворення окупац. адміністрації, а припиняється з моменту втрати її факт, контролю над територією. Окупац. війська мають право стягувати на свою користь установлені податки, але

зобов'язані покривати з них витрати на управління. Вони можуть встановити реквізицію та контрибуцію для своїх потреб. Окупац. влада має право вимагати від населення беззаперечного підкорення, неучасті у ворожих діях. Водночас окупант не має права вимагати від населення активно сприяти своїм військ, операціям супроти його вітчизни. Окупац. д-ва повинна вживати заходів для впорядкування госп. і громад, життя на захопленій території. Оскільки О. — тимчас. явище, включення окупованої території до складу окупац. д-ви заборонено. Важливим елементом режиму О. є забезпечення безпеки окупац. військ, їх майна й комунікацій. Окупац. війська зобов'язані поважати осн. права людини, а також права, визначені міжнар. нормами з гуманіт. питань. На окупованій території зберігаються цив. закони і приватні, особисті та майн. права, що регулюються ними. Міжнар. акти передбачають, зокрема, право нас. окупованої території зберігати вірність своїй д-ві, забороняють колективні покарання та вигнання населення. Також залишається у силі місцеве крим. зак-во, але окупант має право посилити крим. покарання, а за необхідності ввести свої крим. закони, спеціально призначені для охорони його безпеки. Порушення окупантом норм міжнар. права, які стосуються О., тягнуть за собою політ., матеріальну або моральну відповідальність за вчинення воєн, злочинів, що *expressis verbis* (лат. — рішуче, категорично) становлять особливу небезпеку, чи крим. відповідальність винних фіз. осіб. Така відповідальність може настати не тільки за порушення законів та звичаїв війни, а й за злочини проти миру і людства, якщо О. є наслідком агресив. війни. Особливим видом О. є післявоєнна окупація як засіб забезпечення виконання зобов'язань д-вою, що несе відповідальність за агресію. Прикладом може слугувати О. тер. Німеччини та її сателітів військами антигітлерівської коаліції на основі відповід. домовленостей.

ОПІКА МІЖНАРОДНА - система міжнар. опіки, встановлена Організацією Об'єднаних Націй відповідно до Статуту ООН (гл. XII— XIII). Замінила собою мандатну систему Ліги Націй. Була створена для нагляду за управлінням територіями, які могли бути включені до О. м. індивідуальними угодами щодо кожної з них (ст. 75). Такі угоди мали затверджуватися ГА ООН або, якщо територія визнавалася стратегічною, РБ ООН (ст. 82—83). Осн. цілі О. м.: зміцнювати міжнар. мир і безпеку; сприяти політ., екон. і соціальному розвитку населення підопічної територій, його прогресу на шляху самовизначення або досягнення незалежності відповідно до обставин кожної території; заохочувати поважання осн. прав і свобод людини; забезпечувати однакове ставлення у соціальних, екон. і торг, сферах до всіх членів ООН та їхніх гр-н, а також однакове ставлення до них у провадженні правосуддя (ст. 76). О. м. мала застосовуватися до територій: а) що перебували під мандатом; б) що могли бути відторгнуті від ворожих держав у результаті Другої світ, війни 1939—45; в) добровільно включених до системи

опіки д-вами, відповідальними за управління ними (ст. 77). Для надання допомоги ГА ООН у здійсненні її функцій щодо підопіч. територій було утв. Рада з опіки ООН. її функції та повноваження полягали в тому, щоб: а) розглядати звіти, які мали подавати держави-мандатарії; б) приймати петиції і розглядати їх, консультуючись з цими д-вами; в) забезпечувати періодичні відвідування відповід. підопічних територій у погоджені з державами-мандатаріями строки; г) вживати зазначених та ін. заходів відповідно до умов про опіку (ст. 87). Водночас Рада мала розробити анкету стосовно політ., екон. та соціального прогресу населення кожної підопіч. території, а держава-мандатарій зобов'язувалася подавати ГА щорічні доповіді на підставі цієї анкети (ст. 88). Система опіки не поширювалася на країни, що стали членами ООН і відносини між якими мали ґрунтуватися на поважанні принципу суверенної рівності держав (ст. 78). Так, жодна підмандат. територія класу А не була поставлена під О. м. Серед них три країни — первісні члени ООН: Ірак, що став незалежним ще 1932, Сирія та Ліван. Трансйорданія (нині Йорданія) у 1946 як незалежна д-ва припинила дію мандата. Єдиною підмандат. територією класу А, що залишалася, була Палестина. ГА ООН у своїй резолюції від 29.XI 1947 закликала припинити дію мандата, що належав Великобританії, і утворити окремі єврейську та арабську д-ви з наданням Єрусалиму міжнар. статусу під управлінням Ради з опіки. Однак багатотисячне протистояння між араб. та євр. населенням, яке переросло в цей час у збройний конфлікт, не дало змоги реалізувати план ООН. 14.V 1948 євр. населення Палестини проголосило незалежність Держави Ізраїль, чому передувала (буквально за декілька годин до цього акту) відмова Великобританії від мандата на Палестину. 11.V 1949 Ізраїль став членом ООН. Нерозв'язаною залишилася проблема утворення незалеж. палестинської араб. д-ви, що набула форм широко-масштаб. арабо-ізра. конфлікту, який постійно призводить до серйозних порушень миру і безпеки на Бл. Сході. Навіть закінчення холодної війни і початок мир. процесу врегулювання палест. проблеми в рамках арабо-ізра. відносин під егідою ООН не привели до її розв'язання. 1946 на 1-й сесії ГА ООН Австралія, Бельгія, Великобританія, Нова Зеландія та Франція зробили заяви, в яких проголосили намір включити свої підмандатні території до системи О. м. Відповідно ГА упродовж 1946—50 схвалила угоди про опіку щодо: Камеруну (брит.), Танганьїки і Того (брит.) з Великобританією; Камеруну (франц.) і Того (франц.) з Францією; Науру з Австралією (від імені Австралії, Нової Зеландії та Великобританії); Нової Гвінеї з Австралією; Руанди-Урунді з Бельгією; Самоа (Західного) з Новою Зеландією; Сомалі з Італією. Що ж до кол. підмандат. територій Японії — Маріанських, Каролінських та Маршаллових островів, визнаних стратегічними, то угода про їх опіку була укладена зі США (резолюція РБ ООН від 2.IV 1947). Поперед, статус обох Камерунів, Танганьїки та обох Того належав до мандатів класу В, а решта — до класу С. Лише Пд.-Зх. Африка не була включена до системи О. м., оскільки Пд.-Афр. Союз (тепер Пд.-Афр. Республіка) намагався анексувати цю територію, посилаючись на п. 2 ст. 77 Статуту ООН, що передбачав

визначення територій, які мають бути включені до цієї системи. 1949 ГА ООН звернулася до Міжнар. суду ООН з проханням дати консультат. висновок про те, чи існують міжнар. зобов'язання уряду Пд.-Афр. Союзу щодо кол. підмандатної території Пд.-Зх. Африки та чи має даний уряд право змінювати міжнар. статус цієї території. 11.VII 1950 Суд ухвалив рішення: 1) 12 голосами проти 2, що Пд.-Афр. Союз продовжує мати міжнар. зобов'язання, встановлені в ст. 22 Статуту Ліги Націй стосовно мандата Пд.-Зх. Африки; 2) одноголосно, що положення гл. XII Статуту ООН про О. м. можуть бути застосовані до Пд.-Зх. Африки, оскільки вони передбачають заходи, якими територія може бути включена до системи опіки; водночас більшістю голосів (8 проти 6) вирішено, що положення гл. XII Статуту ООН не накладають на Пд.-Афр. Союз правове зобов'язання включити свою підмандатну територію до системи опіки; 3) одноголосно визнав, що Пд.-Афр. Союз, діючи одноособово, не має права змінювати міжнар. статус тер. Пд.-Зх. Африки і що компетенція визначати та змінювати цей статус належить Пд.-Афр. Союзу за згодою ООН. 6.XII 1950 Рада з опіки рекомендувала Пд.-Афр. Союзу включити Пд.-Зх. Африку до системи опіки ООН. Ця рекомендація виходила за межі консультат. висновку Міжнар. суду ООН, який не вимагав від Пд.-Афр. Союзу включити цю територію під опіку. Але ООН не відмовилася від своєї відповідальності за Пд.-Зх. Африку, регулярно розглядаючи доповіді Спец. комітету у справах Пд.-Зх. Африки, утвореного ГА в рамках Ради з опіки. Цілі О. м. були досягнуті, коли названі та ін. підопічні території у процесі широкомасштаб. деколонізації досягли незалежності або самоуправління як самост. д-ви, або в окр. випадках через об'єднання з сусід. незалеж. країнами. 1.XI 1994 Рада з опіки призупинила свою роботу після того, як ост. підопічна територія ООН — Палау — 1.X 1994 здобула незалежність. 25.V 1994 Рада скасувала своє правило проводити щорічне засідання, прийнявши рішення збиратися у разі необхідності за власним рішенням або за рішенням голови Ради, або на прохання більшості своїх членів, Ген. Асамблеї чи РБ ООН.

ОПІНІО ЮРИС - (лат. *opinio juris*, букв. — думка права) — вислів, який застосовується у міжнар. праві для констатації визнання суб'єктами правотворення правила поведінки як норми права. Таке визнання може бути явно вираженим або мовчазним. Явно виражене визнання закріплюється у договорах у письм. формі та, зазвичай, не викликає потреби з'ясувати, чи визнане правило поведінки є нормою права. Складніше з'ясувати визнання норми права правила поведінки, становлення якої відбувається у мовчазній формі. Йдеться про міжнар.-прав. звичай, який є повторенням певного типу поведінки (елемент перший, об'єктивний), який до того має розглядатися д-вами як норма права на основі їхньої переконаності в тому, що ця норма юридично обов'язкова (елемент другий, суб'єктивний). Положення про О. ю. закріплене в Статуті Міжнар. суду ООН: «Міжнародний звичай як доказ

загальної практики, визнаної як правова норма» (ст. 38 § 1 «b»). Правознавці, з'ясовуючи, чи існує О. ю., посилаються на заяви держав, акти міжнар. організацій, рішення судів тощо. Характерним прикладом є рішення Міжнар. суду ООН від 25.IX 1997 по спору між Угорщиною та Словаччиною (проект Габчіково—Надьмарош), в якому Суд, з'ясовуючи, чи є певне правило нормою права (О. ю.), послався на відповід. коментар Комісії міжнар. права ООН (хоча цей документ як такий не є джерелом міжнар. права).

ОПТАЦІЯ - (лат. — бажання, вибір, від — обирати, прагнути) — добровільний вибір громадянства при зміні д-вою, гр-нином якої особа була, території. Особи, які проживають на території, що переходить від однієї д-ви до іншої, називаються оптантами. Оптанти можуть, на власний розсуд, або зберегти громадянство своєї д-ви, або набути громадянства д-ви, до якої, за О., переходить територія. Порядок і строки О. Визначаються міждерж. договорами.

ОРГАНИ ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН - органи, які здійснюють представництво і захист інтересів своєї д-ви та прав і закон, інтересів її гр-н в офіц. відносинах з іноз. д-вами та ін. суб'єктами міжнар. права. Сучасна багатоступенева система таких органів складається з двох великих груп — внутрідержавних (або центральних) і закордонних. Внутрідержавні О. з. з. поділяються (залежно від способу їх формування і характеру повноважень) на конституційні та спеціалізовані, а закордонні — на постійні та тимчасові. До конституційних належать органи заг. політ, керівництва зовнішніми зносинами д-ви (парламент, глава держави, глава уряду та уряд у цілому). До органів безпосеред. операт. керівництва зовн. зносинами країни належить відомство закордонних справ. Що ж до спеціалізованих О. з. з., то вони безпосередньо не зв'язані з зовнішньою політикою та дипломатією як такими. Їх зв'язок з останніми є суто спеціальним, за профілем відповід. відомства. Пост, закордонними О. з. з. є дипломатичні представництва, консульські установи, постійні представництва або місії, торговельні представництва (торг.-екон. місії) при дип. представництвах. До тимчас. закордонних О. з. з. належать тимчасові спеціальні місії, делегації для участі в роботі міжнар. організацій, міжнар. конференцій чи їх органів тощо. В окр. (виняткових) випадках, коли за кордоном немає представників посольств чи коне, установ, однораз. функції у сфері представництва та захисту інтересів д-ви можуть виконувати: а) командири військ, кораблів і військ, частин, що перебувають за кордоном; б) при-корд. представники (прикордонні комісари, прикордонні уповноважені); в) комісари від держав-учасниць на всесв. (міжнародних) виставках, відповідальні за нац. експозицію тощо.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ - (United Nations Organization; Organisation des Nations Unies), ООН (UNO; ONU) - міжнародна організація незалежних, суверенних держав, які визнали Статут ООН. Її основним завданням є підтримання і зміцнення міжнародного миру та безпеки, розвиток співробітництва між державами. Ідея утворення всеосяжної у сфері своєї діяльності міжнар. організації для підтримання миру у світі вперше була втілена у Лізі Націй. Однак у 30-х рр. 20 ст. крайній націоналізм та шовінізм і побудована на них політика переросли в політ, реваншизм, тоталітаризм і мілітаризм в одних країнах та ізоляціонізм — в інших. За цих умов Ліга Націй виявилася нежиттєздатною і не змогла запобігти Другій світовій війні 1939 — 45. Тому утворення нової організації для підтримання миру і відкритої для міжнар. співробітництва стало одним з найголовніших завдань держав, що протистояли в цій війні агресії нацистської Німеччини та ін. держав гітлер. коаліції. 14. VIII 1941 президент США Ф. Рузвельт і прем'єр-міністр Великобританії У. Черчілль прийняли Декларацію принципів, відому як Атлантична хартія, в якій висловили сподівання на те, що після остаточного знищення нацист, тиранії буде встановлено мир, який дасть можливість усім країнам жити в безпеці на своїй території, а також забезпечить таке становище, за якого всі люди в усіх країнах могли б усе своє життя не знати ні страху, ні злиднів. Для цього д-ви світу повинні відмовитися від застосування сили, а д-ви, які загрожують або можуть загрозувати агресією, мають бути роззброєні до встановлення більш широкої та надійної загальної безпеки. 24. VIII 1941 до Хартії приєднався СРСР. 1.1 1942 у м. Вашингтоні (США) представники 26 країн (у т. ч. СРСР, США та Великобританії) прийняли Декларацію Об'єднаних Націй (див. Вашингтонська декларація 1942). В ній уряди цих держав зобов'язувалися використати всі свої військ, та екон. ресурси проти держав «Осі» і країн, що приєдналися до гітлерів. коаліції. Питання про утворення нової міжнар. організації було вирішено на Московській конференції 1943 з участю міністрів за-корд. справ СРСР, США і Великобританії (19-30.X 1943). У прийнятій Декларації про загальну безпеку (відомій як Московська декларація), до якої приєднався також Китай, проголошувалася «необхідність заснування у можливо короткий строк загальної міжнародної організації для підтримання міжнародного миру і безпеки, заснованої на принципах суверенної рівності всіх миролюбних держав і відкритої для членства всіх таких держав, великих і малих». На Конференції у Вашингтоні (садиба Думбартон-Окс — «Думбартонські дуби», вересень— жовтень 1944) представники СРСР, США та Великобританії, а також Китаю розробили й ухвалили пропозиції стосовно цілей, принципів та структури такої організації. Вони були надіслані ін. д-вам, що підписали Декларацію Об'єднаних Націй. На Кримській (Ялтинській) конференції 1945 лідери СРСР, США та Великобританії заявили в комюніке від 11. II 1945, що «утворення очікуваної міжнародної організації є найбільшою можливістю у

всій історії людства для виникнення у найближчі роки найважливіших умов» для підтримання міцного і тривалого миру. Зазнач, пропозиції були покладені в основу Статуту ООН, розробленого на Конференції у м. Сан-Франциско (США, 25.IV-26.VI 1945). У ній узяли участь 50 держав, у т. ч. Україна. Статут було підписано 26.VI 1945. Невдовзі його підписала і Польща, ввійшовши таким чином до кола держав — засновниць ООН. Офіційно ООН почала функціонувати 24.X 1945, після того, як її Статут був ратифікований більшістю держав, що його підписали, в т. ч. СРСР, США, Великобританією, Францією та Китаєм. Відтоді ця дата відзначається як День Організації Об'єднаних Націй. Цілі ООН викладено в ст. 1 Статуту, а саме: підтримання міжнар. миру і безпеки; розвиток дружніх відносин між націями на основі рівноправності та самовизначення народів; здійснення міжнар. співробітництва у вирішенні проблем екон., соціального, культур, і гуманіт. характеру; поважання прав людини та осн. свобод незалежно від раси, статі, мови та релігії; застосування виключно мирних засобів розв'язання міжнар. спорів та врегулювання ситуацій, що загрожують миру, відповідно до принципів справедливості та міжнар. права; бути центром узгодження дій націй у досягненні спільних цілей Організації. Зазначені цілі, тільки в більш заг. формі, окреслені і в преамбулі Статуту ООН. У ній проголошено рішучість «забезпечити прийняттям принципів і встановленням методів, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, як у спільних інтересах». Вказується також призначення ООН: «створити умови, за яких можна додержуватися справедливості й поваги до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права». З огляду на позит. зміни, що відбулися в ООН з часу її заснування, «дотримання принципів справедливості та міжнародного права» стало не лише умовою підтримання міжнародного миру, а й однією з цілей Організації. У шир. плані в преамбулі проголошується «віра в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, в рівноправність чоловіків і жінок та в рівність великих і малих націй». У ст. 2 Статуту сформульовано принципи, якими повинні керуватися для досягнення зазначених цілей як органи ООН, так і члени Організації, а саме: 1) принцип суверен, рівності всіх членів Організації; 2) добросовісне (англ. *in good faith*) виконання членами Організації взятих на себе зобов'язань; 3) вирішення усіх міжнар. спорів мир. засобами і так, щоб не піддавати загрози мир, безпеку та справедливість; 4) відмова у міжнар. відносинах від застосування сили або погрози її застосування проти ін. держав; 5) підтримка заходів, здійснюваних ООН, і утримання від надання допомоги будь-якій д-ві, проти якої ООН застосовує дії превентивного або примус, характеру; 6) забезпечення того, щоб д-ви, які не є членами ООН, діяли відповідно до ст. 2 Статуту з метою підтримання міжнар. миру та безпеки; 7) невтручання у справи, що належать до внутр. компетенції будь-якої д-ви. Зазначені принципи Статуту ООН є найважливішими принципами заг. міжнар. права і належать до категорії норм *jus cogens* (лат. *jus cogens*). Дальшого розвитку ці принципи набули в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх

відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970. Членами ООН можуть бути всі миролюбні д-ви, які беруть на себе зобов'язання відповідно до Статуту і які бажають ці зобов'язання виконувати. Прийняття такої д-ви в члени Організації проводиться рішенням Генеральної Асамблеї ООН (ГА ООН) за рекомендацією Ради Безпеки ООН (РБ ООН) (ст. 4). Таке членство відповідає принципу універсальності міжнар. організації, який був поступово реалізований ООН у процесі ліквідації колоніалізму та утворення нових незалеж. держав, з одного боку, і перетворення Німеччини та її союзників у Другій світ, війні на дем. д-ви — з іншого. Станом на 2001 членами ООН є 191 держава. ГА має право, за рекомендацією РБ, призупиняти здійснення прав і привілеїв будь-якої держави-члена, а також виключати її з Організації. Здійснення прав і привілеїв члена ООН може бути призупинено, якщо РБ вживає проти нього заходів примус, характеру. Така д-ва може бути виключена з Організації, якщо вона систематично порушує принципи Статуту. Права і привілеї члена Організації можуть бути поновлені РБ (ст. 5—6). Так, ГА ООН 1974 позбавила Пд.-Афр. Республіку права брати участь в її засіданнях та голосуванні через здійснювану цією д-вою політику апартеїду; вона була поновлена в своїх правах 1994 після проведення у країні дем. виборів. ООН також виробила практику надання статусу спостерігача державам — не членам ООН, визвольним рухам, урядовим і неуряд. міжнар. організаціям на їх прохання. Такий статус надано Ватикану, Швейцарії, Палестині, Організації афр. єдності, Європ. Союзу, Організації іслам, конференції, Міжнар. к-ту Черв. Хреста та ін. Відповідно до Статуту ООН гол. органами Організації є: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і соціальна рада ООН, Рада ООН з опіки, Міжнародний суд ООН та Секретаріат ООН. Кожний з цих органів має чітко визначену компетенцію і сферу діяльності. Крім того, в разі необхідності ГА та РБ можуть утворювати і допоміж. органи (п. 2 ст. 7). До ГА ООН входять представники всіх держав — членів Організації. Вона є гол. дорадчим органом ООН і має право обговорювати всі питання, що підпадають під дію Статуту, і давати щодо них рекомендації. Хоча рішення ГА не мають обов'язкової юрид. сили для урядів держав — членів ООН, вони є вагомими як вираження колект. думки держав з важливих питань або як моральна санкція з боку світ, співтовариства. ГА зробила значний внесок у кодифікацію та прогресивний розвиток міжнар. права. В процесі діяльності Асамблеї склалася практика, коли положення її резолюцій стосовно міжнар. права можуть набувати значення звичаєвих норм міжнар. права, яскравим прикладом чого може слугувати Загальна декларація прав людини 1948. РБ ООН — орган, який несе гол. відповідальність за підтримання міжнар. миру і безпеки. Вона складається з 5 членів, з яких 5 — постійні: Великобританія, Китай, Росія, США та Франція. Інші 10 обираються ГА на 2-річ-ний строк. Кожен член РБ має один голос. Рішення з процедур, питань приймаються не менш ніж 9 голосами, а рішення з питань по суті приймаються не менш як 9 голосами, в т. ч. голосами всіх 5 пост. членів Ради. Це правило «одностайності великих держав» часто називають правом вето. Якщо пост. член РБ не підтримує рішення, він може

проголосувати проти нього, тим самим скориставшись своїм правом вето; якщо ж не підтримує рішення, але не хоче блокувати його прийняття шляхом застосування вето, він може утриматися від голосування, і це не розглядається як вето. Відповідно до Статуту всі члени ООН мають підкорятися рішенням РБ. Тоді як ін. органи ООН дають рекомендації урядам, лише РБ приймає рішення, які держави-члени зобв'язані виконувати. Рада має право розслідувати будь-який спір або будь-яку ситуацію, що може призвести до ускладнення відносин між двома або більше державами. Якщо в РБ надходить скарга, що стосується загрози миру, Рада спочатку рекомендує сторонам дійти згоди мирним шляхом. Коли ж спір призводить до збройного конфлікту, РБ намагається якомога скоріше покласти йому край. Рада може прийняти рішення про примус, заходи, екон. санкції (напр., ембарго на торгівлю) або колект. воєнні дії. Екон. і соціальна рада ООН (ЕКОСОП), що підпорядковується ГА, є органом, який координує екон. і соціальну діяльність Організації та її спеціалізованих установ. Рада виробляє рекомендації та здійснює діяльність, що стосується проблем розвитку, світ, торгівлі, індустріалізації, природ, ресурсів, прав людини, становища жінок, народонаселення, соціального благополуччя, науки і техніки, запобігання злочинам та багатьох ін. екон. і соціальних питань. ЕКОСОП складається з 54 членів, які обираються кожного року ГА на 3 роки із щоріч. переобранням третини складу, чий 3-річний строк закінчився. Рада ООН з опіки займається питаннями нагляду за управлінням підопіч. територіями, включеними в систему опіки міжнародної. У даний час діяльність Ради призупинена у зв'язку з тим, що мета системи опіки досягнута. Міжнар. суд ООН (МС), що перебуває у м. Гаазі (Нідерланди), є гол. суд. органом ООН. До МС можуть звертатися учасники його Статуту, який є складовою частиною Статуту ООН. Держава — не член ООН може стати учасницею Статуту на умовах, що визначаються у кожному окр. випадку ГА за рекомендацією РБ. Крім того, РБ може рекомендувати передати на розгляд Суду будь-який юрид. спір. ГА та РБ можуть запитувати у МС консультат. висновки з будь-якого юрид. питання, а ін. органи ООН та її спеціаліз. установи з дозволу ГА можуть запитувати у нього такі висновки з юрид. питань, що належать до сфери їх діяльності. До юрисдикції МС входять усі питання, які передаються йому державами, і всі питання, передбачені Статутом ООН та чин. договорами або конвенціями. Д-ви можуть заздалегідь дати зобов'язання, що вони будуть визнавати юрисдикцію МС в особливих випадках, або підписати з цією метою договір чи конвенцію про передачу справ до МС, або зробити особливу заяву про визнання його обов'язкової юрисдикції. Секретаріат ООН обслуговує ці та ін. органи ООН, виконує програми та здійснює політику, прийняту ними. Його очолює Генеральний секретар ООН — найвища посадова особа в Організації, яку призначає ГА за рекомендацією РБ на 5 років з можливістю пролонгації повноважень на «новий строк. Одна з найважливіших його функцій — доводити до відома РБ будь-які питання щодо загрози міжнар. миру і безпеці. В рамках ООН діють також: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Управління Верховного комісара

ООН у справах біженців (УВКБ), Верховний комісар ООН з прав людини та ін. У системі ООН утворено 17 спеціаліз. установ. ООН має правоздатність, привілеї та імунітети. За ст. 104 Статуту вона користується на тер. кожного із своїх членів «такою правоздатністю, яка може виявитися необхідною для виконання її функцій і досягнення її цілей». Правоздатність ООН охоплює властивості як суб'єкта міжнар. права, так і цив. право- та дієздатності як юрид. особи. Статут ООН наділив ООН привілеями та імунітетами, необхідними для досягнення її цілей, якими вона користується на території кожного з своїх членів (ст. 105). В Конвенції про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй 1946 ООН характеризується як юрид. особа, що має правоздатність укладати угоди, набувати рухоме і нерухоме майно, розпоряджатися ним та порушувати справи в суді (ст. 1). Представники членів ООН та її посад, особи користуються такими привілеями та імунітетами, які потрібні для виконання ними своїх функцій. 1994 ГА прийняла Конвенцію про безпеку персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу 1994, відповідно до якої держави — учасниці Конвенції зобов'язалися встановити крим. відповідальність осіб, що скоюють посягання на персонал ООН та пов'язаний з нею персонал. Офіц. мовами ООН є англ., арабська (ГА, РБ, ЕКОСОП), ісп., кит., рос. та французька, а робочими — англ. і французька. Місцеперебування центральних установ ООН - м. Нью-Йорк (США).

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ З ПИТАНЬ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ - (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; Organisation des Nations Unies pour l'education, la science et la culture), ЮНЕСКО (UNESCO; Unesco) - міжнар. міжурядова організація, утворена 16.XI 1945 Лондонською конференцією міністрів освіти союзних держав. її учасники підписали установчий акт — Статут ЮНЕСКО, який набув чинності 4.XI 1946. Він складається з 15 статей, норми яких установлюють, зокрема, цілі та обов'язки, склад, структуру й повноваження керівних органів, регулюють окремі питання процедури, взаємини з ООН та іншими міжнар. організаціями. Статут ЮНЕСКО є багатостор. міжнар. договором універсал. характеру. ЮНЕСКО як суб'єкт міжнар. права несе широку міжнар. відповідальність у рамках своєї спец. компетенції, має режим спец. взаємодії з ООН через укладання угод з її Екон. і соціальною радою. Взаємодія держав-учасниць з ЮНЕСКО здійснюється через: 1) пост, представництва при ЮНЕСКО, які мають статус дип. установ; 2) нац. комісії у справах ЮНЕСКО (в усіх державах-учасниках). ЮНЕСКО відкрита для держав — членів ООН (ст. II Статуту). Налічує 188 членів і 5 асоційованих членів (на 2001). Україна вступила до ЮНЕСКО 12.V 1954. Осн. мета ЮНЕСКО — сприяти зміцненню миру і безпеки через розширення співробітництва народів у сфері освіти, науки та культури в інтересах забезпечення справедливості, законності й прав людини, а також осн. свобод, проголошених у Статуті

ООН, для всіх народів незалежно від раси, статі, мови чи релігії. У руслі цієї мети ЮНЕСКО здійснює такі функції: 1) перспективні дослідження щодо необхідних у майбутньому форм освіти, науки, культури і комунікацій; 2) поширення, передача та обмін знаннями через наукові дослідження, підготовку кадрів і викладання; 3) нормотв. діяльність у формі підготовки та прийняття міжнар. конвенцій і рекомендацій; 4) надання послуг експертів державам-учасникам для визначення їх політики у сфері освіти, науки і культури; 5) сприяння державам-учасникам в обміні спец. інформацією.

Органи ЮНЕСКО — Генеральна конференція, Виконавча рада й Секретаріат. Ген. конференція, яка є вищим кер. органом ЮНЕСКО, збирається на свої сесії раз на 2 роки, затверджує Програму та бюджет ЮНЕСКО. Уряд кожної держави-члена призначає до Ген. конференції не більше 5 повноважних представників, які обираються після консультацій з нац. комісією або з осв., наук, й культур, установами (ст. IV, п. 1); кожна держава-учасниця має у Ген. конференції один голос. Викон. рада складається з 58 представників держав-учасниць і збирається на свої сесії раз на 2 роки. Рада є адм. органом, здійснює підготовку роботи Ген. конференції і несе відповідальність за ефективне виконання її рішень. Секретаріат є викон. органом ЮНЕСКО. Налічує 1514 цив. службовців, з яких 645 працює у 73 регіон, бюро та підрозділах Організації і здійснює затверджену Ген. конференцією Програму. Структура Секретаріату включає ряд спец. підрозділів, зокрема, офіс міжнар. стандартів і правничої діяльності, бюро стратегіч. планування, бюдж. бюро, інформ. бюро, координац. бюро, сектори освіти, природничих наук, соціальних та гуманітарних наук, культури, комунікацій та інформації, зовн. зносин та співробітництва, заг. адміністрування тощо. Очолює Секретаріат найвища посадова особа ЮНЕСКО — Ген. директор, який обирається строком на 6 років. ЮНЕСКО наділена державами-учасниками повноваженнями здійснювати правотв. діяльність. До актів, що розробляються і приймаються ЮНЕСКО або за її участю, належать конвенції, декларації, рекомендації, резолюції тощо. На 1.1 2002 під егідою ЮНЕСКО укладено 33 міжнар. договори (конвенції, протоколи), 8 декларацій, 30 рекомендацій. Конвенції та протоколи ЮНЕСКО є відкритими для приєднання. У рамках ЮНЕСКО реалізується чотири великі програми — «Освіта для всіх упродовж усього життя», «Наука на службі розвитку», «Розвиток культури — спадщина й творчість», «На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства для всіх», а також трансдисциплінарний проект «На шляху до культури світу», який має консолідуючий характер щодо названих програм. ЮНЕСКО здійснює широку видавничу діяльність — крім наук, і довідкової л-ри, виходить ряд період, видань, серед яких найбільш відомими є «Кур'єр ЮНЕСКО», який виходить багатьма мовами, в т. ч. українською. Офіц. мови ЮНЕСКО — англ., араб., ісп., кит., рос. і французька. Робочі мови — англ. і французька. Місцеперебування — м. Париж (Франція).

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ - (North Atlantic Treaty Organization), НАТО (NATO) — наддержавне військово-політ. об'єднання країн Зх. і Центр. Європи та Пн. Америки. Юрид. основою альянсу став ініційований США Північноатлантичний договір 1949, підписаний у м. Вашингтоні 4.IV 1949 США, Великобританією, Францією, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом, Канадою, Італією, Норвегією, Данією, Ісландією, Португалією. 1952 до НАТО приєдналися Греція і Туреччина, 1955 - ФРН, 1981 - Іспанія, 1999 — Польща, Угорщина та Чехія. Гол. метою НАТО її держави-учасниці вважають колект. продукування і реалізацію ефектив. політики в галузі військ, безпеки за допомогою таких форм діяльності: збереження військ, потенціалу, достатнього для запобігання війнам і воєн, конфліктам та підтримання належ, рівня колект. обороноздатності; забезпечення заг. потенціалу, необхідного для врегулювання криз, що можуть впливати на безпеку членів альянсу; активне налагодження діалогу з ін. д-вами світу; розвиток нового, побудованого на співробітництві з новими незалежними д-вами Європи підходу до зміцнення безпеки на континенті; сприяння заходам, спрямованим на посилення процесу контролю над озброєнням і роззброєнням та ін. Широкий спектр завдань НАТО окреслено ст. 4 Північноатлантичного договору, яка визначає НАТО трансатлантичним форумом для проведення спільних консультацій з будь-яких питань, що стосуються життєво важливих інтересів її членів, насамперед таких, що зачіпають проблеми їх безпеки. Вищим органом НАТО є Північноатлантична Рада, яка періодично (на рівні пост, представників — щонайменше раз на тиждень) проводить комплексні консультації з усіх питань колект. безпеки. Як правило, двічі на рік Рада скликає засідання на рівні міністрів закорд. справ країн альянсу. Засідання на найвищому рівні за участю глав держав і урядів відбуваються у разі особливої необхідності. Підпорядкованими Раді органами НАТО є: Комітет оборонного планування, до компетенції якого належить більшість питань оборон, змісту і в якому представлені всі держави-члени, крім Франції; Група ядерного планування, яка є гол. центром консультацій з усіх питань, що стосуються ролі ядер, сил альянсу в досягненні задовільного стану колект. безпеки (Франція не входить до складу Групи, Ісландія бере участь як спостерігач); Генеральний секретар НАТО — гол. представник альянсу в його зовн. відносинах та контактах, голови Північноатлантичної Ради, Комітету оборон, планування та Групи ядер, планування; Міжнародний секретаріат — роб. орган Північноатлантичної Ради, який функціонує на пост, основі; Військовий комітет — вищий орган альянсу, до складу якого входять нач. штабів ЗС усіх держав — членів НАТО і який безпосередньо відповідає за розробку відповід. рекомендацій для політ, органів альянсу щодо проблем колект. оборони та необхід. настанов з військ, питань для зональних головнокомандувачів НАТО; Об'єднана військова структура — мережа вищих і звичайних військ, командувань НАТО, яка охоплює усю зону дії Північноатлантичного договору (її осн. елементом є Об'єднані ЗС НАТО, на які покладається відповідальність за гарантування безпеки і тер. цілісності держав — членів альянсу, підтримання стабільності

й балансу сил у Європі, сприяння врегулюванню криз, забезпечення оборони регіонів, на які поширюється дія Договору); Міжнародний військовий штаб — пост. роб. орган Військ, к-ту НАТО. Крім зазначених органів, за активної участі НАТО у грудні 1991 утв. Раду Північноатлантичного співробітництва (РЦАС; з 30.У 1997 — Рада Євроатлантичного партнерства, РЄАП), яка, об'єднуючи понад 40 держав, у т. ч. країни СНД, покликана здійснювати спостереження за розвитком діалогу, співробітництва і консультацій держав — членів альянсу з його новими партнерами у Центр, та Сх. Європі, а також з новопосталими пострад. д-вами. 1994, враховуючи продовження якісних політ, змін у Європі, Північноатл. Рада визнала за необхідне утворення дод. органів НАТО: Політико-військового керівного комітету програми «Партнерство заради миру», Об'єданого комітету з проблем розповсюдження зброї масового знищення, Координаційної групи з питань партнерства та ін. Особливістю розвитку НАТО до поч. 1990-х рр. залишалася стійка ескалація військ, приготувань, спрямованих проти СРСР і країн Варшавського договору (див. Варшавський договір 1955). Зафіксовано кілька етапів формування військ.-політ. стратегії НАТО: 1949—54 — концепція «оборони Європи», 1954—67 — концепція «щита і меча», 1967—91 — концепція «гнучкого реагування», 1991—99 — концепція «широкого підходу до безпеки», в якій військовий фактор забезпечення колект. безпеки альянсу доповнювався політ, механізмами посилення діалогу і співробітництва з постсоц. країнами Європи. 24.IV 1999 у Вашингтоні НАТО схвалила нову стратег, концепцію, принципова відмінність якої від попередніх полягає у глобал. розумінні проблем трансат-лант. безпеки, в ініціативному закріпленні за альянсом права на екстериторіальність його дій — на проведення «операцій з реагування на кризи» за межами країн, що входять до складу Організації (напр., військ, операція НАТО проти Югославії у березні—червні 1999, проведена без політ.-прав. узгодження з РБ ООН або ОБСЄ). Прав, основу взаємодії України і НАТО становлять: Рамковий док-т програми НАТО «Партнерство заради миру» від 8.II 1994, Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО від 9.VII 1997, Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні від 7.У 1997 та щодо призначення офіцерів зв'язку НАТО в Україні від 9.XII 1998, Державна програма співробітництва України з НАТО на період 2001—2004 (затв. Президентом України 27.1 2001), а також пост. ВР України «Щодо відносин України і Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» від 23.IV 1999.

ОРЕНДА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА - надання на договір, основі однією д-вою ін. д-ві частини своєї території (акваторії) та майна для користування на встановлений строк, з відповід. метою і на відповід. умовах. Держава-орендодавець зберігає свій суверенітет на територію, яка надається в оренду, за винятком певних прав, визначених у договорі оренди. Орендована територія використовується для буд-ва й експлуатації трансп. шляхів,

розміщення наук, станцій, військ, баз тощо. В деяких випадках орендарями виступають не тільки д-ви, а й міжнар. організації. Відомими прикладами О. м.-п. є амер.-панам. договори про оренду Панамського каналу, орендовані кол. СРСР тер. Порккала-Удд у Фінляндії та Порт-Артур у КНР. Україна має міжнар.-прав. орендні відносини з Рос. Федерацією. Вони, зокрема, регулюються Угодою між урядом РФ і урядом України про взаєморозрахунки, пов'язані з розподілом Чорномор. флоту і перебуванням Чорномор. флоту РФ на тер. України, 1997. Відповідно до цієї Угоди укр. сторона передає рос. стороні в оренду на 20 років зем. ділянки і розташовані на них об'єкти берегової інфраструктури, а також акваторію бухт у м. Севастополі та Феодосійському порту. Рос. сторона використовує орендовані зем. ділянки, розташовані на них об'єкти берегової інфраструктури й акваторії бухт відповідно до зак-ва України. Платежі за оренду здійснюються рос. стороною, починаючи з 1998, шляхом визначеного Угодою щоріч. зменшення у рівних частинах держ. боргу України перед РФ. Після погашення Україною цього держ. боргу орендна плата здійснюватиметься рос. стороною прямими платежами.

ОСОБИСТИЙ ЗАКОН ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ - (*lex personalis*) — колізійний принцип у міжнародному приватному праві, згідно з яким визначається правопорядок, компетентний регулювати правовідносини, пов'язані з питаннями особистого статусу особи фізичної: її дієздатність, виникнення та припинення правоздатності, визнання безвісно відсутною або оголошення померлою, ім'я фіз. особи, питання опіки та піклування. Коліз. питання, що вирішуються шляхом прикріплення до особистого закону, слід відрізнити від матеріальних питань правоздатності, яка надається іноземцям за т. з. національним режимом. За О. з. ф. о. визначаються не права та обов'язки особи, а компетентний закон, який повинен застосовуватися до тієї чи ін. групи питань, пов'язаних з фіз. особами, що беруть участь у приватних (цивільних, сімейних, трудових) правовідносинах, ускладнених іноз. елементом. О. з. ф. о. традиційно визначається за допомогою двох типів коліз. прив'язок: до закону громадянства (*lex patria*) та до закону місця проживання (*lex domicilii*) фіз. особи. Встановлення у зак-ві того чи ін. критерію залежить від заг. політики д-ви щодо визначення прав та обов'язків власних гр-н та іноземців. Критерій *lex patria* запроваджується з метою поширення дії нац. законів на власних гр-н, що перебувають за кордоном. Критерій *lex domicilii* має за мету підпорядкування законам даної д-ви іноземців, які перебувають на її території. У деяких країнах діє «змішана» система коліз. прив'язок — *lex patria* та *lex domicilii*. Застосування коліз. прив'язки *lex patria* притаманне передусім країнам конт. Європи. В Україні цив. дієздатність іноз. гр-нина визначається за законом країни, гр-нином якої він є (ч. 1 ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Прив'язка *lex domicilii*, яка застосовується переважно у країнах англо-амер.

сім'ї права, дедалі частіше дістає відображення у зак-ві й ін. країн: держав з федерат, устроєм (Швейцарія) та множинністю прав, систем (Китай). Особистий закон особи без громадянства (апатрида) визначається здебільшого як право країни, в якій особа має пост, місце проживання або звичайне місце перебування; особистий закон біженця — як право країни, в якій він має звичайне місце перебування. За наявності в особи двох і більше громадянств її особистим законом може вважатися право країни, в якій ця особа постійно проживає або з якою вона має тісніший зв'язок. З принципу особистого закону в міжнар. приват, праві існує кілька винятків. Так, діє правило, згідно з яким особа не може посилатися на свою недієздатність за законом країни громадянства для обґрунтування недійсності угоди, укладеної нею за кордоном, якщо ця особа є дієздатною за законом місця укладення угоди. Дане правило має сприяти збереженню чинності угод. З цією ж метою зак-во деяких держав дає можливість відступати від принципу особистого закону та застосовувати закон суду. Крім того, в багатьох сучасних кодифікац. актах з питань міжнар. приват, права проведено принцип, відповідно до якого компетентний закон, визначений згідно з місц. коліз. нормами (в тому числі О. с. ф. о.), як виняток, не повинен застосовуватися, якщо за всіма обставинами справи очевидно, що вона перебуває у більш тісному зв'язку з ін. правопорядком.

ОСТРОВИ - ділянки суші, оточені водою, що знаходяться вище рівня води під час припливу. Від материків відрізняються порівняно невеличкими розмірами. Групи О. називаються архіпелагами. О. океанів і морів поділяють на материкові (тобто ті, які утворилися шляхом відокремлення від материків) і самостійні (вулканічні, коралові й наливні). До найбільших О. (площа понад 400 тис. км²) належать Гренландія, Нова Гвінея, Мадагаскар, Калімантан, Баффінова Земля, Суматра. Україна має ряд О. у Чорному та Азовському морях. Прав, статус О. регулюється як нац. зак-вом, так і нормами міжнар. права (Конвенція про конт. шельф 1958, Конвенція ООН по мор. праву 1982 та ін.). У міжнар.-прав, аспекті велич. значення мають особливості відліку мор. просторів прибереж, держав за наявності біля їх берегів О. Зокрема, згідно зі ст. 121 Конвенції ООН по мор. праву тер. море, прилегла зона, виключна (морська) екон. зона і конт. шельф О. визначаються відповідно до положень, які використовуються щодо ін. суходіл, територій, за винятком того, що скелі, непридатні для підтримання життя людини або самот. госп. діяльності, не мають ні екон. зони, ні конт. шельфу. Це положення виключає привласнення окр. д-вами велич. мор. просторів за рахунок неосвоєних рифів і скель. Штучні О, за Конвенцією по мор. праву, не мають свого тер. моря і їх наявність не впливає на визначення меж мор. просторів.

ОФІЦІЙНІ ТА РОБОЧІ МОВИ - у міжнародних відносинах — мови, що застосовуються для спілкування у сфері міжнар. відносин. Офіц. мовою вважається мова, якою ведеться обговорення тих чи ін. питань на засіданнях міжнар. органів і організацій, видаються їхні документи тощо. Роб. мовою є одна з офіц. мов, якою ведеться обговорення тих чи ін. питань у роб. органах відповід. міжнар. організацій, готуються роб. документи тощо. Офіц. мовами ГА ООН спочатку були англ., ісп., кит., рос. і французька, а робочими — англ., франц. та іспанська. З 1968 рос. мова набула статусу офіц. і робочої мови ГА ООН, її комітетів та підкомітетів. З 1973 араб. мову визнано як офіц. та робочу, але тільки для ГА ООН та її гол. комітетів. Існує заг. правило, запозичене багатьма ін. організаціями та конференціями: кожний представник може проголошувати промову мовою іншою, ніж мови ГА, але має в цьому разі сам забезпечити її усний переклад однією з мов ГА. Офіц. мовами Міжнар. суду ООН є англ. та французька. Сторони обирають ту з них, якою вестиметься судочинство. Якщо сторони не доходять згоди, вони обирають для вживання одну з двох офіц. мов. Суд виносить рішення двома офіц. мовами, але вказує, який з двох текстів має розглядатися як автентичний. Правилами процедури Генеральної конференції ЮНЕСКО встановлено, що офіц. мовами є англ., араб., гінді, ісп., італ., кит., рос. та французька. Роб. мови — англ., араб., ісп., кит., рос. і французька. Всі поправки до тексту Статуту Організації, постанови Конференції щодо Статуту і правового статусу ЮНЕСКО, а також будь-який ін. важливий документ перекладаються всіма офіційними мовами. Роб. мовами видаються всі документи, а також «Журнал Генеральної конференції». У стеногр. звітах пленарних засідань Ген. конференції промови друкуються тією роб. мовою, якою вони зроблені, а якщо вони підготовлені іншою, то здійснюється переклад однією з роб. мов. У Правилах процедури Наради з безпеки і співробітництва в Європі роб. мовами було визнано англ., ісп., італ., нім., рос. та французьку. Звіти та рішення Наради розповсюджувалися цими мовами. Ними ж укладено Заключний акт Наради 1975. Вживання мов у міжнар. організаціях і на міжнар. форумах залежить від характеру організації чи форуму, представництва на ньому. Використання різних мов — заг. тенденція (хоча і не без винятків — Рада Європи має тільки дві офіц. і роб. мови: франц. та англійську) потреби віддзеркалювати плюралізм прав. систем, культур, цивілізацій світу.

ОФШОРНА ЗОНА - (англ. offshore, off-shore, букв. — віддалений від берега, за межами країни; від off — віддалений і shore — земля на березі моря) — зона сприятливих умов для ведення бізнесу. За допомогою офшор, фірми можна отримати доступ до кред. ресурсів іноз. банків, міжнар. ринку депозитів і послуг, а також управління капіталом та інвестиціями. У власника офшор, фірми є шир. вибір фін. посередників та схем підприєм. діяльності. Розміщення за допомогою офшор, фірми коштів у провід, закорд. банках

надає можливість власникам цих коштів забезпечити їх захист від політ, та екон. криз. В Україні офшор, бізнес може розглядатися як різновид спец, вільних економічних зон (ВЕЗ), один з інструментів стимулювання міжнар. екон. співробітництва на основі залучення іноземних інвестицій. Офшор, бізнес передбачає створення офшор, компаній, банків, трастів тощо. В О. з. вони, як правило, мають певні пільги щодо підприєм. і фін. діяльності. Правовий статус офшор, компанії забезпечує їй макс. зниження податкових витрат та відповідає ознакам нерезидентної компанії, її реєстрація регулюється зак-вом д-ви, під юрисдикцією якої знаходиться О. з. Така компанія використовує податкові пільги тільки в тому випадку, якщо між д-вою, в якій знаходиться філія компанії, і д-вою, де її зареєстровано, укладено угоду щодо взаєм, надання податкових пільг, тобто угоду про недопущення подвійного оподаткування. Нерезидентом є компанія, якою володіють і керують нерезиденти країни реєстрації і яка не здійснює діяльності і не вилучає доходів на тер. країни реєстрації. Таким чином офшор, компанія здебільшого не є резидентом своєї офіц. юрисдикції. Перелік О. з. (відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» 1997) щорічно затверджується і оприлюднюється КМ України. Станом на 14.II 2002 КМ України затвердив наст, перелік О. з.: Британські залежні території — Острів Гернсі, Острів Джерсі, Острів Мен, Острів Олдерні; Близький Схід — Бахрейн; Центральна Америка — Беліз, Панама; Європа — Андорра, Гібралтар, Кіпр, Монако; Карибський регіон — Ангілья, Антигуа і Барбуда, Аруба, Багамські Острови, Барбадос, Британські Віргінські Острови, Віргінські Острови (США), Гренада, Нідерландські Антильські Острови, Теркс і Кайкос, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Ментесеррат, Сент-Люсія, Співдружність Домініки; Африка — Ліберія, Сейшельські Острови; Тихоокеанський регіон — Вануату, Маршаллові Острови, Науру, Ніуе, Острови Кука, Самоа; Південна Азія — Мальдівська Республіка.

II

ПАКТ - (лат. pactum — договір, угода) — одне з найменувань двостор. або багатостор. договорів щодо конкр. сфери політ, відносин. У міжнар.-прав, практиці П. укладалися з питань ненападу, взаємодопомоги, взаєм, або колект. безпеки. Прикладом П. є Пакт Бріана— Келлога 1928, Пакт про ненапад між СРСР та Францією 1932. В сучас. договірній практиці держав назва «пакт» застосовується при укладанні універсальних міжнар. договорів з питань осн. прав та свобод людини (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 тощо). П. укладаються і реалізуються у такому ж порядку, як і міжнар. договори та угоди.

ПАКТ БРІАНА-КЕЛЛОГА 1928 - Бріана - Келлога пакт 1928 — договір про відмову від війни як засобу нац. політики (Паризький пакт 1928). Прийнятий за ініціативою франц. міністра закорд. справ а. Бріана і держ. секретаря США Ф. Келлога. Підписаний представниками США, Франції, Великобританії, Німеччини, Італії, Бельгії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Південної Африки, Ірландії, Індії, Польщі, Чехословаччини, Японії. Набув чинності 1929. П. Б.—К. 1928 складається з 3 статей: у першій ідеться про відмову від війни як засобу нац. політики; друга передбачала вирішення будь-яких спорів і конфліктів тільки мирним шляхом; третя містить умови приєднання до Пакту. Істор. значення П. Б.—К. 1928 полягає у тому, що це перший багатосторонній міжнар. договір, який засудив війну як засіб вирішення спорів між д-вами.

ПАКТ СУНТ СЕРВАНДА - (лат. *pacta sunt servanda* — договори повинні виконуватися) — лат. вислів, який застосовується у міжнародному праві для визначення положення про обов'язковість укладених договорів, а також принципу міжнар. права, що випливає з цього положення. Один з найдавніших і найважливіших принципів міжнар. права. Рим. юристи так викладали зміст цього принципу: *pacta conventa quae neque contra leges, neque dolo malo inita sunt, omni modo observanda sunt* (договори, які укладені не всупереч законам і не шляхом шахрайства, повинні точно виконуватися у всіх відношеннях). У сучас. міжнар. праві роль і значення договорів надзвичайно зросли. Стабільність міжнар. системи, що базується на міжнар. договорах, забезпечується сумлін. виконанням суб'єктами міжнар. права обов'язків, що випливають з них. У Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 як один з елементів принципу належного виконання д-вами обов'язків, взятих ними згідно зі Статутом ООН, розглядається положення про те, що «кожна держава повинна сумлінно виконувати свої обов'язки відповідно до міжнародних угод, які мають силу згідно з загально визнаними принципами і нормами міжнародного права». Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 — найбільш авторитетне джерело норм права договорів — містить таке визначення цього принципу: «Кожний чинний договір є обов'язковим для його учасників і має сумлінно виконуватися ними» (ст. 26 «*Pacta sunt servanda*»). Припинення договору, його денонсація або вихід з нього учасника можуть мати місце тільки в результаті застосування положень самого договору або відповід. положень зазнач. Конвенції.

ПАМ'ЯТНА ЗАПИСКА - один з видів дипломатичного акту. Це короткий меморандум, який додається до усної заяви. Складається у безособовій формі, без звернення, номера та адреси; зазначається тільки місце і дата відправлення. Як правило, П. з. передається з рук у руки під час бесіди дип. представників. Один з видів П. з. — пам'ятна записка-експрес. Вона передається з посланцем і є нагадуванням про те чи ін. питання, яке вже було раніше викладене в ноті або в меморандумі. За формою П. з.-експрес майже не відрізняється від вербальної ноти: записка пишеться від третьої особи на бланку, з номером, датою відправлення, містить звернення та компліменти, але за змістом є тільки нагадуванням про певний факт.

ПАНАМЕРИКАНСЬКИЙ СОЮЗ - (Pan American Union; Unidn Panamericana), ПС (PAU; UP) — орган міжнар. співробітництва амер. держав. Утворений на 1-й Міжнар. конференції амер. держав 1889—90 (м. Вашингтон, США) під назвою «Міжнародний союз американських республік» для обміну екон. інформацією. Його викон. органом було Комерційне бюро амер. республік; 1902 перейменовано на Міжнародне американське бюро. 4-а Міжнар. конференція амер. держав 1910 перейменувала бюро на «Панамериканський союз» з постійно діючим органом - Керівною радою. Згідно з Гаван. конвенцією 1928, прийнятою на 6-й конференції, ПС — пост, орган Міжнар. конференцій амер. держав. Після утворення 1948 Організації американських держав ПС став її пост. адм. органом. 1970 його перейм, на Генеральний секретаріат ОАД.

ПАНАМСЬКИЙ КАНАЛ - (Canal de Panama; Panama Canal) — міжнар. водний шлях, що з'єднує Атлантичний і Тихий океани, прокладений територією Панами. Ідея побудови П. к. виникла ще в 16 ст. У 1879 Франція засн. «Загальну компанію міжokeанського каналу», яка внаслідок фін. афер збанкрутувала і була ліквідована 1889. 18.XI 1901 був підписаний договір між США і Великобританією про те, що канал будуватиметься під протекцією США. У договорі передбачалося, що основою режиму судноплавства і нейтралізації майб. каналу повинні стати положення Константиноп. конвенції про Суецький канал 1888. 1903 США підтримали вимогу Панами про відокремлення від Колумбії. За договором між США і Панамою від 18.XI 1903 США одержували право безстрокового користування визначеними ділянками землі для буд-ва, експлуатації та захисту каналу. Буд-во П. к. почалося 1904. 15.УШ 1914 через нього пройшло перше судно; офіц. відкриття відбулося 12.УІ 1920. 7.IX 1977 у Вашингтоні були підписані нові угоди щодо каналу між США і Панамою: Договір про Панамський канал та Договір про пост, нейтралітет і функціонування Панамського каналу, які стали юрид. підставою для відновлення суверен,

прав центральноамер. д-ви над каналом і його зоною. Обидві угоди набули чинності 1979 і відтоді всі попередні договори між США і Панамою про канал втратили чинність. Строк дії першого Договору минув 31.XII 1999. У цей день канал та його допоміжні споруди перейшли під суверенітет Панами. На основі договору було ліквідовано амер. колоніальний анклав — Зону каналу, скасовано адм. органи США, що здійснювали кер. Зоною та експлуатацію каналу. Договір про пост, нейтралітет і функціонування П. к. надає право користуватися каналом суднам і військ, кораблям усіх держав як у мирний, так і у воєнний час на рівній, недискримінац. основі (ст. III). Водночас договір передбачає право швидкого і нічим не обумовленого проходу амер. та панамських військ, кораблів через канал. Нейтр. статус каналу гарантується Панамою і США. Договір є безстроковим.

ПАНЄВРОПЕЇЗМ - політ.-прав. доктрина інтеграції європ. країн на федерат, засадах. Як ідея виникла після Першої світової війни 1914— 18. її сформулював граф Р. Куденхове-Калергі (Австрія) у своїй кн. «Пан-Європа» (1923), розвинувши в наст, книгах «Боротьба за Пан-Європу» та «Європа прокидається». 1925 тодішній прем'єр-міністр Франції Е. Ерріо обґрунтував думку про утворення Сполучених Штатів Європи. За ініціативою Р. Куденхове-Калергі 1926 у Відні відбувся 1-й Панєвропейський конгрес, на якому було засн. Панєвропейський союз. Його почес. президентом став франц. міністр закорд. справ А. Бріан. У травні 1930 він запропонував утворити Європ. Союз у рамках Ліги Націй. За його планом між європ. країнами мали бути встановлені федерат, відносини на зразок США. Проте план не підтримали уряди європ. держав, які побоювалися втратити свій суверенітет. Загострення міжнар. відносин у зв'язку з загрозою Другої світової війни зняло з порядку денного пан-європ. ідею. Вона знову постала у повоєн. час. 1946 за «Сполучені Штати Європи» висловився У. Черчілль. Того ж року представники груп Опору прийняли «Програму з 12 пунктів». У ній йшлося про необхідність утворення Європ. Союзу на федерат, засадах як частини загальносвіт. системи ООН. Країни — члени цього Союзу — мали передати частину своїх екон., політ, і військ, повноважень заг. органу федерації. У 1947—48 активізувався об'єднавчий процес; 1949 була утворена Рада Європи. Ідею інтеграції європ. країн підтримало в цей час багато впливових політ, діячів, зокрема міністр закорд. справ Франції Р. Шуман. Декларація Шумана

1950 стимулювала утворення Європейського об'єднання вугілля і сталі, що у свою чергу стало передумовою заснування Європейського Союзу. Останній став орг.-прав. формою реалізації ідеї П. в сучас. період.

ПАНЧА ШИЛА - (мовою гінді *panca-sila* — п'ять принципів) — в міжнар. праві п'ять принципів співіснування у відносинах між д-вами з різним соціально-екон. ладом, що були висунуті 1954 Індією та Китаєм. Це принципи взаєм. поваги, тер. цілісності та суверенітету; ненападу; невтручання у внутр. справи один одного; рівності та взаєм. вигоди; мир. співіснування.

ПАРАФУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ - (франц. — розчерк, скорочений підпис, від грец. — параграф) — підтвердження автентичності тексту договору міжнародного ініціалами уповноважених держав, що домовляються. Воно свідчить, що даний текст договору є остаточним. П. м. д. може стосуватися як усього тексту договору, так і його окремих статей і застосовується, як правило, при укладенні двосторонніх договорів. Парафування не є підписанням договору і не виражає згоди держав на обов'язкову юрид. силу для них договір, положень. П. м. д. не вимагає надання представникам держав спец. повноважень. Після парафування текст не може бути змінений, навіть за згодою між уповноваженими держав, що домовляються. П. м. д. запобігає виникненню можливих спорів щодо остаточних формулювань положень договору. В міжнар. практиці надзвичайно рідкісні випадки, коли парафування одночасно є підписанням договору.

ПАРИЗЬКА МИРНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1919-20 - міжнар. конференція, скликана державами — переможницями у Першій світовій війні 1914—18 для вироблення і підписання мирного договору з переможеними д-вами. Відбувалася (з перервами) від 18.1 1919 по 21.1 1920. На конференції були делегації країн-переможниць. Переможені д-ви (Німеччина та її союзниці) для участі у конференції запрошені не були, їх допустили тільки для підписання вироблених проектів мирних договорів. Учасники конференції, офіційно названі «союзними та дружніми державами», були розподілені на 4 категорії: 1) воюючі країни, які мають всеохоплюючі інтереси і беруть участь у всіх засіданнях та в роботі всіх комісій (Великобританія, Італія, США, Франція, Японія); 2) воюючі країни, які мають інтереси часткового характеру (Бельгія, Бразилія, Британські домініони, Румунія та ін.); 3) д-ви, що перебувають у стані розриву дип. відносин з Німеччиною та її союзниками, — здебільшого латино-амер. країни (Болівія, Еквадор, Перу, Уругвай та ін.); 4) д-ви, що перебувають у процесі утворення (країни Прибалтики). Під час роботи конференції були підготовлені й підписані мирні договори: Версальський з Німеччиною (28.УІ 1919), Сен-Жерменський з Австрією (10.ІХ 1919), Нейїський з Болгарією (27.ХІ 1919), Тріанонський з Угорщиною (4.УІ 1920), Севрський з Туреччиною (10.УІІІ 1920). На конференції було

засновано Лігу Націй і затверджено її Статут. Див. також Версальсько-Вашингтонська система.

ПАРИЗЬКА МИРНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1946 - міжнар. конференція, скликана для розгляду проектів мир. договорів між д-вами антигітлерівської коаліції, які перемогли у Другій світовій війні 1939—45, та кол. союзниками Німеччини в Європі — Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною і Фінляндією. Відбулася 29.VII — 15.X 1946 у м. Парижі (Франція). У роботі П. м. к. 1946 взяла участь 21 д-ва: Австралія, Бельгія, БРСР, Бразилія, Великобританія, Греція, Ефіопія, Індія, Канада, Китай, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Південно-Африканський Союз, Польща, СРСР, США, УРСР, Франція, Чехословаччина, Югославія. На конференцію були запрошені з правом участі в дискусії Австрія, Албанія, Єгипет, Ірак, Іран, Куба, Мексика. До П. м. к. 1946 підготовкою проектів мир. договорів займалися на Лондонській сесії Ради міністрів закорд. справ Великобританії, Китаю, СРСР, США, Франції (11.IX - 2.X 1945), Моск. нараді міністрів закорд. справ Великобританії, СРСР, США (16-25.XII 1945) та на Париз. сесії Ради міністрів закорд. справ Великобританії, СРСР, США, Франції (25.IV — 16.V, 15.VI - 12.VII 1946). Ряд питань, пов'язаних з підготовкою мирних договорів (статус Триєста, режим судноплавства на Дунаї, екон. питання тощо), на цих нарадах і сесіях не був розв'язаний. П. м. к. 1946 повинна була висловити свою думку і дати рекомендації щодо вже узгоджених у Раді міністрів закорд. справ статей мирних договорів, а також внести пропозиції вирішення питань, які залишилися нерозв'язаними. В ході конференції зіткнулися інтереси США, СРСР, Великобританії та їх союзників з широкого кола питань післявоєн. мирного врегулювання в Європі. На поч. П. м. к. 1946 делегації США, Великобританії, Франції за підтримки деяких ін. держав домоглися прийняття рішень простою більшістю голосів, тоді як СРСР, посилаючись на раніше прийняте рішення у рамках Ради міністрів закорд. справ, вимагав прийняття рішень кваліфікованою більшістю у 2/3 голосів. З метою створення умов для збільшення екон. впливу в країнах Пд.-Сх. Європи (Болгарія, Румунія, Угорщина) зх. д-ви при обговоренні питання про компенсацію збитків, що були завдані власності гр-н Об'єднаних Націй у цих країнах, вимагали повної компенсації вартості їх майна. Пропозиції СРСР про компенсацію у розмірі 25 % вартості цього майна були відхилені, й П. м. к. 1946 прийняла рекомендації про компенсацію у розмірі 75 % вартості. Зх. д-ви вимагали також встановлення принципу рівних можливостей та екон. свободи в країнах, з якими укладалися договори, що викликало заперечення у СРСР, не зацікавленого в проникненні зх. капіталу до сфери його впливу. В питанні про репарації зх. д-ви добивалися зменшення суми репарац. платежів СРСР. Представники США та Великобританії наполягали на виплаті репарацій не товарами, а іноз. валютою, намагаючись примусити переможені д-ви для придбання необхід. валюти продавати товари за кордоном за цінами,

встановленими англо-амер. експортерами. Зх. д-ви провели на конференції рішення про інтернаціоналізацію Дунаю. Незважаючи на суперечності між СРСР та США і Великобританією, П. м. к. 1946 підтвердила більшість раніше узгоджених у Раді міністрів закордонних справ положень проектів мирних договорів. Питання, які залишилися нерозв'язаними (італо-югосл. та грец.-болг. кордони, деякі репарац. питання тощо, були обговорені й врегульовані на Нью-Йоркській сесії Ради міністрів закорд. справ (4.XI - 12.XII 1946). Мирні договори з Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією були підписані в Парижі 10.II 1947. Див. також Паризькі мирні договори 1947.

ПАРИЗЬКА ХАРТІЯ ДЛЯ НОВОЇ ЄВРОПИ 1990 - міжнар.-прав, документ, підписаний у м. Парижі (Франція) 21.XI 1990 главами 34 держав та урядів держав — учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). Хартія проголосила «тверду відданість демократії, заснованій на правах людини та фундаментальних свободах; процвітання через економічну свободу і соціальну справедливість; рівну безпеку для всіх країн». Складається з двох розділів і додаткових док-тів, спрямованих на реалізацію положень Хартії. У розд. «Нова ера демократії, миру та єдності» закріплено положення про те, що в центрі уваги урядів мають бути права та свободи людини. Д-ви, які підписали цей док-т, підтвердили свою вірність принципам демократії, прав людини та верховенства закону. Зазначено, що екон. свобода, соціальна справедливість та відповідальне ставлення до довкілля є необхідними для процвітання країн Європи. Свобода і політ, плюралізм є необхідними елементами загальноєвроп. мети — розвитку ринкової економіки в напрямі екон. прогресу, процвітання, соціальної справедливості, вирішення проблем зайнятості та ефектив. використання екон. ресурсів. У док-ті фіксується необхідність розширення та зміцнення дружніх відносин і співробітництва між д-вами Європи, США та Канади. Держави-учасниці домовились утримуватися від використання сили та погроз силою проти тер. цілісності або політ, незалежності будь-якої д-ви та від ін. дій, несумісних з принципами та цілями Статуту ООН і Гельсінського Заключного акта. Важливим кроком на шляху зміцнення стабільності та безпеки в Європі повинно стати скорочення збройних сил. Розділ «Орієнтири на майбутнє» закріплює прагнення держав-учасниць повністю дотримуватись та розвивати положення, які стосуються «людського виміру НБСЄ». Враховуючи внесок нац. меншин у життя кожного сусп-ва, Хартія проголосила необхідність поліпшення їх становища, захисту етн., культур., мовної та реліг. самобутності тощо. Д-ви висловили свою рішучість у б-бі проти будь-яких форм расової та етн. ненависті, антисемітизму, ксенофобії та дискримінації стосовно будь-кого, а також переслідування за реліг. та ідеол. мотивами. Відповідно до зобов'язань по НБСЄ держави-учасниці підкреслили, що «вільне пересування громадян та контакти між ними, а також вільний обмін

інформацією та ідеями має важливе значення для збереження та розвитку вільних суспільств та процвітаючих культур». З огляду на кардинальні зміни політ, та воєнної ситуації в Європі, що відбулися у кін. 80-х рр. 20 ст., д-ви, які підписали Хартію, закликали до повної та заг. заборони хім. зброї, підтвердили важливість ініціативи щодо «відкритого неба», засудили всі злочинні акти, методи і практику тероризму, висловили свою рішучість співробітничати з метою б-би з не-закон. обігом наркотиків. Водночас закріплено принципи співробітництва в галузі економіки, науки і техніки як важливої опори процесу НБСЄ, а також визнано невідкладною необхідність вирішення проблем довкілля і важливість індивід, та спільних зусиль у цій сфері. Зокрема, підкреслено роль широкого інформування сусп-ва про екол. стан, організації просвіти в галузі навкол. середовища, використання чистих та маловідхід. технологій тощо. Учасники Хартії закликали до утворення культурних центрів у містах держав-учасниць, а також до актив, співробітництва в аудіовізуальній сфері, широкого обміну в галузі музики, театру, л-ри і мист-ва. В цьому ж розділі констатується необхідність захисту прав працюючих мігрантів та членів їх сімей; приділяється увага проблемам скорочення розриву в розвитку Європи та її середземномор. сусідів; розкривається позит. роль у процесах НБСЄ неуряд. організацій тощо. Підрозділ цього розділу «Нові структури та інститути процесу НБСЄ» декларує, що першорядне значення у справі забезпечення поваги до прав людини, демократії, верховенства закону та зміцнення миру має активізація консультацій між європ. д-вами як на рівні глав держав і урядів, так і на рівні міністрів закорд. справ, котрі повинні збиратися регулярно, не рідше одного разу на рік. Такі зустрічі вважатимуться центр, форумами для політ, консультацій у рамках процесу НБСЄ. Передбачалися й зустрічі ін. міністрів. З метою забезпечення адм. обслуговування цих консультацій утворено секретаріат у м. Празі (Чехія). Зустрічі держав-учасниць планувалося проводити періодично один раз на 2 роки. В рамках Хартії передбачалося утворення у м. Відні (Австрія) ряду інституцій, зокрема Центру щодо запобігання конфліктам.

ПАРИЗЬКИЙ ДОГОВІР 1952 - міжнар. документ, підписаний Францією, ФРН, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом 27.V.1952 у м. Парижі (Франція). Сторони договору домовились утворити військове угруповання — Європейське оборонне співтовариство (ЄОС). П. д. 1952 складається зі 132 статей, кількох дод. протоколів та угод. Мав вступити в дію після ратифікації його всіма державами-учасницями. Договір містив положення про те, що ЄОС діятиме в рамках НАТО. Передбачалося утворити наднаціональну європ. армію, до складу якої мали виділити: Франція — 14 дивізій, ФРН та Італія -по 12, Бельгія, Нідерланди та Люксембург -разом 5 дивізій. Договір визначав, що європ. армія підпорядковуватиметься верх, командувачу військ, сил НАТО в Європі. Включення в ЄОС ФРН було

порушенням постанов Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 і викликало протести громадськості багатьох європ. країн. Нап. збори Франції не ратифікували договір, і він не вступив у дію. Але після підписання Паризьких угод 1954 і утворення Західноєвропейського союзу багато положень П. д. 1952 було фактично реалізовано.

ПАРИЗЬКИЙ КЛУБ - неформ, міжнар. об'єднання групи держав, що координує питання, пов'язані з виплатою боргів країнам-боржникам. Утв. 1956 в м. Парижі (Франція). Постійними членами П. к. є 19 держав-кредиторів (Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Росія, США, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія). Інші держави-кредитори теж можуть брати участь у сесіях клубу. На поч. 2002 П. к. уклав 342 угоди з 78 країнами-боржниками. Договір П. к. з Україною підписано 13.VII 2001. У рамках клубу розглядаються питання, пов'язані з боргами та зобов'язаннями, що були видані країнам під уряд, гарантії. Незважаючи на те, що П. к. не має ні кер. органів, ні штаб-квартири, ні статуту, роль цього об'єднання у вирішенні проблем реструктуризації держ. боргів досить велика. Для того, щоб питання про реструктуризацію боргу певної д-ви було розглянуто членами П. к., державі-боржнику необхідно: довести, що без перегляду умов борг, зобов'язань платежі по зовн. боргу не можуть проводитися у повному обсязі; виконати певні вимоги, як правило, передбачені макроекон. програмами Міжнар. валют, фонду (МВФ). Умови реструктуризації боргу перед членами П. к. передбачають однакове ставлення до кредиторів у межах переоформлення заборгованості, тобто для всіх кредитів, що були видані д-ві за певний період, встановлюються однакові характеристики (строки погашення, пільг, умови тощо). Діяльність П. к. регламентується правилами та принципами, узгодженими країнами-кредиторами. Орг. роботу здійснює генеральний секретаріат на чолі з ген. секретарем (у складі 15 співробітників казначейства Франції). Представники країн-кредиторів збираються 10— 11 разів на рік у Парижі. На засіданнях П. к. головує представник франц. казначейства. В них беруть участь представники МВФ, Світового банку та ЮНКТАД. Для ухвалення клубом рішення необхідний повний консенсус між державами-кредиторами.

ПАРИЗЬКІ МИРНІ ДОГОВОРИ 1947 - міжнар. договори, укладені між державами, які перемогли у Другій світовій війні 1939—45, та кол. союзниками Німеччини в Європі — Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною, Фінляндією. Підписані в м. Парижі (Франція) 10.II 1947, вступили в дію 15.IX 1947. Договір із кожною з п'яти переможених держав підписаний тими державами-переможницями, які перебували з нею у стані війни. УРСР

підписала договори 10.II 1947, ратифікувала їх 13.IX 1947. Всі П. м. д. 1947 побудовані за одним типом. Вони складаються з преамбул і розділів, що стосуються тер., політ., військ, та екон. питань, репарацій і реституцій, а також заключних постанов, пов'язаних з виконанням і тлумаченням договору, порядком його ратифікації та вступу в дію. Договори з Болгарією, Румунією та Угорщиною включають спец. положення, що стосуються Дунаю, остаточний статус якого був визначений на конференції у Белграді в липні — серпні 1948. Усі П. м. д. 1947, крім мирного договору з Фінляндією (яка не була окупована), містять спец. постанови про строки виведення союз. військ. Мирний договір з Італією підписали 20 держав, що перебували у стані війни з нею: СРСР, Великобританія, США, Китай, Франція, Австралія, Бельгія, БРСР, Бразилія, Греція, Ефіопія, Індія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, Польща, УРСР, Чехословаччина та Югославія. Тер. постанови договору (ч. 1) передбачали зміну італо-югосл. кордону на користь Югославії [до неї відійшли п-в Істрія, частина Юлійської Крайни, м. Фіуме (Рієка), м. Зара з прилеглими островами] та виділення вільної території Трієст (пізніше згідно з італо-югосл. угодою від 5.X 1954 Трієст і зона з населенням бл. 290 тис. чол. були передані Італії, а зона з населенням бл. 70 тис. чол. — Югославії). Договір передбачав передачу Італією Додеканезьких о-вів Греції, незначні зміни франц.-італ. кордону на користь Франції на чотирьох ділянках (перевал Малий Сен-Бернар, плато Мон-Сені, Мон-Табор-Шабертон і невеличкі ділянки у верхів'ях річок Тіне, Везубія і Ройя). Політ. постанови договору (ч. 2) зобов'язали Італію забезпечити всім своїм гр-нам осн. свободи (свободу слова, друку, релігії, політ, переконань і публіч. зборів) та не допустити відродження фаш. орг-цій. Договір передбачав відмову Італії від колоній у Африці: Лівії (з 1951 — незалежна д-ва), Італійського Сомалі (в 1950—60 згідно з рішенням Ради з опіки ООН перебувало під управлінням Італії, а з 1960 — незалежна д-ва Сомалі), Еритреї (з 1952 — у складі Ефіопії; з 1993 — незалежна д-ва Еритрея). Італія визнавала незалежність і суверенітет Албанії та Ефіопії і відмовлялася від усіх прав та привілеїв, отриманих у результаті агресії проти цих держав. Договір (ч. 3) зобов'язав Італію забезпечити затримання та видачу для суду над ними військ, злочинців і гр-н союз, держав, які співробітничали з ворогом під час війни. Військ. постанови договору (ч. 4) змушували Італію знищити довгострокові укріплення та військ, споруди вздовж франц.-італійського та італо-югосл. кордонів, демілітаризувати деякі острови. Італії заборонялося виробляти атомну та деякі ін. види зброї і будувати нові військ.-мор. бази. За договором Італія була зобов'язана істотно скоротити свою армію та виплатити репарації від-повід. д-вам. Мирний договір з Румунією підписали 11 держав, що перебували в стані війни з нею: СРСР, Великобританія, США, Австралія, БРСР, Індія, Канада, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, УРСР та Чехословаччина. Тер. постанови цього договору (ч. 1) передбачали відновлення кордонів Румунії станом на 1.1 1941, за винятком кордону з Угорщиною, який відновлювався станом на 1.1 1938 [тобто Трансільванія поверталася Румунії, а рішення Віденського

арбітражу 1940 (див. Віденські арбітражі 1938 і 1940) оголошено недійсним]. Рад.-рум. кордон встановлювався відповідно до рад.-рум. угоди від 28.VI 1940 та рад.-чехосл. угоди 29.VI 1945. Постанови з політ. питань договору (ч. 2) зобов'язували Румунію забезпечити своїм гр-нам осн. свободи (свободу слова, політ, переконань тощо) та заборонити відродження орг-цій, метою яких є позбавлення народу його дем. прав, а також забезпечити затримання і видачу для суду над ними військ, злочинців та гр-н союз, держав, які співробітничали з ворогом у період Другої світ, війни. За договором зменшувалась чисельність збройних сил Румунії та встановлювались репарації, які мала сплатити ця д-ва. Мирний договір з Болгарією підписали 12 держав, що перебували в стані війни з нею: СРСР, Великобританія, США, Австралія, БРСР, Греція, Індія, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, УРСР, Чехословаччина, Югославія. Тер. постанови договору (ч. 1) передбачали, що кордони Болгарії залишаються такими, якими вони існували на 1.1 1941. Політ, умови договору з Болгарією (ч. 2) аналогічні умовам договору з Румунією. Договір обмежував чисельність збройних сил Болгарії та зобов'язував її сплатити репарації. Мирний договір з Угорщиною підписали 12 держав, що перебували в стані війни з нею: СРСР, Великобританія, США, Австралія, БРСР, Індія, Канада, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, УРСР, Чехословаччина, Югославія. Тер. постанови договору (ч. 1) анулювали рішення Віденських арбітражів 1938 і 1940, залишали кордони Угорщини з Австрією, Румунією та Югославією такими, якими вони були станом на 1.1 1938. Кордон між Угорщиною та Чехословаччиною у районі Братислави зазнав невеликих змін на користь Чехословаччини. Політ, постанови договору (ч. 2) майже такі самі, як і в договорах з Румунією та Болгарією. Чисельність збройних сил Угорщини скорочувалась; також передбачалася виплата нею репарацій. Мирний договір з Фінляндією підписали 10 держав, що перебували в стані війни з нею: СРСР, Великобританія, Австралія, БРСР, Індія, Канада, Нова Зеландія, УРСР, Чехословаччина, Південно-Африканський Союз. Тер. постанови договору (ч. 1) встановлювали кордони Фінляндії станом на 1.1 1941 та підтверджували повернення Фінляндією СРСР області Петсамо (Печенга), яку Фінляндія уступила СРСР за мир. договорами від 14.X 1920 та 12.III 1940. Політ, постанови договору відновлювали з деякими змінами дію рад.-фін. договору від 12.III 1940 (ч. 2). СРСР відмовився від своїх прав на оренду п-ва Ханко, а Фінляндія підтвердила надання СРСР у користування та управління на правах оренди території у районі п-ва Порккала-Удд для створення військ.-мор. бази (1955 СРСР достроково відмовився від оренди). Водночас Фінляндія зобов'язувалася скоротити свої збройні сили та виплатити репарації.

ПАРИЗЬКІ УГОДИ 1954 - комплекс міжнар.-прав, документів, підписаних Бельгією, Великобританією, Італією, Канадою, Люксембургом,

Нідерландами, США та Францією з ФРН у м. Парижі (Франція) 23.X 1954. До складу П. у. 1954 входять: 1) Протокол про закінчення окупаційного режиму ФРН (підписаний США, Великобританією, Францією та ФРН) і Додатки до нього (про відносини між США, Великобританією, Францією та ФРН; про права і обов'язки іноз. військових сил та їх персоналу на тер. ФРН; про врегулювання питань, що виникли в результаті війни і окупації та ін.); 2) Протоколи (підписані Великобританією, Францією, Італією, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом та ФРН) про зміну Брюссельського пакту 1948 і про утворення у рамках НАТО на базі зміненого та доповненого Брюссельського пакту Західноєвропейського Союзу — військ, угруповання у складі кол. учасників Брюссельського пакту, а також ФРН. [талії; 3) Резолюція держав — членів НАТО про приєднання ФРН до НАТО. На порушення постанов Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 П. у. 1954 легалізували озброєння ФРН, дозволивши їй утворення військових сил у складі 12 дивізій, військ.-повітряного та військ.-морського флотів, хоча і заборонили ФРН в-во ядерної та ін. видів зброї масового знищення. Незважаючи на заперечення СРСР та ін. соц. держав. П. у. 1954 після ратифікації їх державами-учасниками вступили в дію 5.V 1955.

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ - (Parliamentary Assembly of the Council of Europe; Assemblée parlementaire du Conseil de l'Europe), ПАРЄ (РАСЕ; АРСЕ; до 1974 - Консультативна асамблея) — один з гол. органів Ради Європи (РЄ). Утв. у 1949. Перша сесія відбулася 10.VIII 1949. До ПАРЄ входить 41 країна (2000), в т. ч. Україна (з 9.XI 1995). Складається з представників нац. парламентів держав — членів РЄ. Кількість місць кожної країни визначається К-том міністрів. За основу береться чисельність населення д-ви. Україні в ПАРЄ надано 12 місць (найбільше — по 18 мають Великобританія, Італія, Росія, Франція, ФРН; найменше — Ліхтенштейн і Сан-Марино — по 2 місця). Склад кожної нац. делегації відображає співвідношення сил усередині нац. парламенту. На практиці представники в ПАРЄ виступають як окр. особи, не зв'язані зобов'язаннями перед відповід. д-вою і несуть персональну відповідальність за результати своєї діяльності в цьому органі. В ПАРЄ вони групуються у парт, фракції незалежно від нац. приналежності (сформовані й діють 5 політ, груп/фракцій: соціалісти, група Європ. нар. партії, Європ. дем. група. Ліберальна, Демократична і Реформістська група і група Об'єднані європ. ліві). Завдяки цьому ПАРЄ відіграє роль установи, яка виражає не вузькодержавні, а загальноєвроп. інтереси. Згідно зі Статутом РЄ Асамблея є її дорадчим органом. Вона може обговорювати будь-яке питання, що належить до компетенції РЄ, приймати рекомендації, які надсилаються К-ту міністрів для вироблення і затвердження останнім остаточного рішення. Рекомендації ПАРЄ приймаються більшістю у 2/3 голосів представників, які беруть участь у голосуванні. Асамблея засідає сесійно 4 рази на рік. Переважна більшість

пленар. засідань проводиться у відкритому режимі. Постійно діючим органом є Бюро, яке складається з Президента ПАРЄ, 18 віце-президентів і голів політ. груп. Діє Секретаріат Асамблеї, очолюваний ген. секретарем, якого обирають на 4 роки. Працюють 10 комісій: з політ. справ; з екон. справ і розвитку; з соціальних справ, охорони здоров'я і сім'ї; із суд. справ і прав людини; культури, науки та освіти; навкол. середовища і сільс. г-ва; міграції, біженців і демографії та ін. На практиці більшість рекомендацій, що приймаються Комітетом міністрів від імені РЄ для держав-членів, враховують позицію ПАРЄ. Прийом нових членів до РЄ теж потребує згоди Асамблеї. Ряд функцій ПАРЄ виходить за межі дорадчої компетенції. До таких можна віднести вибори ген. секретаря РЄ та його заступника, суддів Європ. суду з прав людини, Уповноваженого РЄ з прав людини, налагодження безпосеред. відносин з нац. парламентами тощо. Офіц. мови — англ. і французька. Місцеперебування — м. Страсбург (Франція).

ПАРТНЕРСТВО ЗАРАДИ МИРУ - програма, започаткована Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) в 1994. Відповідно до Рамкового документа програми та Запрошення до «П. з. м.», прийнятих главами держав і урядів країн — членів Організації на зустрічі у м. Брюсселі (Бельгія, січ. 1994), НАТО проводитиме консультації з будь-яким актив. партнером, при існуванні безпосеред. загрози його тер. цілісності, політ. незалежності або безпеці. Рамк. док-т містить конкр. зобов'язання, які має взяти на себе кожен учасник співпраці з НАТО: сприяти гласності в нац. оборонному плануванні та бюдж. процесі; забезпечити дем. контроль над збройними силами; підтримувати готовність та військ. потенціал, необхідні для участі в операціях під егідою ООН та/або ОБСЄ; розвивати відносини військ. співробітництва з НАТО з метою спільного планування, підготовки і навчань, спрямованих на розширення можливостей учасників «П. з. м.» здійснювати місії у таких галузях, як підтримка миру, пошукові та рят. роботи, гуманіт. операції та ін. місії, щодо яких може бути досягнута домовленість; підготувати в перспективі підрозділи, здатні ефективно співпрацювати з силами НАТО. Від 1997 учасники партнерства з НАТО ширше залучаються до політ. консультацій, прийняття рішень і планування заходів у рамках програми. Осн. засадами, на яких ґрунтується «П. з. м.», є: ідея збереження дем. сусп-ва; дотримання принципів Загальної декларації прав людини 1948; утримання від погрози силою або використання сили проти тер. цілісності чи політ. незалежності будь-якої д-ви; поважання існуючих кордонів та вирішення спорів мир. засобами. Після підписання Рамк. док-та країна-партнер подає НАТО Презентаційний документ, в якому зазначається, що саме нею буде здійснено для досягнення політ. цілей партнерства. Кожен партнер окремо обирає для себе заходи (виходячи з власних індивідуальних вимог та пріоритетів) зі списку, який визначено у Робочій програмі партнерства. Ця програма включає шир. опис різних

можливих галузей співпраці та перелік заходів у кожній з них. Гол. робочий орган «П. з. м.» — Політ.-військовий керівний комітет. Він відповідає за заг. координацію Роб. програми партнерства, розробку політ.-військ. рекомендацій для військ, керівництва НАТО щодо військ, навчань та здійснення інших заходів. Діє також Центр координації партнерства (м. Монс, Бельгія), до складу якого входять представники країн — членів НАТО і країн-партнерів. Він координує проведення спільних військ, заходів у рамках «П. з. м.», а також військ, планування, необхідне для реалізації Роб. програми партнерства, особливо у галузі військ, навчань. Україна приєдналася до програми «П. з. м.» у 1994. Президент України підписав Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО (1997).

ПЕРЕГОВОРИ МІЖНАРОДНІ - одна з широко використовуваних форм контактів між представниками різних держав з метою вирішення питань, що становлять взаєм. інтерес, урегулювання суперечностей при виникненні конфліктів, розвитку співробітництва у різноманітних сферах, вироблення спільних дій та заходів, укладення міжнар. договорів, обміну думками тощо. П. м. ведуться уповноваженими представниками держав. Вони можуть проходити на рівні глав держав або урядів, міністрів, послів тощо. За формою проведення розрізняють двосторонні та багатосторонні П. м. Формою багатосторонніх переговорів є міжурядові конференції. Формою П. м. є також міжнар. консультації. Відповідно до норм, що містяться у Статуті ООН, П. м. повинні проводитись на принципах рівності, поваги до держ. суверенітету, мирного вирішення спорів, незастосування сили або загрози її застосування та ін. Ведення П. м. є одним з ефектив. засобів мир. вирішення міжнар. спорів і конфліктів.

ПЕРЕМИР'Я - у міжнар. праві припинення бойових дій за домовленістю між воюючими сторонами або на вимогу Ради Безпеки ООН (ст. 33 Статуту ООН). Розрізняють П. загальне, що поширюється на всі збройні сили, та П. місцеве або часткове, що встановлюється на окр. ділянках фронту (у зв'язку з направленням парламентарів для переговорів про П., проведенням переговорів про припинення збройного конфлікту, святкуванням загальних чи нац. свят, щодо збереження пам'яток історії та культури тощо). П. також буває тимчасовим, яке може бути припинене у зв'язку з закінченням визначеного в угоді про П. строку чи настанням передбаченої у домовленості про П. події, або остаточним — до поч. дії мир. договору або ін. акта, спрямованого на врегулювання збройного конфлікту. Найпоширенішим та простим видом П. є припинення вогню на театрі воєнних дій. На відміну від мирного договору П. припиняє не стан війни між д-вами, а лише бойові дії між воюючими сторонами. Осн. засади встановлення і дотримання умов П.

викладені у Гааз. конвенції про закони і звичаї сухопут. війни 1907. Загальне П., що встановлюється на заключ. етапі війни, сприяє веденню мир. переговорів та укладенню миру між воюючими сторонами. Тому угоди про П. містять положення, що визначають порядок мир. врегулювання конфлікту, тимчас. режим відносин між сторонами, а також, як правило, попередні умови майб. мир. договору. Угоду про загальне П. підписує головнокомандувач збройних сил за уповноваженням уряду, а про часткове — місц. командування за уповноваженням головнокомандувача. Будь-яке суттєве порушення умов П. однією з воюючих сторін надає право іншій відмовитись від П. і навіть негайно відновити бойові дії. В сучас. період при встановленні П. між воюючими сторонами з метою недопущення відновлення бойових дій між конфліктуючими сторонами міжнар. співтовариством широко залучається контингент миротворчих сил під егідою ООН.

ПЕРЕМІЩЕННЯ ОСОБИ - 1) Особи, які були насильно вивезені в період Другої світової війни 1939—45 нацист. Німеччиною та її союзниками з тимчасово окупованих ними територій для примус, використання на важких роботах. В останній рік війни країни антигітлерівської коаліції уклали угоди про репатріацію П. о. на батьківщину. Це, зокрема, угоди між СРСР, США та Великобританією (11.II 1945), між СРСР та Бельгією (13.III 1945), між СРСР та Францією (29.VI 1945). У 1951 між Великобританією, Францією, ФРН, Швейцарією та деякими ін. країнами було укладено багатосторонню конвенцію про надання біженцям і П. о. національного режиму в цив.-прав. відношенні. З метою сприяння поверненню П. о. на батьківщину та вирішення проблеми цих осіб як жертв війни в 1946 утв. Міжнародну організацію у справах біженців [з 1951 — Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ)]. 2) У наш час термін «переміщені особи» набув ширшого значення. З кін. 40-х рр. 20 ст. поряд з проблемою зовнішніх П. о. у рамках ООН почало обговорюватися питання щодо внутрішніх П. о. 1972 УВКБ, керуючись гуман. принципами, включило осіб, яких було переміщено всередині країни, у свої програми допомоги. 1992 в рамках ООН запроваджено посаду Представника у справах осіб, переміщених усередині країни. За визначенням Викон. к-ту УВКБ, до категорії внутрішніх П. о. (вимушених переселенців) 1994 включено: а) осіб, чий стан схожий зі становищем біженців; б) осіб, які рятуються від переслідування, воєнних конфліктів або громадян, ворожнечі. На П. о. поширюється дія актів міжнар. права, а також нац. зак-ва. В Україні, зокрема, відповідні відносини регулюються Законом «Про біженців» (1993).

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПО ГАРЯЧИХ СЛІДАХ - загальновізнане міжнар. право переслідування торгового судна у відкритому морі військ, кораблями або спеціально уповноваженими на те суднами прибереж, д-ви за порушення її законів або правил, зроблене у водах, на які поширюється суверенітет або юрисдикція цієї д-ви. Це право закріплене Конвенцією про відкрите море 1958 та Конвенцією ООН по морському праву 1982. Відповідно до цих актів переслідування іноз. судна може бути розпочато, коли компет. органи прибереж, д-ви мають достатньо підстав вважати, що це судно порушило закони або правила даної д-ви і за умови, що судно (одна з його шлюпок) перебувають у внутрішніх морських водах чи територіальному морі. Якщо іноз. судно перебуває у зоні, прилеглій до тер. моря, переслідувати його можна тільки у зв'язку з порушенням прав, для захисту яких встановлена ця зона. Переслідування може бути почато лише після подачі зорового або звукового сигналу про зупинку судна-порушника. Право П. по «г. с.» припиняється, як тільки переслідуване судно входить у тер. море своєї або третьої д-ви. Переслідування може здійснюватися також літальними апаратами. Затримане в результаті П. по «г. с.» судно-порушник доставляється до порту відповід. д-ви для вжиття відповід. заходів щодо нього. Якщо судно було зупинено або затримано поза тер. морем без додержання встановлених правил, йому мають бути відшкодовані завдані збитки. В Україні П. по «г. с.» регламентується Законом «Про державний кордон України» (1991).

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ У ВІДКРИТОМУ МОРІ - право прибережної д-ви переслідувати й арештовувати у відкритому морі іноз. судно, яке порушило її закони і правила під час перебування у внутр. водах, тер. морі або прилеглій зоні цієї д-ви. Прав, підстави для такого переслідування закріплені в Конвенції ООН по морському праву 1982. За Конвенцією, переслідування можливе у випадках, коли компет. органи прибереж, д-ви мають достатні підстави вважати, що дане судно порушило закони і правила даної д-ви. Це право може бути реалізоване тільки військовими кораблями або військ, літальними апаратами з чіткими зовн. знаками, котрі дають змогу розпізнати їх як таких, що перебувають на держ. службі й уповноважені для цього. Переслідування починається лише після подачі зорового або звукового сигналу зупинитися з дистанції, яка дає змогу іноз. судну побачити або почути цей сигнал. П. у в. м. припиняється, як тільки судно, що переслідується, входить у тер. море своєї або будь-якої ін. д-ви. В Україні право на П. у в. м. надано Прикорд. військам і Військам протиповітр. оборони України. За чинним зак-вом вони мають право не тільки переслідувати порушника держ. кордону, а й затримувати його. Проте П. у в. м. може відбуватися лише за умов, що воно розпочалося у тер. морі або внутр. водах України і велося безперервно. Право на П. у в. м. і підстави затримання суден закріплено в Законі «Про державний кордон України»

(1991). П. у в. м. припиняється у разі заходу судна — порушника держ. кордону в тер. море своєї країни або третьої д-ви (ст. 28). Рішення про затримання іноз. невійськ. судна-порушника приймається Прикорд. військами України після його огляду. За відповід. підстав воно конвоюється до найближчого порту або ін. відповід. пункту. Щодо іноз. військ, кораблів, які порушують закони України про порядок плавання або перебування у тер. морі чи внутр. водах України, діють окр. правила.

ПЕРСОНА ГРАТА - (лат. *persona grata* - бажана особа) — в дип. практиці глава дипломатичного представництва, який отримав агреман, а також будь-який ін. іноз. дипломат, якому дозволено в'їзд у країну перебування.

ПЕРСОНА НОН ГРАТА - (лат. *persona non grata* — небажана особа) — у дип. праві й практиці член дип. персоналу дипломатичного представництва, який визнається державою перебування як небажана особа. Приймаюча д-ва може в будь-який час зажадати відкликання глави представництва, а також кожного з членів дип. персоналу без пояснення мотивів вимоги. У більшості випадків такі дії супроводжуються відповідним обґрунтуванням. Відсутність мотивації найчастіше трапляється при загостренні двостор. відносин. Згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 вимога щодо відкликання повинна бути нотифікована акредитуючій д-ві. Мотивом для оголошення особи П. н. г. може бути будь-яке втручання у внутр. справи країни перебування, неповага до її законів і звичаїв, неправомірна критика держ. органів цієї д-ви, зловживання дипломатичними привілеями та імунітетами, а також здійснення дій, передбачених крим. законом країни перебування. З метою ненадання офіц. характеру та розголошення такої вимоги, особливо у випадку членів персоналу, які не виконують функції глави представництва, ця вимога може бути зроблена в усній формі від імені МЗС глави представництва. Стосовно членів дип. персоналу така вимога за назвою формулюється лат. мовою як визнання *persona non grata*; стосовно ін. членів дип. представництва — як «небажана» особа. Така відмінність не має істотного значення і вказує лише на форм. відмінність прав, статусу категорії членів дип. представництва. В обох випадках акредитуюча д-ва зобов'язана відкликати дану особу або припинити її повноваження, якщо вона є гр-нином країни перебування або постійно проживає у ній. Член дип. представництва може бути оголошений П. н. г. або «небажаною особою» ще до прибуття на тер. відповідної д-ви. Оголошення глави дип. представництва П. н. г. стосується лише його особи і не поширюється на ін. членів представництва та існуючий стан двостор. дип. відносин. Якщо особа, оголошена П. н. г., не залишає д-ву перебування у зазнач. строк, до неї може бути застосований дисмисл — оголошення дип. агента приват. особою.

ПЕРСОНАЛ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА - особовий склад дипломатичного представництва чи місії будь-якої д-ви. Поділяється на три категорії: дипломатичний персонал, адм.-технічний персонал, обслуговуючий персонал. Сучасне дип. право чітко визначає статус цих категорій, їх дипломатичні привілеї та імунітети. Дип. персонал, за Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961, містить принаймні дві характерні ознаки: його члени мають дипломатичні ранги і повинні бути, як правило, гр-нами акредитуючої д-ви. Крім того, всі ці особи мають дипломатичні паспорти, які видаються МЗС акредитуючої д-ви, а після нотифікації про їх прибуття до країни перебування їхні прізвища вносяться до окр. дип. списку, який публікується протокол, відділом МЗС країни перебування з наст. одержанням від нього цими особами спец. дип. карток. Зазначені картки підтверджують право членів дип. персоналу на надання їм дип. привілеїв та імунітетів у повному обсязі й на рівних засадах. Першою після посла служб, особою у складі дип. персоналу є радник-посланник (лише у великих посольствах), потім декілька радників, перші, другі й треті секретарі та аташе зі спец. питань. Окр. групу в дип. складі становлять військові (військ.-морські й військ.-повітряні) аташе та їхні помічники. Друга категорія — адм.-технічний персонал. Це референти, перекладачі, шифрувальники, телетайпісти, стенографістки, тех. секретарі, бухгалтери тощо. До обслуговуючого персоналу належать водії, прибиральниці, охоронці, кухарі та ін. Особливістю цієї категорії є те, що сюди входять переважно гр-ни країни перебування на відміну від першої і частково другої категорії, які комплектуються переважно зі складу відповід. співробітників міністерств і відомств акредитуючої д-ви. Питання чисельності персоналу посольств вирішуються, як правило, за обопільною згодою держав-контрагентів.

ПІВНІЧНА РАДА - міжнар. регіон, організація консультат. характеру. Утв. Данією, Ісландією, Норвегією та Швецією у березні 1952. На нараді міністрів закорд. справ цих держав 15—16.III 1952 в м. Копенгагені (Данія) розроблено Статут П. р., який був схвалений парламентами країн — членів ради. Згодом до П. р. приєдналася Фінляндія (13.XII 1955). 23.III 1962 була підписана Гельсінська угода про співробітництво між державами-членами П. р., а 13.II 1971 — Угода про внесення змін до Гельсінської угоди. Згідно із Статутом осн. метою П. р. є сприяння співробітництву між парламентами та урядами держав-членів з шир. кола питань (зак-во, культура, освіта, охорона довкілля, економіка, туризм тощо). Ост. роками до сфери співробітництва включено і питання зовн. політики та міжнар. безпеки, які раніше не розглядалися з причини членства Данії, Ісландії та Норвегії у НАТО. Гол. органи П. р. — Пленарна асамблея, Секретаріат та пост, комітети. Пленарна асамблея

(збирається на щорічні сесії) складається з 87 представників, що призначаються нац. парламентами держав-членів зі свого складу. З 1970 авт. регіони (Фарерські острови, Гренландія, Аландські о-ви) направляють до П. р. своїх депутатів. Представники Фарерських о-вів та Гренландії входять до складу дат. делегації, Аландських о-вів — фін. делегації. Майже 80 представників урядів держав-членів, у т. ч. представників місц. урядів авт. регіонів, беруть участь у щоріч. сесіях без права вирішального голосу. Пленарна асамблея приймає рекомендації і формулює постанови, що звернені до нац. урядів держав-членів, або до Північної ради міністрів, затверджує процедурні норми, визначає кількість комітетів і їх повноваження. Кожен член П. р. є одночасно членом одного з пост. комітетів (з економіки, соціальних питань, правових питань, культури, навкол. середовища, бюджету). 1971 утворено Північну раду міністрів як центр координації співробітництва пн. країн, а також співробітництва між урядами цих країн та П. р. Північна рада міністрів не є органом П. р. Це самост. організація, хоч і пов'язана з П. р. і певною мірою підконтрольна їй. До складу Пн. ради міністрів входять по одному міністру від кожної держави-члена, а також від кожного авт. регіону. Голова ради (представник однієї з держав-членів) змінюється кожен рік. Засідання відбуваються у різному складі, залежно від питання, що обговорюється. Кожна д-ва призначає нац. міністра з питань пн. співробітництва. Рішення Ради міністрів приймаються одноголосно. Під егідою Пн. ради міністрів утв. бл. 40 інститутів, банків, к-тів і груп експертів, яким доручено розвивати співробітництво в різних сферах сусп. життя (економіка, фінанси, торгівля, транспорт і зв'язок, культура і освіта, наука, соціальна сфера, охорона здоров'я, охорона довкілля). Найважливішими серед них є Північний інвестиційний банк та Північний проектний фонд (місцеперебування — м. Гельсінкі, Фінляндія). Сукупність цих організацій та інституцій становить систему співробітництва пн. держав. Роб. мови — датська, норвезька, шведська. Місцеперебування Секретаріату П. р. — м. Стокгольм (Швеція). Місцеперебування Секретаріату Пн. ради міністрів — м. Копенгаген.

ПІДВОДНИЙ ЧОВЕН - бойовий корабель, конструкція і система керування якого призначені переважно для підвод. плавання. П. ч. входять до складу військ.-мор. сил і в міжнар.-прав. відношенні прирівнюються до надвод. кораблів. З появою П. ч. свобода судноплавства у відкритому морі і протоках міжнародних морських стала включати свободу підводного плавання. Транзит, прохід через міжнар. протоки П. ч. можуть здійснювати як у підводному, так і в надвод. плаванні. Конвенцією про режим проток 1936 встановлено особливий порядок проходження П. ч. через Чорноморські протоки. Зокрема, при проходженні через ці протоки П. ч. прибереж, держав повинні повідомляти про це Туреччину, а сам прохід здійснювати вдень, у надвод. положенні (ст. 12). У територіальному морі П. ч. користуються

правом мирного проходу з додержанням вимог ст. 20 Конвенції ООН по морському праву 1982 про проходження у надвод. положенні з піднятим прапором. Заходження і перебування у межах тер. моря, внутрішніх морських вод, на рейдах і в портах України іноземних П. ч. допускається тільки на поверхні й під своїм прапором (Закон «Про державний кордон України» 1991, Правила плавання і перебування в територіальному морі, внутрішніх водах, на рейдах та в портах України іноземних військових кораблів 1996). Іноземні П. ч. вважаються порушниками державного кордону України, якщо при заходженні в тер. море або внутр. води України вони порушують встановлені правила і якщо перетинають кордон у підвод. положенні чи перебувають у цьому положенні під час плавання у водах України. Правове становище і регламентація бойового використання П. ч. не відрізняються від установлених для надвод. військових кораблів. На П. ч. поширюються заг. принципи і норми, закріплені в конвенціях про закони та звичаї війни, а також спец. Правила про дії підводних човнів стосовно торгових суден у воєнний час, які є Додатком до Лонд. протоколу 1936. Ними передбачено, що П. ч. у своїх діях стосовно торг. суден повинні керуватися правилами міжнар. права, як і надводні військ. кораблі. Правила забороняють топити озброєні торг. судна без попередження і забезпечення безпеки людей та суднових док-тів.

ПІДСУМКОВИЙ ДОКУМЕНТ ВІДЕНСЬКОЇ ЗУСТРІЧІ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ НБСЄ 1989 - міжнар.-прав. акт про продовження співробітництва у сфері безпеки на Європ. континенті в рамках Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Підписаний державами — учасницями НБСЄ 15.1 1989 у м. Відні (Австрія). Складається з 11 розділів. Спрямований на вжиття додаткових до передбачених Підсумковим документом Мадридської зустрічі представників держав — учасниць НБСЄ 1980 заходів для того, щоб зробити розрядку всеохоплюючим і життєздат. процесом відповідно до Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975. Держави-учасниці підтвердили свою підтримку десяти принципів Заключного акта, якими мають керуватися відповідні держави у взаємних відносинах. Під впливом перебудов-них процесів у країнах Сх. Європи до Підсумкового документа було включено положення про те, що всі народи мають право в умовах повної свободи визначати свій внутр. і зовн. політ, статус без втручання ззовні й здійснювати на власний розсуд свій соціальний, політ., екон. і культур, розвиток. Д-ви підтвердили свої зобов'язання додержуватися принципів тер. цілісності держав і мирного врегулювання спорів. Вони погодились у цілому на обов'язкове залучення третьої сторони, коли спір не може бути врегульовано ін. мирними засобами. Ряд положень документа стосується засудження тероризму, ефективного здійснення і забезпечення прав і свобод людини. Виділені, зокрема, такі засоби правового захисту, як: право особи апелювати до законод., викон.,

суд. або адм. органів; право на справедливий і публіч. розгляд у розумні строки відповід. питань у незалежному суді, включаючи право подавати юрид. аргументацію і бути представленим адвокатом на власний вибір; право бути швидко і офіційно повідомленим про рішення, прийняте за апеляцією, включаючи юрид. підстави, на яких ґрунтується рішення. у док-ті йдеться також про необхідність вжиття заходів щодо вирішення екон. і соціальних проблем, зокрема зайнятості, життя, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти та культури. Приділена певна увага питанням забезпечення рівноправності чоловіка і жінки, свободи реліг. переконань, прав нац. меншин і біженців. Вказано на згоду держав-учасниць: забезпечувати, щоб ніхто не був підданий довільному арешту, утриманню під вартою або висланню; забезпечувати, щоб з усіма особами, які перебувають під вартою або в місцях відбування покарання, поводитися гуманно; додержуватись прийнятих ООН мін. стандартів правил поводження з ув'язненими, а також прийнятого ООН Кодексу поведінки посад, осіб по підтриманню правопорядку; забороняти тортури та ін. види жорстокого, нелюдського поводження і покарання; захищати осіб від будь-якої психіатр, чи ін. мед. практики, яка порушує права і свободи людини. Щодо питання про смертну кару в док-ті зазначено, що в державах-учасницях, у яких ця кара не скасована, смертний вирок може бути винесений тільки за найбільш тяжкі злочини відповідно до закону, який діяв на момент скоєння злочину, і не всупереч їх міжнар. зобов'язанням.

ПІДСУМКОВИЙ ДОКУМЕНТ МАДРИДСЬКОЇ ЗУСТРІЧІ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ НБСЄ 1983 - міжнар-прав. акт про продовження співробітництва у сфері безпеки на Європ. континенті в рамках Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Підписаний державами — учасницями НБСЄ 6.IX 1983 у м. Мадриді (Іспанія). Спрямований на вжиття заходів щодо перетворення розрядки в безперервний і ефективний процес відповідно до Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975. Акцент у документі зроблено на практ. реалізації 10 принципів, зафіксованих у Заключному акті. Передбачена, зокрема, доцільність того, щоб договори, які укладаються державами-учасницями, враховували відповід. принципи, узгоджувались з ними. Ці д-ви знову підтвердили заг. значення прав і свобод людини, повага до яких є істотним фактором миру, справедливості й добробуту. Вони підкреслили наміри вдосконалювати свої закони і адм. правила у галузі цив., політ., екон., соціальних, культурних та ін. прав людини і осн. свобод, а також забезпечувати ефективне здійснення цих прав і свобод. У Підсумковому док-ті йдеться також про боротьбу проти тероризму, про забезпечення свободи віросповідання, прав нац. меншин, рівноправності чоловіка і жінки, про права трудящих вільно створювати і вступати до профспілок і права цих спілок вільно здійснювати свою

діяльність. Актом передбачалося скликати нараду експертів держав-учасниць з питань прав і свобод людини (відбулася у м. Оттаві, Канада, у травні 1985).

ПІРАТСТВО - (лат. *pirata*, грец. букв. -той, що нападає; розбійник, від — спроба, замах) — за міжнародним правом незаконне захоплення, пограбування або затоплення торгових чи цив. суден, здійснювані у відкритому морі приват, чи держ. суднами. До П. прирівнюється напад під час війни кораблів, підводних човнів чи військ, літаків на торг, судна нейтр. країн. Піратські дії є порушенням принципів свободи відкритого моря і свободи судноплавства. Питання б-би з П. регулюються Женев. конвенцією про відкрите море 1958 та Конвенцією ООН по морському праву 1982. П. відоме більше двох тисячоліть. У 14 ст. у значенні слова «пірат» увійшов у вжиток термін корсар, а в середині 17 ст. — «капер» (див. Каперство). Англія, Франція та деякі ін. європ. д-ви використовували піратів для колон, завоювань. Пізніше П. поряд із традиц. формами мор. розбою набуло нових форм (напр., напад військ, кораблів і літальних апаратів на торг, судна ін. країн). Так, у період італо-нім. інтервенції в Іспанії 1936—39 підводні човни Німеччини та Італії топили торгові судна ін. країн у Середземному морі. У відповідь на це Великобританія, Франція, СРСР, Туреччина, Греція, Югославія, Румунія, Болгарія та Єгипет підписали Ніонську угоду 1937, що передбачала спільні заходи б-би з пірат, діями у Середземному морі. В наш час до П. вдаються злочинні, в т. ч. терорист, угруповання. За нормами міжнар. права будь-яка держава у відкритому морі чи ін. місці поза юрисдикцією прибереж, держав може захопити пірат, судно, заарештувати піратів і вилучити майно, що знаходиться на їхньому судні. Відповідальність піратів визначається за законами д-ви, що заарештувала їх. Захоплення судна за вчинення пірат, дій можуть здійснювати військ, кораблі або військ, літальні апарати, а також спец, судна чи літальні апарати, призначені для відповід. мети. Вони повинні мати чіткі зовн. ознаки їх спец, призначення.

ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКА, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ - особливо тяжкий злочин, що належить до категорії міжнародних злочинів проти миру. Відповідно до КК України караними є планування, підготовка або розв'язування агрес. війни чи воєн, конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, ведення агрес. війни або агрес. воєнних дій (ч. 1, 2 ст. 437). Об'єктами злочину є заг. мир і міжнар. безпека, основи співіснування народів і держав, яке ґрунтується на принципах незастосування сили, неутручання, тер. цілісності держав. Агресією є застосування д-вою (групою держав) збройної сили проти суверенітету, тер. цілісності, політичної незалежності ін. д-ви чи народу (нації) або якимось ін. способом, несумісним із Статутом ООН (ст. 1

Резолюції ГА ООН 1974). Агресивний воєн, конфлікт відрізняється від агрес. війни лише обмеженістю політ, цілей та масштабами воєн, дій, тому він також заборонений міжнар. правом як спосіб вирішення суперечностей між д-вами із застосуванням збройної сили. Планування агрес. війни полягає у розробці планів її ведення, підготовка такої війни — в реальному здійсненні комплексу заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для розв'язування і ведення агрес. війни. Розв'язання війни виражається в актах агресії, що передують повномасштаб. веденню війни незалежно від факту її оголошення (вторгнення або напад збройних сил однієї д-ви на тер. іншої, бомбардування території, напад збройних сил на сухопутні, мор. або повітр. сили чи флоти ін. д-ви тощо). Перелік актів агресії у ст. 3 Резолюції ГА ООН 1974 не є вичерпним. РБ ООН уповноважена кваліфікувати такими й ін. акти, що мають ознаки агресії відповідно до положень Статуту ООН. Участь у змові, спрямованій на планування, підготовку або розв'язування агрес. війни чи воєнного конфлікту, характеризується домовленістю між кількома суб'єктами злочину про спільне здійснення хоча б одного з перелічених злочин, діянь, яка виявляється у погодженості дій (координації планів, узгодженні способів їх реалізації тощо). Об'єктивна сторона злочину характеризується вчиненням хоча б однієї з передбачених ч. 1 ст. 437 КК дій. Злочин належить до продовжуваних і водночас містить форм, склад — є закінченим з моменту вчинення самої дії. Із суб'єктивної сторони злочин вчиняється з умислом: особа усвідомлює, що планує, готує або розв'язує агрес. війну чи воєн, конфлікт, бере участь у змові і бажає так чинити. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 437, карається позбавленням волі на строк від 7 до 12 років, а передбачений ч. 2 цієї статті — на строк від 10 до 15 років. Кваліфікованим складом злочину є ведення агрес. війни або воєн, конфлікту, в ході яких реалізуються цілі, сформульовані при їх плануванні.

ПЛЕБІСЦИТ - (лат. — рішення народу, від — простий народ і — рішення, постанова) — 1) термін, яким позначається інститут референдуму або один з його різновидів; 2) форма безпосередньої демократії. П. — голосування осіб, наділених активним виборчим правом, щодо зміни держ. належності певної території або визначення її статусу як території новоутв. д-ви, а також прийняття або зміни форми держ. правління. За заг. правилом П. проводяться у межах територій, які є об'єктом можливої цесії (передачі) й за участю лише їх населення. Питання тер. змін, здійснюваних у відповід. спосіб, іноді регламентується на рівні конституцій. У конституції Азербайджану 1995 зазначено, що за рішенням парламенту може бути проведене всенародне голосування щодо «уточнення кордонів» (ст. 12). «Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України» — вказано у ст. 73 Конституції України 1996. В чинних конституціях Словаччини і Хорватії передбачено референдний спосіб вирішення питань вступу до союзів з ін. д-вами та виходу з них, хоча юрид. природа таких

союзів не зазначається. Термін «плебісцит» генетично пов'язаний з теорією народного суверенітету, сформульованою напередодні Вел. франц. революції 18 ст. Як і в попередні істор. часи, тер. д-ви вважалася об'єктом особливого речового права, однак суб'єктом цього права визнавався не монарх, наділений абс. владою (суверен), а населення (народ) відповід. території. За змістом такого підходу питання т. з. передачі території, тобто тер. змін, мають вирішуватися на основі волевиявлення відповідного населення шляхом голосування. Наприкінці 18 ст. у л-рі вперше з'являється термін «плебісцит» для позначення способу (юрид. передумови) приєднання до конкр. д-ви тих земель, які були заселені й знаходилися під тер. юрисдикцією ін. держав. Перший П. проведено 1791, його предметом було приєднання до Франції певних держ. утворень. 1805 відбувся П. з питання унії між Швецією та Норвегією і, в разі її розірвання, визначення форми держ. правління для останньої. У 60—70-х рр. 19 ст. ряд П. проведено в процесі об'єднання Італії. Майже всі П., що відбулися у 19 ст., мали т. з. окупаційний характер. Вони проводилися на основі рішень органів держав, до яких за наслідками П. мали бути приєднані відповідні території, і в умовах, коли ці д-ви, по суті, контролювали проведення голосувань. Починаючи з серед. 19 ст., П. визнано в практиці міждерж. відносин правовим обґрунтуванням тер. змін. Водночас П. виконував роль одного із засобів мир. врегулювання міжнародних спорів. Згодом П. почали сприймати і як можливий спосіб реалізації права націй на самовизначення. За результатами таких П., напр., самовизначилися Ісландія (1944) та Алжир (1962). Однак П. іноді проводилися за політ. умов, які, по суті, унеможлилювали реальне волевиявлення населення. Таким чином відбулося голосування, зокрема, в Австрії щодо т. з. аншлюсу (приєднання до Німеччини), попередньо вже фактично здійсненого (1938). З серед. того ж 19 ст. разом з терміном «плебісцит» почали застосовувати термін «референдум». Перший був притаманний теорії і практиці т. з. романських країн (Італії, Іспанії, Франції та ін.), другий широко використовувався у Швейцарії і США. Згодом обидва терміни почали звичайно розглядати як синоніми. Водночас багато авторів вбачають певні відмінності між референдумом і П. Останній розглядається як один з різновидів референдуму за предметом, а саме як відповідне голосування щодо держ. належності або загального статусу тієї чи ін. території. Нині П. визнається і голосування з приводу визначення або зміни форми державного правління. Таким, напр., було згадане голосування в Ісландії, за наслідками якого не тільки утв. нову д-ву, а й визначено форму її правління. Питання форми держ. правління були предметом П. в Італії (1946), Греції (1975) і Бразилії (1993). Існує також думка, за якою відмінність між референдумом і П. полягає у тому, що предметом першого може бути прийняття конституції чи закону або внесення змін до них, а також скасування закону, а предметом П. — вирішення ін. питань. Іноді П. називають голосування щодо надання «верховної влади» одній особі. Такий підхід сформульовано у франц. юрид. л-рі ще в кін. 19 ст. За ним П. були, зокрема, голосування щодо надання Наполеону Бонапарту статусу довічного консула (1802), а згодом імп. титулу

і гідності (1804). За будь-яких умов, відмінність між референдумом і П. визнається в науці. Проте за своєю політ.-правовою природою і порядком проведення вони є тотожними.

ПОВІРЕНИЙ У СПРАВАХ – третій, нижчий клас дипломатичних представників, які очолюють посольства або місії. Передбачений Віденським Регламентом 1815 та Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961. До інституту П.у с. вдаються, як правило, за особливих обставин, напр., у разі не зовсім нормалізованих чи навіть напружених стосунків між д-вами. Це знаходить своє відображення, зокрема, і в способі акредитування П. у с. Якщо послы й посланники акредитуються при главах іноз. держав і мають вірчі грамоти до них від глав своїх держав, то П. у с. акредитуються при міністрах закорд.справ країн перебування і замість вірчих грамот отримують тільки відповідні листи від міністрів закорд.спра своїх країн. Від П.у с., призначення яких має пост.характер і які належать до самот. 3-го класу глав дипломатичних представництв, слід відрізнити тимчасових повірених у справах.

ПОВІТРЯНИЙ ПРОСТІР - частина земного простору, заповнена атм. повітрям. У нормат. розумінні — це простір, який входить до складу державної та міжнародної території. За конфігурацією П. п. нагадує усічений конус з вершиною у центрі земної кулі й перпендикулярними до земної поверхні бічними сторонами, які пролягають через суходут. та мор. кордони д-ви вгору. Розрізняють П. п. суверенний (національний) і П. п. міжнародний (відкритий). Перший є елементом держ. території (поряд із суходолом, надрами та водами), другий знаходиться за межами поширення держ. суверенітету, над відкритим морем та Антарктикою. Прав, режим міжнар. П. п. ґрунтується на принципі свободи використання. Вш визначається нормами міжнар. права і є вільним для польотів будь-яких літальних апаратів. Напр., П. п. над Антарктидою вільний для польотів цив. повітр. суден усіх країн, а держ. повітр. судна можуть виконувати польоти виключно із зазначеною у Договорі про Антарктику 1959 метою як над материком, так і над територією, що прилягає до неї на південь від 60-ї паралелі. Структура нац. П. п. України складається з: повітр. трас та місцевих повітр. ліній, повітр. коридорів для перетинання держ. кордону, встановлених та невстановлених маршрутів польотів, районів виконання авіац. робіт, заборонених зон, обмежених зон, зон обмеження польотів і небезпечних зон. Повітр. траси та місцеві повітр. лінії повинні бути серти-фіковані на відповідність їх чинним в Україні нормам придатності до експлуатації з видачею відповід. сертифіката. Вони заносяться до Передиху повітр. трас і місц. повітр. ліній України. За використання П. п., аеронавігац. та інформ. забезпечення стягується

відповідна плата. В разі порушення встановлених правил використання П. п. України настає цив., адм., крим. та ін. відповідальність (ст. 9, 10, 49, 50 Повітряного кодексу України). Суверенітет д-ви над П. п. може мати певні прав, обмеження з огляду на спец, питання забезпечення нац. безпеки, безпеки польотів чи неконтрольованих зон польотів тощо. Але такі обмеження, згідно з принципом взаємності, не повинні зачіпати суверенітету ін. держав. Особливий статус має відкритий П. п. над міжнародними протоками. Він є вільним для транзитних польотів. У цьому випадку співвідношення суверенних нац. прав припротокових держав і норм міжнар. права ґрунтується на принципі взаємодії норм міжнар. та нац. права. Оскільки суверенітет д-ви діє у рамках міжнар. права, вона не може на власний розсуд, без урахування взаємності, встановлювати для транзит, польоту норми, які б суперечили нормам міжнар. права. Однак з огляду на свої нац. інтереси кожна держава самостійно встановлює та оприлюднює повітр. коридори над протоками. Право транзит, прольоту не діє щодо проток, які використовуються для міжнар. судноплавства з урахуванням навігац. та гідроґр. умов. У протоках, які знаходяться між відкритим морем і територіальним морем, у т. ч. у виключній (морській) економічній зоні діє право мирного проходу (прольоту) всіх суден. Правовий статус П. п. над ними підпорядковується виключному суверенітету та нац. правилам виконання польотів. Польоти над архіпелажними водами виконуються виключно по встановлених повітряних трасах з метою безперервного, швидкого та безперешкодного транзиту з однієї частини відкритого моря в іншу. При цьому власники повітр. суден повинні утримуватися від загрози застосування сили проти суверенітету, тер. недоторканності та незалежності держави-архіпелагу, а екіпажі повітр. суден зобов'язані чітко дотримуватися вимог нац. повітряного права та міжнар. рекомендованої практики. З метою підтримання належ, безпеки польотів встановлюється і прав, режим використання П. п. (національний та міжнародний), який є встановленою сукупністю юрид. норм, котрі визначають права д-ви щодо порядку та правил використання нац. П. п., порядку повітр. руху, прав, статусу повітр. суден, їх екіпажів, пасажирів, вантажів тощо. В Україні ці питання регулюються Повітр. кодексом, а також Положенням про використання П. п. України (затв. КМ України 29.ІІІ 2002).

ПОДВІЙНЕ ГРОМАДЯНСТВО - перебування особи одночасно в громадянстві двох і більше держав. До таких осіб застосовується і термін «множинне громадянство». Воно виникає у випадках: а) при народженні дитини в країні, де діє «принцип крові», вона набуває громадянство своїх батьків, незалежно від місця свого народження; там, де діє «принцип фунту», — громадянства тієї д-ви, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків; б) внаслідок шлюбу жінки з іноземцем, якщо зак-во її країни зберігає за нею громадянство, а зак-во країни чоловіка автоматично

надає їй своє громадянство (США — Іспанія, ФРН — Ліберія); в) при зміні громадянства шляхом натуралізації, якщо зак-во країни, гр-нином якої була особа, не передбачає позбавлення громадянства в разі натуралізації його в ін. д-ві. Сучасне міжнар. право не знає єдиної загальновизнаної регламентації питань, що виникають у зв'язку з подвійним чи множинним громадянством. Більшість держав негативно ставиться до такого громадянства. В Україні за Конституцією також діє принцип єдиного громадянства. Водночас ост. часом спостерігається тенденція до лібералізації П. г. (множинного) в міжнар. праві. Зокрема, відповідно до Європейської конвенції про громадянство 1997 держава-учасниця дозволяє гр-нам автоматично набувати ін. громадянство при одруженні, а дітям — при народженні. Конвенцією також передбачається важливе положення про те, що гр-ни держави-учасниці, які мають ін. громадянство, користуються на тер. держави-учасниці, де вони проживають, рівними правами та обов'язками з гр-на-ми цієї д-ви. Винятки становлять лише деякі політ, права і виконання військ, обов'язку. Див. також Громадянство України.

ПОСОЛ - вищий дипломатичний ранг, який присвоюється дип. персоналу органів зовнішніх зносин. Термін «посол» вживається з 14 ст. на позначення представника глави д-ви. Однак лише з 18 ст. замість дип. агентів, резидентів почали призначатися П. і посланники. Розвиток дип. відносин, обмін П. і посольствами збіглися з періодом зміцнення абсолютизму. П. зобов'язувалися оберігати престиж монархів, котрих вони представляли. Неповага до П. вважалася образою, спрямованою супроти його володаря. Віденський регламент 1815 визнав за П., на відміну від дип. представників ін. класів, представницький характер. Лише П., який представляє персонально главу посилаючої д-ви, безпосередньо виступає від імені монарха, котрий його послав, і може вимагати приватної аудієнції від монарха країни перебування. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 встановила принцип рівності глав дип. представництв незалежно від їх рангу. Останнім часом д-ви, як правило, призначають глав своїх дип. представництв у ранзі П. Повна і офіц. назва — надзвичайний і повноважний посол (англ. Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary). П. акредитується при главі іноз. д-ви. В Україні ранг надзвичайного і повноважного посла присвоюється Президентом України (ст. 106 Конституції).

ПОСОЛЬСЬКЕ ПРАВО - застаріла назва сукупності норм міжнар. права, якими регулюється діяльність постійних дипломатичних представництв держав, акредитованих у країнах їх перебування.

ПОСТІЙНА ПАЛАТА ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ - (Permanent Court of Arbitration, Cour per-manente d'arbitrage) — орган арбітражного вирішення міжнародних спорів, заснований першою Гаазькою конференцією миру 1899 відповідно до положень Гаазької конвенції про мирне вирішення міжнар. зіткнень, прийнятої Гаазькою конференцією миру 1899 і переглянутої та прийнятої знову Гаазькою конференцією миру 1907. За цією Конвенцією держава-сторона призначає на 6 років (з можливістю продовження ще на один строк) 4 відомих та авторитетних фахівців міжнар. права до заг. списку Палати. Якщо держави-учасниці бажають звернутися до послуг Палати, а також якщо вони не дійшли згоди щодо складу третейського суду, кожна з них має право призначати від себе 2 членів Палати, з яких тільки один може бути її гр-нином. Зі складу утвореного таким чином суду обирається старший суддя. Міжнар. бюро, яке є канцелярією Палати, здійснює орг.-тех. забезпечення роботи третейського суду. Ним керує постійна адм. рада, яка складається з дип. представників країн-учасниць, акредитованих при уряді Нідерландів. Головує у раді міністр закордонних справ Нідерландів. Гаазькі конвенції 1899 і 1907 містять правила, котрі застосовуються до третейського розгляду, якщо сторони не дійшли згоди послуговуватись ін. правилами. Третейське рішення є обов'язковим тільки для сторін у спорі. Найактивніший період діяльності Палати припадає на період 1902—32, коли було вирішено 21 справу. Кількість звернень до П. п. т. с. зменшилася у зв'язку з діяльністю Постійної палати міжнародного правосуддя (з 1920), а потім її правонаступника — Міжнародного суду ООН (з 1946). Членами П. п. т. с. були відомі українські юристи академіки АН УРСР В. М. Корецький, Б. М. Бабій, доктори юридичних наук Н. М. Ульянова, І. І. Лукашук. Місцеперебування П. п. т. с. — м. Гаага (Нідерланди).

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРИ МІЖНАРОДНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ

- місія постійного характеру, яка направляється державою — членом міжнародної організації для представництва в ній своїх інтересів. Є одним із зарубіжних органів зовнішніх зносин д-ви. Поява постійних представництв зумовлена підвищенням ролі міжнар. організацій у вирішенні міжнар. питань і у зв'язку з цим необхідністю більш ефективної координації зусиль держав і міжнар. організацій у розв'язанні відповідних проблем. Як правило, постійні представництва утворюються при найвпливовіших міжнар. організаціях, зокрема при ООН та її спеціаліз. установах, при Раді Європи тощо. У міжнар. праві немає універсального док-та, який би визначав статус, привілеї та імунітети пост, представництва, привілеї та імунітети представників і членів персоналу П. п. при м. о. Це вирішується у кожному конкр. випадку. Так, у 1975 була прийнята Віден. конвенція про представництво держав у їх зносинах з міжнар. організаціями універс. характеру, тобто з ООН та її спеціаліз. установами. Прав, статус пост, представництв держав-членів при РЄ визначається Протоколом 1952 до Загальної угоди про привілеї та

іmunітети 1949. Крім того, прав, статус представництв держав регламентується в угодах, що укладаються між міжнар. організаціями та державами, на території яких перебувають штаб-квартири організацій (напр.. Угода між ООН і США від 19.IV 1946, між ООН і Швейцарією від 26.VI 1947 та ін.). Аналіз цих та ін. угод свідчить про те, що іmunітет представників держав у міжнар. організаціях значно ширший, повніший, ніж іmunітет посад, осіб цих інституцій. Міжнар. право пішло шляхом надання пост, представництвам, представникам, членам персоналу П. п. при м. о. таких самих привілеїв та іmunітетів, як і персоналу дипломатичних представництв. Приміщення представництва є недоторканим. Постійний представник та члени персоналу наділені відповід. іmunітетами від юрисдикції держави перебування (з окр. винятками в галузі цив. та адм. юрисдикції), що в цілому не відрізняються від іmunітету дип. представника та членів дип. персоналу. На відміну від дип. представників пост, представники не проходять акредитації у д-ві перебування і, хоча перебувають у цій д-ві, свою діяльність вони здійснюють у межах міжнародної організації. Відповідно їх призначення не обумовлюється отриманням агремані від організації чи д-ви перебування; щодо них ця д-ва не може застосувати принцип взаємності; існують певні особливості в оголошенні такої особи *persona non grata*. Згідно зі ст. 28 Положення про дип. представництва та коне, установи іноз. держав в Україні (затв. Президентом України 10.VI 1993) привілеї та іmunітети, що надаються в Україні міжнар. міжуряд. організаціям, представництвам іноз. держав при цих організаціях, визначаються відповідними договорами, в яких бере участь Україна.

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ООН - постійно діючий представн. орган зовн. зносин України. Утворено згідно з постановою РМ УРСР «Про відкриття Постійного представництва Української Радянської Соціалістичної Республіки при ООН» від 24.III 1958. Офіційно представляє інтереси України в Організації Об'єднаних Націй. Бере участь у діяльності різних органів ООН, робить за дорученням Уряду України відповідні заяви, інформує Уряд України про діяльність ООН. Очолює Представництво Постійний представник України при ООН.

ПОСТІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ НАД ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ - невід'ємне право кожної держави розпоряджатися власними природними ресурсами в інтересах свого нац. розвитку та благополуччя населення, у т. ч. націоналізувати іноз. власність навіть тоді, коли держава-попередниця або поперед, уряд взяли на себе зобов'язання, згідно з договором або контрактом, утримуватися від таких дій. Це право д-ви поширюється на всі її багатства, природні ресурси та екон. діяльність. П. с. над п. р. є принципом сучасного

міжнар. права, що становить невід'ємний елемент права націй на самовизначення. Він встановлений і розвинений у ряді доктів ГА ООН, насамперед у резолюції «Постійний суверенітет над природними ресурсами» від 14.XII 1962 та Хартії економічних прав і обов'язків держав від 12.XII 1974, що визнаються як доказ існування П. с. над п. р. у формі звичаєвої норми міжнар. права загального характеру [юс когенс (лат. *jus cogens* — примусове право)]. Ці резолюції прийняті за ініціативою країн, що розвиваються, з метою встановлення екон. світового порядку на справедливих засадах, а саме — належним чином мають враховуватися права та обов'язки держав, згідно з міжнар. правом, і необхідність стимулювання міжнар. співробітництва в екон. розвитку цих країн. Юрид. характер резолюції ГА від 14.XII 1962 зумовлюється тим, що її прийнято майже одностайно (крім Франції), а також змістом положень її преамбули та основного тексту. Так, у преамбулі зазначено, що: статус П. с. над п. р. — «основний елемент права на самовизначення»; заходи щодо здійснення П. с. над п. р. мають ґрунтуватися на визнанні невід'ємного права всіх держав вільно розпоряджатися власними природ, багатствами і ресурсами відповідно до своїх нац. інтересів і поваги до екон. незалежності держав; ніщо не може впливати на права та обов'язки держав і урядів, які є правонаступниками майна, набутого до досягнення повного суверенітету кол. країнами-колоніями; екон. та фін. угоди між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, мають ґрунтуватися на принципах рівноправності та праві народів і націй на самовизначення; надання екон. і тех. допомоги, позик та іноз. інвестицій не повинно супроводжуватися умовами, що суперечать інтересам держав, які їх отримують; здійснення та посилення невід'ємного суверенітету держав над своїми природ, багатствами та ресурсами зміцнює їх екон. незалежність. Резолюція визначає принципи, якими мають керуватися д-ви у здійсненні П. с. над п. р., а саме: 1) право народів і націй на П. с. над п. р. повинно здійснюватися в інтересах їх нац. розвитку та добробуту населення держав; 2) розвідка та експлуатація таких ресурсів і розпорядження ними, як і ввезення з цією метою іноз. капіталу, мають здійснюватися відповідно до правил та умов, які народи й нації, за своїм рішенням, вважають необхідними або бажаними, для дозволу, обмеження або заборони такої діяльності; 3) використання ввезеного капіталу та прибутків від нього регулюється умовами спец. дозволу, нац. законами та міжнар. правом (отримані прибутки в усіх випадках мають розподілятися у пропорції, узгодженій між інвесторами та державою-отримувачем, причому необхідно вживати належ. заходів для того, щоб суверенітет цієї д-ви над її природними багатствами та ресурсами не порушувався); 4) націоналізація, експропріація або реквізиція мають здійснюватися з міркувань або мотивів сусп. вигоди, безпеки або нац. інтересів, що визнаються важливішими за суто особисті або приватні інтереси як гр-н, так і іноземців (у цих випадках власникові сплачується відповідна компенсація за правилами д-ви, яка вживає цих заходів, і відповідно до міжнар. права; якщо питання про компенсацію викликає спір, застосовуються усі можливості його вирішення в судових

інстанціях д-ви, котра вживає цих заходів; за угодою заінтересованих держав та ін. сторін спір може бути врегульований також в арбітраж, порядку або за міжнар. суд. рішенням); 5) здійсненню суверенітету народів і націй над їх природними багатствами та ресурсами повинна сприяти взаємна повага держав, що ґрунтується на суверенній рівності; 6) міжнар. співробітництво з метою екон. розвитку країн, що розвиваються, у вигляді держ. або приватних капіталовкладень, обміну товарами та послугами, тех. допомоги або обміну наук, даними повинно сприяти незалежному нац. розвитку цих країн і ґрунтуватися на повазі їх суверенітету над їх природ, багатствами та ресурсами; 7) порушення права народів і націй на суверенітет над їх природними багатствами та ресурсами суперечить духу і принципам Статуту ООН і перешкоджає розвиткові міжнар. співробітництва та підтриманню миру; 8) угоди про іноз. інвестиції, вільно укладені суверенними д-вами, мають сумлінно виконуватися. Д-ви та міжнар. організації повинні суворо й добросовісно додержувати суверенітету народів та націй над їх природ, багатствами й ресурсами відповідно до Статуту ООН і принципів цієї резолюції. Хартія екон. прав і обов'язків держав 1974 також визначила важливість П. с. над п. р. для екон. розвитку держав на справедливих засадах та підтримання міжнар. миру і безпеки. У ній встановлено, що кожна д-ва має право: а) регулювати і контролювати іноз. інвестиції в межах дії своєї нац. юрисдикції згідно з законами та постановами і відповідно до своїх нац. цілей та першочергових завдань; жодну д-ву не можна примушувати до надання пільгового режиму іноз. інвестиціям; б) регулювати і контролювати діяльність транснац. корпорацій у межах дії своєї нац. юрисдикції і вживати заходів до того, щоб така діяльність не суперечила її законам, нормам і постановам та відповідала її екон. і соціальній політиці (транснац. корпорації не повинні втручатися у внутр. справи д-ви, що їх приймає); в) націоналізувати, експропріювати або передавати іноз. власність. У цьому випадку д-ва, що вживає таких заходів, повинна сплачувати відповідну компенсацію. Водночас, відповідно до ст. 1, спільної для Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 і Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966, «усі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного співробітництва, заснованого на принципі взаємної вигоди та міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений засобів існування, що належать йому». Отже, суверенітет д-ви на всі її багатства, природні ресурси та екон. діяльність полягає у тому, що вона ніколи не втрачає свою правоздатність змінити статус чи метод експлуатації своїх ресурсів, незважаючи на будь-які угоди (укладені або які можуть бути укладені) щодо їх експлуатації чи управління ними. П. с. над п. р. виник на противагу традиц. міжнар. праву, класична доктрина якого розглядала будь-яке втручання в іноземну власність як порушення набутих прав, вважаючи такі дії незаконними актами. В наш час заходи щодо націоналізації або експропріації іноз. власності мають розглядатися як здійснення суверен,

права д-ви і, отже, як цілком законні акти, що становлять економічну сутність права націй на самовизначення. Ця важлива зміна підходу значною мірою вплинула на застосування норм відповідальності держав, особливо у сфері здійснення їх обов'язку щодо компенсації іноземцям, чию власність націоналізовано або передано ін. способом.

ПРАВА ДИТИНИ - система прав і свобод, що характеризують правовий статус дитини, з урахуванням особливостей її розвитку, до повноліття. Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 дитиною визнається кожна люд. істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше. П. д. регулюються нормами міжнар. і нац. права. Зокрема, за вказаною Конвенцією першочергова увага як державних, так і приват, установ, що займаються питаннями соціального забезпечення, а також судів, адм. чи законод. органів приділяється забезпеченню інтересів дитини (ст. 3). За Законом України «Про охорону дитинства» (2001) основні принципи охорони дитинства полягають у тому, що всі діти на тер. України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політ, або ін. переконань, нац., етн. або соціального походження, майн. стану, стану здоров'я і народження дітей та їхніх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких ін. обставин, мають рівні права і свободи. В порядку, встановленому зак-вом, д-ва гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної юрид. допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав. До системи П. д. належать права на: рівноправність усіх дітей незалежно від будь-яких обставин; життя, ім'я, набуття громадянства; піклування з боку батьків; збереження своєї індивідуальності; заслухання у ході будь-якого розгляду, що стосується дитини; свободу совісті та релігії; особисте та сімейне життя; недоторканність житла; таємницю кореспонденції; вільне висловлювання своїх думок; користування найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я; загальну й однакову відповідальність батьків за виховання і розвиток дитини; рівень життя, необхідний для фіз., розум., дух., морального і соціального розвитку; освіту; відпочинок; захист від усіх форм секс, експлуатації; особливий захист — від викрадень та продажу, фіз. форм експлуатації, фіз. і псих, насильства, участі у воєнних діях; вжиття д-вою всіх необхід. заходів щодо сприяння фіз. та псих, відновленню і соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою зловживань або злочину; застосування норм міжнар. гума-нітар. права у період збройних конфліктів тощо. Реалізація П. д. забезпечується усією системою органів держ. влади, місц. самоврядування, адвокатури, судів, прокуратури та ін. правоохор. органів. П. д. регламентуються такими міжнар.-правовими актами, як: Декларація прав дитини 1959, Конвенція про П. д. 1989, Загальна декларація прав людини 1948, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 тощо. На нац. рівні П. д. закріплені в Законах України «Про державну допомогу

сім'ям з дітьми» (1992, у ред. 2001), «Про охорону дитинства» та «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (обидва — 2001).

ПРАВА ЖІНОК - система прав і свобод, що характеризують прав, статус жінок з урахуванням особливостей їх соціального стану. За цією системою жінки мають право на: допомогу по вагітності та пологах, по догляду за дитиною; грош. виплати матерям (батькам), які доглядають 3 і більше дітей віком до 16 років; допомогу по догляду за дитиною-інвалідом, по тимчас. непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною; допомогу на дітей одиноким матерям; допомогу на дітей військовослужбовців строк, служби; щорічну відпустку повної тривалості (до настання 6-місячного строку безперерв. праці в перший рік роботи на даному підприємстві; перед відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами або після неї; жінкам, які мають 2 і більше дітей віком до 15 років або дитину-інваліда); на безпечні умови праці із заборонаю застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпеч. умовами праці, на підзем. роботах, а також залучення жінок до піднімання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Першим міжнар. док-том, що закріпив політичні П. ж., є Загальна декларація прав людини 1948. На розвиток її положень прийнято Конвенцію про політичні права жінки 1952, в якій зазначено, що жінки: мають право голосувати на всіх виборах на рівних з чоловіками умовах (ст. I); можуть бути обрані на рівних з чоловіками умовах без будь-якої дискримінації до всіх встановлених нац. зак-вом установ, що вимагають публічних виборів (ст. II); на рівних з чоловіками умовах без будь-якої дискримінації займати посади на громад, і держ. службі та виконувати всі громад, і держ. функції, встановлені нац. законом (ст. III). Основним правовим принципом захисту П. ж. є принцип рівності прав чоловіків і жінок, закріплений у Статуті ООН як обов'язок поважати права всіх, незалежно від статі. Цей же принцип проголошений Заг. декларацією прав людини 1948, за якою кожна людина повинна володіти всіма правами і свободами, незалежно від раси, статі, мови тощо (ст. 3). У Конституції і зак-ві України закріплено рівність прав чоловіків і жінок. Зокрема, в Осн. Законі визначено, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громад.-політ, і культур, діяльності, у здобутті освіти і профес. підготовці, у праці та винагороді за неї; спец. заходами щодо охорони праці й здоров'я жінок, встановленням пенс, пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; прав, захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та ін. пільг вагіт. жінкам і матерям (ст. 24). Гарантами забезпечення П. ж. є міжнар. і нац. органи та організації: Комісія ООН з прав людини, Комісія зі становища жінок (у структурі ЕКОСОП), Верховний комісар ООН з прав людини, Комітет ООН з питань ліквідації дискримінації щодо жінок,

Європейський суд з прав людини та ін. Реалізація П. ж. в Україні забезпечується системою органів держ. влади, місц. самоврядування, судів, прокуратури та ін. правоохор. органів. Важливе місце в забезпеченні реалізації П. ж. відіграє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, осн. функцією якого є захист прав та свобод людини і гр-нина, проголошених Конституцією України, законами та міжнар. договорами України. Одним з важливих напрямів діяльності всієї системи органів держ. влади щодо захисту П. ж. є реалізація держ. політики з питань поліпшення становища жінок, створення належних умов для забезпечення жінкам рівних з чоловіками можливостей брати участь у політ, і сусп. житті д-ви. В Україні діють жіночі політичні партії: Всеукраїнська партія жіночих ініціатив, «Жінки України», Жіноча народна партія (об'єднана), «Жінки за майбутнє України» та інші. Серед громад, об'єднань — Союз жінок України, Все-укр. жіноче нар.-дем. об'єднання «Дія», Союз українок, «Жінки ХХІ століття» та ін.

ПРАВА ЛЮДИНИ - визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна сусп. істота. П. л. є необхідним елементом громадян, сусп-ва і правової д-ви. Саме поняття цих прав з'явилося в епоху бурж. революцій у Європі. Потім воно знайшло відображення у численних міжнар. актах — Загальній декларації прав людини 1948, Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 тощо, а також у нац. зак-ві — конституціях держав. П. л. засновані на принципах свободи, рівності та справедливості й мають універсальний характер. Загально визнаними в міжнар. праві фундаментальними П. л., зокрема, є: право на життя; право на незастосування до особи тортур, насилля або ін. жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання; право на недоторканність приватного життя, особистої і сімейної таємниці, захист своєї честі й гідності, свободи совісті й віросповідання; право на суд. захист, правосуддя і пов'язані з ним ін. процес, права тощо. Ці права дістають закріплення у конституціях. Вони, зокрема, стали основою при укладенні розд. II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. За існуючою практикою ООН під порушенням П. л. як міжнар. проблемою розуміють не окр. факти відповід. порушень, а заг. правову ситуацію у д-ві, яка свідчить про ігнорування даною д-вою зобов'язань поважати П. л., масові та грубі порушення цих прав тощо. Б-ба з порушеннями П. л. є важливим напрямом міжнар. співробітництва. Вона має два аспекти: а) виховання поваги до П. л. і сприяння їх здійсненню; б) усунення грубих і масових порушень П. л. На забезпечення П. л. спрямовані також міжнар. процедури в рамках ООН та ін. міжнар. організацій, міжнар.

суд. органів тощо. Ці процедури доповнюються діяльністю відповід. нац. інституцій. В Україні до них, зокрема, належать Конст. Суд, Уповноважений ВР України з прав людини, заг. та госп. суди.

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ - сукупність правових норм, що містяться в актах Європейського Союзу (ЄС). Його нерідко називають європейським правом. Джерела П. ЄС: а) установчі договори — Договір про ЄС (див. Маастрихтський договір 1992), Амстердам, договір про зміни Договору про ЄС 1997, Ніццький договір 2001 тощо; б) регламенти, директиви і рішення органів ЄС; в) угоди між ЄС (його органами) та іншими суб'єктами міжнар. права; г) рішення (прецеденти) Європейського суду тощо. Регламент має переважно заг. характер, обов'язкову силу і застосовується ЄС безпосередньо в усіх країнах ЄС. Директива є обов'язковим актом для всіх країн Союзу «щодо результату, якого необхідно досягти», але надає відповід. країнам свободу дій щодо конкр. форм і методів її впровадження. Рішення — це індивід. акт, адресований д-вам або фіз. особам. Воно має силу закону і не потребує заходів щодо його імплементації у нац. зак-во. Крім регламентів, директив і рішень, Європарламент та ін. органи ЄС надають рекомендації і роблять висновки. Рекомендації та висновки обов'язкової сили не мають. За предметом прав, регулювання найбільш розгалуженим є масив норм П. ЄС, якими регулюються екон., агр. і екол. відносини, питання соціального забезпечення, громадянства, прикорд. режиму, прав і свобод людини, б-би зі злочинністю тощо. Система П. ЄС функціонує на засадах комплексної галузі права, інтегративними елементами якої є норми публ. і приват. права. П. ЄС тісно пов'язане з міжнар. правом, але ці прав. системи не є тотожними. Якщо міжнар. право спрямоване на регулювання відносин між д-вами, то П. ЄС — на поглиблення інтеграції між країнами — членами ЄС. Крім того, регламенти, директиви і рішення ЄС мають пряму дію і є обов'язковими для держав — членів ЄС. Принцип прямої дії є ключовим елементом своєрідного (лат. *sui generis* — своєрідний, специфічний) П. ЄС. Саме цей принцип забезпечує інтегруючу роль даного права в об'єднанні зусиль країн ЄС. Він не є властивим міжнар. праву, яке реалізується не шляхом прямої дії, а через імплементацію його норм у нац. зак-во. Характерною ознакою П. ЄС є також його верховенство над нац. зак-вом країн — членів ЄС. Ці країни, укладаючи Договір про ЄС, обмежили свій суверенітет на користь спільного правопорядку. У разі виникнення суперечностей П. ЄС має перевагу перед нац. зак-вом. Нац. законод. влада не є компетентною змінювати або скасовувати акти ЄС. Тлумачення П. ЄС є виключною прерогативою Європ. суду. З факту верховенства П. ЄС випливає необхідність адаптації до нього нац. зак-ва як країн — членів ЄС, так і країн, які намагаються стати членами ЄС. В Україні відповідна робота проводиться під егідою Нац. ради з питань адаптації зак-ва України до зак-ва ЄС. П. ЄС вивчається у вищих юрид. навч. закладах і є наук. дисципліною.

ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН - сукупність міжнар.-прав. принципів і норм, що регулюють структуру, функції, порядок формування та діяльність держ. органів, які здійснюють представництво у міжнар. відносинах. Основа П. з. з. виникла в давні часи переважно у вигляді звичаєвих норм міжнародного права, що розвивалися як посольське право. Сучасне П. з. з. як галузь міжнар. права регулює діяльність не тільки дип. та конс. представництв держав, що є його традиц. сферою, а й (опосередковано) внутрідерж. органів, які здійснюють зовн. функції д-ви (парламент, глава д-ви, глава уряду, уряд, відомство за-корд. справ та ін.). Воно включає у себе й нове коло учасників зовнішніх зносин — міжнар. організації, міжнародно визнані органи нац.-визв. рухів, державопод. утворення тощо. Важливим є регулювання П. з. з. нових форм участі держав у міжнар. спілкуванні, а саме спец. місій, делегацій держав на сесіях міжнар. організацій та на міжнар. конференціях, пост, представництв держав при міжнар. організаціях, делегацій спостерігачів та ін. П. з. з. регулюється низкою багатосторонніх договорів (Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Конвенція про спеціальні місії 1969, Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975) і відповідно складається з 4 підгалузей: 1) дипломатичне право; 2) консульське право; 3) право спец. місій; 4) дип. право міжнар. організацій. Існують також численні дво-стор. угоди між д-вами, між міжнар. організаціями і д-вами та між міжнар. організаціями з питань забезпечення функц. діяльності їх органів у зовн. зносинах. Осн. мета П. з. з. — забезпечення права кожної д-ви на участь у міжнар. відносинах, представництво і захист її прав та закон. інтересів гр-н у цьому процесі. Центр, ланкою у системі П. з. з. є дип. право, яке містить норми міжнар. права, що регулюють порядок встановлення і здійснення офіц. міжнар. відносин між д-вами за допомогою їхніх пост, дипломатичних представництв (див. Агент дипломатичний, Агреман, Акредитація, Відклична грамота, Вірча грамота, Дипломатичні класи, Дипломатичні ранги, Персона нон грата та ін.). В дип. праві окреслено функції дип. представництв, а саме: здійснення представництва від імені своєї д-ви з питань офіц. відносин з державою-контрагентом; ведення переговорів; інформ. функція з метою заохочення дружніх відносин між акредитуючою д-вою і д-вою перебування та розвитку їх взаємовідносин у галузі економіки, науки і культури; конс. функції тощо. Складовою цієї підгалузі є комплекс зобов'язань держав щодо забезпечення належ. виконання функцій дип. представництв, передусім: надання представництвам відповідних приміщень, забезпечення їм свободи зносин з акредитуючою д-вою, користування дип. поштою та ін. засобами, свободи пересування дип. представників на тер. д-ви перебування тощо. Дип. право містить також комплекс норм, які встановлюють дипломатичні привілеї та імунітети з метою забезпечення норм, роботи дип. представництв та дип. агентів. Друга частина П. з. з. —

консульське право, що є сукупністю міжнар.-прав, норм, якими визначаються статус і форми діяльності консульських установ щодо захисту прав та інтересів д-ви, яку вони представляють, особливо її гр-н у стосунках з д-вою перебування з правових, екон., гуманіт., культурних та її. питань. Крім універсальних конвенц. норм, конс, відносини регулюються також двостор. консульськими конвенціями, в яких, зокрема, привілеї та імунітети консульств і конс, посад, осіб можуть бути ширшими, ніж це передбачено універсальними нормами. Певна специфика регулювання конс, права, зумовлена його функц. особливостями, як правило, узгоджується з нормами дип. права і П. з. з. у цілому. Конс, установи поділяються на конс, відділи дип. представництв та самот. конс, установи (генеральні консульства, консульства, віце-консульства та консульські агентства). Їх очолюють відповідно завідувач конс, відділу дип. представництва, ген. консул, консул, віце-консул, конс, агент. Консульства утворюються за згодою д-ви перебування, як правило, у великих мор. портових містах або у районах перебування гр-н д-ви, яку представляє конс, установа, або у районах проживання її діаспори і взагалі там, де д-ва, до якої належить конс, установа, може мати особливі інтереси. Водночас конс, праву відомий інститут позаштатних, або почесних консулів. Вони відрізняються від штатних консулів тим, що: не перебувають на держ. службі; можуть бути як гр-нами акредитуючої д-ви, так і іноз. гр-нами; не отримують за виконання конс, функцій зарплати; можуть займатися будь-якою профес. або підприєм. діяльністю. Призначення консулів (штатних і позаштатних) супроводжується наданням консульського патенту за підписом глави відомства закорд. справ (а іноді глави д-ви), який передається дип. каналами д-ві перебування. Це призначення відбувається за згодою д-ви перебування, що має назву екзекватура, а відмова в ній не потребує мотивування. У двостор. конс, конвенції іноді передбачається необхідність поперед, запиту на призначення консулів, але і в цьому випадку потрібно отримати екзекватуру. На відміну від дип. представництв, у конс, установах передбачено лише дві категорії персоналу: а) конс, служб, особи (ген. консул, консул, віце-консул, конс, агент, секретар конс, установи, стажист та ін.) і б) працівники конс, установи, тобто будь-яка особа, зайнята виконанням адм. або тех. функцій. Осн. функціями конс, установ є: видача паспортів та віз; вирішення питань громадянства; конс, облік гр-н своєї д-ви, в т. ч. військ, облік; реєстрація актів громадян, стану; вчинення но-тар. дій; здійснення консульської легалізації; сприяння та надання необхід. допомоги капітанам суден у портах, тер. і внутр. водах д-ви перебування; прав, захист гр-н; передача спадкового майна. Конс, установи та їх служб, особи користуються консульськими імунітетами та привілеями. Порівняно з дип. привілеями та імунітетами обсяг їх звужений. Так, у разі скоєння консулами тяжких злочинів за постановою компетентних суд. органів д-ви перебування вони можуть бути притягнені до крим. відповідальності. І взагалі консули не підпадають під юрисдикцію д-ви перебування лише щодо дій, здійснюваних ними при виконанні своїх службових обов'язків. Дип. представництва (посольства) так само, як і конс,

установи, утворюються за взаєм. згодою заінтересованих держав і за умови міжнар.-прав, визнання д-ви де-юре, а для утворення конс, установ достатньо визнання д-ви де-факто. Якщо д-ви встановлюють між собою дипломатичні відносини, то це одночасно означає і можливість установа конс, відносин. Розрив дип. відносин не призводить до автомат, припинення конс, відносин. Третьою частиною П. з. з. є право спеціальних місій. Згідно зі ст. 1 Конвенції про спеціальні місії 1969 така місія визначається як тимчасова, що представляє д-ву і направляється до іншої д-ви за згодою останньої для спільного розгляду певних питань або для виконання щодо неї певного завдання. Повноваження керівнику спец, місії надаються главою д-ви, главою уряду або главою відомства закорд. справ. На тер. іноз. д-ви представники спец, місії користуються дип. привілеями та імунітетами. Четверта частина П. з. з., на відміну від попередніх, які регулюють сферу двостор. відносин між д-вами, є вираженням багатостор. дипломатії, що здійснюється між д-вами і міжнар. організаціями та під час роботи міжнар. конференцій. Конвенційними нормами, якими регулюються ці відносини, визначається статус органів зовн. зносин держав за кордоном: а) пост, представництв держав при міжнар. організаціях; б) місій пост, спостерігачів при міжнар. організаціях; в) делегацій держав в органах і на сесіях міжнар. організацій та на міжнар. конференціях; г) делегацій спостерігачів в органах та на сесіях міжнар. організацій і на міжнар. конференціях. Привілеї та імунітети, що надаються дип. персоналу пост, представництв, аналогічні дипломатичним, у т. ч. особиста недоторканність членів персоналу. Д-ва, що приймає, зобов'язана переслідувати в крим. порядку осіб, котрі порушують принцип недоторканності осіб, які користуються міжнародним захистом.

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ - система міжнар.-прав. принципів і норм, які визначають порядок укладення, умови дії та припинення договорів міжнародних. Є галуззю сучасного міжнародного права і посідає особливе місце в його системі як таке, що відіграє важливу роль у процесі міжнар. правотворчості. Осн. джерелами П. м. д. є, зокрема: Статут ООН, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969, Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978, Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986тощо. На розвиток П. м. д. справляють також значний вплив рішення міжнар. міжурядових організацій, у т. ч. резолюції ГА ООН і Ради Безпеки ООН, рішення Міжнар. суду ООН, міжнар. арбітражів тощо. В Україні питання укладення та дії міжнар. договорів регулюються Конституцією, Законами «Про правонаступництво України», «Про дію міжнародних договорів на території України» (обидва — 1991) та «Про міжнародні договори України» (1993).

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ - галузь сучас. міжнародного права, норми якої визначають прав, статус міжнародних організацій, регулюють питання їх утворення та діяльності. У цій галузі виділяються внутр. право і зовн. право. Внутр. право становлять норми, які регламентують відносини всередині самої організації — між її органами, з визначенням функцій та компетенції останніх, між організацією і її персоналом тощо. Ряд дослідників включає до внутр. права і окр. питання взаємовідносин держав-членів з міжнар. організаціями, а також членів міжнар. організації між собою. До названої групи відносять і сукупність норм, які забезпечують процес нормотворчості, що відбувається у рамках міжнар. організації. Це прийняття регламентів її органів, правил процедури, фін. правил, правил для персоналу та ін. Рішення з внутріорг. питань є обов'язковими для виконання структур, підрозділами міжнар. організації. До зовн. права належать норми, що регулюють відносини між міжнар. організаціями і державами-членами, між міжнар. Орган Особливий інститут П. м. о. формують норми, що визначають юрид. природу і прав, статус міжнар. організацій у системі міжнар.-прав. відносин. Прийняття Віденської конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 дало підставу говорити про кодифікацію права міжнар. договорів міжнар. організацій як окр. підгалузі. Предметом прав, регулювання П. м. о. як галузі міжнар. публічного права є відносини, пов'язані з діяльністю міжнародних міжурядових організацій, однак окр. питання взаємовідносин останніх з міжнародними неурядовими організаціями ще потребують свого врегулювання у рамках цієї галузі права (напр., консультативний статус міжнар. неуряд. організацій у між-уряд. організаціях). Джерела П. м. о. відображають специфіку та різноманітність відносин, що ним регулюються. До них належать міжнар.-прав. акти, які містять: заг. принципи і норми, характерні для діяльності всіх міжнар. організацій; конкр. правила, що характеризують специфіку окр. міжнар. організацій. Прикладами першої групи актів є Віден. конвенція про право договорів між д-вами та міжнар. організаціями або між міжнар. організаціями 1986, Віден. конвенція про представництво держав у їх зносинах з міжнар. організаціями універсального характеру 1975, ін. міжнар. угоди. Прикладами другої групи актів є Статут ООН, Статут Ради Європи та ін. Оскільки не всі норми П. м. о. кодифіковані, окремі з них використовуються суб'єктами міжнар. права як звичаєві. Важливим джерелом П. м. о. є установчі акти міжнар. організацій, які вважаються міжнар. договорами особливого типу (лат. *sui generis* — своєрідний, специфічний). Специфіка таких договорів полягає у тому, що вони не тільки містять права та обов'язки сторін, а й утворюють новий суб'єкт міжнар. права — міжнар. організацію, визначають її правовий статус, завдання, компетенцію, регламентують відносини, пов'язані з виникненням і діяльністю міжнар. організації тощо. Такі договори є джерелом як внутрішнього, так і зовн. права міжнар. організації. Для характеристики міжнар. правосуб'єктності міжнар. організації істотну роль відіграють також

конвенції і угоди про привілеї та імунітети, про місцеперебування (штаб-квартиру) міжнар. організації.

ПРАВО МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ - система принципів і норм міжнародного права, що встановлює універсальний порядок у сфері підтримання міжнар. миру і безпеки у світі відповідно до Статуту ООН. Є галуззю міжнар. права, що склалася у процесі: обмеження юс ад беллум у відповідних Гаазьких конвенціях про закони та звичаї війни 1899 і 1907; спроби заборонити війну як знаряддя нац. політики держав у Пакті Бріана—Келлога 1928; заг. заборони застосування сили у Статуті ООН; встановлення у Статуті Нюрнберзького трибуналу 1945 злочину проти миру як акту агресії та міжнар.-прав. відповідальності за його вчинення, у т. ч. персональної (кримінальної) відповідальності індивіда; підтвердження у резолюції ГА ООН 1946 принципів міжнародного права, визнаних у Статуті Нюрнб. трибуналу (Нюрнберзькі принципи), та їх деталізації у прийнятих Комісією міжнародного права ООН 1950 Принципах міжнар. права, визнаних у Статуті Нюрнб. трибуналу і вироку трибуналу. Основу системи принципів та норм П. м. б. становить принцип незастосування сили або загрози силою, встановлений у Статуті ООН (п. 4 ст. 2) і розвинутий у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970, резолюції ГА ООН про визначення агресії 1974, Декларації ООН про посилення ефективної відмови від загрози силою чи її застосування в міжнар. відносинах 1987. Цей принцип пов'язаний з ін. принципами міжнар. права, встановленими у Статуті ООН і кодифікованими у Декларації ООН 1970. Насамперед це стосується принципу мир. розв'язання міжнар. спорів, який зобов'язує членів ООН вирішувати свої міжнар. спори виключно мир. засобами «так, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир та безпеку і справедливість» (п. 3 ст. 2 Статуту ООН). До найважливіших принципів П. м. б. також належать: принцип колект. безпеки; принцип одностайності пост, членів РБ ООН (Великобританії, Китаю, Росії, США, Франції) під час прийняття Радою примус, заходів до агресора згідно з розд. VII Статуту ООН; визнання у міжнар. праві агресії як злочину проти миру; кваліфікація агресії як збройного нападу однієї д-ви (групи держав) на ін. д-ву; право держав укладати регіон, угоди або утворювати регіон, органи для вирішення питань у сфері підтримання міжнар. миру і безпеки; право на самооборону; принцип роззброєння. Принцип колект. безпеки встановлений у Статуті ООН як зобов'язання держав — членів ООН «вживати колективних заходів для відвернення й усунення загрози мирові та придушення актів агресії або інших порушень миру і проводити мирними засобами у згоді з принципами справедливості й міжнародного права, уладнання або вирішення міжнародних спорів чи ситуацій, що можуть призвести до порушення миру» (п. 1 ст. 1). Згідно зі Статутом ООН вжиття таких колективних заходів

держав має здійснюватися РБ ООН, яка є одним з гол. органів Організації і на яку члени ООН покладають «головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки та погоджуються у тому, що при виконанні її обов'язків, які випливають з цієї відповідальності, Рада Безпеки діє від її імені» (п. 1 ст. 24). Рада Безпеки ООН— орган, який уособлює систему колект. безпеки міжнар. співтовариства, повинна діяти відповідно до цілей та принципів ООН і на основі повноважень, наданих їй у розділах VI, VII, VIII та XII Статуту ООН (п. 2 ст. 24). Визначаючи ці повноваження, держави — учасниці Конференції в Сан-Франциско 1945 врахували сумний досвід Ліги Націй, Статут якої встановлював децентралізовану систему колект. безпеки, і наділили РБ ООН правом визначати наявність будь-якого порушення миру та ідентифікувати агресора. З цих питань Рада уповноважена робити рекомендації або вирішувати, яких примус, заходів слід вживати для підтримання або відновлення міжнар. миру і безпеки (ст. 39). Відповідно РБ може застосовувати до такого правопорушника міжнар. права екон. і дип. санкції, а в разі, коли ці заходи виявляться недостатніми або вже є недостатніми, вона уповноважується вдаватися до таких дій повітр., мор. або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримання або відновлення міжнар. миру і безпеки. Ці дії можуть включати демонстрації, блокаду та ін. операції повітр., мор. або сухопутних сил членів Організації (ст. 42). На відміну від Ліги Націй, виконання рішень якої з питань підтримання миру і безпеки покладалося лише на тих її членів, які погоджувалися з ними, Статут ООН виходить з того, що члени Організації погоджуються відповідно до цього Статуту підкорятися рішенням РБ і виконувати їх (ст. 25). Отже, такі рішення РБ ООН є обов'язковими для всіх членів Організації. Принципово важливим є й те, що ця концепція колект. безпеки не обмежується членами ООН, а поширюється і на держави-нечлени, які також зобов'язуються діяти відповідно до принципів міжнар. права, встановлених Статутом ООН (п. 6 ст. 2). Здійснюючи принцип колект. безпеки, всі члени Організації зобов'язуються надавати в розпорядження РБ ООН, на її вимогу та відповідно до спец. угод, необхідні для підтримання миру і безпеки «збройні сили, допомогу і відповідні засоби обслуговування, включаючи право проходження» (п. 1 ст. 43). Такі угоди, що укладаються між РБ ООН і членами Організації, підлягають ратифікації д-вами, що їх підписали, згідно з їх конст. процедурою (п. 3 ст. 43). Для надання порад і допомоги РБ ООН з усіх питань, що стосуються її військ, потреб у справі підтримання міжнар. миру і безпеки, використання військ, переданих у розпорядження Ради, і командування ними, Статут ООН передбачає утворення Військ.-штабного к-ту. Останній має складатися з нач. штабів пост, членів РБ ООН або їх представників (п. 1,2 ст. 47). Відповідно до розд. VI Статуту ООН Рада Безпеки також здійснює повноваження, які стосуються функціонування колект. безпеки. Так, вона має право: вимагати від сторін, котрі беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнар. миру і безпеки, вирішувати цей спір виключно мир. засобами (ст. 33); розслідувати будь-який спір або будь-яку

ситуацію, котра може призвести до міжнар. незгод або викликати спір, щоб визначити, чи не може продовження цього спору або ситуації загрожувати підтриманню міжнар. миру і безпеки (ст. 34). У цих випадках Рада уповноважується на будь-якій стадії спору або ситуації рекомендувати належну процедуру чи методи їх урегулювання. Роблячи такі рекомендації, Рада має брати до уваги, що спори юрид. характеру повинні, як заг. правило, передаватися сторонами до Міжнар. суду відповідно до положень Статуту Суду (ст. 36). Встановлений у Статуті ООН порядок прийняття РБ ООН рішень передбачає застосування принципу однаковості її пост, членів, який часто називається також правом вето великих держав. За цим принципом рішення РБ вважається прийнятим, якщо за нього подано 9 із 15 голосів її членів, у т. ч. голоси, що збігаються, всіх пост, членів. Це правило не поширюється на рішення Ради з процедур, питань, котрі вважаються прийнятими, якщо за них подано голоси 9 членів, незалежно від їх статусу (ст. 27). Важлива роль у системі колект. безпеки належить також Г А ООН, яка передусім уповноважується обговорювати будь-які питання або справи в межах Статуту ООН, а також такі, що стосуються повноважень і функцій будь-якого з органів, передбачених цим Статутом, і за винятками, зазначеними в п. 1 ст. 12, робити рекомендації членам Організації чи РБ з будь-яких таких питань або спорів (п. 1 ст. 10). Винятки стосуються випадків, коли РБ виконує покладені на неї функції щодо якого-небудь спору або ситуації. У цей період ГА ООН не може робити рекомендації, котрі стосуються даного спору або ситуації, якщо РБ не запитає про це. Ген. секретар ООН, за згодою РБ, на кожній сесії ГА ООН повідомляє про всі питання щодо підтримання міжнар. миру і безпеки, які перебувають на розгляді РБ ООН (п. 2 ст. 12). З цих та ін. питань, визначених у Статуті ООН, Ген. Асамблея організовує дослідження і робить рекомендації (п. 1 ст. 13). Отже, якщо РБ ООН належить первинна відповідальність за підтримання міжнар. миру і безпеки, то ГА ООН здійснює у цій сфері вторинну відповідальність. Встановлення РБ ООН акту агресії однієї д-ви проти іншої є прав, підставою для ідентифікації такої д-ви як агресора та вжиття до неї заходів, передбачених розд. VII Статуту ООН, включаючи застосування сили з метою відновлення порушеного миру і безпеки. Згідно з міжнар. правом (Нюрнб. принципами та визначенням агресії у резолюції ГА ООН 1974) агресією є застосування ЗС однієї д-ви (групи держав) проти суверенітету, тер. цілісності, політ, незалежності ін. д-ви або народу (нації). За вчинення акту агресії д-ва несе міжнар.-прав. відповідальність перед усіма членами міжнар. співтовариства, а індивіди — персональну крим. відповідальність і покарання на основі юрисдикції д-ви, яка здійснює це щодо власних гр-н. У зв'язку з прийняттям 1998 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (набув чинності 2000) такі особи можуть підлягати юрисдикції Суду. Однак для здійснення цього існує умова, зазначена в п. 2 ст. 5 Рим. статуту, а саме: «Суд здійснює юрисдикцію щодо злочину агресії як тільки буде прийнято згідно із ст. 121 та 123 положення, що містить визначення цього злочину і виклад умов, в яких Суд здійснює юрисдикцію стосовно цього

злочину». Рим. статут відносить агресію до «найбільш серйозних злочинів, що викликають стурбованість всього міжнародного співтовариства» (п. 1 ст. 5). За конст. поданням Президента України Конст. Суд України визнав Рим. статут Міжнародного крим. суду, підписаний Україною 20.1 2000 і внесений до ВР України для надання згоди на його обов'язковість, таким, що не відповідає Конституції України в частині, яка стосується положень десятого абзацу преамбули та ст. 1 Статуту, за яким «Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції». У ст. 52 Статуту ООН визнається право держав встановлювати утворювати регіон, угоди або органи для вирішення питань підтримання міжнар. миру і безпеки. Однак такі угоди та органи повинні відповідати певним умовам: бути придатними для регіон, дій; їхня діяльність має бути сумісною з цілями та принципами ООН (п. 1). Більше того, в цій статті Статут ООН не лише узаконює існування таких угод чи органів, а й зобов'язує членів Організації, які уклали такі угоди чи утворили такі органи, докладати всіх зусиль для досягнення мир. врегулювання місц. спорів до передачі цих спорів у РБ ООН (п. 2). Статут ООН також вимагає від РБ заохочувати розвиток застосування мир. вирішення місц. спорів за допомогою таких регіон, угод чи органів або з ініціативи за-інтерес. держав, або з власної ініціативи (п. 3). Зазначені положення ст. 52 не повинні зачитати застосування ст. 34 та 35 Статуту ООН, що стосуються зобов'язань членів Організації і повноважень РБ ООН щодо мир. вирішення спорів. Крім того, у Статуті ООН встановлено заг. принцип, за яким регіон, угоди та органи використовуються для «примусових дій» лише відповідно до повноважень та під кер. РБ ООН (п. 1 ст. 53). Термін «примусові дії» означає заходи РБ ООН, які вона уповноважується вживати відповідно до ст. 41 і 42 Статуту ООН. Укладення регіон, угод і утворення регіон, органів практично втілені в договорах Ріо-де-Жанейро (Міжамер. договір про взаємну допомогу 1948), НАТО (1949), Пакті колект. безпеки Ліги араб, держав (1952), СЕАТО (1955) та багатьох ін. Учасники цих договорів погодилися захищати один одного, якщо один з них стане жертвою збройного нападу, і діяти, виходячи з права держав на колект. самооборону, визнаного в ст. 51 Статуту ООН. Складовою системи міжнар. безпеки, заснованої на колект. діях усіх членів ООН, є також принцип роззброєння, що набув величезного значення зі створенням термоядерної зброї, яка має планетарну дію і загрожує існуванню людства. Отже, міжнар. система безпеки вимагає контрольованих ООН міжнар. відносин, заснованих на: визнанні заг. стандартів; заг. поведінці, недотримання якої може призвести до застосування санкцій згідно з колект. відповідальністю всіх членів міжнар. співтовариства; приписах, що встановлюють централіз. механізми правозабезпечення, включаючи елементи наднац. регулювання міжнар. відносин. Водночас міжнар. система безпеки, створена з урахуванням істор. досвіду людства в його просуванні на шляху до заборони війни як засобу розв'язання міжнар. спорів, не була позбавлена недоліків, пов'язаних з особливостями застосування механізму прийняття рішень РБ ООН відповідно до розд. VII Статуту ООН. Надаючи право вето пост, членам РБ,

система безпеки Статуту ООН містить обмеження: будь-яка спроба застосувати санкції до пост, члена Ради є неможливою, оскільки примус, заходи проти великої д-ви є не підтримкою миру, а початком третьої світ, війни. Учасники Конференції у Сан-Франциско 1945 розраховували на те, що політ, функція запропонованої системи безпеки вимагатиме продовження такого співробітництва між вел. д-вами, яке існувало в період Другої світ, війни 1939— 45. Однак суперництво між великими і особливо між двома наддержавами — США та СРСР і утворення блоків держав, що протистояли один одному, зробили систему безпеки Статуту ООН недіючою внаслідок неконтрольованої з боку ООН сфери, названої «системою безкарності». Жодна д-ва не могла спиратися на систему безпеки, в якій право вето могло бути застосоване великою д-вою не лише для власного захисту, а й для захисту союз, д-ви або д-ви, що перебуває у сфері її інтересів, проти здійснення такою д-вою порушення миру або акту агресії. Це призвело до того, що угоди про надання у розпорядження РБ ООН ЗС згідно зі ст. 43 Статуту ООН не були укладені, як і ніколи не застосовувалися статутні положення щодо утворення Військ.-штабного к-ту. Відсутність таких угод не перешкодила РБ ООН на підставі ст. 46 Статуту ООН встановити 1966, 1968 і 1970 екон. та дип. санкції проти Пд. Родезії, а 1977 згідно з розд. VII — ембарго на постачання зброї та військ, матеріалів Пд. Африці. Крім того, хоча система колект. безпеки не була імplementована так, як це планувалося у Сан-Франциско, Статут ООН містив як чітко виражені повноваження, так і повноваження, що розуміються, і це благотворно вплинуло на розвиток міжнар.-прав. практики, яка певною мірою компенсувала очевидні слабкості системи безпеки ООН. Зазначені повноваження і прав, розвиток стали свідченням гнучкості Статуту ООН, його спроможності адаптуватися до нових обставин і ситуацій. Це проявилось насамперед у зверненні до повноважень ГА ООН як органу, що несе вторинну відповідальність у сфері підтримання миру і безпеки, а саме в ситуаціях, які стосувалися збройного конфлікту між Пн. Кореєю і Пд. Кореєю 1950, Суецької справи 1956, справи Угорщини 1956 та справи Лівії 1958. Предметом розгляду цих ситуацій ГА ООН було порушення миру або акт вчинення агресії із застосуванням збройної сили, незважаючи на те, що до цих незакон, дій була причетна, безпосередньо або опосередковано, та чи ін. велика д-ва. Надалі ГА ООН прийняла низку рішень щодо використання утворених нею таких ЗС, як UNEF на Бл. Сході, які, не маючи мандата на ведення бойових дій, розміщувалися між ворогуючими сторонами з метою виведення їхніх ЗС. Проведення ООН под. операцій, що отримали назву «операції з підтримання миру» (англ. peace-keeping operations), згодом стало звичайною міжнар.-прав. практикою. їх законність була підтверджена 1949 в консульт. висновку Міжнародного суду ООН, котрий констатував, що «відповідно до міжнародного права Організація повинна вважатися такою, яка має повноваження, які, хоча й нечітко визначені у Статуті, покладаються на неї, виходячи з необхідного смислу, що є суттєвим для виконання її обов'язків». Незалежна Україна від 1991 стала одним з найактивніших членів ООН, що

беруть участь у таких операціях. Закінчення наприкінці 80-х рр. 20 ст. «холодної війни» привело до активізації діяльності РБ ООН і навіть частково з процедур, питань застосування вето. Зросла кількість резолюцій РБ, в яких визначалося існування «загрози миру», хоча щодо кваліфікації тієї або ін. ситуації як агресії Рада була стриманою. Так, у резолюції 660 (1990), прийнятій на підставі ст. 39 і 40 Статуту ООН, «засуджується вторгнення Іраку в Кувейт» без використання терміна «агресія». Наст, резолюції РБ з цього питання [резолюція 661 (1990) і резолюція 674 (1990)], в яких засуджується «окупація» Іраком Кувейту і які прийняті відповідно до розд. VII Статуту ООН, також не містять терміна «агресія», як і резолюція про надання права двом, що співробітничать з Кувейтом, на вжиття необхідних заходів, включаючи застосування сили, для виконання резолюції 660 (1990). Аналогіч. чином у зв'язку з конфліктами в кол. Югославії, а потім у Боснії та Герцеговині РБ ООН визнала ситуацію, що склалася там, як «загрозу миру» [резолюції 713 (1991) та 757 (1992)]. У процесі визначення нової ролі європ. системи безпеки перебуває НАТО, яка під час конфліктів у кол. Югославії протягом 1994—95 проводила військ. операції за межами територій самих держав-членів. Даний фактор, розширення НАТО на схід, а також нові партнер, відносини з Росією відповідно до угоди між ними 2002 свідчать про трансформацію НАТО в глобальний військ.-політ. альянс, що має діяти за межами власного регіону. Україна, виходячи з наслідків закінчення «холодної війни» та реформування структури безпеки НАТО, у 2002 висловила бажання стати членом цієї Організації. Ще одним завданням із зміцнення європ. системи безпеки є визначення інститут. відносин між НАТО і ЄС як двох найважливіших суб'єктів цієї системи. У 1993 РБ ООН прийняла рішення про утворення Міжнар. суду для осіб, які несуть відповідальність за серйозні порушення міжнар. гуманітар. права, скоєні на тер. кол. Югославії з 1991 [резолюція 808 (1993)], і на підставі розд. VII Статуту ООН схвалила Статут Міжнар. крим. трибуналу для Югославії, розроблений Ген. секретарем ООН [резолюція 827 (1993)]. У зв'язку з актами геноциду 1994 в Руанді РБ утворила такий Міжнар. крим. трибунал для Руанди [резолюція 955 (1994)]. Утворення цих трибуналів на основі ад хок разом із Міжнар. крим. судом, що має діяти на пост, основі та здійснювати юрисдикцію щодо фіз. осіб, які несуть відповідальність за скоєння міжнар. злочинів, також є свідченням виникнення у структурі П. м. б. нових прав, механізмів для б-би з «неймовірними злодіяннями», які загрожують «загальному миру, безпеці та благополуччю» (преамбула Римського статуту). Терорист. акти 11.IX 2001 проти США, оголошені Ген. секретарем ООН як «напад на людство в цілому», явили світу якісно нову загрозу миру і безпеці. РБ ООН засудила ці злочинні дії і підтвердила «невід'ємне право держав на самооборону» [резолюції 1368 і 1373 (2001)]. Важливість більш повного відображення нових реалій часу в системі міжнар. безпеки зумовлює необхідність її реформування у напрямі підвищення індивід. і колект. відповідальності держав з урахуванням нового виклику всьому світові, яким є міжнар. тероризм. Особливо це стосується реформування структури та

процедури прийняття рішень РБ ООН відповідно до розд. VII Статуту ООН, зокрема щодо складу Ради Безпеки та права вето її пост, членів. Події навколо Іраку 2003 підтвердили необхідність проведення змін у системі міжнар. безпеки.

ПРАВО НА САМООБОРОНУ - право д-ви на індивід, і колект. самооборону (відповідно до ст. 51 Статуту ООН) в разі збройного нападу на неї ін. д-ви. У минулому для виправдання застосування сили однією д-вою проти іншої широко використовувалися такі категорії, як «самозбереження» (англ. self-preservation), «самодопомога» (англ. self-help) або «необхідність» (англ. necessity) і меншою мірою — «самооборона» (англ. self-defence). Ці категорії застосовувалися здебільшого в дип. мові як такі, що замінюють одна одну. Війна була закон, способом розв'язання спорів між д-вами, що не давало можливості провести між ними чітку різницю. Тому завжди існувала двозначність, які саме інтереси і права можуть вважатися законними для виправдання застосування сили на основі цих категорій і за яких обставин. Законність використання сили залишилася невизначеною і після підписання Пакту Бріана—Келлога 1928, в якому збереглося право д-ви на війну в разі самооборони або проти порушника Пакту. Історія міжнар. відносин, особливо у 19 і 20 ст., багата на приклади примус, заходів держав, коли під загрозу ставилися їх вищі інтереси. В цих випадках сила розглядалася як дозволена, виходячи з наявності певної заг. угоди, за якою в разі порушення осн. прав д-ви остання мала право застосувати силу в межах самозбереження, самозахисту або необхідності. Серед таких прикладів — справа «Кароліна» (1837), що вважалася класич. ілюстрацією превентивної дії сили у сфері самооборони та застосування принципу пропорційності її використання; напад Німеччини 1914 на Люксембург і Бельгію, що мали статус пост, нейтральних держав; агресія Німеччини 1940 проти нейтральних держав Норвегії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу і напад її 1941 на СРСР. Самозбереження і самозахист були також аргументами застосування д-вами сили для захисту життя і власності своїх гр-н за кордоном. Такі дії мали місце навіть після Другої світ, війни. Напр., 1951 Великобританія вдалася до сили проти Ірану, який націоналізував власність Англо-іран. нафт, компанії, а 1956 Великобританія, Франція та Ізраїль застосували збройну силу проти Єгипту, який націоналізував Суецький канал. Використання сили часто набувало форми гуманітар. інтервенції, яка супроводжувалася намаганнями виправдати її самозахистом. Поняття самооборони як законної оборони походить від внутр. права, насамперед крим. права. Якщо в класич. міжнар. праві й практиці держав самооборона часто не відрізнялася від самозбереження, самодопомоги чи необхідності, то сьогодні можливо провести межу між самообороною та ін. використанням сили і визначити вимоги, які д-ва повинна виконати, вирішуючи діяти у сфері самооборони. Обставини, що дають можливість д-вам законно застосувати силу,

визначаються саме у ст. 51 Статуту ООН. У ньому визнається невід'ємне право держав на індивід. і колект. самооборону, якщо станеться збройний напад на члена Організації, доки РБ ООН не вживе заходів, необхідних для підтримання міжнар. миру і безпеки. Такі заходи, вжиті як П. на с., мають бути негайно повідомлені РБ ООН і жодним чином не зачіпати її повноважень та відповідальності щодо здійснення у будь-який час дій, що їх вона визнає необхідними для підтримання міжнар. миру і безпеки. В доктрині й практиці це формулювання самооборони тлумачиться двома способами, що протистоять один одному. Відповідно до першого способу Статут залишає зміст П. на с. незмінним як невід'ємне право д-ви. За такого підходу формула ст. 51 «...ні в якій мірі не зачіпає» П. на с; вона вказує на те, що зміна цього права не входила до намірів творців Статуту і не здійснена ними. І взагалі Статут визначає П. на с. лише щодо збройного нападу, залишаючи всі ін. випадки у сфері дії міжнар. звичаєвого права. Отже, самооборона продовжує бути законом, способом захисту певних суттєвих прав держав, а не тільки правом, що застосовується у разі збройного нападу. Певні міжнар. делікти можуть бути виправдані самообороною, якщо вони навіть не є застосуванням сили. Ці докази виражаються у концепції превентивної, або випереджувальної, самооборони, згідно з якою п. 4 ст. 2 Статуту ООН тлумачиться в обмежувальному дусі, як такий, що дає змогу ініціювати застосування сили, коли це стосується захисту певних суттєвих прав д-ви. Однак ООН, як правило, засуджувала таку практику: напр., силове недопущення Єгиптом у 1951 і 1954 проходження суден з товарами для Ізраїлю через Суецький канал або застосування сили Великобританією, Францією та Ізраїлем під час Суецької кризи 1956. ООН ніколи не погоджувалася з такими аргументами, приймаючи рішення, що лише збройний напад є прав, підставою для самооборони. Друге тлумачення П. на с. виходить з того, що Статут модифікував міжнар. звичаєве право на самооборону. Ця позиція відповідає сучасного розвитку міжнар. права стосовно використання сили і виражає підтримку ООН та більшості її членів, за висновком Я. Броунлі (Великобританія). З погляду обмежень, встановлених у п. 4 ст. 2 і ст. 51 Статуту, д-ва може індивідуально діяти у сфері самооборони, якщо має місце збройний напад. Формула ст. 51 — «ніякою мірою не зачіпає... права... на самооборону» — не може розглядатися інакше, як така, що здебільшого позбавляє п. 4 ст. 2 його значення, — вказував Г. Кельзен (Австрія). По суті, це було б поверненням до колишньої практики, коли д-ви були єдиними та остаточними арбітрами у сфері застосування сили. Д-ви ніколи не перешкоджали зміні змісту П. на с. і в дійсності модифікували його. Посилання у ст. 51 на це право як на невід'ємне або природне жодним чином не може слугувати аргументом неможливості його розвитку. В цьому плані Статут ООН не містить жодного положення, яке давало б підстави включати більшість осн. і життєвих прав держав (навіть тоді, коли ці права наражені на небезпеку або порушені) скоріш до сфери дії самооборони, ніж до підстав збройного нападу, — зазначає К. Скубішевський (Польща). Сьогодні П. на с. виражає захист

«проти незаконної сили, а не проти інших порушень права» (Г. Кельзен). Збройний напад є спец, формою використання сили, яка внаслідок своєї серйозності створює ситуацію «*periculum in mora*» (лат., букв. — небезпека у зволіканні), що тягне за собою право на використання сили в закон, обороні доти, доки очікуються заходи з боку ООН. Сила в самообороні може бути застосована лише проти нападника, тобто проти тієї д-ви та її уповноважених, які активно підтримують її силові дії. «Сила дозволяється лише проти сили», — підкреслює у цьому зв'язку Е. Х. де Аречага (Аргентина). Ст. 51 передбачає право держав на колективну самооборону, але і тут існують два підходи до тлумачення змісту і значення цього права. Перший не проводить суттєвої різниці між індивід, і колект. самообороною: П. на с. є дійсним лише для д-ви, яка захищає свої власні самот. права, і відмінність між індивід, та колект. правом полягає у тому, чи здійснюють д-ви своє П. на с. індивідуально чи спільно. Це тлумачення не відокремлює колект. самооборону, яка є спільним здійсненням індивідуального П. на с. двома або більше д-вами, від дії колект. безпеки, спрямованої на підтримання міжнар. миру і безпеки в межах визначеного регіону. Остання повинна або може бути законною, але не є самообороною, і питання про її законність не може вирішуватися лише в світлі П. на с. Воно має розглядатися як таке, що обмежує міжнар. звичаєве право, а інакше це було б поверненням до кол. практики, згідно з якою д-ви були єдиними і остаточними арбітрами у сфері застосування сили. Зміст ст. 51 виражає більш, ніж просте застосування на колект. основі індивід, самооборони (К. Скубішевський), що підтверджується практикою членів ООН. Останні уклали велику кількість двостор. та багатостор. договорів про союзи, законність яких ніколи не заперечувалась ООН. Ці договори, як правило, включали посилання на ст. 51, встановлюючи зобов'язання, згідно з яким одна сторона повинна прийти на допомогу іншій, якщо на останню буде здійснено напад третьої д-ви. В цьому плані право на колект. самооборону дорівнює праву укладати оборонні союзи і міжнар. угоди з оборон, цілями. Ці угоди є законними, якщо виконуються вимоги ст. 51. Але вони не є частиною механізму ООН для збереження чи поновлення міжнар. миру і безпеки. Оборонні союзи існують і функціонують не в межах, а паралельно з системою ООН. Отже, включення до Статуту ООН П. на с. пов'язане зі здійсненням осн. мети ООН як універс. організації, що несе гол. відповідальність за підтримання міжнар. миру і безпеки, і це право спрямоване на припинення незакон, застосування сили.

ПРАВОВА ДОПОМОГА В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ - допомога, яка надається однією д-вою іншій з цив. та крим. справ. Регулюється договорами міжнародними. Мета такої допомоги — забезпечити відповідно до зобов'язань договір, держав рівний прав, захист особистих і майн. прав як своїм, так і іноз. гр-нам. Предметом П. д. є виконання процес, дій, передбачених зак-вом договірних держав: допит сторін, обвинувачених та

підсудних, потерпілих, свідків, експертів; проведення експертиз і суд. огляду; передача реч. доказів; порушення крим. переслідування; видача суд. (арбітражних) рішень у цив. справах; надання ін. док-тів і відомостей, а також інформації про зак-во на прохання однієї з дог-він, сторін. Питання П. д. регулюються як універсальними, так і двостор. договорами. До універсальних, зокрема, належать: Конвенція про отримання за кордоном доказів по цив. та торг, справах 1970, Конвенція про відмивання, пошук та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990, Європ. конвенція про репатріацію неповнолітніх 1970, Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959, Європ. конвенція про міжнар. чинність суд. рішень у крим. справах 1970, Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 тощо. У межах СНД уніфіковані норми з даних питань містить Конвенція про прав, допомогу і прав, відносини в цив., сімейних та крим. справах 1993 (ратиф. Україною 1994). Після проголошення незалежності Україна також підписала низку двостор. договорів про П. д. (з КНР, Польщею, Литвою, Молдовою, Грузією, Естонією, Латвією та ін. д-вами). Порядок укладання і дії цих договорів в Україні визначається Законом «Про міжнародні договори України» (1993).

ПРАВОПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНЕ - протиправне діяння (бездіяльність), яке полягає у порушенні д-вою чи ін. суб'єктом міжнар. права своїх міжнар. зобов'язань. Суб'єктами П. м. можуть бути д-ви, міжнар. орг-ції, фіз. особи. Об'єкт П. м.: загально-визн. норми і принципи міжнар. права; міжнар. договори; права д-ви, міжнар. орг-цій та іноземців; недоторканність дип. і конс, представництв, пост, представництв при міжнар. орг-ціях тощо. П. м. поділяють на делікти і злочини. Останні є суспільно небезпечнішими для міжнар. правопорядку, ніж делікти. П. м., як правило, супроводжуються заподіянням матеріальної чи нематеріальної шкоди тій або ін. д-ві чи міжнар. орг-ції. Ці правопорушення мають наслідком юрид. відповідальність у вигляді відшкодування завданої шкоди чи застосування ін. міжнар.-прав. заходів, спрямованих на відновлення поруш. права відповід. д-ви чи міжнар. організації. У виняткових випадках до порушників міжнар. права застосовуються санкції ООН або спец. суд. органів чи міжнар. трибуналів.

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ МІЖНАРОДНА - здатність суб'єкта міжнародного права бути учасником міжнар. правовідносин, зокрема укладати та виконувати договори міжнародні. Полягає у наявності відповід. прав та обов'язків, встановлених нормами міжнар. права. П. м. володіють тільки учасники міжнар. відносин. Вони створюють норми, якими регулюються їхні взаємини й якими передбачені відповідні права та обов'язки. Здатність суб'єктів міжнар. права бути учасниками міжнарод.

відносин не є однаковою і залежить від юрид. природи суб'єкта. Розрізняють первинні (основні) й вторинні суб'єкти міжнар. права. До перших належать д-ви, а також нації, які борються за незалежність, до других — міжнар. організації. Д-ва володіє П. м. у повному обсязі з моменту утворення, що пояснюється самим фактом її існування і належним їй суверенітетом. П. м. націй, які борються за незалежність, ґрунтується на їх праві на самовизначення. Від імені цих націй П. м. володіють органи нац. визволення, що виконують функції публіч. влади. П. м. вторинних суб'єктів міжнар. права обумовлена волевиявленням держав — членів міжнар. організацій і зафіксована у статутах цих організацій. Права міжнар. організацій є похідними від прав держав-засновниць і делеговані їм цими д-вами, а обсяг прав вторин. суб'єктів міжнар. права обмежений цілями і завданнями тієї чи ін. міжнар. організації. За сучас. доктриною окр. індивіди та громад, (неурядові) організації не належать до учасників міжнар. відносин, тому не володіють П. м. Водночас існують теор. концепції, спрямовані на обґрунтування П. м. гр-нина у його правовідносинах з д-вою.

ПРЕЛІМІНАРНИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР - [новолат. *praeliminaris*, від лат. *prae* — перед, попереду і *limen* (*liminis*) — початок] — попередня угода між воюючими сторонами, в якій фіксуються осн. положення майб. мирного договору. Ним передбачаються умови припинення стану війни, можливі тер. зміни та зміни кордонів, порядок обміну військовополоненими, відшкодування збитків тощо. П. м. д. також може містити положення про утворення комісії по делімітації кордонів, звільнення окупованих територій тощо. П. м. д. не є обов'язковою умовою у міжнар. праві для укладення мир. договору.

ПРИЄДНАННЯ ДО МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ - акт згоди д-ви або міжнар. міжуряд. організації на обов'язковість договору, прийнятого ін. д-вами чи міжнар. міжуряд. організаціями. Виражає форм. прийняття договору д-вою або міждерж. організацією, які не брали участі в переговорах та підписанні даного договору. В цьому плані приєднання має такий самий юрид. зміст, що й підписання та ратифікація договору. Процедура приєднання заохочує ширшу участь держав у договорах міжнародних, особливо у багатосторонніх. Приєднання до міжнар. договору можливе лише стосовно договору в цілому. Приєднання до частини договору має силу тільки в тому разі, якщо це допускається договором чи якщо з цим згодні ін. договірні д-ви (ст. 17 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969). У праві міжнародних договорів не визначена відмінність між згодою на обов'язковість міжнар. договору, яка виражена шляхом ратифікації, та згодою шляхом приєднання. Д-ва чи міжнар. організація, що приєдналися до

міжнар. договору, мають такі самі права та обов'язки, що й первісні учасники договору. Сучасна міждерж. практика дозволяє приєднання до міжнар. договору, який ще не набув чинності. Встановлення порядку оформлення приєднання до міжнар. договору є внутр. справою кожної д-ви. В Україні згідно зі ст. 10 Закону «Про міжнародні договори України» (1993) рішення про приєднання України до міжнар. договорів або їх прийняття ухвалюються щодо: а) договорів, які потребують ратифікації, — Верх. Радою України у формі закону; б) договорів, які не потребують ратифікації і приєднання до яких або прийняття яких провадиться від імені України, — Президентом України у формі указу; в) договорів, які не підлягають ратифікації і приєднання до яких або прийняття яких провадиться від імені Уряду України, — Урядом у формі постанови. Приєднання здійснюється шляхом повідомлення чи передачі на зберігання відповід. акта, який не потребує дальшого затвердження чи ратифікації.

ПРИКОРДОННІ РІЧКИ - річки, що течуть уздовж кордонів територій суміж. держав або перетинають ці кордони. Особливості визначення кордону на П. р. та порядок пересування по них встановлюються відповідно до внутр. зак-ва країн і/або за погодженням суміж. держав. Заг. засади регулювання питань встановлення держ. кордону на природ, вод. перешкодах визначено Законом «Про державний кордон України» (1991). Відповідно до ст. 3 цього Закону державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнар. договорами України, встановлюється: на суднопл. річках — по середині головного фарватеру або тальвегу річки; на несуднопл. річках (ручаях) — по їх середині або по середині головного рукава річки. Для дотримання закріпленого зак-вом прикордонного режиму на держ. кордоні України вздовж берегів П. р. встановлюються прикордонна смуга або контрольовані прикорд. райони, до яких можуть бути включені частини вод П. р. та розташовані в цих водах острови (ст. 22). Контроль за пересуванням по берегу і льоду П. р. здійснюється Держ. прикорд. службою України. Оскільки під впливом таких природ, факторів, як відхилення русел П. р., зміна рівня вод чи конфігурації берегів, визначена по річці лінія кордону може зміщуватися, Законом України передбачено, що держ. кордон, який проходить по річці (ручаю), не переміщується як при зміні обрису її берегів або рівня води, так і при відхиленні русла річки (ручаю) у той чи ін. бік. У деяких випадках д-ви, на підставі спільних договорів, можуть встановлювати на П. р. т. з. рухомі кордони. Це означає, що проходження лінії кордону на суднопл. річках змінюється відповідно до природ, зміни середини їх головного фарватеру, а на несуднопл. річках — одночасно з переміщенням їх середини, спричиненим природ, змінами конфігурації берегів цих річок. Зак-вом України встановлення рухомих кордонів не передбачено. Питання судноплавства, використання природ, ресурсів П. р., буд-во мостів, загат, дамб, ін. гідротех. споруд та їх експлуатація регулюються угодами між д-

вами. Прибережні д-ви не повинні використовувати води П. р., які проходять через їх територію, щоб не завдати шкоди ін. д-вам або щоб не перешкоджати сусід, д-ві належ, чином користуватися тією частиною річки, яка знаходиться на її території. Режим П. р. слід відрізнити від режиму міжнародних рік.

ПРИЛЕГЛА ЗОНА - район відкритого моря, який прилягає до зовн. межі територіальних вод, що встановлюється для здійснення контролю прибереж, д-ви з метою запобігання порушенням відповід. правил у межах його території або територіального моря. Відповідно до Конвенції про територіальне море і прилеглу зону 1958 та Конвенції ООН по морському праву 1982 у П. з. прибережна д-ва може здійснювати контроль, необхід. для: а) запобігання порушенням мит., фіскал., іміграц. або санітарних законів і правил у межах її території або тер. моря; б) притягнення до відповідальності порушників цих законів і правил, якщо порушення вчинене в межах її території або тер. моря. П. з. не може поширюватися за межі 24 миль від висхідної лінії, від якої відмірюється ширина тер. моря.

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ - будь-яка робота чи служба, що її вимагають від особи під загрозою покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг. Це визначення містить Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930. Згідно з Конвенцією МОП про скасування примусової праці 1957 кожний член МОП (сторона Конвенції) зобов'язався скасувати всі види примус, та обов'язкової праці як: а) засобу політ, впливу та виховання або як міри покарання за наявність чи за вияв політ, поглядів або переконань, протилежних установленим політичній, соціальній чи екон. системі; б) методу мобілізації та використання роб. сили для потреб екон. розвитку; в) засобу підтримання труд, дисципліни; г) засобу покарання за участь у страйках; д) форми дискримінації за ознаками расової, соціальної та нац. приналежності або віросповідання (ст. 1). Конституція України (ст. 43) забороняє використання П. п. Не вважається П. п. військова служба чи альтернативна служба (невійськова), а також робота чи служба, що виконується особою за вироком чи ін. рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і надзв. стан.

ПРИНЦИП ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ МИРНИМИ ЗАСОБАМИ - принцип заг. міжнар. права, за яким д-ви вирішують спори між собою мир. засобами так, щоб не піддавати загрозі міжнар. мир та безпеку і справедливість. Закріплений у п. 3 ст. 2 Статуту ООН як один з його осн. принципів. Становлення цього принципу пов'язане з прогресом у міжнар. праві щодо заборони застосування сили в міждерж. відносинах,

насамперед - з утвердженням принципу незастосування сили або погрози силою. Зміст П. в. м. с. м. з. відповідно до Статуту ООН впливає з необхідності підтримання міжнар. миру та безпеки як однієї з основополож. цілей ООН, що має досягатися мир. засобами, у згоді з принципами справедливості та міжнар. права, владнання або вирішення міжнар. спорів чи ситуацій, які можуть призвести до порушення миру (п. 1 ст. 1). Урегулювання міжнар. спорів мир. засобами розглядається Статутом як обов'язок членів ООН (п. 3 ст. 2, п. 1 ст. 33). Сторони, «котрі беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру і безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити спір... мирними засобами на свій вибір» (п. 1 ст. 33). Такий вибір не може бути зроблений односторонньо, а має узгоджуватися сторонами спору. До процедур мир. врегулювання спорів належать: переговори, обслідування, посередництво, примирення, арбітраж, суд. розгляд, звернення до регіон, органів або угод тощо. За Статутом ООН, спір, що загрожує міжнар. миру та безпеці, стосується не лише виключно сторін, які перебувають у конфлікті, а також усіх держав і міжнар. співтовариства в цілому. Зокрема, кожний член ООН може довести до відома РБ ООН або ГА ООН про будь-який спір чи ситуацію, що загрожує підтриманню миру та безпеки (ст. 34 та п. 1 ст. 35). П. в. м. с. м. з. підтверджений у ряді резолюцій ГА ООН, всебічно відображений у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970, Манільській декларації про мирне вирішення спорів 1982, Декларації про запобігання та припинення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнар. миру та безпеці, і про роль ООН у цій галузі 1988, а також у багатьох регіон, угодах, у Пакті Ліги араб, держав, Хартії Організації афр. єдності, у Статуті Організації амер. держав, Північноатлантичному договорі 1949 (НАТО). Даний принцип становить важливу частину Заключного акта Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975; з нього ж виходить Конвенція з примирення та арбітражу в рамках НБСЄ 1992. У Декларації про принципи міжнар. права зазначається, що кожна д-ва зобов'язана утримуватися від погрози силою чи від її застосування «як засобу вирішення міжнародних спорів, у тому числі територіальних спорів і питань, що стосуються державних кордонів». У Заключ. акті НБСЄ уточнюється, що жодне застосування сили або погрози силою не буде використовуватися як засіб врегулювання спорів або питань, які можуть спричинити спори між д-вами. Д-ви повинні прагнути до справедливого вирішення своїх міжнар. спорів «у найкоротший строк». При цьому сторони мають утримуватися від будь-яких дій, що можуть призвести до загострення спору. В Декларації про принципи міжнар. права вказується, що, коли сторони не досягнуть вирішення спору одним з обраних ними засобів, вони повинні прагнути до врегулювання останнього узгодженими між ними мир. засобами.

ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ МІЖНАРОД-НИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ - принцип заг. міжнар. права, згідно з яким юрид. зобов'язання виконуються відповідно до загальноновизнаного морального мінімуму міжнар.-прав. стандартів. Склався як норма звичаєвого міжнар. права в процесі розвитку принципу додержання договорів міжнародних — пакта сунт серванда, який з часу свого виникнення був тісно пов'язаний з рим. правом, а згодом — з розвитком двосторонніх і багатостор. міжнар. договорів. Його сутністю є принцип добросовісності (англ. good faith), що є заг. принципом права. Останній полягає у чесному намірі утримуватися від надання будь-яких недобросовісних переваг іншому, навіть через форм. права або його тех. властивості, разом з ненаданням усієї інформації, повідомлення або достовір. фактів, що представляють справу в неправильному світлі. П. д. в. м. з. є одним із 7 осн. принципів, закріплених у Статуті ООН. У п. 2 ст. 2 Статуту зазначено, що всі члени ООН добросовісно виконують узяті на себе за цим Статутом зобов'язання, щоб забезпечити всім їм у сукупності права та переваги, які випливають з належності до ООН. У преамбулі Статуту підкреслюється рішучість членів ООН «створити умови, за яких можна додержувати справедливості й поваги до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права». Як універсальний принцип міжнар. права, П. д. в. м. з. набув розвитку в ряді міжнар.-прав. док-тів. Так, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 підкреслюється, що добросовісне додержання принципів міжнар. права, які стосуються друж. відносин та співробітництва між д-вами, має найважливіше значення для підтримання міжнар. миру і безпеки. Кожна д-ва зобов'язана добросовісно виконувати зобов'язання, прийняті нею відповідно до Статуту ООН, зобов'язання, що випливають із загальноновизнаних норм та принципів міжнар. права, а також зобов'язання, що випливають з міжнар. договорів, чинних відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнар. права. Держави — учасниці ОБСЄ підтвердили таке значення цього принципу в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 добросовісна поведінка держав полягає, зокрема, в тому, що вони не можуть ухилятися від виконання зобов'язань, що випливають з міжнар.-прав. норм, і не можуть посилатися ні на положення свого внутр. права, ні на ін. обставини як на підставу невиконання або відмови від виконання своїх зобов'язань. Як випливає із Заключ. акта НБСЄ, д-ви повинні узгоджувати своє зак-во та адм. правила зі своїми міжнар. зобов'язаннями і можуть відмовлятися від їх виконання лише на основі міжнар. права.

ПРИНЦИП НЕВТРУЧАННЯ У ВНУТРІШНІ СПРАВИ ДЕРЖАВ - принцип заг. міжнар. права, згідно з яким суб'єктам міжнар. права

забороняється втручання у внутр. компетенцію будь-якої д-ви, однак він не зачіпає застосування примус, заходів на підставі гл. VII Статуту ООН, коли існує загроза миру чи його порушено або вчинено акт агресії. Походить від міжнар. права амер. держав. У сучас. міжнар. праві є одним з осн. принципів, що безпосередньо пов'язаний з принципом суверенної рівності держав. 1982 ГА ООН прийняла Декларацію про недопустимість інтервенції та втручання у внутр. справи д-ви, в якій було підтверджено таке тлумачення принципу невтручання. Дальша кодифікація цього принципу здійснена в прийнятій ГА ООН Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970. У ній означено такі складові даного принципу: жодна д-ва або група держав не має права втручатися прямо або посередню з будь-якої причини у внутр. та зовн. справи ін. д-ви (збройне втручання та всі ін. форми втручання або будь-яка загроза, спрямована проти д-ви в цілому чи проти її політ., екон. та культур, засад, є порушенням міжнар. права); жодна д-ва не може застосовувати чи сприяти застосуванню екон., політ, заходів або заходів будь-якого ін. характеру з метою підкорення собі ін. д-ви у здійсненні нею своїх суверен, прав та отримання від неї будь-яких переваг; жодна д-ва не повинна також організовувати, допомагати, розпалювати, фінансувати, заохочувати або допускати збройну, підривну чи терористичну діяльність, спрямовану на зміну устрою ін. д-ви шляхом насильства, а також втручатися у внутр. б-бу в ін. д-ві; застосування сили для позбавлення народів форми їх нац. існування є порушенням їхніх невід'єм. прав та принципу невтручання; кожна д-ва має невід'ємне право обирати свою соціальну, політ., екон. та культур, систему без втручання у будь-якій формі з боку будь-якої ін. д-ви. Принцип невтручання закріплений також у Декларації принципів Заключного акта НБСЄ 1975. Розвиток міжнар. інституц. системи та кодифікація міжнар. права охоплюють дедалі нові сфери міжнар.-прав. регулювання, що поглиблює взаємозв'язок держав і призводить до звуження їх внутр. компетенції та нового розуміння П. н. у в. с. д. Це, однак, не означає, що даний принцип втрачає своє значення як один з імператив, принципів міжнар. права, оскільки останнє продовжує базуватися на принципі суверен, рівності держав, який у свою чергу також поступово змінюється. У преамбулі Статуту Міжнар. крим. суду, прийнятого 1988, підкреслюється: ніщо в ньому «не повинно сприйматися як таке, що надає будь-якій державі право втручатися у збройний конфлікт, який належить до сфери внутрішніх справ будь-якої держави».

ПРИНЦИП НЕЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ АБО ПОГРОЗИ СИЛОЮ - принцип заг. міжнар. права, згідно з яким д-ви утримуються в їх міжнар. відносинах від погрози силою чи її застосування як проти тер. недоторканності або політ, незалежності будь-якої д-ви, так і будь-яким ін. чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй. Є одним з осн.

принципів Статуту ООН(п. 4 ст. 2), гол. нормою міжнар. права, на якій базуються мирні міждерж. відносини. Він набув зобов'язального характеру із заборороною застосування сили в міжнар. відносинах та з утвердженням у міжнар. праві принципу вирішення міжнародних спорів мирними засобами. Статут ООН (ст. 51) дозволяє застосування сили і при здійсненні невід'єм. права д-ви на індивід, та колект. самооборону, якщо збройний напад вчинено проти члена ООН. П. н. с. або п. с. набув свого підтвердження і дальшого розвитку в ряді резолюцій ГА ООН, особливо в резолюції про визначення агресії 1974 та Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970, а також в ін. міжнар. актах. Новац. елементами при визначенні агресії, зокрема, є: визнання тер. недоторканності у будь-якій формі; визначення переліку конкр. агрес. актів, що кваліфікуються як акти агресії, та визнання цього переліку таким, що не є вичерпним; встановлення принципу, згідно з яким застосування д-вою збройної сили першою на порушення Статуту ООН є *prima facie* (лат. — на перший погляд, передусім) свідченням акту агресії. Визначення агресії кваліфікується як злочин проти міжнар. миру, що зумовлює міжнар. відповідальність. Жодне тер. набуття чи особлива вигода, отримані в результаті агресії, не можуть визнаватися законними. У згаданій Декларації встановлюється, зокрема, що: погроза силою або її застосування є порушенням міжнар. права та Статуту ООН; всі д-ви зобов'язані утримуватися від актів репресалій, пов'язаних із застосуванням сили; всі д-ви повинні сумлінно вести переговори з метою швидшого укладення універс. договору про повне роззброєння під ефектив. міжнар. контролем. Відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду агресія є міжнар. злочином, який підпадає під юрисдикцію Суду і зумовлює індивідуальну крим. відповідальність фіз. осіб, винних у його скоєнні.

ПРИНЦИП НЕПОРУШНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ - в сучасному міжнародному праві утвердився принцип непорушності державних кордонів, і майже під такою назвою функціонує інститут. Іноді з метою розрізнення інститут називають інститутом недоторканності державних кордонів. В Заключному акті НБСЄ 1975 р. держави-учасниці вже без особливих дискусій визнали, що вони «розглядають як непорушні всі кордони одна одної, як і кордони всіх держав у Європі, а тому вони будуть утримуватися нині і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони». На сьогодні принцип непорушності державних кордонів покладає на суб'єктів міжнародного права такі зобов'язання в європейському регіоні: 1) визнати наявні кордони держав-учасниць НБСЄ як юридичне встановлені згідно з міжнародним правом; 2) визнати непорушність кордонів усіх держав Європи; 3) відмовитися від будь-якого територіального домагання або дій, спрямованих на узурпацію частини або всієї території будь-якої держави

наразі і в майбутньому; 4) відмовитися від будь-яких зазіхань на наявні кордони нині і в майбутньому; 5) змінювати свої кордони тільки за взаємною, добровільною згодою відповідних держав. Принцип непорушності державних кордонів діє навіть у разі докорінної зміни обставин, за яких укладався міжнародний договір (п. 1 ст. 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р).

ПРИНЦИП ОBOB'ЯЗКУ ДЕРЖАВ СПІВРОБІТНИЧАТИ ОДНА З ОДНОЮ ВІДПОВІДНО ДО СТАТУТУ ООН - принцип заг. міжнар. права,

згідно з яким д-ви зобов'язані співробітничати одна з одною в усіх сферах міжнар. відносин незалежно від відмінностей їх політ., екон. та соціальних систем з метою підтримання міжнар. миру, безпеки, розвитку друж. взаємин та співробітництва між д-вами. Належить до осн. принципів сучас. міжнар. права. В п. 3 ст. 1 Статуту проголошується, що однією з цілей ООН є «міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру та в заохоченні й розвитку поваги до прав людини та основних свобод». Зобов'язок д-в співробітничати між собою та розвивати дружні відносини відповідно до Статуту ООН стосується таких міжнар. сфер, як: підтримання міжнар. миру та безпеки — гол. мети для досягнення ін. цілей ООН; вирішення проблем соціального, екон., культур, та гуманіт. характеру; заохочення і розвиток поваги до прав людини (ст. 1). Саме принцип співробітництва держав є основою здійснення усіх без винятку положень Статуту ООН, і його порушення зумовлює міжнар. відповідальність д-ви. ГА ООН «уповноважується розглядати загальні принципи співробітництва в справі підтримання міжнародного миру і безпеки, в тому числі принципи, які визначають роззброєння і регулювання озброєнь, і робити щодо цих принципів рекомендації членам Організації чи Раді Безпеки або і членам Організації, і Раді Безпеки» (п. 1 ст. 11). А згідно зі ст. 13 Статуту Ген. Асамблея «організовує дослідження і дає рекомендації з метою: а) сприяння міжнародному співробітництву в політичній галузі і заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації; б) сприяння міжнародному співробітництву в галузі економічній, соціальній, культури, освіти, охорони здоров'я та сприяння здійсненню прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії». Гл. IX Статуту ООН «Міжнародне економічне та соціальне співробітництво» спеціально присвячена організації і розвитку міждерж. співробітництва в зазначених сферах міжнар. відносин. Даліше нормат. закріплення та розвиток П. о. д. с. о. з о. в. до С. ООН набув у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970. В ній підтверджено зобов'язання держав «співробітничати одна з одною, незалежно від відмінностей їх політичної, економічної та соціальної систем, у різних

галузях міжнародних відносин з метою підтримання міжнародного миру та безпеки і сприяння міжнародній економічній стабільності та прогресу, загального благополуччя народів і міжнародного співробітництва, вільного від дискримінації, що має у своїй основі такі відмінності». У Декларації конкретизовано зміст цього принципу, визначено ряд нових аспектів розвитку друж. відносин та співробітництва між д-вами. Зокрема зазначено, що д-ви: співробітничать між собою у підтриманні міжнар. миру та безпеки; співробітничать у встановленні заг. поваги та дотриманні прав людини, осн. свобод для всіх і в ліквідації всіх форм расової дискримінації та всіх форм реліг. нетерпимості; здійснюють свої міжнар. відносини в економічній, соціальній, культурній, технічній, торговельній галузях відповідно до принципів суверен, рівності та невторчання; зобов'язані в співробітництві з ООН вживати спільні та індивід. заходи, передбачені Статутом Організації. Відповідно д-ви повинні співробітничати в соціальній, екон. та культур, галузях, а також у галузі науки і техніки та сприяти прогресу у світі в галузі культури та освіти. Вони повинні також співробітничати у справі сприяння екон. зростанню у всьому світі, особливо в країнах, що розвиваються. Підкреслюється, що д-ви мають керуватися П. о. д. с. о. з о. в. до С. ООН, як й ін. принципами, визначеними в Декларації, у своїй міжнародній діяльності та розвивати свої взаємовідносини на основі їх суворого дотримання. Істотний внесок у підтвердження та розвиток принципу зробила Нарада з безпеки і співробітництва в Європі. Заключний акт НБСЄ 1975 серед 10 міжнар.-прав. принципів взаємовідносин держав — учасниць Наради містить принцип IX — «Співробітництво між державами», згідно з яким держави-учасниці зобов'язалися «розвивати своє співробітництво між собою, як і з усіма державами, у всіх галузях відповідно до цілей та принципів Статуту ООН». Водночас вони проголосили, що надаватимуть особливого значення галузям співробітництва відповідно до визначених Народою видів та напрямів співробітництва, методів і форм їх здійснення. Отже, П. о. д. с. о. з о. в. до С. ООН є не лише стандартом міжнар. поведінки держав, а й загальновизнаним принципом міжнар. права, що стосується друж. відносин між д-вами відповідно до Статуту ООН.

ПРИНЦИП ПОВАГИ ПРАВ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ - принцип вперше було сформульовано як самостійний принцип у Заключному акті НБСЄ 1975 р. Статут ООН визначає як мету цієї організації «заохочування та розвиток поваги до прав людини та основних свобод для всіх» (п. 3 ст. 1, ст. 55). Це вплинуло на активізацію роботи в галузі прав людини та активне напрацювання відповідного правового матеріалу. І вже сьогодні можна говорити, що це одна з найбільш нормативно забезпечених сфер міжнародного права. Вкажемо лише на деякі, найважливіші акти в цій сфері: Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. і факультативні протоколи до нього;

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Паралельно укладаються численні конвенції щодо спеціальних аспектів прав людини: запобігання злочинам геноциду і покарання за нього 1948 р., про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р.; конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принизливих для людської гідності видів поводження і покарань, права дитини, про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та ін. На сьогодні принцип поваги прав і основних свобод людини покладає на суб'єктів міжнародного права, насамперед на держави, такі основні права та обов'язки: 1) обов'язок поважати права людини та основні свободи незалежно від статі, раси, мови, релігії; 2) обов'язок сприяти і розвивати ефективне здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод; 3) обов'язок поважати право людини на об'єднання з іншими, свободу особистості сповідатися одноособове або спільно з іншими; 4) обов'язок поважати право національних меншин на рівність перед законом, надавати їм повну можливість користуватися правами людини та основними свободами і захищати їхні законні інтереси в цій галузі; 5) обов'язок визнавати право людини знати свої права та свободи і захищати їх;

б) обов'язок дотримуватися міжнародних пактів, декларацій та угод з прав людини, якщо вони ними пов'язані; 7) обов'язок приймати законодавчі акти і вживати інших заходів, які є необхідними для забезпечення міжнародне визнаних основних прав і свобод людини; 8) обов'язок гарантувати людині, права якої порушено, ефективні засоби захисту. Кожна людина має сьогодні право звертатися до міжнародних структур для захисту своїх прав. Для цього створено відповідний інституційний механізм на універсальній і регіональній основі: в рамках ООН - Верховний комісар ООН з прав людини, Комісія з прав людини, Підкомісія щодо попередження дискримінації і захисту меншин, Комісія з проблем становища жінок, Комітет з питань ліквідації расової дискримінації, Комітет з прав людини, Комітет з питань ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет проти катувань тощо; на регіональній основі: Суд Європейського Союзу, Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Міжнародний трибунал з питань колишньої Югославії, Міжнародний трибунал з питань Руанди та ін.

ПРИНЦИП РІВНОПРАВНОСТІ І САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ - принцип заг. міжнар. права, згідно з яким усі народи мають право вільно без втручання ззовні визначати власний політ, статус і здійснювати свій соціальний, екон. та культур, розвиток. Кожна д-ва відповідно до Статуту ООН зобов'язана поважати це право. П. р. й с. н. належить до осн. принципів Статуту ООН, кодифікованих у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами

відповідно до Статуту ООН, 1970. Його зміст розкривається у контексті таких цілей Організації, як створення необхідних умов для встановлення дружніх відносин між д-вами, підтримання міжнар. миру і безпеки, розвитку міжнар., екон. та соціального співробітництва, поваги до дотримання прав людини, її осн. свобод. Так, у п. 2 ст. 1 Статуту визначається одна з цілей ООН — «розвивати дружні відносини між націями на основі поважання принципу рівноправності й самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру». А відповідно до ст. 55 «з метою створення умов стабільності й благополуччя, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, заснованих на поважанні принципу рівноправності та самовизначення народів» ООН сприяє: а) підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення і умовам екон. та соціального прогресу і розвитку; б) вирішенню міжнар. проблем у галузі екон., соціальної, охорони здоров'я та ін.; міжнар. співробітництву в галузі культури й освіти; в) заг. поважанню і додержанню прав людини та осн. свобод для всіх, без різниці раси, статі, мови і релігії. 1950 ГА ООН визнала, що право народів та націй на самовизначення належить до осн. прав людини. 1954 вона розглянула питання про включення до права народів та націй на самовизначення такого елемента, як постійний суверенітет над природними ресурсами, і створила відповідну комісію, а 1962 на основі доповіді цієї комісії прийняла резолюцію, в якій встановлювалося невід'ємне право усіх держав вільно розпоряджатися своїми природ, багатствами та ресурсами. 1966 П. р. й с. н. включено як колект. право народу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 і Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966, де наголошується, що всі народи мають право на самовизначення, а отже, вільно встановлюють свій політ, статус і забезпечують екон., соціальний і культур, розвиток. Для досягнення своїх цілей кожний народ може вільно розпоряджатися своїми природ, багатствами та ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнар. екон. співробітництва, заснованого на принципі взаєм, вигоди, та з міжнар. права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений засобів до існування, що належать йому. Всі д-ви, які беруть участь у згаданих Пактах, у т. ч. ті, що відповідають за управління несамоверх. та підопіч. територіями, повинні згідно з положеннями Статуту ООН заохочувати здійснення права на самовизначення та поважати це право. Отже, народи, подібно до держав та міжнар. організацій, визнаються у Пактах суб'єктами міжнар. права. Ключова роль П. р. й с. н. полягає в об'єднанні зусиль міжнар. співтовариства щодо ліквідації колоніалізму. Статут ООН у ст. 1 та 55 посилається на цей принцип як такий, що застосовується до всіх народів, а не лише до народів несамоверх. та підопіч. територій відповідно до положень глав XI та XII. Дальший розвиток П. р. й с. н. пов'язаний із згаданою Декларацією 1970, що кодифікувала принципи міжнар. права, які стосуються друж. відносин та співробітництва між д-вами відповідно до Статуту ООН. У ній розширюється сфера самовизначення і встановлюється, що даний принцип застосовується як до народів несамоверх.

і підопіч. територій, так і до народів у межах незалежних держав. Так, кожна д-ва зобов'язана сприяти здійсненню П. р. й с. н., виявляти належну повагу до вільно вираженої волі заінтересованих народів. У Декларації 1960 вказуються різні шляхи імплементації П. р. й с. н., що виходять за межі питань колоніалізму та є способами здійснення кожним народом права на самовизначення: створення суверен, і незалеж. д-ви, вільне приєднання до незалеж. д-ви або об'єднання з нею, встановлення будь-якого ін. політичного статусу, вільно визначеного народом. Саме в рамках зазначених способів, виходячи з П. р. й с. н., прийнято Декларацію про державний суверенітет України 1990 та Акт проголошення незалежності України 1991. Водночас Декларація 1970 застерігає від будь-яких дій, що вели б до розчленування або часткового порушення тер. цілісності або політ. єдності суверенних і незалеж. держав, які діють з дотриманням П. р. й с. н. і мають уряди, що представляють весь народ даної території, без різниць раси, віросповідання або колору шкіри. Вказане положення повинно тлумачитися як таке, що містить застереження на користь існуючих або нещодавно утворених суверен, держав. У звичайному розумінні воно є нормою поведінки для всіх держав і певною гарантією, що будь-які питання, пов'язані із застосуванням Й. р. й с. н., будуть розглядатися ГА ООН як органом, компетентним застосовувати П. р. й с. н. та вирішувати, коли дане населення є народом, уповноваженим на це. Рішення ГА повинно узгоджуватися з таким осн. принципом міжнар. права і Статуту ООН, як принцип тер. цілісності й нац. єдності країн. Саме цим підходом характеризується у даному питанні практика ГА ООН.

ПРИНЦИП СУВЕРЕННОЇ РІВНОСТІ ДЕРЖАВ - принцип заг. міжнар. права, згідно з яким у міжнар. співтоваристві всі держави незалежні стосовно одна одної та юридично рівні, що виражається в однакових для всіх них правах та обов'язках. П. с. р. д. належить особливе місце в міжнар. системі незалежних держав, з яких складається міжнар. співтовариство і які утворюють відповід. світ, порядок. У традиц. значенні суверенітет д-ви — це верховенство держ. влади всередині країни та її незалежність у зовн. сфері. Відповідно юрид. сутність суверен, рівності держав становлять: 1) виключна юрисдикція д-ви над своєю територією та населенням, що проживає там; 2) обов'язок д-ви не втручатися у сферу виключної юрисдикції ін. держав; 3) залежність держав від зобов'язань, що походять від звичаєвих та договір, норм міжнар. права, встановлених співтовариством держав. Отже, суверенна рівність держав характеризується тим, що д-ви, з одного боку, вільні від зовн. втручання, що становить їх незалежність, а саме вони вільно: приймають свої конст. та ін. закони; здійснюють відносини зі своїми гр-нами на своїй території та поза нею і з іноземцями в межах своєї території; визначають свою зовн. політику; вирішують своє членство в міжнар. організаціях; мають право вступати або не вступати у військ.-політ. союзи, укладати договори з

ін. державами тощо. Але, з другого боку, держава, здійснюючи свої права, не має права порушувати права інших держав та принципи міжнародного права. Тому суверенітет держави обмежується правами інших держав та міжнародним правом у цілому. Юридична рівність держав, однак, не завжди означає їх фактичну рівність. Наприклад, відповідно до Статуту ООН голоси постійних членів Ради Безпеки ООН мають більше юридичного значення, ніж голоси непостійних членів (право вето). Цим самим міжнародне співтовариство визнає особливу роль та відповідальність постійних членів РБ у сфері підтримання миру і відновлення у разі його порушення. П. с. р. д. закріплений у Статуті ООН, згідно з яким «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів» (п. 1 ст. 2). Він належить до основних принципів Статуту ООН, які Організація, що функціонує через різні свої органи та своїх членів, повинна поважати. Водночас Статут ООН виходить з того, що держава при здійсненні свого суверенітету має погоджуватися з юридичними обмеженнями щодо свободи власних дій і не може їх ігнорувати. Але існує питання, хто визначає такі обмеження та на підставі яких повноважень. Обмеження П. с. р. д. пов'язані також з принципом внутрішньої компетенції держав, як він встановлений у п. 7 ст. 2 Статуту ООН. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970, в якій П. с. р. д., як і інші статутні принципи, став предметом кодифікації та прогресивного розвитку. В ній підтверджується «відповідно до Статуту ООН першочергове значення суверенної рівності» та підкреслюється, що «цілі ООН мають бути досягнуті лише в тому випадку, якщо держави користуються суверенною рівністю та повністю дотримуються у своїх міжнародних відносинах вимоги цього принципу». Характеризуючи зміст П. с. р. д., Декларація виходить з того, що всі держава користуються суверенітетом, рівністю, мають однакові права та обов'язки і є рівноправними членами міжнародного співтовариства незалежно від відмінностей соціального, економічного, політичного, або іншого характеру. Зокрема, поняття суверенної рівності включає такі елементи: а) держава юридично рівні; б) кожна держава користується правами, що притаманні повному суверенітету; в) кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав; г) територіальна цілісність і політична незалежність держави недоторканні; д) кожна держава має право вільно обирати та розвивати свої соціальні, політичні, економічні та культурні системи; е) кожна держава зобов'язана виконувати повністю та добросовісно свої міжнародні зобов'язання і жити в мирі з іншими державами. Подібний підхід до розуміння змісту П. с. р. д. є характерним для Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975, Підсумкового документа Віденської зустрічі представників держав — учасниць НБСЄ 1989, Паризької хартії для нової Європи 1990 та інших документів. Кардинальні зміни в структурі міжнародних відносин, що відбулися у 2-й пол. 20 ст., вимагають відповідного коригування у структурі та сфері міжнародного права, в т. ч. перегляду традиційної концепції державного суверенітету. Так, протягом зазначеного періоду структура міжнародних відносин та міжнародного права зазнали важливих змін: сучасне міжнародне право розвивається на основі створення імперативних норм права [юс когенс (лат. jus cogens, букв. — примусове право)

норми], які не можуть бути змінені однією д-вою або групою держав; у даний час д-ви дедалі частіше передають деякі свої суверенні права міжнар. організаціям, що утворюються ними. Однак ці права д-ви не втрачають, а здійснюють їх спільно; розвиток міжнар. інституц. системи приводить до утворення у певних випадках над-нац. структур або надання відповід. міжнар. органам наднац. функцій чи їх елементів; регулювання міжнар. екон. відносин дедалі частіше відбувається як взаємодія та поєднання міжнар.-прав. та приват.-прав. методів і виникнення на цій основі тенденцій створення транснаціонального права; дедалі більше країн відмовляється від доктрини абс. імунітету держави щодо держ. власності, якщо вона використовується у комерц. цілях; у міжнар. праві відбувається процес переходу сучас. міжнар. права від функції координації до функції співробітництва, що є новим якісним етапом, який посилює взаємозалежність держав та їх суверен. прав; теорія та практика міжнар. права відмовилися від юрид. догм щодо невід'єм. прав держав та ін. Отже, в межах П. с. р. д. держ. суверенітет повинен розумітися і тлумачитися у відносному значенні відповідно до новаційних процесів, що характеризують сучас. розвиток міжнар. відносин та відповідно міжнар. права з метою об'єднання держав у прав, співтовариство.

ПРИНЦИП ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВ - в універсальному міжнародному праві принцип територіальної цілісності держав функціонує в основному у звичаєво-правовій формі. Першим документом, у якому держави спробували на універсальному рівні відобразити основні елементи принципу територіальної цілісності (не вказуючи на сам принцип), була Декларація принципів міжнародного права 1970 р. У Декларації йдеться про те, що: а) обов'язком держави є «утримання від будь-яких дій, спрямованих на порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якої держави чи країни»; б) «територія держави не повинна бути об'єктом воєнної окупації, яка стала результатом застосування сили в порушення Статуту ООН»; в) «територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою в результаті загрози силою або її застосування»; г) не повинні визнаватися територіальні привласнення, отримані за допомогою сили або загрози її застосування. Декларація обумовлює, що ці положення не можуть виводитися всупереч Статуту ООН чи іншим міжнародним угодам, укладеним до її прийняття. В 1975 р. у ст. IV Заключного акта Наради з питань безпеки та співробітництва у Європі «Територіальна цілісність держав» учасники наради записали, що вони «будуть поважати територіальну цілісність одна одної... Держави-учасниці будуть рівним чином утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної на об'єкт воєнної окупації або інших прямих чи опосередкованих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт набуття за допомогою таких заходів або загрози їх здійснення. Ніяка

окупація або привласнення таким чином не будуть визнаватися законними». На сьогодні принцип територіальної цілісності держав покладає на них зобов'язання утримуватися від будь-яких дій, несумісних із цілями та принципами Статуту ООН, стосовно: 1) територіальної цілісності; 2) політичної незалежності; 3) єдності будь-якої держави; 4) дій, які являють собою застосування сили або загрози нею; 5) перетворення території на об'єкт привласнення прямо чи опосередковано, застосовуючи силу в порушення міжнародного права. За державами закріплено право визнання окупації незаконною. Коли йдеться про територіальну цілісність і недоторканність держави, то маються на увазі і її природні ресурси, природне середовище (що не може бути, зокрема, об'єктом забруднення з боку інших держав), правовий режим певних територіальних ділянок держави тощо. Суб'єктами зобов'язань принципу територіальної цілісності держав є всі суб'єкти міжнародного права.

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА - абстракції та узагальнення, які походять від юрид. фактів і норм міжнародного права та характеризують прав. порядок у відповід. сферах міжнар. відносин. Розрізняють індивідуальні та більш узагальнені П. м. п. Перші порівняно з другими характеризуються меншим рівнем абстрагованості й можуть належати до структури останніх, що формулюються на найвищому рівні абстракції. Є узагальненнями одного або кількох правотв. процесів («формальних» джерел) міжнар. права, що містяться в ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН. Загальноновизнаними правотв. процесами є: договори міжнародні, міжнар. звичаєве право та загальні принципи права. Водночас міжнар. та внутр. судові рішення, практика індивідуальних суб'єктів міжнар. права та доктрина міжнародного права не належать до правотв. процесів. Вони є лише доказами міжнар. права або, більш точно, правовизначальними засобами для підтвердження змісту чинних норм і принципів міжнар. права. Такі докази обумовлюють пост, переоцінку цих норм і принципів, що пов'язано з аналізом елементів правовизначальних засобів. Кожний аналіз і систематизація правовизначальних засобів завжди мають тимчас. характер, показують переважно справжню картину міжнар. права на даний момент. Особливо важливе значення має функц. та системат. узагальнення договорів; практики держав. Вивчення її відкрило нові сфери для спец. галузей міжнар. права: право міжнародних організацій, міжнародне економічне право, міжнар. соціальне право, міжнародне кримінальне право, міжнародне космічне право, міжнародне повітряне право та ін. Індивідуальні П. м. п. — це абстракції у межах вузького кола норм міжнар. права: напр., таких, як принцип дипломатичного імунітету або принцип держ. імунітету. Обидва ці принципи є винятками з виключної або паралельної юрисдикції держав над особами чи власністю на їх територіях. У дальшому процесі абстракції ці винятки щодо тер. юрисдикції індивідуальних держав самі можуть бути представлені як такі, що походять від принципів суверенітету та

рівноправності держав. Принципи на відносно вищому рівні абстракції належать до осн. принципів міжнар. права. Стосовно того, як їх відрізнити від інших П. м. п., не встановлено жодного абс. правила. Деякі вчені звертаються до вищого рівня абстракції, а саме — до одного всеохоплюючого принципу, з якого вони виводять решту принципів. Г. Кельзен, напр., виводить осн. норму міжнар. права з принципу, за яким д-ви «повинні поводитися так, як вони звичайно поведуться». Однак абстракція на цьому рівні є дуже ірраціональною для того, щоб мати значення будь-якого критерію. Тому такого роду абстракція повинна мати оптимальний рівень, визнання якого іншими залежить від об'єктив, професіонального консенсусу. Відповідно в доктрині міжнар. права сформувався консенсуальний підхід до визначення абстрагованих критеріїв, що характеризують П. м. п. як основні. Такі принципи і норми повинні відповідати одній з наст. умов: бути виключно значущими для міжнар. права; виходити з ін. принципів, що охоплюють широку сферу норм міжнар. права, об'єднану спільним предметом; створювати суттєву частину будь-якої відомої системи міжнар. права або мати таку характеристику існуючого міжнар. права, ігнорування якої становило б небезпеку втрати характерної особливості сучас. міжнар. права (Г. Шварценбергер, Великобританія). За названими критеріями на рівні міжнар. звичаєвого права консенсуально визначено 7 осн. принципів: суверенітет, визнання, згода, добра совість, свобода морів, відповідальність та самооборона. Отже, відмінність між індивід, нормами міжнар. права як такими, що мають зобов'язувальний характер, та П. м. п. основними і неосновними, які є лише абстракціями від таких норм, полягає у тому, що доти, доки не буде доведено, що останні самі стали новими та переважаючими нормами, їх не можна розглядати як такі, що мають зобов'язувальний характер. Далше з'ясування терміна «основні принципи міжнародного права» пов'язане з тлумаченням ін. под. термінів залежно від контексту: чи є термін «загальновизнані принципи міжнародного права» синонімічним з терміном «основні принципи міжнародного права», як він вживається міжнар. судами. Так, Постійна палата міжнародного правосуддя у справі «The Lotus» (1927) ототожила П. м. п. з «принципами, що є чинними між незалежними націями», і, отже, з нормами універсального міжнар. права. Цей підхід до розуміння П. м. п. підтвердив і МС ООН у своєму консульт. висновку стосовно «Репарації за шкоду, заподіяну на службі ООН» (1949). Однак термін «загальні принципи права» може означати також щось значно відмінне від цього. Так, у Протоколі 1952 до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 зазначено, що «ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом та загальними принципами міжнародного права» (ст. 1). Мін. стандарт, розвинутий міжнар. правом, розглядає власність іноземців як їх надзвичайно важливе право. Але відповідні норми являють собою лише застосування в одному окр. відношенні більш широких норм, і тому неможливо кваліфікувати їх як такі, що підпадають під категорію окр. основного П. м. п. Словосполучення «загальний принцип» використовується

тут скоріше як еквівалент принципу, визнаного заг. міжнар. правом, як термін, відмінний від особливого міжнар. права, що означає «загальноприйнятий» або «загальновизнаний» принцип без посилання на його статус в ієрархії П. м. п. Стосовно заг. принципів права, то вони можуть бути спільними як для міжнародного, так і для внутр. права. Міжнар. право може знати про такі правові принципи і відповідно про абстракції, що походять від внутр. правових систем, коли вони застосовуються як норми міжнар. права через інкорпорацію шляхом звернення до одного з трьох названих вище правотв. процесів міжнар. права. І те, чи можна будь-який такий принцип розглядати як осн. принцип міжнар. права, залежить від важливості індивід, принципу в цій категорії. Якби, напр., принцип доброї совісті був лише заг. принципом права, тобто неінкорпорованим у міжнар. право, то він не міг би розглядатися як основний П. м. п. І, навпаки, принцип *рес юдіката* (лат. *res judicata* — вирішена справа, юридичний прецедент) як загальний П. м. п. і як такий, що часто застосовується у рішеннях міжнар. судів і трибуналів, так само як і нац. судами, є надто спеціальним для того, щоб розглядати його як основний П. м. п. До заг. принципів права належать, зокрема: згода, взаємність, рівноправність держав, остаточність суд. рішень, юрид. чинність угод, добра совість, внутрішня юрисдикція, свобода морів. Термін «основні принципи міжнародного права» у відповід. випадках може пов'язуватися з «рівними та невід'ємними правами всіх членів людської сім'ї» (преамбула Заг. декларації прав людини 1948) і «невід'ємними правами та обов'язками держав» (проект Декларації про права і обов'язки держав, розроблений ООН 1948). Такі «невід'ємні», або «невідчужувані», права є лише передбаченнями. Вони дійсно інколи можуть збігатися з чин. правами або П. м. п. За наявності доказів, що вони є частиною *lex lata* (лат. — чинного закону, чинного права), кожне з цих прав чи обов'язків має бути перевірене на якість для того, щоб визначити, чи повинно воно розглядатися як основне. Якщо таких доказів недостатньо, то будь-які з цих визнаних прав чи обов'язків відповідають лише *de lege ferenda* (лат. — з погляду закону, в якому є потреба; з погляду права, яке необхідно створити). Так само за значенням того чи іншого П. м. п. може бути встановлена його належність до категорії *jus cogens* (лат. — примусове право; правило, визнане усім міжнар. співтовариством як норма, що може бути замінена лише новою нормою заг. міжнародного права). Характерна особливість таких норм — їх відносна непорушність. Вони є нормами міжнар. звичаєвого права, які можуть бути скасовані не договором або за мовчазною згодою, а лише створенням наст. звичаєвої норми протилеж. результату (Я. Броунлі, Великобританія). Прикладами цієї категорії норм і П. м. п. є: заборона війни та геноциду; заборона расової дискримінації; норми, що забороняють торгівлю рабами та піратство, тощо. У справі «*Tybe Barcelona Traction*» (друга стадія, 1970) МС ООН розрізнив зобов'язання д-ви, що безпосередньо виникають з відносин з ін. д-вою, і зобов'язання «перед міжнародним співтовариством як цілим». Суд вказав, що «такі зобов'язання походять, наприклад, у сучасному міжнародному праві від актів агресії та геноциду, так само як і від принципів

та норм, що належать до основних прав людської особи, включаючи захист від рабства та расової дискримінації». Концепція норм та принципів *jus cogens* була прийнята й Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 (ст. 53). Отже, поняття «основний» у міжнар. праві передбачає, що принцип є основополож. частиною міжнар. права і міцно пов'язаний з його визначальними засадами. На підставі цього принципи Статуту ООН, що становлять найважливіші засади сучас. світового порядку, відносять до основних П. м. п. Ними є як нові принципи (напр., принцип поваги до прав і свобод людини), так і принципи, інкорпоровані зі звичаєвого міжнар. права, скажімо, принцип суверенітету. Трансформація з 1945 міжнар. співтовариства у світове суспільство змінила акцент у міжнар. праві з міжнар. звичаєвого права з його 7 осн. принципами на принципи, встановлені в договірному праві — Статуті ООН. Так, ст. 2 Статуту визначила 7 П. м. п., якими держави — члени ООН повинні керуватися у відносинах між собою для досягнення цілей Організації. На основі цих принципів ГА ООН прийняла Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970, в якій було ідентифіковано та кодифіковано як загальні П. м. п., що регулюють поведінку держав у відносинах між собою. Це такі принципи: незастосування сили (д-ви повинні утримуватися у своїх міжнар. відносинах від загрози силою або її застосування як проти тер. недоторканності чи політ, незалежності будь-якої д-ви, так і будь-яким ін. способом, несумісним з цілями ООН); мирне розв'язання спорів (д-ви розв'язують свої міжнар. спори мир. засобами так, щоб не піддавати загрози міжнар. мир, безпеку і справедливість); невтручання у внутр. справи (д-ви зобов'язані не втручатися у внутр. компетенцію будь-якої д-ви); співробітництво держав (д-ви зобов'язані співробітничати одна з одною відповідно до Статуту ООН); рівноправність та самовизначення народів; суверен, рівність держав; добросовіс. виконання д-вами взятих на себе зобов'язань. Важливе значення мають і інші П. м. п., встановлені у Статуті ООН та розвинені практикою даної Організації. Це, зокрема, такі принципи: повага до прав людини та осн. свобод (п. 2 преамбули і п. 3 ст. 1); тер. недоторканність і політ, незалежність держав (п. 4 ст. 2); надання Організації всебіч. допомоги в усіх діях, до яких вона вдається відповідно до Статуту ООН (п. 5 ст. 2); Організація забезпечує, щоб д-ви, які не є її членами, діяли відповідно до принципів Статуту ООН (п. 6 ст. 2).

ПРИТУЛОК - 1) інститут міжнар. і внутрідерж. (нац.) права, за змістом якого фіз. особа (іноз. гр-нин або особа без громадянства) набуває можливості легально і на невизнач. строк перебувати на тер. д-ви, яка гарантує їй безпеку і забезпеченість осн. правами та свободами, з метою уникнути переслідування в ін. країні за політ, чи реліг. переконання, зайняття наук, діяльністю або з под. причин; 2) право фіз. осіб звертатися до ін. д-ви за

наданням можливості в'їзду та проживання з метою уникнути переслідування у своїй країні і користування такою можливістю, а також право д-ви надавати їм відповідну можливість (право П.). Практика надання П. відома з часів рабовласницького ладу. Досить поширеною вона була у Середньовіччі. У непрямій формі ця практика визнавалася і в договорах київ, князів з «греками» (візант. імператорами), укладеними у 10 ст. Звичайно П. мав тер. характер, хоча нерідко його надавали в храмах, біля сакральних предметів тощо (т. з. реліг. форма П.). Генеза сучас. тлумачення П. пов'язана з періодом європ. революцій 17—18 ст. Так, про П. ішлося у конституції Франції 1793: «Французький народ надає притулок іноземцям, вигнаним за межі їхньої батьківщини за відданість свободі. Він відмовляє у притулку тиранам» (ст. 120). Становлення сучас. міжнар.-прав. інституту П. почалось у 19 ст. Універсального значення він набув з прийняттям Загальної декларації прав людини 1948, за змістом якої кожна людина має право шукати П. в ін. країнах і користуватися наданим П. Однак це право не може бути використане в разі переслідування за вчинений не політ. злочин або за діяння, що суперечать цілям і принципам ООН (ст. 14). Важливими міжнар. актами є Декларація про територіальний притулок 1967, прийнята ГА ООН, і Декларація про тер. П., прийнята К-том міністрів РЄ. Інститут П. прямо пов'язаний з принципом держ. суверенітету. Підстави надання П. визначаються насамперед у внутрідерж. праві. Д-ва задовольняє або відхиляє клопотання пошукувача П. Міжнар. право встановлює певні застереження щодо надання П. Зокрема, П. не може надаватися особам, які вчинили злочини проти миру, воєнні злочини, а також злочини проти людства. Він також не надається особам, які мають бути видані за договорами про видачу (екстрадицію) злочинців або видача яких передбачена багатостор. договорами про б-бу з окр. видами злочинів. Іноді визначаються більш загальні підстави відмови у наданні П. (з міркувань нац. безпеки тощо), що зумовлює по суті дискреційний характер відповід. дій д-ви. Надавши П., д-ва зобов'язана гарантувати безпеку відповід. особі (тобто не видавати і не висилати її в країну, де вона може бути переслідувана) і ті осн. права та свободи, які встановлені нац. і міжнар. правом. Також д-ва не повинна дозволяти цій особі зловживати П. і займатися діяльністю, яка суперечить цілям і принципам ООН. П., що пов'язаний з дозволом на в'їзд та проживання на тер. д-ви, називається «територіальним притулком». Відомий і дип. П., який полягає у тому, що П. з усіма відповід. наслідками надається у дип. або конне, представництві. Така форма П. була поширеною у 16—18 ст. На сьогодні вона визнана в нац. праві і міжнар.-договорній практиці ряду держав Лат. Америки. Можливість надання П. звичайно передбачається у зв'язку з наявністю у конституціях або зак-ві положень про право П. Хоча конст. регламентація П. була започаткована ще у 18 ст., він набув характеру усталеного конст. інституту лише за змістом новітніх, прийнятих після Другої світової війни 1939—45, осн. законів. Право П. майже завжди фіксується у тих розділах осн. законів, які присвячені конст. статусу особи. Звичайно декларується право П. і визначаються підстави надання П. В деяких

випадках встановлюється як саме право на П., так і уповноважений (глава д-ви) вирішувати питання про надання П. Іноді зміст конст. регламентації П. обмежується визначенням відповід. повноваження глави д-ви. Формулювання стосовно права П. є різними і по-різному визначаються підстави його надання. У конституції Італії 1947 такою підставою визначена відсутність у відповід. фіз. особи певних можливостей: «Іноземець, позбавлений у своїй країні реальної можливості користуватися тими демократичними свободами, які гарантовані цією конституцією, має право притулку на території республіки» (ст. 10). У конституції Іспанії 1978 все обмежується вказівкою про те, що умови надання П. визначаються законом (ст. 13). Іноді підстави надання П. визначені в надміру політиз. вигляді, що було характерним для радянських конституцій. У деяких випадках конституційно визначеними умовами надання П. є правозахисна діяльність осіб, що переслідуються, або порушення їх прав і свобод (Болгарія, Киргизстан, Словаччина, Словенія, Чехія). У ряді конституцій надання П. пов'язується з виконанням вимог, передбачених міжнар. правом. В Азербайджані, Грузії та Росії П. надається відповідно до загальновизнаних норм міжнар. права. У Молдові, Польщі й Румунії умови надання і позбавлення П. пов'язані зі змістом міжнар. договорів, сторонами яких є ці д-ви. У Хорватії надання П. не допускається, зокрема, коли особа переслідується за «діяльність, що суперечить основним принципам міжнародного права» (ст. 33 конституції Хорватії 1990). Нерідко право П. фіксується у тих же статтях осн. законів, де йдеться про видачу. При цьому іноді йдеться про невидачу осіб, яким надано П. Однак П. не можна ототожнювати з невидачею. Остання є одним з юрид. наслідків надання П. Між інститутами П. і видачі існують суттєві відмінності за характером, змістом і процедурами, що застосовуються у відповід. випадках. Конституція України містить заг. положення, за якими «іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом» (ч. 2 ст. 26).

ПРОТЕСТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ - офіц. заява д-ви (її уряду, м-ва закорд. справ або дип. представництва в країні перебування), яка містить енергійне заперечення, різкий виступ проти якихось дій, заяви чи рішення ін. д-ви, які є неправомірними з погляду міжнар. права, порушують загальноприйняті норми спілкування між д-вами. П. д. виголошується, як правило, у вербальній ноті, в якій на відміну від звичайних дип. нот обов'язково застосовується слою «протест». П. д. іноді виявляється і у формі заяви уряду чи відомства закорд. справ.

ПРОТОКИ МІЖНАРОДНІ - природні мор. шляхи, що з'єднують окр. моря та океани і використовуються для міжнар. судноплавства. Прав, режим цих проток визначається нормами і принципами міжнар. права. Так, у П. м. утвердився принцип свободи проходу мор. суден і прольоту літаків над ними. Згідно з Конвенцією ООН по морському праву 1982 в протоках, якими здійснюється міжнар. судноплавство, всі судна і літальні апарати користуються правом транзит, проходу, тобто правом свободи судноплавства, повітр. навігації. При здійсненні права транзит, проходу суден і прольоту літал. апаратів вони мають утримуватися від будь-якої діяльності, крім тієї, що притаманна звичайному порядку безупинного і швидкого транзиту. Д-ви, що межують з протоками, можуть встановлювати мор. коридори і схеми поділу прямування для судноплавства в протоках, коли це необхідно для сприяння безпеч. проходу суден. Такі коридори і схеми поділу прямування суден повинні передаватися до компетентної міжнар. організації з метою їх затвердження з урахуванням необхідності узгодження з відповід. д-вами. Останні можуть приймати закони і правила стосовно транзит, проходу (безпеки судноплавства, запобігання забрудненню, недопущення рибальства тощо). Коли судно або літал. апарат, що володіє суверен, імунітетом, діє усупереч таким законам і правилам, д-ва прапора судна або д-ва реєстрації літал. апарата несе міжнар. відповідальність за збитки, завдані д-вам, що межують з протоками. У свою чергу, відповідні д-ви не повинні перешкоджати транзит, проходу і прольоту. Вони зобов'язані оповіщати про будь-які відомі їм небезпеки для судноплавства в протоці або прольоту над нею. Режим проходу через міжнар. протоки не стосується ні прав, статусу вод, що утворюють такі протоки, ні здійснення д-вами, що межують з протоками, їхнього суверенітету або юрисдикції над такими водами, повітр. простором над ними. Конвенцією ООН по мор. праву в окр. категорію виділені протоки, використовувані для міжнар. судноплавства, в яких застосовується не транзит, прохід, а режим мир. проходу [напр., протоки, розташовані між частиною відкритого моря та виключною (морською) економічною зоною і територіальним морем ін. держав]. Міжнар. право не допускає ніякого зупинення мир. переходу через такі протоки. Ряд проток, використовуваних для міжнар. судноплавства, ведуть у закриті моря, які не служать за своїм геогр. положенням цілям транзиту. До таких проток належать, зокрема, чорномор. протоки. Їх прав. режим регулюється спец, міжнар. угодами.

ПРОТОКОЛ ДОГОВІРНИЙ - в міжнародному праві один з видів договорів міжнародних. Термін протокол вживається для визначення додатку до осн. договору, за допомогою якого міжнар. договір конкретизується, уточнюється. П. д. може доповнювати, змінювати або обмежувати дію міжнар. договору (заклучний протокол, додатковий протокол, протокол про продовження строку дії договору). П. д. може називатися і окр. міжнар.

угода, як правило, з питань менш важливих, ніж ті, що розв'язуються у договорах чи конвенціях. Інколи в міжнар.-прав. практиці П. д. називається і важлива політ, угода (напр., Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925).

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО - сукупність прав, норм і принципів, якими регулюються процес, порядок та умови застосування міжнар. матеріального права. Міжнар. процес, правовідносини притаманні практично всім галузям міжнародного права. Норми і принципи П. м. п. містяться у більшості договорів міжнародних, Статуті ООН, актах ін. міжнар. організацій тощо. Системостворюючими факторами, які виокремлюють П. м. п. у самот. підсистему, є: предмет прав, регулювання, тобто міжнар. процес, правовідносини; властиві даній галузі форми і методи регулювання процес, відносин у сфері міжнар. права. Проблема П. м. п. як самот. галузі міжнар. права в теорії є дискусійною. Прибічники цієї доктрини розрізняють у системі сучас. міжнар. права дві її складові частини — міжнар. матеріальне та міжнар. процес, право. Останнє розглядається як похідне від міжнар. матеріального права, спосіб реалізації його нормат. приписів.

Р

РАБОТОРГІВЛЯ - один з видів злочину міжнар. характеру. Під кваліфікацію Р. підпадають перевезення або спроба перевезення рабів із однієї країни в іншу, а також їх продаж або обмін з метою отримання матеріальної або ін. вигоди. Оскільки рабство і Р. виникли ще у Давньому світі, то й питання, пов'язані з правами людини, одними з перших стали предметом міжнар.-прав. регулювання. Р. засуджувалась і визнавалась злочинною Віденським конгресом 1814—15, Аахенським конгресом 1818. На Брюссельській конференції 1889-90 був прийнятий акт, яким передбачався ряд заходів б-би з Р., зокрема військ, кораблі держав, що домовлялися, одержали право затримувати й оглядати всі судна у т. з. підозрілому поясі (до нього включалися частини Світового ок., через які найчастіше йшли судна работоргівців). Однак цим док-том злочинною визнавалася лише Р., а не саме рабство. Першим міжнар.-прав. док-том, яким заборонялися не лише Р., а й рабство, стала Конвенція про рабство 1926, прийнята в м. Женеві (Швейцарія). Крім заборони Р., вона зобов'язувала держави-учасниці припинити торгівлю людьми в будь-яких формах. Конвенція визначала як торгівлю невольниками будь-який акт: захоплення, придбання чи уступку людини для продажу її у рабство; придбання невольника з метою його продажу або обміну; уступки шляхом продажу або обміну невольника,

придбаного для продажу або обміну, як і взагалі будь-який акт торгівлі невольниками чи їх перевезення. Згідно з положеннями Конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, від 7.ГХ 1956 особи, які сприяють перетворенню ін. людини на раба, займаються перевезенням рабів, каліченням, тавруванням ін. людей з метою закріплення їх у рабстві, а також особи, що схиляють ін. людей до віддачі себе у рабство, підлягають крим. покаранню (за нац. зак-вом). У сучас. світі випадки традиційної Р. зустрічаються порівняно нечасто, але набули значного поширення нові форми Р.

РАДА БЕЗПЕКИ ООН - (Security Council of the UNO, Conseil de securiti de l'ONU), РБ ООН - постійно діючий орган Організації Об'єднаних Націй, на який згідно зі ст. 24 Статуту ООН покладена гол. відповідальність за підтримання міжнар. миру і безпеки. Належить до гол. органів ООН. Відповідно до ст. 23 Рада Безпеки складається з 15 членів ООН, у т. ч. 5 пост. членів [Великобританія, Китай, Росія (до грудня 1991 - СРСР), СІНА і Франція] та 10 непостійних, які обираються Генеральною Асамблеєю ООН, що приділяє особливу увагу мірі участі членів Організації у підтриманні міжнар. миру і безпеки та в досягненні інших її цілей, а також у справедливому геогр. розподілі (до 1963 було 6 непост. членів РБ). Нині обрання не-пост. членів відбувається за геогр. критерієм: для Африки та Азії — 5, для Сх. Європи — 1, для Лат. Америки — 2, для західноєвропейських та ін. держав — 2 (згідно з резолюцією ГА ООН від 17.ХІІ 1963). Непост. члени РБ обираються на дворіч. строк. Україна тричі була непост. членом РБ: у 1948-49, 1981-82, 2000-2001. Функції та повноваження РБ ООН будуються за осн. принципом гол. відповідальності Ради - підтримання міжнар. миру і безпеки. За ст. 24 Статуту ООН члени Організації не лише покладають цю відповідальність на Раду, а й погоджуються на те, щоб вона при здійсненні своїх обов'язків діяла від їхнього імені. Будь-які рішення РБ з даного питання повинні розглядатися як дії Організації в цілому. Відповідно до ст. 25 члени ООН визнають відповідальність РБ і підкоряються зобов'язанням, встановленим нею. Однак ступінь зобов'язаності членів Організації за цією статтею ніколи не був остаточно визначений. Досить поширеним є погляд (він впливає з практики діяльності РБ), що дана стаття не зобов'язує членів ООН визнавати і виконувати рекомендації, які РБ може приймати відповідно до розд. VI Статуту (ст. 36 і 37). Такі рекомендації не мають обов'язкової сили на тій підставі, що вони лише закликають сторони, які перебувають у спорі, врегулювати його мир. засобами відповідно до ст. 33. Водночас ці рекомендації можуть вплинути на ситуацію внаслідок їх морального значення як вираження світової думки. Однак, коли Рада здійснює свої повноваження відповідно до розд. VII, то вона може приймати рішення, які члени ООН зобов'язуються визнавати і виконувати (ст. 40—42). Рішення Ради стосуються однаково і тих, хто голосував за них, і тих, хто голосував

проти, так само і тих членів, які, не будучи представленими в Раді, не голосували взагалі. Гол. відповідальність РБ, однак, не є виключною, оскільки, згідно зі Статутом ООН, ГА ООН несе власну відповідальність за підтримання міжнар. миру і безпеки. Заг. повноваження, надані РБ для виконання її обов'язків, встановлені в розд. VI, VII, VIII і XII. Згідно з широко визнаним тлумаченням Рада на виконання своїх обов'язків може здійснювати також ін. повноваження, сумісні з цілями та принципами Статуту, хоча це не означає, що вони розглядаються як необмежені. Відповідно до ст. 27 Статуту кожний член РБ має один голос. Рішення з питань процедури приймаються не менш як 9 голосами з 15 членів Ради. Для прийняття рішень з усіх ін. питань, тобто з питань сутності, також необхідно 9 голосів, включаючи голоси всіх пост, членів Ради. Це — правило «одностайності великих держав», яке часто називається правом вето. Всі 5 пост, членів у різний час застосовували право вето. Якщо пост, член не підтримує рішення, але не бажає блокувати його прийняття шляхом застосування вето, він може утриматися. Таке утримання при голосуванні не розглядається як вето. РБ ООН має право розслідувати будь-який спір або будь-яку ситуацію, що може призвести до міжнар. незгод між двома або більше країнами (ст. 34). При поданні скарги до Ради щодо загрози миру вона насамперед рекомендує сторонам дійти згоди мир. шляхом. У окр. випадках Рада сама проводить розслідування і здійснює посередництво. Вона може призначати спец, представників або просити Ген. секретаря ООН надати добрі послуги. В ряді випадків Рада може встановити принципи мир. врегулювання спору. Якщо конфлікт призводить до воєн, дій, РБ ООН намагається якомога скоріше покласти їм край. Рада може приймати рішення про примус, заходи, екон. санкції (такі, як ембарго на торгівлю) або колект. воєнні дії. Вона може направляти ЗС ООН для підтримання миру і безпеки з метою послаблення напруженості в рамках конфлікту і роз'єднання військ ворогуючих сторін, сприяючи цим створенню умов для мир. розв'язання конфлікту. Від 1992 бл. 12 тис. військовослужбовців ЗС та працівників органів внутр. справ України брали участь у миротв. місіях ООН в Афганістані, Боснії та Герцеговині, Грузії, Конго, Косою, Лівані, Сх. Тиморі, Сьєрра-Леоне і Хорватії. Умови участі укр. миротв. контингентів у відповід. операціях регламентуються Законом «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» (1999). Передбачено порядок направлення підрозділів ЗС України до ін. держав, визначено умови тимчас. перебування таких підрозділів на тер. цих держав, принципи їх формування, організацію підготовки та гарантії соціального захисту військ, і цив. персоналу, членів їх сімей. Україна є ініціатором прийняття Конвенції про безпеку персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу 1994. Статут ООН визначає такі повноваження РБ: підтримувати міжнар. мир і безпеку відповідно до цілей та принципів ООН (ст. 24); розслідувати будь-які спори або ситуації, які можуть спричинити міжнар. незгоди (ст. 34); рекомендувати методи врегулювання таких спорів або умови їх вирішення (ст. 36); розробляти плани створення системи регулювання озброєнь (ст. 26); визначати випадки наявності загрози

миру або актів агресії і рекомендувати заходи щодо їх врегулювання (ст. 39); закликати членів Організації з метою запобігання або припинення агресії застосовувати екон. санкції та ін. заходи, не пов'язані з використанням ЗС; використовувати воєнні дії проти агресора з метою відновлення порушеного миру і безпеки (ст. 41, 42); розробляти рекомендації щодо прийому нових членів Організації та умови, на яких д-ви можуть стати учасницями Статуту Міжнар. суду (МС) ООН (п. 2 ст. 4); давати рекомендації ГА ООН щодо призначення Ген. секретаря ООН та разом з ГА ООН обирати судців МС ООН (ст. 97 Статуту ООН та п. 1 ст. 4 Статуту МС ООН); подавати щорічні й спец. доповіді ГА ООН (п. 3 ст. 24). Крім того, згідно зі ст. 5—6 Статуту ООН, за рекомендацією РБ ООН Ген. Асамблея ООН може призупиняти здійснення прав і привілеїв, які належать д-ві як члену Організації, коли проти неї Радою були застосовані дії превентивного або примусу, характеру. Держава — член ООН, яка систематично порушує принципи Статуту, може бути виключена з Організації рішенням ГА ООН за рекомендацією РБ. Згідно зі ст. 43 Статуту ООН усі члени Організації зобов'язані надавати в розпорядження РБ на її вимогу та відповідно до спец. угоди ЗС допомогу і засоби обслуговування, необхідні для підтримання міжнар. миру і безпеки. Рада Безпеки організована так, щоб вона могла функціонувати безперервно, і кожна держава — член Ради повинна постійно мати свого представника при центр, установах ООН. Рада може збиратися не лише в центр, установах, а й у будь-якому ін. місці, якщо вона вважатиме це необхідним (ст. 28). Держава — член ООН, не представлена в РБ, може брати участь, без права голосу, в обговоренні будь-якого питання, коли Рада вважає, що інтереси цієї д-ви спеціально зачеплені (ст. 31). Як держави — члени Організації, так і д-ви, що не є її членами, запрошуються брати участь, без права голосу, в обговоренні Радою спору, якщо вони є сторонами в цьому спорі. Щодо д-ви, яка не є членом Організації, РБ ООН встановлює умови, на яких вона може взяти участь в обговоренні питання (ст. 32). Під час «холодної війни» здійснення РБ своїх повноважень відповідно до положень розд. VII Статуту фактично було паралізоване. При застосуванні РБ цих повноважень США та СРСР (д-ви, що протистояли одна одній протягом десятиліть) широко використовували право вето, блокуючи прийняття Радою зобов'язуючих рішень до порушників миру і безпеки. Лише після закінчення «холодної війни» наприкінці 80-х рр. 20 ст. РБ ООН стала спроможною здійснювати свої повноваження відповідно до розд. VII Статуту ООН.

РАДА ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ПАРТНЕРСТВА - (Euro-Atlantic Partnership Council), РЄАП (ЕАРС) — консульт. орган Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та країн-партнерів, що сприяє їх співробітництву. Утв. 30.V 1997 на зустрічі міністрів закорд. справ країн — членів Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС) та учасників програми «Партнерство заради миру») у м. Сінтра (Португалія) як орган —

спадкоємець РПАС. Тоді ж було прийнято «Базовий документ Ради Євроатлантичного партнерства». Метою РЄАП є зміцнення миру в євроатлант. регіоні на основі принципів Рамкового док-та «Партнерство заради миру». До РЄАП (станом на 2003) входять 46 країн: члени НАТО, а також Австрія, Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Вірменія, Грузія, Естонія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна, Фінляндія, Хорватія, Швейцарія, Швеція. Головою РЄАП є ген. секретар НАТО. Функції комітетів РЄАП виконують комітети Північноатлантичної ради НАТО, які засідають у розшир. складі. Засідання РЄАП відбуваються у м. Брюсселі (Бельгія) двічі на рік на рівні міністрів закорд. справ та міністрів оборони, а також щомісяця на рівні послів. Передбачено можливість самітів на рівні глав держав та урядів. Рішення ухвалюються консенсусом. Прийнятий 1997 План дій РЄАП передбачає консультації, співпрацю на випадок надзв. ситуацій (з цією метою 1998 були утворені, зокрема, Євроатлантичний координац. центр з реагування на катастрофи та Євроатлантичний підрозділ реагування на катастрофи), а також оборонне і військ співробітництво в рамках програми «Партнерство заради миру». Тематика консультацій охоплює політ, питання та питання безпеки: врегулювання криз; регіон, проблеми; контроль за озброєнням, нерозповсюдження зброї масового знищення; міжнар. тероризм; оборонні планування та політику; екон. питання безпеки; координацію управління повітр. рухом; наук, співробітництво миротв. операції.

РАДА ЄВРОПИ - (Council of Europe, Conseil de l'Europe), РЄ — міждержавна регіон, організація, метою якої є розвиток співробітництва держав-учасниць на базі спільних принципів та ідеалів, а також сприяння їх екон. і соціальному прогресу. Утв. 5.V 1949 шляхом підписання представниками урядів 10 західноєвроп. держав (Бельгії, Великобританії, Данії, Ірландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Франції та Швеції) Лондонського договору про утворення РЄ та Статуту РЄ. Станом на 1.1 2003 членами РЄ є 44 д-ви, в т. ч. Україна (з 9.XI 1995). Діяльність Ради регулюється її Статутом. Відповідно до нього метою Організації є здійснення спільних заходів у соціальній, екон., культур., наук., прав, та адміністративній галузях, а також у сфері розвитку демократії, захисту і здійснення прав та осн. свобод людини. Для вступу до РЄ д-ва має отримати відповідну пропозицію від Комітету міністрів Ради Європи (КМ РЄ). Будь-яка д-ва, що отримала таку пропозицію, стає членом РЄ (дійсним чи асоційованим) після передачі на зберігання від її імені Ген. секретареві док-та про приєднання до Статуту РЄ. Асоційований член РЄ має своє представництво в Парламентській асамблеї Ради Європи (ПАРЄ). Віденська декларація наради глав держав — членів РЄ 1993 визначила загальнообов'язкові вимоги для вступу до РЄ нових членів: а) приведення політ, інститутів та прав, системи у відповідність з принципами

демократії, верховенства права і поважання прав людини; б) проведення вільних і справедливих виборів на основі заг. виб. права. 9.V 1988 запроваджено інститут «спеціально запрошеного». «Спеціально запрошені» можуть брати участь у пленар. засіданнях Парлам. асамблеї та в роботі її к-тів без права вирішального голосу. Першими такий статус отримали Угорщина, Польща, СФРЮ та СРСР. Будь-який член РЄ може вийти з неї після офіц. повідомлення Ген. секретаря про свій намір. Такий вихід набуває чинності після закінчення фін. року, в якому зроблено повідомлення про вихід, коли воно надсилається у перші 9 місяців цього фін. року. Якщо повідомлення про вихід надсилається в ост. три місяці поточного фін. року, вихід набуває чинності після закінчення наступного фін. року. Член РЄ, який порушує Статут Організації, може бути тимчасово позбавлений права представництва. КМ може запропонувати йому вийти з Ради. У випадку невиконання цієї пропозиції КМ може прийняти рішення про припинення членства цієї країни в РЄ. Якщо член Ради не виконав своїх фін. зобов'язань, КМ може тимчасово позбавити його права представництва в КМ і Парлам. асамблеї доти, доки він не виконає ці зобов'язання. Осн. органами РЄ є КМ, ПАРЄ, Конгрес місцевих і регіональних влад Європи та Секретаріат. КМ займає ключове місце в системі органів РЄ. Він діє від імені Ради, є її керівним викон.-розпорядчим органом. Парлам. асамблея (до 1974 — Консультативна асамблея) — дорадча інституція. Фактично вона може обговорювати будь-яке питання, що відповідає меті й компетенції РЄ. Свої висновки у формі рекомендацій асамблея надсилає К-ту міністрів. Конгрес місц. і регіон. влад Європи має консульт. функції. Він представляє органи місц. влади (місц. самоврядування) і регіон. влади держав — членів РЄ. Роботу офіц. органів РЄ забезпечує Секретаріат. До його складу входять Ген. секретар, заст. Ген. секретаря і спец. персонал. Ген. секретар і його заступник призначаються Парлам. асамблеєю за рекомендацією КМ. Ін. співробітники Секретаріату призначаються Ген. секретарем. Ці співробітники не можуть бути членами ПАРЄ чи парламенту будь-якої країни або займатися діяльністю, несумісною з їхніми служб. обов'язками. Вони користуються на території країн — членів РЄ імунітетами та привілеями, які в розумних межах необхідні для виконання ними своїх обов'язків. Функції Секретаріату: збирання інформації, підготовка док-тів, організація засідань органів РЄ. Структурно Секретаріат складається з офісу Ген. секретаря, секретаріату КМ, секретаріату ПАРЄ, служби протоколу, заг. секретаріату, секретаріату Конгресу місц. і регіон. влад Європи та реєстратури Європ. суду з прав людини. Нині заг. секретаріат включає шість гол. управлінь (директоратів), що забезпечують осн. напрями діяльності РЄ з: політ. питань; юрид. питань; питань прав людини; питань соціальної єдності; питань освіти, культури, молоді, спорту та довкілля; адм. питань і питань матеріально-тех. постачання. Витрати Секретаріату та ін. спільні витрати розподіляються між членами РЄ у частках, які встановлюються КМ з урахуванням чисельності населення держав — членів РЄ. Розмір внеску кожного асоційованого члена визначається КМ. Ген. секретар щороку повідомляє уряд кожної держави —

члена РЄ про розмір його внеску, який сплачується не пізніше 6 місяців після отримання даного повідомлення. Ген. секретар щороку подає на затвердження КМ бюджет РЄ. Він відповідає за діяльність Секретаріату перед КМ. До органів Ради належать також Уповноважений РЄ з прав людини, Європейська комісія «Демократія через право» (Венеціанська комісія), Банк розвитку РЄ, Європейський центр за глобальну солідарність (Центр «Північ—Південь») та ін. РЄ є авторитетною міжнар. організацією, яка вносить істотний вклад у розвиток демократії, забезпечення прав і свобод людини. За роки свого існування нею укладено та відкрито для підписання понад 170 міжнар. договорів. РЄ була ініціатором прийняття Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950, Європейської соціальної хартії 1961, Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 та ін. док-тів, утворення Європейської комісії з прав людини та Європейського суду з прав людини, здійснила і здійснює ряд ін. важливих заходів щодо спільного вирішення європ. проблем. Україна представлена в ПАРЄ, бере участь у роботі Конгресу місц. і регіон. влад Європи, Європ. комісії «Демократія через право» тощо. Офіц. мовами РЄ є англ. і французька, однак під час сесій Парлам. асамблеї як робочі можуть використовуватися нім., італ. і російська. Місцеперебування РЄ — м. Страсбург (Франція). РЄ має офіси в Брюсселі та Парижі.

РАСИЗМ - (франц. *racisme*, від *race* — рід, порода) — ідеологія, політика та сусп. практика поділу людей і люд. спільнот за їх походженням, кольором шкіри, ін. біол. ознаками на «вищі» та «нижчі» раси, упереджене, вороже ставлення до останніх, обмеження та позбавлення їх прав тощо. Концептуальні засади Р. виклав франц. соціолог і літератор граф А. де Гобіно в 4-томному «Есе про нерівність людських рас» (1853—55). Його послідовник Р. Х. Чемберлен (Англія) у своїй праці «Основи 19 століття» (1899) розвинув викладену Гобіно «теорію про «вищість арійської раси»», яка стала ідеол. основою нім. нацизму. Названі ідеологи, а також Дж. Фіск (США), А. Розенберг (Німеччина) та ін. розглядали раси як гол. суб'єкти історії, а саму історію — як б-бу рас за панування і володіння світом. Вони твердили, що раси не можуть бути рівними, а притаманні їм генет. особливості, «благородство крові» тощо зумовлюють поділ на «вищі», привілейовані раси (їм належить монополія на держ. владу, політ, лідерство та панування, на користування всіма благами цивілізації) та «нижчі» раси, які не здатні до засвоєння політ. цінностей і надбань культури, до участі в сусп. прогресі й тому позбавляються підтримки д-ви та захисту з боку законів і права та приречені на залежність, відсталість і винищення. У різноманітних виявах Р. мав місце в деяких країнах у 20 ст. Гітлерів. режим під приводом «боротьби за чистоту раси» в Німеччині та на окупованих нею під час Другої світ. війни 1939—45 територіях (у т. ч. в Україні) здійснював політику геноциду, знищивши мільйони слов'ян, євреїв, циган, ін. народів. У США

тривалий час зберігалися численні форми расової дискримінації та сегрегації («джимкроуїзм» — навчання негів в окр. закладах, проживання у відокремлених районах чи будинках, проїзд у спец. вагонах тр-ту та ін.). Сегрегація у шкільництві та дискримінація у житл. сфері були офіційно заборонені лише в серед. 20 ст. (рішення Верх. суду 1954). У Пд.-Афр. Республіці режим апартеїду (роздільного проживання і розвитку білих та кольорових) обмежував права кольорових на працю, вибір місця проживання, позбавляв їх багатьох громадян. прав. Цей стан було ліквідовано на поч. 90-х рр. 20 ст. Світ, співдружність в особі ООН, ЮНЕСКО, ін. міжнар. організацій послідовно виступає з осудом Р. і рас. дискримінації в усіх їх виявах. У Статуті ООН, Загальній декларації прав людини 1948, міжнар. пактах про права людини 1966 закріплені положення про рівність прав усіх народів, великих і малих, і необхідність поважати права і свободи кожної людини незалежно від раси, статі, мови і релігії. У Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього 1948, Декларації ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1963, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965, багатьох ін. міжнар. док-тах теорії расових відмінностей та расової зверхності охарактеризовані як науково хибні, морально ганебні, соціально несправедливі та небезпечні; передбачені конкр. заходи запобігання расовій дискримінації; міститься заклик до всіх держав не заохочувати і не підтримувати Р. і расову дискримінацію, всіма засобами протидіяти їм, запровадити покарання за поширення расист. ідей, допомогу чи підбурювання до цього, суворо карати за них як за злочини проти людства, навіть у тих випадках, коли це не передбачено нац. зак-вом. У Декларації ЮНЕСКО «Про расу і расові передсуди» 1978 наголошується, що всі люди належать до одного роду, мають спільне походження і становлять невід'єм. частину людства. Ті чи ін. особливості різних рас або їх окр. представників жодним чином не свідчать про інтелект., соціальні або якісь ін. переваги чи, навпаки, вади окр. рас або етн. груп, не можуть вважатися підставами для будь-яких пільг чи обмежень за цими ознаками. Спростовані антинаук. вигадки про невідворотність міжрас. конфліктів, «неповноцінність» окр. рас та ін. Наук, розробки, в т. ч. новітні дослідження геному людини, підтверджують відсутність принципових відмінностей між расами.

РАТИФІКАЦІЙНА ГРАМОТА - док-т у міжнар. праві, що підтверджує ратифікацію міжнар. договору уповноваженим органом д-ви. Р. г. підписується главою д-ви чи главою уряду (в Україні — Головою ВР) і скріплюється підписом міністра закорд. справ. Р. г., як правило, складається з трьох частин: офіц. повідомлення, що ратифікація договору міжнародного відбулася; повного тексту договору з усіма додатками; офіц. заяви про визнання країною положень договору.

РАТИФІКАЦІЯ - (франц. ratification - затвердження, від пізньюлат. ratificatio, лат. ratus — такий, що має законну силу, і ...ficatio, від facere — робити) — затвердження вищим органом держ. влади (монархом, президентом, парламентом; в Україні — Верх. Радою) договору міжнародного та згода на його обов'язковість для країни. Є однією зі стадій укладення міжнар. договору, переважно заключною. Прав. природа Р. і порядок її здійснення визначаються Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 та нац. зак-вом (в Україні — Законом «Про міжнародні договори України» 1993). Р. не є обов'язковою для укладення будь-якого договору, в заг. вигляді перелік випадків обов'язкової Р. наведено у ст. 14 Віден. конвенції 1969: якщо Р. передбачена договором або ін. домовленістю його учасників; якщо представник д-ви підписав договір за умови його Р. або намір д-ви про підписання за такої умови впливає з повноважень чи висловлювань у ході переговорів. Закон «Про міжнародні договори України» (п. 2 ст. 7) містить перелік договорів, які підлягають Р.: а) політичні, загальноекономічні, із загальнофін. питань, з питань позики та кредиту, територіальні, мирні; б) про права і свободи людини та гр-нина; в) про громадянство; г) про участь у міждерж. союзах та об'єднаннях, системах колект. безпеки; д) про військ, допомогу, направлення контингенту ЗС України до ін. країн або допуск іноз. ЗС на тер. України; е) про істор. та культурні надбання народу України; є) такі, виконання яких передбачає зміну чинних або прийняття нових законів України; ж) ін. договори, Р. яких передбачена законом або самим договором. Процес Р. складається з трьох послідовних стадій: попереднє схвалення, сама Р. та обмін ратифікаційними грамотами. Процедури перших двох стадій здійснюються в різних країнах неоднаково, відповідно до норм конст. (а не міжнародного) права. В Україні пропозиції щодо Р. розглядаються Президентом або Кабінетом Міністрів, і в разі їх схвалення договір подається до Верх. Ради, попередньо розглядається К-том у закорд. справах ВР (у разі потреби — також ін. заінтересованими к-тами). Разом з висновками к-тів і проектом Закону про Р. договір подається на розгляд ВР. Закон «Про міжнародні договори України» в ряді випадків передбачає особливий порядок Р. Якщо виявляються розбіжності між договором та Конституцією України, договір надсилається до Конст. Суду для отримання висновку щодо його відповідності Конституції, а коли положення договору суперечать Конституції, його Р. відкладається до внесення відповід. змін до Конституції. У разі, якщо договір потребує внесення змін до чинних законів України, то законопроекти про ці зміни подаються на розгляд одночасно з проектом закону про Р. договору. Закони про Р. приймаються простою більшістю голосів депутатів ВР, крім договорів з тер. питань, проблем громадянства та про участь у міждерж. союзах, об'єднаннях, системах колект. безпеки, для Р. яких потрібно 2/3 голосів наявної кількості депутатів. Р. договору фіксується у ратифікац. грамоті. Двостор. договори набувають чинності (якщо в них не передбачене інше)

після обміну ратифікац. грамотами, що здійснюється у погоджений сторонами час, як правило, в столиці тієї країни, де договір не підписувався. При укладанні багатостор. договорів сторони визначають країну-депозитарій, якій усіма учасниками передаються ратифікац. грамоти, і договір набуває чинності від моменту отримання депозитарієм грамот від усіх (або визначеної договором кількості) учасників. В окр. випадках призначається кілька депозитаріїв, але значного поширення ця практика не набула. Про обмін ратифікац. грамотами або їх передачу депозитарію складаються відповідні протоколи. Під час Р. до договору не можуть бути внесені жодні зміни або доповнення. Але кожен учасник багатостор. договору має право (якщо в самому тексті відсутні положення про неприпустимість цього) зробити застереження (ст. 19 Віден. конвенції). Останні фіксуються у ратифікац. грамоті та протоколі про її передачу депозитарію. Відповідно до Віден. конвенції (ст. 20), коли країна — учасниця договору протягом 12 міс. вщ часу отримання нею повідомлення про застереження не висловила своїх заперечень, вважається, що вона погодилася із застереженням. Застереження діє у відносинах мж країною, яка його зробила, і тими учасниками договору, котрі з ним погодилися. Віден. конвенція передбачає також право учасників договору в будь-який час зняти раніше внесені застереження.

РЕДЕМАРКАЦІЯ - (франц. rectemarcation, від re... — префікс, що означає поновлення або повторення, і demarcation — розмежування) — перевірка та відновлення лінії держ. кордону на місцевості й позначення її прикорд. знаками на підставі діючих договорів, док-тів. Передбачає перевірку раніше проведеної демаркації кордонів, ремонт або відновлення зруйнованих або пошкоджених прикорд. знаків, заміну знаків одного типу знаками ін. типу, встановлення дод. знаків тощо. Р. здійснюється спец, змішаними редемаркаційними комісіями, що призначаються за домовленістю прикорд. д-вами. Змішана редемаркац. комісія складає новий протокол опису кордону, карти з його позначенням, а також протоколи на прикорд. знаки зі схемами. Нові док-ти підлягають затвердженню згідно з чин. внутр. зак-вом кожної сторони. Іноді в процесі Р. виникає необхідність випрямлення кордону на окр. ділянках або встановлення іншого, зручнішого проходження кордону, що приводить до обміну невел. ділянками території між прикорд. д-вами (зокрема, д-ви можуть домовитися про проходження нового кордону на ділянках прикорд. річок у зв'язку зі змінами в їх руслі). В таких випадках, якщо до прикорд. д-в відійдуть неоднакові за площею та якістю території, змішані редемаркаційні комісії визначають тер. компенсацію сторонам і складають протокол, який затверджується уповноваж. інстанціями прикорд. держав. Сторони можуть домовитися здійснювати Р. регулярно через визначений проміжок часу, особливо на річкових ділянках кордону, де найчастіше відбуваються втрата прикорд. знаків, зміни у руслі річок, утворення або розмив островів. Порядок Р. регулюється двостор. договорами

між прикорд. д-вами (напр., Договором між Україною та Словацькою Республікою про спільний держ. кордон 1993).

РЕЄСТРАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ - міжнародною організацією — передбачений нормами міжнар. права порядок ведення реєстру та офіц. оприлюднення договорів міжнародних з метою їх обліку, контролю і надання юрид. сили. Є інститутом міжнар. права, призначення якого полягає у забезпеченні відкритої дипломатії. Статут Ліги Націй передбачав обов'язковість реєстрації та публікації договорів, укладених сторонами - членами Ліги, причому за відсутності реєстрації договір втрачав силу (ст. 18). На практиці, а також у Лізі Націй сформувалася звичаєва норма: незареєстрований договір набував чинності й обов'язкової сили, але на нього не можна було посилалися в органах Ліги. Інститут реєстрації застосовано в Статуті ООН. Його ст. 102 передбачає, що: «1. Будь-який договір і будь-яка міжнародна угода, укладені будь-яким членом Організації після набуття чинності цього Статуту, мають бути за першої можливості зареєстровані в Секретаріаті та ним опубліковані. 2. Жодна зі сторін у будь-якому такому договорі або міжнародній угоді, не зареєстрованих згідно з пунктом 1 даної статті, не може посилалися на такий договір або угоду в жодному з органів Організації Об'єднаних Націй». Починаючи з 1945 року численні міжнар. універсальні та регіональні організації ведуть реєстрацію договорів, які мають відношення до їх діяльності. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 (ст. 80) підтверджує правило про необхідність реєструвати і публікувати в Секретаріаті ООН договори, які набули чинності, навіть якщо сторони цих договорів не є членами Організації Об'єднаних Націй. Неопубліковані міжнар. договори не визнаються органами міжнар. правосуддя, передусім Міжнародним судом ООН.

РЕЖИМ НАЙБІЛЬШОГО СПРИЯННЯ - міжнар.-правовий режим, відповідно до якого одна д-ва надає ін. д-ві, її фіз. чи юрид. особам у сфері екон., торг, та ін. відносин права, переваги, привілеї та пільги, такі ж сприятливі, які юна надає або надасть у майбутньому будь-якій третій д-ві або її фіз. чи юрид. особам. Р. н. с. та винятки з нього встановлюються тільки міжнар. договором. Фактично даний режим означає звичайні, недискримінац. умови співробітництва на відміну від особливих (обмежувальних або, навпаки, преференційних) умов, які можуть вводитися для окр. країн. Р. н. с. є одним з осн. принципів дії Генеральної угоди про тарифи і торгівлю, закріплений у Принципах міжнар. торг, відносин і торг, політики (ухвалених на I Конференції з торгівлі й розвитку 1964), а також у ст. 26 Хартії екон. прав і обов'язків держав, прийнятій ГА ООН 12.XII 1974. Як правило, Р. н. с.

є однією з умов міжнар. договорів про торг.-екон. співробітництво. Напр., звільнення від держ. мита і податків, коне, зборів і податків, проведення митних процедур і формальностей тощо. Р. н. с. може встановлюватися у міжнар. договорах з питань міжнар. перевезень. Напр., у міжнар. двостор. договорах щодо мор. перевезень може вказуватися норма, відповідно до якої судна під час виходу, входу та перебування у портах можуть користуватися найбільш сприятливими умовами, що їх обидві д-ви нададуть суднам під прапором третіх держав. Україна, як правило, передбачає Р. н. с. у міжнар. договорах. Зазнач, режим встановлюється багатостор. та двостор. міжнар. угодами про торг.-екон. співробітництво на умовах взаємності й передбачає одночасне поширення пільг з усіх галузей міжнар. екон. співробітництва — ставок експорт, та імпорт, мита, інвестицій, підприємницької діяльності тощо (див. Національний режим, Преференції). Наявність Р. н. с. характеризує особливий рівень відносин між д-вами. Про це свідчить досить часте його використання у рамках інтеграц. співробітництва, або у зв'язках між прикорд. д-вами, або у внутрішньорегіон. відносинах (ЄС, СНД). Застосування Р. н. с. позитивно впливає на розвиток міжнар. торгівлі, про що було визнано у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975. Всі д-ви мають право встановлювати винятки з Р. н. с. (обмеження чи заборони), які мають забезпечувати дотримання держ. безпеки, громад. порядку, моральності населення, охорони здоров'я, захисту та охорони росл, світу, істор., культур, і археол. цінностей. У міжнар. договорах з питань торг.-екон. та ін. видів діяльності можуть зазначатися сфери чи регіони торг.-екон. діяльності, на які договірні д-ви не поширюватимуть Р. н. с.: на пільги та переваги, що надаються з метою спрощення при-корд. торгівлі або випливають з митних союзів, ін. форм екон. інтеграції тощо. Винятки з Р. н. с. пов'язані з мит. пільгами для країн, що розвиваються (насамперед у тариф. сфері), по суті перетворилися на самот. договірний принцип міжнар. торгівлі. Можливість винятків з Р. н. с. передбачена згаданими Принципами та Хартією.

РЕЗОЛЮЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН - офіц. акти Генеральної Асамблеї ООН, в яких виражається спільна позиція держав — членів ООН з питань, що входять до компетенції Асамблеї. Вони можуть ухвалюватися як рішення зобов'язального характеру або як рекомендації. На практиці Р. ГА ООН адресуються ін. органам Організації, державам-членам у цілому або індивід, державам-членам, державам — не членам ООН, неуряд. орг-ціям тощо. Р. ГА ООН мають зобов'язальний характер, якщо приймаються згідно з положеннями Статуту ООН, в яких Асамблея уповноважується застосовувати такі конкр. дії, як прийняття правил процедури (ст. 21), утворення допоміж. органів (ст. 22), схвалення угод зі спеціаліз. установами ООН (ст. 63) та угод з урядами держав щодо територій під опікою (ст. 85) або, за рекомендацією Ради Безпеки ООН, визначення умов, за якими д-ви,

що не є членами ООН, можуть стати учасниками Статуту Міжнар. суду ООН (ст. 93). Такі резолюції за своїм характером можуть бути адм. рішеннями або рішеннями ад хок (ad hoc), а у випадку заг. чи тривалої дії — законодавчими або такими, що включають законод. елемент. Р. ГА ООН мають також зобов'язальний характер, якщо адресуються органам, підлеглим Асамблеї, напр., прийняті нею Правила персоналу ООН. Законодавчими за своїм характером вважаються і Р. ГА ООН з бюдж. питань Організації, які входять до компетенції Асамблеї. Відповідно ГА ООН своїми резолюціями встановлює бюджет Організації, розподіляє витрати її членів, затверджує фін. та бюдж. угоди зі спеціаліз. установами ООН (ст. 17). Р. ГА ООН мають характер рекомендацій, якщо приймаються згідно з функціями і повноваженнями Асамблеї, встановленими Статутом ООН. Так, ГА уповноважується робити рекомендації: з будь-яких питань або справ, що обговорюються у межах Статуту ООН або стосуються повноважень і функцій будь-якого з органів, передбачених Статутом (ст. 10); щодо заг. принципів співробітництва у справі підтримання миру і безпеки, поставлених перед нею будь-якою державою — членом Організації чи РБ ООН або д-вою, яка не є членом ООН (п. 2 ст. 11); щоб звернути увагу РБ ООН на ситуації, які можуть загрожувати міжнар. миру та безпеці (п. 3 ст. 11); з метою сприяння міжнар. співробітництву в політ, галузі й заохочення прогрес, розвитку міжнар. права та його кодифікації, а також у галузі екон., соціальної, культури, освіти, охорони здоров'я і сприяння здійсненню прав людини та осн. свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії (ст. 13). ГА ООН, однак, не може робити рекомендації щодо спору або ситуації, стосовно яких РБ ООН виконує покладені на неї Статутом ООН функції, якщо Рада сама не запитає про це Асамблею (п. 1 ст. 12). Заг. практикою ГА ООН стало утворення за її рішеннями нових міжнар. агентств, що діють у рамках Організації. Це рішення може включати: орг. та процедурні умови розгляду такого питання; зобов'язання Організації щодо утворення агентства, структури його органів і визначення посад, осіб; зобов'язання членів агентства або д-в щодо участі в роботі його служб; фін. зобов'язання членів ООН щодо такого агентства і надання йому привілеїв та імунітетів ООН. Такі рішення ГА мають високий рівень гнучкості, оскільки звернення до них дає можливість ООН утворювати в її рамках міжнар. організації та органи без укладання міжнар. договору, так само як і вносити в ці рішення необхідні зміни без проведення нових переговорів. Прикладами таких рішень є: заснування Програми розвитку ООН (ПРООН) - органу ГА ООН, утв. 1965 за резолюцією ГА ООН шляхом об'єднання Спец. фонду і Розширеної програми тех. допомоги, та утвореної 1966 Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО). Сталою практикою ГА ООН є також прийняття резолюцій, спрямованих на формування принципів і норм, що регулюють відповідну поведінку держав. Такі резолюції, як правило, приймаються у формі декларацій, що має підкреслити їх заг. характер. Виходячи з того, що д-ви, які становлять міжнар. співтовариство, перебувають у згоді щодо сприйняття або застосування в їхніх

взаємовідносинах певної норми поведінки, і дана норма стає частиною міжнар. права, ці декларації можуть становити джерело норм міжнар. права, подібно до норм, що приймаються консенсусом на конференціях з кодифікації та прогрес, розвитку міжнар. права. Іноді ці декларації є тлумаченнями Статуту ООН та ін. міжнар.-прав. док-тів, деколи вони є доказом практики держав і розвитку звичаєвого міжнар. права, часом формують нові принципи, які в одних випадках ведуть до тлумачення міжнар. договорів чи нового звичаю, а в інших — сприймаються як авторитетні свідчення міжнар.-прав. принципів в обставинах, за якими укладення форм, договору не може бути досягнуто. Однак не всі Р. ГА ООН, прийняті у формі декларації, мають однакове юрид. значення. Це питання вимагає ретельного аналізу в кожному випадку і щодо кожного положення такої резолюції, беручи до уваги: текст її проекту; рівень визнання голосуванням; заяви, зроблені членами ООН у процесі обговорення; дальшу поведінку цих членів ООН, як і поведінку самої ООН. Поширеним є погляд, що ці резолюції не створюють право, але можуть бути авторитет, доказом його існування. Так, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970, прийнята Р. ГА ООН консенсусом, може розглядатися як така, що з'ясовує існуючі норми міжнар. права. Вона проголошує, що принципи Статуту ООН, включені до цієї Декларації, становлять осн. принципи міжнародного права. Прикладом Р. ГА ООН, яка є свідченням виникнення норм міжнар. права, може бути Декларація правових принципів діяльності держав по дослідженню та використанню космічного простору 1963. Об'єктом і метою Декларації є проголошення прав, принципів, що віддзеркалюють міжнар. право як прийняте членами ООН. Подібною є Декларація про принципи, що регулюють режим дна морів і океанів та їх надр за межами дії національної юрисдикції 1970, яка проголошує, що ресурси дна таких морів і океанів є спільною спадщиною людства. Вона також встановлює, що жодна д-ва або особа, фіз. чи юридична, не може здійснювати або набувати права щодо цього району чи його ресурсів, несумісного зі встановленим міжнар. режимом і принципами даної Декларації. Такі Р. ГА ООН теж можуть мати чітко виражений характер *de lege ferenda*, щоб забезпечити основу для наступної та узгодженої практики д-в, яка має трансформувати відповід. резолюцію у норму звичаєвого міжнар. права. Такою є прийнята ГА Загальна декларація прав людини 1948, яка згодом трансформувалася у загальновизнані норми міжнар. права. МС ООН у своїх консульт. висновках щодо Намібії (1970) та Зх. Сахари (1970) визнав Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 (Р. ГА ООН) частиною заг. міжнар. права, а саму резолюцію — методом, яким вона набула цього юрид. статусу. Отже, при здійсненні ГА своїх повноважень відповідно до Статуту ООН необхідно виходити з того, що ГА і є форум, на якому представлені практично всі д-ви світу, які після обговорення можуть висловлювати свою колект. думку щодо існуючих принципів та норм міжнар. права, а Р. ГА ООН є основою та

відправним пунктом для їх прогрес, розвитку через однакову поведінку держав.

РЕКОМЕНДАЦІЇ - (пізньолат., від лат. ге... — префікс, що означає поновлення або повторення дії, і— доручати, передавати) — в міжнар. праві резолюції міжнар. конференцій, нарад та міжнар. організацій, які не мають обов'язкової юрид. сили. Р. не є джерелами міжнар. права, і для забезпечення їх виконання не може застосовуватись механізм міжнар.-прав. санкцій, проте вони нерідко сприяють формуванню нових принципів і норм міжнар. права. Р. міжнар. організацій можуть бути визнані як юридично обов'язкові норми у звичаєвій та договір, практиці держав. У вигляді Р. у більшості випадків приймаються резолюції органів ООН (див. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН) та міжнар. організацій системи ООН. Р. приймаються також регіональними міжнар. організаціями, погоджувальними та ін. змиваними комісіями, що утворюються д-вами.

РЕКТИФІКАЦІЯ КОРДОНУ - (пізньолат. *rectificatio* — випрямлення, виправлення, від лат. *rectus* — прямий, вірний і *...ficatio*, від *facere* — робити) — незначна зміна або уточнення лінії держ. кордону. Застосовується у випадках буд-ва тунелів, гідроелектростанцій, аеродромів, мостів та ін. споруд на лінії кордону або в безпосеред. близькості до неї, а також з метою задоволення госп. інтересів суміж. держав. Р. к. здійснюється на підставі міжнар. Договорів між заінтересованими д-вами.

РЕПАРАЦІЇ - (лат. — відновлення, поновлення) — у міжнар. праві одна з форм матеріальної відповідальності суб'єкта міжнар. права за шкоду, заподіяну внаслідок скоєного ним правопорушення ін. суб'єкту міжнар. права. Виплата Р. проводиться у вигляді реституції, грошової або ін. матеріальної компенсації, або одночасно реституції та компенсації. За своїм юрид. змістом Р. відрізняється вщ контрибуції, яка була даниною переможцеві у війні й існувала у міжнар.-прав, практиці до 1919. Інститут Р. уперше був зафіксований у Версальському мирному договорі 1919, який зобов'язав Німеччину відшкодувати збитки, заподіяні нею під час Першої світової війни 1914—18. Сучасне міжнар. право передбачає матеріальну відповідальність д-ви за розв'язання агресив. війни — т. з. військові Р. Так, рішеннями Кримської (Ялтинської) конференції 1945 та Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 була передбачена виплата Р. Німеччиною, а Паризькими мирними договорами 1947 — виплата кол. союзниками Німеччини у Другій світовій війні 1939—45.

РЕПАТРІАЦІЯ - (пізньолат. — повернення на батьківщину) — повернення в країну громадянства, пост, проживання або походження певних категорій осіб (біженців, переміщених осіб, військовополонених), які внаслідок різних обставин опинилися поза її межами. Здійснюється на підставі міжнар. договорів або відповід. законів заінтерес. д-в. Нерідко буває пов'язана зі зміною (набуттям) громадянства. Обов'язковість Р. військовополонених передбачена Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949. Женев. конвенція про поводження з військовополоненими 1949 (ст. 109) передбачає, що д-ви в період воєн, дій зобов'язані відправляти на батьківщину тяжкохворих і тяжкопоран. військовополонених незалежно від їх звання і кількості після приведення їх до стану, що допускає перевезення. Воюючі сторони повинні намагатися за сприяння відповід. нейтральних держав проводити госпіталізацію у нейтрал, д-вах поранених і хворих військовополонених та можуть укласти угоди про Р. або інтернування у нейтрал, країнах здорових військовополонених, які перебували тривалий час у полоні. Згідно зі ст. 118—119 Женев. конвенції про поводження з військовополоненими 1949 після припинення воєн, дій воюючі д-ви повинні провести безумовну Р. військовополонених, за винятком тих, які не підлягають Р. через тяжку хворобу, скоєний крим. злочин або відбуття покарання за вже винесеним суд. вироком.

РЕПРЕСАЛІЇ - (пізньолат., від лат. — стримувати, зупиняти) — у міжнар. праві правомірні примус, заходи політ, та екон. характеру, що застосовуються однією д-вою у відповідь на неправомір. дії ін. д-ви. Метою Р. є відновлення прав, порушених ін. д-вою. Сучасне міжнар. право забороняє застосовувати Р., пов'язані з використанням сили, тобто збройні Р.; такі дії кваліфікуються як агресія. Важливою умовою правомірності Р. є обов'язок д-ви, що має намір їх застосувати, використати до цього мирну процедуру відшкодування збитків, які були заподіяні правопорушником. Лише відмова держави-правопорушника від такої процедури або від виконання рішення, прийнятого внаслідок застосування такої процедури, відкриває можливість правомір. застосування Р. Заходи, що застосовуються як Р., повинні бути пропорційними правопорушенню, що їх викликало. Р. припиняються з досягненням їх мети. Прикладами застосування Р. є затримання риболов, судна за незакон, лов риби, накладення арешту або конфіскація майна, обмеження або припинення торг, відносин тощо. Особливим видом Р. є заходи впливу, встановлені Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969. Вона передбачає можливість повного або часткового призупинення виконання багатостор. договору ін. сторонами (з єдиним застереженням щодо зобов'язань гуманітар. характеру) у відповідь на істотне порушення такого договору ін. стороною.

РЕС КОМУНІС - (лат. *res communis*, букв. - спільна річ) — у римському праві річ, яка знаходиться у спільній власності. Цей термін уживався у різні істор. періоди в різних концепціях належності й використання земних, мор., повітр. і позаатмосферних просторів. Концепція Р. к. в епоху Відродження використовувалася для того, щоб покласти край намаганням деяких мор. держав встановити свою юрисдикцію над частками відкритого моря. У результаті сформувалося розуміння того, що за межами нац. юрисдикції існує Р. к, якою можна користуватися, але не привласнювати її. У 20 ст. в результаті масштаб, кодифікації мор. права, з прийняттям Конвенції ООН по морському праву 1982 міжнар. мор. право збагачується нормат. розробкою концепції «загальної спадщини» людства за межами нац. юрисдикції («район», за термінологією Конвенції). Район та його ресурси не можуть бути привласнені, розробка його багатств, які належать всьому людству, відбувається під контролем міжнар. інституції, яка отримала назву «Орган». У процесі розвитку прав, регламентації косм. діяльності держав теж застосовується концепція Р. к. Так, ст. 1 Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1966 проголошує, що «дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, здійснюються на користь усіх країн, незалежно від ступеня їх економічного або ринкового розвитку, і є надбанням усього людства».

РЕС НУЛЛІУС - (лат. *res nullius*, букв. - нічия річ) — термін римського права, що означає «річ, яка не належить нікому». На ньому базувався принцип: «*res nullius cedit (caedit) primo occu-panti*» — «нічия річ належить першому, хто заволодіє нею». Перенесена в міжнар. право часів колон, поділу світу, ця норма рим. права набула значення юрид. обґрунтування для захоплення нових територій і встановлення на них тер. суверенітету колон, держав. Вважалося, що для оформлення захоплення Р. н. або *terra nullius* («нічийної землі») слід здійснювати її окупацію. Деякі юристи тих часів вважали, що дійсно нічиєю землею могли бути лише землі без населення, але на практиці й землі з населенням, не сформованим у д-ву чи держ. утворення, захоплювалися так само, як і землі без господаря. Ще в 20 ст. у низці тер. спорів між д-вами використовували аргумент Р. н. Але 1975 МС ООН, розглядаючи справу про Зх. Сахару з метою підготовки відповід. консультат. висновку на прохання ГА ООН, відмовився розглядати Зх. Сахару на момент її колонізації (серед. 19 ст.) як «нічию землю». Суд визнав, що питання про майбутнє цієї території необхідно вирішувати з позицій вимог деколонізації відповідно до Принципу самовизначення.

РЕСТИТУЦІЯ - (лат. *restitutio* -відновлення, повернення) -1) У цивільному праві - відновлення стану речей, що існував до вчинення правочину, недійсного за законом або визнаного таким у суд. порядку. 2) У міжнародному праві - вид матеріально-прав. відповідальності д-ви, яка вчинила акт агресії або ін. міжнар.-протиправне діяння. Р. в даному випадку полягає в обов'язку даної д-ви ліквідувати або зменшити матеріальну шкоду, завдану ін. д-ві, відновити поперед, стан. Прикладом такої Р. може бути повернення майна, неправомірно вилученого і вивезеного д-юю, яка бере участь у воєн, діях, з тер. супротивника. Будь-які операції з держ. майном та майном юрид. або фіз. осіб, з метою їх дальшого вивезення до ін. країни, вважаються недійсними. Тому Р. підлягає як те майно, що знаходиться на тер. країни, котра бере участь у воєн, діях, так і майно на тер. третьої сторони. У разі неможливості повернути ті самі речі може бути застосовано режим субституції (повернення под. речей або речей такої самої вартості). Порядок Р. визначається мир. договором або ін. міжнар.-прав. актом.

РЕСТИТУЦІЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ - у міжнар. праві особлива форма повернення майна істор., наук., худож. та ін. культурного значення, неправомірно вилученого і вивезеного під час збройного конфлікту д-вою з окупованої нею території ін. д-ви. Щодо культурних цінностей застосовуються заг. правила реституції. Норми звичаєвого міжнар. права про реституцію майна вже склалися до Першої світової війни 1914—18. Заг. правила реституції знайшли своє відображення у Версальсько-Вашингтонській системі мирних договорів з Німеччиною, Австрією, Болгарією, Угорщиною і Туреччиною (1919—21). Водночас у деяких договорах Версальсько-Вашингт. системи містилися «особливі положення» про цю категорію майна. По-перше, вони не обмежувалися ліквідацією наслідків тільки Першої світ, війни. Вимоги про повернення культур, цінностей стосувалися претензій до більш віддалених періодів. По-друге, йшлося про т. з. компенсаційну Р. к. ц., яка полягала в поверненні (заміні) аналогія, культур, цінностей у випадку, коли їх оригінали втрачені. По-третє, у деяких випадках передбачалося повернення певних об'єктів у те місце, з яким вони були традиційно пов'язані. Р. к. ц. набула особливого значення у зв'язку з безпрецедентним руйнуванням і грабунком істор.-архит. пам'яток, музеїв, архівів і бібліотек фаш. Німеччиною під час Другої світової війни 1939—45 на тер. тимчасово окупованих країн. Зокрема, в Україні було розграбовано 151 музей, знищено або вивезено на Захід бл. 300 тис. експонатів, 51 млн. книжок, 46 млн. архів, справ. У Паризьких мирних договорах 1947 з кол. сателітами фаш. Німеччини (Італією, Угорщиною та Болгарією) містилися статті про Р. к. ц. Зокрема, передбачалося, що коли в окр. випадках ці країни не зможуть провести реституцію предметів, які становлять художню, істор. або археол. цінність і є частиною культур, надбання нації, з території якої ці предмети було вивезено їхніми арміями,

владою або гр-нами силою чи з примусу, то вони зобов'язані передати предмети такого самого гатунку і приблизно рівноцінні вивезеним. Після закінчення Другої світ, війни СРСР вдалося знайти на тер. Німеччини частину награваних і вивезених гітлерівцями культур, цінностей та повернути їх на батьківщину. Частина нім. культур, цінностей також була переміщена на тер. СРСР. У 50-х рр. 20 ст. за рішенням РМ СРСР було передано НДР колекцію картин Дрезден, галереї та понад 1 375 000 ін. експонатів. Прав, статус тих цінностей, що залишилися, визначено внутр. зак-вом. Зокрема, Законом України «Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей» (1999) встановлено, що культурні цінності, переміщені на тер. України внаслідок Другої світ, війни, є частковою компенсацією за заподіяні окупантами збитки (ст. 3). Р. к. ц. донині залишається однією з найскладніших і невирішених проблем у міжнар. співтоваристві. Згідно з Декларацією держав антигітлерівської коаліції 1943, Париз. мирними договорами 1947, а також Протоколом до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954 правовідносини при Р. к. ц. виникають не між закон, власником цього майна та особою, у володінні якої воно опинилося, а між д-вами, що регулюються нормами міжнар. публічного права. Оскільки при вирішенні питань Р. к. ц. виникає чимало колізій у міжнар. праві, що продовжує розвиватися, помітна роль належить також внутр. праву. Після прийняття Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незакон, ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, 1970 почала складатися заг. концепція Р. к. ц. країнам, що їх незаконно втратили. Її акцент перенесено на двостор. переговори за-інтерес. сторін, а також на багатостор. співробітництво. Утв. Міжурядовий комітет зі сприяння поверненню культур, цінностей країнам їх походження або їх реституції у випадку незакон. привласнення, до складу якого входила Україна. 14.ІІ 1992 глави країн СНД підписали у м. Мінську (Білорусь) Угоду про повернення культурних та історичних цінностей д-вам їх походження. Однак парламент Рос. Федерації не ратифікував Угоду, і її реалізацію не розпочато. Україна уклала кілька міжнар.-прав. угод щодо взаєм. збереження і повернення культур, цінностей, втрачених і незаконно переміщених під час Другої світ, війни (з Польщею, Угорщиною, Німеччиною), веде переговори з ін. країнами. Внаслідок цього Україна одержала втрачені археол. експонати з Херсон, краєзн. музею, частину фресок Михайлівського Золотоверхого собору 11 ст. в Києві та, в свою чергу, передала Німеччині «Архів Баха» тощо. Реституц. проблема зафіксована і в ст. 54 Конституції України. Д-ва вживає заходів для повернення в Україну культур, цінностей народу, що знаходяться за її межами.

РЕС ЮДІКАТА - (лат. *res iudicata* — вирішена справа) — у римському праві стан, за якого остаточне рішення повноваж. суду, що набуло чинності, є

обов'язковим для сторін спору і не може бути предметом перегляду. В сучас. міжнар. праві це положення закріплено в Статуті МС ООН: «Рішення Суду обов'язкове лише для сторін, які беруть участь у справі й лише по цій справі» (ст. 59); «Рішення остаточне і не підлягає оскарженню» (ст. 60). МС ООН вирішує справи тільки між д-вами, однак принцип Р. ю. застосовується і в таких специфічних суд. установах, як Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Рішення великої палати Суду, а за певних умов — будь-якої з його палат є остаточними (п. 1—2 ст. 44 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950). В ЄСПЛ у справі, з одного боку, може виступати д-ва, а з іншого — або д-ва, або фіз. чи юрид. особа. Якщо Суд констатує порушення Конвенції 1950, він може зобов'язати д-ву усунути це порушення і надати потерпілій стороні справедл. компенсацію. Суд не може покласти такий обов'язок на фіз. або юрид. особу, яка скористалася своїм правом на звернення. Саме тому положення про обов'язкову силу суд. рішень та їх виконання сформульовано так: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні постанови Суду у справах, в яких вони є сторонами» (п. 1 ст. 46 Конвенції). Це положення свідчить про те, що поперед, рішення Суду, якщо вони застосовуються ним (у частині юрид. конструкцій або аргументації), не мають сили прецеденту, а є автентич. тлумаченням власної юриспруденції. Принцип Р. ю. властивий також арбітраж, рішенням. Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень (Гаазька конвенція 1907) містить такі норми: третейська ухвала вирішує спір остаточо і безапеляційно (ст. 81); третейське рішення обов'язкове тільки для сторін спору (п. 1 ст. 84). Модель правил арбітраж, процедури (прийнята 1958 Комісією міжнародного права ООН) також містить усі необхідні складові Р. ю.: арбітражне рішення є остаточ. вирішенням спору (ст. 32); арбітражне рішення є обов'язковим для сторін відразу після його виголошення та має бути сумлінно і негайно виконане (ст. 30). Р. ю. як загальновизнана норма міжнар. права сприяє ефективності міжнар. правосуддя у вирішенні спорів між д-вами.

РЕТОРСІЇ - (пізньолат. — зворотна дія) — примус, заходи д-ви, які вживаються нею у відповідь на недружній акт з боку ін. д-ви, що спричинив моральну або матеріальну шкоду, і спрямовані на обмеження незахищених міжнар. правом інтересів другої д-ви. Найпоширеніші Р.: видворення дипломатів; розірвання дип. відносин; припинення дип. переговорів, що відбуваються, або відмова ратифікувати підписані угоди; непродуктивність торг, привілеїв або угод. Р. є найм'якшим проявом примусу, хоча можуть справляти серйозний вплив на д-ву, яка вчинила недруж. акт або правопорушення. Як і репресалії, Р. не передбачають застосування збройних сил. Вони досить широко застосовуються у сучас. міжнар.-прав. практиці.

РЕФЕРЕНС - (франц. *reference* — довідка, посилання, від лат. *referre* — повідомляти) — підтвердження М-ва закорд. справ України, видане суб'єкту турист, діяльності України про те, що його зарубіж. партнери (за угодами) матимуть візову підтримку укр. конс, установ за кордоном при їх зверненні для оформлення турист, віз іноз. гр-нам для подорожі в Україну. Порядок і умови видачі Р. визначені Законом України «Про туризм» (1995), Інструкцією Ліцензійної палати про умови і правила здійснення підприємницької діяльності, пов'язаної з наданням туристичних послуг, та контролю за їх дотриманням (від 17.V 1996), Положенням про порядок видачі референсу суб'єктам туристичної діяльності України (затв. МЗС України 30.XII 1996) та ін. нормат.-прав. актами.

РИЗЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1921 - договір між Росією та Україною з одного боку, і Польщею, з другого,- про припинення війни та нормалізацію відносин. Підписаний 18.III 1921 у м. Ризі (Латвія). Містить преамбулу, 26 статей і додаток. Договір визначив кордон між УСРР і Польщею. Значна частина його проходила по р. Збруч. До Польщі відійшло понад 180 тис. км² укр. та білорус, земель. Радянська сторона зобов'язувалася повернути Польщі різні воєнні трофеї, культурні та мист. цінності, бібліотеки і архіви, книжкові та археол. зібрання, вивезені Росією з Польщі від 1 січня 1772, а також звільнити Польщу від відповідальності за борговими та всіма ін. зобов'язаннями цар. уряду, сплатити протягом року 30 млн. золотих карбованців як борг за «активну участь Польської Республіки у господарському житті колишньої Російської імперії» тощо. Р. м. д. 1921 втратив чинність 1939 зі вступом рад. військ на тер. Зх. України і Зх. Білорусії.

РИМСЬКИЙ ДОГОВІР 1957 - (Договір про заснування Європейського співтовариства) — міжнар. договір, підписаний Бельгією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Францією та ФРН 25.III 1957 у м. Римі (Італія). Набув чинності 1.1 1958. Згідно з положеннями Р. д. 1957 було утворено інтеграц. об'єднання цих держав — Європейське співтовариство. До Р. д. 1957 неодноразово вносилися зміни згідно з такими док-тами: Договір про злиття 1965; Акт про приєднання 1972 (Великобританія, Ірландія, Данія), 1979 (Греція), 1985 (Іспанія, Португалія), 1994 (Австрія, Фінляндія, Швеція); Договір про бюджет 1970 та 1975; Єдиний європейський акт 1986; Договір про Європейський Союз 1992; Амстердамський договір 1997. Нині Рим. договір є одним з найголовніших джерел права Європейського Союзу. В сучас. вигляді Рим. договір складається з 6 частин (314 статей). У ч. I встановлено принципи функціонування Європ. співтовариства, ч. II регулює питання громадянства, ч. III визначає осн. напрями політики співтовариства

(вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталів; візова та імміграц. політика; транспорт; правила конкуренції, оподаткування та зближення зак-ва; екон. та валютна політика; зайнятість; заг. торг, політика; митне співробітництво; соціальна політика та освіта; культура; охорона здоров'я; захист прав споживачів; трансєвроп. мережі зв'язку; пром-сть; екон. і соціальна згуртованість; дослідження і технол. розвиток; навколишнє середовище; співробітництво з метою сприяння розвитку); ч. IV присвячена питанням асоціації із замор, країнами та територіями; ч. V визначає інститути Співтовариства (Європейський парламент, Рада міністрів Європейського Союзу, Європейська комісія, Європейський суд аудиторів, Рахункова палата, Екон. та соціальний комітет, Комітет регіонів, Європейський інвестиційний банк); ч. VI містить заг. та заключні положення.

РОЗІРВАННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН - припинення відповід. відносин з офіц. оповіщенням про це держави-контрагента. Причинами Р. д. в. можуть бути: виникнення стану війни між сторонами; припинення існування однієї з держав-контр-агентів як самот. суб'єкта міжнар. права; ворожа політика країни щодо її контрагента чи здійснення нею будь-яких дій, несумісних з нормами міжнар. права, тощо. Р. д. в. не тягне за собою автоматичного припинення конс. відносин між відповід. д-ва-ми. Міжнар. право передбачає заходи захисту прав дип. агентів і самих дип. представництв у разі війни і Р. д. в. між відповід. д-ва-ми. Згідно зі ст. 44 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 д-ва перебування і в цій ситуації має сприяти найшвидшому від'їзду осіб, які користуються дип. привілеями та імунітетами, і членів їх сімей, надавати їм у разі необхідності трансп. засоби. Д-ва перебування має також поважати та охороняти приміщення представництва разом із його майном і архівом (ст. 45 Конвенції).

РУХ НЕПРИЄДНАННЯ - (Non-Aligned Movement, Mouvement de non-alignement; NAM, MNA) — міжнар. об'єднання країн, які не приєдналися до воєн, блоків і союзів. Ідея принципу неприєднання була вперше сформульована 1954 Дж- Неру і базувалася на панча шила — п'яти принципах співіснування держав з різним соціально-економічним ладом: взаємне поважання тер. цілісності та суверенітету; ненапад; невтручання у внутр. справи один одного; рівність і взаємна вигода; мирне співіснування. Основи Р. н. було закладено на Бандунзькій конференції 1955. 1-а Конференція Р. н. відбулася 1— 6.IX 1961 у м. Белграді (Югославія). Від 1981 1 вересня відзначається як День Р. н. Наст, конференції скликалися: 2-а — в м. Каїрі (Єгипет, 1964), 3-я — в м. Лусаці (Замбія, 1970), 4-а — в Алжирі (1973), 5-а — в м. Коломбо (Шрі-Ланка, 1976), 6-а - в м. Гавані (Куба, 1979),

7-а - в м. Делі (Індія, 1983), 8-а — в м. Хараре (Зімбабве, 1986), 9-а - в Белграді (1989), 10-а - в м. Джакарті (Індонезія, 1992), 11-а — в Каїрі (1994), 12-а — в м. Дурбані (Південно-Африканська Республіка, 1998), 13-а — в м. Куала-Лумпурі (Малайзія, 2003). Р. н. об'єднує 114 держав (2003). Гол. цілі Р. н. сформульовано в Заключній декларації Гаван. конференції 1979. Вони полягають у: забезпеченні нац. незалежності, суверенітету і тер. цілісності, вільного сусп. розвитку всіх країн; б-бі проти імперіалізму, колоніалізму, расизму, проти всіх форм експансіонізму, іноз. окупації, іноз. панування і гегемонії; активному мирному співіснуванню всіх держав, невторчання у внутр. і зовн. справи ін. країн, в становленні нового міжнар. екон. порядку тощо. На першому етапі Р. н. не мав сталих політ. структур, його діяльність відбувалася шляхом обміну думками та консультацій учасників. Рис міжнар. об'єднання з власним внутр. механізмом він набув згідно з рішеннями 3-ї Конференції. Вищий орган Р. н. — Конференція. Відповідно до ухвал 4-ї Конференції було запроваджено практику прийняття рішень консенсусом, для роботи в періоди між конференціями 1973 було утв. Координаційне бюро. Загалом існувало понад 50 роб. органів Руху. Періодично проводилися зустрічі глав держав та урядів, наради міністрів за-корд. справ. Р. н. — феномен дипломатії біполяр. періоду «холодної війни», коли він відіграв роль посередника між СРСР та США. Осн. критеріями членства у Р. н. було проголошено проведення його учасниками незалежної зовн. політики, підтримку нац.-визв. руху, неучасть у багатостор. військових блоках і союзах тощо. Країни — учасниці Р. н. обстоювали інтереси миру, брали участь у б-бі за подолання міжнар. напруженості, роззброєння, вирішення міжнар. конфліктів шляхом переговорів. Діяльність Р. н. відіграла помітну роль у поліпшенні міжнар. ситуації у 80—90-х рр. 20 ст. Проте водночас між державами — учасницями Руху відбулося 29 збройних конфліктів, жодна посередницька місія Р. н. не досягла успіху. У зв'язку із завершенням «холодної війни» перед Р. н. постали нові завдання, визначені у новій стратегії і спрямовані на подолання пасив. ролі об'єднання у світі (рішення 9-ї Конференції). Нова стратегія має на меті: поглиблення та зміцнення позит. зрушень у міжнар. відносинах, надання їм незворот. характеру, активну участь усіх членів Руху у вирішенні міжнар. проблем, розробку і впровадження у життя нового міжнар. екон. порядку, який повинен забезпечувати рівноправність усіх суб'єктів міжнар. екон. відносин, викорінення дискримінації у цій сфері, послаблення фін. тягаря над слаборозвиненими країнами, створення сприятливого клімату для цих країн. 12-а Конференція показала відсутність єдності Р. н., неспроможність досягти політ. компромісу, залежність від світових фін. інституцій. Україна розглядає Р. н. як складову частину її багатовекторної зовнішньополіт. стратегії. Вона здобула статус спостерігача в Русі, брала активну участь у роботі 11 —13-ї Конференцій голів держав та урядів, конференцій міністрів закорд. справ, внесла низку пропозицій стосовно визначення пріоритет. напрямів розвитку Р. н. У зверненні Президента України до учасників 13-ї Конференції Р. н. було окреслено можливі напрями співробітництва України

з Рухом: у сферах миротв. діяльності, превентивної дипломатії, міжнар. безпеки, роззброєння та нерозповсюдження зброї.

РУХОМА ТЕРИТОРІЯ - територія, що переміщується у просторі. Як і держ. територія, є суверенною і недоторканою. Термін набув поширення у зв'язку із закріпленням у міжнар. праві чинних норм нац. права щодо діянь, скоєних, зокрема, на борту цивільних повітр. і мор. суден у відкритому морі, а також на борту військ, кораблів та допоміж. суден ВМФ, у т. ч. військ, повітр. суден, незалежно від місця їх перебування. Ост. роками дедалі частіше до Р. т. відносять і штучні косм. об'єкти та повітр.-косм. літальні апарати типу «Буран», «Shuttle» та ін. Такими можуть вважатися й ін. трансп. засоби пересування, зокрема автомобіль глави дип. (консульської) місії тощо, які відповідно до міжнар. конвенції є недоторканими.

С

САМІТ - (англ. summit, букв. — вершина, верхівка, від старофранц. sommette — верхівка, з лат. summus — найвищий) — дип. зустрічі (наради, конференції, переговори) на найвищому рівні — глав держав та урядів. Термін з'явився після Другої світової війни 1939—45. До відомих в історії сучас. дипломатії С. належать: зустріч керівників союз, держав «великої трійки» СРСР, США та Великобританії на Берлінській (Потсдамській) конференції 1945; Гельсінська зустріч у верхах держав — учасниць Заключного акта Народи з безпеки і співробітництва в Європі 1975 та ін. Термін увійшов до дип. і політ, лексикону, широко застосовується на форумах на найвищому рівні лідерів держав «великої вісімки», держав — учасниць ЄС та його гол. органу — РЄ, зустрічах глав держав та урядів ОБСЄ, глав країн СНД тощо. Проведення С. передбачено установчими договорами, статутами міжнар. організацій, міждержавних політ, утворень, як, напр., Амстердамським договором про Європейський Союз 1997. На С. приймаються і підписуються політ, рішення, угоди, договори, конвенції, декларації, протоколи тощо.

САНКЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ - заходи потерпілої держави проти д-ви, яка порушила юрид. зобов'язання, взяте щодо неї, з метою спонукати її до виконання цього зобов'язання. За своєю природою санкції у міжнар. праві докорінно відрізняються від санкцій у внутр. праві. Якщо в останньому вони походять від центр, органів влади, які уповноважені приймати норми права і

забезпечувати їх виконання, то в міжнар. праві застосування санкцій проти д-ви, відповідальної за міжнар.-протиправне діяння, можливе тільки у формі індивід, або колект. самопомоги (англ. self-help), яка покладається на самі д-ви. За заг. міжнародним правом самопомога — це дії потерпілої д-ви у відповідь (англ. retaliatory) з метою спонукати д-ву, відповідальну за міжнар.-протиправне діяння, виконати її зобов'язання відповідно до міжнар. права, тобто санкції є здійсненням права потерпілої д-ви на притягнення до відповідальності д-ви, яка порушила свої зобов'язання щодо неї або порушила права третіх держав, в яких виражається їх спільний інтерес. Ост. часом щодо дій держав у відповідь вживається термін «контрзаходи» (англ. counter-measures). Самопомога і контрзаходи поділяються на дві категорії. Перша включає контрзаходи, яким передують незакон, акт д-ви. Це — репресалії, що можуть законно вживатися потерпілою д-вою, окрім військ, репресалій, заборонених міжнар. правом. Другу категорію становлять заходи, що їх д-ва може вживати згідно з міжнар. правом проти будь-якої д-ви безвідносно до її поведінки. Стосовно таких заходів застосовується термін реторсія, що є актом у відповідь проти д-ви, яка здійснила «недружній акт», незалежно від того, порушує він чи ні юрид. зобов'язання. Як правило, д-ва розглядає порушення, де вона є жертвою, як недруж. акт. Більшість контрзаходів і актів у відповідь підпадають під цю категорію. Прикладами є розірвання дип. відносин, припинення торгівлі, вилучення вкладів з банків д-ви, акти невизнання уряду-правопорушника. Потерпіла д-ва здійснює такі дії, якщо вони не обмежені договором, на свій розсуд. Осн. вимогою щодо законності репресалій є те, що вони повинні спрямовуватися на отримання відповід. задоволення з метою виправлення несправедливості. Потерпіла д-ва повинна довести, що її мета полягає у припиненні несправедливої дії, тобто в поновленні становища, що існувало до незакон, зміни ситуації, і отриманні відшкодування за будь-яку завдану несправедливість. Репресалії не є законними, якщо д-ва, вживаючи їх, помиляється, навіть коли її помилку можна вибачити. Застосування репресалій вимагає дотримання принципу пропорційності. Розвиток міжнар. права зумовив виникнення принципу, згідно з яким міжнар. співтовариство у складі всіх держав має юрид. інтерес щодо дотримання певних осн. норм міжнар. права, і порушення таких норм є порушенням ерга омнес (лат. erga omnes — такий, що поширюється на всіх). Цей принцип може застосовуватися до самопомоги поширенням концепції «жертви порушення» на все міжнар. співтовариство держав, де норма має характер erga omnes. Стосовно таких випадків визначається наявність спільного інтересу для підтримання порушених принципів. Тому д-ва, яка безпосередньо не страждає від несправедливості, також має право вживати контрзаходи проти держави-правопорушниці. Цей спільний інтерес став частиною права міжнародних договорів і права міжнар. відповідальності. Так, у п. 2 ст. 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 визнається, що суттєве порушення багатостор. договору одним із його учасників дає право будь-якому ін. учаснику посилатися на припинення дії договору стосовно себе в цілому або в його частині, якщо порушення

докорінним чином змінює становище кожного учасника щодо виконання ним своїх зобов'язань. Що стосується міжнар. відповідальності, то найбільш чітке визнання спільного інтересу висловлене 1970 Міжнар. судом ООН у справі *Barcelona Traction*, де Суд зіслався на категорію принципів, які встановили «зобов'язання держави стосовно міжнародного співтовариства в цілому», і заявив, що всі д-ви заінтересовані в їх дотриманні. Прикладом таких зобов'язань Суд назвав заборону агресії та геноциду і дотримання принципів, що стосуються осн. прав людини, включаючи захист від рабства і расової дискримінації. Отже, всі д-ви, а не лише ті, чиї інтереси безпосередньо зачеплені, мають право вживати контрзаходи проти д-ви, яка порушила одне із зобов'язань міжнар. співтовариства в цілому. Однак міжнар. право не містить чітких критеріїв, які саме контрзаходи мають вживати треті д-ви щодо таких порушень. В доктрині існує погляд, що третя д-ва не може вживати репресалії (у суворому розумінні) на підставі порушення зобов'язань *erga omnes*, а застосовує лише такі контрзаходи, як реторсії (О. Шахтер, США). Практика свідчить, що у відповідь на порушення осн. норм міжнар. права треті д-ви вживали санкції, яким не вистачало ознак репресалій. Такими були, напр., санкції деяких держав: проти СРСР у зв'язку з його вторгненням в Афганістан; проти Аргентини, яка намагалася силою анексувати Фолклендські (Мальвінські) о-ви; проти Ірану внаслідок порушення ним норм дип. права. У зв'язку з Фолкленд. о-вами РБ ООН навіть виступила проти санкцій, вжитих США та ЄС, закликаючи сторони до переговорів з метою мир. врегулювання спору. РБ ООН одностайно засудила дії Ірану, виходячи зі спільного інтересу міжнар. співтовариства в підтриманні імунітету дипломатів і недоторканності дип. приміщень. Але ні РБ ООН, ні Міжнар. суд ООН, що займався цією справою, а також треті д-ви не вживали заходів, які б підтверджували, що вони діяли на основі зобов'язань *erga omnes*. В доктрині існує погляд, що заходи колект. самопомоги, вжиті поза структурою міжнар. інституцій або поза суд. розглядом справи, можуть призвести до анархії у міжнар. відносинах. Застосування таких санкцій залежить від достатньої аргументованості дій третіх держав і встановлення міжнар. організаціями фактів порушень та їх оцінки. Це стосується і рішень Міжнар. суду ООН, заснованих на повному і неупередж. розслідуванні порушення д-вою своїх зобов'язань, що також може бути підставою для вжиття третіми д-вами контрзаходів на підтримку таких рішень. Колективними С. м.-п., або контрзаходами, в рамках міжнародних організацій можуть бути: відмова організації у членстві, призупинення прав члена організації, виключення з міжнар. спілкування, колект. збройні заходи. Особл. вид санкцій становить самооборона, що є збройними примус, діями у відповідь на збройний напад (ст. 51 Статуту ООН). Характеристика контрзаходів міститься у текстах Проектів статей про відповідальність держав за міжнар.-протиправні діяння, розроблених Комісією міжнар. права ООН і представлених 2001 ГА ООН. Мета і межі контрзаходів за цими Проектами полягають у наступному: потерпіла д-ва може вживати контрзаходи проти д-ви, відповідальної за міжнар.-прав,

діяння, лише з метою спонукання її до виконання своїх зобов'язань; контрзаходи обмежуються тимчас. невиконанням міжнар.-прав. зобов'язань д-ви, яка застосовує такі заходи до д-ви, відповідальної за міжнар.-протиправне діяння; контрзаходи, по можливості, вживаються таким чином, щоб надати можливість поновити виконання відповід. зобов'язань (ст. 49). Водночас контрзаходи не можуть зачіпати: зобов'язань утримуватися від погрози силою або її застосування, закріплених у Статуті ООН; зобов'язань щодо захисту осн. прав людини; зобов'язань гуманіт. характеру, що забороняють репресалії; ін. зобов'язань, що впливають з норм заг. міжнар. права (п. 1 ст. 50). При цьому д-ва, яка вживає контрзаходи, не звільняється від виконання своїх зобов'язань щодо: а) врегулювання спору з будь-якої процедури, що може бути застосована між нею та відповідальною д-вою; б) поважання недоторканності дип. агентів і коне, посад, осіб, дип. і коне, приміщень, архівів і док-тів (п. 2 ст. 50). У Проектах статей передбачається також встановити принцип пропорційності, за яким контрзаходи повинні бути відповідними до заподіяної шкоди з урахуванням тяжкості міжнар. - протиправного діяння і заг. прав (ст. 51). Визначаються і умови вжиття потерпілою д-вою контрзаходів. Так, до вжиття контрзаходів потерпіла д-ва повинна: зажадати від держави-порушниці виконання її зобов'язань; повідомити державу-порушницю про будь-яке рішення щодо вжиття контрзаходів і запропонувати провести переговори з нею (п. 1 ст. 52). Водночас потерпіла д-ва може вжити негайні контрзаходи, необхідні для забезпечення її прав (п. 2 ст. 52). Контрзаходи не можуть вживатися (а у випадку їх вжиття — повинні припинитися) без необгрунтованого зволікання, якщо: а) міжнар.-протиправне діяння припинено; б) спір перебуває на розгляді суду чи трибуналу, компетентного приймати обов'язкові для сторін рішення (п. 3 ст. 52). Ост. пункт не застосовується, якщо держава-порушниця не здійснює добросовісно процедуру врегулювання спору (п. 4 ст. 52). Контрзаходи повинні припинитися, як тільки держава-порушниця виконає свої зобов'язання, пов'язані з міжнар.-протиправним діянням (ст. 53). Таким чином, С. м.-п. або контрзаходи є структур, елементом відповідальності міжнародно-правової, згідно з якою кожне протиправне діяння д-ви тягне за собою її відповідальність.

САН-ФРАНЦИСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ 1945 - міжнар. дип. конференція, на якій було утворено Організацію Об'єднаних Націй. Скликана у м. Сан-Франциско (США) за рішенням Кримської (Ялтинської) конференції 1945. Проходила з 25. IV по 26. VI 1945. Прийняла Статут ООН, який став прав, фундаментом діяльності ООН, основою універс. системи колективної безпеки. Учасниками С.-Ф. к. О. Н. 1945 були: Австралія, Аргентина, Бельгія, Білорусія, Болівія, Бразилія, Великобританія, Венесуела, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Греція, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Ефіопія, Єгипет, Індія, Ірак, Іран, Канада, Китай,

Колумбія, Коста-Рика, Куба, Ліберія, Ліван, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нікарагуа, Нова Зеландія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Південно-Африканський Союз, Сальвадор, Саудівська Аравія, Сирія, СРСР, США, Туреччина, Україна, Уругвай, Філіппіни, Франція, Чехословаччина, Чилі, Югославія. Всі ці 50 країн вважаються засновниками ООН. Крім того, 23.VI 1945 Конференція постановила вважати Польщу членом — засновником ООН і залишити в Статуті місце для підписання його польсь. урядом. Для розроблення Статуту ООН на С.-Ф. к. О. Н. 1945 були утворені 4 комісії: 1) з підготовки заг. положень Статуту; 2) з підготовки положень про склад, права та обов'язки Генеральної Асамблеї ООН, Економічної і соціальної ради ООН та Ради опіки ООН; 3) з підготовки положень про склад, функції та повноваження Ради Безпеки ООН; 4) для розгляду прав, проблем. Ці комісії, в свою чергу, утворили тех. к-ти. До складу комісій і тех. к-тів увійшли представники всіх країн-учасниць. Усю роботу Конференції спрямовував Керівний комітет, до складу якого входили глави делегацій від усіх держав. Кер. к-тові в роботі допомагали: Викон. комітет, що складався з глав делегацій 14 країн (Великобританії, Китаю, СРСР, США, Австралії, Бразилії, Канади, Чилі, Чехословаччини, Франції, Ірану, Мексики, Нідерландів, Югославії); Координаційний комітет (14 членів — представників делегацій, що входили до Викон. к-ту); Комітет з перевірки повноважень (5 членів, які призначалися главами делегацій Еквадору, Люксембургу, Нікарагуа, Саудівської Аравії та Югославії). Гол. увагу С.-Ф. к. О. Н. 1945 приділила питанням про цілі та принципи діяльності ООН, структуру та повноваження її органів, прийняття нових членів до Організації, мирне врегулювання міжнар. спорів, визначення загрози миру і діям Ради Безпеки в разі виникнення актів агресії. Конференція вирішила заснувати Міжнародний суд ООН — гол. суд. орган Організації. За основу проекту Статуту ООН були прийняті пропозиції, погоджені на Думбартон-Окській конференції 1944. Учасники С.-Ф. к. О. Н. 1945 внесли численні поправки і доповнення до вказаних пропозицій. Підписаний 26.VI 1945 Статут ООН набув чинності 24.X 1945. Ця дата вважається днем утворення ООН і щорічно відзначається як День Об'єднаних Націй.

САН-ФРАНЦИСЬКИЙ ДОГОВІР 1951 - мир. договір 48 держав з Японією, підписаний 8.IX 1951 на Мирній конференції у м. Сан-Франциско (США). Набув чинності 28.IV 1952. У Сан-Франциській конференції (4—8. IX 1951) взяли участь делегації 52 держав; КНР, КНДР, МНР і ДРВ на конференцію не запрошувалися, а Індія та Бірма відмовилися від участі в ній. С.-Ф. д. 1951 складається з 7 глав (27 статей). Японія визнавала незалежність Кореї та рішення Ради Безпеки ООН про кол. япон. підмандатні території, відмовлялася від будь-яких претензій на Курильські о-ви, Пд. Сахалін, Тайвань, о-ви Пенхуледао, Спратлі та Парасельські. В договорі не згадувалося про повернення цих територій до СРСР та КНР. Япон. о-ви

Рюкю, Бонін, Розаріо, Волкано, Парес Вела, Маркус і Дайто передавалися під управління США. С.-Ф. д. 1951 зобов'язував Японію сплатити репарації, але констатував, що на той час юна не мала для цього достатніх ресурсів. Країни, що зазнали шкоди від япон. агресії, повинні були врегулювати питання про свої претензії до Японії шляхом двостор. переговорів. СРСР, Польща і Чехословаччина, вважаючи, що договір не забезпечує мир, безпеку та дем. розвиток Японії, відмовилися його підписати. Тобто стан війни між СРСР та Японією не був припинений. Нормалізація рад.-япон. відносин відбулася лише 19.X 1956, коли делегації Японії та СРСР підписали Спільну декларацію щодо припинення стану війни, відновлення миру та добро-сусід. відносин між ними. В цьому док-ті містилася згода Рад. Союзу передати Японії два південнокурил. о-ви (Шикотан і Хабомаї) у разі підписання мир. договору між двома д-вами (такий договір досі не укладено, що ускладнює врегулювання тер. питання між Японією Росією як правонаступницею СРСР). Одночасно з підписанням С.-Ф. д. 1951 США уклали з Японією договір про безпеку, згідно з яким одержали право тримати в Японії та поблизу неї збройні сили.

СВІТОВИЙ ОКЕАН - безперервна водна оболонка Землі, яка оточує материки і острови. Займає пл. 361 млн. км² (об'єм 1370 млн. км³), що становить 70,8 % земної поверхні. С. о. поділяється материками на чотири океани: Тихий, Атлантичний, Індійський і Північний Льодовитий. Середня глиб. — 3700 м, найбільша — 11022 м (Маріанський жолоб у Тихому ок.). За геоморфол. та геол. особливостями у С. о. виділяють: підвод. окраїну материків; перех. зони від Океану до материка; ложе Океану і серединно-океаніч. хребти. Дно Океану утворює земна кора океаніч. типу малої потужності (8—10 км). Ложе Океану покрите базальтами з глибоковод. нашаруваннями, вік яких сягає Юрського періоду. У водах і надрах С. о. зустрічаються майже всі відомі хім. елементи. С. о. є «кухнею клімату», практично невичерп. джерелом енергії, доступною для всіх судноплавно-комун і -кац. системою. Океан населяють бл. 150 тис. видів вод. тварин, у т. ч. понад 15 тис. видів риб. Його річна перв. продукція становить 600— 800 млрд. т. Н.-т. прогрес відкрив широкі можливості для використання просторів і ресурсів С. о., активізував практично всі види мор. діяльності. У зв'язку з цим гостро постали проблеми рац. використання природ, ресурсів і охорони вод Океану від забруднення. Вирішення названих проблем можливе на засадах тісного співробітництва всіх держав у відпо-від. сфері на єдиній міжнар.-прав. основі. Міжнар.-прав. статус С. о. визначається у контексті відповід. статусу морів як складових елементів Океану. Вихідною ідеєю є те, що С. о. належить усьому людству. Нею, зокрема, прийнята Конвенція ООН по морському праву 1982. Вона вперше у світовій практиці означила міжнар.-прав. статус С. о. в цілому. Нею ж передбачені права і обов'язки як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря, держав у галузі

користування багатствами С. о. Конвенція врегулювала також усі види діяльності держав з дослідження, використання та освоєння мор. середовища, живих і мін. ресурсів дна морів та океанів. Серцевиною прав, статусу С. о. за Конвенцією є її положення щодо прав, режиму Міжнародного району морського дна як частини дна морів і океанів за межами дії нац. юрисдикції. Конвенція виходить з того, що цей Район та його ресурси є заг. надбанням людства (ст. 136). Жодна д-ва не може претендувати на свій суверенітет над будь-якою частиною Району чи його ресурсів. Усі права на Район належать усьому людству, від імені якого діє Міжнародний орган з мор. дна (ст. 137). Прав, статус С. о. доповнюється низкою міжнар. договорів і конвенцій з мор. права. Це, зокрема, Конвенція про відкрите море 1958; Конвенція про контин. шельф 1958; Конвенція по запобіганню забруднення моря нафтою 1964; Конвенція про запобігання забрудненню морського середовища скиданням речовин із суден та літальних апаратів 1972; Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою, 1969; Міжнародна конвенція про пошук і рятування на морі 1979, Конвенції про охорону Середземного моря від забруднення 1976, Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 тощо. Україна є учасницею багатьох міжнар. договорів і конвенцій з питань збереження мор. середовища, використання ресурсів морів і С. о. Вона ратифікувала Конвенцію ООН по морському праву (1999), прийняла Закон «Про виключну (морську) економічну зону України» (1995), виконує інші взяті за міжнар. договорами зобов'язання.

СВЯЩЕННИЙ СОЮЗ - політ, об'єднання європ. монархіч. держав з метою протидії рев. процесам, збереження під гаслом «легітимності» політ, режимів у країнах Європи та кордонів між ними, які були визначені Віденським конгресом 1814—15. Утворений Росією, Австрією і Пруссією, які 26. IX 1815 підписали «Акт Священного союзу». До С. с. згодом приєдналися майже всі європ. країни, але гол. роль у ньому відіграли члени т. з. пентархії (п'ятивладдя): Австрія, Англія, Пруссія, Росія та Франція. Осн. питання політики С. с. вирішувалися на його конгресах. Перший — Аахенський конгрес 1818 (30.IX-21.XI 1818) - підтвердив вірність принципам С. с, підтримку заг. миру, заснованого на повазі до зобов'язань, визнав за можливе втручання у внутр. справи держав, але тільки за їх «запрошенням». Враховуючи зміцнення режиму Людовіка XVIII у Франції, він скасував запроваджені раніше обмеження її суверенітету: припинив діяльність у Парижі пост, конференції послів країн-переможниць, вирішив припинити 30.XI 1818 окупацію Франції, яка згідно зі ст. 5 Париз. мир. договору мала тривати 3—5 років, запросив Францію приєднатися до С. с. Пропозицію Росії про регулярне проведення конгресів було відхилено, їх вирішили проводити за потребою. Наст, конгрес відбувся у м. Троппау (Австрія; тепер м. Опава, Чехія) у жовтні—грудні 1820 в умовах бурхливих рев. подій на Пд. Європи: в Іспанії (відновлення дії лібер. конституції 1812, скликання кортесів, заборона інквізиції та ін.) і в Італії (рух карбонаріїв, революції в Неаполі та П'ємонті

тощо). Реакцією конгресу став підписаний Росією, Австрією та Пруссією протокол із зобов'язанням не визнавати змін, які здійснюються незакон, шляхом, та вживати примус, заходів, якщо застосування сили виявиться необхідним (але вже без посилань на «запрошення», як на Аахен. конгресі). Конгрес у м. Лайбаху (Австрія; тепер м. Любляна, Словенія), який проходив у січні—березні 1821, був продовженням конгресу в Троппау. Він висловився за те, щоб не визнавати не-апол. революції і покласти їй край або мир. засобами, якщо можливо, або силою, якщо буде необхідно. Виконуючи рішення конгресу, австр. армія, якій була обіцяна допомога рос. армії, навесні 1821 придушила революції в Неаполі та П'ємонті. Веронський конгрес 1822 гол. увагу приділив ісп. проблемі. Погрожуючи інтервенцією, він зажадав від Іспанії змінити політ, систему, але остання відповіла відмовою. Війська Франції, якій Пруссія та Росія обіцяли надати підтримку, розпочали бойові дії і в травні 1823 зайняли Мадрид. Режим короля Фердинанда було відновлено. Конгрес відмовився підтримати грец. повстання проти тур. панування. На Верон. конгресі та після нього обговорювалися плани розширення сфери дії С. с. шляхом інтервенції для придушення визв. руху в латиноамер. колоніях Іспанії. Ці плани не були реалізовані через позицію США, які категорично виступили проти втручання європ. країн у справи амер. континенту (див. Доктрина Монро), а також Англії, котра заявила про визнання самостійності колоній Іспанії. Ці розбіжності започаткували кризу. У наст. роки вона поглиблювалася. Нові конгреси не проводилися, між його гол. учасниками посилювалися суперечності та конфлікти. Наслідком цих процесів було те, що в наст. десятиріччя кол. союзники по С. с. неодноразово опинялися у протилежних політ. та вшськ. коаліціях. Так, під час єгип. криз 30—40-х рр. 19 ст. Росія та Австрія спочатку уклали Мюнхенську конвенцію 1833, а в 1840, разом з Англією та Пруссією, — Лондонську конвенцію; обидві вони проголошували підтримку Туреччини, були спрямовані проти Франції. У березні 1854 Англія і Франція оголосили війну Росії (див. Кримська війна 1853—56).

СЕВРСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1920 - міжнар.-прав. акт, що належить до Версальсько-Вашингтонської системи. Підписаний 10.УІІ 1920 у м. Севрі (Франція) Туреччиною, з одного боку, і Великобританією, Францією, Італією, Японією, а також 9 країнами, які об'єдналися з ними [Бельгією, Вірменією, Грецією, Польщею, Португалією, Румунією, Королівством сербів, хорватів і словенців (з 1929 — Югославія), Чехословаччиною та Хіджазом (майб. Саудівською Аравією)], з другого. Мав кабальний для Туреччини характер. Складався з 13 частин і 433 статей. Перша частина відтворювала текст Статуту Ліги Націй, ін. статті були присвяч. визначенню нового прав. статусу Туреччини, її кордонів, проток Босфор і Дарданелли, Мармурового м. тощо. Вона фактично позбавлялася прав суверен, д-ви, а її територія зменшувалася у п'ятеро. Скасовувалися кладені раніше договори Туреччини з

її кол. партнерами по Четвертому союзу, а також з Росією. Туреччина позбавлялася права користування Суецьким каналом, контролю над протоками Босфор і Дарданелли. Були встановлені обмеження на кількість збройних сил і озброєння для Туреччини. Частина тур. територій (Анатолія) визнана «зоною особливих інтересів Великобританії, Франції та Італії. Умови С. м. д. 1920 були пом'якшені рішеннями Лозаннської конференції (1922—23). Туреччині було повернуто Сх. Фракію, Ізмір, частковий контроль над Босфором і Дарданеллами. Дальші зрушення на користь Туреччини було здійснено на Конференції в м. Монтре (Швейцарія, 1936).

СЕКРЕТАРІАТ ООН - (United Nations Secretariat; Secretariat des Nations Unies) — постійно діючий адм. орган Організації Об'єднаних Націй, який забезпечує функціонування всіх ін. органів ООН. У своїй діяльності керується Статутом ООН. Реалізує рішення і рекомендації гол. органів ООН, вирішує пов'язані з цим адм., орг., фін. та ін. питання. Секретаріат Організації перекладає, друкує і поширює доповіді, резолюції та ін. док-ти ООН; перекладає промови, які виголошуються на засіданнях органів ООН; складає, друкує і поширює стеногр. звіти засідань; зберігає док-ти ООН в архівах; надсилає всі док-ти ГА, РБ та ін. органів ООН її членам; реєструє і публікує міжнар. договори тощо. До складу Секретаріату входять Генеральний секретар ООН і персонал. Ген. секретар є найвищою адм. посадою, особою в ООН. Він очолює Секретаріат і керує його роботою. Персонал С. ООН становлять цив. службовці (понад 25 тис.) з більш як 170 країн. Вони відповідальні за свою діяльність тільки перед ООН. Цей персонал працює у центр, установах ООН у м. Нью-Йорку (США), у відділеннях ООН у м. Женеві (Швейцарія), Відні (Австрія), Найробі (Кенія) та ін. містах світу.

СЕН-ЖЕРМЕНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР - одна з міжнар. угод, що належать до Версальсько-Вашингтонської системи. Підписаний 10.IX 1919 у м. Сен-Жермен-ан-Ле (деп. Івелін, Франція) Австрією, з одного боку, і Великобританією, Францією, Італією, Японією, а також 12 д-вами, які об'єдналися з ними [Бельгією, Грецією, Китаєм, Кубою, Нікарагуа, Панамою, Польщею, Португалією, Румунією, Сіамом (Таїландом), Чехословаччиною та Королівством сербів, хорватів і словенців (з 1929 — Югославія)] — з другого. Договором визнано незалежність Австрії, Угорщини, Чехословаччини, Королівства сербів, хорватів і словенців. Богемія, Моравія та більша частина Сілезії вилучалися з Австрії і передавалися Чехословаччині, частина Сілезії відходила до Польщі, угор. провінція Бургенланд віддавалася Австрії (1921 значна її частина знову перейшла до Угорщини), пд. землі Тіролю і деякі суміжні з ними території отримала Італія. З укр. земель Буковину було віддано Румунії, а Закарпаття —

Чехословаччині. За договором, Австрія відмовлялася від Галичини, яка тоді вже була захоплена Польщею. У ст. 10—13 С.-Ж. м. д. 1919 визначався авт. статус Закарпаття у складі Чехословаччини, який передбачав «найвищий ступінь самоуправління і утворення власного парламенту». Договір включав положення про охорону прав нац. меншин (у т. ч. українців) у Чехословаччині, Польщі та Румуни. Порушення цих прав могло бути оскарженим у Лізі Націй. Проте ці положення здебільшого не виконувалися. С.-Ж. м. д. 1919 фактично забороняв аншлюс Австрії, тобто її входження до складу Німеччини (ст. 88), встановлював триміс. строк для демобілізації австр. збройних сил з метою зменшення їх до 30 тис. чоловік. Створювався «санітарний кордон», спрямований проти УСРР та ін. рад. республік. Окр. положення договору позбавляли Україну можливості брати участь у роботі комісій, які визначали режим судноплавства по Дунаю. Договір, ратифікований Австрією 17.X 1919, набув чинності 16.VII 1920. Фактично припинив дію внаслідок аншлюсу Австрії з нацист. Німеччиною у 1938 і вже не продовжувався після відновлення незалежності Австрії.

СЕПАРАТИЗМ - (франц. *separatismes*, від лат. *separatus* — відокремлення) — рух, спрямований на відокремлення від д-ви частини її території та населення. Відомий здавна, поширений і в сучас. світі: рухи франкомовного нас. провінції Квебек у Канаді, шотландців у Великобританії, басків у Іспанії, курдів у Туреччині, тамілів у Шрі-Ланці та ін. С. породжується суперечностями між центр, владою д-ви та носіями ідей С, якими здебільшого є політ, партії, громад, та реліг. орг-ції етн. або конфес. меншин, іноді — окремі регіон, політ, структури. Підґрунтям для С. є, по-перше, неоднорідність, строкатість складу (нац., реліг., соціального) нас. країни; по-друге, нерівномірність соціального, екон., екол., культурного, зокрема мовного, розвитку окр. регіонів, що породжує сподівання тих чи ін. спільної на самозбереження та поліпшення умов існування або, навпаки, прагнення монополізувати привілейоване становище, щоб не поділяти його з ін. спільнотами (спроби відокремлення «Республіки Біафри» від Нігерії у 1967); по-третє, помилки, прорахунки, зловживання центр, влади, які погіршують становище окремих етн. або конфес. спільнот (непоодинокі випадки, коли роль цього фактора з пропагандист, метою штучно перебільшується лідерами С); по-четверте, вплив з-за кордону певних держав, а подеколи — й міжнар. терорист, орг-цій, з метою підпорядкування та експлуатації ресурсів і нас. відокремлених регіонів. С. найчастіше передбачає як кінц. мету — утворення на відокремленій території незалеж. д-ви (напр., незалежність Норвегії від Швеції — 1905, Фінляндії від Росії — 1917, Ісландії від Данії — 1944, Бангладеш від Пакистану — 1971). Один з різновидів С. — іредентизм, тобто прагнення, відокремившись від однієї д-ви, увійти до складу іншої (т. з. Турецька республіка Пн. Кіпру, заклики екстреміст, елементів в Абхазії про вихід зі складу Грузії та входження до Рос. Федерації). С. може також мати

на меті не відокремлення від д-ви, а набуття у ній статусу суб'єкта федерації (або автономії). Дещо схожими на С. за мотивацією і рушійними силами, але не зовсім тотожними йому, можна вважати процеси утворення незалеж. д-в за взаєм. погодженням суб'єктів федерації у разі припинення її існування (напр., союзні республіки СРСР). Прихильники С. вдаються до різноманіт. дій: від пропаганд, акцій, діяльності політ. партій, громад, рухів, масових акцій, у т. ч. референдумів (референдуми неодноразово проводилися, напр., у Квебеку) аж до терорист. актів та збройної б-би. Підхід до проблем С. з погляду міжнар. права ускладнюється через колізію його основополож. принципів: з одного боку, непорушність кордонів і поважання тер. цілісності д-в, з другого — право всіх народів на самовизначення. Абсолютизація першого з них загрожує консервацією внутр. і міжнар. конфліктів, абсолютизація другого — неконтрольованим процесом виникнення вел. кількості новоутв. держав, певна частина яких може виявитися нежиттєздатними і перетвориться на об'єкти маніпулювання ін. д-в, що неминуче породжуватиме нові конфліктні ситуації. Сучас. погляди на проблеми прав людини, люд. спільнот, етн. конфес. меншин вимагають перегляду кол. погляду на С. як суто внутр. справи окр. д-в, потребують розробки нових критеріїв та оцінки, адекват. механізмів і принципів підходу ООН, регіон, організацій, міжнар. співдружності в цілому до проблем С. з метою пошуку шляхів справедливого та мирного їх вирішення.

СЕПАТАТНИЙ МИР - (лат. - окремий, відокремлений) — у міжнар. праві мирний договір чи перемир'я, що укладаються з ворогуючою д-вою одним або кількома членами коаліції чи союзу таємно, без відома ін. д-в чи всупереч договору, укладеному між країнами — учасницями коаліції (союзу). Укладенню С. м. передують сепаратні переговори з противником, які ведуться під час воєн, дій також без відома ін. учасників коаліції (союзу). Ведення сепарат. переговорів та укладення С. м. є порушенням зобов'язань щодо своїх союзників, які перебувають у стані війни. Об'єднавшись для ведення війни зі спільним противником, учасники коаліції (союзу), зважаючи на істор. уроки ведення воєн, дій, з метою створення умов для своєї безпеки, як правило, беруть на себе взаємні зобов'язання щодо відмови вести сепаратні переговори і укладати С. м. Так, у період Другої світової війни 1939—45 представники 26 країн — учасниць антигітлерівської коаліції підписали Вашингтонську декларацію 1942, згідно з якою вони взяли на себе зобов'язання не вести сепарат. переговорів і не укладати С. м. з противником. У сучас. міжнар. праві термін «сепаратний мир» не вживається.

СЕЦЕСІЯ - (лат. secessio — відхід у бік, відокремлення, розкол, від secedere — йти, відходити, відокремлюватися) — 1) У Давньому Римі своєрідна

форма б-би плебеїв за свої права. У 494 (за ін. даними, у 470) до н. е. та в 450 (або 449) до н. е. вони демонстративно вийшли зі складу рим. громади і залишили місто. Патриції пішли на поступки, погодившись на щорічне обрання плебеями своїх представників — нар. трибунів. 2) Відокремлення частини території від певної д-ви згідно з рішенням населення або її кер. органів; вихід з д-ви будь-якої адм.-тер. одиниці цієї частини території, а з федерат, д-ви — її суб'єкта за рішенням населення, яке ухвалюється на референдумі, або за рішенням кер. органів цих одиниць, або суб'єктів федерації, які відділяються. Причиною С. здебільшого є загострення етнонац. питання у зв'язку з реалізацією права на самовизначення нації, яка компактно проживає. Конст. право розрізняє два види С: а) згідно з договором між усіма заінтересованими сторонами (центр, влада — суб'єкт, який прагне вийти зі складу д-ви — ін. частини д-ви), тобто С. на добровільних засадах та відповідно до норм міжнар. права; б) в одностор. порядку, шляхом самовільного виходу, здебільшого із застосуванням ЗС. Відомі в політ, історії спроби С. здебільшого були порушеннями федер. конституції, тому жорстко присікалися. Так, у Швейцарії 1847 придушено спробу С. Зондербунда (Особливого союзу), який об'єднав кілька кантонів; аналогічною була доля конфедерації пд. штатів у США в ході громадян, війни 1861—65; в 60-х рр. 20 ст. збройним шляхом ліквідовано спробу С. Бі-афри в Нігерії. 1985 та 1995 для С. франкомовного Квебеку з Канади було використано референдуми, але обидва рази сепаратистам не вдалося набрати більшості голосів. У світ, практиці відомо і про вдалі факти С, хоча в конституціях відповід. країн не передбачалася така можливість: з федерації Велика Колумбія вийшла Венесуела; Сінгапур вийшов з Малайзії; Еритрея, автономія в складі Ефіопії, проголосила себе самост. д-вою; Сх. Бенгалія вийшла з Пакистану і стала д-вою Бангладеш. Норми про право С. раніше містилися у конституціях соц. федерат, держав. Так, згідно зі ст. 72 Конституції СРСР 1977 за кожною союз, республікою зберігалось право вільного виходу з СРСР. Аналогічна норма була в преамбулі конст. закону «Про Чехословацьку Федерацію» 1968. Порядок здійснення права на С. не закріплювався у конституціях і поточ. закві, враховуючи, що це здійснення на практиці не передбачалося. У соц. теорії право на С. розглядалося як важлива гарантія добровільності об'єднання республік у федерацію. Однак реальне здійснення С. визначалося не концепцією добровільності й не конст. нормами, а конкр. політ, ситуацією. До С. сучасне міжнар. та конст. право ставиться негативно, розцінюючи її як форму сепаратизму. Так, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970 окремо зазначено, що право нації на самовизначення не може бути здійснено шляхом порушення тер. цілісності д-ви. Ті д-ви, що виникають у результаті одностор. С, не отримують міжнар. визнання. За заг. правилом право С. несумісне з федерат, держ. устроєм. Суб'єктів федерації не наділяють правом одностор. (самовільного) виходу з неї, оскільки це не тільки підриває цілісність і стабільність федерації загалом, а й може заподіяти суттєву шкоду інтересам ін. суб'єктів федерації. У сучас. світі

жодна з конституцій федеративних держав не допускає С. Єдиним, хоча й своєрідним, винятком є конституція Ефіопії 1994, в якій ідеться про право виходу з федерації, але воно сформульовано не як право штатів, а як право національностей. Більшість держав закріплюють гарантії цілісності своєї території. Саме у такий спосіб вирішено питання про С. у конституціях більшості держав з федеративним устроєм — США, ФРН, Швейцарії та ін. За конституцією 1993 Рос. Федерація забезпечує цілісність і недоторканність своєї території. В Індії конституція не тільки забороняє С, а й проголошує карними дії щодо її пропаганди. Більшість унітарних держав також на конст. рівні підкреслює неподільність своєї території. Так, у ст. 2 Конституції України закріплено, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

СИГНАЛИ МОРСЬКІ - системи знаків для передачі інформації на судна та із суден. С. м. можуть бути звуковими, світловими (зоровими) і радіосигналами. Для їх подачі використовуються сигнальні прапори Міжнародного зводу сигналів; ручний (прапорний) семафор; сигнальні знаки (фігури); світлова сигналізація, звукові сигнали, піротехнічні сигнальні засоби. Звід є комплексом умовних сигналів, призначених для підтримки зв'язку на морі з метою забезпечення безпеки мореплавства та охорони людського життя. Перший Міжнародний звід сигналів був складений 1855 к-том, утвореним м-вом торгівлі Великої Британії, згодом переглядався і доповнювався у 1889, 1932. Чинний Міжнародний звід сигналів прийнятий 1965 на 4-й асамблеї Міжурядової морської консультативної організації (ІМКО). Має розділи: «Правила користування Зводом», «Однобуквені сигнали», «Загальний розділ», «Медичний розділ», «Алфавітний покажчик слів-визначень» і «Додатки». У Міжнародному зводі сигналів містяться узагальнені відомості про сигнали небезпеки, рятувальні сигнали і порядок радіотелефонних переговорів, пов'язаних із забезпеченням безпеки, а також загальні зауваження і вказівки щодо користування Зводом та способами сигналізації, порядку виклику на зв'язок, упізнання приймальної і передавальної станцій, передачі тексту, закінчення зв'язку та ін. Кожен сигнал має завершене смислове значення і може застосовуватись усіма способами зв'язку. С. м., що використовуються у Міжнародному зводі, складаються з однопрапорних, двопрапорних і трипрапорних сигналів. Розрізняють також сигнали: небезпеки, взаємодії, оповіщення, упізнання, керування. «Міжнародними правилами попередження зіткнення суден» 1972 (МППЗС-72) передбачені сигнал, знаки (сигнальні фігури) для подачі певних сигналів. Виділяються, зокрема, сигнали плавання при обмеженій видимості. Сигнали маневрових вказівок і попередження — звукові сигнали, що випереджають маневр суден, які перебувають на відстані видимості. Сигнали про шторми і сильні вітри — уніфікована система знаків і вогнів для попередження у будь-який час доби про очікувані шторми. Сигнали піднімаються на штормосигнальних щоглах портів, на берегових маяках та інших сигнальних пунктах.

Відповідальність за підйом сигналів покладається на управління порту, адміністрацію маяка, нач. сигнальної станції.

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ УСТАНОВИ ООН - міжнар. універсальні організації, які є гол. функц. складовими системи Організації Об'єднаних Націй, пов'язані з нею і здійснюють регулювання міжнар. відносин у різних сферах люд. діяльності: соціальній, культур., екон., фін., сільськогосп. та ін. Статут ООН увів в обіг термін «спеціалізовані установи» (ч. 2 ст. 57), визначив їх як міждерж. організації зі спец. компетенцією. Укладати угоди зі спеціаліз. установами щодо їх зв'язку з ООН уповноважується Економічна і соціальна рада ООН (ЕКОСОР). Ці угоди затверджуються ГА ООН. З ін. боку, ЕКОСОР має повноваження узгоджувати діяльність С. у. ООН шляхом консультацій з ними і надання їм рекомендацій (ч. 1 і 2 ст. 63), отримувати від установ регулярні доповіді (п. 1 ст. 64), має право проводити в Раді заходи за участю (без права голосу) представників спеціаліз. установ, надсилати представників Ради для обговорення питань у ці установи. Зв'язок з ООН не впливає на незалежність цих організацій. Кожна з них має свою штаб-квартиру, персонал, бюджет. Членство в них не залежить від членства в ООН та ін. універсальних міжнар. організаціях. Вони мають схожі структури: осн. орган у вигляді зібрання представників держав, який розробляє політику діяльності; викон. орган; адм.-викон. орган. Спеціаліз. установи з їхньою функц. компетенцією згруповані навколо ООН — універсальної організації заг. компетенції, яка є ядром орг. структури сучас. міжнар. співтовариства. До С. у. ООН належать: Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО); Організація по продовольству і сільському господарству (ФАО); Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародний валютний фонд (МВФ); Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ); Міжнародна організація праці (МОП); Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ); Всесвітній поштовий союз (ВПС); Всесвітня метеорологічна організація (ВМО); Міжнародна морська організація (ММО); Міжнародна фінансова корпорація (МФК); Міжнародна асоціація розвитку (МАР); Світова організація інтелектуальної власності (СОІВ); Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР); Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО); Світова організація торгівлі (СОТ). Україна є членом більшості з цих організацій. Існують універсальні міжнар. організації, які не мають статусу С. у. ООН, але входять до системи Організації на основі спеціально укладених з нею угод. Ідеться про МАГАТЕ (Міжнародне агентство по атомній енергії), ВОТ (Всесвітню організацію туризму), Орган по морському дну. За Римським статутом 1998, Міжнародний кримінальний суд (МКС) має укласти спец. угоду про зв'язок з ООН (ст. 2 Статуту) і таким чином увійти до її системи.

СПЕЦІАЛЬНА МІСІЯ - тимчас. місія, яка представляє д-ву і направляє д-ву до іншої за згодою останньої для спільного розгляду певних питань або виконання певного завдання. У прав, порядку регулюється Конвенцією про спеціальні місії, прийнятою ГА ООН 8.XII 1969, що складається з 55 статей і факультатив, протоколу про обов'язкове вирішення спорів. Функції С. м. визначаються за взаєм. згодою між д-вою, що посилає, і д-вою, що приймає. Направлення та прийняття С. м. не залежать від наявності дип. чи конс. відносин. Усі офіц. справи, які доручені місії д-вою, що посилає, ведуться з МЗС або через нього ін. органами д-ви, що приймає. Згідно з Конвенцією про С. м. глава д-ви, який очолює місію, має у д-ві, що приймає, або в третій д-ві переваги, привілеї та імунітети, які визначені міжнар. правом за главами держав, що відвідують ін. д-ви з офіц. візитом. Аналогічні переваги, привілеї та імунітети мають глава уряду, міністр закорд. справ та ін. особи високого рангу, які визнаються за ними міжнар. правом. Конвенція передбачає звільнення приміщень С. м. від оподаткування, встановлює недоторканність приміщень, архівів і док-тів, забезпечує свободу зносин, недоторканність особи та особистого приміщення. Представники д-ви, що посилає С. м., і члени її дип. персоналу мають імунітет від крим., цив. та адм. юрисдикції д-ви, що приймає. Вони не зобов'язані давати показання як свідки. Конвенція встановлює правило, згідно з яким д-ва, що приймає, повинна надавати місії можливості, необхідні для виконання її функцій, враховуючи характер і завдання С. м. Складовою частиною Конвенції є факультатив, протокол про обов'язкове вирішення спорів, який передбачає віднесення таких питань до обов'язкової юрисдикції Міжнародного суду ООН.

СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА ЗАПОЗИЧЕННЯ - (англ. special drawing rights, SDR) — міжнар. платіжні та резервні засоби, що випускаються (емітуються) Міжнародним валютним фондом (МВФ) і використовуються як розрахункові одиниці фонду для безготівкових міжнародних розрахунків шляхом відповід. записів на спец. рахунках. Вони фактично не мають реального матеріального забезпечення. С. п. з. є одними з гол. резервних засобів міжнар. валют. системи і виконують ряд функцій світових грошей щодо регулювання сальдо платіж, балансів багатьох країн, розрахунків з МВФ та з ін. д-вами, поповнення офіц. валют. резервів, порівняння вартості нац. валюти з валютами ін. країн тощо. С. п. з. наділяється кожна держава — член МВФ (у т. ч. Україна), якій відкривається у цьому фонді спец. ліміт у грош. одиницях С. п. з. У межах свого ліміту кожна країна може купувати потрібну їй іноземну валюту в ін. країн — членів МВФ, розраховуючись за неї в С. п. з. через фонд. Кошти С. п. з. були запроваджені в міжнар. обіг 1970 у зв'язку з недостатністю ліквідних засобів і поступово перетворилися на міжнар.

резервні та платіжні засоби. Спочатку вартість С. п. з. визначалася золотим паритетом долара США (35 доларів за унцію), а з 1976 — за допомогою т. з. кошика валют 16 країн — членів МВФ. З 1981 курс С. п. з. встановлюється на основі середньовиваженого курсу спец. набору в певній пропорції валют найбільш розвинених країн світу.

СПІВТОВАРИСТВО - 1) Французьке С. — засноване конституцією П'ятої республіки (1958) об'єднання на чолі з Францією, до якого входили: Французька Республіка (департаменти метрополії, замор, департаменти і території, південні й антарктичні території), незалежні д-ви Африки — кол. франц. колонії (Габон, Мавританія, Мадагаскар, Конго, Сенегал, Чад, Центральноафриканська республіка). Кілька афр. д-в, що не були членами С, мали з ним угоди. До компетенції С. входили: зовн. політика, оборона, грош. система, спільна екон. і фін. політика, використання стратегічної сировини, контроль за правосуддям, вищою освітою, організація трансп. зв'язку. Президентом С. був президент Франції. Органи С. — Виконавча рада (у складі прем'єр-міністра Франції, голів урядів країн-членів, міністрів у справах С), Сенат (у складі делегатів, обраних парламентами країн-членів) і Арбітражний суд (вирішував спори між членами С). Незалежні д-ви могли вступати до С, укладаючи угоди. В 70-х рр. 20 ст. афр. д-ви не поновили угоди про участь у С, що привело до дезінтеграції об'єднання. Під час конст.-прав. реформи 1995 у Франції нормат. положення про С. були вилучені з осн. закону, що юридично оформило припинення його існування. 2) У міжнар. праві — міждерж. утворення, що має на меті досягнення спільних політ. і екон. цілей суверенних держав (напр., Європейське економічне співтовариство). 3) Світове С. усіх держав планети.

СТАН ВІЙНИ - стан збройного протистояння між державами (блоками держав). Розпочинається від моменту офіц. заяви (повідомлення чи ноти) компет. органу влади країни щодо початку бойових дій проти ін. д-ви та про припинення мир. відносин між ними. Згідно з міжнар. правом, бойові дії між д-вами не повинні розпочинатися без поперед. і недвознач. попередження у формі мотивованого оголошення війни або ультиматуму з умовним оголошенням війни (III Гаазька конвенція про відкриття бойових дій 1907). ВР України може оголосити за поданням Президента України С. в. у разі збройної агресії проти України (п. 9 ст. 85, п. 19 ст. 106 Конституції України). Фактично це тягне за собою початок (юридично) С. в., навіть якщо подібне і не супроводжується бойовими діями, так само як їх факт не обов'язково призводить до введення воєнного стану в д-ві. Оголошення С. в. тягне за собою низку міжнар.-прав. наслідків: війна повинна вестися з дотриманням законів та звичаїв війни, які встановлюють порядок початку, ведення та припинення бойових дій і відповідальність за порушення цих законів і звичаїв (Паризька декларація про морську війну 1856; Санкт-

Петербурзька декларація про заборону застосування розривних та запалювальних куль 1868; Гаазькі конвенції про мирне розв'язання міжнародних зіткнень, про закони та звичаї сухопутної війни, а також про застосування до морської війни Женевської конвенції 1864 про поранених та хворих 1899, основні положення яких були доопрацьовані та суттєво доповнені у III Гаазькій конвенції про відкриття бойових дій, у IV — про закони та звичаї сухопутної війни 1907; Лондонська декларація про право морської війни 1909; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954). С. в. призводить до припинення мирних політ., дип., екон., культур, та ін. відносин; припиняється чинність міжнар. угод. Персоналу закорд. дип. установ надається можливість залишити тер. ворожої д-ви, а остання зобов'язана сприяти найскорішому виїзду осіб, які користуються привілеями та імунітетами. Репрезентація інтересів сторін доручається третій (нейтральній) країні. Напр., під час Вел. Вітчизн. війни 1941—45 нім. інтереси в СРСР представляла Швеція, так само як і радянські — у Німеччині. До гр-н ворожої д-ви можуть встановлюватися певні прав, обмеження (проживання у встановлених місцевостях або інтернавання тощо). Цив. повітряним та мор. суднам, а також ін. трансп. засобам пропонується в установлений строк залишити тер. їз. д-ви, у протилежному разі вони конфіскуються. При переході до безпосеред. бойових дій оголошується С. в. Однак деякі міжнар. території не можуть використовуватися як театр воєнних дій: Магелланова протока (Договір між Аргентиною та Чилі 1981), міжнар. канали, як, напр., Суецький канал (Константинопольська конвенція 1888); окр. острови та архіпелаги: Аландські острови (Мирний договір між переможцями у Другій світовій війні та Фінляндією 1947), окр. континенти: Антарктика (Договір про Антарктику 1959); Місяць та ін. небесні тіла (Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1966). Крім того, можуть встановлюватися сан., без'ядерні зони тощо. Вважається, що першим кроком до припинення С. в. є капітуляція переможеної сторони — припинення опору її ЗС. Виходячи з міжнар.-прав, практики С. в. припиняється внаслідок: одностор. декларації, коли між сторонами ведуться переговори з цього питання, а встановлення миру є результатом ініціативи однієї зі сторін; двостор. декларації про припинення С. в.; підписання мир. угоди — осн. міжнар.-прав, акта щодо припинення С. в., в якому вирішуються ключові питання дальшого існування держав (політичні, екон., тер., дип., конс, та ін.). Здійснюється обмін військовополоненими, притягуються до відповідальності військ, злочинці, поновлюється чинність двосторонніх та ін. угод, відбуваються реституція, репарація тощо. Відомі й ін. форми припинення С. в.: указ Президії ВР СРСР від 25.1 1955 щодо припинення С. в. між СРСР та Німеччиною, двостороння Декларація про припинення С. в. між СРСР та Японією від 10.X 1956.

СТАНДАРТИ МІЖНАРОДНІ - 1) Міжнар-прав. норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи ін. сферах міждерж. співробітництва. Існують С. м. у галузі захисту прав людини, попередження злочинності й б-би з правопорушниками, охорони навкол. середовища, місц. самоврядування тощо. Стандарти встановлюють певні мін. вимоги, дотримуватися яких повинні всі д-ви. С. м. містяться у міжнар. договорах та ін. джерелах міжнар. права. Так, загальновизнані С. м. в галузі прав людини закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 та в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 і Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966. Вони можуть міститися і в док-тах, не наділених обов'язковою юрид. силою, що приймаються міжнар. організаціями. Напр., VII Конгрес ООН з питань запобігання злочинності та поводження з правопорушниками в 1985 прийняв Стандартні мінімальні правила здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. 2) Док-ти Міжнародної організації з питань стандартизації (ІСО), які встановлюють норми і вимоги у сфері готової продукції масового в-ва, напівфабрикатів і сировини. Вони розробляються тех. к-тами, що складаються з експертів, яких висувають відповідні галузі індустрії. Будь-яка організація — член ІСО може взяти участь у тех. к-ті. Стандарт вважається прийнятим, якщо його схвалить 75 % членів ІСО. Сама ІСО обмежується забезпеченням належ. підготовки і публікації стандартів. Розробка С. м. ґрунтується на принципах, що включають макс. збереження існуючих нац. систем стандартизації.

СТАТУС - (лат. status — становище) — прав. становище (сукупність прав та обов'язків) фіз. або юрид. особи.

СТАТУТ ЛІГИ НАЦІЙ - (англ. Covenant of the League of Nations; франц. Pacte de la Societe des Nations), Пакт Ліги Націй — багатостор. договір, в якому визначено цілі, принципи, структуру, склад, функції і повноваження осн. органів Ліги Націй як міждержавної організації, утвореної для сприяння міжнар. співробітництву і досягнення миру і безпеки. Ідея прийняття спец. угоди для утворення заг. міжнар. організації виникла під час Першої світової війни 1914—18. У США вона висловлена Лігою із забезпечення миру, яка очолювалася кол. президентом У. Тафтом, а у Великобританії — групою відомих держ. і громад. діячів на чолі з лордом Дж. Брайсом. До 1916 ця ініціатива отримала офіц. визнання у Лондоні з боку заст. міністра закорд. справ лорда С. Сесіля. Англ. уряд утворив комітет на чолі з лордом Р. Філімором — відомим фахівцем з міжнар. права, який узявся за розробку першого проекту такої угоди. Уряд Франції також утворив комітет, подібний до англійського. У травні 1916 президент США В. Вільсон висловився за

участь його країни у можливій асоціації держав, яка буде «попереджати початок будь-якої війни, що може статися або всупереч договірним угодам, або без попередження і повної зневаги ... до думки світу». У своїй заяві від 8.1 1918, відомій як «Чотирнадцять пунктів», він сформулював ідею «загальної асоціації держав», яка «повинна бути утворена на основі спеціальних угод для надання взаємних гарантій політичній незалежності й територіальній цілісності і великим, і малим державам». На Паризькій мирній конференції 1919—20, скликаній для підписання Версальського мирного договору 1919, було утворено спец. комітет у складі 5 великих держав — Великобританії, Італії, США, Франції, Японії та 9 ін. держав, який остаточно узгодив проект Статуту. 28.IV 1919 Конференція схвалила С. Л. Н., а 28.VI 1919 він був підписаний її учасниками. Статут складається з преамбули та 26 статей. С. Л. Н. включено до Версальського мир. договору 1919 як його складовий елемент (ч. I). Статут органічно пов'язаний з ін. частинами цього договору, що склали т. з. версальську систему самоств. статутів і угод: Статут Міжнародної організації праці (ч. XIII); статут першого пост. міжнародного суду — Постійної палати міжнародного правосуддя, що мала бути утворена відповідно до ст. 14 С. Л. Н.; Сен-Жерменський 1919, Нейський 1919, Тріанонський 1920, Севрський 1920 і Лозаннський 1923 мирні договори відповідно з Австрією, Болгарією, Угорщиною і Туреччиною; спец. договори щодо нац. меншин, укладені з Польщею, Чехословаччиною, Румунією, Югославією і Грецією. Крім того, Паризький пакт про заборону війни як зняряддя нац. політики 1928 (Пакт Бріана—Келлога 1928), хоча і не містив спец. посилань про зобов'язання держав відповідно до С. Л. Н., проте мав з ним дух. спорідненість і фактично доповнював його новими зобов'язаннями. С. Л. Н. набув чинності 10.VI 1920. Первісними членами Ліги Націй стали 23 країни. До 15.XII 1920, коли відкрилася перша сесія Асамблеї Ліги, — їх було 42, а в 1935 — вже 60 країн, у т. ч. СРСР (1934). Сенат США, однак, відмовився дати згоду на ратифікацію Версальського договору, С. Л. Н. та ін. угод версал. системи, хоча пізніше Сполучені Штати приєдналися до деяких з них. Згідно зі Статутом членство у Лізі Націй обмежувалося «будь-якою державою, яка повністю самоуправляється» (п. 2 ст. 1), тобто будь-яка форма держ. залежності, насамперед колоніальної, виключала членство в ній. С. Л. Н. чітко не наділяв Лігу юрид. персональністю, хоча фактично держави-учасниці визнавали, що вона має і міжнародну, і внутрішню юрид. персональність. Ця позиція базувалася частково на принципі юрид. персональності, що розумілася як необхідна для ефектив. здійснення Лігою її функцій, а частково на практиці Ліги як корпорат. особи, спроможної, напр., укладати угоди з урядом Швейцарії, де розміщувалася штаб-квартира Організації (м. Женева), з питань передачі їй власності, коштів тощо. Значення С. Л. Н. полягало у внесенні змін в організацію співтовариства держав та в матеріальну і процесуальну частини міжнар. права. Положення Статуту фактично означали відмову від системи балансу сили, що існувала тривалий істор. період, і заміну її колект. відповідальністю членів Ліги. Все

це мало тягти за собою втрату юрид. значення інституту нейтралітету як позиції юрид. індиферентності до війни з боку третіх держав. У преамбулі С. Л. Н. зазначалося, що члени Організації не повинні вдаватися до війни; вони мають здійснювати відкриті, справедливі та поважливі відносини між д-вами; утверджувати розуміння міжнар. права у поведінці урядів, підтримувати справедливість і сумлінно виконувати договір, зобов'язання у спілкуванні між організованими народами. Держави-учасниці зобов'язувалися також: визнавати, що підтримання міжнар. миру і безпеки вимагає скорочення нац. озброєнь (ст. 8); гарантувати тер. цілісність та існуючу політ, незалежність усіх членів Ліги (ст. 10); не вдаватися до війни протягом трьох місяців без вирішення спору арбітражем або суд. врегулюванням чи розслідуванням Радою Ліги (ст. 12); дотримуватися принципів мандатної системи (ст. 22); забезпечувати справедливі, люд. умови для чоловіків, жінок і дітей як у власних країнах, так і у всіх країнах, на які поширюються їх торг, і пром. відносини, і з цією метою встановити та підтримувати відповідні міжнар. організації; здійснювати контроль за виконанням угод щодо пересування жінок і дітей; за поширенням опіуму та ін. небезпечних наркотиків; здійснювати контроль над продажем зброї; забезпечувати і підтримувати свободу сполучення, транзит і справедливе ставлення до торгівлі всіх членів Ліги; вживати заходів для попередження захворювань і контролю над ними (всі — ст. 23); сприяти співробітництву з нац. організаціями Черв. Хреста (ст. 25) тощо. Для здійснення функцій Ліги Націй Статут передбачав утворення таких її осн. органів: Асамблеї, Ради і Секретаріату. Ці органи були спроможні прямо застосовувати міжнар. право. До структури Ліги Націй належали також Пост, палата міжнар. правосуддя, Міжнар. організація праці й три т. з. технічні організації: Економічна і фінансова організація, Організація сполучень і транзиту та Організація охорони здоров'я. Активна діяльність Ліги Націй припадає на період з 1920 по 1930, коли вона користувалася найб. підтримкою держав і зробила чимало для залагодження тер. спорів, реалізації мандат, системи, захисту нац. меншин тощо. Слабкість Ліги виявилася в її неспроможності протистояти агресивним намірам і діям насамперед Японії, Італії та Німеччини. Однією з осн. причин цього було встановлення у С. Л. Н. повністю децентраліз. системи колект. безпеки, яка фактично не діяла в умовах надзв. незадоволення Версал. договором держав, що зазнали поразки у війні. Формально Ліга Націй припинила своє існування у квітні 1946. Вона увійшла в історію людства, як «великий експеримент», і з цього виміру її значення важко переоцінити. Ідея С. Л. Н., насамперед вимога покінчити з війнами та зробити світ безпечним на основі визнання спільних стандартів люд. цивілізації, були сприйняті в удосконаленій формі Організацією Об'єднаних Націй, Статут якої (див. Статут ООН) відображає віру в універсальність міжнар. права і принципи справедливості як його прав, основи.

СТАТУТ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ - багатосторонній міжнародний договір, що визначає прав, природу, характер, зміст діяльності, осн. цілі та завдання міжнародної організації. У С. м. о., як правило, закріплюються: повноваження гол. органів організації, порядок їх утворення і представництва в них держав-членів; осн. принципи діяльності організації та її членів; правила прийняття до організації та виходу або виключення з неї; порядок прийняття рішень органами організації та забезпечення їх виконання; порядок вирішення спорів між членами організації. Прикладами С. м. о. є Статут ЮНЕСКО 1945, Статут Ради Європи 1949, Статут СНД 1993 та ін. Особливе місце посідає Статут ООН, в якому не тільки визначаються права та обов'язки держав — членів ООН, а й закріплюються загально визнані принципи і норми сучас. міжнародного права; в силу цього він є гол. джерелом сучас. міжнар. права.

СТАТУТ ООН - (Charter of the UNO; Charte de l'ONU) — багатостор. договір, яким визначаються цілі та принципи Організації Об'єднаних Націй, а також структура, склад, функції і повноваження її осн. органів. Він характеризує ООН як міжнародну організацію, що має міжнародну правосуб'єктність, відмінну від міжнар. правосуб'єктності держав. Складовою частиною С. ООН є Статут Міжнародного суду ООН. Пропозиції до проекту С. ООН розроблено на Думбартон-Окській конференції 1944, текст остаточно узгоджений і прийнятий одностайно на Сан-Франциській конференції Об'єднаних Націй 1945. Його підписала 51 держава — засновниця ООН, у т. ч. Україна. Статут набув чинності 24.X 1945 після ратифікації його Китаєм, Великобританією, СРСР, США, Францією і більшістю ін. держав, які його підписали. С. ООН прийнятий від імені народів Об'єднаних Націй, що відрізняє його від Статуту Ліги Націй, який посилався лише на д-ви та уряди як заінтересовані сторони. Таким чином, С. ООН є актом виявлення волі народів світу і це надає йому особливого морального та юрид. значення. У його преамбулі проголошується: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості врятувати прийдешні покоління від бідувань війни, що двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе, і знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, в рівноправність чоловіків і жінок та в рівність прав великих і малих націй, і створити умови, за яких можна додержуватися справедливості й поваги до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права, і сприяти соціальному прогресу та поліпшенню умов життя при більшій свободі, й з цією метою проявляти терпимість і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди, та об'єднати наші сили для підтримання міжнародного миру і безпеки та забезпечити прийняттям принципів і встановленням методів, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, як у спільних інтересах, і використати міжнародний апарат для сприяння економічному і соціальному прогресу всіх народів, вирішили

об'єднати наші зусилля для досягнення цих цілей». В заключній частині преамбули зазначається, що «відповідні уряди через представників, які зібралися у місті Сан-Франциско... погодились прийняти даний Статут Організації Об'єднаних Націй і цим засновують міжнародну організацію під назвою "Об'єднані Нації"». С. ООН, крім преамбули, має 19 глав, що містять 111 статей. У них визначено цілі та принципи Організації (ст. 1—2), членство (ст. 3—6), структуру (ст. 7—8), склад, функції і повноваження гол. органів: Генеральної Асамблеї ООН (ст. 9-22), Ради Безпеки ООН (ст. 23—32), Економічної і соціальної ради ООН (ст. 61-72), Ради з опіки ООН (ст. 86-91), Міжнародного суду ООН (ст. 92—96), Секретаріату ООН (сі. 97—101). Вони регламентують також важливі сфери міжнар. відносин і застосування статут, приписів щодо мир. вирішення спорів (ст. 33—38), дій щодо загрози мирові, порушення миру та актів агресії (ст. 39—51), регіон, угод (ст. 52—54), міжнар. екон. і соціального співробітництва (ст. 55—60), несамоврядних територій (ст. 73—74), міжнар. системи опіки (ст. 75—85), різних постанов щодо взаєм. прав і обов'язків Організації та держав-членів (ст. 102—105), заходів з безпеки в перех. період (ст. 106—107), поправок до Статуту (ст. 108—109), його ратифікації та підписання (ст. 110—111). С. ООН укладений на основі заг. міжнар. права, що зумовило збереження міжнар. правосуб'єктності держав, і відповідно Організація засновується на принципі суверен, рівності всіх її членів (п. 1 ст. 2). Але обов'язки держав відповідно до осн. принципів, що містяться у преамбулі та ст. 1 Статуту, в яких від членів Організації вимагаються незастосування сили, повага до прав людини та співробітництво в екон., культур, і гуманіт. сферах, — виходять за межі заг. міжнар. права. Ці обов'язки вимагають від них не лише утримання від дій, як це мало місце в заг. міжнар. праві, а й активних дій для досягнення зазначених у Статуті цілей і принципів. Так, поновлення порушеного миру або запобігання загрози миру, за С. ООН, є обов'язком кожної держави — члена Організації та навіть держав-нечленів. Отже, осн. права держав відповідно до С. ООН відрізняються від осн. прав держав, які належать їм у силу їх міжнар. правосуб'єктності відповідно до заг. міжнар. права, а існування цих прав можливе лише в інституційно організованому міжнар. співтоваристві держав. Таким чином створений новий міжнар. прав, порядок функціонуватиме лише тоді, коли кожна д-ва сумлінно співробітничатиме з ін. д-вами. Якщо зобов'язання членів Організації за С. ООН суперечать їх зобов'язанням за будь-якою ін. міжнар. угодою, то переважають зобов'язання за цим Статутом (ст. 103). Поправки за С. ООН набувають чинності після їх прийняття 2/3 голосів членів ГА ООН з наст, ратифікацією такою самою кількістю членів, включаючи голоси всіх пост, членів РБ ООН. Для перегляду С. ООН необхідне скликання Ген. конференції членів Організації і прийняття будь-якої зміни 2/3 голосів її членів з наст, ратифікацією такою самою кількістю членів, включаючи голоси всіх пост, членів РБ ООН (ст. 108-109). З прийняттям С. ООН міжнар. право набуло якісно нових характеристик, які дозволяють визначити його як нове міжнар. право порівняно з тим заг. міжнар. правом, що існувало до утворення ООН.

Останнє діяло в традиц. сфері дип. міждерж. відносин, і норми його виражали ідеологію співіснування держав та спрямовувалися на розв'язання міжнар. конфліктів, виходячи більше з особистих інтересів, а не спільних цілей. Нове міжнар. право як право організованого міжнар. співтовариства держав ґрунтується на принципі співробітництва держав і народів, що здійснюється на універсальному і регіон, рівні. Вирішальне значення тут має колект. дипломатія держав, в якій спільні інтереси повинні домінувати над інтересами окр. держав. Водночас С. ООН не намагається регулювати всі міжнар.-прав, відносини держав — членів Організації і особливо держав, які не є її членами; він лише зобов'язує їх дотримуватися його осн. принципів щодо підтримання міжнар. миру і безпеки, а також статутних принципів, прямо пов'язаних з першими, напр., зобов'язує дотримуватися принципу поважання прав людини. С. ООН виходить з передбачення безперервності дії заг. міжнар. права, що історично склалося у формі звичаєвих норм права. Так, у преамбулі Статуту міститься заг. вимога «поваги до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права», і ці джерела, що є традиційними для міжнар. права, визначені в ст. 38 Статуту Міжнар. суду ООН, який відповідно до ст. 92 С. ООН є невід'ємною частиною С. ООН (ст. 92). С. ООН розглядає міжнар. право як найважливіший елемент функціонування Організації і вимагає поважати його, виходячи з принципу верховенства права, що впливає з духу та букви його приписів. Крім того, до осн. повноважень ГА ООН Статут відносить «заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації» (п. 1а ст. 13). Виходячи з цього, ГА ООН 1947 утворила Комісію міжнародного права ООН, осн. завданням якої є підготовка проектів конвенцій та ін. міжнар.-правових актів. Повноваження щодо розробки проектів конвенцій з міжнар. питань у галузях економічній, соціальній, культури, освіти, охорони здоров'я, заохочення поважання і дотримання прав людини та їх подання до ГА ООН покладено Статутом на ЕКОСОП (ст. 62). У рамках і під егідою ООН прийнято вел. кількість міжнар.-прав, актів з прогресив. розвитку і кодифікації міжнар. права, що сприяло створенню багатьох нових його галузей. Чимало цих норм перетворилося на заг. норми міжнар. права, що діють відповідно до осн. принципів С. ООН. Ін. особливістю осн. принципів міжнар. права, за С. ООН, є те, що вони залежать не лише від санкцій, встановлених у нормах позит. міжнар. права, а й гол. чин. від моральних факторів, які мають розумітися в поняттях природ, права. Так, згідно зі С. ООН члени Організації зобов'язуються підтримувати міжнар. мир і безпеку «у згоді з принципами справедливості та міжнародного права» (п. 1 ст. 1) та вирішувати міжнародні спори так, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку і справедливість (п. 3 ст. 2). З концепції справедливості виходить і принцип прав людини, встановлений у преамбулі й п. 1б ст. 13 С. ООН. Отже, категорія «справедливість», як і категорія «міжнародне право», належить до наріжних каменів С. ООН. І те, що він прийнятий від імені народів, є свідченням відходу його творців від позитивіст, доктрини міжнар. права, що панувала протягом століть аж до Другої світ, війни, і переходу на філос.-

прав, позиції його розуміння з погляду справедливості, тобто в термінах природ, права. Отже, в рамках ООН створене міжнар. право ООН, спрямоване на встановлення миру і справедливості. Принципове значення для належ. функціонування ООН має також закладена у Статуті Організації здатність її органів тлумачити і адаптувати статутні положення, пристосовуючи їх до безперервних і нерідко бурхливих змін у міжнар. відносинах. Практика ГА ООН, РБ ООН і Міжнар. суду ООН є яскравим свідченням гнучкості С. ООН, що дало змогу Організації вистояти в жорстких умовах протистояння великих держав у період «холодної війни». Прикладом є надання певним резолюціям ГА ООН юридично обов'язкового характеру, що привело до кодифікації осн. принципів міжнар. права відповідно до С. ООН, створення міжнар. права прав людини та визначення Міжнар. судом законності проведення ООН «миротворчих операцій», коли діяльність РБ ООН була паралізована правом вето великих держав. Встановлюючи права і обов'язки членів Організації, визначаючи функції, повноваження і відповідальність органів, що утворюються для досягнення її цілей і принципів, С. ООН діє як конституція міжнар. співтовариства держав і, будучи в ньому вищим правом, обмежує суверенні права членів, які вони мають згідно із заг. міжнар. правом. Ряд цих прав члени Організації спільно здійснюють в органах ООН у процесі вироблення і прийняття рішень на колект. основі. Права і обов'язки членів Організації є міжнар. стандартом їх поведінки, що розвиваються практикою органів ООН, яким властиві відповідна компетенція і спроможність. Міжнар. прав, порядок, встановлений С. ООН, є динамічним за своєю природою і можливостями, що відрізняє його від статичного правового порядку Ліги Націй. Закінчення наприкінці 80-х рр. 20 ст. «холодної війни» значно вплинуло на зміцнення прав, засад С. ООН, на ефективність дії Організації, насамперед Ради Безпеки ООН як органу, що несе гол. відповідальність за підтримання міжнар. миру і безпеки у світі.

СТРАСБУРГ - (Strasbourg), Страсбур - місто на Сх. Франції, адм. центр регіону Ельзас, деп. Нижній Рейн; істор. столиця Ельзасу. Нас. — 264 тис. чол. (з передмістями — 410 тис. чол.; 1999). До н. е. на місці С. існувало галльське поселення Аргенторат, яке германці перейменували на Strass-Burg (місто доріг). З 962 місто належало до Священної Римської імперії. У 15—16 ст. С. — один з культур, осередків Європи, європ. гуманізму і Реформації, центр книгодрукування (тут у 1434—45 працював відомий першодрукар Й. Гутенберг). З 1681 С. — у складі Франції. У 18 ст. С. — один з центрів європ. економіки, культури, Просвітництва. В Страсб. ун-ті навчалися студенти з багатьох країн (у т. ч. нім. поет Й. В. Гете, майбутній укр. гетьман К. Г. Розумовський, його син дипломат А. К. Розумовський, укр. історик О. Ф. Шафонський та ін.). Після франко-пруської війни 1870 місто було анексовано Німеччиною і стало адміністративним центром землі Ельзас-

Лотарингія. 1918 С. повернуто Франції. 1940 місто окупувала нацистська Німеччина, 23.XI 1944 звільнене французькими військами. В 1949 міністр закорд. справ Великобританії Е. Бевін запропонував розмістити у С. Раду Європи, щоб перетворити символ франко-нім. антагонізму на символ миру в Європі. 9.У 1949 тут відбулося перше засідання Ради. У Є. розмішуються Рада Європи та її органи: Секретаріат, Комітет Міністрів Ради Європи, Парламентська Асамблея Ради Європи, Європейський суд з прав людини, Конгрес місцевих і регіональних влад Європи та ін. Тут також перебувають: Європейський парламент, Європейська Рада, Міжнародний інститут прав людини, Європейська фундація науки, Асамблея регіонів Європи, Європейська фармакопея, Міжнародна комісія з громадянського стану, Європейська конференція цивільної авіації, Центральна комісія навігації по Рейну та ін.

СУВЕРЕНІТЕТ - (від франц. первісно — вершина, верховна влада, з лат. — верхній) — повнота влади держави; самостійність д-ви, її незалежність від ін. держав у внутр. і зовн. політиці. Є одним з принципів міжнародного права; закріплений у Статуті ООН, ряді міжнар. договорів і декларацій.

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВНИЙ - суверенітет держави — визначальна і невід'ємна якість держави, що відображає її верховенство на своїй території та незалежність (самостійність) у міжнар. відносинах. Нерідко поняття суверенітету кореспондують не д-ві, а узагальнено державній владі. У міжнар. праві термін «суверенітет» уживається у зв'язку з правосуб'єктністю д-ви, в національному — пов'язується насамперед з процесом і результатами владарювання, здійснюваного держ. органами і посад, особами. Ідею С. д. окреслено у Франції ще за феодалізму. Вперше термін для заг. оцінки владарювання використав Ж. Боден, який у праці «Шість книг про республіку» (1576) позначив ним абс. і неподільну владу, що належала монарху. Він виключав наявність будь-якої ін. влади в д-ві або поза нею, яка б могла бути вищою від влади монарха. За Ж. Боденом, держ. (монарша) влада визнавалася суверенною як у внутрішньому, так і в зовн. вимірах. Суверенітет розглядався як якість такої влади, а питання про її носія певний час залишалася поза увагою. Ідею народного суверенітету сформульовано у 17—18 ст. Найвідомішим її adeptом був Ж. Ж. Руссо. Тепер ідея нар. суверенітету відображена в конституціях більшості держав, у т. ч. України. Генеза ідей держ. і нар. суверенітету пов'язувалася з еволюцією держ. владарювання, зі змінами у сусп.-політ, житті, що зумовлювали цю еволюцію. Ідея суверенітету д-ви відобразила становлення і зміцнення абсолютизму. Поява ж ідеї нар. суверенітету засвідчила зрушення у феодальному сусп-ві в напрямі його істор. трансформації. Якщо ідея

суверенітету д-ви слугує характеристиці держ. влади загалом, то про нар. суверенітет ідеться у зв'язку з визначенням її носія. Отже, держ. суверенітет і нар. суверенітет — це поняття, пов'язані з явищем держ. владарювання. Вони об'єктивно взаємодоповнюються, але різняться між собою. Істор. розвиток ідеї держ. суверенітету ґрунтується на визнанні неприпустимості обмеження держ. влади поза волею її носія. Однак суверенітет, по суті, ніколи не вважався абсолютним; навіть за часів феодалізму визнавалося обмеження влади монарха, яке мало ре-ліг., етичний характер тощо. Влада монарха нерідко розглядалася як правова. Необмеж. суверенітет об'єктивно не може існувати юридично, адже держ. влада функціонує у певних прав, межах, зумовлених внутр. і зовн. чинниками. «Абсолютність» суверенітету полягає лише в тому, що ніхто не може юридично (легально) перешкодити д-ві у встановленні внутр. правопорядку відповідно до інтересів носія держ. влади — народу. Неабсолютність суверенітету виявилася у процесі розвитку міжнар. права, імперат. норми якого сформульовано практикою міжнар. спільноти і нерідко поза конкр. держ. волевиявленням. Більше того, іноді держ. суверенітет розглядають у міжнар. праві як функц. поняття. Тому деякі питання внутр. життя д-ви (права людини, охорона навкол. природ, середовища тощо) не відносять виключно до її відання, а вважають об'єктом інтересу всієї міжнар. спільноти. Суверенітет існує лише за умов верховенства і незалежності д-ви, які є його взаємопов'язаними сторонами. Відсутність хоча б однієї зі сторін засвідчує несuverенність тер. утворення, тобто відсутність держ. якості відповід. території. Прикладом можуть бути суб'єкти федерації, які практично не здійснюють зовнішньополіт. функції, а в питаннях внутр. характеру обмежені конституцією федерації. До того ж, суб'єкти звичайно не наділені правом виходу (сецесії) зі складу федерації. Несuverенними є т. з. залежні території — протекторати, колонії тощо. Тому юридично некоректним є їх визначення як напівсуверенних або таких, чий суверенітет обмежений. Обмеження суверенітету може бути реальним у практиці конкр. держав, але передбачає їх згоду на це. Однак навіть за наявності відповід. згоди відсутність однієї зі сторін суверенітету, зокрема незалежності в міжнар. відносинах, засвідчує відсутність суверенітету в цілому. Юрид. зміст обох сторін держ. суверенітету визначений сучасною теорією. Верховенство д-ви насамперед полягає у прав, підлеглості їй усіх суб'єктів у межах держ. території. Будь-які застереження щодо такої підлеглості (напр., дипломатичні привілеї та імунітети) можливі за умов згоди на це д-ви. За принципом верховенства держ. владарювання здійснюється у межах території, відповідно організованої самою д-вою. При цьому держ. влада встановлює повноваження всіх органів і посад, осіб, що виконують її функції. Головне — виключається можливість існування у межах д-ви іншої, аніж її власна, публіч. (держ.) влади. Незалежність д-ви як сторона її суверенітету виражається у тому, що вона здійснює внутр. і зовн. функції поза владою ін. держав. Незалежність у внутр. справах насамперед означає самостійність д-ви у вирішенні ключових питань сусп.-політ, та екон. розвитку. У Декларації про принципи міжнар. права, прийнятій ГА ООН

24.X 1970, зазначається, що кожна д-ва має невід'ємне право обирати політ., екон., соціальну і культурну систему без втручання з боку ін. держав. Вирішення осн. питань організації суспільства належить виключно самій д-ві. Д-ва не обмежена нац. правом, оскільки діє на основі фактично нею ж створеного правопорядку. Юрид. визначення компетенції органів держ. влади є не обмеженням влади, а способом здійснення суверенітету. Тому будь-які прав. обмеження «внутрішньої» незалежності д-ви, по суті, неможливі. З ін. боку, ця незалежність також не може бути абсолютною. Кожна д-ва зобов'язана поважати суверенітет ін. держав і діяти у вирішенні внутр. справ не на шкоду їхньої незалежності. Незалежність д-ви у зовн. справах означає свободу зовнішньополіт. діяльності за межами її кордонів з дотриманням норм міжнар. права. Наявність міжнар.-прав, зобов'язань д-ви не свідчить про обмеженість її «зовнішньої» незалежності. Навпаки, активна участь у міжнар. відносинах засвідчує незалежність д-ви, її самодостатність як суб'єкта міжнар. права. Саме сучасне міжнар. право є проявом між-держ. відносин, здійснюваних на основі суверенітету.

СУД ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ - (Cour de justice des Communautés europeennes), СЄС — суд. інстанція для розгляду спорів та ін. правових питань у Європейському Співтоваристві (ЄС). Утв. 1952 на підставі договору про Європейське об'єднання вугілля і сталі від 18.IV 1951 з метою «забезпечення дотримання права щодо тлумачення та застосування положень договорів» між країнами-членами. Після утворення у 1957 Європейського товариства по атомній енергії та Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) була розширена компетенція Суду, а пізніше приведена у відповідність до т. з. Договору про злиття 1965, Єдиного європейського акта 1986, Маастрихтського договору 1992. Тепер компетенція СЄС ґрунтується на положеннях Амстердамської редакції 1997 Договору про заснування Європейського співтовариства (ДЗЄС). СЄС був утворений як єдина установа. В процесі орг. змін 1989 його перетворено на дворівневу структуру: Суд першої інстанції і суд вищого рівня, за яким збережено попередню власну назву суд. органу — Суд європейських співтовариств. Суд першої інстанції уповноважений розглядати: спори між інституціями ЄС та їхнім персоналом; справи з питань конкуренції, недотримання антидемпінгового зак-ва, злиття підприємств, держ. субсидій, права на товарні знаки; дії осіб відповідно до ст. 230(2) ДЗЄС (визнання недійсними рішень) і ст. 232(2) ДЗЄС (неправомірні дії), а також справи про права на інтелект, власність, які ініціюються фіз. особами. Суд другого рівня є касац. інстанцією щодо рішень Суду першої інстанції. Він також розглядає певну категорію справ по першій інстанції. Це стосується: 1) звернення нац. суд. органів щодо тлумачення права Європ. Союзу і чинності актів Ради міністрів та Європ. комісії; 2) подання урядів держав-учасниць чи інституцій ЄС з тих питань, що не належать до компетенції Суду першої інстанції. У кожній з

двох інстанцій — по 15 судців, які призначаються урядами держав — учасниць ЄС: від кожної по одному, за взаєм. згодою, строком на 6 років, з правом переобрання. До СЄС призначаються ще 9 генеральних адвокатів на той же строк і тими самим органами. Часткове оновлення складу судців і ген. адвокатів у СЄС відбувається кожні 3 роки. Обидві інстанції очолюються президентами, яких обирають судці через кожні 3 роки. СЄС щорічно призначає першого ген. адвоката і на 6 років судового секретаря. Кожна з інстанцій утворює палати для розгляду справ і має свою канцелярію. Провадження у СЄС поділяється на письмове і усне. Для кожної справи призначається доповідач. Після письм. провадження і можливого суд. слідства провадиться усне публічне засідання. Постанови СЄС приймаються більшістю голосів. У разі розподілу голосів порівну до уваги не береться голос судді, який має найнижчий протокольний ранг. Провадження може вестися тільки однією з офіц. мов Співтовариств, але перевага надається франц. мові. Мова провадження обирається позивачем. Рішення і висновки СЄС публікуються у «Збірнику судової практики» всіма офіц. мовами Співтовариств. Місцеперебування СЄС — м. Люксембург (Люксембург).

СУДНОПЛАВСТВО - плавання суден вод. шляхами. Розрізняють: міжнар. морське С; С. на внутрішніх вод. шляхах; С. на міжнародних ріках. Міжнар. морське С. — плавання суден мор. шляхами із заходженням і стоянкою у портах іноз. держав. Здійснюється у відкритому морі, територіальному морі та внутрішніх морських водах. У відкритому морі основоположне значення для здійснення С. має принцип свободи С. у відкритому морі. В тер. морі діє право мир. проходу через протоки, що використовуються для міжнар. С, право транзит, проходу, а в архіпелажних водах — право архіпелаж. проходу. Міжнар. морське С. регламентується нормами міжнародного морського права, двостор. угодами про торгівельне С. і внутрішньодерж. нормами, що визначають прав. стан торг. суден у мор. просторах, умови надання національності суднам, порядок реєстрації суден, порядок здійснення юрисдикції держ. прапора судна, заходи для забезпечення безпеки та охорони морського середовища, відповідальність судновласників, порядок і умови доступу іноз. суден у мор. порти. Осн. міжнар.-правовими док-тами, що визначають умови і порядок міжнар. морського С, є Конвенція про відкрите море 1958, Конвенція про територіальне море та прилеглу зону 1958, Конвенції про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965, Конвенція ООН по морському праву 1982 та ін. міжнар. угоди. С. на міжнар. ріках регулюється Барселонською конвенцією і Статутом про режим судноплавних водних шляхів міжнародного значення 1921. Умови і правила С. на міжнар. ріках визначаються також багатостор. угодами і внутрішньодерж. актами прибережних держав. Діє, крім того, Європейська угода про найважливіші внутрішні водні шляхи міжнародного значення 1996. Міжнародне С. на Дунаї регламентоване Конвенцією про режим

судноплавства на Дунаї 1948. Згідно зі ст. 1 цієї Конвенції навігація на Дунаї повинна бути вільною і відкритою для гр-н, торг, суден і товарів усіх держав на основі рівності портових та навігац. зборів і умов торг. С. С. на внутр. вод. шляхах регламентується актами нац. зак-ва. В Україні Перелік внутр. вод. шляхів, що належать до категорії судноплавних, затв. КМ України 12.VI 1996.

СУЕЦЬКИЙ КАНАЛ - (Canal de Suez) - міжнар. водний шлях, що з'єднує Середземне м. з Індійським ок. через Червоне м. і Баб-ель-Мандебську протоку. Проходить територією Єгипту та перебуває під його суверенітетом (довжина каналу — 161 км). Побудований у 1866—69 за ініціативою франц. уряду. Виконавцем буд-ва була Загальна компанія мор. Суецького каналу (Compagnie Universelle du Canal maritime de Suez). Офіц. відкритий для судноплавства 17.XI 1869. Згодом (29.X 1888) була прийнята Константинопольська конвенція щодо забезпечення вільного судноплавства у Суецькому каналі, яку підписали Австро-Угорщина, Великобританія, Голландія, Іспанія, Італія, Німеччина, Росія, Туреччина (одночасно представляла також Єгипет) і Франція. Потім до Конвенції приєдналися Греція, Данія, Китай, Норвегія, Португалія, Швеція та Японія. В її основу покладено принцип заг. свободи судноплавства. Конвенцією встановлено міжнар.-правовий режим С. к., який має «завжди бути вільним і відкритим як під час війни, так і під час миру для будь-якого торговельного або військового судна незалежно від його прапора» (ст. 1). Сторони взяли на себе зобов'язання ні в чому не порушувати вільне користування каналом та не поширювати на нього право блокади морської. Значна увага в Конвенції 1888 приділяється військ, аспектам прав, режиму С. к. Він залишається відкритим під час війни для вільного проходу кораблів воюючих сторін. Військ, дії забороняються безпосередньо у водах каналу, в його вхідних портах та на відстані до 3 миль від цих портів, навіть якщо Єгипет виступає однією з воюючих сторін. Військ, кораблі воюючих сторін мають право поповнювати провіант і запаси в каналі та його вхідних портах у такій кількості, яка дасть змогу дійти до свого найближчого порту. Прохід таких кораблів має здійснюватися упродовж обмеженого строку та без зупинок, якщо вони не викликані потребами служб каналу. Строк перебування військ, кораблів воюючих сторін у Порт-Саїді та на Суец, рейді не повинен перевищувати 24 год., за винятком випадків вимушеної зупинки. Між відходом військ, кораблів воюючих сторін з одного порту завжди має додержуватися інтервал у 24 год. Під час війни в каналі та його вхідних портах воюючим сторонам забороняється висаджувати та приймати на військ, кораблі війська і зброю. Для гарантії свободи судноплавства та нейтралізації каналу д-вам забороняється будувати військ, бази в зоні каналу, споруджувати укріплення та тримати там військ, кораблі. До 1956 каналом управляла Заг. компанія С. к., акціями якої володіли Великобританія, США і Франція. Декретом від

26.УІ 1956 Єгипет, уряд націоналізував С. к. і компанію, анулював усі концесійні акти. Рада Безпеки ООН 13.Х 1956 підтвердила суверенітет Єгипту над каналом та його право експлуатувати канал «на основі проходу суден усіх прапорів». 1957 було утв. Адміністрацію С. к. як єдиний нац. держ. орган з відповід. владними повноваженнями. В заяві від 24.IV 1957 уряд Єгипту визнав дію Конвенції 1888 та гарантував свободу і безперервне судноплавство для суден усіх прапорів без будь-якої дискримінації. Докладна регламентація проходу суден через канал встановлена урядом Єгипту у спец. Правилах плавання у С. к. Див. також Канали міжнародні морські.

Т

ТАБУЛА РАСА - [лат. *tabula rasa* - вискоблена (чиста) дошка] — вощена дощечка, якою користувалися для письма давні греки і римляни. Написане на ній легко стиралося. Вислів «зробити з чогось *tabula rasa*» означає звести нанівець, перекреслити щось. Термін «табула раса» вживається також щодо дитини як об'єкта виховання, щодо людського розуму, свідомості, душі, яка вміщує у собі враження від зовн. світу. Цим висловом послуговувався Арістотель («Проблемата»), Дж. Локк («Дослід про людський розум») та ін. У міжнар. праві — концепція, згідно з якою нова д-ва будує свої правовідносини з «чистого аркуша», на свій розсуд. Прикладом обмеженого застосування цієї концепції у сучасному міжнар. праві є інститут правонаступництва. Так, у Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 зазначається, що нова незалежна д-ва не зобов'язана зберігати в силі будь-який договір або ставати його учасником лише тому, що на момент правонаступництва цей договір був чинним щодо території, яка є об'єктом правонаступництва (ст. 16). Водночас Конвенція дає можливість новим незалежним д-вам брати участь у багатостор. договорах, значна кількість яких є джерелом норм заг. міжнар. права. Певною мірою концепцію Т. р. використано й у Віденській конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983. Одне з положень цієї Конвенції передбачає: якщо правонаступником є нова незалежна д-ва, ніякий держ. борг держави-попередниці не переходить до неї, за винятком випадків, коли нова незалежна д-ва дасть на це згоду шляхом укладання угоди (ст. 38). Застосування Т. р. може бути тільки обмеженим і тільки у певних ситуаціях. Згідно з Конвенцією 1978 нова держава- правонаступниця має виконувати обов'язки, котрі, якщо містяться навіть у невизнаних нею договорах, однак мають силу для неї на основі міжнар. права (ст. 5). Йдеться насамперед про імперат. норми міжнар. права, ін. загальновизнані норми, які лежать в основі життєдіяльності сучас. міжнар. співробітництва.

ТЕГЕРАНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 1943 - конференція керівників трьох союз, держав у Другій світовій війні 1939—45 (президента США Ф. Д. Рузвельта, прем'єр-міністра Великобританії У. Л. С. Черчилля, голови РНК СРСР Й. В. Сталіна). Відбулася 28.XI-1.XII 1943 у м. Тегерані (Іран). Це була перша зустріч «великої трійки» — лідерів провідних держав антигітлерівської коаліції. У роботі конференції брали участь дипломати і представники військ, командування цих держав. Осн. увагу учасники Т. к. 1943 зосередили на розв'язанні воєн, завдань. Конференція прийняла 1.XII 1943 Декларацію про спільні дії у війні проти гітлер. Німеччини та Декларацію про Іран. Одним з найважливіших досягнень було рішення про відкриття Великобританією та США Другого фронту в Європі до 1.У 1944. Учасники конференції не погодилися з пропозицією У. Л. С. Черчилля відкрити Другий фронт на Балканах. Було вирішено, що висадка союзних армій відбудеться на тер. Франції. У зв'язку з пропозицією амер. та англ. сторін про участь СРСР у війні проти Японії, союзниці Німеччини та Італії, СРСР заявив про свою готовність вступити у війну на Далекому Сході після закінчення воєнних дій у Європі, виходячи з того, що неможливо було забезпечити міцний мир у світі, не досягнувши приборкання япон. агресорів, які порушили рад.-японський договір 1941 про нейтралітет і постійно загрожували безпеці СРСР. У Декларації трьох держав про спільні дії проти нацистської Німеччини та післявоєнне співробітництво керівники цих країн погодили плани знищення збройних сил Німеччини і зобов'язалися прагнути до встановлення такого миру, який дістане схвалення народів і усуне лихо та жахи війни для наст, поколінь. У Декларації про Іран Великобританія, СРСР і США гарантували цій д-ві повну незалежність, суверенітет, тер. цілісність і екон. допомогу. Т. к. 1943 відіграла велику істор. роль під час Другої світової війни, сприяла зміцненню антигітлер. коаліції. Найважливіші положення доктів, прийнятих на конференції, дістали свій розвиток у рішеннях Кримської (Ялтинської) конференції 1945 та Берлінської (Потсдамської) конференції 1945.

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО ДЕРЖАВИ - принцип повноти державної влади у межах тер. відповідної держави. Ця влада здійснюється системою відповід. держ. органів, визначеною конституцією та законами. Вона поширюється на всіх фіз. і юрид. осіб, що перебувають на тер. д-ви. Остання самостійно визначає свій адм.-тер. устрій та порядок утворення нац.-адм. одиниць. Т. в. д. не виключає, якщо на це є згода д-ви, окр. винятків щодо дії її зак-ва стосовно певної категорії іноз. осіб на всій держ. території або в деяких її районах (регіонах). Така згода д-ви має бути виражена в її законах або укладених нею договорах міжнародних. У межах своєї території, якщо інше не передбачено міжнар. договором, д-ва може застосовувати всі,

без винятку, передбачені її законами засоби влад, примусу щодо своїх гр-н та іноземців. Поняття «територіальне верховенство держави» характеризує повноту держ. влади у всіх її конст. формах та виявах і цим є ширшим за поняття «юрисдикція держави». Водночас воно є вужчим, ніж поняття «державний суверенітет», оскільки останнє означає не лише верховенство держ. влади на всій тер. країни, а й її незалежність у зовн. сфері. Принцип Т. в. д. закріплений у ст. 2 Конституції України. Відповідно до неї Україна є унітарною д-вою, її територія у межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою, а суверенітет д-ви поширюється на всю її територію.

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ МОРЕ - мор. смуга до 12 мор. миль завширшки вздовж узбережжя або зовн. межі внутрішніх морських вод прибережної д-ви. Входить до складу території прибереж. д-ви і перебуває під її суверенітетом. Суверенітет прибережної д-ви поширюється також на повітр. простір над Т. м., на його дно і надра. Прав. режим Т. м. визначається Конвенцією ООН по морському праву 1982 та ін. міжнар.-прав. актами, нац. зак-вом прибереж. держав. Цей режим відрізняється від режиму ін. частин держ. території (зокрема, внутр. мор. вод). Ідеться насамперед про право мирного проходження суден. Згідно з Конвенцією ООН по мор. праву судна всіх держав, як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря, користуються правом мир. проходження через Т. м. (ст. 17—32). Будь-яке судно, що проходить через Т. м. д-ви, повинно виконувати встановлені Конвенцією умови. Проходження судна має бути безперервним і швидким. Проте судно, що проходить через Т. м. іншої д-ви, має право на зупинку і стоянку на якорі, якщо це пов'язано зі звичайним плаванням або з обставинами неперебор. сили, лиха, або з метою надання допомоги суднам, літальним апаратам, які знаходяться у небезпеці (ст. 18). Проходження вважається мирним, якщо ним не порушуються мир, добрий порядок або безпека прибереж. д-ви. Конвенція визначає види діяльності, які вказують на те, що проходження іноз. судна не є мирним, — погроза силою або застосування сили, військ, маневри, акти навмисного і серйозного забруднення, рибальська або досл. діяльність тощо (ст. 19). У Т. м. підводні човни та ін. підводні трансп. засоби мають йти на поверхні та піднімати свій прапор. Прибережна д-ва не повинна перешкоджати мирному проходженню іноз. суден через Т. м. їй, зокрема, забороняється: застосовувати дискримінац. заходи залежно від національності суден, пункту відправлення або призначення вантажів; обкладання суден зборами лише за їх прохід; встановлювати вимоги щодо конструкції чи обладнання іноз. суден, комплектування їх екіпажу, якщо тільки ці вимоги не вводять у дію загальноприйняті міжнар. норми і стандарти. Прибережна д-ва має належ. чином оголошувати про будь-яку відому їй небезпеку для судноплавства в її Т. м. Вона може тимчасово припиняти в певних районах свого Т. м. здійснення права мир. проходження іноз. суден, якщо таке припинення

істотно важливе для охорони її безпеки, включаючи проведення навчань з використанням зброї. Припинення вступає у силу тільки після належної публікації про нього (ст. 25 Конвенції). На всі іноз. судна (крім військ, кораблів та ін. держ. суден, які експлуатуються у некомерц. цілях), що проходять через Т. м., поширюється крим. та цив. юрисдикція прибереж, д-ви, яка не є безумовною. Сфера застосування юрисдикційних повноважень обмежена правилами ст. 27 (крим. юрисдикція на борту судна) та ст. 28 (цив. юрисдикція щодо іноз. суден) Конвенції ООН по морському праву.

ТЕРИТОРІЯ - (лат. territorium — область, територія, від terra — земля) в міжнародному праві — частина земної кулі (суша, води і повітряний простір над ними) та космічний простір і небесні тіла, що в ньому знаходяться. Термін використовується для визначення різних категорій земного та позаземного простору, відмежованих від ін. відповід. просторів певними поверхнями (кордонами), які мають той чи ін. юрид. статус і відповід. прав, режим. За видами прав, режиму Т. поділяється на 3 осн. категорії: а) держ. територія (див. Територія держави); б) міжнар. територія; в) територія зі змішаним режимом. Міжнародна Т. — це Т., яка знаходиться у заг. користуванні всіх держав і на яку не поширюється суверенітет будь-якої д-ви. До міжнар. Т. належать відкрите море та повітряний простір над ним, Міжнародний район морського дна, Антарктика і космічний простір, включаючи Місяць та ін. небесні тіла. Ці Т. не підлягають нац. привласненню, відкриті для дослідження та використання всіма д-вами відповідно до міжнародного права; на них діють загальновизнані принципи та норми міжнар. права. Т. зі змішаним режимом — це Т., на якій діють одночасно норми як міжнародного, так і нац. права прибережних держав. До складу Т. зі змішаним режимом належать прилегла зона, континентальний шельф, виключна (морська) економічна зона, міжнародні ріки, канали міжнародні морські та протоки міжнародні.

ТЕРИТОРІЯ ДЕРЖАВИ - простір, на який поширюється суверенітет держави (див. Суверенітет державний). Статус такої території визначається міжнародним правом, а щодо конкретної країни — ще і внутрішньодерж. (національним) правом. Т. д. фіксується кордонами д-ви. У межах Т. д. діє прав, режим, який є наслідком її тер. верховенства. Поза її межами знаходиться т. з. міжнародна територія, статус якої визначений виключно міжнар. правом. До складу Т. д. звичайно входять сухопутна територія, водна територія (внутрішні морські води і територіальне море), повітр. територія (простір над сухопутною і водною територіями, умовно до космічного простору), а також підземна територія (простір під сухопутною і водною територіями до технічно доступної глибини). Особливий характер мають

континентальний шельф і виключна (морська) економічна зона. Геофізично конт. шельф — це прилеглий до тер. вод район мор. дна та його надра. Прибережна д-ва здійснює відносно шельфу суверенні права з метою розвідки і розробки його природ, ресурсів. Вона також реалізує певні суверенні права в екон. зоні, якою є прилеглий до тер. вод мор. простір. Межі конт. шельфу і виключної (мор.) екон. зони визначені Конвенцією ООН по морському праву 1982. їх прав, режим встановлений цією Конвенцією і нац. зак-вом [в Україні, зокрема, Законом «Про виключну (морську) економічну зону України» (1995, з наст, змінами і доп.)]. Т. д. уможлиблює саме існування д-ви. Проте такий зв'язок між ними було визнано лише в процесі сусп. розвитку. За антич. часів д-ва розглядалась як громада (община) і не ототожнювалася з її населенням. У Давньому Римі поширеною була ідея імперіуму, згідно з якою д-ва існувала там, де була наявна її влада. Водночас визнавалася публічна власність народу (власне д-ви) на землі, які відповідно вважалися підвладними. Згодом це право трансформувалося у право власності окремих індивідів на землю як річ (до-мініум). За часів феодалізму саме за речовим правом власності на землю визначалася природа держ. влади. Територія, як і раніше, не виділялась як окр. інститут, а право феодала (насамперед абс. монарха) на відповід. простір сприймалося виключно як право власника на землю.

Поєднання права власності на землю і повноважень на держ. владарювання певною мірою характеризувало погляди на д-ву і в наступні істор. періоди. Зокрема, прибічники ідеології природного права, розглядаючи в 16—18 ст. д-ву як союз індивідів, фактично визнавали речовий характер тер. верховенства. З поширенням теорії народного суверенітету територію почали розглядати як об'єкт права власності народу, але згодом суб'єктом такого права фактично визначили д-ву. Уявлення про територію як про т. з. публічну міжнар.-прав, власність д-ви існують, зокрема, в науці міжнар. права. Традиційним є посилання на належність території конкр. д-ві, що дає їй підстави для відповід. розпоряджання нею. Однак таке розпоряджання не має цив.-прав. характеру. Напр., при зміні держ. належності території у разі її передачі за договором міжнародним (цесія) змінюється суверен території, а не власник землі. Крім того, за сучас. міжнар. правом, по суті не дозволяється відчуження держ. території на цив.-прав. засадах. На поч. 19 ст. була сформульована концепція території як основи існування д-ви. Пізніше в юрид. л-рі д-ву почали характеризувати як поєднання трьох елементів — території, населення і державної влади, а саму територію — як простір, у межах якого здійснюється держ. владарювання над населенням. Співвідношення держ. влади з територіально організованим населенням зумовлює призначення території як просторової сфери верховенства д-ви. Сама ж територія не є власністю д-ви, а право д-ви на територію — це по суті право на верховенство в її межах. Ключовим є принцип нар. суверенітету, за яким джерелом влади в д-ві є народ. Територія є не тільки просторовою сферою верховенства д-ви, а й об'єктом її публіч. правомочностей. Д-ва

встановлює прав, режим власної території, здійснює її оборону, вирішує питання адм.-тер. поділу з метою поєднання держ. владарювання з відповідно організованим населенням тощо. Водночас не виключається право публічної або приват, власності на землю та ін. ресурси, що є матеріальною складовою держ. території. Конституцією України встановлено, що земля, її надра, атм. повітря, водні та ін. природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її конт. шельфу, виключної (морської) екон. зони є об'єктами права власності Українського народу (ч. 1 ст. 13). Своєрід. передумовою міжнар.-прав, і нац.-прав. відносин щодо території є верховенство д-ви. Як складова поняття держ. суверенітету тер. верховенство д-ви засвідчує її правомочність здійснювати повну і виключну владу в межах відповід. території. Зі змісту тер. верховенства д-ви випливає один із загальновизнаних принципів сучасного міжнар. права — недоторканність і цілісність Т. д. Цей принцип, хоча в дещо різних формулюваннях, закріплений у багатьох договорах та ін. міжнар. док-тах. Поняття недоторканності й цілісності Т. д. є взаємопов'язаними, але за змістом — відмінними. Недоторканність зумовлює насамперед заборону будь-якого посягання однієї д-ви на територію іншої. Цілісність означає неприпустимість насильницького розчленування Т. д. або захоплення та відторгнення (анексії) її частини. Принцип недоторканності й цілісності Т. д. нерідко має характер конст. вимоги. «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою» (ч. 3 ст. 2 Конституції України). Ця вимога випливає зі змісту ч. 1 названої статті, за якою суверенітет України (держ. суверенітет) поширюється на всю її територію (див. Державна територія України). Водночас у ч. 2 ст. 17 йдеться про захист суверенітету, тер. цілісності й недоторканності. Починаючи з 19 ст., у конституціях закріплюється засада єдності й неподільності д-ви. Ця засада сформульована на ґрунті уявлення про неподільність саме Т. д. і засвідчувала відмову від приват.-прав, концепцій щодо д-ви та її території. Знаменно, що в деяких випадках в основних законах прямо передбачена невідчужуваність Т. д. Проте єдність і неподільність Т. д., як зазначалося, не виключають можливості передачі суверен, влади над її частиною ін. д-ві на основі міжнар. договору. Легітимність тер. змін не ставитиметься під сумнів у разі вільного волевиявлення населення, що живе в межах об'єкта цесії. Історично прийнятим способом такого волевиявлення є різновид референдуму — плебісцит. Проведення таких референдумів передбачене деякими сучасними конституціями, але потрібне волевиявлення усього виб. корпусу. Прикладом може бути ст. 73 Конституції України: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України». Конст. положення про єдність і неподільність д-ви виконують роль своєрід. обмеження в її відносинах з ін. д-вами щодо території. Такий самий характер мають положення про юрид. оформлення тер. змін. За загальним правилом Т. д. може бути змінена тільки на основі закону. В Австрії, Словаччині та Чехії зміна держ. кордону (території) можлива на основі конст. закону, прийнятого кваліфікованою більшістю голосів. У Молдові такий закон має форму

органічного (див. Органічний закон). У Греції його прийняття потребує позит. голосування абс. більшості членів парламенту. В Литві конституційно застережено, що за закон про ратифікацію міжнар. договору, яким змінюється держ. кордон, має проголосувати не менш як 4/5 від складу парламенту. Обмежений характер щодо Т. д. як об'єкта міжнар.-прав, відносин мають також конст. положення, якими визначені її геофіз. або геогр. параметри (Азербайджан, Естонія, Латвія, Португалія, Хорватія та ін.). Водночас ці положення фіксують простір, в якому здійснюється верховенство д-ви, і тим самим сприяють його своєрід. матеріалізації. Іноді вони мають підтекст, непрямо позначаючи внутрішньо- та зовнішньополітичні проблеми, що виникли у процесі держ. розвитку. Територія, яка належить народові Ірландії, складається (за конституцією цієї д-ви, ст. 2) з усього однойм. острова, прилеглих до нього о-вів і тер. моря. За конституцією Кореї Т. д. складається з Корейського п-ва та прилеглих о-вів (ст. 3). Конституції регламентують деякі ін. питання, пов'язані з Т. д. Зокрема, в них констатується форма держ. устрою — федеративна або унітарна, встановлюються засади тер. автономії, визначається адм.-тер. поділ. Істор. практиці відомі два осн. способи набуття Т. д.: первинний і похідний. За первин, способом одна д-ва збільшує свою територію, не позбавляючи іншу її володінь (напр., зайняття д-вою території, яка нікому не належить). Похідними є такі способи набуття території, за допомогою яких одна д-ва набуває від іншої частину її території за добровільною згодою або під примусом: купівля-продаж, добровільна уступка території, завоювання. У виключних випадках застосовуються т. з. територіальні санкції до держави-агресора. Зокрема, за рішеннями Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 пн. частина кол. Пруссії була передана СРСР, а південна — Польщі. Заг. принципом сучас. міжнар. права, проте, є принцип непорушності встановлених держ. кордонів.

ТИМЧАСОВИЙ ПОВІРЕНИЙ У СПРАВАХ - (франц. і лат. charge d'affaires ad interim, від франц. charge d'affaires — повірений у справах і лат. ad interim — протягом деякого часу, тимчасовий) — особа, яка очолює дипломатичне представництво за відсутності його глави. Глава дип. представництва напередодні свого від'їзду письмово повідомляє міністра закорд. справ країни перебування про призначення Т. п. у с. Якщо Т. п. у с. у свою чергу, змушений залишити країну перебування, то, за процедурою, про призначення нового Т. п. у с. міністр закорд. справ країни перебування повідомляється відповідним листом (телеграмою) міністра закорд. справ країни, що направляє тимчасово повіреного. Т. п. у с. має усі права та привілеї (за деякими винятками), що і глава дип. представництва.

ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ - встановлення істинного значення текстів договорів міжнародних і намірів сторін, закріплених у цих текстах. Т. м. д. забезпечує здійснення одного з фундам. принципів міжнар. права — пакта сунт серванда (лат. *pacta sunt servanda* — договори повинні виконуватися). Осн. положення міжнар. права щодо Т. м. д. містяться у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 (ст. 31, 32, 33), згодом були відтворені у Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 (ст. 31, 32, 33). Перше заг. правило: договір має тлумачитися добросовісно, у світлі надання термінам їх звичайного значення, переважного значення контексту для тлумачення договору, а також проведення тлумачення у світлі об'єкта та цілей договору (§ 1 ст. 31 Віденської конвенції 1969). Добросовісність (*bona fides*) у міжнар. праві для суб'єкта права означає чесність, нерозривність намірів, що декларуються, і справжніх цілей. Добросовісність у Т. м. д. — це щире прагнення з'ясувати зміст договору, закріпленого в тексті. Заг. вимога добросовісності посилюється презумпцією про те, що строки договору мають звичайне значення. Сам прикметник «звичайне» не може дати чіткої відповіді про значення терміна в кожному конкр. випадку. Для встановлення звичайного значення треба проводити лексичний, граматичний, семантичний аналіз. Сторони можуть надати деяким термінам не звичайного, а спец. значення. Для Т. м. д. на основі спец. значення треба аргументовано довести, що сторони мали саме такий намір (§ 4 ст. 31). Щоб уникнути ревізії договору під приводом тлумачення, перекручення його змісту, ставляться межі тлумачення у вигляді вимоги постійно звірятися з об'єктом та цілями договору. Особлива увага у праві міжнар. договорів приділяється розумінню того, що можна вважати контекстом договору. Це передусім власне текст міжнар. договору, включаючи його преамбулу, і додатки до нього. Крім того, як елементи контексту розглядаються: а) будь-яка угода, пов'язана з договором і укладена між учасниками у зв'язку з укладенням самого договору; б) будь-який док-т, складений одним або кількома учасниками договору у зв'язку з укладенням договору і прийнятий усіма ін. учасниками договору (§ 2 ст. 31). Якщо осн. засоби тлумачення не дають результатів, можна застосовувати т. з. підготовчі мат-ли (напрацьовані під час розробки договору), а також звертатися до обставин укладення договору. Ці засоби тлумачення кваліфікуються як допоміжні (ст. 32) і ніяк не можуть протиставлятися осн. засобам. Особливістю сучас. міжнар. договорів є те, що вони складаються з автентич. текстів двома і більше мовами. Автентичність текстів договору означає, що вони мають бути рівнозначними з юрид. погляду. Проте різні мови мають притаманні тільки їм способи передачі змісту і, крім того, обслуговують різні прав. системи з різними термінологією і прав. поняттями. Тому в сучасному міжнар. праві діють спец. норми тлумачення багато-мов. договорів. Усі тексти різними мовами є рівнодостовірними джерелами намірів та волі сторін у договорі, якщо останні встановили їх рівну автентичність (§ 1 ст. 33). Закріплюється презумпція:

терміни договору мають однаковий зміст різними мовами (§ 3 ст. 33). В разі констатації розбіжності значень термінів шляхом тлумачення з'ясовується таке значення терміна, яке з урахуванням об'єкта і цілей договору щонайкраще узгоджує всі тексти різними мовами (§ 4 ст. 33).

ТОКІЙСЬКИЙ ПРОЦЕС - суд над гол. япон. воєнними злочинцями. Відповідно до рішень Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 глав союз, держав СРСР, США і Великобританії про покарання воєн, злочинців Другої світової війни 1939—45, за угодою між урядами США, СРСР, Великобританії, Китаю, Франції, Австралії, Канади, Нової Зеландії, Нідерландів, Індії та Філіппін вщ 19.1 1946 було утворено Міжнар. воєнний трибунал для Дал. Сходу. До суду, що відбувся 3.V 1946 - 12.XI 1948 в м. Токіо (Японія), за ведення Японією протягом 1928—45 агрес. воєн проти Китаю, СРСР, США та ін. країн, вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людяності було притягнуто 28 найвищих урядовців, у т. ч. 4 кол. прем'єр-міністрів (Хіроту, Тодзіо, Хірануму, Койсо), 11 кол. міністрів, 2 послів, 8 воєначальників та ін. Трибунал засудив до страти на шибениці 7 осіб, у т. ч. Хіроту і Тодзіо. 16 підсудних були засуджені до довічного, інші — до різних строків тюрем, ув'язнення. Двоє підсудних померли під час суд. процесу, один визнаний через хворобу неосудним. Вирок щодо засуджених до смерт. кари було виконано в ніч на 23.XII 1948.

ТРАНЗИТ МІЖНАРОДНИЙ - переміщення через сухопутну чи водну територію або повітр. простір суверен, д-ви вантажів, пошти, пасажирів тощо, а також трансп. засобів (морських, наземних, повітряних) ін. д-ви. Є складовою частиною шляху (сполучення), що починається і закінчується поза межами д-ви транзиту і здійснюється на підставі багатосторонніх та двостор. угод між заінтерес. д-вами. Цими угодами регулюються порядок і умови Т. м., його маршрути, гарантії безпеки осіб та збереження трансп. засобів і вантажів тощо. Право транзиту надається за міждерж. угодами, як правило, на засадах взаємності. Прав. регулювання міжнар. транзит, відносин здійснюється на основі Барселонської конвенції і Статуту про свободу транзиту (1921), Конвенції про транзит торгівлі внутрішньоконтинентальних країн (1965) та ін. Зазвичай Т. м. звільняється від сплати мита, податків і зборів, за винятком зборів, що справляються за конкр. послуги, пов'язані з транзитом. Будь-яка д-ва може не дозволяти транзит небажаних для неї осіб, а також вантажів і товарів, імпорт яких нею заборонений з мотивів нац. безпеки, попередження поширення захворювань або з ін. причин. У Т. м. існують особливості транзит, міжнар. польотів і транзит, проходу в міжнар. протоці. Транзитні міжнар. польоти — це проліт повітр. суден через тер. іноз. д-ви за встановленими маршрутами, з посадкою або без посадки на ній. До

них також належать польоти над водами і міжнар. протоками. Транзитні міжнар. польоти здійснюються на основі Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944, багатостор. угод (зокрема, Чиказьких угод 1944 про міжнародне транзитне повітряне сполучення і про міжнародний повітряний транспорт), Конвенції ООН по морському праву 1982 і двостор. угод про повітр. сполучення. Епізодичні або разові міжнар. транзитні польоти виконуються на підставі спец. дозволів держав. У Т. м. існують особливості проходження суден через протоку, що використовується для міжнар. судноплавства, між однією частиною відкритого моря або виключної екон. зони та ін. частиною або прольоту повітр. судна над міжнар. протокою. Згідно з нормами міжнар. права всі мор. судна і літаки будь-якої д-ви (торг., н.-д., ін. невійськові, а також військ, кораблі), без винятків, користуються правом транзит, проходження. Прибережні д-ви не повинні перешкоджати такому проходженню або допускати його призупинення. Прав, режим транзит, проходжень у міжнар. протоках визначається Конвенцією ООН по морському праву 1982, Правилами польотів, встановленими Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО), а також ін. міжнар.-правовими актами.

ТРАНСКОРДОННЕ ЗАБРУДНЕННЯ - (від франц. trans..., лат. trans... — кризь, через, за, за межами і франц. cordon — мотузка, шнурок, бордюр, кордон) — будь-яке забруднення у районі, що перебуває під юрисдикцією тієї чи іншої держави, викликане діяльністю, фіз. джерело якої розташоване повністю або частково в межах району, що підпадає під юрисдикцію ін. д-ви. Є одним із проявів екол. взаємозалежності держав, обумовлює потребу в розвитку міжнар. співробітництва з багатьох питань охорони довкілля. Початок цього співробітництва покладений 1868, коли в угоді між Францією та Іспанією про делімітацію міжнар. кордону в Піренеях з'явилася стаття, що забороняла забруднення прикорд. вод. Сучасна практика міжнар. співробітництва виробила різноманітні орг.-прав. форми попередження Т. з. Так, у формуванні політики і координації зусиль держав щодо вирішення проблем Т. з. велику роль відіграють міжнар. організації. Зокрема, Європейська економічна комісія ООН у співробітництві з Програмою ООН з навколишнього середовища та Всесвітньою метеорологічною організацією здійснюють з 1977 Спільну програму спостереження та оцінки поширення забруднювачів на великі відстані. Під егідою Ради Європи організуються численні спеціаліз. конференції з питань охорони довкілля, що забезпечують формування думки громадськості з питань попередження Т. з. Крім того, в активі РС — розробка проектів міжнар. конвенцій про транскорд. співробітництво на рівні тер. органів самоврядування та управління (1980), про цив. відповідальність за шкоду, заподіяну здійсненням небезпечної для довкілля діяльності (1993), та ін., які торкаються і питань попередження Т. з. Свій вклад у розв'язання цієї проблеми вносять Міжнародна морська організація, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародне агентство

по атомній енергії та ін. Активно розвивається і міжнар.-прав, регулювання Т. з., яке складається з величез. масиву міжнар. договорів, укладених у різні часи на багатостор., регіон, і двосторонній основі. Серед них — Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979, Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій 1992, Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер 1992, Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті 1991, Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992, Конвенція щодо співробітництва з охорони та сталого використання ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай) 1994, а також угоди між Урядом України та урядами Угорщини (1998), Російської Федерації (1999), Білорусі (2000), Словаччини (2000), Польщі (2002) про співробітництво у сфері попередження надзв. ситуацій і ліквідацію їх наслідків та ін. міжнародні угоди. Предметом домовленостей за цими угодами є: вдосконалення управління та прав, регулювання в екол. сфері; здійснення заходів щодо захисту від забруднення атм. повітря, вод, ґрунтів, лісів; моніторинг довкілля, насамперед на прикорд. територіях; взаємне операт. інформування про аварії та надзв. екол. ситуації, що можуть мати не-гат. вплив на довкілля другої договір, сторони; оцінка впливу та узгодження інвест. діяльності, що може негативно вплинути на довкілля другої договір, сторони; організація спільних наукових досліджень, програм і проектів, обмін ученими, спеціалістами, н.-т. інформацією та досвідом, проведення семінарів і роб. зустрічей експертів з питань охорони довкілля від забруднення. Див. також Забруднення навколишнього природного середовища.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА КОРПОРАЦІЯ - (ТНК) — добровільне екон. об'єднання підприємств приват., держ. або змішаної форм власності, які управляються з єдиного центру, але належать до різних країн і здійснюють свою діяльність на тер. двох або більше держав. ТНК — це багатонаціональні концерни, що мають потужний вплив на сучасну світ, економіку. Вони є структур, ланками в-ва в різних країнах світу і особами юридичними, які діють на основі відповідних норм нац. прав, систем. Для регулювання діяльності ТНК протягом ост. десятиліть використовуються деякі міжнар.-правові док-ти рекомендац. характеру. Зокрема, 1974 ООН утворила Центр та Міжурядову комісію з ТНК, що мали на меті розробку кодексу поведінки ТНК та певних правил їхньої діяльності. Цьому завданню підпорядковувалася і робота ЮНКТАД, яка підготувала для прийняття ГА ООН у 1980 Комплекс узгоджених на багатосторонній основі справедливих принципів і правил контролю за обмежувальною діловою практикою. Цей док-т врахував досвід Резолюції ГА ООН «Заходи проти корупції, що практикується ТНК та іншими корпораціями, їх посередниками та іншими причетними до справи сторонами» (1975). Певною мірою заг. засади діяльності ТНК визначаються у Декларації про міжнародні інвестиції і

багатонаціональні підприємства 1976 та у Тресторонній декларації МОП про принципи, що стосуються багатонаціональних підприємств і соціальної політики 1977. Однак на універс. рівні проблема міжнар.-прав, регламентації ТНК залишається поки що нерозв'язаною. Ефективнішими виявилися спроби регулювання прав, відносин за участю ТНК на субрегіон. рівні, зокрема в латиноамер. регіоні. Прикладом є укладення 1969 Болівією, Колумбією, Перу, Чилі та Еквадором т. з. Андського пакту, спрямованого на сприяння поетапній трансформації іноз. компаній у нац. і змішані корпорації. На протистояння засиллю іноз. капіталу в регіоні 1970 було прийнято також Кодекс іноземних інвестицій, що містить ряд уніфікованих правил діяльності іноз. інвесторів, у т. ч. ТНК.

ТРАНШ - (франц. tranche, букв. — шматок, від пізньолат. trinciare — різати на три частини) — 1) Частка валют, кредиту, що надається певній д-ві за рішенням міжнар. фінансових і валют.-кред. організацій (Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародного валютного фонду тощо) на підставі відповід. угоди. Умовою надання чергового Т. може бути виконання країною — одержувачем кредиту заздалегідь обумовлених вимог та надання інформації про офіц. золотовалютні резерви, стан економіки, платіж, балансу, грошового обігу, іноземних інвестицій та ін. 2) Серія, частина облігаційної позики (кредиту), яка емітується окр. випусками, що виникли за результатами тендеру. 3) Виражена у відсотках частина заг. суми платежу за виконання зобов'язань з виготовлення продукції, проведення робіт або надання послуг, що виникли за результатами тендеру, в т. ч. міжнародного. Конкр. обсяг Т. обумовлюється у відповід. договорі та надається (сплачується), як правило, за підсумками виконання окр. чергового етапу договору.

ТРИАНОНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1920 - один з міждержавних договорів Версальсько-Вашингтонської системи. Підписаний 4.УІ 1920 у Великому Тріанонському палаці (м. Версаль, pobl. Парижа): з одного боку, Угорщиною, до складу якої входила значна частина етн. укр. земель, а з другого — США, Великобританією, Францією, Італією, Грецією, Японією та ін. д-вами Антанти. Складений на зразок Версальського мирного договору 1919 та Сен-Жерменського мирного договору 1919 і певною мірою повторює їх тексти. За цим договором Угорщина втрачала 70 % своєї кол. території, у т. ч. Закарпатську Україну, яка включалася до складу Чехословаччини. Вона відмовилася від будь-яких претензій на порт Рієку (Фіуме), визнавала нечинність Брест-Литовських угод 1918, у т. ч. з УНР, зобов'язувалася скоротити свою армію до 35 тис. чол., скасувати обов'язкову військ. повинність, утримувати обмежені збройні сили лише як найманців, без

авіації, танків і важкої артилерії. Всі військ, кораблі підлягали передачі д-вам Антанти або знищенню. Угорщині заборонялося ввезення з-за кордону зброї і військ, обладнання чи матеріалів. Вона мала сплатити реституції і репарації на заг. суму 200 млн. золотих крон. Будапешт відмовлявся від будь-яких прав стосовно території кол. Австро-Угорщини, визнавав свою повну відповідальність за розв'язання Першої світової війни 1914—18 тощо. Договір набув чинності 26.VII 1921 після його ратифікації Угорщиною та ін. осн. учасниками, але США відмовились його ратифікувати і підписали з Угорщиною 29.VIII 1921 окр. сепаратний договір. Проте уряд угор. диктатора М. Хорті вже через невел. проміжок часу став ревізувати чимало з положень Т. м. д. 1920, особливо тих, що стосувались обмежень військ, будівництва. Суттєво був підірваний договір Віденськими арбітражами 1938 і 1940, підписаними Угорщиною з нацист. Німеччиною та фаш. Італією, за якими, зокрема, Угорщині поверталася значна частина Закарп. України. Т. м. д. 1920 остаточно втратив силу з початком Другої світової війни 1939—45.

У

УГОДА МІЖНАРОДНА - в міжнар. праві одне з найменувань договору міжнародного. Терміном «угода міжнародна», як правило, позначаються міждерж. акти, що підписуються від імені уряду і не підлягають ратифікації (напр., Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ліванської Республіки про повітряне сполучення від 22.IV 2002). У. м. регулюють відносини екон., політ., соціально-культур., н.-т. характеру. Можуть укладатися і такі У. м., які підлягають ратифікації (напр., Угода між Україною та Європейським співтовариством про наукове і технологічне співробітництво від 4.VII 2002). У практиці міжнар. договір, відносин не існує чіткого критерію застосування різних найменувань міжнар. договорів. Це питання вирішується самими учасниками того чи ін. міжнар. акта. Відповідно до положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 найменування міжнар. договору не впливає на його юрид. силу.

УКРАЇНА - д-ва в пд. частині Сх. Європи. Тер. — 603,7 тис. км². Простягається зі Сх. на Зх. на 1316 км, з Пн. на Пд. на 893 км. Заг. довжина кордонів 6 500 км, у т. ч. морського — 1 050. Межує з Росією, Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою. На Пд. омивається Чорним та Азовським морями. Нас. (за переписом 5.XII 2001) - 48,457 млн. чол. (у т. ч. 32,974 млн. міських і 15,883 млн. сільс. жителів): українці (77,8 %), росіяни (22,1 %), а також кримські татари, білоруси, молдовани, болгари, угорці, поляки, євреї, румуни, греки, цигани, німці та ін.

Столиця — м. Київ. Адм.-тер. поділ — Автономна Республіка Крим, 24 області, 490 районів, 118 районів у містах. Держ. мова — українська. Грош. одиниця — гривня. Нац. свято — День незалежності (24 серпня). Назва «Україна» як геогр. поняття вперше згадується у давньорус. літописі під 1187 і пов'язана з Переяславською землею. Пізніше У. називали Середню Наддніпрянщину та деякі ін. землі. Щодо цих земель уживався також термін «Русь» («Мала Русь»). Після приєднання України-Гетьманщини до Росії (1654) в рос. офіц. док-тах вживалася назва Малоросія. Назва «Україна» в офіц. док-тах Рос. імперії майже не вживалася. На неофіц. рівні ця назва відродилася у 2-й пол. 19 ст. Після Жовт. революції 1917 у Росії вона стала елементом назв нових держ. утворень: Українська Народна Республіка (УНР), Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), Карпатська Україна і Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР). На поч. 90-х рр. на геогр. карті світу з'явилася нова суверенна д-ва — Україна. Тер. сучасної У. здавна була місцем різних додерж, і держ. утворень. Тут ще за мезоліту склалися племена і відбулося формування первіснообщинного ладу. В часи неоліту виникла Трипільська культура. В кін. 2 — на поч. 1 тис. до н. е. у Придніпров'ї з'явилися киммерійці. В 7 ст. до н. е. сюди із-за Дону переселилися кочові племена скіфів. Існує думка, що саме вони стали протослов'янами. У 7-5 ст. до н. е. на пн. узбережжі Чорного м. оселилися греки, а в 2 ст. до н. е. у степових районах У. з'явилися сармати. Скіфи і сармати мали протодерж. утворення, а греки заснували Тіру (тепер Білгород-Дністровський), Ольвію і Херсонес та ін. міста-держави, утворили Боспорську д-ву. В цей час у лісостепових, поліських і частково степових районах сучасної У. мешкали східнослов'ян. племена. В 4 ст. н. е. у б-бі з готами в межиріччі Дніпра і Дністра склався східнослов'ян. племінний союз антів. Антська держава проіснувала до поч. 7 ст. і загинула від навали аварів. У 8—9 ст. з'явилися ранньофеод. слов'ян, д-ви Артанія, Куявія і Славія, а потім — могутня Київська Русь, розквіт якої припав на часи князювання Володимира Великого (бл. 980—1015) і Ярослава Мудрого (1019—54). Назва цієї давньорус. д-ви походила від Києва як центру східних слов'ян, яких тоді іменували «русами» або «росами». Князів, чвари і сепаратист, ідеї стали причиною роздроблення Київ. Русі в серед. 12 ст. на самот. князівства — Київське, Чернігівське, Галицьке, Волинське, Переяславське та ін. Це сприяло захопленню їх монголо-та-тарами в 1237—40. Вони потрапили в тяжку васальну залежність від Золотої Орди більш як на 200 років. З 2-ї пол. 14 ст. більша частина укр. земель була захоплена Литвою і Польщею. Вони ліквідували удільні князівства, здійснювали політику національного, соціального і економічного гноблення, особливо після утворення Речі Посполитої. Укр. народ ніколи не мирився з поневоленням, вів визв. б-бу за відновлення своєї державності. Визначальну роль у цій б-бі відіграла заснована в 16 ст. у пониззі Дніпра Запорізька Січ. Визв. війна укр. народу 1648—54 під кер. Б. Хмельницького була війною за незалежність У. від польс. панування. В Гетьманщині утвердилася військ, демократія. Тер. У.

була поділена на полки. Вища військ, і адм. влада належала гетьманові та його уряду. Діяла власна суд. система. Війна завершилася Переяславською радою 1654 і возз'єднанням У. з Росією. За Березневими статтями 1654 У. зберігала певну політ.-прав, автономію у складі Рос. д-ви. Відповідно до умов Андрусівського перемир'я 1667 Росія і Польща штучно поділили У. на дві частини. Лівобережна У. з Києвом відійшла до Росії, а Правобережна — до Польщі. Обидві частини опинилися у становищі протекторатів відповід. держав. Правобережна У. у складі Польщі не мала своєї автономії. На неї поширювалася дія польських законів з незначними винятками. Внаслідок першого поділу Польщі до Австрії відійшла Сх. Галичина (1772). В результаті другого (1793) і третього (1795) поділів Польщі до Росії було приєднано Правобережну У. і Зх. Волинь. Лівобережна У. (Гетьманщина) майже до кін. 18 ст. мала авт. права і властиву для неї систему управління у складі Рос. д-ви. Ця система базувалася на гетьм. правлінні та полково-сотенному устрої Гетьманщини. Коли не було гетьмана, управління здійснювалося першою (1722) і другою (1764) Малоросійськими колегіями, що перебували у м. Глухові. В Лівобережжі діяла власна суд. система з Генеральним судом. Судочинство здійснювалося за Литовським статутом, козац. звичаями та ін. традиц. джерелами права. Відносини між Рос. імперією і Гетьманщиною регулювалися договір. Статтями, які зазвичай укладалися під час обрання нового гетьмана. Заг. тенденцією для цих Статей було метод, звуження авт. прав Гетьманщини. 1764, за Катерини II, гетьм. форма правління у Лівобережній У. була скасована. Ост. гетьман К. Розумовський склав свої повноваження. В серпні 1775 рос. війська за повелінням імператриці знищили Запоріж. Січ. 1786 було ліквідовано і Малорос, колегію. На Лівобережну У. повною мірою поширювалися дія рос. зак-ва і рос. система управління. Новий етап у становленні укр. державності настав після Лютневої і особливо Жовтневої революцій 1917 в Росії. Процес пішов у двох напрямках. Один — більшовицький, який розпочався у грудні того самого року з проголошення у Харкові першим Всеукр. з'їздом рад УСРР. Другий — національно-визвольний — був пов'язаний з утворенням тоді ж у Києві Української Центральної Ради і проголошенням УНР. На зміну останній прийшла Гетьманська держава 1918. Директорія УНР, яка прийшла до влади після падіння у тому самому році режиму гетьмана П. П. Скоропадського, відновила назву «Українська Народна Республіка». Водночас на західноукр. теренах (після розпаду Австро-Угор. імперії) у лист. 1918 утворилася ЗУНР. 22.1 1919 у Києві відбувся Акт соборності УНР і ЗУНР, який символізував об'єднання двох республік у єдину укр. д-ву. Однак об'єднання не було доведено до кінця у зв'язку з падінням Директорії і факт, завершенням існування УНР. УСРР як самост. д-ва проіснувала до утворення СРСР (1922). Потім вона стала складовою частиною СРСР на засадах союз, республіки. 1937 була дещо змінена її назва - на УРСР. 1939 західноукр. землі, які до цього перебували під окупацією Польщі, возз'єдналися з УРСР. Наст. року СРСР домігся повернення Румунією давнього укр. краю — Північної Буковини. У роки Вел. Вітчизн. війни У. була окупована нім.-фаш.

військами. Вона стала ареною тривалих бойових дій і партиз. руху. Після звільнення У. від загарбників на її території була відновлена рад. влада. 1945 Закарпатська У. возз'єдналася з УРСР. Цим завершився тривалий істор. процес возз'єднання укр. народу в єдиній д-ві. У повоєн. період УРСР стала однією з країн — фундаторів ООН. У політ. аспекті пройшла тим самим шляхом, що і СРСР у цілому: сталінський авторитаризм, хрущовська відлига, брежневський застій, горбачовська перебудова. Розвал СРСР відкрив перед У. нові горизонти політ. розвитку. Декларацією про державний суверенітет України 1990 вона заявила про свій намір бути незалеж. д-вою, а Актом проголошення незалежності України 1991 юридично закріпила такий суверенітет. Конституція України 1996 визначила основи держ. і сусп. устрою У. Відповідно до ст. 1 Осн. Закону Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова д-ва. Носієм суверенітету і єдиним джерелом держ. влади в У. є народ. Держ. влада організована за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Главою д-ви є Президент України. Законод. владу здійснює Верховна Рада України, виконавчу — Кабінет Міністрів України, а судову — Конституційний Суд України, Верховний Суд України, суди заг. юрисдикції та спеціаліз. суди. Діють також держ. органи зі спец. статусом — Прокуратура України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та ін. Місцеве самоврядування здійснюється громадами територіальними як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх викон. органи. Органами місц. самоврядування, що представляють спільні інтереси тер. громад сіл, селищ і міст, є районні та обласні ради. Викон. владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. В У. існує єдине громадянство. До держ. символів У. належать Державний Прапор У., Державний Герб У. і Державний Гімн У. (ст. 20 Конституції У.). У. — член ООН, Ради Європи, ряду ш. міжнар. організацій, має дип. зв'язки з багатьма д-вами.

УЛЬТИМАТУМ - (новолат. ultimum - кінцевий термін, край, від лат. ultimus — останній) — дипломатичний акт у формі дип. ноти, офіц. заяви або ін. письм. док-та, в якому міститься категорична вимога щодо здійснення урядом держави-адресата певних дій зовнішньополіт. або внутрішньополіт. характеру чи обов'язкового виконання висунутих умов. В У. вказуються: строк виконання; наслідки його відхилення (бойкот, блокада, розрив дип. відносин, ембарго, застосування ЗС тощо). Можливість міжнар.-прав. застосування У. як процедур, форми вперше передбачена у ст. 1 Гаазької конвенції 1907 про відкриття воєнних дій. Воєнні дії, зазначається у Конвенції, не повинні розпочинатися без поперед. і недвозначного попередження однією д-вою іншої, яке може мати форму вмотивованого оголошення війни або форму У. з умовним оголошенням війни. Сучасне міжнар. право передбачає принцип незастосування сили або погрози силою,

який повністю виключає застосування У. як нелегітим. процедурної форми міжнар. відносин. Безпрецедентним застосуванням У. є У. США в березні 2003 у відносинах з Іраком з попередженням про початок війни.

Ф

ФАКУЛЬТАТИВНИЙ ПРОТОКОЛ - [франц. первісно — той, що надає можливість, необов'язковий, від лат. — безумовно, напевно] — різновид міжнар. угоди чи договору. Ф. п. може укладатися суб'єктами міжнар. права як самостійний док-т або слугувати додатком до попередньо схваленої угоди, але не є її невід'ємною частиною. Як правило, учасники угоди фіксують шляхом прийняття Ф. п. домовленість про порядок застосування визначених процедур та вирішення питань, з яких не вдалося дійти згоди при підписанні тексту осн. договору. У таких випадках у Ф. п. сторонам надається можливість вдаватися до тієї чи ін. процедури врегулювання спорів, що виникають у зв'язку з тлумаченням чи застосуванням положень осн. угоди. Згода договір, сторін осн. угоди на підписання Ф. п. не є обов'язковою. Типовими прикладами Ф. п. як міжнар. документа є: Ф. п. до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966, Ф. п. 1999 до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 та ін. Однак практика прийняття міжнар. договорів допускає застосування тактики впливу на договірні сторони (учасників угоди) до підписання Ф. п. Так, у п. 4 Резолюції, прийнятої Радою Безпеки ООН 11.VIII 2000, міститься заклик до держав «підписати і ратифікувати факультативний протокол до Конвенції про права дитини, який стосується участі дітей у збройних конфліктах».

Х

ХАРТІЯ - (грец. — аркуш папірусу) — 1) У Давній Греції і Давньому Римі — папірус або пергамент, на якому писалися док-ти. 2) У Київ. Русі Х. називалися деякі дип. угоди (харотъї, харатыї) з ін. д-вами (договори з Візантією 911 і 945 та ін.) 3) Назва док-та публічно-правового і політ. характеру в Середні віки, напр., акта про надання прав та свобод своїм підданам (або певній їх групі), який видавався монархом. Найвідомішою з таких Х. є Велика хартія вольностей 1215. У новітні часи прикладом такого акта є Народна хартія 1838, яка містила політ. вимоги, що становили сутність чартистського руху в Англії 1837—48. 4) Проголошена в особливо урочистій формі конституція країни (Конституційні Х. 1814 та 1830 у Франції та ін.). 5) Акти, що видавалися Англією для північ-ноамер. колоній (до отримання США незалежності). В них встановлювався статус цих брит, володінь. 6)

Міжнар.-правові документи, які встановлюють особливий статус деяких організацій або інститутів. Так, Статут ООН англ. і франц. мовами називається відповідно Charter і Char-te, тобто Х. Об'єднаних Націй. Загальноприйнятим перекладом цього слова є термін статут, хоча Х. підкреслює більш урочистий характер акта. Х. також називають міжнар.-правові акти, які: встановлюють визнані у світовому співтоваристві стандарти у певній галузі, зокрема прав людини, судочинства, здійснення влади; проголошують перспективні напрями розвитку того чи іншого інституту: Європейська соціальна хартія 1961, Європейська Хартія місцевого самоврядування 1985, Європейська Хартія про статус суддів 1998, Паризька Хартія для нової Європи 1990, Хартія соціальних прав і гарантій громадян незалежних держав, прийнята Міжпарлам. асамблеєю держав — учасниць СНД 1994, Гірнична хартія держав — учасниць СНД 1997 та ін. 7) Назва місцевих нормат.-правових актів, які регулюють важливі аспекти життєдіяльності окр. нас. пунктів. У Середні віки відігравали важливу роль у становленні та розвитку тодішніх форм місцевого самоврядування. З появою Х. міст пов'язане виникнення комунального самоврядування у країнах Зх. Європи в ході «комунальних революцій» 11—12 ст. Х. середньовічних міст були прийняті: в Італії (Мантуя — 1014, Феррара — 1055); у Франції (Сент-Омер — 1127, Монтобан — 1144, Верней — 1100); в Німеччині (Вормс — 1073, Майнц - 1077, Фрайбург - 1120, Магдебург — 1188); в Англії (Лондон — 1129, Іпс-віч — 1200). Вони стали засобом «юридизації» комунальної форми самоврядування. їх метою було закріплення прав (насамперед права на утворення виборних органів міського самоврядування) і привілеїв міської громади (комуни), особистої свободи та майн. прав її членів, системи управління містом, повноважень, структури та порядку формування органів міського самоврядування. У багатьох середньовіч. укр. містах роль таких Х. відігравали т. з. уставні грамоти великих князів литовських та королів польських, якими за часів входження укр. земель до Великого князівства Литовського і Речі Посполитої надавалося магдебурзьке право. На сучас. етапі муніципальні Х. поширені в країнах з розвиненим місц. самоврядуванням, зокрема у США. В сучас. Україні — умовна назва статутів територіальних громад сіл, селищ, міст.

ХАРТІЯ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ - міждерж. акт, ухвалений у м. Ніцці (Франція) Європ. парламентом, Радою ЄС та Європейською комісією 7.XII 2000. Цілі Х. о. п. ЄС: 1) забезпечення захисту прав та свобод людини від можливих порушень з боку наддерж. органів самого ЄС; 2) наповнення більш конкретним змістом інституту громадянства ЄС; 3) вирівнювання юрид. статусів (режимів) соціальних і екон. прав, з одного боку, та прав громадянських і політичних — з іншого; 4) фіксація принципів розподілу юрисдикції між Судом справедливості європ. спільнот та Європ. судом з прав людини; 5) визнання необхідності тлумачення прав і

свобод людини, гарантованих на тер. ЄС, відповідно до принципів інтерпретації Європ. судом з прав людини прав, закріплених у Європ. конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950; 6) забезпечення однакового застосування на тер. усіх держав-членів ряду прав людини, закріплених у нормах директив відповід. органів ЄС; 7) формування своєрід. типу «правозахисного» світогляду гр-н, що перебувають під юрисдикцією ЄС. Х. о. п. ЄС складається з преамбули та 54 статей, згрупованих у розділи: «Гідність», «Свободи», «Рівність», «Солідарність», «Громадянство», «Правосуддя», «Загальні положення». Особливістю Хартії є те, що, виступаючи специфіч. формою синтезу міжнародних та нац. «біллів про права», цей акт не підміняє й не скасовує дії ін. нормат. та прецедентних джерел права ЄС (зазначених у її преамбулі), котрі були покладені в основу при його розробці. Х. о. п. ЄС набула чинності 18.XII 2000. Сфера її тер. дії визначається сукупністю територій держав — членів ЄС.

ХАРТІЯ ПРО ОСОБЛИВЕ ПАРТНЕРСТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ОРГАНІЗАЦІЄЮ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ - угода, підписана Президентом України Л. Д. Кучмою, Генеральним секретарем НАТО Х. Соланою та лідерами 16 країн — членів НАТО 9.VII 1997 у м. Мадриді (Іспанія). Хартія набула чинності з моменту її підписання. Складається з 5 розділів, 19 статей. Розд. I «Розбудова розширених та поглиблених відносин між Україною та НАТО» констатує глибоку трансформацію організації Північноатлантичного договору, що відбулася наприкінці «холодної війни», її тривалу адаптацію до нових реалій євроатлант. безпеки, які включають нові завдання в галузі миротв. операцій, здійснюваних за повноваженнями РБ ООН. Зазначено, що незалежна, дем. та стабільна Україна є одним з ключових чинників забезпечення стабільності у Центр.-Сх. Європі та на континенті в цілому: ця обставина актуалізує необхідність інтенсифікації співробітництва сторін у межах Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), включаючи розширену та поглиблену програму «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Проголошується, що відкритість альянсу для нових членів спрямована на зміцнення стабільності у Європі та безпеки всіх європ. держав без відновлення ліній розподілу на континенті. В розд. II «Принципи розвитку відносин між Україною та НАТО» сторони підтверджують свої зобов'язання: визнавати, що безпека всіх держав у регіоні ОБСЄ є неподільною, що жодна країна не повинна будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої та не може розглядати жодну частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу; утримуватися від загрози силою або використання сили проти будь-якої д-ви будь-яким чином, несумісним з принципами Статуту ООН або Гельсінського Заключного акта 1975; визнавати невід'ємне право всіх держав вільно обирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки; поважати суверенітет, тер. цілісність та політ. незалежність усіх ін. держав,

непорушність кордонів і розвиток добросусідських відносин; визнавати верховенство права, зміцнювати демократію, політ, плюралізм та ринк. економіку; визнавати права людини та права осіб, що належать до нац. меншин; запобігати конфліктам і врегульовувати спори мир. засобами відповідно до принципів ООН та ОБСЄ. Україна підтвердила свою рішучість продовжувати військ, реформу, зміцнювати дем. і цив. контроль над збройними силами, підвищувати їхню операт.-тех. сумісність із ЗС НАТО і країн-партнерів. У розд. III «Сфери консультацій та/або співробітництва між Україною та НАТО» серед таких сфер називаються: політ, питання, що стосуються євроатлант. безпеки та стабільності, включаючи безпеку України; запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів та гуманітар. операцій; політ, та оборонні аспекти нерозповсюдження ядерної, біол. та хім. зброї; контроль над озброєнням та роззброєнням, включаючи питання, що стосуються Договору про звичайні збройні сили в Європі тощо; експорт озброєнь і передача сукупних технологій; б-ба з контрабандою наркотиків і тероризмом. Окреслено сукупність форм співробітництва — спільні семінари, роб. групи, військ, підготовка, в т. ч. проведення навчань у межах ПЗМ на тер. України та ін. Розд. IV «Практичні механізми для консультацій та співробітництва між Україною і НАТО» передбачає: регулярні зустрічі між Україною та НАТО на рівні Північноатлант. ради; взаємні візити високого рівня; механізми військ, співробітництва, в т. ч. період, зустрічі з найвищими військ, керівниками країн альянсу та заходи в межах розширення і поглиблення програми ПЗМ; утворення військової місії зв'язку України при штаб-квартирі НАТО в м. Брюсселі (Бельгія). Узгоджено, що Північноатлант. рада періодично зустрічатиметься з Україною (не рідше двох разів на рік) як Комісія Україна — НАТО. В розд. V «Співробітництво заради більш стабільної Європи» пропонується утворити кризовий консулт. комітет для проведення спільних консультацій у будь-якому випадку, коли Україна вбачатиме пряму загрозу своїй тер. цілісності, політ, незалежності або безпеці. Рішення України про відмову від ядер, зброї та приєднання до Договору про її нерозповсюдження оцінюється як значний внесок у справу зміцнення безпеки та стабільності у Європі. Проголошується, що Україна та члени НАТО продовжуватимуть повністю виконувати всі угоди щодо роззброєння, нерозповсюдження ядер, зброї, контролю над озброєннями та щодо заходів зміцнення довіри і безпеки, сторонами яких вони є.

ХОЛОДНА ВІЙНА - особлива система міжнар. відносин після Другої світ, війни (2-а пол. 40 — поч. 90-х рр. 20 ст.), що характеризувалася глобальним ідеол., політ., військ., н.-т., екон. і культурним протистоянням США та СРСР і очолюваних ними воєнно-політ. блоків — Північноатлант. альянсу (НАТО) та Організації Варшав. договору (ОВД), яке поєднувалося з гонкою озброєнь, високим ступенем загрози нової світ, війни. Термін «холодна війна» вперше

вжив амер. журналіст У. Ліппманн, який 1947 опубл. книгу під однойм. назвою. Виникнення «Х. в.», яку деякі дослідники вважають своєрід. формою продовження провід, д-вами світ, війн 20 ст. за панування чи домінування у світі, пов'язане із загостренням взаємовідносин між гол. д-вами антигітлерівської коаліції з питань повоєн. устрою у світі на ост. етапі Другої світ, війни. Складовими «Х. в.» були пропагандист, війна, активна участь наддержав у регіон, конфліктах, їх б-ба за вплив у країнах, що розвиваються, екон. війна, технол. блокада, гонка ракетно-ядер. і звичайних озброєнь, б-ба розвід, служб, ідеол. протистояння, стратегія взаєм, залякування, утворення воєнно-політ. блоків, гонка у галузі космічних досліджень тощо. У своєму розвитку «Х. в.» пройшла кілька етапів. Протягом 1945—55 світ розколовся на два ворогуючі табори та воєнно-політичні блоки — НАТО (утв. 1949) і ОВД (утв. 1955). Завершення «радянiзації» країн Центр.-Сх. Європи, що стали сателітами СРСР, та запровадження в них тоталітарно-комуністичних прорад. режимів перешкодило їх дем. розвитку, зокрема возз'єднанню Німеччини, а входження ФРН до НАТО поглибило розкол Європи та світу. В основу зовнішньополіт. курсу країн Заходу на цьому етапі «Х. в.» було покладено доктрину «стримування комунізму», т. з. доктрину Трумена, президента США, проголошену ним 12.ІІІ 1947. У 2-й половині 50 — 60-х рр. 20 ст. відбулося загострення міжнар. напруженості (локальні війни у В'єтнамі 1945—54 і 1964-73, Кореї 1950—53, араб.-ізраїльські конфлікти, Берлін, криза 1961 і спорудження Берлін, муру, Кариб, криза 1962, нар. революція в Угорщині 1956 і «Празька весна» 1968 в Чехословаччині та їх придушення військами СРСР і ОВД). Цей період позначений гонкою озброєнь і зростанням витрат на їх технол. вдосконалення, посиленням антиамер. кампанії в СРСР та ін. країнах «соціалістичного табору» і антикомуністичної істерії в США та зх. країнах і водночас спробами послаблення протистояння двох систем та блоків, зокрема, укладанням перших міжнар. договорів з обмеження гонки озброєнь (домовленості між СРСР і Францією на поч. 1960-х рр.). 1970-і — 1-а пол. 80-х рр. характеризувалися розрядкою міжнар. напруженості, важливою передумовою якої стало досягнення воєнно-стратегіч. паритету між СРСР і США та очолюваними ними блоками, що виявилось фактором стримування заг. війни. На цьому етапі було укладено договір між СРСР і ФРН (1970), чотиристор. угоду щодо Зх. Берліна, 1972 підписано рад.-амер. угоди з роззброєння: про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО) і про деякі заходи щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО—1). Важливе значення мало проведення Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 у Гельсінкі. Збройна інтервенція СРСР в Афганістані 1979 загальмувала процес розрядки; знову загострилася конфронтація між Сходом і Заходом, у ході якої президент США Р. Рейган кваліфікував СРСР як «імперію зла». З 2-ї пол. 80-х рр., яка позначилася деідеологізацією міжнар. відносин, відбувалася поступова ліквідація воєнно-політ. розколу світу й затухання «Х. в.». 9.ХІ 1989 було зруйновано Берлін, мур, 1990 відбулося возз'єднання Німеччини; низка революцій у Центр, і Сх. Європі 1989 призвела до падіння прорад.

режимів. Розпад СРСР у кін. 1991 знаменував закінчення «Х. в.» і суттєву зміну геополітичної ситуації в світі на користь США та їх союзників.

Ц

ЦЕРЕМОНІАЛ - (лат. caerimonialis - обрядовий, культовий, від caerimonia — святість, шанування, культ) — встановлений порядок проведення церемоній для того чи ін. випадку. Виділяють дипломатичний церемоніал та морський Ц. Останній — це вироблені практикою правила і прийоми віддання кораблями (суднами) відповідних почестей: прибереж, д-вам при перебуванні на рейді та ін.; главам держав та ін. високим посад, особам своєї та іноз. д-ви при прибутті їх на корабель (судно) та в деяких ін. випадках. Військ.-морський Ц. може супроводжуватися салютом, виконанням держ. гімнів, вишикуванням екіпажу, підняттям (приспущенням) прапора тощо. В Україні дотримання правил Ц. під час проведення офіційних заходів регламентується Положенням про Державний протокол і Церемоніал України, затв. Президентом України 22.VIII 2002.

ЦЕСІЯ - (лат. — уступка, передача, від — йти, поступатися, підкорятися) — 1) У рим. праві — уступка речі або права ін. особі. Юридично існували два види Ц.: урочиста Ц., що здійснювалася в присутності представників влади, та більш вільна Ц., що була дозволом ін. особі користуватися певною річчю або певним правом. 2) У цив. праві — уступка кредитором своїх прав на вимогу за зобов'язанням ін. особі. 3) Передача території однієї д-ви іншій за домовленістю між ними. Сучасне міжнар. право допускає таку передачу до тієї межі, доки воно не порушує права націй на самовизначення. Ц. передбачає відповідну компенсацію, яка може відбуватися у різних формах. Крім цього, Ц. вимагає укладення між відповід. д-вами міжнар. договору. Оскільки в багатьох конституціях, у т. ч. в Конституції України, закріплено принцип цілісності й недоторканності держ. території, нині Ц. застосовується рідко. Згода на обов'язковість міжнар. договорів про набуття чи уступки території зазвичай відбувається за процедурою, встановленою для внесення змін до конституції. Ц. необхідно відрізнити від передачі (обміту) невеликих ділянок території в процесі уточнення лінії держ. кордону, договір про який ратифікується у відповід. порядку.

Ч

ЧОРНЕ МОРЕ - внутр. море басейну Атлантичного ок. Омиває узбережжя України, Росії, Грузії, Туреччини, Болгарії та Румунії. З'єднується Керченською протокою з Азовським морем та через Чорноморські протоки з Середземним морем. Площа — 431,5 тис. км². Найб. довжина із Зх. на Сх. — 1150 км. З погляду міжнар. права Ч. м. є унікальним явищем. Унікальність в юрид. значенні полягає у тому, що, з одного боку, Ч. м. підпадає під поняття «замкнуті чи напівзамкнуті моря», яке міститься у ст. 122 Конвенції ООН по морському праву 1982, а з іншого — має особливий прав. статус. Це пояснюється тим, що спеціально для Ч. м. прийнята певна міжнар. регламентація мореплавства у Чорномор. протоках і встановлено особливий порядок проходу через проточну зону і перебування військ, суден нечорномор. держав у Ч. м. (Конвенція про режим проток 1936). Метою встановлення зазначеного прав, режиму є забезпечення військ, безпеки причорномор. держав шляхом обмеження військ, мореплавства. Метою закріплення у ст. 123 Конвенції 1982 режиму «замкнутих чи напівзамкнутих морів» є заохочення співробітництва держав, які прилеглі до таких морів, на регіон, або двостор. основі у використанні мор. просторів і ресурсів. Положення ст. 123 аж ніяк не змінюють встановленої Конвенцією 1982 системи прав, категорій вод. просторів у Ч. м. та їхні прав, режими. У свою чергу Конвенція 1936 не зачіпає безпосередньо питань щодо прав прибереж. держав у сфері регулювання діяльності в Ч. м., вони мають вирішуватися на основі загальних для всіх держав чинних положень міжнар. права. Сукупність вказаних факторів становить зміст прав, статусу Ч. м., що визначає юрид. специфіку його прав, режиму. Прав, основою співробітництва причорномор. держав є загальновизнані принципи і норми міжнар. права, що закріплені в Статуті ООН, Конвенції ООН по мор. праву 1982 та ін. універсальних міжнар.-прав. док-тах. Важливу роль відіграють також регіон, і двостор. угоди причорномор. держав про співробітництво, що були укладені в різний час (зокрема Угода між урядами СРСР, НРБ і СРР про рибальство в Чорному морі від 7.VII 1959 та Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992).

ЧОРНОМОРСЬКІ ПРОТОКИ - протоки Босфор, Дарданелли та Мармурове м., які з'єднують Чорне море з Атлантичним ок. (через Середземне м.). Після захоплення турками Константинополя (1453) прав, регулювання проходу через Ч. п. і судноплавства у Чорному м. було внутр. справою Туреччини як єдиної на той час чорномор. д-ви. Внаслідок утвердження Росії на узбережжі Азовського м. у кін. 17 ст. питання про прав, режим Ч. п. вийшло за рамки внутр. тур. політики і набуло міжнар. характеру. Укладення між Росією і Туреччиною Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774 надало рос. торг, суднам право вільного проходу через Ч. п. За Адріанопольським мирним договором 1829 такий режим поширився на торг, судна ін. країн. У силу стратегіч. положення Ч. п.

постали проблеми щодо проходу військ, кораблів, розв'язання яких змінювалося з урахуванням політ, впливу в даному регіоні. Зокрема, за рос-тур. договором 1833 Ч. п. були відкриті для рос. військ, кораблів і закриті для проходу військ, кораблів ін. країн. Проте у Лондонській конвенції про міжнародні регламентації режиму Чорноморських проток 1841 передбачалося закриття Ч. п. для всіх військ, кораблів, крім турецьких. Паризький мирний договір 1856 проголосив демілітаризацію Чорного м. (Ч. п. залишилися відкритими лише для торг, суден усіх держав). У Лондонській конвенції 1871 про перегляд деяких статей Паризького мирного договору 1856 скасовувалися обмеження щодо військ.-мор. сил Туреччини та Росії у Чорному м. Ця конвенція надавала Туреччині право відкривати Ч. п. для проходу військових кораблів (див. Лондонські конвенції про протоки). На Лозаннській конференції у 1923 була прийнята Конвенція про режим чорномор. проток, яка проголосила їх відкритими для військ, кораблів (військ. літаків) «усіх націй» (як під час миру, так і під час війни), що ігнорувало інтереси безпеки чорномор. держав. Сучас. прав, режим Ч. п. встановлений на конференції у м. Монтре (Швейцарії!) 1936. В її роботі брали участь: Болгарія, Великобританія (разом з домініонами, в т. ч. Австралією), Греція, Румунія, СРСР, Туреччина, Франція, Югославія та Японія. У результаті тривалих дискусій була прийнята Конвенція про режим проток 1936, яка підтвердила принцип свободи проходу і мореплавства торг, суден у Ч. п. «незалежно від прапора і вантажу» (ст. 2). Цей принцип діє також і під час війни, якщо Туреччина не є воюючою стороною. У випадку участі Туреччини у війні торг, судна, що не належать д-ві, котра перебуває з нею у стані війни, також користуються правом свободи проходу і плавання у Ч. п. (за умови, що вони в жодному разі не допомагають супротивнику). Конвенція 1936 дозволяє чорномор. д-вам проводити через Ч. п. свої військ. кораблі та підводні човни за дотримання певних умов (ст. 11—12). Однак прохід військ, кораблів нечорномор. держав у мир. час у Ч. п. обмежений їх класом (правом проходу користуються тільки легкі надводні кораблі), тоннажністю не більше 15 тис. т і кількістю кораблів у момент проходження не більше 9. Обмежується також їх заг. тоннаж щодо одночас. перебування у Чорному м. і строк плавання (не більше 21 дня). Нечорномор. д-ви за 15 днів мають дип. шляхом повідомити Туреччину щодо проходу кораблів через Ч. п. (чорномор. д-ви — за 8 днів). Під час війни, якщо Туреччина є воюючою стороною, прохід військ, кораблів будь-яких держав через протоки залежить від дозволу тур. уряду (ст. 20). Для забезпечення прольоту цив. повітр. суден між Середземним та Чорним морями Туреччина вказує повітр. маршрути, що призначені для польоту. Якщо такі рейси здійснюються епізодично, то тур. уряд має бути повідомлений за 3 доби. У разі регуляр. повітр. рейсів направляється заг. повідомлення про дати прольоту (ст. 23).

Ш

ШЕНГЕНСЬКА КОНВЕНЦІЯ 1990 - міжнар. угода про скасування на внутр. кордонах країн-учасниць усіх форм контролю. Підписана 19.УІ 1990 в замку Шенген (Люксембург) представниками урядів Бельгії, Люксембурга, Нідерландів, Німеччини та Франції. Набула чинності 1 .ІХ 1993. Базою для Конвенції стала Угода про поступове скасування перевірок на внутрішніх кордонах (1985), укладена цими ж країнами. Ш. к. 1990 складається з преамбули та 142 статей, об'єднаних у 8 розділів. Розд. I містить «норми-дефініції», що використовуються у наст. статтях і розділах Конвенції. Норми розд. II закріплюють прав. режим вільного перетину кордонів між д-вами Шенгенської зони і вводять єдину (шенгенську) візу. Внутр. кордони між державами-учасницями дозволяється перетинати в будь-якому місці, не проходячи особистого контролю (ст. 2). Але принцип відкритості кордонів не є беззастережним, оскільки держава-учасниця може за певних обставин відновити прикорд. контроль з метою захисту громад, порядку або нац. безпеки. Передбачено заг. умови допуску іноземців у Шенгенську зону строком до 3 міс. (ст. 5), а також порядок проведення прикорд. контролю на зовн. кордонах (ст. 6). Іноземці, які мають шенген. візу, можуть вільно переміщуватися територією всіх країн зони за умови, що вони відповідають єдиним умовам в'їзду (ст. 19). У розд. III подано норми щодо основ поліц. співробітництва (ст. 39—47), про взаємну правову допомогу з крим. справ (ст. 48—53) тощо (ст. 59—66). Згідно з Конвенцією поліція однієї д-ви має право перетинати кордони і продовжувати спостереження або переслідування по гарячих слідах тих осіб, які підозрюються у вчиненні злочину або які втекли з місць позбавлення волі (ст. 40—41). Ост. дві глави розділу закріплюють прав. режим створення, володіння, користування і розпоряджання предметами, які сьогодні є найпоширенішими об'єктами або знаряддями злочинів: наркотики і психотропні засоби (ст. 70—76; ст. 77—91). Розд. IV регулює процес утворення і функціонування єдиної інформ. Шенгенської системи, яка складається з комп'ютерних баз даних, що формуються і поповнюються кожною державою окремо, і знаходиться у м. Страсбурзі (Франція). У межах Шенген. зони створюється єдиний інформ. простір, який містить дані про осіб і предмети, котрі становлять інтерес для правоохор. органів. Ці дані доступні для дип. і коне, представництв усіх держав-учасниць (ст. 101), які на підставі ст. 6 можуть відмовити іноземцеві у праві на в'їзд до їхніх країн. Конвенція закріплює порядок перевезення і переміщення товарів (розд. V). Захисту права особи на охорону таємниці приват. життя в угоді спеціально присвячений розд. VI. У розд. VII передбачено заходи щодо забезпечення застосування Конвенції. Утворений згідно з угодою Шенген. викон. комітет затвердив понад 200 док-тів: «Про продовження єдиної візи» (1993), «Про видачу єдиної візи на кордоні» (1994), «Про транскордонне поліційне співтовариство у сфері запобігання і розслідування злочинів» (1998) та ін. З IV 1999 Шенгенські угоди та прийняті на їх основі нормат. акти інкорпоровано до прав. системи ЄС. На 2004 учасницями Ш. к. 1990 є: Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ісландія, Іспанія,

Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Фінляндія, Франція та Швеція.

ШТУЧНІ ОСТРОВИ, УСТАНОВКИ І СПОРУДИ - гідротехнічні споруди, призначені, як правило, для розвідки і розробки природ, ресурсів, проведення мор. наук, досліджень у просторах Світового ок., а також для ін. екон. цілей. Використовуються для підвод. буріння з метою пошуку, розвідки та видобутку корис. копалин, дослідження властивостей гірських порід, спорудження підвод. фундаментів, в-ва енергії шляхом використання води, течій і вітру тощо. Ш. о., у. і с. можуть створювати фіз. та юрид. особи, д-ви і міжнар. організації: у відкритому морі, виключній (морській) економічній зоні, територіальному морі, внутрішніх морських водах та в районі континентального шельфу прибереж, д-ви, з урахуванням вимог нац. зак-ва та міжнар. права. Розташування Ш. о., у. і с. у вказаних мор. просторах визначає їх статус і прав, режим. У Конвенції ООН по морському праву 1982 закріплено виключне право прибереж, д-ви споруджувати, а також дозволяти і регулювати створення, експлуатацію та використання у ви-ключ. (морській) екон. зоні: штучних островів; установок і споруд для цілей, передбачених у ст. 56, та для ін. екон. цілей; установок і споруд, які можуть перешкоджати здійсненню прав прибереж, д-ви в цій зоні (ст. 60). Над такими Ш. о., у. і с. прибережна д-ва має виключну юрисдикцію, у т. ч. юрисдикцію щодо мит., фіскал., сан. та імміграц. законів і правил, а також законів і правил стосовно безпеки. Про їх створення слід давати відповідне повідомлення, а пост, засоби попередження про їх наявність повинні утримуватися у справному стані. Будь-які залишені установки або споруди чи ті, що більше не використовуються, мають бути прибрані з метою забезпечення безпеки судноплавства з урахуванням загальноприйнятих міжнар. стандартів. При вилученні таких установок або споруд повинні враховуватись інтереси рибальства, захисту мор. середовища, права та обов'язки ін. держав. Про глибину, місцезнаходження та розміри установок і споруд, які вилучені не повністю, необхідно давати належне повідомлення. Прибережна д-ва там, де це необхідно, може встановлювати навколо Ш. о., у. і с. розумні зони безпеки, в яких вона має право вживати належ, заходів для забезпечення безпеки як судноплавства, так і Ш. о., у. і с. Такі зони не можуть простягатися навколо Ш. о., у. і с. більш як на 500 м, що відмірюються від кожної точки їхнього зовн. краю, крім випадків, коли це дозволено загальноприйнятими міжнар. стандартами або рекомендовано відповідною міжнар. організацією. Ш. о., у. і с. та зони безпеки навколо них не встановлюються у випадку, коли це може створити перешкоди для використання визнаних мор. шляхів, які мають істотне значення для міжнар. судноплавства. Вказані правила застосовуються *mutatis mutandis* (лат., букв. — змінити те, що потребує змін; тут — за обставинами) до Ш. о., у. і с. на конт. шельфі (ст. 80). Ш. о., у. і с. не наділені статусом островів, тому не

можуть мати свого тер. моря. їх наявність не впливає на визначення кордонів тер. моря, виключ. (морської) екон. зони або конт. шельфу прибереж, д-ви. Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» (1995) встановив нац. правила щодо прав, режиму Ш. о., у. і с, які відповідають зазначеним конвенц. нормам. У цьому законі передбачаються адм. стягнення за створення у виключ. (морській) екон. зоні України штуч. островів, буд-во установок і споруд, встановлення навколо них зон безпеки без дозволу спеціально уповноваж. органу України.

Ю

ЮРИСДИКЦІЯ - [лат. *jurisdictio* — судочинство, від *jus (juris)* — право і *dicere* — говорити, проголошувати] — 1) Встановлена зак-вом сукупність повноважень відповідних органів держ. влади та органів місц. самоврядування розглядати та вирішувати прав, спори і справи про правопорушення, давати правову оцінку діянням осіб або ін. суб'єктів права з т. з. їх правомірності або неправомірності, застосовувати санкції до правопорушників. За характером справ, які розглядаються, Ю. може бути адміністративною, конституційною та ін. 2) Тер. межі компетенційної сфери діяльності певних органів держ. влади або органів місц. самоврядування. ю. може визначатися за територією, на яку поширюються повноваження того чи ін. публічно-владного органу (напр., за місцем скоєння злочину або за місцем мешкання відповідача). 3) Відправлення правосуддя або підсудність. У даному випадку зміст Ю. полягає у реалізації судом повноважень: а) керувати суд. процесом; б) судити і виносити компетентне рішення; в) зобов'язувати до виконання рішення, що прийняте. Ю. судів може визначатися особливостями кола осіб, які є учасниками суд. розгляду справи (напр., підсудність військовослужбовців військ, судам). 4) У міжнар. праві розрізняється Ю. д-ви та Ю. міжнародна. Ю. д-ви поділяється на територіальну та особисту (національну). Ю. територіальна зумовлюється суверенністю влади д-ви в межах її території, де вона має абсолютну Ю., за винятком випадків, коли відповід. міжнар. угодами не передбачається інше. Особиста (національна) Ю. д-ви поширюється на своїх гр-н, які перебувають за межами її території (напр., у відкритому морі, в Антарктиці, в косм. просторі). В окр. випадках, передбачених нац. зак-вом, Ю. д-ви поширюється на гр-н цієї д-ви, які перебувають на тер. ін. д-ви, однак здійснюватися така Ю. може лише на тер. своєї д-ви, якщо інше не передбачено міжнар. угодами. Ю. міжнародна — це підсудність певної категорії справ міжнар. органам. Даний вид Ю. на відміну від Ю. д-ви є певним обмеженням держ. суверенітету. Цей фактор зумовлює те, що для визнання Ю. будь-якого міжнар. органу необхідна явно виражена згода відповід. д-ви. Так, згідно зі ст. 36 Статуту Міжнар. суду ООН д-ви можуть (але не зобов'язані) заявити

про обов'язковість для себе Ю. Міжнар. суду. До цього часу більшість держав не визнали його Ю. як обов'язкову для себе.

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ - [лат. *juris prudentia*, від *jus (juris)* — право і *prudentia* — знання, наука] — букв. знання права. Термін вживається у значенні як юридичної науки, так і сфери практичної юридичної діяльності. В наук. аспекті він близький до терміна «правознавство».

ЮС АД БЕЛЛУМ - право звернення до війни. В період з кін. 18 ст. і до Першої світ. війни 1914—18 у міжнар. праві звернення до війни вважалося допустимим засобом вирішення спорів між д-вами і здійснювалося в порядку самопомоги. Водночас повинні були застосовуватися закони та звичаї війни (*юс ін белло*). Ю. а. б. було поступово обмежено: спочатку в Статуті Ліги Націй (ст.15—20), а потім — у Паризькому пакті 1928 (Пакт Бріана—Келлога 1928), який заборонив війну як знаряддя нац. політики. Статут ООН остаточно визнав незаконність війни як такої і, отже, Ю. а. б. У статутах міжнародних воєнних трибуналів, утворених 1945 для суд. переслідування і покарання головних нім. та япон. військових злочинців у Нюрнберзі й Токіо, визначено склади міжнар. злочинів; зокрема, планування, підготовку, розв'язання та ведення агрес. війни або війни на порушення міжнар. договорів визнані злочинами проти миру. Відповідно у вироках трибуналів звернення Німеччини та Японії до війни було кваліфіковано порушенням Париз. пакту 1928 в цьому розширеному розумінні, а саме не лише як порушення договору, зобов'язань, а й як злочинні дії, спрямовані проти миру. Незаконність звернення до війни на порушення міжнар. договорів поряд з ін. принципами, встановленими Статутом Міжнар. воєнного трибуналу в Нюрнберзі (відомі також як принципи Нюрнб. трибуналу), були підтверджені в Резолюції ГА ООН 1946 і набули статусу загальноновизнаних принципів міжнар. права.

ЮС ГЕНЦГУМ - (лат. *jus gentium* — право народів, міжнародне право) — термін римського права, що уособлював систему прав, норм, відмінних від юс цивіле. Останнє походило від потреб род. громади і як суворе, жорстке та обмежене право застосовувалося винятково до рим. гр-н, залишаючи неримлян поза сферою його дії. Але ця архаїчна система права не могла зберігатися у незмін. вигляді, коли Рим почав перетворюватися на велику імперію і приваблювати іноземців. їх статус офіційно визнали у 242 до н. е., коли було запроваджено посаду другого претора (лат. *praetor qui inter peregrinos jus dicit* — претор, що вершить суд між перегринами, або *praetor peregrinus* — претор перегринів), який розглядав спори між іноземцями або

між іноземцями і рим. гр-нами. Це призвело до виникнення нової системи норм лібер. характеру, яка поєднувала ціннісні елементи рим. права, так само як елементи іноз. права, передусім грецького, і наповнило їх принципами справедливості та неупередженості. Таким чином, громіздкі формальності юс цивіле значною мірою були усунені, й нова система норм, що діяла на противагу старому юс цивіле, утвердилася як самот. джерело рим. права. Однак Ю. г., як і юс цивіле, регулювало відносини між індивідами, тому немає підстав для розгляду його міжнар. правом у традиц. розумінні, тобто як такого, що регулює відносини між д-вами. Проте час від часу рим. джерела права застосовували зіставлення Ю. г. з юс цивіле у ширшому розумінні. Великого значення таке зіставлення їх набуло у першій частині Корпус юріс цивіліс — Інституціях, що починаються з вислову рим. юриста Гая (2 ст. н. е.), котрий протиставляв юс цивіле, що є правом, яке кожний народ встановлює для себе, Ю. г., встановленому для усіх людей природ, розумом і якого дотримуються всі народи (лат. gentes). Це філос. узагальнення рим. реалій змінило первісне значення Ю. г. Якщо історично встановлене Ю. г. лише в окр. випадках використовувало іноз. елемент, то у філос. розумінні воно, за Гаєм, виражало універс. значення його прав, норм та інститутів, що «є повсюди». До них належали, зокрема, прав, норми та інститути, що регулюють шлюб, захист власності, відшкодування завданої шкоди, а також ті, що набули міжнар. характеру, подібно до права посольства або права здобичі на війні. Виникнення нового за природою та змістом Ю. г. стало результатом засвоєння Римом концепції юс натурале (права природи, або природ, права), розробленої грец. філософами, передусім стоїками у 3 ст. до н.е. Римляни розглядали право природи як дійсне право і відповідно Ю. г. — як його втілення. Виняток становило лише рабство, яке також «було повсюди» і проголошувалося інститутом Ю. г., але таким, що не належить до юс натурале, згідно з яким усі люди є вільними. Таким чином, рим. юристи 2 ст. н. е. застосовували Ю. г. і юс натурале майже в однаковому значенні, розглядаючи їх як сукупність правових норм універсального характеру, включаючи норми, що походять від розуму, справедливості та неупередженості. Отже, істор. значення Ю. г. полягало в тому, що з його розвитком як права, котре належить до юс натурале, була створена система загальних для всіх народів прав, норм, необхідних для їх співіснування. Середньовічна Європа, що здійснила у 12 ст. рецепцію Корпус юріс цивіліс, не тільки засвоїла відмінність між юс цивіле та Ю. г., а й розвинула рівень універсальності норм останнього в рамках такої своєрід. спільності народів, якою була в цей період Священна Римська імперія. Вона виникла після розпаду Рим. імперії у складі численних держ. утворень, очолюваних монархами, і мала демонструвати світську (імператорську) і духовну (християнську) єдність значної частини Європи. Подібно до рим. юристів, які застосовували принципи Ю. г. до відносин усередині Рим. імперії, новітні юристи вважали само собою зрозумілим, що конфлікти між государями в межах Священної Рим. імперії мають вирішуватися з посиланням на Корпус юріс цивіліс, в якому було знайдено чимало прав, принципів для розв'язання

спорів, що виникали між монархами з приводу здійснення тих чи ін. їхніх прав. Так, рим. право власності було адаптоване до тер. спорів монархів, а рим. контрактне право дало поштовх формулюванню права договорів. Крім того, принципи Ю. г. адаптувалися до регулювання таких сфер заг. інтересу, як ведення війни, укладання миру, недоторканність послів тощо. Водночас розвивалася посередницька юрисдикція третейських судів, що розглядали спори європ. монархів на основі застосування договорів, та звичаєвих норм права, а також принципів розуму, правосуддя і рівності. Таке засвоєння Ю. г. супроводжувалося далшим розвитком його як юс нату-рале і визнанням таким, що ґрунтується на заг. згоді. Значний внесок у розвиток поняття Ю. г. як права, що управляє міжнар. відносинами, зробила христ. філософія та пов'язані з нею ідеї про прав, єдність світу, які виходили переважно з концепцій природ, права. Водночас з Ю. г. поступово почали виокремлюватися позит. норми, що було результатом зростання значення у міжнар. відносинах договорів. Пояснювалося це як екон. факторами (зокрема розвитком торгівлі та кап., відносин), так і політичними — б-бою імператора і папи римського за верховенство у Священній Рим. імперії, яка поряд з рухом Реформації за реліг. свободу послаблювала і так нестійку єдність її складових частин, та суверенізацією останніх, вінцем якої став Вестфальський мирний договір 1648, що остаточно визнав принцип тер. суверенітету. В результаті Ю. г. була відокремлена від етики й теології, її почали розглядати як галузь юриспруденції. Видатними представниками нового напрямку в розвитку Ю. г. були П. Беллі (1505-72), Б. Мала (1548—84), А. Джентілі (1552-1608), Ф. Суарес (1548 -1617), Ф. де Віторія (1486-1546). Останній замшив Ю. г. новим терміном юс інтер ген-тес (лат. *jus inter gentes* — право між народами). Це право вже не обмежувалося західноєвроп. країнами, а розглядалося таким, що охоплює все людство, оскільки коріниться у природ, праві. Але воно регулює лише осн. принципи люд. відносин, тоді як утілення його в життя здійснюється звичаями та договорами. З кін. 17 ст. термін «юс генціум» почав визнаватися як такий, що регулює відносини незалеж. держав. По суті Ю. г. можна вважати прообразом сучас. міжнар. права, яке також ґрунтується на спільних прав, ідеях народів, зумовлених загальнолюд. природою, що надає його основополож. нормам універс. значення. У доктрині міжнар. права термін «юс генціум» у перекладі англ. мовою іноді вживається як «право націй» (*law of nations*) або навіть «міжнародне право» (*international law*), тобто як тотожне останнім. Це, однак, не може змінити його значення як джерела рим. права, засвоєного і розвиненого в Європі упродовж 12—17 ст., і в оновленому вигляді воно було використане для прав, організації нової системи міжнар. відносин, що виходила із суверенної рівності держав, і наприкінці 18 ст. стало називатися міжнар. правом.

ЮС ДІСПОЗИТИВУМ - (лат. *jus dispositivum*) — право, спроможне змінюватися на протипагу консенсуальним зобов'язанням. У міжнар. праві Ю. д. — партикулярні норми, відмінні від норм міжнар. юс когенс. Вони є нормами окр. держав і зобов'язують лише ці д-ви, тоді як норми юс когенс є, переважно, нормами заг. міжнар. права і зобов'язують усі д-ви. Будучи «гнучким правом», норми Ю. д. за певних умов можуть змінюватися за згодою сторін. Це залежить від того, чи міжнар. звичаєве право є когентним (імперативним) чи ні. Сторони, які домовляються, можуть на основі договору не тільки відступити від «гнучкого» партикуляр. права, що зобов'язує ті самі д-ви, але також від «гнучкого» заг. звичаєвого права, якщо воно є Ю. д. Вони не можуть законно відступати від заг. звичаєвого права, що має когентний характер, оскільки таке відхилення може зробити договори недійсними внаслідок первіс. незаконності змісту і припинити їх дію в майбутньому. Якщо сторона укладає другий договір, не сумісний зі змістом першого договору, з тією самою стороною, то другий договір є дійсним і його укладення припиняє дію першого договору взаєм. згодою відповідно до принципу *lex posterior derogat priori* (лат. — наступний закон скасовує попередній). Але якщо д-ва укладає договір з третьою д-вою, зміст якого порушує більш ранній договір з ін. д-вою, то другий договір не втрачає закон, сили, хоча сторона, що уклала обидва договори, є винною у цьому незакон, акті. Стосовно багатостор. договорів, то останній договір, який суперечить більш давньому договору, є дійсним, якщо обидва договори укладені між одними й тими самими д-вами. Однак складніші проблеми виникають, якщо останній двосторонній чи багатостор. договір, укладений двома або більше сторонами, але не всіма сторонами більш раннього багатостор. договору, є несумісним з цим раннім договором. Тут можуть виникати різні ситуації, які також пов'язані з ієрархіч. становищем норм Ю. д. і норм юс когенс у міжнар. праві. Так, якщо наст, двосторонній або багатостор. договір, укладений між сторонами — всіма учасниками первіс. багатостор. договору, то його дійсність знову залежить від того, чи відступає ост. договір від когентних норм чи лише від норм Ю. д. більш раннього договору. Ост. договір є дійсним, якщо більш ранній договір ясно дозволяє укладати договори цього типу, або розуміється, що первіс. договір розглядається як Ю. д. Більш раннім договором може бути встановлено, що сторони правомочні шляхом прийняття за взаєм. згодою нового договору замінити більш ранній договір за умови, що новий договір буде відкритий для доступу первіс. сторін. У такому разі більш ранній договір залишається чинним для первіс. сторін, які не є сторонами більш пізнього договору і не приєдналися до нього. Але більш ранній договір може містити когентні норми, і в такому разі ост. двосторонній чи багатостор. договір, укладений не всіма первіс. сторонами, при відхиленні від цих норм є не тільки незаконним, а й недійсним. Такий підхід застосовується не лише до первіс. дійсності наст, договору, а й до припинення дійсності першого договору. Менша кількість учасників першого багатостор. договору не може законно змінити більш ранній договір чи відступитися від нього навіть за взаєм. згодою.

ЮС ЕКВУМ - (лат. *jus aequum* — рівне, справедливе право) — неупереджене право. В рим. праві цей термін був тотожним терміну *еквітас* (лат. *aequitas* — справедливість, рівність перед законом) і використовувався на протипагу *юс стріктум* (лат. *jus strictum* — суворе право) для вираження пристосування (адаптації) права до обставин індивід, випадку. У міжнар. праві виражає прав, порядок, в якому права є відносними і мають здійснюватися розумно і добросовісно. В сучас. міжнар. праві договірні права, як правило, формулюються як норми Ю. е. Однак, якщо сторони бажають, вони можуть створювати консенсуальний *юс стріктум*, напр., згідно з формулою «за всіх обставин». У процесі створення відносних прав типовим наміром сторін є те, що ці права мають тлумачитися неупереджено, а саме в дусі добросовісності, заг. смислу і розумності. Таким чином, добросовісність у цьому контексті не обмежується більше тим, що вона первісно означала на поч. фазі еволюції міжнар. права договорів, а саме *bona fides* (лат. — добросовісність) як відмінне від *mala fides* (лат. — нечесні наміри, недобросовісність), оскільки в сучас. міжнар. праві більше наголошується на застосуванні норм Ю. е. як відмінних від норм *юс стріктум*. Таким, напр., є значення п. 2 ст. 2 Статуту ООН, згідно з яким д-ви мають добросовісно виконувати взяті на себе зобов'язання за цим Статутом. На рівні міжнар. судів і трибуналів та навіть на найширшому рівні існує практика тлумачення і застосування міжнар. права як Ю. е. Сторони, що беруть участь у міжнар. спорах, добровільно підкоряються юрисдикції міжнар. суд. установ. Відповідно під консенсуальним характером компромісу (рішення) розуміється, що самі сторони та суд. органи, які наділені делегованою компетенцією, мають здійснювати свої права та обов'язки розумним і справедливим способом. Сьогодні міжнар. суди і трибунали мають тенденцію застосовувати всю сферу дії норм міжнар. права як Ю. е., і це перетворює зобов'язання абс. характеру на відносні зобов'язання, в яких елементи Ю. е. набувають вирішального значення. Крім того, чітке включення до ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН заг. принципів права як третього правотворювального процесу (після міжнар. конвенцій і міжнар. звичаїв) також є правовим способом для переходу міжнар. права від норм *юс стріктум* до норм Ю. е.

ЮС ІНТЕР ГЕНТЕС - лат. *jus inter gentes* -право між народами) — термін, уведений у доктрину міжнар. права ісп. правознавцем і теологом Ф. де Віторія (1486—1546). Цитуючи поняття «*юс генціум*», яке дав рим. юрист Гай у своїх Інституціях, Ф. Віторія визначив його як «таке, що встановлено природною причиною між усіма народами» (лат. *inter omnes gentes* — між усіма народами). Заміна *юс генціум* — права народів на Ю. і. г. — права між народами (саме так цей термін лат. мовою увійшов у л-ру 16—17 ст.) мала

принципове значення, оскільки новий термін почав асоціюватися з тим поняттям, яке в кін. 18 ст. стало називатися міжнар. правом. Термін «міжнародне право» вперше був ужитий англ. юристом і філософом І. Бентамом 1780, і фактично він є буквальним перекладом терміна «юс інтер гентес».

ЮС КОГЕНС - (лат. *jus cogens* — примусове право) — зобов'язуюче право, що не залежить від волі сторін. У нац. праві поняття Ю. к. (або його еквівалентні норми публіч. порядку або публіч. політики) означає норми, які не можуть бути ущемлені будь-яким актом або змінені згодою того, хто підпорядкований цьому праву. У міжнар. праві поняттям Ю. к. характеризуються імперативні норми, від яких д-ви не можуть відступати навіть за взаєм. згодою, і такі норми міжнар. Ю. к. становлять заг. міжнар. право. Відповідно договір між д-вами, укладений всупереч нормі Ю. к., є юридично недійсним. Норма Ю. к. може бути замінена лише новою нормою заг. міжнар. права. У міжнар. праві, як і в нац. праві, протилежністю Ю. к. є юс діспозітивум — норма, від якої д-ви можуть відступати за взаєм. згодою.

ЮС НАТУРАЛЕ - (лат. *jus naturale* — природне право) — право, що складається з принципів, які походять від розуму, природи та Бога й яких люди мають дотримуватися так само, як і норм позитивного права, що виникли на їх основі, створюючи тим самим нормат. засади для об'єднання всього людства в єдине ціле. У римському праві Ю. н. пов'язане з виникненням і розвитком у його структурі такого самостійного джерела права, як юс генціум, що діяло на відміну від юс цивіле. Поява юс генціум була зумовлена перетворенням респ. Риму на імперію з підкореними народами і необхідністю урегулювання відносин римлян з неримлянами та останніх між собою, оскільки юс цивіле, будучи традиційним рим. правом, регулювало відносини виключно між римлянами. Спочатку прав, принципи та інститути юс генціум не мали пост. характеру; вони застосовувалися лише зрідка. Але з розширенням Рим. імперії та розвитком сусп. зв'язків у її межах римляни надали цьому джерелу права універс. значення, сприйнявши цю ідею від принципів та інститутів грец. права, а саме тієї частини «законів еллінів», що виходила з концепції природ. права. Так, «закони еллінів» склалися частково зі звичаїв, заснованих на природ. праві, а частково — з договорів, що уклалися між окр. містами-державами. І саме перші походили від природного або універс. принципу справедливості й несправедливості, що діяв незалежно від будь-якого взаєм. зв'язку чи договору, і дотримання якого, за висловом Арістотеля, визнається всіма людьми. Римляни засвоїли концепцію природ. права у формі, наданій їй стоїками, які виходили з універсальності рац. природи людини.

Сформульована стоїками теорія природ, права визначала його таким, що походить від властивостей внутр. природи права, і ці властивості є незмінними та вічними. Звідси природ, право розумілося стоїками як таке, що є основою для абс. права, якому має відповідати право, що створюється людьми. Стоїки, однак, сприяли не лише утвердженню ідеї універсальності права, що виходила з рац. природи людини, а й розвитку ідеї універсального співтовариства людства, що також було найвеличнішою ідеєю людства. Так, якщо для рим. юристів принцип природної справедливості (неупередженості) був підґрунтям для координації різноманіт. звичаїв та законів, з якими вони стикалися, і необхідністю приведення їх до певної єдності, то для Цицерона і Сенеки як держ. діячів універсалізм природ, права стоїків слугував моральним виправданням утворення Рим. імперії. У Середньовіччі концепція природ, права ототожнювалася зі священ, правом (правом Бога) через визначення катол. церквою на чолі з римськими папами її провід, місця в доктринальній системі духовних цінностей. Це привело до того, що природне право розглядалося як право істотно більшого значення, ніж закони, створені людьми. В цей час питання природ, права передусім розглядалися у сфері теології та етики, але деякі з них безпосередньо стосувалися відносин правителів Священної Римської імперії. Дезінтеграція останньої та послаблення у зв'язку з цим впливу римських пап як корпорат. органу церкви відбилися і на концепції природ, права, яка перестала розглядатися в абсолютизованому значенні. Період 15—16 ст. характеризується переходом від Середньовіччя до сучас. світу, в якому розвивалися мист-во та л-ра, які разом з відкриттям Нового Світу сприяли розширенню взаємовідносин між народами, і значними темпами відбувався процес становлення міжнар. права, в якому провідна роль належала концепції природ, права. Так, ісп. правознавець і теолог Ф. Віторія обґрунтував принцип, згідно з яким народи світу встановили співтовариство, засноване на природ, розумі та соціальній взаємодії. У 1582 Б. Айала висунув доктрину, згідно з якою Ю. н. та юс генціум розглядалися як такі, що встановлюються заг. згодою. Потім А. Джентілі охарактеризував право війни як таке, що засновується на природ, розумі та згоді. Ост. представник доктрини міжнар. права цього періоду Ф. Суа-рес наполягав на моральному значенні зобов'язань юс генціум, звертаючи увагу на те, що різні д-ви, хоча є незалежними, водночас — члени люд. раси, зв'язаної правом поведінки, заснованим на природ, розумі та звичаї. Особливе значення при цьому він надавав єдності людства та спільноті держав, що управляється правом, зумовленим природ, розумом і заг. звичаєм, який у підсумку залежить від Бога. Наст. період розвитку концепції природ, права в міжнар. праві пов'язаний з Г. Гроцієм, який поставив за мету знайти норми права націй, які є вічними, незмінними та незалежними від згоди держав. Він виводив їх з норм справедливості, що зв'язують людей, які мешкають у єдиному соціальному середовищі, незалежно від будь-яких позит. законів люд. установ, або із загальноприйнятих норм, а також з норм, що називаються природ, правом, які застосовуються у взаємовідносинах окр. спільнот людей, які мешкають у

под. стані. І в наст, період природне право визнавалося у доктрині однією з основ міжнар. права, хоча і в ін. співвідношенні з його позит. нормами. Такі доктринальні погляди щодо ролі та місця природного права в розвитку міжнар. права висловлювали Р. Зьоч, Т. Гоббс, С. Пуфендорф, К. Бейнкерсгук, В. Вольф, Е. Ваттель та ін., і вони стали основою для виникнення у 17—18 ст. трьох шкіл міжнар. права — «натуралістів», «гроціанців» та «позитивістів», які значно вплинули на розвиток міжнар.-правової доктрини та практики. Їхні представники гол. чин. виходили з відмінностей між природ, правом націй, яке обстоювалося Г. Гроцієм, та звичаєвим або добровільним (лат. — добровільний, вчинений за власною волею) правом націй, заснованим на їх вільній згоді, яке обстоювали Р. Зьоч, К. Бейнкерсгук та ін. позитивісти. Отже, природ, праву належить видатна роль у розвитку міжнар. права. Як зазначив Г. Мейн (Великобританія), «найважливішим призначенням права природи було те, що воно заклало основу для сучасного міжнародного права». У 19 — на поч. 20 ст. аж до Першої світ, війни 1914—18 прогрес міжнар. права характеризувався збільшенням та, зрештою, переважним впливом позит. школи права, особливо в особі її нім. представників. Цей період визначається крайною доктриною держ. суверенітету, яка заперечувала дійсність ін. джерел міжнар. права, ніж тих, що пов'язані з волею держав. Вона була виключно послідовною у тому, що не визнавала відмінності між справедливою та несправедливою війною, і війна сприймалася як цілком норм, спосіб здійснення нац. політики. Після Першої світ, війни в міжнар. праві та доктрині відбулися радикальні зміни. Широко була сприйнята необхідність визнання норм справедливості та заг. принципів права як структур, складових позит. міжнар. права. За словами Л. Оппенгейма та Г. Лаутерпахта (Великобританія), «твердий позитивізм не може більше розглядатись як такий, що існує в чинному міжнародному праві». А після Другої світ, війни 1939—45 поновився інтерес до природ, права з певним наголосом на соціол. тлумаченні міжнар. права. Сьогодні найважливішим є розуміння природ, права як панування розуму, що визначено ще в концепції Г. Гроція, яка нічого не має спільного з праг-мат. тлумаченням цього права. У сучас. умовах концепція природ, права відкриває нові можливості для розвитку міжнар. права. Панування природ, права, яке визнається знову та інкорпорується в юрид. систему, в т. ч. шляхом сприйняття осн. принципів, які не можуть бути знищені юрид. зобов'язаннями, що конфліктують. Міжнар. організації, насамперед ООН, визнають, що основою будь-якого права є справедливість, і цей факт відображений у ст. 1 Статуту ООН, яка, характеризуючи цілі Організації, посилається на необхідність діяльності її членів «у згоді з принципами справедливості та міжнародного права». Відповідно Міжнар. суд ООН (ст. 38 Статуту МС) зв'язаний застосуванням не лише позит. права (договірне право, міжнар. звичай), а й «загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями», що виникли і діють як природно-правові принципи (див. Норма міжнародного права). Так, у справі брит.-алб. спору про проходження через канал Корфу Міжнар. суд

ООН зобов'язав прибережні д-ви попереджати судна, що проходять у прибереж, водах, про небезпеки, які їм загрожують, виходячи виключно з принципів людяності, які, на його думку, мають абс. значення; цим самим Суд чітко дав зрозуміти, що визнає природно-правові принципи. Ген. секретар ООН у своєму Меморандумі, представленому ГА ООН 1948, заявив: «Існує основний принцип міжнародного права, який містить певні загальні стандарти поведінки, що передбачають пріоритет над волею індивідуальної держави... Не визнається жодної відмінності між моральними законами, що застосовуються до індивідуальних громадян та націй. Існує лише один єдиний стандарт поведінки між нацією і нацією та між людиною і людиною... Звідси жодна нація не може вимагати звільнення від дотримання морального закону на підставі політичного, економічного або расового верховенства або особливої національної культури, до якої вона належить, щоб бути вищою порівняно до культури інших держав». Вироки на процесі військ, злочинців у Нюрнберзі та Токіо за злочини проти миру і людяності також частково були засновані на порушенні загальних принципів, що сприймаються цивіліз. людством і визнаються люд. розумом. Як підкреслює А Фердросс (Австрія), «позитивне міжнародне право залежить від певних, йому адресованих правових принципів. Тому ці принципи створюють нормативну основу, що поєднує всі держави в єдине ціле. Без такої єдності спільнота держав розпалася б на окремі групи держав, які безперестанно ворогують між собою».

ЮС СТРИКТУМ - (лат. *jus strictum* — суворе право) — право, що витлумачено без будь-якої зміни і в найточнішому його розумінні; формула рим. права, що дозволяє протиставити суворо форм, застосуванню прав, норм більш поглиблене їх тлумачення з урахуванням вимог *bona fides* (лат. — добросовісності). У міжнар. праві поняття Ю. с. пов'язано з розвитком у ньому позитивіст, начала на протигагу нормам, заснованим на реліг., етич., природних та ін. подібних засадах. Д-ви у цей період були єдиними суб'єктами міжнар. права, і міжнар. звичаєве право розвивалося передусім по лінії Ю. с, а саме як система прав, норм, які мали тлумачитися суворо і буквально. Тому міжнар. звичаєве право було типовим Ю. с. і у відповідних частинах залишається таким до нашого часу. Права в цій системі мали тенденцію трансформуватися в абсолютні права, однак таке їх жорстке здійснення не ототожнювалося із зловживанням правами. Так, майже абс. право імунітету дип. агентів за кордоном урівноважено абс. правом оголосити такого агента небажаною особою (персоною *non grata*). Водночас тривала договірна практика держав призвела до того, що норми міжнар. права, виконання яких пов'язано із застосуванням принципу добросовісності або принципу неупередженості, поступово почали розглядатися у міжнар. угодах консенсуальними. В результаті в сучас. міжнар. договірному праві й міжнар. звичаєвому праві, що походить від договорів, Ю. с. значною мірою

трансформувалося в юс еквум, тобто в норми міжнар. права, які мають тлумачитися і застосовуватися розумно та неупереджено. Зокрема, це впливає з норм, які характеризують принцип визнання, а саме, що нові спільноти, котрі набувають міжнар. правосуб'єктності, мають вважатися такими, що визнаються юс еквум тією мірою, якою воно включено до міжнар. звичаєвого права.

ЮС ЦИВІЛЕ - (лат. *jus civile* — цивільне право) — термін римського права, який згідно з визначенням рим. юриста Е. Папініана, даним у Дигестах Юстиніана, є правом, що походить від статутів, плебісцитів, сенатус-консультів, указів імператора та авторитетних юристів. Етимологічно Ю. ц. вказує на право, надане гр-нам (лат. *cives*), а з посиланням на Рим є цив. правом для рим. гр-н (лат. *jus civile proprium Romanorum* — власне римське цив. право). Для юристів респ. Риму Ю. ц. було правом, що застосовувалося до взаємовідносин гр-н, і, отже, приват, правом. Ранні трактати, присвячені Ю. ц. [«*Libri juris civilis*» або «*Comentarii juris civilis*» (або *de jure civili*)], стосувалися майже виключно приват, права. Одним з найвідоміших коментарів Ю. ц. було «Цивільне право у трьох книгах» рим. юриста М. Сабіна. Його системи дотримувалися і пізніші юристи, які називали свої праці «відповідно до Сабіна» (*ad Sabinum*). В рим. праві протилежністю Ю. ц. є юс преторіум, або юс гонораріум (лат. *jus praetorium*, або *jus honorarium*), — преторське право, за яким претори, будучи вищими магістратами в респ. Римі після консулів, мали право оголошувати едикти народу (лат. *jus edicendi*), щоб підтримати (лат. *adjuvare*), доповнити (лат. *supplere*) або виправити (лат. *corrige*) існуюче право в інтересах громади (лат. *proper utilitatem publicum* — власне суспільної користі) і таким чином врахувати умови прав, та екон. розвитку останньої. Це стосувалося й Ю. ц., яке також могло змінюватися претор, правом (Дигести Юстиніана). Преторське право стосувалося насамперед процедур, заходів, які, не змінюючи структури первіс. інституцій, реформували їхню захисну функцію, що іноді призводило до істот, змін в чинному праві. Водночас Ю. ц. було відмінним і від юс генціум, що частково збігалося з юс преторіум. Термін «юс цивіле» також застосовується до системи норм приват, права, яке саме в цьому значенні називається «цивільним правом».

СПИСОК СТАТЕЙ

АБСОЛЮТНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	АКЛАМАЦІЯ
АВАРІЯ МОРСЬКА	АКРЕДИТУВАННЯ
АВТЕНТИЧНИЙ ТЕКСТ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ	АКРЕЦІЯ
АГЕНТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ	АКТУ ДЕРЖАВИ ДОКТРИНА
АГРЕМАН	АЛЬТЕРНАТ
АГРЕСІЯ	АЛЬТЕРНАТИВНА КОЛІЗІЙНА НОРМА
AD INTERIM, PAR INTERIM	АЛЬЯНС
АД РЕФЕРЕНДУМ	АНГАРІЯ
АД ХОК	АНЕКСІЯ
АД'ЮДИКАЦІЯ	АНКЛАВ
АЗОВСЬКЕ МОРЕ	АНТАРКТИКА

АНТИКВАРІАТ	ВЕРСАЛЬСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1919
АНУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ	ВЕРСАЛЬСЬКО-ВАШИНГТОНСЬКА СИСТЕМА
АНШЛЮС	ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР 1648
АПАРТЕЇД	ВЗАЄМНІСТЬ
АПОСТІЛЬ	ВИДАЧА ЗЛОЧИНЦІВ, ЕКСТРАДИЦІЯ
АРБІТРАЖ МІЖНАРОДНИЙ	ВИЗНАННЯ І ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ
АРКТИКА	ВИЗНАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ
АРХІВИ ДИПЛОМАТИЧНІ	ВИКЛЮЧНА (МОРСЬКА) ЕКОНОМІЧНА ЗОНА
АТАШЕ	ВИКЛЮЧНА ЮРИСДИКЦІЯ ДЕРЖАВИ ПРАПОРА
АУДІЄНЦІЯ ДИПЛОМАТИЧНА	ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ
БАГАТОМОВНІ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ	ВИНА У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ
БАГАТОСТОРОННІЙ МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР	ВИСОТНА МЕЖА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ
БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА	ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС 1814-1815
БЕЗ'ЯДЕРНА ЗОНА	ВІДЕНСЬКИЙ РЕГЛАМЕНТ 1815
БЕЗ'ЯДЕРНИЙ СТАТУС	ВІДКЛИЧНА ГРАМОТА
БЕРЕГОВЕ ПРАВО	ВІДКРИТЕ МОРЕ
БЛОКАДА МОРСЬКА	ВІДКРИТЕ НЕБО
БОЙКОТ	ВІДОМСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ
BONA FIDES	ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНО- ПРАВОВА
БОРГИ МІЖНАРОДНІ	ВІДСИЛАННЯ ДО ЗАКОНУ ТРЕТЬОЇ ДЕРЖАВИ
БУСТАМАНТЕ КОДЕКС	ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ПРИНЦИП
БУХТА	
ВВІЧЛИВІСТЬ МІЖНАРОДНА	
ВЕЛИКІ ДЕРЖАВИ	
ВЕРБАЛЬНА НОТА	

ВІЗА	ГЛАВА ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА
ВІЗА ДИПЛОМАТИЧНА	
ВІЗИТ ДЕРЖАВНИЙ	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
ВІЙНА	ГРОМАДЯНСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ВІЙСЬКОВИЙ АТАШЕ	ГРУПА СВІТОВОГО БАНКУ
ВІЙСЬКОВИЙ КОРАБЕЛЬ	ГУМАНІТАРНА ІНТЕРВЕНЦІЯ
ВІЙСЬКОВО-ПОВІТРЯНЕ СУДНО	ДВОСТОРОННІЙ МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ	ДЕБЕЛЯЦІЯ
ВІЛЬНЕ МІСТО	ДЕЗАВУЮВАННЯ
ВНУТРІКОНТИНЕНТАЛЬНІ ДЕРЖАВИ	ДЕКЛАРАЦІЯ
ВНУТРІШНІ МОРСЬКІ ВОДИ	ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ
ВОЄННА НЕОБХІДНІСТЬ	DE LEGE FERENDA
ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ СОЮЗИ	DE LEGE LATA
ВОЮЮЧІ СТОРОНИ	ДЕЛІКТ
ВСЕСВІТНЯ КУЛЬТУРНА І ПРИРОДНА СПАДЩИНА	ДЕЛІМІТАЦІЯ КОРДОНІВ
ВСТУП У СИЛУ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ	ДЕЛІМІТАЦІЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ
ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВ, ЯКІ НЕ ВОЛОДІЮТЬ ЯДЕРНОЮ ЗБРОЄЮ	ДЕМАРКАЦІЯ КОРДОНІВ
ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА	ДЕМАРШ
ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН	ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ
ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР ООН	ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ КОРДОНІВ
ГЕНОЦИД	ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ
ГЕОПОЛІТИКА	ДЕМІЛІТАРИЗОВАНА ЗОНА, ДЕМІЛІТАРИЗОВАНА ТЕРИТОРІЯ
ГІБРАЛТАР	ДЕНОНСАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ
ГЛАВА ДЕРЖАВИ	ДЕНЬ ЄВРОПИ

ДЕПЕША	ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ
ДЕПОЗИТАРІЙ	ДИПЛОМАТИЧНИЙ ЦЕРЕМОНІАЛ
ДЕПОНУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ	ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ
ДЕРЖАВА ПРАПОРА	ДИПЛОМАТИЧНІ КЛАСИ
ДЕРЖАВНА ТЕРИТОРІЯ УКРАЇНИ	ДИПЛОМАТИЧНІ ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ
ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ	ДИПЛОМАТИЧНІ РАНГИ
ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ	ДИПЛОМАТІЯ
ДЕСЯТИРІЧЧЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	ДИСКРИМІНАЦІЯ
ДЕ-ФАКТО	ДИСМИСЛ
ДЖЕНТЕЛЬМЕНСЬКА УГОДА	ДІАСПОРА
ДИПЛОМАТ	ДОБРІ ПОСЛУГИ
ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ	ДОГОВІР
ДИПЛОМАТИЧНА МОВА	ДОГОВІР МІЖНАРОДНИЙ
ДИПЛОМАТИЧНА ПОШТА	ДОГОВІР РЯТУВАННЯ
ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА	ДОГОВОРИ МІЖНАРОДНИХ (МІЖУРЯДОВИХ) ОРГАНІЗАЦІЙ
ДИПЛОМАТИЧНЕ ЛИСТУВАННЯ	ДОГОВОРИ ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ
ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРАВО	ДОКТРИНА
ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО	ДОКТРИНА ЕСТРАДИ
ДИПЛОМАТИЧНИЙ АКТ	ДОКТРИНА ІНКОРПОРАЦІЇ
ДИПЛОМАТИЧНИЙ ВІЗИТ	ДОКТРИНА КАЛЬВО
ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОРПУС	ДОКТРИНА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ДИПЛОМАТИЧНИЙ КУР'ЄР	ДОКТРИНА МОНРО
ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПАСПОРТ	ДОКТРИНА ОСІЛОСТІ
ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПАСПОРТ УКРАЇНИ	ДОКТРИНА ПРАВОВА
	ДОКТРИНА СТИМСОНА

ДОКТРИНА ТОБАРА	ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА
ДОЛАР	ЄВРОПЕЙСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ВУГІЛЛЯ І СТАЛІ
ДОМІНІОН ДОМІНІУМ	ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО
ДРАГО ДОКТРИНА	ЄВРОПЕЙСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО
ДУАЄН ДИПЛОМАТИЧНОГО КОРПУСУ	ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОРДЕР НА АРЕШТ
ДУМБАРТОН-ОКСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 1944	ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ
ЕГІДА	ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ
ЕКЗЕКВАТУРА	ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ
ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА РАДА ООН	ЄВРОПЕЙСЬКІ СПІВТОВАРИСТВА
ЕКС ЕКВО ЕТ БОНО	ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АКТ 1986
ЕКСПАТРІАЦІЯ	ЗАБОРОНА ПОДВІЙНОГО ПОКАРАННЯ
ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНІСТЬ	ЗАБОРОНА ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ
ЕКСТЕМІЗМ	ЗАБОРОНА ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ
ЕМБАРГО	ЗАГАЛЬНА СПАДЩИНА ЛЮДСТВА
ЕМІГРАЦІЯ	ЗАГАЛЬНЕ ПРАВО
ЕРГА ОМНЕС	ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ НАРАДИ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ 1975
ЕСТОПЕЛЬ	ЗАКЛЮЧНИЙ ПРОТОКОЛ
ЕТИКЕТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ	ЗАКОН ДОМІЦИЛІЮ
ЕТНОЦИД	ЗАКОН ЗВИЧАЙНОГО МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ
ЄВРО	ЗАКОН КРАЇНИ ПРОДАВЦЯ
ЄВРОПА	ЗАКОН МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РЕЧІ
ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ	ЗАКОН МІСЦЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ
ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ДЕМОКРАТІЯ ЧЕРЕЗ ПРАВО»	
ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ	

ЗАКОН МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ	ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ
ЗАКОН МІСЦЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЮРИДИЧНОГО АКТУ	ЗАХІДНОСВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ
ЗАКОН МІСЦЯ ПРАЦІ	ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ
ЗАКОН МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ	ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ НЕМІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ
ЗАКОН МІСЦЯ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ	ЗБРОЙНИЙ НЕЙТРАЛІТЕТ
ЗАКОН МІСЦЯ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ	ЗБРОЙНІ СИЛИ ООН (ЗС ООН)
ЗАКОН НАЦІОНАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ	ЗБРОЯ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ, засоби масового знищення
ЗАКОН ПРАПОРА	ЗВОРОТНА СИЛА МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ
ЗАКОН СУДУ	ЗІТКНЕННЯ СУДЕН
ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ДИПЛОМАТИЧНУ СЛУЖБУ» 2001	ЗЛИТТЯ ДЕРЖАВ
ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ДІЮ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ» 1991	ЗЛОЧИНИ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ
ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ УКРАЇНИ» 1993	ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ І ЛЮДСТВА
ЗАКОНИ ТА ЗВИЧАЇ ВІЙНИ	ЗОВНІШНІ ЗНОСИНИ
ЗАМКНУТІ ТА НАПІВЗАМКНУТІ МОРЯ	ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИЙ ДОГОВІР
ЗАПУСКАЮЧА ДЕРЖАВА	ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
ЗАСТЕРЕЖЕННЯ	ЗОНА БЕЗПЕКИ
ЗАТОКА МОРСЬКА	ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ
ЗАТРИМАННЯ ПОВІТРЯНОГО СУДНА	ЗОНИ МИРУ
ЗАТРИМАННЯ СУДНА	ІМПЕРАТИВНА НОРМА
ЗАХИСТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ	ІМПЕРІУМ
ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ	ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
	ІМУНІТЕТ ДЕРЖАВИ
	ІНДЕКС ДОУ-ДЖОНСА

ІНКОТЕРМС	КОНВЕНЦІЯ
ІНТЕРВЕНЦІЯ	КОНДОМІНІУМ
ІНТЕРНУВАННЯ	КОНСТИТУЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ІНТЕРНУНЦІЙ	КОНСУЛ
ІНТЕРЦЕСІЯ	КОНСУЛЬСЬКА КОНВЕНЦІЯ
ІНТРА ВІРЕС	КОНСУЛЬСЬКА ЛЕГАЛІЗАЦІЯ
ІСТОРИЧНЕ МІСТО	КОНСУЛЬСЬКА УСТАНОВА
КАЗУС БЕЛЛІ	КОНСУЛЬСЬКА ЮРИСДИКЦІЯ
КАЗУС ФЕДЕРІС	КОНСУЛЬСЬКЕ ПРАВО
КАНАЛИ МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ	КОНСУЛЬСЬКИЙ ЗБІР
КАПІТУЛЯЦІЯ	КОНСУЛЬСЬКИЙ КОРПУС
КВАЛІФІКАЦІЯ LEGE CAUSAE	КОНСУЛЬСЬКИЙ ОКРУГ
КВАЛІФІКАЦІЯ LEGE FORI	КОНСУЛЬСЬКИЙ ПАТЕНТ
КВАЛІФІКАЦІЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	КОНСУЛЬСЬКИЙ СТАТУТ УКРАЇНИ
КЕРЧЕНСЬКА ПРОТОКА	КОНСУЛЬСЬКІ ІМУНІТЕТИ ТА ПРИВІЛЕЇ
КЛАУЗУЛА ПРО НЕЗМІННІСТЬ ОБСТАВИН	КОНСУЛЬСЬКІ РАНГИ
КОДЕК БЛЮНЧЛІ	КОНСУЛЬТАЦІЇ МІЖНАРОДНІ
КОЛЕКТИВНА БЕЗПЕКА	КОНТИНЕНТАЛЬНИЙ ШЕЛЬФ
КОЛІЗІЙНА НОРМА В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	КОНТИНУЇТЕТ
КОЛОНІАЛІЗМ	КОНТИНУЇТЕТ ДЕРЖАВИ
КОМІТЕТ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ	КОНТРИБУЦІЯ
КОМІТЕТИ І КОМІСІЇ ООН	КОНТРОФЕРТА
КОМЮНІКЕ	КОНФЕРЕНЦІЇ МІЖНАРОДНІ
КОНВЕНЦІЇ МОП	КОСМІЧНИЙ ОБ'ЄКТ
	КОСМІЧНИЙ ПРОСТІР

КРИМСЬКА (ЯЛТИНСЬКА) КОНФЕРЕНЦІЯ 1945	МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ОХОРОНИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА	МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ
КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ	МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО
ЛАКУНА	МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО
LEX MERCATORIA	МІЖНАРОДНЕ ТОРГОВЕЛЬНЕ ПРАВО
ЛІГА НАЦІЙ	МІЖНАРОДНЕ ТРУДОВЕ ПРАВО
ЛІНІЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ	МІЖНАРОДНЕ ЯДЕРНЕ ПРАВО
МААСТРИХТСЬКИЙ ДОГОВІР 1992	МІЖНАРОДНИЙ АРБИТРАЖНИЙ СУД
МАНДАТНА СИСТЕМА	МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБИТРАЖ
МЕМОРАНДУМ	МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБИТРАЖНИЙ СУД
МИРНЕ ПРОХОДЖЕННЯ СУДЕН	МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД
МИРНИЙ ДОГОВІР	МІЖНАРОДНИЙ ПОЛІТ
МИРОТВОРЧІ СИЛИ	МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК
МИТНІ СОЮЗИ	МІЖНАРОДНИЙ РАЙОН МОРСЬКОГО ДНА
МІЖНАРОДНА НЕУРЯДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ	МІЖНАРОДНИЙ СПІР
МІЖНАРОДНЕ БАНКІВСЬКЕ ПРАВО	МІЖНАРОДНИЙ СУД ООН
МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО	МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ
МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО	МІЖНАРОДНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС
МІЖНАРОДНЕ КОСМІЧНЕ ПРАВО	МІЖНАРОДНІ ВОЄННІ ТРИБУНАЛИ
МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО	МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ
МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО	МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНЕ ПОВІТРЯНЕ ПРАВО	МІЖНАРОДНІ ЗВИЧАЇ
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ	НЕКОМБАТАНТИ
МІЖНАРОДНІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ	НЕСАМОВРЯДНІ ТЕРИТОРІЇ
МІЖНАРОДНІ РІКИ	НІЦЦЬКИЙ ДОГОВІР 2001
МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ	НОНЛІКВЕТ
МІЖНАРОДНІ СЛУЖБОВЦІ	НОРМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	НОТА ДИПЛОМАТИЧНА
МІЖНАРОДНІ ТОРГОВІ ДОГОВОРИ	НОТИФІКАЦІЯ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ	НУНЦІЙ
МІСІЯ	НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС
МОВЧАЗНА ЗГОДА	ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ
МОДУС ВІВЕНДІ	ОБІТЕР ДІКТУМ
МОДУС ПРОСЕДЕНДІ	ОБМІН НОТАМИ
МОРСЬКЕ ЯДЕРНЕ СУДНО	ОБОВ'ЯЗКОВА ЮРИСДИКЦІЯ
МЮНХЕНСЬКА УГОДА 1938	ОКУПАЦІЯ
НАРАДА З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ	ОПІКА МІЖНАРОДНА
НАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ	ОПІНІО ЮРІС
НЕБЕСНІ ТІЛА	ОПТАЦІЯ
НЕДІЙСНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ	ОРГАНИ ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН
НЕЗАКОННЕ ЗАХОПЛЕННЯ ПОВІТРЯНОГО СУДНА	ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ
НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ	ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ З ПИТАНЬ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ
НЕЙТРАЛІЗОВАНІ ЗОНИ	ОРГАНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ
НЕЙТРАЛІТЕТ	ОРЕНДА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА
НЕЙТРАЛЬНІ ВОДИ	ОСОБИСТИЙ ЗАКОН ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ
	ОСТРОВИ

ОФІЦІЙНІ ТА РОБОЧІ МОВИ	ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПО ГАРЯЧИХ СЛІДАХ
ОФШОРНА ЗОНА	ПЕРЕСЛІДУВАННЯ У ВІДКРИТОМУ МОРІ
ПАКТ	ПЕРСОНА ГРАТА
ПАКТ БРІАНА-КЕЛЛОГА 1928	ПЕРСОНА НОН ГРАТА
ПАКТ СУНТ СЕРВАНДА	ПЕРСОНАЛ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА
ПАМ'ЯТНА ЗАПИСКА	ПІВНІЧНА РАДА
ПАНАМЕРИКАНСЬКИЙ СОЮЗ	ПІДВОДНИЙ ЧОВЕН
ПАНАМСЬКИЙ КАНАЛ	ПІДСУМКОВИЙ ДОКУМЕНТ ВІДЕНСЬКОЇ ЗУСТРІЧІ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ НБСЄ 1989
ПАНЄВРОПЕЇЗМ	ПІДСУМКОВИЙ ДОКУМЕНТ МАДРИДСЬКОЇ ЗУСТРІЧІ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ НБСЄ 1983
ПАНЧА ШИЛА	ПІРАТСТВО
ПАРАФУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ	ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКА, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ
ПАРИЗЬКА МИРНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1919-20	ПЛЕБІСЦИТ
ПАРИЗЬКА МИРНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1946	ПОВІРЕНИЙ У СПРАВАХ
ПАРИЗЬКА ХАРТІЯ ДЛЯ НОВОЇ ЄВРОПИ 1990	ПОВІТРЯНИЙ ПРОСТІР
ПАРИЗЬКИЙ ДОГОВІР 1952	ПОДВІЙНЕ ГРОМАДЯНСТВО
ПАРИЗЬКИЙ КЛУБ	ПОСОЛ
ПАРИЗЬКІ МИРНІ ДОГОВОРИ 1947	ПОСОЛЬСЬКЕ ПРАВО
ПАРИЗЬКІ УГОДИ 1954	ПОСТІЙНА ПАЛАТА ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ
ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ	ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРИ МІЖНАРОДНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПАРТНЕРСТВО ЗАРАДИ МИРУ	
ПЕРЕГОВОРИ МІЖНАРОДНІ	
ПЕРЕМИР'Я	
ПЕРЕМІЩЕННЯ ОСОБИ	

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ООН	ПРИНЦИП НЕВТРУЧАННЯ У ВНУТРІШНІ СПРАВИ ДЕРЖАВ
ПОСТІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ НАД ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ	ПРИНЦИП НЕЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ АБО ПОГРОЗИ СИЛОЮ
ПРАВА ДИТИНИ	ПРИНЦИП НЕПОРУШНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ
ПРАВА ЖІНОК	
ПРАВА ЛЮДИНИ	ПРИНЦИП ОBOB'ЯЗКУ ДЕРЖАВ СПІВРОБІТНИЧАТИ ОДНА З ОДНОЮ ВІДПОВІДНО ДО СТАТУТУ ООН
ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	
ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН	ПРИНЦИП ПОВАГИ ПРАВ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ
ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ	ПРИНЦИП РІВНОПРАВНОСТІ І САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ
ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	ПРИНЦИП СУВЕРЕННОЇ РІВНОСТІ ДЕРЖАВ
ПРАВО МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ	
ПРАВО НА САМООБОРОНУ	ПРИНЦИП ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВ
ПРАВОВА ДОПОМОГА В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ПРАВOPOPУШЕННЯ МІЖНАРОДНЕ	ПРИТУЛОК
ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ МІЖНАРОДНА	ПРОТЕСТ ДИПЛОМАТИЧНИЙ
ПРЕЛІМІНАРНИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР	ПРОТОКИ МІЖНАРОДНІ
ПРИЄДНАННЯ ДО МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ	ПРОТОКОЛ ДОГОВІРНИЙ
ПРИКОРДОННІ РІЧКИ	ПРОЦЕСУАЛЬНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ПРИЛЕГЛА ЗОНА	РАБОТОРГІВЛЯ
ПРИМУСОВА ПРАЦЯ	РАДА БЕЗПЕКИ ООН
ПРИНЦИП ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ МИРНИМИ ЗАСОБАМИ	РАДА ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ПАРТНЕРСТВА
ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	РАДА ЄВРОПИ
	РАСИЗМ
	РАТИФІКАЦІЙНА ГРАМОТА

РАТИФІКАЦІЯ	САН-ФРАНЦИСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ 1945
РЕДЕМАРКАЦІЯ	САН-ФРАНЦИСЬКИЙ ДОГОВІР 1951
РЕЄСТРАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ	СВІТОВИЙ ОКЕАН
РЕЖИМ НАЙБІЛЬШОГО СПРИЯННЯ	СВЯЩЕННИЙ СОЮЗ
РЕЗОЛЮЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН	СЕВРСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1920
РЕКОМЕНДАЦІЇ	СЕКРЕТАРІАТ ООН
РЕКТИФІКАЦІЯ КОРДОНУ	СЕН-ЖЕРМЕНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР
РЕПАРАЦІЇ	СЕПАРАТИЗМ
РЕПАТРІАЦІЯ	СЕРАПАТНИЙ МИР
РЕПРЕСАЛІЇ	СЕЦЕСІЯ
РЕС КОМУНІС	СИГНАЛИ МОРСЬКІ
РЕС НУЛЛУС	СПЕЦІАЛІЗОВАНІ УСТАНОВИ ООН
РЕСТИТУЦІЯ	СПЕЦІАЛЬНА МІСІЯ
РЕСТИТУЦІЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ	СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА ЗАПОЗИЧЕННЯ
РЕС ЮДІКАТА	СПІВТОВАРИСТВО
РЕТОРСІЇ	СТАН ВІЙНИ
РЕФЕРЕНС	СТАНДАРТИ МІЖНАРОДНІ
РИЗЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1921	СТАТУС
РИМСЬКИЙ ДОГОВІР 1957	СТАТУТ ЛІГИ НАЦІЙ
РОЗІРВАННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН	СТАТУТ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
РУХ НЕПРИСДНАННЯ	СТАТУТ ООН
РУХОМА ТЕРИТОРІЯ	СТРАСБУРГ
САМІТ	СУВЕРЕНІТЕТ
САНКЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ	СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВНИЙ
	СУД ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ

СУДНОПЛАВСТВО	ХАРТІЯ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
СУЕЦЬКИЙ КАНАЛ	
ТАБУЛА РАСА	ХАРТІЯ ПРО ОСОБЛИВЕ ПАРТНЕРСТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ОРГАНІЗАЦІЮ
ТЕГЕРАНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 1943	ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ
ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО ДЕРЖАВИ	ХОЛОДНА ВІЙНА
ТЕРИТОРІАЛЬНЕ МОРЕ	ЦЕРЕМОНІАЛ
ТЕРИТОРІЯ	ЦЕСІЯ
ТЕРИТОРІЯ ДЕРЖАВИ	ЧОРНЕ МОРЕ
ТИМЧАСОВИЙ ПОВІРЕНИЙ У СПРАВАХ	ЧОРНОМОРСЬКІ ПРОТОКИ
ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ	ШЕНГЕНСЬКА КОНВЕНЦІЯ 1990
ТОКІЙСЬКИЙ ПРОЦЕС	ШТУЧНІ ОСТРОВИ, УСТАНОВКИ І СПОРУДИ
ТРАНЗИТ МІЖНАРОДНИЙ	ЮРИСДИКЦІЯ
ТРАНСКОРДОННЕ ЗАБРУДНЕННЯ	ЮРИСПРУДЕНЦІЯ
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА КОРПОРАЦІЯ	ЮС АД БЕЛЛУМ
ТРАНШ	ЮС ГЕНЦГУМ
ТРИАНОНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1920	ЮС ДІСПОЗИТИВУМ
УГОДА МІЖНАРОДНА	ЮС ЕКВУМ
УКРАЇНА	ЮС ІНТЕР ГЕНТЕС
УЛЬТИМАТУМ	ЮС КОГЕНС
ФАКУЛЬТАТИВНИЙ ПРОТОКОЛ	ЮС НАТУРАЛЕ
ХАРТІЯ	ЮС СТРИКТУМ
	ЮС ЦИВІЛЕ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ У СЛОВНИКУ

- атм.* — атмосферний
афр. — африканський
барт. — бартерний
б-ба — боротьба
берл. — берлінський
ВКП — Всесвітня конфедерація праці
внутр. — внутрішній
ВОІВ — Всесвітня організація інтелектуальної власності
ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я
ВПС — Всесвітній поштовий союз, військово-повітряні сили
ВР — Верховна Рада
ГА ООН — Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ГАТТ — Генеральна угода про тарифи і торгівлю
геогр. — географічний
гл. — глава
голл. — голландський
гр-нин — громадянин
гуманіт. — гуманітарний
д-ва — держава
дем. — демократичний
демогр. — демографічний
деп. — департамент (з назвою)
дип. — дипломатичний
дит. — дитячий
док-ти — документи
екол. — екологічний
екон. — економічний
ЕКОСОР — Економічна і соціальна рада ООН
європ. — європейський
єгип. — єгипетський
ЄЕС — Європейське Економічне Співтовариство, Європейський Економічний Союз
ЄС — Європейський Союз
зак-во — законодавство
закон. — законний
законод. — законодавчий
закорд. — закордонний
Зх. — Захід
зх. — захід, західний
ІКАО — Міжнародна організація цивільної авіації
ІМО — Міжнародна морська організація
інвест. — інвестиційний
іноз. — іноземний
Інтерпол — Міжнародна організація кримінальної поліції
інформ. — інформаційний
кер. — керівний, керівник, керівництво
колон. — колоніальний
конс. — консульський
конст. — конституційний
консульт. — консультативний
конт. — континентальний
контр. — контрольний
крим. — кримінальний
КС — Конституційний суд
к-т — комітет
лат. — латинський
м. — місто (з назвою), море (з назвою)
МАГАТЕ — Міжнародне агентство з атомної енергії
МАК — Морська арбітражна комісія
МБРР — Міжнародний банк реконструкції і розвитку
м-во — міністерство
МВФ — Міжнародний валютний фонд
МЗС — міністерство закордонних справ
мист-во — мистецтво
Мінюст — міністерство юстиції
млн. — мільйон (з цифрою)

млрд. — мільярд (з цифрою)
ММК — Міжнародний морський комітет
м. н. — місце народження
мол. — молодший
МОП — Міжнародна організація праці
МС ООН — Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй
МЮ — міністерство юстиції
надзв. — надзвичайний
нас. — населення
НАТО — Організація Північноатлантичного договору
ОАД — Організація американських держав
ОАЄ — Організація африканської єдності
ОБСЄ — Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ок. — океан (з назвою)
ООН — Організація Об'єднаних Націй
офіц. — офіційний
парлам. — парламентський
пасаж. — пасажирський
п-в — півострів (з назвою)
Пд. — Південь
пд. — південь, південний
пл. — площа
Пн. — Північ
пн. — північ, північний
правоохор. — правоохоронний
презид. — президентський
прикорд. — прикордонний
проф. — професор (з прізвищем)
профес. — професійний
р. — рік (з цифрою), річка (з назвою)
ратиф. — ратифікований
ратифікац. — ратифікаційний
РБ ООН — Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
РЄ — Рада Європи
р-н — район (з назвою)

р. н. — рік народження
рр. — роки (з цифрою)
РФ — Російська Федерація
с. — село (з назвою), сторінка (з цифрою)
СБУ — Служба безпеки України
секр. — секретний
сканд. — скандинавський
скороч. — скорочення, скорочений
служб. — службовий
см. — смерть, смертний (вирок)
СНД — Співдружність Незалежних Держав
СОТ - *Світова організація торгівлі*
спец. — спеціальний
спеціаліз. — спеціалізований
співавт. — співавтор, співавторство
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст. — стаття (з назвою), століття (з цифрою), станція (з назвою), старший
Сх. — Схід
сх. — схід, східний
США — Сполучені Штати Америки
т. — том, томи (з цифрою)
тер. — територія (з назвою), територіальний
терорист. — терористичний
торг. — торговельний, торговий
ТПП — Торгово-промислова палата
трансп. — транспортний
трет. — третейський
тр-т — транспорт
ун-т — університет
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
фаши. — фашистський
федер. - *федеральний*
федерат. - *федеративний*
ФРН — Федеративна Республіка Німеччина

христ. — християнський
ч. — частина (з цифрою)
ЮНЕСКО — Організація
Об'єднаних Націй з питань освіти,
науки і культури
ЮНКТАД — Конференція ООН з
торгівлі і розвитку

ЮНСІТРАЛ - Комісія ООН з права
міжнародної торгівлі
юрид. — юридичний

ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Устав Организации Объединенных Наций // Международное публичное право (в документах). - М., 1997.
2. Статут Ради Європи. - К., 1998.
3. Статут Міжнародного Суду ООН (витяг). - К., 1995.
4. Конституція України (із змінами від 08.12.2004 №222-IV).-К.,2008.
5. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради України. - 1990. - № 31. - Ст. 420.
6. Загальна декларація прав людини. - К.: Право, 1995.
7. Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права. - К.: Право, 1995.
8. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Факультативний протокол № 1 до Міжнародного пакту про громадянські політичні права. - К.: Право, 1995.
9. Європейська конвенція про захист основних прав і свобод людини. - К.: Право, 1999.- 42 с.
10. Регламент Європейського суду з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. - 1999. - № 1. -С. 123-217.
- 11.Заключний Акт по Безпеці та Співробітництву в Європі. - К.: Право, 1995.
- 12.. Конвенція про дипломатичні відносини 1969 року // Юрид. ежегодник ООН. 1972 год.- Нью-Йорк, 1978. -С. 314–325.
13. Конвенція про консульські відносини 1969 року // Юрид. ежегодник ООН. 1972 год. - Нью-Йорк, 1978. - С. 326–341.
14. Конвенція “Про статус біженців” // Український часопис прав людини. - 1998. - № 1-2. - С. 94-102.
- 15.Конвенція про правонаступництво // Україна в міжнародно-правових відносинах. - К.: Юрінком, 1996. - С. 58-90.
- 16.Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини від 23.02.2006 №3477-IV// ідомості Верховної Ради України.- 2006.-№ 30.-Ст.260.
- 17.Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі осіб (екстрадиції) від 21.05.2010 №2286-VI// Відомості Верховної Ради України .- 2010- № 31.-Ст.421.
- 18.Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1.07.2010 №2398-VI//Урядовий кур’єр.-2010.-№138.-С.24-27.

19. Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 №1629-IV// Відомості Верховної Ради України.- 2004.- №29.-Ст.367.
20. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1.07.2010 №2411-VI//Юридичний вісник України.-2010.-№31.-С.2-7.
21. Закон України “Про правонаступництво” від 12.09.1991 №1543-XII// Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 46.- Ст. 617.
22. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.05.2005 №2709-IV// Відомості Верховної Ради України.- 2005.-№ 32.-Ст.422.
23. Закон України “Про міжнародні договори України” від 29.06.2004 №1906- IV //Відомості Верховної Ради України. – 1994.-№ 10.- С.45.
24. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 №964-IV// Відомості Верховної Ради (ВВР).- 2003.- № 39.- Ст.351.
25. Закон України “Про статус біженців” від 21.06.2001 №2557-14// Відомості Верховної Ра ди України. - 1993. - № 17. - Ст. 49.
26. Положення “Про Міністерство закордонних справ” // Політика і час.- 1998. - № 2. - С. 72–83.
27. Положення “Про Національне Центральне бюро Інтерполу в Україні”: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 берез- ня 1993 р. № 220.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Абашидзе А. Х. Защита прав меньшинств по международному и внутригосударственному праву. М., 1996.
2. Административное право зарубежных стран: Учебник/ Под.ред. А.Н.Козырина и М.А.Шатиной.-М.:Спарк,2003.-464с.
3. Ануфриева Л.П. Международное частное право: В 3-х т.-М.:Изда- тельство БЕК,2000-2001.
4. Ануфриева Л.П. Соотношение международного публичного и между- народного частного права: правовые категории.-М.:Спарк,2002.-415с.
5. Анцелевич Г. А., Демиденко В. В. Международные проливы и каналы.
6. Арцибасов И. Н. Международное право (законы и обычаи войны). М., 1975.
7. Асиметрія міжнародних відносин/За ред. Г.М.Перепелиці, О.М.Суб- тельного. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. – 555 с.
8. Бабенко В. Н. Язык и стиль дипломатических документов: Учебное пособие. - М., 1999.

9. Бабурин С. Н. Территория государства: Правовые и геополитические проблемы. М., 1997.
10. Баймуратов М. А. Международное право. Х., 2000.
11. Бараболя П. Д., Иванашенко Л. А., Колесник Д. Н. Международно-правовой режим важнейших проливов и каналов. М., 1965
12. Барсегов Ю. Г. Территория в международном праве. М., 1958.
13. Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И. История международного права. М., 1990.
14. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования/Пер. с англ.-2-изд.-М.:Изд-во МГУ: Издат. Группа ИНФПА.М-НОРМА,1998.-624с.
15. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США.-К.:Україна,1999.-554с.
16. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: Підручник.-Одеса:Фенікс,2009.-464с.
17. Бирюков П.Н. Международное право: учебное пособие.-М.:Юристъ, 1998.-416с.
18. Блищенко И. П. Дипломатическое право. М., 1990.
19. Блищенко И.П., Дория Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве.-2-изд., доп.-М.:Изд-во МНИМП,1999.-472с.
20. Блищенко И. П., Дурденевский В. Н. Дипломатическое и консульское право. М., 1962.
21. Блищенко И. П., Фисенко И. В. Международный уголовный суд. М., 1998.
22. Богуславский М. М. Международная охрана культурных ценностей. М., 1979.
23. Богуславский М. М. Международное частное право. М., 1999.-408с.
24. Болховитинов Н. Н. Доктрина Монро (Происхождение и характер). М., 1959.
25. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини. К., 2001.
26. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. М, 1997.
27. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник/ За ред. В.Г.Буткевича.-К.:Либідь,2002.-608с.
28. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основні галузі: Підручник/ За ред. В.Г.Буткевича.-К.:Либідь,2004.-816с.
29. Василенко В. А. Международно-правовые санкции. К., 1982.
30. Василенко В. А. Основы теории международного права.К., 1988.
31. Венская конвенция о договорах международной купли-продажи товаров: комментарий. М., 1994.
32. Высоцкий А. Ф. Морской регионализм. К., 1986.
33. Волова Л. И. Плебисцит в международном праве. М., 1972.
34. Вуд Дж., Серре Ж. Дипломатический церемониал и протокол. М., 1976.
35. Гаджиев К. С. Введение в геополитику. М.. 2000.

- 36.Галенская Л. Н. Право убежища (международно-правовые вопросы). М., 1968;
- 37.Ганюшкин Б.В. Дипломатическое право международных организаций. М., 1972.
- 38.Гассер Х.-П. Международное гуманитарное право. М., 1996.
- 39.Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи: Монографія. – К.: Стилос-ПУ “Фоліант”, 2003.
- 40.Головування України в Раді Безпеки ООН. К., 2001.
- 41.Гражданское и торговое право зарубежных государств: Учебник. Отв.ред.Е.А.Васильев, А.С.Комаров.-4-е изд., перераб. и доп. В 2-х т.- М.:Междунар.отношения,2006.
- 42.Громько А.А., Ковалев А.Г., Севостьянов П.П. Дипломатический словарь. В 3 томах.-Изд. 4-е пераб.и доп.-М.:Наука,1984-1986.-1680с.
- 43.Гроций Г. О праве войны и мира. М., 1994.
- 44.Гуменюк Б. І. Основи дипломатичної та консульської служби: Навч. Посібник.- К.:Либідь, 1998.-248с.
- 45.Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. М., 2000.
- 46.Давид Р., Жоффре-Спинози К. Осн. правовые системы современности. М., 1996
- 47.Дашков П. П., Бризгалін А. В. Комерційний договір: від укладення до виконання. К., 1996.
- 48.Действующее международное право. Т. 1-2. М., 1996-1997.
- 49.Демиденко В. В. и др. Морское право Украины. О., 1996.
- 50.Демин Ю. Г. Статус дипломатических представительств и их персонала. М., 1995.
- 51.Денисов В. Н. Гуго Гроций о мировом порядке и современности. В кн.: Идеи мира и сотрудничества в современном международном праве. К., 1990.
- 52.Денисов В. Н. Правовые аспекты разоружения в ракетно-ядерную эру. К., 1990;
- 53.Джон В., Жан С. Дипломатический церемониал и протокол. М, 1976.
- 54.Дипломатический словарь в трех томах. 4-е изд., переработанное и дополненное — М., 1984.
- 55.Дмитрієв А. Інститут реституції у міжнар. праві: історія становлення. «Право України», 2002, № 10.
- 56.Дмитрієв А. І. Міжнар. гуманітарне право: основи концепції. К., 1999
- 57.Дмитрієв А. І. Муравйов В. І. Міжнародне публічне право. К., 2000.
- 58.Дмитриев А. И. Становление международного гуманитарного права (XIX в. - нач. XX в.). К., 1998.
- 59.Дмитричев Т. Ф. Женевская конференция по разоружению. М., 1987.
- 60.Довгерт А. С. Правовое регулирование международных трудовых отношений. К., 1992.
- 61.Довідник НАТО. К., 1999.
- 62.Договор об обычных вооруженных силах в Европе. Вена, 1990.

63. Дождев Д.В. Римское частное право: Учебник для вузов/Под общ.ред.акад. РАН, д.ю.н., проф.В.С.Нерсесянца.-2-е изд., изм.и доп.-М.:Норма,2006.-784с.
64. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. К., 1995.
65. Европа под одной крышей. 1949-2000. Страсбург, 1999;
66. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник для вузов/ Рук.авт.колл. и отв.ред. д.ю.н., проф. Л.М.Энтин.-2-е изд. Пересмотр.и доп.-М.:Норма,2007.-960с.
67. Еллинек Г. Право современного государства, т. 1. Общее учение о государстве. СПб., 1908.
68. Європейський Союз. Консолідовані договори. К., 1999.
69. Єфімов В. О. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури. В кн.: Спеціалізовані установи системи ООН. К., 1995.
70. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право.-М.:Спарк,2001.-767с.
71. Звеков В.П. Международное частное право. Курс лекций.-М.:Изд.группа НОРМА-ИНФРА.М,1999.-686с.
72. Зонова Т.В. Современная модель дипломатии: истоки становления и перспективы развития.-М.:РОССПЭН,2003.-336с.
73. Зорин В. А. Основы дипломатической службы. М., 1977.
74. Иванов Г. Г., Маковский А. Л. Международное частное морское право. М., 1984.
75. Ильин Ю. Д. Лекции по истории и праву Европейского Союза. Х., 1998.
76. Иссерлин Е. М. Лексика и фразеология современных дипломатических документов. — М., 1966.
77. Кальвокоресси П. Мировая политика 1945-2000: В 2-х кн. Пер. с англ. - 2003 г. Книга 1-я. - 624 с.
78. Каменецкий М.С. Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи. – К., 1994.
79. Кармаза О.О. Міжнародне спадкове право: Науково-практичний посібник.-К.:Видавець Фурса С.Я.:КНТ,2007.-328с.
80. Карпец И. И. Преступления международного характера. М., 1979.
81. Кашкин С. Ю., Четвериков А. О. Шенгенские соглашения. М, 2000.
82. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу: Навч. посіб: Пер. з англ. -К.: Т-во "Знання", КОО, 2002. — 381 с — (Європейське право).
83. Кисіль В.І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації.-К.:Україна,2000.-430с.
84. Киссинджер Г. Дипломатия. М., 1997.
85. Кибенко Е.Р. Международное частное право: учебно-практическое пособие.-Х.:Эспада,2003.-512с.
86. Кібенко О.Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського

- законодавчого досвіду у правовому полі України. Серія: «Юридичний радник».-Х.:Страйд,2005.-432с.
- 87.Клименко Б. М. Государственная территория. М., 1974.
 - 88.Ковалев Ан. Азбука дипломатии. 5-е изд., переработанное и дополненное - М., 1988.
 - 89.Ковалев А.А. Привилегии и иммунитеты в современном международном праве. М., 1986.
 - 90.Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. М., 1975.
 - 91.Комаров В. В. Международный коммерческий арбитраж. Х., 1995.
 - 92.Конституционное (государственное) право зарубежных стран, т. 1—2. М., 1996.
 - 93.Конституционное право зарубежных стран: учебник/под.общ.ред. М.В.Баглая, Ю.И.Лейбо и Л.М.Энтина.-2-е изд., перераб.- М.:Норма,2008.-1056с.
 - 94.Конституційне право України. К., 1999.
 95. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини ХХ століття. – К.: Віта, 2005.
 - 96.Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи та глобальний розвиток. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004.
 - 97.Копійка В.В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна. – К.: Юридична думка, 2005. – 448 с.
 - 98.Корецкий В. М. Избранные труды, кн. 1. К., 1989.
 - 99.Корецкий В. М. «Общие принципы права» в международном праве. В кн.: Корецкий В. М. Избр. труды, кн. 2. К., 1989.
 100. Космическая деятельность ООН и международных организаций. Документы ООН. Вена, 1999.
 101. Котляров И. И. Международно-правовое регулирование вооруженных конфликтов. М., 1984.
 102. Крылова И. С. Европейский парламент (Правовой статус). М., 1987.
 103. Кривчикова Э. С. Основы теории права международных организаций. М., 1979.
 104. Лабейри М. Специализированные учреждения Организации Объединенных Наций. М., 1955.
 105. Лебедев С. Н. Унификация правового регулирования международных хозяйственных отношений. В кн.: Юридические аспекты осуществления внешнеэкономических связей. М., 1979.
 106. Левин Д. Б. История международного права. М., 1968.
 107. Левина Л. А. Правовое положение Международного валютного фонда и Всемирного банка. М., 1996.
 108. Левин И. Д. Суверенитет. М., 1948.
 109. Ломагин Н. А. Международные организации. Теория и практика деятельности. СПб., 1999.

110. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: Учеб. для студентов юрид.фак. и вузов/ И.И.Лукашук., Рос.акад.наук, ин-т государства и права, Академ.правовой ун-т.-Изд. 3-е,перераб.и доп.- М.:Волтерс Клувер,2008.-432с.
111. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть: Учеб. для студентов юрид.фак. и вузов/ И.И.Лукашук., Рос.акад.наук, ин-т государства и права, Академ.правовой ун-т.-Изд. 3-е,перераб.и доп.- М.:Волтерс Клувер,2008.-544с.
112. Лукашук И. И., Наумов А. В. Международное уголовное право. М., 1999.
113. Лукашук И.И. Нормы международного права в междунпродной нормативной системе.-М.:Издательство «Спарк»,1997.-322с.
114. Лукашук И. И. Органы, представляющие государство при заключении международных договоров. К., 1965.
115. Лунц Л. А. К вопросу о «квалификации» в международном частном праве. В кн.: Советский ежегодник международного права. 1979. М, 1980.
116. Лунц Л. А. Курс международного частного Права: В 3-т.- М.:Спарк,2002.-1007с.
117. Лунц Л. А., Марышева Н. И. Курс международного частного права. Международный гражданский процесс. М., 1976.
118. Лунц Л. А. Международное частное право. М, 1949.
119. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. Х., 2000.
120. Малеев Ю. Н. Международное воздушное право. М., 1986.
121. Мармазов В. Є.. Піляєв І. С. Рада Європи: політично-правовий механізм інтеграції. К., 2000.
122. Мармазов В. Є., Піляєв І. С. Україна в політично-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми. К., 1999.
123. Международное атомное право. М., 1987.
124. Международное воздушное право, кн. 1-2. М.. 1980-81.
125. Международное уголовное право. М., 1999.
126. Международное право. Ведение боевых действий: Сб. Гаагских конвенций и иных соглашений. М., 1995.
127. Мережко О. О., Неліп М. І. Правове регулювання світової торгівлі в системі ГАТТ/СОТ. К., 1999.
128. Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики. К., 2002.
129. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону/За ред.доктора юридичних наук, проф. А.Довгерта.-Х.:ТОВ «Одіссей»,2008.-352с.
130. Міжнародні відносини і зовнішня політика, 1945 – 1979 рр. / За ред. В.А. Манжолі. – К., 1999.
131. Міжнародні відносини і зовнішня політика, 1980 – 2000 рр. / За ред. Л.Ф. Гайдукова. – К.: Либідь, 2001.

132. Міжнародні відносини та зовнішня політика, 1945-70-ті роки. Підручник. /За ред. В.А.Манжоли. – К.: Либідь, 2003.
133. Міжнародні регіональні організації. К., 2001.
134. Міжурядові регіональні організації. К., 1998.
135. Мировой океан и международное право. Правовой режим морских прибрежных пространств. М., 1987.
136. Моисеев Е. Г. Правовой статус Содружества Независимых Государств. М., 1995.
137. Молочков Ф. Ф. Дипломатический протокол и дипломатическая практика. 2-е изд. - М., 1979.
138. Морозов Г. И. Международные организации. Некоторые вопросы теории. М., 1975.
139. Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права. М.. 1982.
140. НАТО. К., 1997.
141. НАТО. Пам'ятне видання до 50-ї річниці. Брюссель, 1999.
142. НАТО. Стратегічна концепція Альянсу. К., 1999.
143. Неліп М. І., Мережко О. О. Силовий захист прав людини: Питання легітимності в сучасному міжнародному праві. К., 1998.
144. Нешатаева Т. Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании. М., 1998.
145. Никольсон Г. Дипломатическое искусство. М., 1962.
146. Ніццький договір та розширення Європейського Союзу. К., 2001.
147. Нозари Ф. Космічне право. М., 1979.
148. Овсій І.О. Зовнішня політика України: від давніх часів до 1944 р. – К.: Либідь, 1999.
149. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах: Общая и особенная части: Учеб.-практ. Пособиею-М.:Дело,2000.-256с.
150. Основы международных валютно-финансовых и кредитных отношений. М., 1998.
151. Основные институты гражданского права зарубежных стран/отв.ред. д.ю.н., проф. В.В.Залесский.-М.:Норма,2009.-1184с.
152. Осн. сведения об Организации Объединенных Наций. М., 1995.
153. Оппенгейм Л. Международное право, т. 1. мир. Полутом 1. М., 1948.
154. Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. Осн. док-ты. Париж, 2000.
155. Очерки международного частного права/Под.ред.проф. А.Довггерта. -Х.:ООО «Одиссей»,2007.-816с.
156. Палиенко Н. И. Суверенитет. Ярославль, 1903.
157. Покровська І.С. (співавт.) Актуальные проблемы международных отношений. – К., 1988..
158. Поленц О. Э. Ратификация международных договоров. М— Ленинград, 1950;

159. Полторак А. И., Савинский Л. И. Вооруженные конфликты и международное право. М., 1976.
160. Попов В. И. Современная дипломатия: Теория и практика: Курс лекций. Ч. 1: Дипломатия - наука и искусство / ДА МИД РФ.-М.: «Научная книга», 2003.
161. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції.-К.:Смолоскип,2002.-168с.
162. Права людини в документах Ради Європи. Амстердам - К., 1996.
163. Права людини. Основні міжнародно-правові документи. К., 1989.
164. Права человека: Сборник международных договоров, т. 1 (ч. 2). Универсальные договоры. Н.-И.—Женева, 1994;
165. Правила Инкотермс. 1990-2000. Комментарии и аналитические материалы. К., 2002.
166. Право Європейського Союзу: Навчальний посібник/ За заг.ред. Р.А.Петрова.- 3-тє видання, змінене і доповнене.-К.:Истина,2010.-376с.
167. Прусаков Ю. М. Нейтралитет в современном международном праве. М., 1972.
168. Пушмин Э. А. Международный юридический процесс и международное право. Кемерово, 1990.
169. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира. М., 1993.
170. Романов А.К. Правовая система Англии: Учебное пособие.- М.:Дело,2000.-344с.
171. Сабашн А.В. Посольское и консульское право. М., 1934.
172. Сагайдак О.П., Сардачук П.Д. Дипломатичне представництво: організація і форми роботи: навч.посіб.-2-е вид., перероб.і доп.- К.:Знання,2008.-295с.
173. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение. М., 2000.
174. Сандровский К. К. Право внешних сношений. К., 1986.
175. Сандровский К.К. Специальные дипломатические миссии. К.,1977.
176. Сатоу Э. Руководство по дипломатической практике. М., 1961.
177. Серре Ж. Дипломатический протокол. М. 1961.
178. Система світ, торгівлі ГАТТ/СОТ у док-тах. К., 2000.
179. Современное международное морское право и практика его применения Украиной. К., 1995.
180. Спеціалізовані установи системи ООН. К., 1995.
181. Специализированные учреждения ООН в современном мире. М., 1967.
182. Статут Організації Об'єднаних Націй. К., 1969.
183. Суверенітет України і міжнародне право. К., 1995.
184. Талалаев А. Н. Право международных договоров. Действие и применение договоров.М, 1985.
185. Талалаев А. Н. Право междунар. договоров. М. 1980.
186. Татам А. Право Європейського Союзу. К., 1998.
187. Тегеран - Ялта - Потсдам. Сборник документов. М., 1967.

188. Терлецький Д.С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні: Монографія.-Одеса:Фенікс,2009.-232с.
189. Тимченко Л. Д. Международное право. Х., 1999.
190. Топорнин Б. Н. Европейское право. М., 1998.
191. Топорнин Б. Н. Европейские сообщества: право и институты. М., 1992.
192. Тункин Г. И. Теория международного права. М.. 1970.
193. Тускоз Ж. Міжнародне право. Будапешт-К., 1998.
194. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х томах. / Ред. колегія Губерський Л.В. та ін. – К.: Знання України, 2004. (1082 статей.). Т.1. – 760 с., Т.2. – 816 с.
195. Ульянова Н. Н. Общие многосторонние договоры в современных международных отношениях. К., 1981.
196. Ушаков Н. А. Проблемы теории международного права. М., 1988.
197. Федияк Г. С., Федияк Л.С. Міжнародне приватне право: Підручник .-4-те вид., переробл.і допов.-К.:Атіка,2009.-500с.
198. Фердросс А. Международное право. М, 1959.
199. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підручник.-3-є вид., перероб. і доп.-К.:Юрінком Інтер,2006.-512с.
200. Фуркало В. В. Международно-правовая защита гражданского населения в условиях вооруженных конфликтов. К., 1986.
201. Хартия Европейского Союза об основных правах. Комментарий. М., 2001.
202. Хартли Т. К. Основы права Европ. сообщества. М., 1998.
203. Хачатурян А. Г. Унификация коллизионных норм в международном частном праве. К., 1993.
204. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт.-М.:Междунар. отношения, 1998-2000.
205. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах.-М.:Издательство «НИМП»,1999.
206. Чубарєв В.Л. Елементарний курс права міжнародних договорів: Навчальний посібник-К.:Правові джерела,2001.-176с.
207. Шаповал В. Поняття д-ви і суверенітету в конст. праві. «Вісник Конст. Суду України», 2003, № 1.
208. Шаповал В. М. Конст. право зарубіж. країн. К., 1997.
209. Шаповал В. М., Крижанівсьютій С. В. Інститут притулку в національному праві (конституційно-правові аспекти). «Проблеми міграції», 1998, № 1.
210. Шестаков Н. Д. Недействительность сделок. СПб., 2001.
211. Шибаева Е. А. Право международных организаций. М., 1986.
212. Шибаева Е. А. Специализированные учреждения ООН. М, 1962.
213. Шинкаренко Т.І. Дипломатичний протокол та етикет. – К., 2007. – 296 с.
214. Шреплер Х.А. Международные организации. М., 1995.

215. Шреплер Х.А. Международные экономические организации. М., 1999.
216. Яновский М. В. Генеральная Ассамблея ООН. Кишинев, 1980.
217. ЮНЕСКО. Основные документы. Париж, 1994.
218. Brownlie J. Principles of Public International Law. Oxford, 1973.
219. Goodrich L. M., Hambro E., Simons A. P. Charter of the United Nations. Commentary and Documents. N.Y.-London, 1969.
220. Goodrich L. M., Hambro E., Simons A. P. Charter of the United Nations. Commentary and Documents. N.Y.-London, 1969.
221. Lauterpacht H. The Grotian Tradition in International Law. В кн.: International Law. Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht, v. 2. Cambridge, 1975.
222. O'Connell D. P. International Law, v. 1. London, 1965.
223. Palmer D. N., Perking H. C. International Relations. The World Community in Transition. N. Y., 1953.
224. Swift R. N. International Law. Current and Classic. N. Y., 1969.
225. Stoetzer C. O. The Organization of American States. London, 1993.
226. The International Criminal Court. The Making of the Rome Statute: Issues, Negotiations, Results. The Hague, 1999.
227. The Statute of the International Criminal Court: A Documentary History. N.Y., 1998.
228. Fenwick Ch. G. International Law. N. Y., 1965.
229. Schwarzenberger G., Brown E. D. A Manual of International Law. London, 1976.
230. Schuschnigg K. International Law. В кн.: An Introduction to the Law of Peace. N. Y., 1959.

КОРИСНІ ІНТЕРНЕТ РЕСУРСИ:

ООН: // www.un.org/ або // www.unsystem.org
 СНД: // www.cis.minsk.by
 МОП // www.ilo.org
 НАТО: // www.nato.int
 ОАД: // www.oas.org
 ОАЕ: // www.oau-oua.org
 ОБСЄ: // www.osce.org
 СОТ: // www.wto.org
 Рада Європи: // www.coe/fr/eng/
 Європейський Союз: // www.europa.eu.int
 ВРУ: // www.rada.kiev.ua.

ПРО УКЛАДАЧА

Олександр Олексійович Грін народився 3 квітня 1967 року. У 1993 році закінчив з відзнакою історичний факультет Ужгородського державного університету. Працював викладачем історії, філософії і права у навчальних закладах м.Ужгорода. З 1993 по 1998 рік заочно навчався на юридичному факультеті УжДУ. В 1994 - 1995 роках проходив службу в УБОЗ УМВС України в Закарпатській області. З 1995 по 1997 рік - провідний спеціаліст Управління взаємодії з правоохоронними органами Закарпатської обласної державної адміністрації. У 1997 - 1998 роках працював на посаді юрисконсульта в акціонерній страховій компанії "Карпати".

З 1 вересня 1998 року призначений на посаду викладача кафедри цивільного і кримінального права Ужгородського державного інституту інформатики, економіки і права. 1 лютого 2000 року переведений на посаду

старшого викладача тієї ж кафедри. З 1 вересня 2001 року працює старшим викладачем кафедри цивільного права та процесу УжДШЕП та в Закарпатському відділенні Київського університету права НАН України. З 1998 року - викладач курсу "Цивільне право" (Особлива частина). Протягом чотирьох років керує науковим гуртком цивільного і сімейного права на юридичному факультеті. З моменту створення юридичної клініки "Альтернатива" (2001) при УжДШЕП - її координатор.

У 1999 році у співавторстві з проф. М.Болдижаром О.Гріном було видруковано монографію "Закарпатська Україна: державно-правовий статус і діяльність (кінець 1944р. – початок 1946р.)". У 2003 році побачив світ збірник науково-популярних праць автора під назвою "Правові нариси. У 2005 році автором було видруковано „Словник цивільного права” (близько 1000 терм.), лекції з курсу „Правове регулювання страхової діяльності”. У 2005-2006 році опубліковано лекції з курсу „Цивільне право (Особлива частина)” обсягом 300с. У 2008 році вийшов друком навчально-методичний посібник з курсу „Цивільне право (Особлива частина) за вимогами кредитно-модульної системи (172с.). Цього ж року побачив світ навчальний посібник „Спадкове право України” (241с.).

У 2009 році О.Гріном було видруковано перероблене та доповнене видання «Словник цивільного права» (1400 терм.), другу частину оновленого конспекту лекцій з курсу «Цивільне право» (140с.), тести з дисципліни «Цивільне право (Особлива частина)» та «Страхове право».

У 2010 році вийшли друком «Методичні рекомендації до вивчення курсу «Страхове право» (88с.), «Навчально-методичний посібник з курсу «Вступ до спеціальності «Міжнародне право» (124с.) а також «Матеріали до вивчення курсу «Право міжнародних організацій» (119с.).

Напрямки наукової діяльності на сучасному етапі – цивільне та сімейне право, спадкове право, страхове право, теорія міжнародного права, питання європейської інтеграції, дослідження правових інститутів та процесів у Закарпатській Україні (1944-1946рр.).

Навчальне видання

Грін Олександр Олексійович

Словник

Ужгород: ПП Данило С.І., 2010.- 500с.

СЛОВНИК МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Том 1

Технічний редактор і коректор – Грін О.О.
Обкладинка та компютерна верстка – Качур М.М.

*Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.
м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 61-23-51*

Підписано до друку _____р. Формат 60x84/16.
Папір офс. №1. Гарнітура Times. Умов. друк. арк. 27,25.
Замов. №22/10. Тираж 300 прим.

